4Д-250/3

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ЗБОРНИК РАДОВА

Књ. LXVIII

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књ. 3

БЕОГРАД
1960

ЗБОРНИК РАДОВА

Књ. LXVIII

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књ. III

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES

RECUEIL DES TRAVAUX

TOME LXVIII

INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE

№ 3

Rédacteur
DUŠAN NEDELJKOVIĆ
Membre de l'Académie

COMITÉ DE RÉDACTION:
BORIVOJE DROBNJAKOVIĆ, DUŠAN NEDELJKOVIĆ, BRANISLAV KOJIĆ, MILISAV LUTOVAC, CVETKO KOSTIĆ

Accepté à la X Séance de la Classe des Sciences sociales de l'Académie serbe des Sciences, le 11. XI. 1959

BEOGRAD
1960

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

БИБЛИОТЕКА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
И. Бр. 10034

ЗБОРНИК РАДОВА

Књ. LXVIII

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књ. 3

Уредник
Академик *ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ*

Редакциони одбор
БОРИВОЈЕ ДРОБЊАКОВИЋ, ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ, БРАНИСЛАВ КОЛИЋ, МИЛИСАВ ЛУТОВАЦ, ЦВЕТКО КОСТИЋ

Примљено на X скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука од 11-XI-1959.

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА
Научно дело
БЕОГРАД
1960

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ БИБЛИОТЕКА

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28

ПОСВЕЋЕНО
ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦИ
САВЕЗА КОМУНИСТА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Редакциони одбор Етнографског института Српске академије наука на својој седници од 11 децембра 1958 једногласно је одлучио да предложи Савету Института да за 1959 годину једна публикација, у којој ће се посебно проучити антропогеографске и етнолошке промене настале Ослободилачким ратом, Народном револуцијом и изградњом социјализма Југославије, буде посвећена Четрдесетогодишњици СКЈ и да њен уредник буде академик Душан Недељковић. Савет Етнографског института је овај предлог једногласно усвојио на својој седници од 26 јануара 1959. На позив Института су се одазвали својим прилозима Др Милисав Лутовац, Маја Бошковић-Стули, Др Радослав Хрватин, Др Нико С. Мартиновић, Живко Фирфов, Др Кирил Пенушлиски, Др Петар Влаховић и Драгутин Мићовић, а у самом Институту и посебно у његовом фолклорном одељењу се образовао посебан стручни и научни колектив који је ради припреме радова за ову публикацију одржао 22 радна састанка, у чијем раду су учествовали Даринка Зечевић, Др Душан Недељковић, Оливера Младеновић, Милица Илијин, Јелена Допуђа, Рада Борели, Драгослав Антонијевић, Десанка Николић, Лепосава Жунић, Видосава Николић, Марк Краснићи, Др Живомир Младеновић, Ерне Кираљи и Марија Кираљи. Овај колектив је такође својим саопштењима учествовао у обради посебне теме народног стваралаштва у Ослободилачком рату, Народној револуцији и изградњи социјализма на VI Конгресу фолклориста Југославије, на Бледу, септембра 1959, а после конгреса су се својим прилозима овој публикацији придружили и Иван Иванчан, Ђорђе Караклајић, Сава Вукосављев и Марика Хаџи-Пецова. Савет Етнографског института је на својој седници од 5 новембра 1959 саслушао реферате и примио предложене радове за овај јубиларни Зборник радова бр. 3, а Одељење друштвених наука Српске Академије наука је на своме X скупу од 11 новембра 1959 дало сагласност за штампу.

САДРЖАЈ

Д-р Милисав Лутовац, *Прибој на Лиму* 1

Даринка Зечевић, *Неке антропогеографске карактеристике социјалистичког преображаја села Железник у градско насеље* 19

Бранислав Којић, *Фазе развитка сеоске архитектуре у Србији и њен данашњи преображај* 31

Д-р Душан Недељковић, *Прилог проучавању законитости развитка нашег народног певања у периоду Народне револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије* 39

Оливера Младеновић, *Партизанске и друге народне игре у Ослободилачком рату и Револуцији* 169

Милица Илијин, *Партизанске игре у Србији* 203

Јелена Допуђа, *Партизанске и друге народне игре у Народноослободилачкој борби на територији Босне и Херцеговине* 231

Ivan Ivančan, *Partizanski ples u Hrvatskoj* 281

Рада Борели, *Народне песме о Партији и Титу* 287

Драгослав Антонијевић, *Народне песме о злочинима окупатора и њихових помагача, и херојству њихових жртава* 311

Десанка Николић, *Прилог етнолошком проучавању збегова на Козари* . . . 333

Лепосава Жунић, *Народна песма — одраз лика нове жене наше Револуције* . 357

Видосава Николић, *Наша народна песма социјалистичке изградње у првој петолетки* 373

Maja Bošković-Stulli, *Narodna poezija naše Oslobodilačke borbe kao problem savremenog folklornog stvaralaštva* 393

D-r Radoslav Hrovatin, *Slovenska partizanska pesem v znanosti* 425

Д-р Нико С. Мартиновић, *Мјесто тужбалице у фолклору Народне револуције и Ослободилачког рата* 463

Ђорђе Караклајић, *Револуционарна песма у Србији* 479

Сава Вукосављев, *Данашња српска револуционарна песма у Војводини* . . . 519

Ernö Kiraly, *Tragom revolucionarne pesme kod Madara u Vojvodini* 545

Marija Kiraly, *Borbene i socijalne pesme kod Slovaka, Rusina i Rumuna u Vojvodini* 609

Mark Krasnići, *Naša šiptarska revolucionarna pesma* 629

Драгутин Мићовић, *О неким особинама шиптарске партизанске поезије код нас* 659

Живко Фирфов, *Македонске народне песме из Народноослободилачке борбе* . 665

Д-р Живорад Младеновић, *Значај песме за учеснике Народноослободилачке борбе* 673

Д-р Петар Влаховић, *Улога појединца у стварању српске народне поезије* . 697

Д-р Кирил Пенушлиски, *Смрт на јунак од урок во една македонска народна песна* 707

Марика Хаџи-Пецова, *Одраз Народноослободилачке борбе у македонским лазаричким песмама и девојим играма* 713

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

Д-р МИЛИСАВ ЛУТОВАЦ

ПРИБОЈ НА ЛИМУ

— Антропогеографски поглед на развитак насеља —

Има насеља која су мала по броју становника, али су ипак са гледишта антропогеографског занимљивија и карактеристичнија него какав већи град. Једно такво насеље је несумњиво Прибој, чији се типични развитак може пратити још од почетка 15 века. На његову карактеристичност су утицали и географски услови и историско-друштвене промене. У феудалном периоду Средњег века овде је било тврђавско насеље с одговарајућим подграђем. У доба турске владавине Прибој је прво караванска станица и седиште месних муслиманских земљопоседника, а затим гранично место, завршна тачка железнице. А у најновије време је постао знатно индустриско насеље. Сви ови периоди су оставили трага на њему, а највише данашњи социјалистички период, који је још у свом почетку снажно ударио свој печат.

Ми ћемо те промене пратити по фазама историско-друштвеног развитка, али пре но што се на то пређе, ваља нешто рећи о појединим условима области у којој се ово насеље кроз векове развијало.

Положај и природни услови. — Област, у којој је Прибој, припада Доњем Полимљу, који је под именом жупа Дабар припадало средњевековној српској држави. У њој је било седиште једне од првих осам епископија које је основао св. Сава. (1, III, 81-2)

Околина Прибоја је састављена од стена различите геолошке старости. У њиховом саставу преовлађују дијабаз-рожнаци кроз које избијају перидотити и туфови. Преко дијабаз-рожне масе на највишим врховима Бића су као крпе доњокретацејски и тријаски кречњаци. У овим стенама су реке и потоци јако рашчланиле тло и створиле разне облике рељефа. Јасно се издвајају уске алувијалне равни поред Лима у Прибоју, Читлуку, Калуђерском Пољу и на ушћу Увца у Лим. Иначе преовлађују стране које местимично падају окомито, а местимично се ломе у мале заравни. Али пошто је петрографска подлога повољна за стварање слоја земљишта, оно је свуда погодно за шуме и биљне културе. На силикатном земљишту расте црни бор све до Прибоја, који је на 380 метара надморске висине, док се на другом земљишту разноврсна листопадна шума пење до врхова Бића. Проширења око Лима као и заравни на странама повољни су за разне биљне културе и због релативно благе климе, јер је долина заклоњена од утицаја хладних ветрова. Она је због тога

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

повољна за воће, особито за шљиву, крушку, орах и јабуку. У њој је у прошлости било развијено и виноградарство, што потврђују многобројни топографски називи: „виноградишта", „виногради". Око рушевина манастира и цркава види се и сада задивљала лоза. У свом путопису Евлија Челебија помиње многе винограде око Прибоја (2, 10). Према томе, у овом крају су услови с природног гледишта били повољни за оснивање сеоских насеља, која су махом везана за заравни

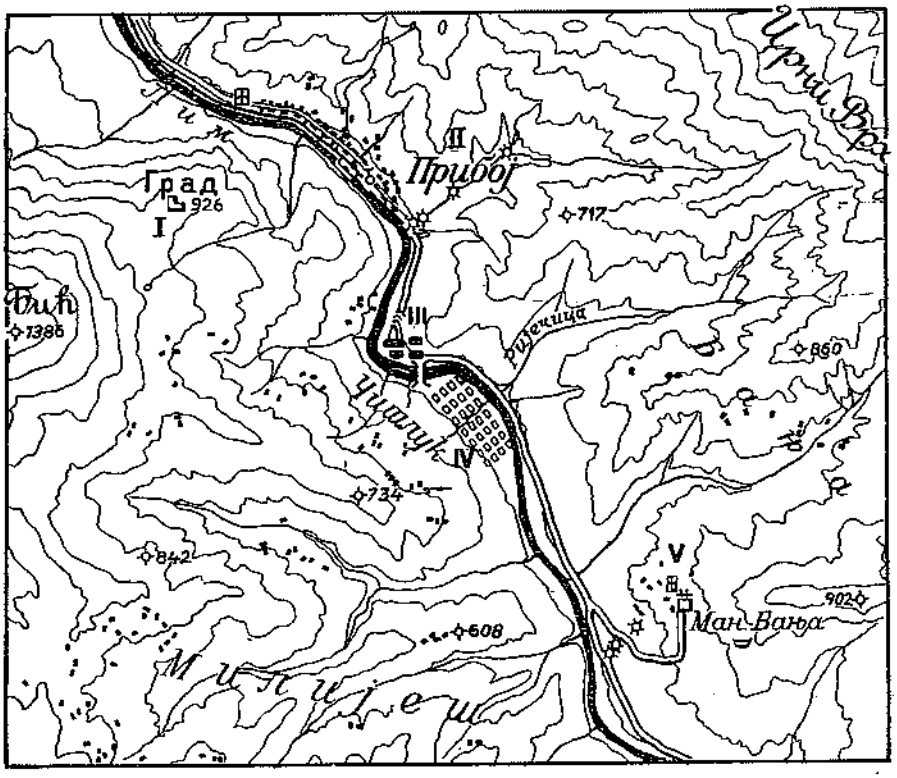

Сл. 1. — Карта Прибоја и околине:
I Град, II Прибој, III фабрика, IV Ново насеље, V Бања

на странама, као Бања, Читлук, Милијеш, Калафати, Маржићи, Добриловићи, Црнузи, Рача, Луниће, Мокронози и друга. Сем тога, ова околина је богата културним споменицима из прошлости (Манастир Бања, рушевине манастира у Маршићу итд.). Сва поменута и дуга насеља гравитирају Прибоју као своме географском центру, али она као заостала у привредном погледу нису могла утицати на његов развитак. Више се у томе осећао утицај саобраћаја но пољопривреде. Тек у најновије време, у вези с развитком индустрије, почиње се у Прибоју формирати и тржиште пољопривредних производа.

Прошлост и развитак Прибоја. — Прибој се, колико је досад познато, први пут помиње у катастарском попису Босанског Санџака 1485 године, и то као пазар Прибој у нахији Добрун (3). Отада па све до средине 17 века путописци овде упоредо помињу два насеља истог имена — једно као утврђени град а друго као пазар и паланку.

Град. — Град на врху Малог Бића, 6—7 км западно од данашње варошице, без сваке сумње је најстарије насеље које се јавља под именом Прибој. Његове рушевине народ данас назива „Град", а неки га помињу као Јагад (4,304). Његова прошлост иде у далеку старину, а свакако у Средњи век. Куришешић, који је кроз овај крај пропутовао око 1530 године, каже: „При прелазу Увца видели смо на десној страни зидине, где бејаше за време хришћана леп градић по имену Pribon (Прибој), а има ту и трговиште које се такође Прибон зове" (5,170). Две године касније путописац L. Nogarel и Josip Lamberg помињу те старе зидине и варошицу Прибон (5,200). И Евлија Челебија у поменутом путопису из 1659 г. говори о касаби и о граду. Он каже да су га основали српски краљеви, а освојио га је лично гази Ebul-Feth (султан Мехмед). То је кадилук на територији Босанског Санџака с рангом кадилука од 150 акчи. „Град се налази на супротној страни велике реке Лима на планини Дуд, која се диже до неба. То је мален и пуст град, сазидан од камена у облику четвороугаоника и у њему станују горски пастири" (2,10).

Колико нам је познато, остаци овога града нису описивани, па је овде вредно пружити ближа обавештења о његовом положају и данашњем стању. Град је на врло неприступачном узвишењу (926 м надморске висине), састављеном од кречњачких стена. Очувани остаци се састоје из темеља две куле цилиндричног облика пречника око 8 метера; једна је на крајњем северном делу гребена, а друга према западу. У овој другој кули се види цистерна за воду и остаци споредних зграда. Трагови насеља се виде такође и на Вилином Колу и у пећинској окапини непосредно испод овога. Град је био опасан зидом који је с југозападне стране углавном очуван у дужини 60—80 метара. Дебели бедем који је зидан од кречњака и креча местимично је очуван у висини 1—2 метра. Из кога је доба овај град, остаје археолозима да утврде. За нас је важно да је он у одређеном друштвено-историског периоду био средиште овога краја. Поред тога, ово утврђење има непосредне зе с данашњим Прибојем. На то упућује исти назив и близина. Кратко речено, град је био утврђење, а данашњи Прибој његово подграђе или трг. Град је са узвишења контролисао путеве који су водили долином Лима и билима западно од утврђења. Он је као и други такви градови изгубио значај кад су све земље на Балканском Полуострву ушле у састав Турске царевине. Његова пређашња улога — средишта овога краја — прешла је на данашње насеље Прибој.

Варош Прибој. — Видели смо како се упоредо под истим именом помињу ова два насеља — једно као утврђење а друго као пазар или

паланка. Али иако имају различне положаје и функције, њихов постанак је у тесној међусобној вези не само по имену него и по положају.

Уско врло незнатно проширење поред Лима на коме је заснована варошица Прибој не би само по себи могло утицати на одређивање положаја неког трговачког и административног средишта околине. За ово су били много повољнији Калуђерско Поље испод Манастира Бање и алувијална раван у Читлуку, где је данас ново индустриско насеље. Према томе, на локализацију су утицали други услови, по својој прилици положај старог града на чијем је погледу било друмско насеље. Сем тога, од значаја је био и прелаз на Лиму који се ту често помиње. Због оваквог положаја Прибој је у почетку имао више значаја као успутна станица испод утврђења него као привредно средиште. Због тога се он у току своје дуге историје и није развио у веће насеље. Подизао се, замирао и поново оживљавао, што је, дакле, зависило од историско-друштвених прилика.

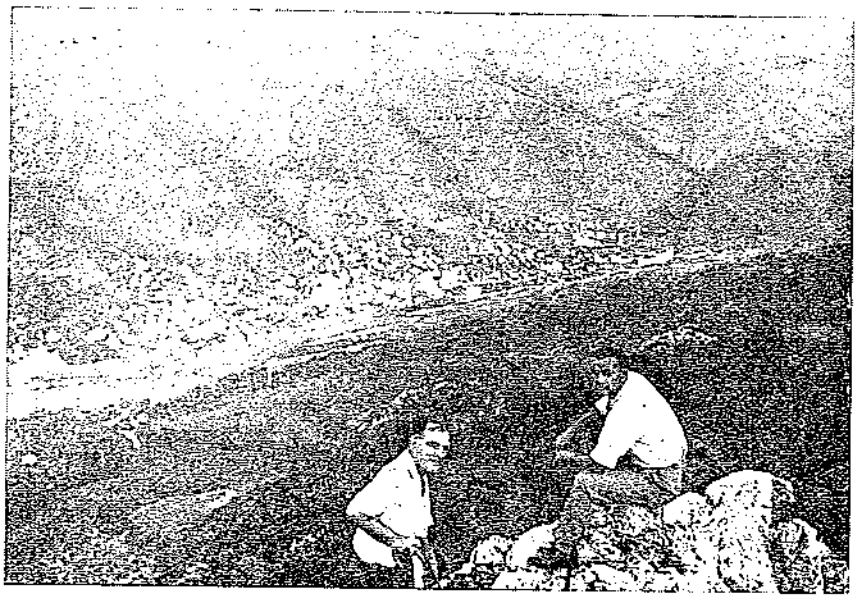

Сл. 2. — Поглед са старог града на Прибој

Прибој се помиње као пазар још 1485 (3) што значи да је као трг постојао и раније. Али какав је он био тада, а и касније све до 17 века, немамо о томе података, јер Курипешић и други путописци и извори само га помињу као насеље и средиште самосталног кадилука. Око 1582 године херцеговачки санџак-бег Синанбег подигао је у Прибоју каравансарај и мост на Лиму (6). То значи да је он тада био важна караванска станица на босанском

путу за Цариград. Евлија Челебија у свом путопису са средине 17 века пружа подробнији опис Прибоја. Он каже да ова касаба има: „три стотине ћерамидом покривених кућа, једну џамију, три хана, али нема хамама ни чаршије“ (*2*, 10). Наредне године, приликом путовања из Београда преко Ужица за Пријепоље, Челебија поново помиње Прибој, за који износи ово: „То је врло лепа касаба са хиљаду кућа, џамијом, хамамом и неколико дућана“, (*2*, 91). Одтада за читав век нема о Прибоју неког значајнијег помена. Изгледа да је чак и опадао, што се види из Хасанагине вакуфнаме издате 1785 године. Прибој је тада био неутврђена паланка у којој је била војничка посада од неколико војника азабана (бећара) с агом Хасанагом на челу (*7*,7).

На тако учмало место настали су у почетку 19 века и други неповољни утицаји. Прво је дошао устанак у Србији, кад је 1806 године Прибој био спаљен (7). И примицање границе нове српске државе без сваке сумње утицало је на даље опадање овога насеља. То се види и из узгредних забележака путописаца. Кад је Фр. Јукић на путу за Цариград прошао кроз Прибој, 1852 године, ова је варошица имала само 26 кућа, 2 хана и једну опалу и запуштену старинску кулу (8, 123). Нешто мало доцније, 1858 године, Гиљфердинг бележи Прибој као мали град са 30 муслиманских и 4 православна дома (9, 79). Прибој је страдао и 1875 године, кад су га спалили српски устаници из околине под вођством Прокопија Бујишића, архимандрита Манастира Бање. Стари и врло угледни Хусхин-ефендија Хасанагић каже да је Прибој тада било врло мало насеље које је имало само 18 људи под оружјем. При угушивању тога устанка Мехмед Алипаша порушио је за одмазду Манастир Бању и препоручио Прибојцима да не подижу ново насеље на згаришту већ у Калуђерском Пољу, јер је сматрао да је положај старог Прибоја био неповољан. Прибојци су то одбили с изговором да је то вакуфско (црквено) земљиште (10).

Као што се види, Прибој је од 18 века до 1878 године био врло мало насеље чији су становници Хасанагићи поседници агалука у околини и две-три породице досељене из Србије (Мулаосмановићи из Ужица и Демићи из Луга код Бајине Баште). Он је био седиште мудирлука (испоставе) и мензулане (поште) која је имала два-три коња.

Такав је био Прибој до 1882 године, а отада почиње да се мења под утицајем нових прилика. После окупације Босне постао је гранично место и седиште аустриског и турског гарнизона, а сем тога у њему је тада успостављена и царинарница. Све је ово утицало на живље кретање према Прибоју с обе стране границе. Тада извоз стоке и сточних производа (вуне и коже) из Полимља почиње да узима већи мах. Поједини трговци из суседних градова, поглавито Нове Вароши, силазе у Прибој (Борисављевићи, Стевовићи, Вранићи, и др.). И други из околних вароши, као Мехмедпаша Бајровић из Пљеваља и Ашинбеговићи из Пријепоља, стварају трговачке компаније које се баве извозом стоке и увозом фабричких и других производа. Али се живље трговачко кретање осетило особито после изградње железничке пруге од Сарајева до Увца (3 км од Прибоја) 1906 године. Отада па

до 1912 године повећава се и број становништва из околине а поглавито мухаџира после анексији Босне и Херцеговине.

После ослобођења од Турака 1912 године, кад је Прибој припао Србији, настају нове промене, особито у погледу становништва. Муслимани, којима је Прибој поглавито дотада био насељен, почињу се исељавати у Турску, а место њих придолазе досељеници из околних села. Сем тога, после стварања Југославије 1918 г. Прибој је престао да буде гранично место, па је тиме донекле изгубио од свога пређашњег значаја. Тек кад је 1929 године продужена железничка пруга до њега, а нешто касније и изграђен колски пут долином Лима, он нагло оживљава. Као завршна тачка железнице и нових колских путева упућених на њу Прибој увлачи у своју утицајну сферу и крајеве Горњег Полимља и старе Рашке све до Новог Пазара, који су дотада преко караванског саобраћаја били упућени на Косовску Митровицу. Преко Прибоја се извози стока, сточни производи и воће, а увози колонијална роба из Сарајева и Београда.

Прибојски извозници (Борисављевићи, Стевовићи, Вранићи, Пауновићи, Хаџићи, Мусабеговићи и др.) извозили су преко њега вуну чак за Америку, само Доброслав Стевовић слао је годишње на светско тржиште до 60 а Ристо Шајин до 90 хиљада кг вуне, Пазарним даном изношено је на прибојско тржиште 4—5 вагона вуне. Овоме треба додати јарину и кочет (козлину). По подацима М. Савића, који свакако нису потпуни, преко Прибоја је извезено 1929 године: 10.000 волова, 10.000 оваца, 10.000 јагњади и овнова, 3.500 крава, 10 вагона вуне, 20.000 коза, 10—15 вагона сира, 150—200 вагона овса, 100.000 кг катрана (*11*,178—9). Ослобођењем од чивчиског система после 1912 године поклања се пажња пољопривреди особито гајењу воћа, па је и оно постало предмет извоза (шљиве, ораси и орахово дрво). Али сав овај извоз није утицао на развитак града јер је он био у рукама малог броја трговаца — крупних извозника, који су били не само из Прибоја него и из других околних градова. Привредну заосталост овога времена најбоље карактеришу незнатан број занатских и других радњи (10—15 дућана колонијалне робе, 5 обућара, 3 кројача, 2 столара, 4 пекара, 2 бербера, 1 бојаџија.)

Територијални развитак. — Све ове друштвено-историске промене изражавале су се и у развитку Прибоја. Као што је речено, насеље се развијало на уској тераси поред Лима којом је водио караван ски пут из Цариграда за Босну. Ту се с овим спајао и Лимски пут. Али ово проширење није идеално за развијање градског насеља због наноса које потоци доносе са стрмих страна Црног Врха. Раније, док су падине брда биле пошумљене, потоци нису угрожавали насеље, али је ипак избегавано подизање кућа у том смеру. Правац ширења Прибоја одређивали су главни пут и рељеф. Најстарији део Прибоја је око џамије између Одовог и Годушког Потока, тамо где су данас Асанагића куће, чији је родоначелник, као што је раније речено, овде обновио џамију. Одатле се ширио град поред главног друма, који се благо пео и спуштао прелазећи преко негдашњих плавина. Тек од

1882 године, после успостављања аустриског и турског гарнизона, настаје насеље у правцу друма између Одова Потока и Мишковца. На том простору су Аустријанци подигли хотел, војничке бараке и друге грађевине потребне војничкој посади. После одласка Аустријанаца 1908, а особито после ослобођења од Турака, овде су се почели насељавати нови досељеници—Срби из околине. Овде ваља напоменути да је десетак кућа било испод џамије непосредно до Лима, па их је приликом велике поводње 1896 г. река у налету однела. Насеље се отада шири према странама избегавајући и Лим и потоке који долазе са страна, док је простор непосредно поред Лима био намењен железничкој станици, возном парку и магацинима.

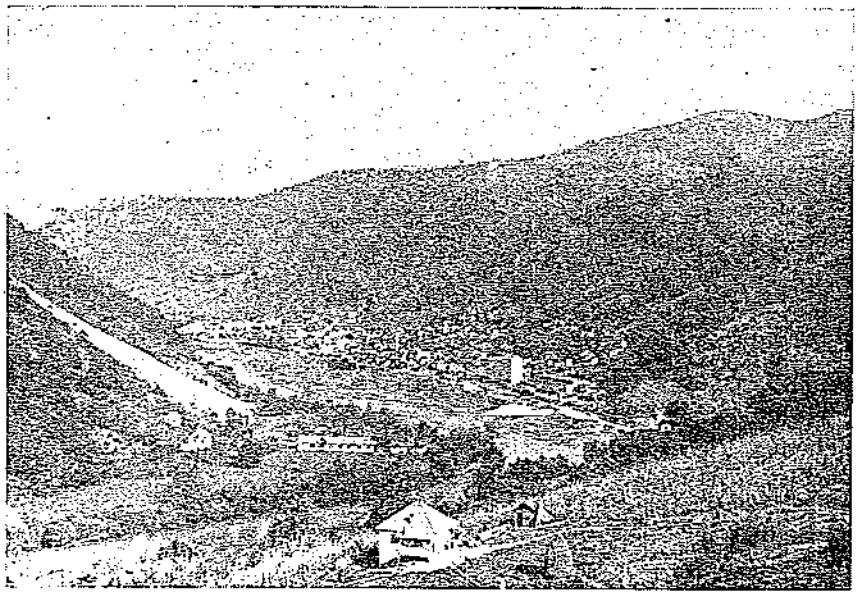

Сл. 3. — Положај варошице Прибој

Ни у урбанистичком развоју Прибоја није било великих промена све до најновијег времена. То не значи да се он није мењао. Пре 1878 године Прибој је махала — „чопор" Хасанагића кућа, доста лепих грађевина босанско-источњачког типа. Касније, кад су почели придолазити босанско-херцеговачки мухаџири, а затим православни Срби из околине, настају видније промене. Али се у том развитку није дошло до неког јединственог типа насеља. Свако је на свој начин према својим склоностима и имућству подизао нове куће, уносећи понешто са стране и из села одакле је долазило становништво. Само три-четири имућнија трговца извозника подигли су савременије зграде. Сем тога, створена је и мала чаршија која је одговарала економској снази привредно развијене околине. Од јавних грађевина једва је уз

припомоћ са стране подигнута православна црква, зидана од гранита из непосредне околине. Станица извоза и увоза навелико није утицала на развитак вароши. Уколико се насеље развијало, оно је постајало све хетерогеније. Поред ниских дућана, виделе су се оронуле старинске куће и неколико савремених грађевина.

Нови Прибој. — Ни гранични положај, ни завршна тачка железничке пруге нису могли подићи Прибој на степен нешто већег градског насеља. За то има неколико разлога: привредна неразвијеност околине, слабе саобраћајне везе са залеђем, специфични карактер ове железничке станице, преко које се несразмерно више извози него увози, мала гравитациона област да би постао већи управни центар. Сем тога, његовом развитку су сметале и веће традиције околних вароши Пријепоља и Нове Вароши и близина Рудог. Тек с оснивањем фабрике аутомобила и подизањем других мањих индустриских предузећа Прибој из основа мења свој пређашњи лик. Ти нови услови су изазвали и низ других револуционарних промена у урбанизму, пољопривреди, стандарду живота и култури становништва.

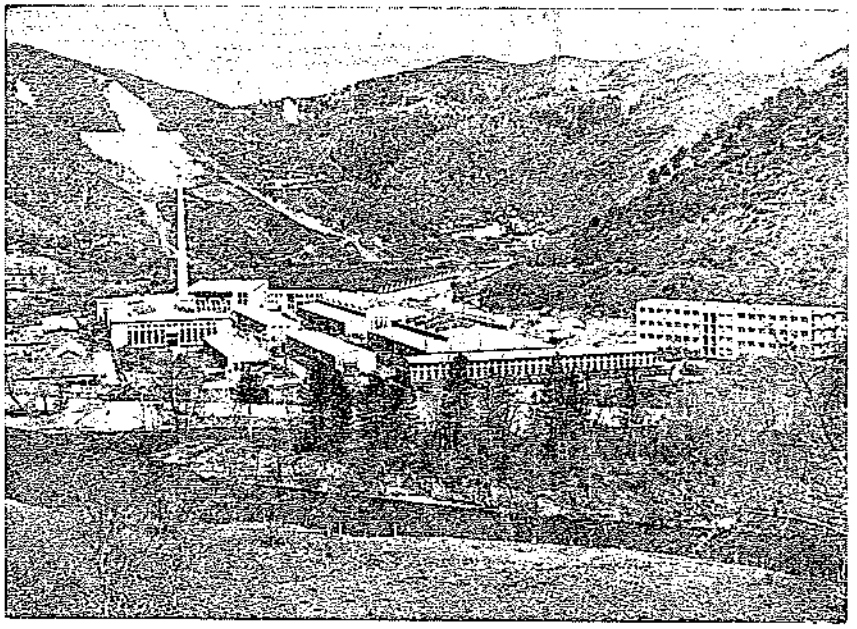

Сл. 4. — Фабрика ФАП; у позадини Прибој

У тежњи да се сваки део наше земље подједнако развија, социјалистичко друштво је овом забаченом и заосталом крају поклонило особиту пажњу. У Прибоју је прво основана једна од главних фабрика транспортних возила (ФАП). На ту је локализацију поред поменутих

разлога утицао довољан број радне снаге, железница и повољан стратегиски положај. Рад на подизању ове фабрике почео је 1950 године, а већ после три године од првих ашова у ледини по којој је дотада орано дрвеном ралицом као у Средњем веку, израсло је ново индустриско насеље и из њега потекли први камиони. Производња се непрекидно повећавала. Ове, 1959, године она износи 1140 камиона и аутобуса, док се за 1961 годину предвиђа повећање на 1.200 ових возила, која већ налазе пролаз и на страним тржиштима. (Турска, Грчка, Египат, Сирија, Ирак, Иран, Пољска). Предвиђа се годишња производња 3.600 тешких возила. Бруто принос се такође брзо и стално повећава. Од 10 милијарди динара у 1958 години он се 1959 године попео на 14 милијарди, да по предвиђеном плану достигне 1960 г. 22 милијарде, што износи око 70% бруто дохотка целокупног Пријепољског среза.

У Прибоју су после 1950 године основана и друга мања индустриска предузећа, од којих су најважнија млин „12 јануар" и стругара „Лим". Као завршна тачка железничке пруге према којој води колски пут из Средњег и Горњег Полимља, Прибој је био погодан да се у њему локализују ове две индустриске гране. Млин снабдева брашном не само Прибој него и цело Полимље (околину Пријепоља, Бијелог Поља, Иванграда итд.), док стругара добија Лимом трупце и другу врсту грађе из изворишних крајева ове реке. Према томе, овде се, с једне стране, прима жито, а извози брашно, и, с друге, добавља грађа, а извозе даске.

Капацитет млина „12 јануар" је 30 тона дневне, а 690 вагона годишње мељаве. Његов магацин може да прими 100, а силос 250 вагона жита, које се добавља из Војводине.

У саставу овога млинског предузећа је и савремена фабрика за печење хлеба и кекса. Сем тога, у изградњи је и радионица за израду пахуљица од овса којим обилује ова област. То ће бити друга фабрика у нашој земљи (једна је у Словенији) која ће израђивати ову неопходну храну за децу. У млину је запослено око 100 радника који су поглавито из Прибоја и његове околине.

Стругара „Лим", капацитета 25—30 м³ дневне прераде полуфабриката (даске, летве и др.), снабдева овим производима: фабрику аутомобила у Прибоју, фабрику вагона у Нишу и разна предузећа у Војводини и неким другим крајевима Србије. У њој је запослено 120, а повремено и 150 радника. Неповољна страна ове стругаре је у томе што се у новије време оснивају дрвни комбинати у Горњем Полимљу (Иванград) одакле је она добијала главни део сировине.

Овде ваља бар узгред напоменути да је индустриско предузеће „Лим" производило цигле, креч и коцке од црног габра којим обилује околина, особито Осовник у непосредној близини Прибоја. Овај камен по својој каквоћи долази одмах иза јабланичког гранита.

Напослетку, ваља поменути да је у почетном развоју једно индустриско предузеће — столарско-металска радионица, која ће имати знатног удела у привредном и културном подизању овог краја.

Какав је привредни значај свих ових индустриских грана, најречитије изражавају ове цифре бруто прихода Прибојске комуне за 1959 годину.

Укупан бруто принос	14.905,000.000
од тога пада на фабрику аутомобила ФАП	13.471,000.000
Млинско предузеће „12 јануар“	420,000.000
Стругару „Лим“	160,000.000
трговину	107,000.000
угоститељство	92,000.000
задругарство	54,000.000
занатство	33,000.000
пољопривреду	270,000.000.

Кретање становништва и радника. — Пораст и опадање броја становника у Прибоју у тесној је вези с привредно-друштвеним променама. До 80-тих година прошлог века у њему живе поглавито Хасанагићи и још 3—4 мале породице, међу којима православни Срби — Анђушићи. Отада па све до 1912 године, као што је речено, настаје досељавање мухацира из Босне и Херцеговаца и трговаца из Нове Вароши и других градова. После ослобођења од Турака 1912 године почиње нагло исељавање Срба муслимана, већином у Турску и неке наше градове (Нови Пазар, К. Митровицу, Скопље). Неке муслиманске породице су се потпуно иселиле, а друге свеле на по једну или две куће. Једино су у већем броју остали Хасанагићи — најстарије најмногобројније братство у Прибоју (12). Наместо исељених Срба муслимана долазили су махом православни Срби из околине. Једно се становништво исељавало, а друго наместо њега насељавало, па према томе није било већих промена у погледу броја. Тек после оснивања индустрије створени су већи услови не само за бржи прилив новог становништва него и за промену његове професионалне и социјалне структуре.

Варошица Прибој има сада око 2.000, а ново насеље 1.000 становника. Међутим, у индустриским предузећима било је 1959 године запослено преко 2.200 радника. Од ових на фабрику аутомобила пада око 1.500 а остало на транспортне раднике (утовар и истовар), млин „12 јануар“, стругару „Лим“ и остала предузећа. Као што се види из ових бројева, Прибој је град радника, који су преко 85% из њега и његове околине, а 15% из разних места наше земље. Преко 60% радника је из села, поглавито из Бање, Читлука, Калафата, Касидола, Кратова, Штрпца, Увца, Миоча, Сјеверина, Саставака и варошице Рудог. Из многих ових насеља фабрика свакодневно одвози и довози раднике камионима и аутобусима (Саставци, Увац, Калафати, Кратово, Бања). Сем тога, једанпут недељно се одвозе и довозе радници у удаљена места као што је Бучје.

Радници из других области поглавито су из индустриских крајева: Словеније, Босне, Хрватске и Србије (Паланка, Крагујевац), где су раније стекли потребна стручна знања и квалификације.

Фабрика аутомобила је фабрика младих људи, јер 80% њених радника не прелази 30 година старости. Многи младићи су дошли у фабрику непосредно као чобани иза стоке и у њој се брзо оспособљавају за индустриски рад. Данас у фабрици има 395 неквалификованих, 96 полуквалификованих, 451 квалификованих и 63 висококвалификована радника. Остало су сезонски радници, који се само по неопходној потреби примају.

Ова се слика стално мења, јер се доста брзо оспособљавањем прелази из нижих у више радничке категорије. Разуме се, на фабрички рад се брже и лакше навикавају радници из варошице Прибоја, који су као занатлије или деца града боље упознати с неким знањима из технике него сељаци. Сем тога, сеоски младићи су у многим случајевима везани за земљу. Али ипак је привлачна снага фабрике врло велика, особито за сеоске породице у којима има више деце.

Утицај индустрије на стварање нових и преображај старих насеља. — Развитак индустрије изазвао је не само подизање нових

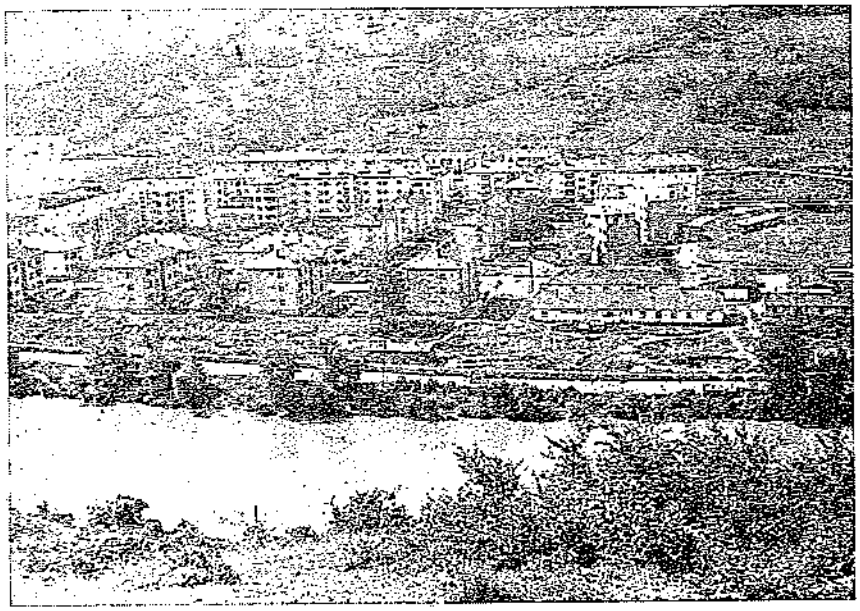

Сл. 5. — Ново насеље

него и промену старих насеља. Још у почетку кад је донесена одлука да се изгради фабрика у Прибоју, поставило се питање њене локализације. У непосредној близини старог насеља није било таквог простора. Нашло се најповољније решење да фабрика и ново индустриско насеље не буду много удаљени од Прибоја, а да за њих буду повољни

услови за развитак. Фабричка постројења су подигнута на уској алувијалној равни, на десној, а насеље у Читлучком Пољу, на левој страни Лима, 2 км узводно од Прибоја. Фабрика се развија на стешњеном простору који треба осигурати од Лима, док су за изградњу станбеног насеља сви услови врло повољни.

Ново насеље, као што је речено, засновано је на пространој равни поред Лима и везано лепим мостом са фабриком. Оно се за врло кратко време развило у савремен град. Сачињавају га 40 врло лепих пространих зграда, које су намењене становању и разним установама. Те грађевине се могу по својој намени издвојити у три категорије:

1. *станови* (2 четворособна, 20 трособних, 86 двособних, 103 једнособна, 20 гарсоњера и 4 простране собе),

2. *самачки домови:* 2 дома и у њима 6 апартмана, 1 двособни стан, 150 соба (у свакој соби по 2 самца); сем тога у изградњи је трећи дом са 75 самачких соба,

3. *локали и установе* — 18 зграда: пошта, здравствена станица, разне продавнице, биоскоп, основна, мајсторска и дворазредна техничка школа, хотел и гостионица, тржница итд.

Кратко речено, подигнуто је или се изграђује све што је потребно за културан живот човека који овде ради и живи. Разуме се, предност за становање у новом насељу имају прво стручњаци и квалификовани радници из даљине, а затим они из широке околине који се опредељују за сталан рад у фабрици.

Због згодног положаја и услова за развитак овог насеља једно време се постављало питање пресељавања овамо из старог Прибоја. За то је постојало доста простора и овде и на супротној страни Лима. Али традиција старог насеља и већ прилично изграђене зграде у њему стајали су томе на путу. Остало је да се развијају оба дела с тежњом да се она у блиској будућности непосредно споје изградњом нових зграда у међупростору поред Лима.

Оснивање фабрике аутомобила и подизање других индустриских предузећа утичу и на развитак вароши Прибоја. Већ то што је у фабрикама запослено око 800 радника из Прибоја (350 у фабрици а 450 у другим предузећима) довољан је услов за промене. Томе треба додати администрацију комуне, трговачку мрежу, з наство, банку, школу, болницу и друге установе за које је везана цела околина. Подизање стандарда живота у вези с индустријом оживео је Прибој као потрошачко тржиште. У њему су сад два трговачка предузећа са 26 радњи (предузеће „Братство" са 14 и „Јединство" са 12 радњи). Овоме треба додати и 4 радње Земљорадничке задруге (прехранбене, мешовите робе, месара и пекара) и предузеће „Дуван".

Сем тога, осећа се известан недостатак у занатској делатности. Заступљени су мање или више готово сви занати који су потребни становништву. Они су поглавито у рукама појединаца. Једино се на задружној основи развила кројачка задруга која сад има 30 радника.

Какво је занатство Прибоја, види се из овог прегледа броја занатских радња: ковача 5, бравара 1, машинбравара 1, аутомеханичара 1, инсталатера 1, бојаџија 2, молера 2, фарбара 2, кројача мушког одела 2, кројача женског одела 5, вуновлачара 1, штопера 2, абаџија 1, обућара 4, сарача 1, пекара 1, посластичара 3, бурегџија 2, месара 1, бербера 5, фризера 2, столара 2, колара 1, фотографа 1. Овоме треба додати 17 тесарских и 12 зидарских радника.

Поређењем занатства старог и новог Прибоја запажа се ово: занатство се мења и квантитативно и квалитативно; још се одржавају стари, али настају и савремени занати, које изискују нове потребе како старог тако и Новог насеља, које је још у овом погледу упућено на варошицу Прибој. Због тога што је ситно, ово занатство се не развија на задружној основи. Само кројачи као многобројни могли су да развију задружну делатност.

Ова привредна и друштвена активност видно се запажа и у урбанизацији Прибоја: у регулацији потока, исправљању главне улице, подизању нових станбених и других зграда (5 нових станбених зграда, зграда Народног одбора, поште, дома културе, парне пекаре, млина, металско-столарске радионице). У току су пројекти за подизање зграде комуналне банке, болнице, нове основне школе, великог хотела који би заменио две мање зграде данашњег угоститељског предузећа „Бић". Сем тога, у плану је да и ФАП овде подигне још неколико станбених зграда за своје раднике који иначе живе и станују у Прибоју.

Нове грађевине се подижу на место малих и дотрајалих кућа у главној улици. Кад ова буду испуњена, намеће се питање проширивања Прибоја. Другог избора нема сем правца поред Лима према фабрици. У првом реду би могло да дође у обзир подизање кућа на месту данашње железничке станице и магацина с лепим шеталиштем поред Лима. У том случају, железничка станица би се морала пребацити некуд на леву страну Лима.

Кад се говори о Прибоју и утицају његове индустрије на насеља, ваља исто тако нешто рећи и о Бањи, која сад са њим чини готово органску целину. *Бања* или Прибојска Бања, како је називају ван ове области, удаљена је од старог Прибоја 6 а од новог насеља 4 километра. Ту, на једној заравни, 550 м надморске висине, на контакту еруптивних и седиментних стена, избија јако врело радиоактивне воде, чији је капацитет 70 литара у секунди, а температура 36,50 C⁰. Лековитост ове бање су запазили и стари Римљани. То, и леп поглед на околину, утицало је да српски владари овде подигну манастир, који је, као што је познато, био седиште једне од првих српских епископија. Налазећи се на главном путу, који је водио из Босне за Цариград, Бања је, и као манастир и као лечилиште, бивала почивалиште и коначиште путника и каравана. Сем тога, она је привлачила становнике околине због своје лековитости. Манастир ју је стога искоришћавао све до 1946 године: издавао је народу под закуп примитивне бараке у доба купалишне сезоне. Поред тога, на Бањској

Реци било је 6—7 манастирских воденица у које је народ долазио ради млевења из простране околине, јер је вода и лети јака, а зими не замрзава. С изградњом колских путева, а особито откако је прешла у руке државе, ова бања је почела добијати већи значај. Њено гравитационо подручје се проширило све до Гусиња, Колашина, Плеваља, Сарајева, Ужица и Сјенице. Број посетилаца, не рачунајући ту боравак испод пет дана, кретао се овако:

Године	1950	1951	1952	1953	1954	1956	1957
Број посетилаца	3.253	2.076	1.887	1.862	1.822	1.413	1.339

Број посетилаца углавном зависи од времена. Он би био много већи да је Бања уређена. Пет-шест зграда (3 павиљона, хотел и 2 гостионице) не пружају довољно услова за пријатан боравак и лечење. Увиђајући то и значај ове бање, не само за здравље народа широке области, него и за само индустриско насеље, чији радници овде налазе одмора и окрепљења, народне власти су планом предвиделе подизање савременог бањског насеља. У пројекту је изградња под једним кровом хотела од 80 соба и купатила (3 басена и 40 када), у коме ће бити обезбеђено купање и у зимској периоди године. Овако уређена бања ће бити привлачна тачка за људе из удаљених крајева и свакодневно излетиште и одмаралиште радника из Прибоја, које недељом већ сад фабрика својим аутобусима одвози на одмор.

Из овога се види како је и ово место с променом услова мењало и своју улогу. Најпре је оно седиште епископије, примитивно лечилиште и караванска станица под окриљем цркве, затим сабориште српског света, а сад савремена бања и одмаралиште.

Благотворни утицај новог социјалистичког друштва и индустријализације одражава се и променом самог човека. Досадашњи чобани, које је привукла фабрика, културно се уздижу и врше знатан утицај на преображај села. Велики број младих сељака свакодневно долази од својих домова у фабрике и зарађеним новцем подижу лепе куће. Други, опет, пошто уз фабрику постоје стручне и друге школе, у њима школују своју децу. Сем тога, индустриска насеља су велики потрошачи пољопривредних производа, па и то утиче на брзи развитак пољопривреде, мада она засад не иде у корак с потребама. Још тржнице у старом Прибоју, новом насељу и Бањи оскудевају у сточним производима, воћу и поврћу, који се сада добављају поглавито из Западног Поморавља (Краљево, Чачак, Ужице) и Мостара.

Перспективе.— Из досадашњег расматрања може се приближно сагледати и слика будућег развитка овог краја. Само индустрија ФАП довољна је под данашњим друштвеним условима за социјалистички препород читавога краја. Истина, магистрала Београд — Бар може одузети Прибоју неке од оних предности које он има као завршна тачка железнице. Можда ће донекле опасти и значај неких предузећа, као, например, стругаре па и млина, чија је локализација такође великим делом везана за завршну станицу железничке пруге. То важи особито за стругару због оснивања дрвне индустрије у Горњем По-

лимљу, одакле ова добија главне сировине. Али ће, с друге стране, Прибој још више добити. Биће непосредније везан и железницом и друмовима за ширу област, што ће изазвати оснивање уз фабрику ФАП још које мање индустриске гране. Сем тога, овде ваља очекивати развитак пољопривреде у вези са стимулативним утицајем индустрије. Зато постоје и природни услови, особито за воће, које се и сада у приличном броју гаји у Миочу, Штрпцу, Мокронозима, Увцу, Бањи, Читлуку итд. Исто се тако може развити и повртарство у подручју Бањске Реке. Јака и топла вода којом се могу наводњавати велике површине у Бањи, Калуђерском Пољу и другим мањим проширењима поред Лима, омогућиће производњу веће количине разних врста поврћа тако потребног градском становништву. У случају да се поврће може јефтиније набавити из других крајева, ту се наводњавањем може унапредити воћарство и добити крмна база за стоку, чији су производи такође неопходни за снабдевање индустриског центра. Из истих разлога треба у брдским крајевима поклонити већу пажњу сточарству на рачун слабе земљорадње. Али ће Нови Прибој дуго привлачити производе и ван своје области. На његовој пијаци се виде свакодневно, а особито петком, продавци из удаљених крајева што значи да он, захваљујући развитку индустрије, постаје тржиште већег значаја.

Кратко речено, нови индустриски Прибој постаје жариште социјалистичког напретка једног од најзаосталијих крајева Југославије.

ЛИТЕРАТУРА И НАПОМЕНЕ

1. Константин Јиричек, *Историја Срба*, Беоогра,д 1922, св. III

2. Evlija Čelebija, *Putopis;* preveo i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, 1957, knj. II,

3. Х. Шабановић, Исто дело и страна, *Коментари* (оригинал у Архиву претседника владе у Цариграду бр. 18).

4. Петар Мрковић, *Средње Полимље и Потарје*, Насеља и порекло становништва, Београд, књ. I.

5. Petar Matković. *Putovanje po Balkanskom Poluotoku XIV veka,* Rad Jugoslovenske akademije, Zagreb 1881, knj. LVI.

6. Вакуфнама Синанбега (оригинал у Дирекцији вакуфа у Сарајеву); коментар Х. Шабановића у истом делу.

7. Alija Bejtić, *Priboj na Limu pod otomanskom vlašću 1418—1912,* Sarajevo 1945,

8. Ivan Frano Jukić, *Putopisi,* istorisko-etnografski radovi. Putovanje iz Sarajeva u Carigrad 1952, Sarajevo1953.

9. А. Гильфердинг, *Босна, Герцеговина и Стара Србия,* Петербург 1873.

10. Саопштење осамдесетопетогодишњег Хусејинефендије Хасанагића.

11. М. Савић, *Наша индустрија, занати, трговина и привреда,* Сарајево 1929.

12. Опширније о муслиманском становништву пре 1912 године у поменутом делу Алије Бејтића.

R é s u m é

D-r MILISAV LUTOVAC

PRIBOJ NA LIMU

— Un coup d'oeil sur l'évolution anthropogéographique de l'agglomération —

Quoiqu'il ne soit qu'une petite agglomération urbaine, Priboj na Limu offre un considérable intérêt du point de vue de géographie humaine. Cela vient de ce fait qu'il avait subi de nombreuses transformations à la suite des changements historiques et sociaux qui eurent lieu depuis le Moyen âge à nos jours. Au Moyen âge s'élevait, en cet endroit, la forteresse de Priboj avec ses faubourgs. Au cours du XVIe et du XVIIe siècle, outre ce château fort en ruines, les voyageurs mentionnent dans leur relations aussi le marché, situé au pied de celui-ci, qui était une station de caravanes sur la route qui conduisait de la Bosnie à Constantinople. Plus tard, à partir de la moitié du XVIIIe siècle jusqu'à l'année 1878, il était une station militaire d'étape et siège de la famille des seigneurs terriens d'Asanagić qui en étaient les seuls habitants. Depuis lors, après l'occupation de la Bosnie-Herzégovine de la part de l'Autriche-Hongrie, Priboj devint ville frontière avec une garnison autrichienne et une garnison turque. Grâce à cette nouvelle situation, la ville reprit son ancienne importance, particulièrement depuis la construction de la voie ferrée, en 1906, qui aboutit à 3 km de Priboj, jusqu'à la localité d'Uvac. Après la libération de la domination turque, qui eut lieu en 1912, lorsque Priboj fut accordé à la Serbie, la ville connut une courte stagnation à cause des changements politiques et de l'émigration d'une grande partie de sa population musulmane. C'est seulement après la formation de la Yougoslavie en 1918, et particulièrement après la prolongation de la voie ferrée directement jusqu'à Priboj, que cette ville devint la principale station d'exportation et d'importation pour une vaste rêgion. Cela exerça une forte influence sur son développement, mais Priboj ne subit un changement profond de son ancien aspect qu'après l'installation des établissements industriels après 1948. Ces nouvelles conditions produisirent aussi toute une série d'autres changements révolutionnaires dans l'urbanisation, le standing de vie et le développement culturel de la population. Dans ses efforts d'offrir à chaque partie de notre pays la possibilité égale de se développer, la société socialiste prête une attention spéciale à cette région écartée et arriérée. En 1950 on construisit à Priboj une des principales usines de véhicules de transport camions et autobus et, en outre, d'autres entreprises industrielles de moindre importance (moulin, fabrique de biscuits, scierie mécanique, ateliers de menuiserie et de travaux en

métal). Ces diverses industries emploient 2.200 ouvriers dont 85 p. c. proviennent des environs de la ville même. L'usine d'automobiles FAP produit environ 1.200 véhicules par an, mais on prévoit, dans un proche futur, l'augmentation du volume de production à 3.600 véhicules.

Le développement de cette industrie suscita non seulement l'établissement de nouvelles localités, mais aussi la transformation des localités déjà existantes et de la région avoisinante. A 2 km de distance de l'ancien Priboj, dans la rase campagne où l'on labourait la terre, jusque là, avec un araire en bois, tout comme au Moyen âge, s'éleve à côté de l'usine une nouvele installation ouvrière moderne. Cette influence se fit aussi sentir dans le développement de l'ancien Priboj et de la station balnéaire Banja, dans lesquels on construit à présent de nouveaux édifices et un nouvel établissement de bains avec les hôtels et villas pour la cure des malades et le repos. L'influence bienfaisante de cette industrie produit des répercussions aussi sur la transformation de l'homme. Les bergers de jadis, attirés par l'usine, commencent à se cultiver et exercent, à leur tour, une influence considérable sur la transformation du village. A cela il faut ajouter que le nouveau centre de consommation produit un effet stimulateur sur le développement de l'agriculture dans les environs. Bref, le nouveau Priboj est devenu foyer du progrès socialiste d'une des régions les plus arriérées de la Yougoslavie.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

ДАРИНКА ЗЕЧЕВИЋ

НЕКЕ АНТРОПОГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ПРЕОБРАЖАЈА СЕЛА ЖЕЛЕЗНИК У ГРАДСКО НАСЕЉЕ

Општи социјалистички развитак сеоских насеља у нашој земљи, с једне стране у електрификацији, комуналној изградњи и културно-просветном уздизању, а с друге стране у економском побољшању, у

Ск. 1. — Положај Железника у односу на Београд
(Цртеж: М. Шодолац)

здравственом напретку и уопште у подизању животног стандарда сеоског становништва доживљује у неким сеоским насељима бурни скокозит преображај. У том погледу леп пример пружа сеоско насеље

Железник код Београда, које се у социјалистичкој изградњи наше земље развило у градско индустриско насеље. У овоме прилогу ће се у кратким потезима изнети главне одлике и карактеристике социјалистичког преображаја Железника, који се веома брзо развио од сеоског у индустриско насеље. Због особитог значаја фабрике машина „Иво Лола Рибар" за ово насеље, у прилогу ће се нарочито осврнути на њено подизање и развој.

1. Железник је насеље у Београдској Посавини, на ЈЗ од Београда удаљено од њега 15 км, на прузи Београд—Ужице (ск. 1).

Сеоски део насеља лежи на осојним и присојним странама Железничке Реке и сеоског потока који долази од извора Читачка Вода. Овај део насеља збијеног је типа, са кућама уширеним без реда дуж

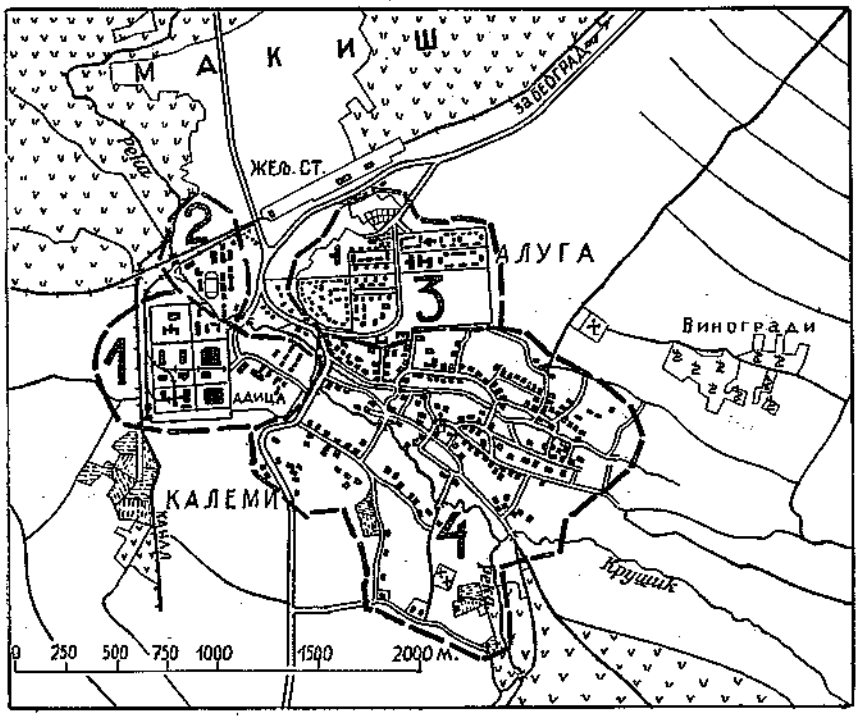

Ск. 2. — План Железника; 1 — Фабрика машина ИЛР; 2 — Индустриска школа и спортско игралиште; 3 — Радничко насеље; 4 — сеоски део насеља

(Цртеж: М. Шодолац)

сеоских сокака. Село се дели на крајеве који се називају именима највећих фамилија или имају посебна топографска имена[1]. Пре нешто више од 50 година крајеви су били изразити; данас село чини целину,

[1] Риста Т. Николић: *Околина Београда*, Насеља српских земаља, к. 2, стр. 989, 990, Београд 1903.

изузев краја који се тек почео развијати, после Првог светског рата недалеко од железничке станице, дуж сеоског пута који води преко Жаркова за Београд. Овај крај је у развитку и данас, али с обзиром да је у близини индустриског и градског насеља, он се подиже према урбанистичком плану и постепено уклапа у ново насеље.

Крајем 19 и почетком 20 века у селу је било 175 кућа[2], пред Други светски рат тај се број повећао једва на 400, док за 15 година после Ослобођења само сеоски део насеља има преко 600 кућа.

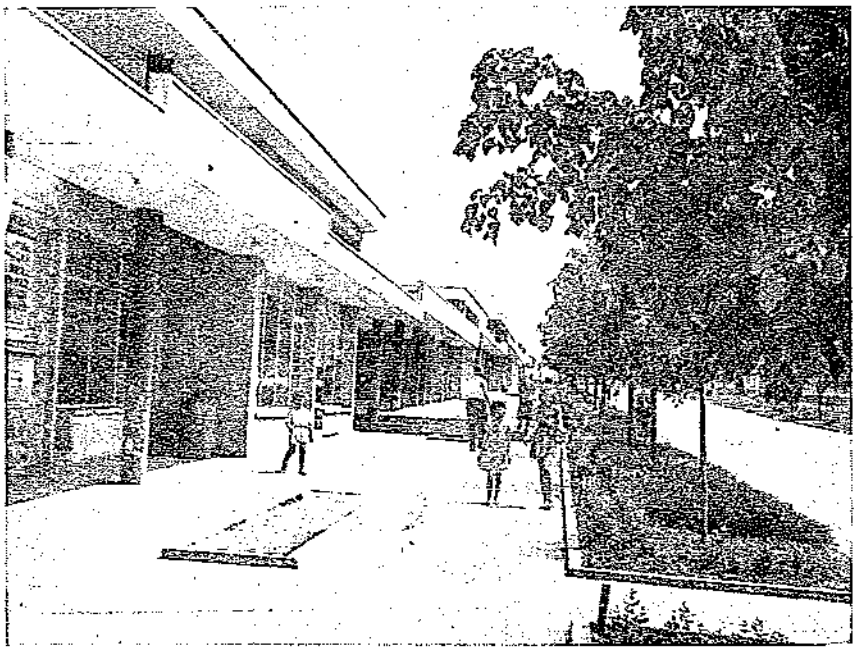

Фот. 1. — Трговачки део новог насеља

(Фот. фабрике ИЛР

2. Преображај насеља је нагао и социјалистички. Подизање индустрије и општи напредак у новој социјалистичкој Југославији, после успешно завршене Револуције и Другог светског рата, изазвало је корените промене у насељима. Бројна су нова индустриска, рударска и туристичка насеља широм земље која су се развила од старих, или су подигнута тамо где раније нису ни постојала. Сем тога, многа сеоска насеља су се преобразила у градска или су као предграђа ушла у њихов састав.

У та насеља спада и Железник, који се пре нешто више од једне деценије ни по чему није разликовао од осталих села београдске околине. Нови друштвени поредак и подизање индустриског објекта,

[2] *Исто*, стр. 990.

затим погодан географско саобраћајни положај и близина главног града условили су изградњу новог насеља градских одлика.

Ново насеље почело се подизати заједно са изградњом фабрике од 1947 године. Под именом „Радничко насеље“ како га мештани најчешће називају, подигнуто је на благој коси, на дотадашњим потесима Бела Земља и Алуге, где су биле сеоске њиве и виногради (ск. 2). Ново насеље је, у прво време, подизано само за потребе фабричког особља, али са даљим развојем ово насеље је проширено и за остале радне људе, било да су укључени у самој фабрици или у другим установама или предузећима у Железнику или Београду. Јер, са административним припајањем Железника Београду — Општини Чукарица, и уклапањем у урбанистички план Београда, ово насеље се све више развија у модерно

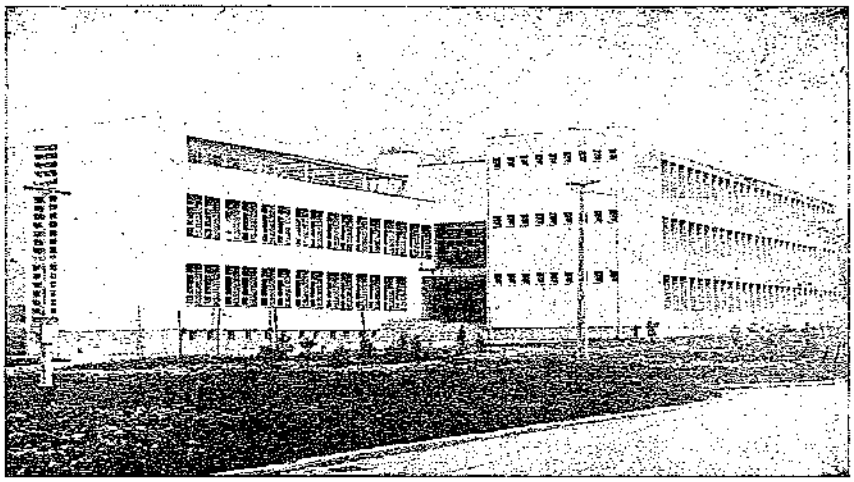

Фот. 2. — Осмолетка „Браћа Јерковић“

(Фот. фабрике ИЛР)

предграђе Београда, а колектив фабрике машина „Иво Лола Рибар“ и даље је главна покретачка снага за његову изградњу. У овом насељу од 1947 године до данас изграђено је сто модерних станбених зграда (127 самачких соба, 34 гарсонијере, 72 једнособна стана, 429 двособних и 48 трособних станова) и девет монтажних трособних кућа (фот. 1). Поред станбених објеката подигнут је и савремен сервис за трговачку мрежу, занатске радионице, као и тржиште за снабдевање и продају пољопривредних производа. Такође су подигнути и објекти за потребе школства, осмолетка „Браћа Јерковић“ (фот. 2), зграда интерната Индустриске школе, затим Здравствена станица и други објекти за друштвене, управне и привредне потребе. Зелени појас и пошумљавање дали су савременији изглед овом новом насељу[3].

[3] *10 година рада фабрике машина Иво Лола Рибар*, Железник, 1958, п.р. [23, 24].

Потребе индустриског објекта и новог насеља изискивале су и изградњу путева за боље саобраћајне везе са Београдом те су подигнути и савремени колски путеви. Данас, поред железничке везе, и фабричких аутобуса, саобраћају градски аутобуси на сваких тридесет минута Београд—Железник, и натраг. Сеоски пут, којим је насеље било везано преко Жаркова са градом, користе само пешаци. Пре Другог светског рата, овим путем, поред осталог пролазило је свако јутро преко сто млекацијa са чезама који су разносили млеко по граду. Пољопривредници, сада, износе своје производе на тржиште или их продају преко откупних станица и задруга у самом насељу. На београдско тржиште износе једино вишкове воћа и поврћа за време сезоне. Месне трговачке и занатлиске радње задовољавају све потребе становништва.

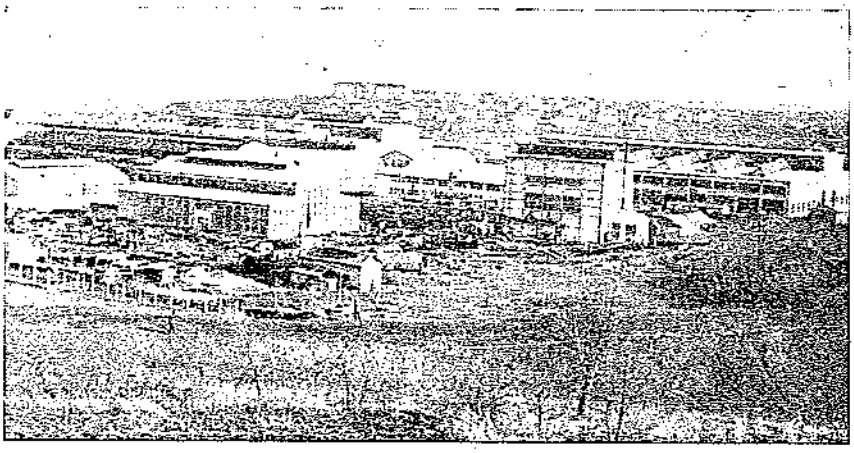

Фот. 3. — Општи изглед фабрике ИЛР; у позадини лево ново Радничко насеље: десно део сеоског насеља

(Фот. фабрике ИЛР)

3. Пораст становништва је велики. 1921 године Железник је имао укупно 1.987 становника са 302 дома[4]. Године 1931 у Железнику је било укупно 2.336 становника, од чега 1.139 мушких и 1.197 женских са 416 домаћинстава[5]. Према првом послератном попису, 1948, насеље је имало 4.394 становника, од тога 2.632 мушких и 1.762 женских, са 1.199 домова[6]. На крају, према попису становништва од 31 марта 1953 године у Железнику је било укупно 6.758 становника од чега 3.719 мушких и 3039 женских, са 1.966 домаћинстава[7].

---

[4] *Речник места СХС*, стр. 9, Београд 1925.

[5] *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 марта 1931 године*, књ. 1, стр. 60, Београд 1937.

[6] *Коначни резултати пописа становништва од 15 марта 1948 године*, књ. 1, стр. 3, Београд 1952.

[7] *Попис становништва 1953*, књ. 14, стр. 10, Београд 1958.

Као што се из овога види, број становника у раздобљу од 1921—1948 године повећао се за 2.407. Од 1948—1953 године, у раздобљу од свега пет година, број становника повећао се за 2.346 житеља. Ови подаци јасно говоре да су се у Железнику одиграле знатне популационе промене, настале под утицајем индустријализације насеља у социјалистичкој изградњи наше земље. Напомињемо и то да је у 1953 години од 4.368 становника које чита и пише, старије од десет година, свега 2.037 пољопривредног становништва.

Активно становништво по врстама делатности изгледа овако: рударство 3, индустрија 1.538, пољопривреда 1.081, шумарство 1, грађевинарство 158, саобраћај 25, промет 88, занатство 79, услуге 10, управа 219, ван делатности и непознато 166, свега 3.368; са личним приходима било је 83 лица и на крају издржавано становништво бројало је 3.307лица.[8]

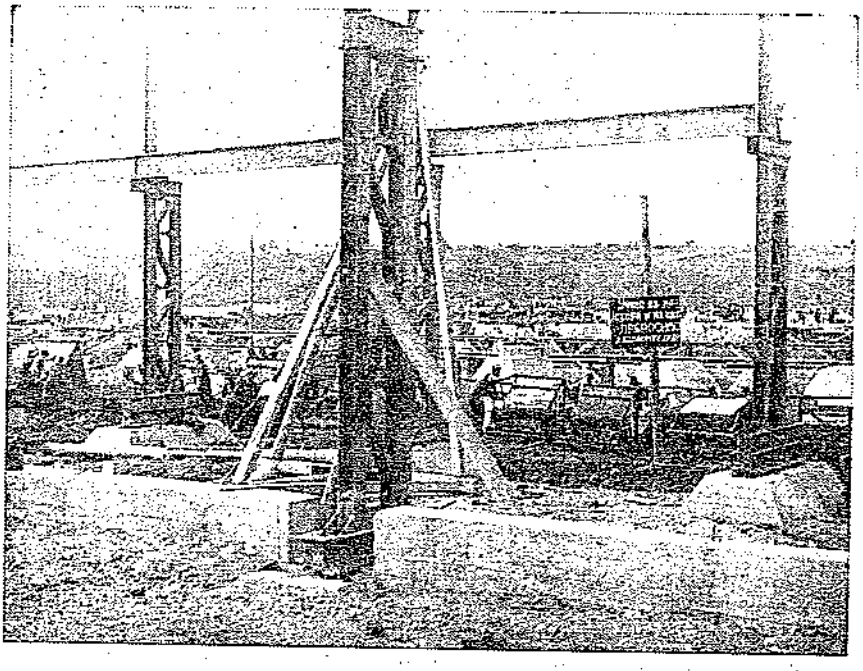

Фот. 4. — Омладинске радне бригаде на изградњи фабрике
(Фот. фабрике ИЛР)

Данас је тај популациони однос још изразитији сталном имиграцијом новијег становништва у првом реду радника запослених у Железнику, а затим, због добре и редовне саобраћајне везе и станбених проблема у главном граду, све је више радника који су запослени у Београду.

[8] *Исто.*

Новонасељено становништво пореклом је из свих крајева наше земље, као што ће се то посебно видети из саме структуре порекла радника и службеника фабрике машина „Иво Лола Рибар" (фот. 3).

4. Фабрика машина у Железнику дело је Народне омладине Југославије. После успеле изградње прве омладинске пруге, Брчко—Бановићи, Омладина Југославије, 1947 године, преузела је на себе изградњу овог великог објекта социјалистичке индустрије поред друге омладинске пруге Шамац—Сарајево.

Уз учешће наших највиших руководиоца, радних омладинских бригада и Народног фронта Београда и околине, 20 априла 1947 године после свечаности и поздравних говора, тадашњи министар индустрије Владе ФНРЈ, Борис Кидрич, први је будаком ударио у земљу, напунио колица земљом и отворио радове на изградњи фабрике[9]. За њим су прве омладинске бригаде Београда, затим Прва српска и Прва хрватска састављене од истакнутих бригадиста са омладинске пруге започеле радове на потесима Железника, Адици и Ђеризу, где су биле сеоске баште и њиве, са песмом:

„Брегови нестају, земља облик мења
Петолетка Титова нови живот спрема,
На овим пољанама усред Железника,
Ми градимо фабрику тешких алатљика."

На изградњи фабрике учествовала је, под стручним руководством 2.248 инжењера, техничара и стручних радника, 101 бригада са преко 1.5000 омладинаца и омладинки из наше земље и 4 групе напредне омладине из иностранства (чехословачка, шпанска, италијанска и вестфалска). Бригаде су биле састављене овако: из Србије 55 бригада са 9.511 омладинаца; из Хрватске 8 бригада са 1.870 омладинаца; из Словеније 5 бригада са 741 омладинцем; из Босне и Херцеговине 9 бригада са 1.681 омладинцем; из Македоније 4 бригаде са 719 омладинаца; из Црне Горе 2 бригаде са 205 омладинаца; са Омладинске пруге Шамац-Сарајево (из свих крајева наше земље) 4 бригаде са 401 омладинцем и 4 групе са 134 омладинца из иностранства.[10]

Омладинске бригаде у прво време расчишћавале су терен, сравњивале земљиште, радили на регулацији потока, а одмах иза тога очекивала их је изградња грађевинских објеката за коју је било потребно, поред љубави за заједнички посао и омладинског елана, и стручна спрема (фот. 4). Отуда су још почетком изградње отворени и стручни курсеви, поред тога што је описмењено 1.800 омладинаца и омладинки. У току изградње фабрике кроз разне курсеве обухваћено их је 657 и оспособљено за разне струке, и то: 230 за зидаре, 145 за тесаре, 118 за бетонце, 89 за монтере и 42 за магационере и рачуновође[11]. Тада је на градилишту поникла и песма:

---

[9] *Борба* бр. 95, стр. 1—2, Београд 1947.

[10] *Омладина*, бр. 104, стр. 4, Београд 1947.

[11] *10 година рада фабрике* п. р. [17—19].

„Ми градимо фабрику, фабрика нас гради,
Она биће велика, а ми снажни млади".

Ти омладинци и после смена бригада остајали су на изградњи фабрике као полуквалификовани радници у њој, а када је завршена и као стални радници остварујући прву омладинску паролу на градилишту: „Данас градимо фабрике — сутра радници у њима."

Првог јануара 1948 године уз присуство маршала Југославије Јосипа Броза Тита, омладина је предала заједници и пустила у погон прве машине омладинске фабрике којој је дала и име свога трибуна Иве Лоле Рибара певајући:

„Фабрику алатљика, фабрику машина,
Недавно је добила наша домовина".

Први стални радници, као што је напред речено, били су они омладинци и омладинке који су се оспособили још током изградње за полуквалификоване раднике. Преко 150 њих прославило је 1 јануара 1958 године десетогодишњицу рада, али не као полуквалификовани, већ високо квалификовани мајстори, од којих већи број и данас има руководећа места у предузећу и органима радничког самоуправљања.

Са развојем фабрике створени су услови за подизање кадрова. Основане су Индустриска школа, Раднички техникум, Мајсторска школа и примљен већи број стипендиста стручних школа и са факултета. Раднички техникум, који данас не постоји, помогао је уздизање стручног кадра, у прво време неопходног, да се што пре оспособи јер су редовне школе тек биле у оснивању. Индустриска школа у Железнику, која се данас убраја међу најбоље те врсте у Србији, даје стручне раднике не само фабрици „Иво Лола Рибар", већ и другим предузећима широм земље. У Мајсторској школи стичу знање и оспособљавају се стручни радници за висококвалификоване[12].

После десетогодишњег рада, 31 децембра 1958 године, стање радника и службеника је следеће:

радници:

висококвалификовани	116
квалификовани	893
полуквалификовани	275
неквалификовани	801
ученици у привреди	63
свега:	2.148

службеници:

са високом стручном спремом	81
са средњом стручном спремом	168
са нижом стручном спремом	160
свега:	409

[12] *Исто.*

Укупно радника и службеника било је 2.557. Просечан број радника мења се годишње за око 200, јер је још увек знатна флуктуација радника, нарочито неквалификованих.

Према последњим подацима од 31 јула 1959 године број радника и службеника износио је 2.351. Од тога радника 1,945 (мушких 1836, женских 109) и службеника 406 (мушких 227, женских 188). Од 2.351 радника и службеника 250 је домородаца, а остали су насељени из свих крајева наше земље, или долазе возом или аутобусом из суседних насеља.

Из Србије насељено је 1.012 и то из уже Србије 821 (из околних села следећих градова: Београда 120, Бајине Баште 11, Ваљева 105, Кладова 30, Лознице 13, Лесковца 49, Крушевца 96, Прокупља 43, Шапца 42, Параћина и Светозарева 14, Младеновца и Јасенице 46, Крагујевца 75, Смедерева и Пожаревца 16, Титовог Ужица 56, Врања 29, Рашке и Сјенице 6, Пирота и Беле Паланке 17). Из Војводине 103 (из околних села следећих градова: Сремске Митровице 17, Шида 7, Суботице 5, Новог Кнежевца 3, Вршца 4, Зрењанина 8, Велике Кикинде 8, Бачке Паланке 3, Сомбора 3, Панчева 13, Бачке Тополе 5, Новог Сада 9, Руме 4, Старе Пазове 3, Бечеја 4, Сенте 4, Земуна 10, Кањиже 1, Алибунара 1). Из Косовско-Метохиске области 78 (из околних села следећих градова: Звечана 2, Призрена 10, Подујева 12, Гњилана 29, Косовске Митровице 18, Приштине 7, Урошевца 3, Трепче 1, Истока 1, Пећи 5, Ђаковице 2).

Из Босне и Херцеговине 142 (из околних села следећих градова: Зворника 5, Приједора 11, Босанске Крупе 12, Босанског Новог 3, Босанског Петровца 9, Србца 3, Босанског Шамца 2, Вишеграда 6, Фоче 3, Босанске Дубице 1, Тузле 12, Сарајева 9, Дрвара 4, Гламоча 2, Бања Луке 9, Мркоњић Града 1, Бихаћа 10, Санског Моста 3, Билеће 2, Добоја 3, Дервенте 2, Бугојна 2, Вареша 1, Босанског Граховца 2, Босанске Градишке 3, Јајца 2, Горажде 3, Ливна 6, Завидовића 1, Прњавора 3, Бијељине 1, Сребренице 2, Требиња 1, Маглаја 1, Мостара 2).

Из Хрватске 118 (из околних села следећих градова: Загреба 4, Вараждина 1, Цазина 2, Задра 3, Крижевца 1, Нашица 3, Д. Лапца 1, Кочевја 1, Бриња 1, Слуња 3, Карловца 7, Вировитице 2, Ријеке 1, Дубровника 2, Дрниша 3, Метковића 1, Сплита 5, Книна 7, Шибеника 7, Макарске 1, Крапине 2, Грачаца 2, Пашковца 1, Виса 1, Врховине 1, Делнице 1, Вргина Моста 7, Сење 1, Новске 2, Војнића 2, Глине 3, Врбника 1, Ђакова 2, Вировитице 1, Вуковара 1, Брње 1, Белог Манастира 2, Нове Градишке 2, Оточца 3, Госпића 8, Огулина 1, Пакраца 2, Славонске Пожеге 2, Посавске Слатине 1, Осијека 1, Славонског Брода 6, Сиска 5).

Из Македоније 51 (из околних села следећих градова: Куманова 2, Прешева 7, Скопља 3, Штипа 2, Струмице 3, Кочана 1, Титовог Велеса 3, Охрида 2, Кичева 4, Ђевђелије 3, Ресна 3, Тетова 3, Струге 2, Прилепа 2, Дебра 3, Битоља 2, Гостивара 1, Кавадара 2, Демир Хисара 1, Неготина 1, Брода 1).

Из Црне Горе 26 (из околних села следећих градова: Будве и Улциња 4, Титограда 1, Никшића 5, Бијелог Поља 3, Андријевице и Иванграда 5, Плеваља 3, Цетиња 5).

Из Словеније 14 (из околних села следећих градова: Нове Горице 2, Мурске Соботе 1, Крања 1, Целја 2, Љубљане 2, Поштања 2, Камника 1, Брежице 3).

Поред ових радника и службеника насељених у Железнику сваког дана долазе из суседних насеља возом или аутобусом на рад и то: аутобусом 549 (из Београда 341, Обреновца 3, Забрежја 8, Умке 14, Остружнице 35, Барича 8, Моштанице 110, Мељака 30); возом долазе 189 (из Обреновца 53, Малог Борка 7, Стублине 41, Остружнице 16, Барича 7, Жаркова 20, Мале Моштанице 8, Умке 18, Пећана 1, Јабучја 2, Забрежја 1, Вранића 1, Качарева 1, Боговађе 1, Вишњице 1, Звечке 1, Новог Београда 3, Панчева 1, Пиромана 4, Бргула 2).

5. На крају, из овог кратког прегледа, може се закључити да је некада мало село Железник, на домаку Београда живело и развијало се све до краја Другог светског рата (1945), као сеоско насеље. У југословенском социјалистичком друштвеном преокрету и изградњи село Железник се претвара у индустриско насеље, напуштајући сеоски лик и примајући све више особине развијеног савременог индустриског насеља. Преображај овог насеља од сеоског у градско, заснива се на темељима економског социјалистичког преокрета целе наше земље и посебно на индустријализацији самог насеља Железника. Саму изградњу су социјалистички извршиле југословенске омладинске радне бригаде, које су не жалећи труда и своје снаге, успеле да за кратко време подигну у Железнику фабрику машина „Иво Лола Рибар", која је у своје радионице примила знатан број самих, изградњом изграђених бригадиста и окупила друге раднике из разних крајева наше земље. У исто време напомињемо, да је друштвени доходак ове фабрике значајан и она заузима видно место у индустриској производњи наше земље. На овај начин је, за сасвим кратко време, једно село постало индустриско градско насеље, а од сељака добрим делом су постали индустриски радници и градско становништво разних занимања.

S u m m a r y

DARINKA ZEČEVIĆ

SOME ANTROPOGEOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE SOCIALIST TRANSFORMATION OF THE VILLAGE ŽELEZNIK INTO AN URBAN SETTLEMENT

Železnik was a rural settlement in the vicinitiy of Beograd till 1947, when a new puarter, „Workers' settlement" of urban characters, began to develop, simultaneously with the building of the engine factory „Ivo Lola Ribar".

In the social transformation and building up of Yugoslavia, after the liberation of the country, the village Železnik changed into an industrial settlement, losing gradually its rural aspect and assuming more and more characters of a modern developed industrial settlement. The transformation of this settlement from the rural into the urban one is based on the foundations of the economical socialist transformation of the whole country, and particularly on the industrialization of Železnik itself. The building up was effectuated by Yugoslav youth's working brigades which managed to construct, working devotedly, within a very short period, the engine works „Ivo Lola Ribar" at Železnik. The factory received, into its workshops, a considerable number of ancient members of working brigades, qualified in the course of the building and collected also other workers from different parts of our country.

In this way a village has become, within a very short time, an industrial urban settlement and the peasants have been transformed, for the most part, into industrial workers and urban population of different professions.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographiqe No. 3

БРАНИСЛАВ КОЈИЋ

ФАЗЕ РАЗВИТКА СЕОСКЕ АРХИТЕКТУРЕ У СРБИЈИ И ЊЕН ДАНАШЊИ ПРЕОБРАЖАЈ

Завршена је дуга еволуција у програму, у системима и у општим схватањима грађења у нашем селу. Почета пре око два века, сеоска архитектура се развијала постепено почевши од скромних могућности и достигавши резултате који су основани на природним чиниоцима, али који су увек били одређени и општим друштвеним, политичким и економским условима.

Деценијама село је решавало проблеме грађења на бази само сопствених средстава и искустава. Напредак је био снажнији у периодима политичких затишја, социјалних слобода и економског просперитета од којих је најизразитија била друга половина XIX кад је ужој Србији завршено национално ослобођење, а у Војводини ослобођење од кметства, и кад је развитком модерног саобраћаја дошло до интензивнијег коришћења плодова у пољопривреди. У раздобљу XIX века сеоска кућа, као типичан претставник свега грађења на селу, прелазећи више фаза са почетком од врло скромне једноделне или дводелне зградице досегла је била величину од три и четири просторије са многим помоћним просторијама решаваним у другим зградама у дворишту. Маколико да је достигнути ниво квантитативно и квалитативно био недовољан он је ипак значио за одређено доба и тадашње услове завидан напредак.

Међутим, већ пред Први светски рат показали су се први знаци неких нових појава, могућности, средстава и настојања у грађењу у нашем селу, — појава које су се јасно изразиле између два светска рата, а које су данас израсле до те мере да су сеоску архитектуру потпуно измениле тако да се дуги период раније еволуције може сматрати завршеним.

Многи елементи, карактеристични за сеоску архитектуру, изменили су се и добили нове видове, облике и садржину. Пре свега могло се уочити у развоју последњих деценија, а нарочито између два светска рата, да се јавља знатна диференцијација у квалитету и величини сеоске куће од домаћинства до домаћинства. Док је у ранијим фазама напредак био општи а разлике мање, у ово доба могло се јасно уочити да неке сеоске куће показују напредак а друге не, да поред већих има и знатан број нових а ипак малих и неразвијених кућа. Разлога је било више: раслојавање сељачког друштва, природни прираштај и пренасељеност, ниска агротехника, гашење породичних задруга.

Данас се, међутим, у многим крајевима Србије, нарочито у приградским зонама и у крајевима интензивне производње, поново види

значајно грађење нових кућа. Но све те нове куће показују да је раскинута нит старе еволуције, све оне показују нове тежње првенствено у садржини и у просторној структури.

У техници грађења исто тако је завршена еволуција система заснованих углавном на примени дрвета. Данас је овај материјал потпуно и скоро свуда напуштен из основног разлога знатне обешумљености наших крајева. Нова фаза обележена је применом опеке, камена, креча и црепа, што значи радикалну промену у течхници грађења.

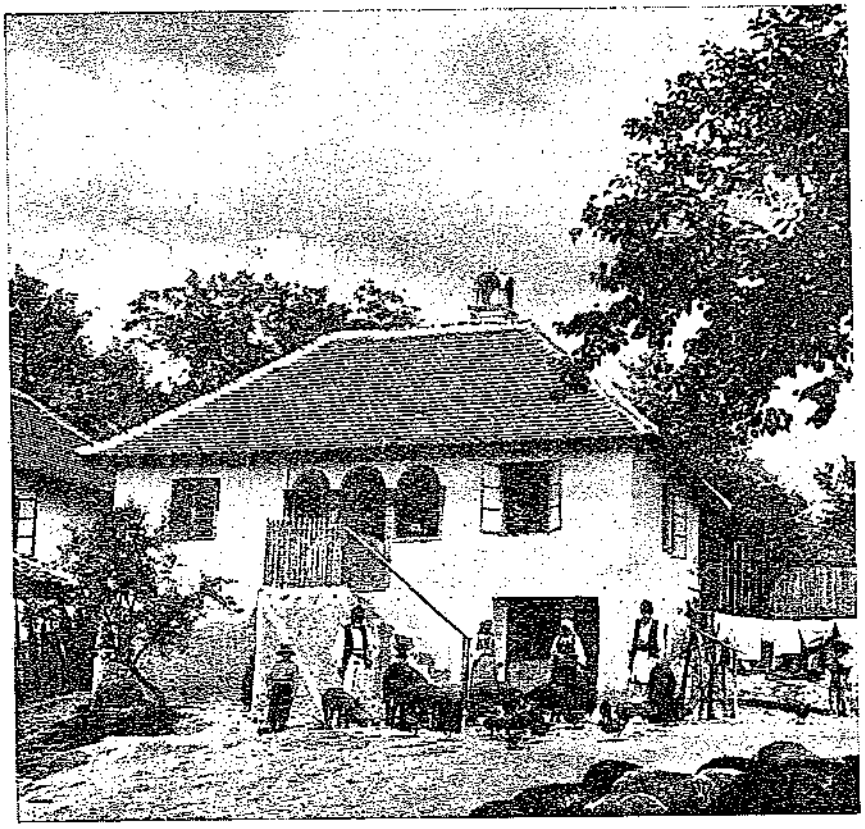

Сл. 1. — Моравска кућа са краја XIX века, развијене основе и са типичним лучним тремом
(Из фототеке Етнографског музеја у Београду)

Паралелно са променом основних материјала дошло је и до промене секундарних елемената, али битних у квалитативном погледу за функцију сеоске куће. Позитивним утицајем града и у селу је данас општа појава примене великих прозора, веће висине просторија, уздизања зграде од тла и сл. Кад се посматра зграда, слична по намени и

величини, по размери уложених средстава, из доба са краја XIX и савремена зграда, јасно се може констатовати да су и у техници грађења напуштене старе концепције, да је завршен један еволуциони ток и да су и елементи и схватања коренито измењени.

До истих закључака се долази ако се посматра и ликовни израз у сеоској архитектури данашњице у односу на схватања и постигнуте резултате у току прошлих 100—150 година. Следствено релативно мирном и постепеном развитку, основаном на искуству сеоских мајстора преношеном са колена на колено, у примени углавном истих материјала,

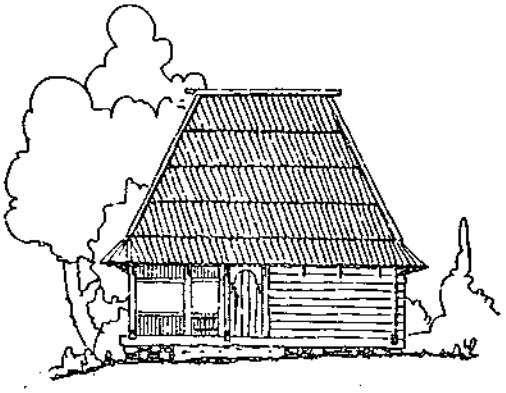

Сл. 2. — Вајат у Шумадији грађен средином XIX века од брвана и са карактеристичним стрмим кровом од шиндре

— оформили су се били у нашем селу облици и постигли естетски ефекти који се налазе на завидној висини, цењени са становишта савремене архитектуре. Иако у примитивној техници и са оскудним средствима, шумадиска брвнара, моравска старија кућа и сремска кућа из XIX века су досегле нужну стилску разређеност и пречишћеност као логичан завршетак једне дуге еволуције.

Међутим, још пре Првог светског рата у Војводини, а у Шумадији и Поморављу између два светска рата, дошло је до појаве нових схватања која су данас постала општа и претстављају дефинитивно напуштање старог става и жељу за нечим новим. Обликовање у нашој савременој сеоској архитектури није више одраз унутрашњих, сопствених побуда, средстава и снаге за стварање, него је руковођено врло јаким упливом архитектуре малога града са којим је село у сталном додиру. А како је и у граду још средином XIX века напуштена његова, дугом еволуцијом, решена станбена архитектура и како су прихваћени утицаји развитка грађанскога друштва, — тако је и у селу општа појава да се у облику, у естетском изразу иде за копирањем много чега што се види на градској архитектури, а што у суштини означава дефинитивни завршетак еволуције која се развијала на сасвим другим основама.

Поред предњих карактеристика савремене архитектуре нашег села које претстављају поређење са чињеницама прошлости постоје значајне појаве које су резултат нових услова створених или ониклих у селу после Другог светског рата. Једна од битних карактеристика, основана на социјалистичкој организацији села и пољопривреде, јесте производња на задружним основама. Она се многоструко одражава и на грађењу у селу.

Ако се посматра само проблем индивидуалне сеоске породице она је од посебног значаја за програм и величину помоћних економских

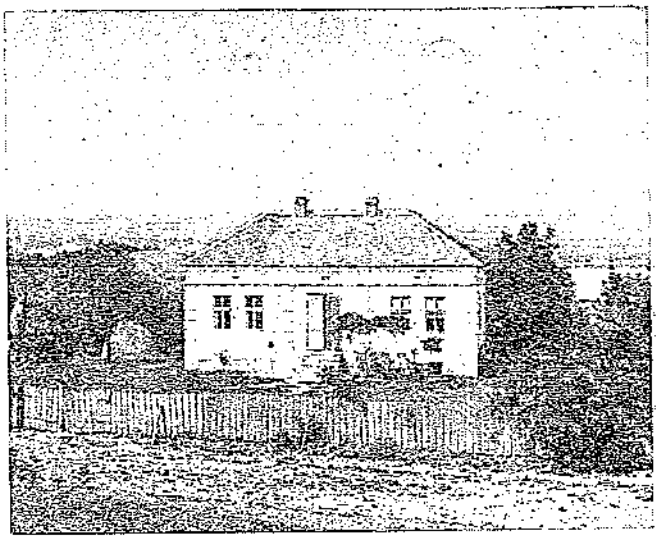

Сл. 3. — Кућа из Смедеревског Поморавља грађена између два светска рата од опеке са обрадом фасаде под утицајем градске куће

објеката у дворишту и на величину и организацију индивидуалне парцеле у селу, тј. на кућиште сеоске породице. Док сеоска кућа као породични стан није у непосредној зависности од система рада, постепено напуштање аутархиског система смањује битно програм у економском делу.

Једна од одлика нашег села у прошлости било је отсуство сваке комуналне опреме. Данас се тај проблем почиње да решава електрификацијом, а ускоро ће нужно доћи и до општег снабдевања водом. Ако су ови услови остварени, одмах долази до потребе нове организације стана и до могућности да се сеоска кућа опреми уређајима који су били потпуно непознати и недоступни у прошлости. Појава могућности за новом садржином сеоског стана одмах значе и жељу и настојања да се исте искористе[1].

[1] У новоелектрифицираном селу карактеристично је за моментано дату брзу еволуцију опреме стана да се у кући може видети како упоредно стоје и служе још: старо отворено огњиште, штедњак и електрични решо.

У овим новим условима, у неким нашим напреднијим крајевима показује се настојање да се пређе на нов принцип грађења на основу стручног пројекта и „плана“, а не само на основу очигледних узора, као што се поступало у прошлости. Ова појава означава сазнање да је

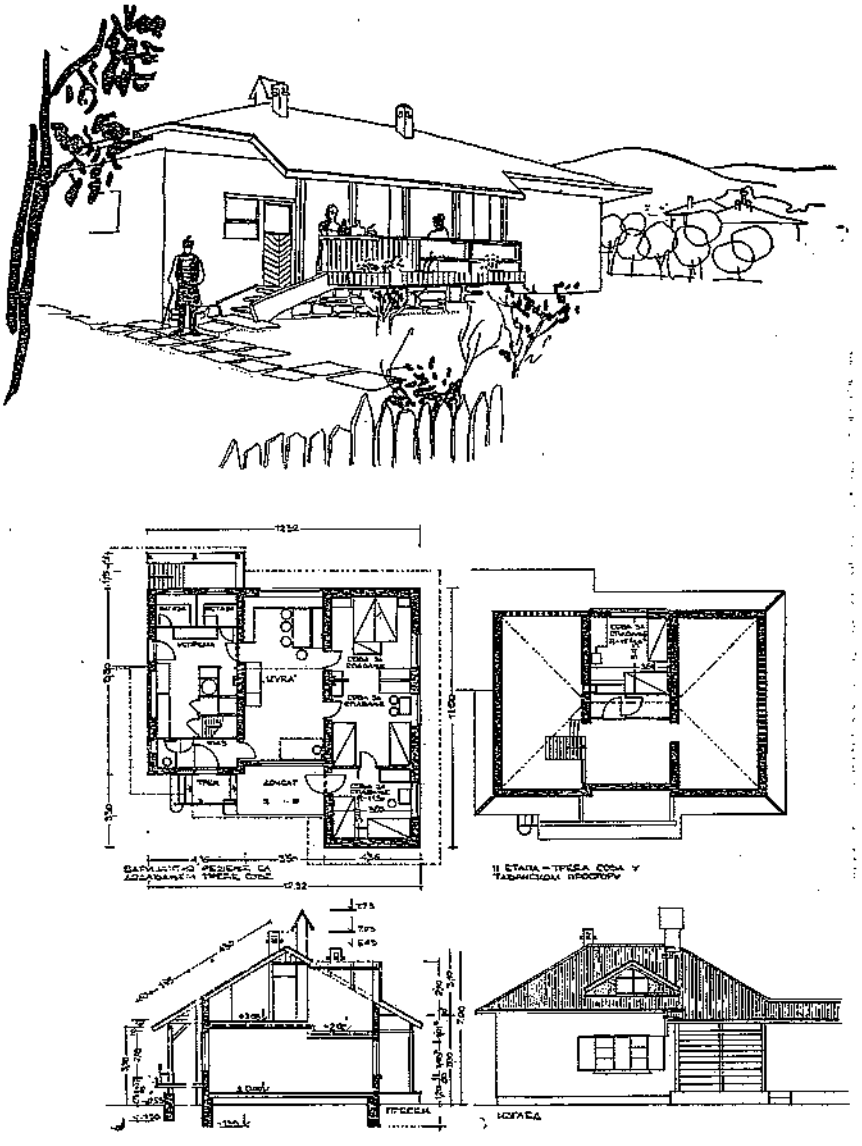

Сл. 4. — Предлог за типски план сеоске куће у равници из 1954.
(Нацрти за сеоску кућу Хигијенског института НР Србије, пројекат арх. доцента Бранислава Миленковића)

кућа данашњице и у селу постала проблем који прелази сопствене снаге и способности, и захтева комунално и стручно решавање, што претставља свакако позитивну карактеристику схватања у самом селу о савременој сеоској архитектури. Маколико да ова појава није још општа, она означава један путоказ за будуће методе рада на развоју грађења у селу.

Сеоска архитектура је комплексан проблем под утицајем разноликих чинилаца. Савремено грађење у селу упливисано је још и следећим друштвеним фактима које ћемо само навести, али који се морају имати у виду у посматрању проблема и који су свакако карактеристични за данашње стање, а још више за перспективни развитак сеоске архитектуре.

Образовање новог кадра индустриских радника од сеоског становништва и сталне везе нових радника са својим селом доприносе брзом увођењу нових схватања у култури становања и рада у селу, а ово утиче и на грађење. Интензивна механизација рада у задругама и на пољопривредним добрима као и савремена агротехника које се уводе у нашу пољопривреду, постепено, али сигурно стварају напредну подлогу за излаз нашег села из заосталости. У истом смислу делују школа и друге установе које су ближе селу, — а опште привредно и културно уздизање сеоског становништва индиректно ствара нове и боље услове за савремени развој сеоске архитектуре.

* * *

Посматрана у целини савремена архитектура нашег села налази се у прелазној фази ка новој еволуцији. Тесно везан за ову еволуцију стоји и шири проблем урбанистичке реконструкције целог сеоског насеља и нове агротехничке организације атара. Крајњи циљ нове еволуције биће изједначење села и града у оквирима достигнућа науке, технике и уметности које град већ ужива, а у чему ће сеоска архитектура и руризам одиграти одређену улогу.

Будућа еволуција би се могла оставити да се развија спонтано, да се село и даље само бори са проблемима и да сопственим снагама тражи решење. Но то би значило сигурно поновну заосталост будућег села јер спонтано решавање проблема захтева много времена које наш општи социјалистички друштвени, привредни и културни развој не може допустити. Стога се нужно намеће научно и стручно решавање проблема, тј. стварање теорије о савременој сеоској архитектури и руризму.

Најзначајнији и одлучујући фактор у овој теорији је свакако општи програм развитка нашег села и пољопривреде јер он претставља основу и за решавање и остварење нове сеоске архитектуре. Посебну тешкоћу у анализи овог проблема претстављаће временски несклад између дуге амортизације грађених објеката и брзе еволуције и честих промена које намеће општи развој код нас. Техничка страна, обликовни проблеми и организационе форме спровођења у дело траже такође посебне студије али на одређеним програмским основама оне се дају решити без озбиљнијих скретања.

С обзиром на значај и комплексност проблема савремене сеоске архитектуре нужно је да у његовом решавању узму активног учешћа политичари, социјални рурални радници, привредници, агрономи, архитекти и урбанисти.

R é s u m é

BRANISLAV KOJIĆ

LES CARACTÈRES GÉNÉRAUX DE L'ÉVOLUTION DE L'ARCHITECTURE RURALE EN SERBIE DEPUIS LE MILIEU DU XVIII ET SA TRANSFORMATION ACTUELLE

Pendant les deux derniers siècles l'Architecture s'est développée depuis les abris primitifs jusqu'à la maison à trois et quatre cellules, suivie parallèlement par l'évolution des systèmes de construction et des formes adéquates. Son évolution générale fut alors oeuvre des maitres constructeurs villageois.

Actuellement on peut constater des changements profonds qui marquent la fin de cette évolution du passé. Commencés par l'imitation formelle de la maison bourgeoise, ces changements dans l'Architecture comprennent aujourd'hui la structure de la maison ainsi que les modes de construction. Cependant l'influence du système coopératif de production, la formation des cadres industriels provenant du village, l'éléctrification, le standard de vie toujours meilleur, — marque neitement le passage à une nouvelle évolution socialiste. Celle-ci exige une étude théorique du futur développement de l'Architecture dont le but serait de trouver les principes sur lesquels doivent se baser les interventions dans l'aménagement du village.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ЗАКОНИТОСТИ РАЗВИТКА НАШЕГ НАРОДНОГ ПЕВАЊА У ПЕРИОДУ НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ, ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА И ИЗГРАДЊЕ СОЦИЈАЛИЗМА ЈУГОСЛАВИЈЕ

I

ПРОБЛЕМ, МЕТОДА И ПРЕЂЕНИ ПУТ

Више је од десет година откако је друг Тито писао; „Збивања у току ослободилачког рата и резултати тих збивања толико су компликовани и богати по својој садржини, по извјесној оригиналности — да је потребна дубока анализа и научна обрада да би се могли правилно и свестрано освијетлити".[1] А шта смо дотад, и још више отад, тој анализи и научној обради допринели ми фолклористи, етнолози, етнопсихолози, етномузиколози, етнокореолози, друштвени психолози и други научни трудбеници који се трудимо око проучавања народног стваралаштва, тога тако осетљивог и верног огледала и уједно тако моћне заставе свих народних прегнућа, подвига и остварења Народне Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије?

1. Народно стваралаштво се нама свима током Устанка и Револуције наметало тако неодољивом својом елементарном снагом, да, например, најлешће што сам као уредник првих ужичких бројева „Борбе" 1941 могао после обиласка нашег фронта око Ваљева да учиним, јесте да од бројних народних песама које су позивале на Устанак одаберем, објавим и борбеним масама народа вратим ону народну песму сељака-партизана Драгослава М. Томића, која почиње стиховима:

Ој, сељаче, радениче, слушај сада речи ове:
Тебе сада отаџбина у редове наше зове, ...

а у којој се видно између осталог истиче мисао:

Не погледај са Запада да се твоје сунце роди,
А још мање да помислиш да те други ослободи".[2]

Поред ове у 3 броју ужичке „Борбе" од 23 октобра 1941, објавио сам и многе друге народне песме у листовима које сам уређивао током ослободилачког рата и Револуције, па и посебну збирку: *Партизанске песме*,

[1] Јосип Броз Тито, *Изградња нове Југославије*, књ. II, „Култура", Београд, 1948, стр. 169.
[2] *Историски архив КПЈ*, том I, књ. 1, „Борба" 1941 Београд, 1949, стр. 52—53.

1943, у слободној Бијељини, толико су оне верно и неодољиво покретачки одражавале насушне животне интересе и полете наших народа и наше Револуције.

Тако исто је на крајњем Северу наше отаџбине словеначки песник Миран Јарц у свом напису Beseda o partizanski pesmi бележио ону дивну словеначку народну песму:

Mi smo otroci smrti,
saj življenja naša mlada
so kot rože v mrzlem vrti
kakor izgubljena nada.

Domovino našo tujcem
so v roke prodali
in namesto nam svobodo
so okovje dali;[1]

и Миран Јарц је на Рогу погинуо у лето 1942; и тако исто је на крајњем Југу македонски песник Коста Рацин објавио у Лопушнику кичевскога краја збирку *Македонски народноослободителни песни*, 1943 и те године погинуо; и тако исто су широм наше отаџбине у четворогодишњем Устанку, Револуцији и Ослободилачком рату све наше јединице, четне, батељонске, бригадне и све друге новине, рукописне, шапирографисане или штампане биле увек украшене народним песмама као најлепшим и најмоћнијим изразима, и највернијим народним покличима Устанка, Револуције и Ослободилачког рата.

Па тако исто су се у епохама обнове и социјалистичке изградње наше земље јавиле стотинама збирки народних песама међу којима су својим значајем одмах заузеле посебна места такве збирке као што су Владимира Поповића и Новака Симића, *Српске народне песме*, Загреб, 1946, Блажа Конеског, *Од борбата*, Скопје, 1947; Салка Назечића, *Славне године*, Сарајево, 1949; Ђорђа Караклајића, *Сто народних песама из свих крајева Југославије*, Београд, 1951; М. Диздара, *Народне песме из борбе и изградње*, Сарајево, 1953; Dr. Rado lava Hrovatina, *Partizanska pesem*, Ljubljana, 1953; Влада Милошевића, *Босанске народне песме*, Бања Лука, књ. I, 1954, књ. II, 1956; Саита Ораховца, *Савремене народне песме*, Сарајево, 1957; и Маје Бошковић-Стули, *Петокрака, зашто си црвена*, Загреб, 1959.

Усто су дошли предговори или поговори, понеки оглед, студија или чланак који су често врло корисно расматрали и претресали поједина питања, моменте или квалитете народних песама Народне револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма наших народа.

2. Али остајао је увек и остаје пред нама онај основни и општи, напочетку истакнути проблем научног обухватања и обраде „*компликованог и богатог садржаја*“ и „*оригиналности*“ народног певања као одраза и израза Револуције, узетог у његовом законитом настанку и развитку у целини и појединостима.

[1] *Obzornik*, 1951, tom I, VI, str. 441.

Овај проблем нас је мучио још док смо, учествујући у Устанку и Револуцији, из дана у дан пратили развитак „компликованог и богатог садржаја“ и „оригиналности“ народног стваралаштва у законитим појавама безбројних нових његових карактеристичних појединости и у законитом невиђеном новом размаху целине његове. Разуме се да, под условима партизанског ратовања у нашој Народноослободилачкој борби, у којој се могло тек под нарочито повољним условима сачувати једва погдекоји лични дневник, није могло бити ни говора о неком систематском и исцрпном прибирању података о условима, настајању и развитку новог народног стваралаштва наше Револуције у самом њеном току. *А за науку се, међутим, могло радити у основи и пре свега другог само о таквом систематском и исцрпном прикупљању грађе и свестраном и доказаном утврђивању њеног законитог кретања, мењања и развијања* које се иначе свакодневно у стопу пратило, осматрало и на памети држало. Према томе, постављао се тежак научни проблем: *хоће ли ово систематско и исцрпно прикупљање грађе икад и под којим условима бити могуће учинити?*

Негде после Првог заседања АВНОЈ-а 1942 у Бихаћу и Босанској Крајини изгледало ми је да сам у новом размаху револуционарног народног стваралаштва нашао и решење овог тешког методолошког проблема. Упоређујући динамичку структуру новог народног стваралаштва из самог Устанка 1941, коју сам држао на памети, са динамичком структуром новог размаха револуционарног народног стваралаштва 1942—1943 које сам имао пред очима и у ушима, и нашао да се, упркос многим битним новостима непосредно дате динамичке структуре новог револуционарног таласа народног стваралаштва у њеном новом изгледу као целине ништа битног није изгубило од структуре таласа народног стваралаштва 1941; и из тога сам закључио да ће бити потпуно могуће пригодом једног новог револуционарног таласа народног стваралаштва, а под повољнијим друштвено-историским условима, на другим научним пољима опробаном методом упитника и најшире масовне и систематске анкете направити попречни или хоризонтални пресек у народно стваралаштво тога момента, у чијој динамичкој структури ће се наћи и динамичке структуре ранијих периода развитка револуционарног народног стварања, а са тим бити пружена могућност да се анализом начини и уздужни пресек у само прелажење из једне структуре другој, у саме законе развитка веома „компликованог и богатог садржаја“ и „оригиналности“ револуционарног народног стваралаштва нашег преломног доба. Ово своје мишљење и претпоставку сам у то време изнео многим друговима који су са посебним интересом пратили развитак народног стваралаштва Револуције, као што су Моша Пијаде, Иво Рибар, Веселин Маслеша, Јован Поповић, Горан Ковачић, а касније Бранко Ћопић, Скендер Куленовић, Цвјетин Мијатовић, Мехмед Селимовић и многи други, и једни су их са одушевљењем одобравали, док су други, имајући пред очима изванредну сложеност и богатство датог новог народног стваралаштва, у неверици слегали раменима.

3. Нов талас развитка револуционарног народног стваралаштва, настао под условима оштрих информбировских напада на нашу Револуцију и изградњу социјализма 1948 године, нашао ме је на одговорном положају руководиоца фолклорног одељења Етнографског института Српске академије наука. Одељење је од сталног научног кадра имало само једног асистента етнолога фолклористу, ниједан магнетофон, ниједног мелографа, етнокореолога итд., али је имало одлично разумевање не само ондашњег директора Етнографског института, проф. Др Војислава Радовановића и Претседништва Српске академије наука, већ и свеколиког научног кадра како Етнографског института, тако и катедара за етнологију, филозофију и албанологију Филозофског факултета у Београду и усто још многих етнолога у унутрашњости. Направљен је упитник и план екипа и појединачних истраживача који ће анкетом целовито обухватити народно певање, с једне стране, на свим масовним акцијама изградње и градилиштима социјализма и, с друге стране, у областима како најстаријих, тако и најмлађих жаришта Револуције, да тако комбинованом методом упитника, широких масовних анкета и узорака дође се до свеколике оне карактеристичне грађе развитка нашег данашњег револуционарног народног певања, која ће нам открити све сукцесивне динамичке структуре кроз које је овај развитак прошао и све законитости настајања како појединих структура тако и свих заједно.

О томе крупном подухвату Фолклорног одељења Етнографског института Српске академије наука, док је он још био у пуном јеку, објавио сам у 14 броју *Књижевних новина* од 4 априла 1950 године оглед од скоро шест дугих стубаца под насловом *Наше народно певање данас*. Ту је речено да: „Фолклорно одељење Етнографског института Српске академије наука преузело је прошле године испитивачку акцију прикупљања грађе нашег народног певања уопште, а посебно народног певања Ослободилачког рата и Народне револуције, обнове и изградње социјализма у нашој земљи". Речено је да је 18 екипа и 20 посебних истраживача према постављеном упитнику пописало песме које певају радне бригаде на главним и масовним тадањим градилиштима, на Аутопуту, Новом Београду итд., као и у двадесетак области које су изразита жаришта ослободилачке борбе и револуције, Босанској крајини, Источној Босни, Шумадији, Санџаку, Метохији итд. Речено је и то да: „У овоме широком захвату данашњег народног певања су учествовали и опробани истраживачи народног живота Др Војислав Радовановић, Др Боривоје Дробњаковић, Радослав Павловић, Христифор Црниловић, Јован Вукмановић, Мирко Барјактаровић, Петар Ж. Петровић, Даринка Зечевић, Јован Трифуноски, Војислав Данчетовић и бројни вредни и даровити млађи истраживачи Др Милан Мојашевић, Владо Драшковић, Јованка Големовић, Рада Марковић, Кадри Халими, Радмила Шајковић, Слободан Петровић, Вера Бранковић и десетци других", — и да је до тога тренутка прикупљено око 15.000 песама, а регистровано 13.193.

У то време масовне и опште одбране наше Револуције, њених тековина и даљег развитка од информбировских клевета, смутњи и

злодела, овај мој оглед је посматрао свеколико народно певање узето у целини и истицао само његову закониту актуелност и окренутост битним револуционарним темама дана. „Оно што је у овом народном стваралаштву, у овом живом народном певању нарочито фрапантно, закључивали смо, јесте да је народна песма увек на известан начин и у извесном смислу актуелна и партијна, *окренута својим стваралачким оштрицама решавању и савлађивању најактуалнијих питања стваралачке револуционарне борбе*". Ту смо на бројним примерима показали и истакли да у склопу осталих песама посебно наглашена бројност и фреквентност нових антиинформбировских народних песама потврђује једну од основних и општих законитости кретања и развитка целине народног певања, наиме да је „окренута својим стваралачким оштрицама решавању и савлађивању најактуалнијих питања стваралачке револуционарне борбе".

Даље екипно и појединачно допуњавање, у току 1950 године и касније, овога анкетног попречног пресека који досад броји регистрованих 17.120, а укупно око 20.000 песама, само је потврђивало овај општи *закон актуализације* народног певања узетог у целини.

4. А само данашње наше приступање садржинској друштвено-историској, етнолошкој, етнопсихолошкој, друштвенопсихолошкој и естетичкој анализи прикупљених народних песама троструко је потврдило деловање овог основног и општег закона актуализације у кретању и развитку народног стваралаштва откривајући да се непосредно једна под другом налазе још две генетички претходне динамичке структуре уткане и увек делатне под динамичком структуром целине народног певања раздобља од 1949 до 1953, усмереном тадањом стваралачком актуализацијом која је у својој друштвеној и људској основи окарактерисана отсудним историским новим кораком социјалистичке демократизације унутра и доследно интернационалистичким отпором на притисак не само империјалистичких, већ и оштрих информбировских бирократских и монополистичких тенденција споља.

Под овом општом и последњом актуализованом структуром народног певања узетог у целини непосредно налазимо народне песме поникле од 1943 до 1945 које својим садржајем, новим друштвеним стилом и деловањем сачињавају актуализацију динамичке структуре целине народног певања, усмерене у својој основи насушном народном и историском нуждом оружаног ослобођења демократске, федеративне, социјалистичке југословенске отаџбине и остварења мира међу народима у свету.

А под овом, налазимо песме из раздобља од 1941 до 1942, које својим специфичним садржајем, обликом и стилом сачињавају целовиту динамичку структуру чија актуализација је у својој друштвеној основи окарактерисана процесом борбеног ницања, распламсавања и организовања општенародног Устанка и Народне Револуције Југославије и постављања општенародне, федеративне и ослободилачке власти на челу са једино до краја и доследно народном, радничком КПЈ и другом Титом.

Тако се анализом откривају у непосредно датој динамичкој структури народног певања уткане и две претходне динамичке структуре из којих је народно певање сукцесивно израстало и којима се оно као трајним тековинама и даље у целини актуализује и развија. Тако се откривају уједно три сукцесивне структуре и три етапе карактеристичног развитка народног стваралаштва уопште и певања посебно: наше Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије.

А са овим смо већ прешли на перспективу трију етапа развитка усменог народног стваралаштва уопште а певања посебно, и трију њихових карактеристичних сукцесивних динамичких структура, као и основних и најопштијих закона који их уједно разликују и обједињују у јединствену целину непрекидног даљег размаха, рашћења и развитка којим се вишеструка динамичка структура данашњег народног певања открива у свој својој „компликованој и богатој садржини" и „оригиналности" у досад најширем нашем анкетном попречном пресеку нашег народног певања.

Оставивши, дакле, формалисте, комапаративисте, структуралисте, функционалисте и друге многобројне данашње једностране теориске правце да се сукобљавају и дискутују у недоглед, доносећи гдешто можда и важне прилоге науци, ми ћемо конкретном друштвеноисториском методом, која не запоставља ниједну врсту ни страну услова ни законитости непрекидног развитка народног стваралаштва, покушати да из масе од 2.000 народних песама нашега анкетног пресека великог данашњег искуства и дела народног поетског стварања отворимо перспективу на неке од основних услова и законитости народног стваралаштва Устанка, Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма, као и данашњег можда најкоренитијег и најреволуционарнијег препорода народног стваралаштва и народног блага наших народа.

У овом прилогу ћемо, дакле, покушати отварање ове перспективе на подробној и исцрпној анализи 2.000 народних песама са градилишта Аутопута и Новог Београда 1949—1950, регистрованих у Фолклорном одељењу Етнографског института Српске академије наука под бројевима од 1 до 2.000, и допуњеним неким примерцима из области које су биле жариште Револуције као и неким подацима личнога сећања.

II

ЗАКОНИТОСТИ И ДИНАМИЧКА СТРУКТУРА РАЗВИТКА НАРОДНОГ ПЕВАЊА УСТАНКА И НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ 1941—1942

5. Никако није случајно да најстарији, основни и почетни слој који се анализом открива у данашњем масовном, свестрано анкетом обухваћеном народном певању, претставља управо динамичку структуру народног певања са почетка Устанка 1941. То су оне песме које су се певале пред првим окршајима Устанка, на маршевима, око логорских ватри у планинама, на сеоским поселима и на фронтовима око опседнутог непријатеља у градовима, на првим вечерњим омладинским при-

редбама по селима и у Културном дому слободног Ужица итд., итд. Динамичка структура песама овога народног певања веран је одраз друштвене динамичке структуре широких народних маса које су се на позив ЦК КПЈ дизале на Устанак, и њу смо могли подједнако констатовати у народном певању првих партизанских чета, батаљона и одреда под Мојковцем и Колашином, на Златару или Златибору, на првим омладинским приредбама по селима и у Културном дому слободног Ужица, као и у првом, основном слоју народног певања које је свестрано обухваћено систематским и масовним анкетираним пресеком од 20.000 песама народних маса у пуном јеку напора социјалистичке изградње и револуционарне борбе наших народа 1949—1953, па и у прве 2.000 регистрованих народних песама са Аутопута и Новог Београда.

6. Ту су пре свега неке од класичних песама хајдучког циклуса. Под условима Устанка у окупираној земљи и партизанског ратовања природна је и законита обнова певања класичних хајдучких песама. Зато их иако малобројне, ипак природно и законито налазимо и у основном слоју нашег анкетног пресека. Али које хајдучке песме ту налазимо и, што је још важније, како се оне певају?

Свакако дубоко карактеристично је то да из хајдучког циклуса налазимо у основи и пре свега оне песме које се певају само у колу и без икакве музичке пратње, јер такво певање одговара основном начину народног уметничког доживљавања у заједници кола, који је карактеристичан за Устанак на чијем челу стоји КПЈ, који је битно народноослободилачки, општенародни и социјалистички, и који ће коначно бити обележен новим општенародним, југословенским поетским стваралаштвом у заједници козарачког или Титовог кола. Зато у основном слоју нашег анкетног пресека и налазимо такве хајдучке песме које се у колу певају, као што је следећа, забележена посебно од бригадисте Раде Радоњића из села Ченкова код Ђакова:

Јесте чули што виђели нисте,
Кад ујесен шума излистала
И на грани јабука процвала,
Под јабуком кићени сватови,
Међу њима љепота дјевојка.
Проговара љепота дјевојка:
„Тихо јаште, кићени сватови.
„Тихо јаште, врло не пјевајте.
„Ова гора више није сама,
„Јер у њој су деветин хајдука,
„Међу њима харамбаша Лука".
Још ниједну нису запјевали,
Ал' ево ти деветин хајдука,
Међу њима харамбаша Лука:
„Здраво да сте, кићени сватови,
„Ил' волите славно погинути,
„Или дати љепоту дјевојку?"
— „Ми волимо славно погинути
„Него дати љепоту дјевојку".
Све су редом свате погубили,
Кад је дош'о редак до дјевојке,

Проговара харамбаша Лука:
„Имаш кога, љепото дјевојко?“
— „Имала сам јединога брата,
„Он је млађан у хајдуке от'шо“.
— „То сам ти ја, моја сејо мила.
„Што се ниси прије појавила?
„Не бих твоје свате погубио,
„Већ бих твоје свате наградио.“
(1884)

Ова народна песма из времена хајдучког ослободилачког војевања својом поуком да хитрина не сме бити пренагљеност а мора увек бити пре свега најлепша хуманост постаје актуална у партизанском ослободилачком ратовању, нарочито својом основном атмосфером у којој је и само деветина хајдука увек присутна свуда у свеколикој огромној шуми тако да јој ништа неопажено промаћи не може. Разуме се да је оваква народна песма певана у колу повезивала борце певаче и играче са борбеном народном ослободилачком традицијом, поучавала их и за борбу храбрила и подржавала, као што у једном од последњих планова бодри и подржава на данашњим градилиштима младе борце за што бржу и ефикаснију изградњу социјализма у нашој земљи.

7. Уз ове песме хајдучког циклуса стоје у основном слоју много наглашеније песме народних буна и устанака. И сви народи Југославије скоро подједнако певају песме народних буна свих народа Југославије по већ створеној традицији револуционара робијаша у тамницама старе Југославије и омладинаца скојеваца, којима су били проткани први редови Устанка и Револуције.

Ту сви борци Устанка подједнако певају познату песму хрватске сељачке буне:

Нема сељака, нема јунака
као што је био Губец Матија, ...

као и песму устанка и буне македонског народа:

А бре, Македонче, каде се спремаш?
Борба те чека, борба за слобода,
Борба за слобода, борба за Македонија.

Овде је врло карактеристично, например, да је, под руководством касније херојски изгинулих Жеље Ђурића и Јурице Рибара, управо као прва тачка програма омладинске приредбе у новом Културном дому слободног Ужица 1941 доживела невиђени успех *Буна на дахије* Филипа Вишњића рецитована у травестији у којој су се на позорницу појавили као дахије најцрњи народни поробљивачи и злотвори, тадањи југословенски квислинзи и немачки и италијански фашистички команданти раскомаданих југословенских земаља и покрајина.

Природна потреба побуњених маса народа да се ослоне на устанички ослободилачки дух и традицију својих предака била је задовољавана разним импровизацијама културних радника учесника Устанка

и самих народних маса, актуализујући на разне начине класичне народне песме народних буна и устанака, као и хајдучког циклуса. Тако, на зиду ћелије смрти злогласног усташког затвора „црне куће“ у Бихаћу, могао се читати запис, начињен ноктом у камену: „Овде се певао старац Вујадин“.

8. Уз ове класичне песме народне ослободилачке борбе, буне и устанка нераздвојно у структури основног, почетног слоја песама Устанка и Народне револуције стоје народне песме које су нове по свом садржају и претстављају се као песме Устанка „робова рада“, радничке класе и радног народа.

Тако, у духу саме Интернационале и масовних песама рада и радничког покрета Душан Жагар из села Рожанца код Задра пева овакав позив на Устанак, Ослободилачку борбу и Револуцију:

...Устаните ви робови рада,
Далматинци са села и града.
Позивљу вас брда и долине,
Славна прошлост наше отаџбине.
Чуј, народе, гробови те зову,
Дјеца твоја падоше у бој у
Борећи се противу фашиста
И градећи народу слободу...
(1519)

Овакве народне песме су одражавале нов карактер и нову суштину Устанка и Народне револуције и долазиле као природни и законит продужетак општепознатих масовних песама радничког покрета, које су се у Устанку ориле, као што је:

Другарска се песма ори,
Песма која слави рад.
Срце громко нек нам збори:
да нам живи, живи рад,..

као и песама комуниста, неустрашивих руководилаца радничког покрета и мукотрпних, непоколебљивих робијаша, каква је популарна орска песма *Митровчанка:*

Хајд у коло робијаши,
Коло заиграјмо,
Митровчанку запевајмо
К'о да је слобода.

Овде долазе народне песме о најтежим сукобима радничке класе и народних маса са монархофашистичком диктатуром.

У основном револуционарном слоју нашега анкетног пресека данашњег народног певања налази се пре свега веома дуга песма од 170 десетераца о монархофашистичком покољу на Ђелведеру певана од Нећељка Јовановића са Цетиња. Поред краће песме која у осмерцима почиње стиховима:

Двадесетшестог беше јула
Кад крвава избн буна
на Белведер код Цетиња
Више села Љуботиња, ...

дуга епска песма у десетерцу почиње описом самих грозних мука затворених народних синова у дубровачком логору:

...У логоре сваки дан одводе,
У Дубровник имамо их триста,
Крв бацају пушком од кундака,
Толика је диктатура јака
Малте стубу за главу их вежу,
Преко леђа за ноге их стежу...

— а затим описује сам догађај који је овим мучењима претходио, како је на Белведеру дошло до зверског напада полиције, народне буне и погибије најбољих народних синова. Народни песник своју дугу песму завршава стиховима у којима потсећа на вековну херојску ослободилачку борбу наших народа:

Сјетите се наших праотаца
Како за част крв проливаше
И за своју браћу умријеше.
(1134)

Из истог овог периода налазимо овде песме Народног фронта који је под руководством КПЈ водио уочи Другог светског рата борбу против фашизма, рата и издајства домаће грађанске класе, — борбу која се са новим жаром разбуктала у Устанак 1941. Зато су народне масе са новим жаром певале своје народнофронтовске песме, као што је ова која је у основном слоју нашег анкетног пресека забележена, например, од бригадисте на аутопуту, Трифуна Новаковића из Доње Горијевнице крај Љубића, и која је већ била позив на устанак у своме заметку:

Устај сељо, устај роде
У Народни фронт слободе
Да с' бранимо од господе,
Од попова мантијаша
И банкара зеленаша.
(328)

Са оваквом песмом се почетком Устанка напоредо певале партијне песме непоколебљиве револуционарне борбе Народног фронта као што је *Билећанка*, састављена и певана на свим језицима билећких логораша из 1940-те, уз предњачење другова Словенаца:

Sredi pušk in bajonetov,
Sredi mrkih straž
Se pomika naša četa
V hercegovski kras.

Čuje se odmev korakov
Po kamenju hercegovskem —
Hejaho, hejaho!...

Ту је и омладинска, народнофронтовска и антифашистичка корачница која је природно и законито постала једна од првих корачница првих партизанских и устаничких чета и одреда:

Омладинци, омладинке,
Велик нас је број.
Против мрака и фашизма
Сви ћемо у бој!

Као ова тако и све друге сличне омладинске песме су својом структуром дубоко револуционарног уједно народног, класно радничког и партијног карактера, истичући као ова:

Против свега што не ваља
Дижемо свој глас.
Ми у раду и слободи
Видимо свој спас,

а у припеву се понавља:

...Изградићемо новога човека.

Узете у својој целини, све песме револуционарног наслеђа из времена предвечерја Устанка и Народне револуције одговарају (структуром своје целине) структури ове најпопуларније и најомиљеније омладинске корачнице.

9. Управо овде, и у тесној вези са ове три основне линије структуре народног и масовног певања Устанка и Народне револуције на њиховом почетку, у вези и продужетку ове три линије наслеђа револуционарног народног певања настаје од њих још коренитија и делотворнија линија народног певања које преноси позив КПЈ на општенародни Устанак и преноси га на један нов и веома карактеристичан начин, орским двостиховима, а затим и краћим или дужим орским песмама које су сложене из орских двостихова.

То што смо сви гледали својим очима почетка Устанка и Народне револуције, видимо и у самом основном слоју анкетног пресека данашњег народног певања. Онда су партизани, пролазећи селом, или у њему коначећи, или збор држећи или приредбу организујући, у ору заиграли и припевали позив омладини на оружје и устанак двостиховима који су се према приликама и разним борцима певачима разно ређали и спајали; и у основном слоју анкетног пресека данашњег народног певања налазимо масу тих двостихова и из њих насталих орских песама које прате у стопу развитак Народне револуције и које пре свега позивају на устанак, сачувавши се до данас, сасвим природно, само у најзрелијем садржају и облику свога развитка песме позива на устанак, како је пева, например, бригадист Ђорђе Ђокић из ужичког села Косјерића:

Са истока сунце сија,
Тито барјак развија.

Побио га у ледину,
Па искупља омладину.

Омладино, са свих страна,
Сви под барјак партизана!

Збијајмо се друг до друга,
Ова борба није дуга...

(64)

Позив на Устанак је потекао од ЦК КПЈ и борба је од самог почетка револуционарно стала под знамење црвене петокраке звезде, а народна

песма то поносито и одлучно лирски изражава већ од 1941 и 1942, например, оваквим стиховима:

„Ој девојко ти сељачка,
Свиђа л' ти се наша значка?

— Свиђа ми се, и заиста,
Још ако си комуниста.

Свиђа ми се од малена
Петокрака, па црвена.

Петокрака са пет пера
То је значка пролетера.

Петокрака са пет листа
То је значка комуниста.

Петокрака мила сеја,
Срп и чекић, фамилија цела."
(84)

Ова песма је својом револуционарном лириком знала у дијалогу пролетера и другарице сељанке да одрази природни и битни савез радништва и сељаштва у Народној револуцији која се разбуктавала.

Друга песма из Приштине 1942 зна својим симболизмом да на окупираној територији лирски наговести сву прикривену најширу масовност ове и овакве револуције и одушевљења народа за њу:

Друже мио, да ти причам
Један случај што је био.

Јутрос рано на сокаку
Нађох звезду петокраку.

Дигнем у вис десну шаку
И поздравих петокраку.
(85)

И многе песме као што је ова коју је саопштио бригадист Гаврило Мркић из Приштине, користе знамење Партије да изразе разне облике и садржаје са којима се јављају осећања револуционарне партијности која позива на устанак и коначну народну ослободилачку борбу на свим језицима и свим дијалектима народа Југославије:

Марјане, Марјане,
Ча барјак нам вијеш

На којем се чита
Име друга Тита.

А на другој страни:
Наприд, партизани!

А на врх барјака
Звизда петокрака.

Све ове песме народног преношења позива ЦК КПЈ на устанак израстале су током 1941 и 1942 често око једног почетног двостиха какав је:

Ој, народе Лике и Кордуна,
Дошло вријеме да се диже буна,

којим се почиње многа таква орска песма или корачница. Ове песме позива у Народну револуцију су се такође даље развијале тиме што су добијале понеки нови двостих који их је везивао и за каснији развитак Народноослободилачке борбе, одражавајући тиме у целини стално ширење Устанка и, затим, само пуно омасовљење Ослободилачког рата народа Југославије. Тако, следећа песма Устанка у Србији из 1941 је скоро дословно у масама сачувана и само последњим двостихом везана

и за каснији развитак Ослободилачког рата, јер ево како је, например, бригадист Милица Ракић из села Мравске у Мачви пева на аутопуту 1949:

Куд народна војска прође,
Сретна ће се земља зват.

Ајд у борбу и ви стари,
Где су ваши синови.

Да се борба што пре сврши,
Да се сруши фашизам.

Што ће нама сјајне круне
И кукасти крстови?

Републику ми хоћемо,
За њу смо се борили.

Републико, мајко наша,
Ми смо твоји синови.

Друга Тита ми хоћемо
За маршала нашега.

(1634)

Последњи двостих је по свом садржају настао негде после 1943, а сама песма остаје веома позната и раширена песма Устанка и Револуције, и као таква уз незнатне варијације, пева се у народним масама као корачница, орска песма или друкчије.

Од врло бројних песама Народноослободилачке борбе, које су ширење и певање позива КПЈ на устанак, наводимо још и следеће две македонске народне песме које се не заборављају ни на градилиштима, јер градилишта само даље приводе у дело ону народну и друштвену насушну нужност, жељу и мисао са којом су песме позива на устанак настале и певане у отсудним часовима народног живота и историје.

Револуционарне народне песме позива на Устанак сећају се гдешто пре свега славне револуционарне народне прошлости која Устанком треба да доживи своје остварење, коначно ослобођење народа и човека:

Македонијо, мајко мила,
Дигни глава горе високо!
Старо, младо, машко и женско
На борба се кренало.
Од гроб станале славните зидари
На Крушевската република,

Гоца Делчев, Дане Грујев,
Каравлахов, Сандански.
Горите македонски шумит
И пејат нови песни, нови:
Македонија слободна,
Слободна да живеје!

(29)

За народну песму позива на Устанак ће народни песник користити поред опште познате арије неке старе народне или радничке борбене песме још и саме почетне стихове те песме, дајући затим нов устанички садржај тако насталој песми. Управо такве је структуре следећа македонска песма устаничког позива која се приписује Перу Пирузеу, команданту I пролетерске бригаде XV корпуса Народноослободилачке војске Југославије:

Темен се облак зададе
От врв Пирин-планина,
От Левческата корија;
Пред облак грле летеше,
Црвено знаме носаше
На знамето писуваше:

Станвете, браћа партизани,
Земајте пушки, шмајзери,
С фашисти да се бијеме,
Слобода да добијеме
За нашата Македонија,
За братската Југославија.

(27 и 78, такође 1563)

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Али још већи је број народних песама и двостихова у којима се позив ЦК КПЈ на Устанак посредно проноси певајући сугестивно да је у шуми „више комуниста него на гори листа", или

Златиборе, шири своје гране
И прихвати младе партизане,

или како бригадист Милена Делејић са Романије пева:

Горо, горо зеленијех грана,
Ти си пуна младих партизана.
Ти си своја разавила крила
И постала наша мајка мила...
(1096)

И овде, у орским и масовним, општепознатим двостиховима и њиховим сложеницама долази до пуног израза свест да само под руководством КПЈ Устанак постаје општенародан:

Компартијо, мирисаво цвјеће,
Цио народ за тобом се креће.

Компартијо, рука ти је света,
Ти си вођа народног покрета.

И, објашњавајући зашто је тако, о Комунистичкој Партији Југославије ће народни песник још невешто, али верно почети, например, песму, забележену од бригадисте Косте Бацковића из Никшићке Жупе, стиховима:

Што ј' истина оћ' одиста
Рећ' за храброст комуниста:
Та ј' партија најславнија,
А народу најмилија...
(1644)

И на бројним примерима славне борбе и смрти њених бораца ће показати зашто је КПЈ заиста народна и народу најмилија.

И многа народна орска песма, као песма Стане Мирковић из Велимира крај Никшића, истицаће непрекидни развитак и раст Партије:

Партија се развија ко грана,
Комуниста више сваког дана.

И истаћи ће чистоту Партије и врелу жељу сваког борца да у њене редове уђе:

Партија је као сунце чиста,
То је понос младих комуниста.
За Партију моје срце вене,
Ој, другови, примите и мене.
(1650)

Овакве народне песме са почетка Устанка и Народне револуције, а настале у продужетку песама народних буна, радничког покрета и народног фронта, састоје се најчешће из очигледних двостихова, већ

позивајући на Устанак, својим уједно *општенародним* и *партијним* садржајем откривају управо на овој линији развитка структуре народног певања наше Револуције деловање још једног и то битног општег закона развитка и саме целокупне структуре свеколиког народног уметничког стваралаштва у социјалистичком ослобођењу и преображају наше земље и наших народа. Овај општи закон, објашњавајући израстање и кретање свеколике нове, целовито узете динамичке структуре данашњег народног певања, објашњава и зашто у њој уз линију актуализовања хајдучког и устаничког епског, лирског, приповедачког, пословичког и другог револуционарног народног блага долази одмах ова линија новог размаха певања које је својствено радничком покрету и народном фронту под руководством КПЈ, певање које двостиховима на маршу, у колу или заједничком раду доноси утакмицом понету и објашњену уједно појединачну и колективну, битно општенародну и партијну песму Устанка и Народне револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије. Та историска чињеница да, под изванредно тешким условима фашистичке окупације и издајства владајуће грађанске класе, једина истински радничка и општенародна КПЈ је позвала народе Југославије на устанак и они се позиву одазвали, учинила је не само Устанак и Народну револуцију, Ослободилачки рат и изградњу социјализма Југославије уједно општенародним и партијним, већ је законито учинила таквим и свеколико народно певање које их је одржавало и надахњивало, а нарочито изразито устаничке корачнице, орске песме и песме око бројних позадинских послова.

Тако на овој основној и битној линији динамичке, развојне структуре народног певања законита и делатна револуционарна општенародност и партијност доноси не само нов квалитет народном певању узетом у целини, већ и врло разнолике промене разним структурним линијама и облицима његовим.

10. И да овде одмах уочимо и истакнемо крајњу разноликост дејства законите општенародности и партијности нових народних песама које су преносиле позив ЦК КПЈ на Устанак. Ново становиште које оне доносе и нова перспектива коју оне отварају, дају једним песмама потпун и коренит преокрет, а другим опет нов смисао и квалитет променом тек неколико речи у старим и општепознатим песмама народне поетске ризнице.

Тако се обично најдужа народна приповедна песма, гусларска историска хроника преобража отворено и целовито у оштру, праведну и потресну критику свеколиког израбљивачког и тлачитељског времена. Тако, у ужичкој области, једноме од жаришта Устанка [и Народне револуције, забележили смо од гуслара Миодрага Јовановића из Перућца код Бајине Баште, његову дугу песму *О ослобођењу* од 352 десетерца, коју је запевао у Устанку и касније настављао, и који треба да је историска хроника од 1912 до Устанка 1941, а уствари је речита и тешка револуционарна критика. Ово своје певање он започиње овим стиховима:

Ој, дошло ми је, 'оћу да загудим,
Да загудим, одавно нијесам,
Да загудим, 'оћу да запјевам,
Да запјевам, одавно нијесам,
Нити пјесма на ум ми падаше
Кад слободи сунце не сијаше...

И гуслар сад почиње црну хронику наших народних маса од Балканских ратова до Устанка:

Знате, браћо, није давно било
Од дван'есте па до осамн'есте
За слободу народ се борио
И државу велику створио,
Великаши народ извараше,
Све плодове себи приграбише...

Тако на овој линији структуре нашег народног певања, епска историска хроника се законито преобраћа у потресну критику поробљивачког мрака старе Југославије и најзад невиђеног зла фашистичке окупације и њених помагача:

Ој, бију, кољу, вешају и пале,
У логоре вуку преостале,
Очи ваде живијем људима,
Дјецу кољу мајци на грудима,
Крв народна потоком се лије,
Све се ради што никада није...
Па се народ подизати поче,
Родољуби, народни јунаци,
У Србији и у Црној Гори
Са херојем Титом недомашним
Ставише се на чело покрета
И у борбу народ поведоше...

И као у областима-жариштима Револуције, тако је и у нашем анкетном пресеку данашњег народног певања гусларски десетерац пре свега оружје такве хронике која је битно и пре свега оштра, револуционарна, праведна критика. Тако, Лазар Николић, борац из села Штедима у Никшићском срезу саопштава следећу песму коју су борци у јединицама НОВ спевали и која је типична народна песма хроника, али која је, баш као таква, пре свега борбено устремљена противу квислиншких издајника, а за слободу народа и праведну победу партизана:

Гусле моје, историјо света,
Ви памтите од хиљаду лета
Сваку борбу и буну крваву
И кроз борбу витезова славну
Изнијесте светло на видјело
И велико учинисте дјело.
Вазда робљу крријеписте снагу
Да се бори за слободу драгу,
Истичући народне хероје
Што животе не жалише своје.
Зачух како пре гудала виче:
Ој, Петене, крвни издајниче,
Зашто браћу изневер' Французе
И слободу зарађену узе?
Често с' име помиње Бориса
Ради пакта којега потписа.
Па Цветковић, циганин из Ниша
Милановом стазом је отиша',
А сва влада и сви генерали
Хитлеру су часну ријеч дали
Да ће предат' од државе кључе:
Да се срамни крволок увуче,
Да фашисте уведе гадове
И да наше посједне градове.
Ал' је народ жуљевијех длана
Против таквог устануо плана.
Уста народ, тад му беше јасно,
Но се бјеше одбранити касно.
Не могаше стићи на границу,
Но му с леђа направе кланицу.
Примише их наши издајници
Хитлерови ваздашњи војници.
А издајник, Павелићу Анте,
Мобилиса франковце целате,
Љотић Мито скупио збораша,
А Дрљевић скупи зеленаша...

И ту народни песник ређа даље квислинге Недића, Пећанца, Баја Станишића, Павла Ђуричића, попа Перишића, Крста Поповића, мајора Тодоровића и описује њихов јуриш да уз скуте фашиста униште народ и партизане:

Свиколици са дугим њушкама
Талијанским ките се пушкама,
А активни официри мали
Са свакоје стране кидисали,
Кидисали са свакоје стране:
„Ура, јуриш сви на партизане!"...
Партизани са свакоје стране:
„Ура, јуриш на срамне погане!"
Голом пушком и голијех груди,
Боже мили, челичнијех људи!
Омладина на шанчеве скаче,
На митраљез и минобацаче.
Збогом, остај, омладино мила,
Побједа вам у рукама била!
(1018)

Оштро и праведно је борбена и критичка епска хроника сваки пут кад је гуслар Устанка и Народне револуције узме казивати било о прошлим временима, било о тадашњем. Она је таква са гусала подједнако србијанских, црногорских, босанских и осталих гуслара. Кад гуслар Босанске Посавине заузме став хроничара и почне:

Шта је било, припитајте мене,
Посавина наша што дочека,
Што дочека Посавина наша
Од проклетих, крвавих усташа...
(1185)

онда он пре свега и увек најоштије у лику усташа и четника, и уопште фашиста критички слика све нечовештво и одвратност старога света који нестаје, а у мукотрпном и самопрегорном лику партизана и народа нови свет и новога човека који се кроз најтежа страдања рађа.

11. Супротно оваквом коренитом и целовитом преокрету описне хронике у борбену, епску и револуционарну критику, на многим другим линијама динамичке структуре народног певања Устанка и Револуције добијају се нове народне песме Револуције такорећи незнатним променама које се уносе у старе и опште познате народне песме.

Сасвим природно, за израз нових људских и историских доживљаја народ пре свега користи већ створене своје уметничке изразе *прилагођавајући их* уношењем у њих оних нових момената и елемената којима се целина и смисао песме тако квалитативно мења да она одражава управо оно што је у народу ново доживљено.

Тако, у следећој народној песми, забележеној од бригадисте Вере Ђорђевић из Врања, унета су само два елемента: „другари" и „бомби германски", и стари народни мотив добија народноослободилачки карактер песме која се везује за погибију овог или оног борца, а већ је у својој језичкој и музичкој целини опште позната, па је природно и лако и са овим њеним малим променама знати је и као борбено знамење проносити је. Карактеристично је у овој песми и вишеструко понављање оног што је од два новоунета момента најкарактеристичније за Народноослободилачку борбу, а то је да борбу воде и гину „другари":

Другари, верни другари,
Другари, верни другари,
Кога на дома одите,
На мајка ми да кажете,
Оти сам паднал, загинал.
Оти сам паднал, загинал
Од тија бомби германски.
Мајка ми да ме жалеје,
Мајка ми да ме жалеје,
Докле је очи гледајев, итд.
(12)

Разуме се да овакве, већ и иначе борбене ослободилачке народне мотиве није било тешко преобразити у народноослободилачку песму. У новим условима Устанка, чобанске, чифчиске, печалбарске и њима сличне песме су са првим догађајима и доживљајима нове борбе добијале и нов садржај и квалитет „другарских“ и револуционарних.

Разуме се, такође, да су ове песме биле одмах масовне, јер у својој традиционалној теми и борбености већ општепознате, масовне и народним масама присне и драге, те су и могле, са малом али битном променом, у први мах бити адекватан и зато веома моћан први одраз покретачких снага Устанка и одиграти свој удео у важном делу његовог пуног омасовљавања.

Овај преображај борбеног народног уметничког блага законитом његовом адаптацијом широко захвата током Устанка и градске песме, па чак и до те мере да од њих остаје као подлога само рефрен, мелодија и хорско понављање, а сав остали текст постаје конкретног револуционарног садржаја, као, например, у следећој песми Врањске Бање, борба Јужноморавских бригада на Дрини уместо ранијег садржаја:[1]

Поноћ је, тавна ноћ,
А партизан стражу чува
Крај Дрине.

Поноћ је, тавна ноћ,
А партизан рањен лежи
Крај Дрине.

Осветите ме, другови моји,
Рањен сам крај Дрине.
Поноћ је, тавна ноћ.

(21)

Овакве пуније и дубље адаптације су дело услова створених већ поодмаклим и већ знатно учвршћеним Устанком.

Напочетку Устанка су промене које уноси адаптација у већ створено уметничко благо народа много незнатније, иако увек битне и карактеристичне.

Сâм народноослободилачки карактер борбе напочетку уноси у старе народне песме наоко чак и сасвим незнатне промене, које могу изгледати и само од формалног значаја, али које уствари доносе собом песми квалитативни преображај. Тако стара народна песма о наджњевењу момка и девојке у македонској варијанти, певаној од Цвете Стојанове, земљораднице и кројачице из Вучјег Дола крај Скопља, уобичајени други стих „Момче и девојче“ замењује са стихом „Наши Македонци“ који наоко може изгледати неважан, али који даје нов значај и снагу целој песми:

[1] Мартин Косар из Нове Плошчице пева класични узор:

Ноћ, тамна ноћ.
Турци село упалише
У поноћ. Итд.

(1116)

Оздол идат, мори Маро,
Наши Македонци;
Право одат, мори Маро,
На шарена чешма,
Облога да прајет
Момче и девојче
За голема њива,
За бела пченица,
Жетва да си жнејат.
Жнале се наджнеле
Момче и девојче.
„Ако ме наджнејеш, мори Маро,
„Домазет ќе ти дојдам,
„Ако те наджнејем, мори Маро,
„Љуба ќе ми бидеш.
Жнале се наджнале,
Три дана и три ноќа.
Момче нажнâ
Триста и три снопа
А девојче нажнâ
Двеста и два снопа.
„Ајде мори Маро,
Љуба да ми бидеш!" (567)

Овде лирска тема ослобођавања љубави од домазетских и других својинских односа добија још и карактер теме општег ослобођавања македонског народа и човека од сваког ропства, па и домазетског. Напредна, народна песма, под датим револуционарним условима, маленом изменом постаје већ донекле коренито револуционарна.

Уопште узев, народни песник према датим условима и потребама својих поетских стварања пре свега се ослања на већ створено народно уметничко благо и слободно располаже свим његовим мелодиским, кореографским, лирским, епским и другим елементима као средствима његовог новог стварања, која одговарају потребама тачног и моћног одраза и израза нових догађаја и нових људи.

Тако, например, двоструком адаптацијом елемената две песме две разне области, пошав од мелодије и преображена два стиха једне веома познате и популарне струшке песме и једног стиха једне такође широко познате и популарне велешке народне песме, македонски народни песник је образовао једну отпочетка Устанка веома популарну народну партизанску песму, која је на градилиштима записана од земљорадника бригадисте Славка Анђеловића из Куманова са овим стиховима:

Ах, што ми е мило, мамо, ем драго ле,
Кога ги видам, нано ле, партизаните!
Што хубаво носат, нано ле, шмајзери
Како моми велешанките ѓердани,
Ах, што ми е мило, ем драго ле,
Кога ги видам, нано ле, партизаните.
(1615)

А оваквом сложеном адаптацијом већ створених народних уметничких израза отварају се безбројне и богате стваралачке могућности. Наведимо само неколико примера на којима ће се видети како сами конкретни услови Народне револуције и Ослободилачког рата одређују остварења ових могућности које отвара стваралачка адаптација већ створених израза народног уметничког блага.

Сасвим природно и законито једна песма одређене мелодије и почетних стихова који постављају питање неке животне или друштвене потребе, у новим друштвеноисториским условима мења свој конкретни садржај. Тако, опште позната, елегична народна песма о девојци која бере љубичицу и пита се коме би је дала јер нема коме, природно и законито под условима Устанка и Ослободилачког рата мења свој садржај и у певању бригадисте Десе Грбић из села Шадиловаца код Осјека гласи:

Љубичице, и ја бих те брала,
Само не знам коме бих те дала.
Нијемци су ми брата заробили,
А драгана можда и убили.
За брата бих црне очи дала,
А за драгог море препливала.

(1883)

Песма је сачувала свој општи елегични тон и оквир девојке која би брала љубичицу, али нема за кога, а овај општи елегични тон и оквир испуњавају се новим борбеним садржајем Ослободилачког рата и Народне револуције.

Међутим, ако је у оваквој стваралачкој варијацији теме нека створена варијанта још увек актуална, и друштвено и људски за народни живот значајна, она се у колу и даље баш непромењена пева. И то овде подвуцимо. Тако, и данас ће се у колу запевати печалбарска тематска варијанта горње елегичне девојачке песме као што је ова, забележена од бригадисте Кате Блажевић из села Доњи Зовик код Брчког:

Дјевојка се брдом шеће,
Десном руком бере цвеће.
Цвеће моје, да м' је знати
Коме ћу те даривати,
Или брату, ил' рођаку...

Отишли су надалеко,
Надалеко, Америци,
Да зараде на фабрици
Да зараде жуте паре.
Код куће им цуре старе.

(1982)

А овим је испевана елегична и мукотрпна девојачка реч народа о читавом једном свету и његовим нељудским односима као што је испевана и у претходној и свакој другој варијанти ове елегичне песме жалбе младости на све застарело што кочи и онемогућује њен пун, праведан и неодољив расцват.

Али, под дејством овог општег закона да са *препородом друштва и народа обнавља се, препорађа и стваралачки адаптира* и свеколико већ створено народно уметничко благо, препорађају се у структури народног певања и саме обичајне, па чак и обредне песме, добијајући све више нов садржај. Да овде наведемо само пример једне лазаричке песме коју је забележио Др Сергије Димитријевић у Црној Трави, и која, иако по облику древна аграрна култна песма, добија нов друштвени садржај и значај:

Што ми сину, ај, над горе?
Да л' је сланце, је л' је месец?
Је л' је јунак на коњицу?
Није сланце, није месец,

Но је војник на коњицу,
На војника реденика,
На рамо му пушка златна,
А на главу шајка капа,

И на шајку петокрака.

Тако се на свим линијама структуре народног певања Устанка и Народне револуције и у свим уметничким облицима и родовима од лирских и епских до ликовних замеће коренит препород народног поетског стваралаштва, који се даље развија у другом периоду Ослободилачког рата од 1943 до 1945 и који се обавља и данас у периоду социјалистичке изградње наше земље и народа.

12. Овде констатујемо још једну од основних и општих законитости развитка народне уметности у нашој Народној Револуцији, Ослободилачком рату и изградњи Југославије, а то је да она у своме стварању јесте пре свега досад *најкоренитија обнова и најцеловитији препород* народног стваралаштва, јер најкарактеристичнији и доминантан начин њеног стварања потиче са најдубљих извора најстарије људске заједнице у којој су појединци, понети одушевљењем друштвене незауставиве целине и снаге, а у заједничком раду, ору или маршу први пут открили своју људску и друштвено делатну уметност.

Јер од Хомера, преко Дантеа, Шекспира и Гетеа, до Прешерна, Бранка Радичевића, Горког или Скендера Куленовића, и од Баха и Бетовена до Мусоргског, Чајковског, Стевана Христића или Славенског, сви културни и уметнички препороди су настајали све дубљим захватима и обновама народног стваралаштва. А у препороду наше Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма видимо да је обнова народног стваралаштва отишла најдубље, например до „плетеног ора" на Козари и његовог мелоса и плеса и његових двостихова, да га песмом југословенских пролетерских бригада у Босанској Крајини крајем 1942 ослободи древне култне одлике дијафоног певања у њему две групе од по троице певача од којих један „првачи" а друга двоица „залажу", те да се створи оно ново „козарачко" и даље „Титово" коло у којем сваки појединац својим двостихом упевава заједнички понављану песму великог препорода и новог човештва чије изградње смо данас учесници, песму која се јавља као масовни одговор на сва горућа питања која се постављају у револуционарној нашој пракси на нашим градилиштима и митинзима, и која стоји у основи највиших уметничких данашњих остварења Горана Ковачића, Бранка Ћопића, Оскара Данона, Бандура итд., песму која, ево, у овом Зборнику радова постаје и предмет нашег заједничког проучавања у које, ето, уносим свој скромни двостих мојих некадашњих и данашњих непосредних посматрања и проучавања самог првог целовитог анкетног пресека народног певања Револуције, Народноослободилачког рата и социјалистичке изградње наше земље.

А тек у нашем анкетном пресеку данашњег народног певања постаје сасвим јасно одлучујуће место и улога које има нови, револуционарни развитак орскога певања на данашњи преображај динамичке структуре народног певања и данашњу нову, најкоренитију обнову и препород целокупног нашег народног стваралаштва уопште.

Ову посебну улогу новог, невиђеног развитка орскога певања можемо сагледати тек ако је посматрамо у њеној делатној целини кроз сва три периода и сва три структурна слоја народног певања Народне револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма, и ако је узмемо са свих њених битних страна. Тако, узмимо је пре свега као одраз и полугу самог преображаја друштвене свести, — преображаја који се одражавао, проносио и обављао орском песмом тако масовном и тако значајном не само пред многим окршајима, већ и у свим отсудним моментима.

Скоро сваки учесник у Револуцији, Ослободилачком рату и изградњи социјализма има на памети бар неке од двостихова из козарачког

кола и понеку строфу, па чак и дужу песму од њих сачињену, које по својим борбеним наклоностима и свом укусу памти и спреман је да их први у колу запева.

Анкети је обраћена пажња на ову чињеницу, те је она обухватила певаче у козарачком колу и забележила стихове које они знају и у колу певају. Из овако прикупљене грађе видимо како појединац као појединац носи колективну песму козарачког кола тј. како учествује у томе типичном народном уметничком стваралачком ношењу нове револуционарне *друштвене свести* о друштвеном преображају наше земље и нашега човека.

Ево, например, шта у својој свести носи млади бригадист Добривоје Марковић земљорадник из села Лесковца шумадиске Колубаре и чиме се свакако битно карактерише друштвена свест његова, са којом у својој радној бригади учествује у изградњи аутопута.

Ту су пре свега двостихови поноса колубарског бригадиста на аутопуту:

Колубаро, где су ти бригаде?
— Отишле су на аутостраде.
(583)

Колубаро, иако си мала,
Највише си ударника дала.
(584)

Ту су и двостихови поноса уједно љубављу и партијношћу својом:

Нико не зна ко је мила моја,
Члан Окружног комитета Скоја.
(585)

Ту је и строфа, очигледно настала из два двостиха, која објашњава претходне двостихове, јер говори о томе какви неустрашиви борци су „Титу најмилији“:

Кад је била борба код Дрвара
Шеста лička спасла је Маршала.
Шеста лička и Пета крајишка,
Те су двије Титу најмилије.
(587)

Разуме се да су ту још један двостих и још једна орска строфа из најжешћих окршаја Ослободилачког рата, историски и лирски корен свег осталог одушевљења:

Мислила је Пета офанзива
Да ће Тита ухватити жива.
(593)

Друга Тита родила је вила,
Павелића одрана кобила.
Друже Тито, из саксије цвеће,
Твоја војска робовати неће.
(594)

А орска песма као носилац нове друштвене свести је битно и снажно обележена својом партијношћу. У свакоме колу, козарачком или црногорском или ком другом припевају се следећи општепознати двостихови, који су најчешће преамбули свих других:

Нема кола да се крене
Где се Тито не спомене.
(1757)

Или:

Ниједно се коло не окрене
Што се маршал Тито не спомене.
(1792)

И сви двостихови и њихове сложенице, свеколико орско певање истиче пресудну руководећу улогу КПЈ и комуниста у ослобођењу и препороду наше земље и народа. Например, из двостихова сложену песму о почетку Устанка у Србији пева Боривоје Цвејић из села Брезовице и III Рађевске радне бригаде:

Ој, Ваљево, славни граде
У Србији што постаде.
У теби је херој Жика
Кога слави Република.

Четрес прве седмог јула
Жикина се пушка чула
У питомој Рађевини,
Белој Цркви на ледини...
(621)

Руководном партијношћу је обележена нова друштвена, социјалистичка свест која израста, учвршћује се и развија Народном револуцијом, Ослободилачким ратом и изградњом социјализма наше земље и све снажније одражава орском песмом, која ту руководну партијност истиче подједнако кад је, као што смо видели у питању позив на Устанак, као и позив на радну акцију. Јер, многе орске песме социјалистичке изградње почињу као у певању бригадиста Руже Бацковић, Јованке Петровић и Савке Ђукић из Титограда двостихом:

Омладину Тито зове
На изградњу земље нове, —

а завршавају, например, двостихом:

Аутопуту без окука,
Партиска те гради рука.
(1756)

И разумљиво је да је овако наглашена руководна партијност нове друштвене свести посебно осетљива за нове задатке револуционарног развитка, па и за одбрану Револуције и социјализма наше земље од информбировских клевета, смутњи и злодела.

Зато, многобројне и често веома дуге орске песме, састављене од самих двостихова у свести многобројних појединаца и ора одбацују све информбировске клевете, и као у певању Руже Бацковић, Јованке Петровић и Савке Ђукић из Титограда почињу са општепознатим двостиховима:

Ој, Централни Комитете,
Одбијајмо све клевете
Све клевете са Партије,
Јер ниједна тачна није.
Те клевете нису важне,
Јер ми знамо да су лажне...
(1755, 1759, итд.)

И у сваком ору, ма што се певало, редовно ће се ради весеља припевати двостих:

На клевете Албаније
Наш се народ само смије.
(1757)

Двостихови који у овоме смислу најчешће се понављају у орским припевањима јесу несумњиво:

Друже Тито, ти народни сине,
Кличемо ти с Козаре планине.
Друже Тито, ми ти се кунемо
Да са твога пута не скренемо.
(1816)

Ови двостихови су забележени где их у колу припева Станка Бјеловук из села Драгаља крај Босанске Градишке, а могли би бити забележени од већине нашег и млађег и старијег света који их подједнако зна и пева.

Најчешће се пре свега Стаљин у песми апострофира питањем, као у певању Данице Продановић из села Стења код Осијека:

Ој, Стаљине, цео народ пита,
Што клевећеш Партију и Тита? итд.
(1876)

И у сва орска певања се убацује као код Лепосаве Чалић из села Нове Липовице код Славонске Пожеге општепознати двостих:

Што је више клевета и лажи,
Тито нам је милији и дражи.
(1877)

Уз најкарактеристичнију наглашеност руководне партијности нове друштвене свести коју орска песма одражава, проноси и развија, треба уочити још и очигледан раст револуционарне свести радничке класе у све ширем и снажнијем њеном образовању.

У Револуцији тако расте класна свест радничке класе да и сеоска сиротиња почиње да припева извесне масовне револуционарне песме на свој начин, и да своју започиње поносито као бригадист Драгица Јовановић, земљорадник из Великог Села код Бијељине:

Мила мајко, и теби је дика
Што си мене родила радника...
(1574)

И баш као што је у Народној револуцији и Ослободилачком рату херојство значило слободу, тако у послератној изградњи социјализма херојство рада значи благостање свих до којег се долази потпуно самопрегорним радом који доноси и част бити члан Партије, те су ту још два двостиха, која код ударника Марковића не долазе случајно један за другим:

Ај, другови, треба зноја дати
Па се онда члан Партије звати.
(591)

Ај, другови, боримо се сада
Да будемо ми хероји рада.
(592)

То су битни орски двостихови и строфе који својом структуром карактеришу динамичку структуру друштвене свести не само младог ударника Марковића са Колубаре, већ и друштвене свести свеколике младости која учествује у акцији социјалистичке изградње којом се карактерише наша земља и наша епоха узета у целини.

Ово потврђује анализа певања сваког истакнутијег певача у козарачком или коме другом колу, Динка Бокшића и Мата Ороза, кројача из Жеравца код Дервенте (660—668) као и толиких других.

А ако са питања битних и карактеристичних елемената структуре нове друштвене свести која се одражава орским певањем од Устанка до данас, пређемо на питања структуре самих орских песама, онда се у анкетном пресеку истичу пре свега следеће карактеристичне чињенице.

Док поједини певачи знају и у ору певају предњачећи само један двостих који им је посебно драг, као бригадист Васа Ђурић из села Дреновца карај Прњавора двостих:

Исцватила перуника плава
Крај прозора ђе друг Тито спава,
(1821)

или као бригадист Невенка Јовановић из села Буковице код Брчког двостих:

Моје јање у чети најмање,
Најситније, мени најмилије.
(1857)

или бригадист Драгица Маглов из села Полаче код Книна двостих:

Ја сам друга Тита даровала,
Три му брата у Армију дала,
(1902)

или бригадист Ружица Петровић из села Чеванкова код Винковца двостих:

Више волим Компартије жеље
Него своје старе родитеље,
(1918)

или бригадист Ружа Мићић из села Доњег Зовика код Брчког:

Моја дика не носи шта било,
Већ титовку, што је мени мило,
(1973)

као још и двостих:

Од Брчкога па до Бановића
Нова пруга Титових младића;
(1991)

дотле други певачи знају и певају предњачећи дугу, често калејдоскопски разнолику песму од двостихова, као бригадист Миливоје Каран из села Међувођа крај Босанске Дубице, који почиње двостиховима:

Ко не воли наше заједнице,
Нек' се сели испод Козарице.
Заједница црвен барјак носи,
Са тобом се сад Маршал поносе...,

а завршава двостихом:

Кнеж-Поље је три пута горило,
Ал' се није шваби покорило.
(1819)

И за предњачење у орском певању важи утакмица: неко би желео да запева најлепше двостихове и највише двостихова, неко опет само један али најлепши, а сви заједно да их што сложеније и гласовитије у корак понове.

Али и свако оро би хтело да буде што шире, да собом обухвати све, — па се зато козарачко коло најчешће и почиње као у певању бригадисте Лазара Вујасиновића из села Шарница крај Прњавора двостихом:

Шири коло, козарачка лоло,
Шири веће, боље се окреће.

А после овог, нижу се на десетине и стотине других, мање или више усклађених или диспаратних двостихова, као код овог певача:

Омладино српска и хрватска,
Добили смо права демократска...
Да нам не би младих партизана
Не б' слободе било ни два дана.
Ој, Партијо, ја ћу твоме роду,
Макар дао живот за слободу, итд.

Нижући све даље двостихове и трудећи се да што лепше пева и игра свако коло би, како то први двостих каже, хтело пре свега да буде што шире и да све обухвати.

А ако, међутим, то што први двостих поставља, то пуно и најшире омасовљење кола, никако се на неком месту не остварава, онда гдешто коло мења ритам и мелодију, и прелази на хитру поскочицу којом пецка оне који се око кола налазе и потстиче их да у коло уђу чикајући их и изазивајући код њих жељу за утакмицом. Тако и млади Лазар Вујасиновић после дугог низања козарачких двостихова окреће и пева хитру поскочицу:

Скочи, коло, да скочимо,
Да видимо, ко ли море,
Ко ли море, ко не море,
А ја могу, хвала богу.
Ови што су око ора,
Кано вуци око тора,
Види им се на ногама
Да не могу играт с нама.
Види им се на очима
Да не могу са момцима.
(1818)

Козарачко, црногорско, Титово и уопште оро није успело ако није себи, својој игри и својој песми све привукло и све својом борбеном или стваралачком радошћу обухватило, ободрило, развеселило, обрадовало, ако није својом распеваном заједницом повукло све у заједничку утакмицу младости, ваљаности и радости.

У оваквој општој својој структури орска песма има не само битну етнокореолошку тенденцију да ора како садржајем тако и мелодиским и плесним заносом омасови и рашири на све присутне, већ и ту садржинску тенденцију да од двостиха израсте у најусклађеније и најлепше, најтананије лирске и најдубље епске поетске целине.

Двостих живи и самосталан је, претстављајући често сâм собом целу песму и као такав се пева у разним крајевима и проноси. Као такав значи он известан лирски или епски став који се као такав може доживљавати независно од сваког другог садржаја, а може послужити и као почетак песме разна садржаја, па и као посебан лирски или епски прилог честом мозаику орске импровизације.

Тако од Трифуна Новаковића из Доње Горијевнице крај Љубића забележен је двостих са почетка Устанка:

О мој драги, рујна ружо,
Јеси л' ми се наоружо?
(315)

Или, такође од истог певача:

Да си, драги, служио Маршала,
Ја бих теби оба ока дала.
(337)

Ево, такође, једног двостиха читаве Ужичке радне бригаде на аутопуту:

Ој, Жупањо, не плаши се рада,
Дошла ти је Ужичка бригада.
(356)

Или, ево двостиха записаног од Милијана Марковића из села Трнаве у Ужичком срезу, који се приписује неком регруту који, полазећи у Армију, ступио је у задругу:

Колективу дајем ти на знање:
Остављам ти кућу и имање.
(368)

Од истог певача је записан и следећи двостих поскочице:

Моја мала угасила свећу,
Мислила је да јој дођи нећу.
(337)

Исте врсте двостих је забележен такође од Витомира Ђорђевића из села Виче у Драгачеву:

Вол'о би те пољубити
Нег' у Босни везир бити.
(394)

У исти ред спада и двостих записан од Наде Петровић из Деча код Земуна:

Моја мала нема тала
Она има триста трудодана.
(411)

Од исте је забележен такође и један борбени двостих:

Ево браће, ево пролетера,
Не боје се жице и бункера.
(421)

Од бригадира Земунске бригаде записан је следећи двостих поруге:

Шта се оно у Загребу праши?
— Оно Анте на крмачи јаши.
(433)

Од исте је забележен и следећи двостих борбеног позива у братство и јединство:

Тито зове, сва се земља тресе:
— Ој, народи, уједините се!
(435)

Међутим, нађе се певача који знају читав низ љубавних шаљивих двостихова који се у веселу ору припевају као поскочице; тако, например, Ранко Лукић из Бачког Брестовца:

Ја бих војску отслужио шале,
Кад би са мном цуре марширале.
(497)
У гараве очи на вр' главе,
Кад намигне, од земље ме дигне.
(498)
Мене бабо оженио млада,
Жена јача не да покривача.
(499) итд.

Исто тако Чедомир Јовановић из села Шопића код Лазаревца ређа читав низ двостихова који имају карактер поскочица, као што је овај:

Скини мала, са лица помаду
Ако мислиш да те љубим младу.
(601)

Добривоје Марковић из села Лесковца у шумадиској Колубари, такође:

Пријо моја, шарених очију,
Кажи мени кад ћеш из гостију.
(606)

Ала волим гараво чељаде,
Па још кад се пољубити даде.
(607) итд.

Али као што ови народни певачи певају читаве низове међусобно независних, шаљивих љубавних двостихова поскочица, тако други певају читаве низове узајамно независних борбених, партијних и градитељских двостихова певаних у козарачком колу. Тако Динко Бокшић зидар из Петине крај Дервенте пева низ двостихова као што су:

Партија је родила Маршала,
Па га нашим народима дала.
(660)
Четрнаеста ударна бригада
Усташама задала је јада.
(665)
Ој, Стаљине, зар није срамота
Водит борбу против Капејота?
(676)

Најзад у колу Параћинске бригаде раздрагани играчи убацују сваки по један независан двостих:

Сиђи, мала, доле до путића,
Да ћ'удавим к'о мачка мишића.
(771)
Сине мали, ђаволе гарави,
Све због тебе кућу заборави.
(772)
Твоје око и моје, девојко,
Та два ока немају сведока.
(773) итд.

Или другом приликом:

Ја сам прошо Ужице и Чачак,
Волим цуре к'о сланину мачак.
(800)
Мала моја, ујела те зоја,
Тебе зоја, мене уста твоја.
(801) итд.

Јасно је да се овде имају независни двостихови поскочице које раздрагани појединци по свом укусу, знању и расположењу у заједничку песму и игру убацују, а коло понавља. Коло је младалачко и весело, и двостихови су враголасти и љубавни.

Међутим, заигра ли се борбено коло козарачко, коло Устанка и Револуције, аналого ће се колективно певати релативно независним двостиховима које појединци убацују а коло понавља, али двостиховима, увек борбене интонације и акцента, који обухватају целу тему преокрета наше земље и човека, од Устанка, до социјалистичке изградње и борбе противу информбировских клевета. Ови двостихови се гдешто и донекле и понављају, исту мисао и осећања кажу још и друкчије; а један крај још прихвата и парафразира двостихове другог краја дајући им своја локална обележја и тако прихватајући социјалистичку утакмицу борбе и изградње коју уопште ови двостихови широм градилишта целе земље одражавају и распламсавају. Тако, например, Дервентска бригада у утакмици борбе и изградње прихвата и парафразира извесне козарачке двостихове за себе и даље ниже своје:

Ево браће, ево Дервенчана,
Гдје не рађа издајице нана.
(681)

Ево браће испод Мотајице,
Гдје не рађа мајка издајице.
(682)
Ој, Дервенто, шалај си на брегу,
У теби се комунисти легу,
(683)

Ко 'но каже Дервента је мала?
— Три стотине ударника дала!
(684)

Ударници, ви сте росно цвеће,
Нек се стиди ко на цесту неће!
(685)

Ко год мисли ударник постати,
Нек' се преда крампу и лопати!
(686)

Л'јепо ти је комуниста бити,
Ал' то име тешко ј' заслужити.
(687)
Комунисти једну мајку доје,
Па се они никога не боје.
(688)

Карактеристично је за ове и овакве двостихове да се у њима први пут борбене, револуционарне, стваралачке народне масе јављају као јунак песме социјалистичког ослобођења и изградње. Карактеристично је да појединац у оваквом колективном стварању стиче пуну слободу непосредног поетског изражавања подржан читавим колективом, и да у сваком ору пада низ нових двостихова од којих се памте и даље проносе они који најбоље одговарају условима, масовним осећањима и општем револуционарном полету.

Карактеристично је, такође, да неке радне бригаде тј. неки крајеви непосредније настављају и развијају козарску традицију орског борбеног и револуционарног певања, а друге бригаде тј. њихови крајеви показују више својих специфичности. Например, Ораховичка радна бригада из Славоније друкчије игра и пева него Дервентска која се на козарачку игру угледа:

Обуцимо другови, радничко одело,
Изградимо пругу Шамац-Сарајево.
(843)
Славонијо, трипут си горила,
Ал' се ниси банди покорила.
(844)

Овде се у свести појединца и ору почело успоменом на прошлу радну акцију, па онда продужило успоменом на отаџбински рат; али, било како му драго, двостихови једног кола обухватају целину Револуције, Народноослободилачке борбе и изградње, сваки двостих истичући један

карактеристични, лирски или епски моменат те целине. Тако целина орске песме јавља се као увек актуализован мозаик од двостихова који оцртавају најширим и независним, слободним потезима нашу социјалистичку револуцију и изградњу у свеколиком замаху њене прошлости и садашњости.

Сваки потез, сваки двостих ту припада као најприснији одраз и израз појединцу. Често га је он сам створио, или мисли да га је створио, или га је као њему нарочито омиљен одабрао и усвојио, можда по свом укусу и по општем укусу, да би се допао, мало и променио. И друштвена свест народа ослободитеља и градитеља социјализма орски је изражена свим оним што је његовим појединцима најприсније и најдраже.

Тако се у новој орској песми Револуције и изградње социјализма манифестује, изражава и остварује уједно најопштије, општенародно и најприсније лично.

То је оно што су непобитно открили резултати анкете Фолклорног одељења Етнографског института Српске академије наука доносећи поред осталих елемената још и то које двостихове пева и сматра својим овај или онај истакнути певач у ору. Ту се онда видела, с једне стране, индивидуална разноликост, и, с друге, индивидуална сложеност ликова појединачних твораца и носилаца двостихова од ослободилачких и градитељских до интимно љубавних, најчешће сваки носећи двостихове свих врста, један у врло малом, а други у већем броју.

Тако сељанка Милка Тепавац из Остојићева у срезу Кнежевац пева само следећа три двостиха:

Код бункера ниђе ништа нема
Само камен и трава зелена.
(943)

Друже Тито, ево омладине
На изградњи наше домовине.
(944)

Дођи, моја дико, издалека,
Весело те моје срце чека.
(945)

А сељанка Кристина Суботић из села Рибари код Богатића пева у козарачком колу само овај један двостих:

Заклесмо се нашем другу Тити
Да ћемо се до краја борити.
(1463)

Палета сељанке Вукице Ковачевић, родом из Грмуше крај Бихаћа, насељене у банатском Великом Селу, неупоредиво је богатија и разноликија, што првим двостихом који јој је на памет пао и сама каже:

Песме моје у шкатули стоје,
Кад и' певам, саме ми се броје.
(954)

Кад ја умрем не носте ми крста,
Већ заставу, ја сам комуниста.
(955)

Питају ме: што сам ослабила?
— За драганом сушицу добила.
(957)
Ко се мојом марамицом брише,
Пет му дана усница мирише.
(958)
Омладино, бори се и ради,
Федералну државу изгради.
(960) итд.

Међутим, даровитији, изразитији и бољи народни певачи памте, производе и у колу певају већ краће или дуже песме борбене, радне или љубавне из више или мање познатих двостихова који сачињавају извесну епску или лирску целину.

Тако, например, млади Витомир Ђорђевић, из села Виче у Драгачеву пева на аутопуту:

Друже Тито, љубичице бела,
Поздрављa те омладина цела
Попаљених градова и села.
У Србији робовања нема.
По њој војска друга Тита шеће,
Више она робовати неће.
Рујна зора са истока руди
Друг нам Тито цео народ буди.
(397)

А о самом аутопуту пева:

Аој, страдо, не треба ти кише,
Скојевци те знојем натопише.
Аој, страдо, цветаћеш од зноја
Од чланова Партије и Скоја.
(393)

Увек исто тако предњачећи у козарачком колу и певајући козарачком мелодијом, а коло је понављањем пратећи једногласно, Нада Петровић из Деча крај Земуна овако познате двостихове окупља у једну веома складну партијну песму:

Ја скојевка, а мој лола није.
Ако није, он је члан Партије,
Ја у Скоју, а он у Партији,
Нас смо двоје Титу најмилији.
Лоло моја, секретару Скоја,
Ти у Скоју а ја Усаоју
Партија је мене одгојила,
Па је мене теби поклонила.
(422)

Исто тако, али са мање вештине, Борка Кртинац из Оџачке радне бригаде и села Бачког Грачаца повезује враголасте љубавне двостихове у следећу поскочицу:

Имам лолу, ал' није код мене,
Продаћу га по везне цене.
Имам лолу, ал' је пијаница
Продаћу га за осам таччица.
Да се очи купују за тачке,
Ја бих себи купила момачке,
Ајде, лоло, да те контрахирам,
Ајде, враже док бонови важе...
(482)

У козарачком колу певачи су разни: једни почињу, други допуњују и продужују, трећи даље развијају. И ту је социјалистичка утакмица у којој се тражи, воли и поштује оно што је лепше и боље, и свак би да пружи то лепше и боље, а права је радост кад се нађе коловођа или оровођа који зна да „реди" или „казује све по реду" тј. који је у томе од свих далеко отскочио. Тога и ми у нашем анкетном пресеку народног певања 1949—53 овде тражимо и често налазимо и са усклађеном дужом и лепшом орском песмом која опева и много млађи предмет доживљавања радних акција. Таква је несумњиво Милица Ракић из села Мравска код Шапца, која од општепознатих двостихова у ору казује следећу песму:

Мене моја послала је нана
На акцију два месеца дана,
А ја трећи продужила сама,
Нисам моје мајке ни питала.
Мене мати на цесту испрати:
— Иди, ћери, ударник се врати.
— 'Оћу мајко, то је моја дика
Носит име млада ударника.
Ударник се поноси са радом,
А командант ударном бригадом.
Ко год жели ударник постати,
Он од себе мора зноја дати.
Не плач', мајко, кад на цесту пођем,
Већ ти певај кад ударник дођем.
Шири, мајко, своје руке дуге,
Ево теби ударника с пруге.

(1636)

Уопште узев, колективно орско народно стваралаштво, које затичемо на аутопуту, претставља већ знатну вичност и умешност, и већ прилично уједначен склад песме створене од орских двостихова понетих социјалистичким градитељством у којем се већ новим искуством социјалистичке утакмице поставља нов људски доживљај и идеал: постати херојем рада. Ту већ имамо доста усклађену и целовиту песму једне црногорске радне бригаде (I логор, VIII секција) од 24 стиха у којој неколике јаке лирске поенте носе следећи стихови:

Ми смо момци са планина,
Црногорска омладина. . .
Црногорски момци ми смо
Сви за братство и јединство. . .
Црна Горо је л' те жеља
Чути песму градитеља?
Црна Гора једва чека
Градитеље из далека.
Ој, да ми је раном зором
Прошетати Црном Гором,
Црногорским улицама
Са лијепим цурицама.
Од Новога Београда
Ауто се гради страда;
Најглавније што је сада:
Ко ће постат херој рада?

(I)

И све што уздиже младост, градитељицу новог живота и човека социјализма, ту је колективним орским песмама, сложеним из двостихова које су појединци у заносу заједничког рада, марша, игре и песме у те песме упевали, изражено са општим лирским полетом не само стваралачког градитељства новога живота, него и одбране његове људске и моралне чистоте од мрачних и нељудских клевета тадањег Информбироа. Са једнаким жаром се певају бројне и општепознате борбене орске песме противу информбировских клевета, као што је ова од тридесет стихова у којима следећи носе своје поенте типично класно раднички реалним, простим и оштрим језиком:

Ој, Централни Комитете,
Одбијајмо све клевете.
Одбијајмо све клевете
Што на нашу земљу лете.
Енвер Хоџа, стара бако,
Не вара се Тито лако.
Наш се народ цео смије
На клевете Албаније. . .
Ој, Стаљине, здраво, здраво,
Овог пута немаш право.
Друже Тито, ми смо твоји
У животу док је који. . . (2)

Ако у нашем анкетном пресеку посматрамо ово израстање сложенијих поетских целина из орских двостихова, били они поскочице или приповедног борбеног или градитељског карактера, приметићемо да се оно законито развија и већ доводи до извесних коначних уметничких облика.

Тако код поскочица треба приметити и истаћи да се двостих гдешто развија и заокругљује још једним стихом који доноси гдешто нови унутрашњи слик испред цезуре и тиме образује једну посебну лирску форму и песму која има коначну и потпуну целину тростиха.

Тако Живојин Ђокић, ковач из села Вреоца шумадиске Колубаре пева поред других двостихова још и:

Кажи, мала, колико си пута
Пољубила ти младог регрута.
— Седам, осам, ето толико сам.
(598)

Тако, например, Велимир Рајић из села Дреновца у Параћинском срезу пева између осталог поскочицу:

Два багрена, један до другога.
— Да л' то, Мила, судбина од бога
Да живимо једно без другога?
(767)

Али овај последњи стих са унутрашњом римом се гдешто развија у пун двостих, те са првим образује целу строфу која изражава целу једну лирску мисао као и горњи тростих. Тако Чедомир Јовановић земљорадник из Поповића код Лазаревца, поред сасвим независних двостхова, пева и ову строфичну поскочицу, изврнувши редослед двостихова из којих се састоји:

Видиш, мала, оне звезде горе,
Толико те моје срце воле.
Ајде, мала, звезде да бројимо,
Пољупцима да и' бележимо. (599)

Исти певач развија поскочицу и у две строфе, али се она тад разводњава и губи од своје специфичне дражи кратког и згуснутог лирског израза који као усклик, који се мелодиски варира, доноси целу једну емоцију и мисао. Ево, дакле, његове поскочице у две строфе:

Зелени се трава крај бунара,
Дошо Миле да ме изиграва.
— Беж' одатле, мангупчино стара,
Не води се љубав крај бунара.

Душо драги да се извињава
Да он друге цуре изиграва.
— Иди, драги, и опет и' лажи,
Твоја љубав за мене не важи.
(603)

Строфе ове поскочице, као што се види, понављају у још развијенијем облику, структуру поскочице тростиха која је окарактерисана дијалогом драгог и драге, — а повезује их иста идеја осуде младића који „изиграва" девојке.

Сличан развитак и облике, као код поскочица, налазимо и код епских орских двостихова и строфичних песама. Тако Динко Бокшић и Мато Ороз, кројачи из Жеравца код Дервенте, поред двостихова као што су:

Партија је родила Маршала,
Па га нашим народима дала.
(661)

Компартијо, све је твоје дело;
Омладина, непресушно врело,
(662)

певају такође:

Шта се оно крај Зенице чује?
— Четрнеста ударна путује
Четрнеста, пола рода мога,
У теб' имам брата и драгога.
(668)

И као код поскочица, епски орски двостихови се могу у строфама ређати једни за другим, али, баш као и поскочице, могу се у облику тростиха коначно као целина заокруглити. Тако бригадист Милан Симурда из села Доњег Предријева у срезу Славонске Ораховице пева:

Браћо моја, сва једнога рода,
Запјевајмо: „Живјела слобода
Хрватскога и српског народа!"
(851)

Али најчешће се у орској песми како козарачког тако и сваког другог кола независни двостихови као строфе нижу, и гдешто двостих седмерац после двостиха осмерца и тсл. као у следећем певању.

У локалном грачачком колу се весело као поскочица пева песма која је записана од бригадисте Милице Обрадовић из села Лаповице код Грачаца:

Игра коло, све партизан,
Србин, Хрват и Муслиман.

Сви народи весело,
Весело је све село.

Социјализам ми градимо,
Нич'ју помоћ не тражимо.
(1844)

Велики број орских песама се налази у овом случају. Њихови двостихови, релативно и равномерно независни, ниже се строфично[1]. То је најчешћа форма коју постижу орске песме које су настале из орских двостихова.

Али их има чији су се двостихови или каснијим певањем искристалисали и слили у јединствену лирску и епску целину или су и били у колу као целина епске или лирске песме и испевани. То је оно што је могао свак видети у току Устанка и Ослободилачког рата, и у што се свак може и данас уверити на терену.

Али кад је уопште реч о карактеристичном развитку орске песме Народне револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма у њеној целини, а с обзиром на преокрет друштвене свести који се у овом развитку одражава и обавља, и на облике које ова песма на себе узима и на нове начине на које се она пева, неопходно је било једним данашњим конкретним пресеком на терену и у најкарактеристичнијој етничкој групи захватити удубину целокупну комплексност орског певања у њеном развитку од најстарије до најмлађе генерације, и то у случају козарачког кола које је, од локалног у Револуцији постало не само општејугословенског карактера, већ и право народно масовно знамење саме Револуције.

Зато сам са изврсним познаваоцем Босанске Крајине и код нас истакнутим музикологом Владом Милошевићем, руководиоцем мелографског одељења бањалучког Музеја, изабрао на Козари у овоме смислу најкарактеристичније село Омарску среза Приједор, и у њему јуна ове године подробно осмотрио и испитао три сукцесивне структуре певања у козарачком колу трију сукцесивних генерација, најстарије, средовечне и најмлађе. Друг Милошевић је магнетофонски бележио добро познату мелодију са стиховима и рефреном, а ја сам узео остале податке који и данас потврђују резултате мојих посматрања из времена Револуције и Ослободилачког рата.

За носиоце омарске, а тиме и народне традиције Козаре се сматрају у селу шездесетогодишњаци, инвалид Саво Јањић и Милован Распаљ. О самом свом ору су они изјавили да се оно у време њихове младости звало „плетено", а касније, у старој Југославији, за разлику од градских кола, звало се још и „сељачко", и тек са доласком пролетерских бригада за време Устанка у Крајину прозвало се „козарачко". Али није то више оно старо оро, уверавали су они. Њега више не зна нико тако да пева па ни они сами. Јер било је то оро, које се, као на Грмечу, и немо, нарочито после спровода око гроба, играло; а кад се певало, онда су то чиниле само две групе певача, свака од троице, које

[1] Неки издавачи, — например *Народне партизанске песме*, I издање Новинско-издавачког предузећа, Београд, (без датума) техничка опрема М. Ј. Живановић, — то укусно масовно, минијатурно издање — правилно осећају да је већина партизанских народних песама настала из двостихова, па то и истичу издвајајући у њима сваки двостих као посебну строфу. Али они несумњиво греше кад тај начин бележења преносе и на оне песме које се састоје из потпуно стопљених двостихова или које су настале као органска лирска или епска целина певана од народног песника појединца, а не сукцесивно стварана и склапана у ору од многих и разних појединаца.

би се у ору постављале једна поред друге и у певању двостихова наизменично смењивале. У свакој групи је један певач „предњачио", а друга двоица су „залагали" тако да то буде један непрекидни глас у којем се не могу распознати три грла и три певача. Овај јединствени глас, тесно и чврсто испреплетане руке испред себе и сложно уједначени корак у овом „плетеном" ору давао је нарочито јединство, снагу и полет играчима и њиховом ору.

Замољени да покушају певати онако како су у својој младости у ору певали, Јањић и Распаљ су рекли да то што ће певати биће из Првог светског рата, јер је то најстарије чега се сећају; а затим су се дуго саглашавали да би дошло до дијафоног ефекта. И њихово певање се битно није разликовало од древног дијафоног певања које смо слушали на Златибору, у Сретечкој жупи код Призрена и толиким другим областима наше земље, као што се њихово оро битно не разликује од онога које видимо да у камену урезано обавија старе босанске стећке, као ни од онога које смо поткрај Ослободилачког рата могли видети на једној фотографији, донетој у „Борби", на којој се видео стари претседник АВНОЈ-а, Иван Рибар где са „мрким Колашинцима" игра оро око гроба свога херојског сина Јурице.

А у овакној древној етнокореографској и музичкој форми, која својим стилом одговара можда још само старој родовској заједници, долазе сасвим диспаратни стихови: први у којем се исмевају у то време владајући аустриски цар Карло и царица Зита, други који је љубавни, трећи који је жалопојка поробљена народа, итд:

Царе Карло, царе Карло и царице Зита,
Што ратујеш, што ратујеш кад ти немаш жита?

Ој, дјевојко, ој, дјевојко, млада Црногорко,
Ој, дјевојко, ој, дјевојко, драга душо моја.

Имам браће, имам браће, имам и сестара,
Пола ће нас, пола ће нас бити тамничара.

Овако диспаратан садржај у оштрој је противуречности према савршеном древном етнокореографском и музичком јединству форме, можда верна слика тадање пометености оголелих и угњетених широких народних маса у чврстим и непоколебљивим својим јединственим патријархалним заједницама којима су још могле, додуше конзервативно, али пружати отпор и некако се одржавати.

Већ сасвим друкчије ова два борца из Револуције и Ослободилачког рата певају песме свога ора тога доба, овога пута певајући унисоно али слободније. А што се тиче текста, ту је потпун преокрет. Пре свега почињу једним стихом у којем истичу да ће (уместо малопређашњих хетероклитних двостихова) једну песму запевати, која заиста и јесте једна и јединствена и обухвата од спомињања Тита као симбола неодољиве победничке снаге Револуције и народне слободе, па преко Козаре као породице и њене борбене Пете бригаде, до заклетве Титу противу Информбироа и до истицања бројности козарачких бригада на акцијама и градилиштима изградње социјализма. Једним уводним стихом

и са само четири двостиха испевана је најкраћа и јединствена песма о читавој Народној револуцији, Ослободилачком рату и постојаној изградњи социјализма Југославије на најпартијнији начин и сваки стих, односно двостих пропраћен је раздраганим древним рефреном: „Ој, дјевојко, драга душо моја“:

Ја ћу ову пјесму запјевати, ој, девојко, драга душо моја.
Козарско се коло не окрене, ој, дјевојко, драга душо моја,
Да у њему Тита не спомене, ој, дјевојко, драга душо моја.
Козара је породица, ладо, ој, дјевојко, драга душо моја,
А ми борци са Петом бригадом, ој, дјевојко, драга душо моја.
Друже Тито, ми ти се кунемо да са твога пута не скренемо,
ој, дјевојко, драга душо моја.
Козара је све од себе дала, ој, дјевојко, драга душо моја,
Прве борце до Тита Маршала, ој дјевојко, драга душо моја.
Козара је пет бригада дала, три момака три је дјевојака,
ој, дјевојко, драга душо моја.

Древно јединство етнокореографске и музичке форме одраза древне родовске заједнице испуњује се овде новим јединством садржаја целовито лирски обухваћене Народне Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма нове социјалистичке заједнице Југославије, као једне јединствене песме. У томе је сав дубоки револуционарни смисао преокрета динамичке структуре песме старог, локалног „плетеног“ или „сељачког“ ора, које су Врховни штаб и пролетерске бригаде затекли у Босанској Крајини и Козари друге половине 1942-ге, у ново „козарачко коло“ које ће њиховим доласком настати и постати одушевљено знамење Револуције и социјалистичке изградње и демократије.

За разлику од најстарије генерације, средња наступа увек, било да су то мушкарци најбољи певачи Новак Тодоровић, Предраг Пушац, Миле Пушац, Симо Прсић и Милан Рељић, или да су то жене Зорка Гавриловић, Милева Тајвановић и Рајка Романић, не питајући се ко ће „првачити“ а ко „залагати“, већ сасвим слободно и унисоно запевати раздрагано или оштро бробено украшавајући своје певање разним врло значајним понављањима у двостиху и рефрену.

Овде још једна новост постаје јасна: певачи иду по темама, а не по готовим шаблонима утврђених песама, и сваку тему импровизовано обрађују одабирајући теми складне двостихове тако да се један двостих који одговара неколиким темама јавља исти у свима њима тако да то ништа не смета изванредној лепоти тако створених песама. Напротив, има ту оне посебне естетичке дражи којом одишу лепоте у мозаику оцртаних ликова баш и тиме што се у њима блистају ту и тамо и сасвим једнаки камичци.

Ево како су, например, заиста класично, као у време Четврте офанзиве средовечне жене импровизовале својим понављањима у двостиховима и рефрену о теми Титова наређења и борбене верности:

Ми смо, ми смо сеје испод Козарице
Гдје не, гдје не рађа мајка издајице.
Ој, дје, ој, дјевојко драга душо моја,
Друг је, друг је Тито изд'о наређење,

Ој, дје, ој, дјевојко драга душо моја,
Сви у, сви у борбу за ослобођење,
Ој, дје, ој, дјевојко, драга душо моја.

А ево каквим дивним везом од арабескних понављања без икаква рефрена ће оне опевати тему о револуцији коју су Младен и Тито водили и партизани и комунисти, множећи се још и више него у шуми грање и лишће, отворили јој пут победе. Ту ће се и један важан двостих из претходне песме поновити, али на сасвим нов начин, тако да његово понављање може остати и непримећено:

Ој, Козаро, ој, Козаро, ти зелена плочо, ти зелена плочо,
У теби је, јој, у теби је, Младен борбу поч'о, Младен борбу поч'о.
Младен поч'о, јој Младен поч'о, Тито завршио, Тито завршио.
Ми смо сеје, јој, ми смо сеје испод Козарице, испод Козарице
Гдје не рађа, јој, гдје не рађа мајка издајице, мајка издајице.
Колико је, јој колико је на Козари грана, на Козари грана,
Још је више, јој, још је више млади' партизана, млади' партизана.
Колико је, јој, колико је на Козари листа, на Козари листа,
Још је више, јој, још је више млади' комуниста, млади' комуниста.

Тако разнолика, увек оригинална, стваралачка, револуционарна и богата својим садржајем и обликом је структура песме козарачког кола кад је оно на врхунцу Народне револуције и њеном продужетку у Народноослободилачки рат постајало „козарачко коло" учешћем у њему као и у Револуцији пролетерских, општејугословенских бригада које ће га усвојити, пронети читавом Југославијом и начинити општенародним, општејугословенским колом Народне револуције, ослобођења и изградње социјализма Југославије.

А то је од њега једино било и могуће учинити, поред свих осталих друштвеноисториских услова, још и битно због тога што је:

1) *шетно „плетено"* коло својом кореографском простотом пружало могућност сваком да се у њ ухвати као да га је одувек знао и у њему доживи нов осећај безмерне и несаломљиве снаге народне друштвене револуционарне монолитности која се њиме одражава, и да

2) се наслађује дивном слободом да прихвата или сâм испевава, уз најфантастичнија своја арабескна понављања двостихова и рефрена, таква своја најљудскија, најродољубивија, најдруштвенија револуционарна осећања која читаво коло прихвата у свом

3) новом уједно лирском и епском револуционарном заносу новог *„козарачког кола"* које постаје одраз, народно уметничко оружје и знамење незадрживог омасовљења и победе нове друштвености и људске слободе Народне револуције и изградње социјализма Југославије.

Ову „козарачку" уједно лирику и епику, којом ће се непосредно инспирисати и највећа лирска и музичка дела Револуције наших Куленовића, Ћопића, Ковачића, Данона, Бандура и толиких других, певају у Омарској и данас као крајем 1942 и почетком 1943 средовечне козарчанке Зорка Гавранович, Милева Тајвановић и Рајка Романић, например, у овако слободно испеваној песми која узима за тему борбу на Травнику:

Кад је, кад је борба на Травнику била,
Диви, дивизија Шошу изгубила. Ој, дје, ој, дјевојко драга душо моја.
Ој, Мла, ој, Младене, ти си борац био,
За свој, за свој народ главу изгубио. Ој, дје, ој, дјевојко драга душо моја.
Плачу, плачу бори, плачу вите јеле,
Жале, жале Шошу и Мећава Пере. Ој, дје, ој, дјевојко драга душо моја.

А са трећом најмлађом генерацијом, која се у Револуцији тек рађала, песма козарачког кола добија нову своју динамичку структуру у коју су се даље превазишле структуре певања две претходне генерације. Певање је управо онакво какво је певање козарачког кола постало широм читаве Југославије и, ето, таквим постало и на самој Козари. Унисоно је то певање у које свак убацује себи најдраже или своје сопствене двостихове или њихове сложенице, кратке или дуже песме, а цело га коло прати или прекида, наставља друго и обрађује увек само горућа и најактуелнија питања. Рефрени су ту по правилу ишчезли, јер својим арабескама успоравају ход поетског казивања, а журба је да се све што брже каже и све што брже уради.

И ако добро саслушамо ову најмлађу генерацију у певању, на-пример, омарских девојака Борке Пушац, Марије Богдановић и Мире Миловац, видећемо да и она пева увек најактуелније и горуће теме изградње социјалистичких односа међу нашим људима и захватају управо ону противуречност у овим односима коју младост не може не решити. Па њихова песма лирски одражава ту данашњу противуречност, као што је, видели смо, песма данашњег ратног инвалида, а некад младог поробљеног козарчанина одражавала противуречност аустромађарског цара Карла и саме козарачке крајње беде и поробљености. И данашња младост не може више подносити застареле патријархалне и матријархалне предрасуде и ограничености кад је у питању слобода изабрати свога животнога друга или другарицу, и то је, као што ћемо видети, најбогатије лирски обрађена тема на данашњим омладинским градилиштима, итд. Са њом су пред нас пре свега изашле у Омарској и омарске девојке Борка Пушац, Марија Богдановић и Мира Миловац певајући:

Добро ми је, јој, добро ми је и бољем се надам.
Мајку имам, јој, мајку имам и друге се примам.
Јој све ћу своје, јој, све ћу своје послушати нане,
Јој само нећу, јој само нећу да ми бира лане.
Јој није моја, јој није моја одломљена грана,
Гдје год дођем, јој, гдје год дођем, ја имам драгана.
Мој драгане, јој, мој драгане, моја грудо леда,
Била б' твоја, јој, била б' твоја, ал' ми мајка не да.

Ова тако лирски речена противуречност застареле и ограничене обичајне стварности и широког идеала слободе за сва срца за која се младост бори, предмет је, као што ћемо видети (пододељак 38), најчешћих и гдешто најлепших данашњих песама, као што су предмет и све друге противуречности које сметају на путу незадрживог развитка нашег младог социјалистичког друштва и човека.

Овако израстајући и пролазећи, овде јасно показане три сукцесивне структуре певања песме козарачког кола, ове три динамичке

структуре, самим присуством трију генерација које су их сукцесивно градиле и носиле, и данас се ту и тамо мешају, али преовлађује последња са којом је „козарачко коло“ постало општенародно и југословенско, јер је могло у њој не само разнети револуционарне песме Босанске Крајине широм Југославије, већ примити у се такве песме и свих других крајева и разнети их такође широм целе Југославије, а тиме је већ донекле ударило свој печат на сва народна певања револуционарне и социјалистичке Југославије, која су, потицала она у другим колима, са гусала, ћифтелија, или друкчије, — пролазила скоро сва најмасовније, општенародно револуционарно југословенско певање козарачког кола Револуције и социјалистичке изградње Југославије. Такво је, доминантно место, улогу и значај законито добило певање козарачког кола својим развитком у развитку динамичке структуре, садржаја и облика народног певања Устанка, Народне револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије.

13. Пролетерске бригаде и дивизије су из Босанске Крајине разнеле не само преображено козарачко коло, већ и многе крајишке народне песме Устанка и Револуције, песме о Шолаји са Купреса, Шоши и Младену са Козаре итд. Примера ради наводимо песму о грмечком колу девојака, грмечком Здравку и његовим пролетерима, која је записана од бригадисте Јеше Перовића из села Велимира код Никшића:

Снијег пада и хоће и неће,
Здравко с четом пролетера креће.
Снијег пада, млади партизани,
Са Здравком су момци одабрани.
Кратки дани, а дуги конаци,
Одоше му најбољи јунаци
У планине према Бањој Луци.
Са Грмеча одјекују звуци,
Књигу пишу грмечке дјевојке,
Те Здравкове поздрављају момке:
— Друже Здравко, ти јуначке вјере,
Поздрави нам младе пролетере.
Пишите нам када ћете вамо
Да грмечко коло заиграмо. —
Ал' је Здравко перјаница стара,
Дјевојкама соко одговара:
— Ој, грмечко коло с дјевојкама,
Прим'те поздрав од младих јунака:
Доћи ћемо у јутро сунчано
Са заставом славом овенчаном.
(1663)

И све крајишке народне песме Револуције су разнете и познате козарачким колом, пролетерским бригадама и омладинским организацијама широм целе Југославије.

14. Карактеристично је да једна од најпопуларнијих крајишких народних песама Устанка и Ослободилачког рата се у колу пева у селу Јошаници крај Сокобање, и то по казивању бригадисте Љубомира

Илића истим, значи прилично коначно поетски искристалисаним стиховима десетерца Босанске крајине. Ево како те стихове понавља овај бригадист из Јужне Србије:

Мила мајко, буди ме у зору,
Примакни ме к нашему прозору
Да ја видим прије бела дана
Пролетерску чету партизана
И пред четом мојега драгана,
Пролетерске чете барјактара,
Да му видим густу косу плаву,
Више косе црвену заставу,
Да га видим да ме жеља мине,
Да ми лице као некад сине.
(1799)

Али овај крај и овај певач нису узели крајишку кратку баладу у њеној целини.

Овде је ишчезла крајишка тужна баладна основа на смрт болне Маре која се са својом мајком разговара и моли је да је са њене самртничке постеље подигне да још једном види чету партизана и на њеном челу свога драгана са црвеном заставом. Ишчезао је први, основни, битно баладни крајишки двостих:

Болна лежи омладинка Мара,
Са старом се мајком разговара,

и ишчезли су разни двостихови разноликог крајишког баладног завршетка.

Зашто?

Зато што је крајишки оригинал настао под мучним и херојским условима првог времена Устанка испуњеног патњом и херојском акцијом, а време, 1945, у које он стиже у сокобањски крај испуњено је лириком одушевљења победом пролетера и њихове румене заставе револуције, те у ово време коло Јошанице задржава из песме само онај део који је израз лирског одушевљења пролетерима и њиховом заставом.

Тако је у непрекидном народном мењању своје песме, кратка крајишка орска балада у сокобањској Јошаници скоро преображена у орску лирску песму.

Народна песма је сложена жива народна реч којом се народ под разним условима разнолико служи да изрази, подржи и развије своја стремљења и осећања, зато на изглед „једна песма", али која се стварно под разним условима из једног времена у друго, из једног краја у други непрекидно мења, може толике разне ствари да каже и разне облике своје кристализације из слободних орских двостихова на себе да узме. То је оно што нам овде у законитости кретања и развитка народног певања треба нарочито уочити и истаћи.

Горњи преображај крајишке баладе је несумњиво дело јошаничких девојака у време 1945—1946, што никако не значи да је Јошаница

само лирски доживљавала срећни и победоносни завршетак Народне револуције и Ослободилачког рата. У основном слоју данашњег јошаничког певања налазимо и следећу корачницу односно орску песму, забележену од истог Љубомира Илића, која карактерише полет и одушевљење младића, нових бораца тога села и краја из времена саме Народне револуције:

Маршал Тито јаше коња бела
А за њиме корпус пролетера.
Пролетери, не бојте се рана,
Нема смрти без суђена дана. . .
О Скојевци, благо ли је вама,
Кад друг Тито командује с вама.
(1880)

Према томе сложена друштвена средина и у разним временским периодима различито поетски живи и ствара, и разнолико усваја и мења створено народно уметничко благо. У стварном, живом народном певању нема и не може бити никаквих вечитих, непромењивих шаблона од песама, већ се свака мења и усваја онако како је она најприкладнија, најизразитија и народу најлепша за дате услове, време и место.

Од таквих, од народног певања у непрекидној мени и развоју, оне постају непромењиви узорци тек кад књижевници начине међу њима свој избор, ставе их, непромењиве примерке, у књиге и од њих направе такозвану „народну књижевност", као што је Вук Караџић направио свој антолошки пресек народног певања Првог устанка и уопште Српске револуције почетка XIX века.

А док смо ми овде при нашем друштвеноисториском пресеку певања Топлице у карактеристичном случају села Јошанице односно типичног носиоца њеног народног певања Љубомира Илића, уочимо и истакнимо у динамичкој структури тога певања јако наглашену линију сатиричног шибања по последњим наоружаним носиоцима буржоаских снага као што су квислинзи и издајници Дража Михајловић, Анте Павелић, Недић итд. На тој линији опште револуционарне наглашености стоји певање широко познате песме:

На врх горе Романије
Дражина се кожа виње.

Ах, нека је, нек' се виње,
Требала је још и прије.

Ах, нека је, нек' се виње,
Данас једна, сутра двије.

Ах, нека је, нек' се виње,
Градићемо фишеклије.

Градићемо и опанке
Да их носе партизанке. (1806)

Ту је и песма тешке сатире на Павелића, донета са фронтова у Срему и Славонији:

Павелићу, јаши мачку,
Право бежи за Немачку.
Па и тамо немаш куда,
Партизана има свуда. (1805)

Ту је и оштро изражена свест општег револуционарног пролетерског наступања корачницом и орским певањем:

Ево браће, ево пролетера,
Не боје се жице ни бункера.
Жице секу, а бункере руше,
Живе Швабе хватају за гуше.
(1811)

А ова револуционарна пролетерска свест узима и у овом јужноморавском крају на се облик општенародни југословенски, фолклорно се манифестујући и остварујући певањем у општенародном, југословенском, козарачком колу бескрајних двостихова као што су ови забележени од Вукашина Благојевића из села Рујевице код Сокобање, који су, разуме се, доживели своју посебну рујевичку или сокобањску редакцију:

Шири ми се, шири ми се моје коло мало,
Не би л' ми се, не би л' ми се, мало повећало.
Шири веће, шири веће, боље се окреће.
Хватајте се, хватајте се, све цуре до мене,
Док се нису, док се нису похватале жене.
Друже Тито, друже Тито, љубичице бела,
Тебе воли, тебе воли, омладина цела.
Друже Тито, друже Тито, љубичице плава,
Ти се бориш, ти се бориш за народна права.
(1812)

А ова општенародна Југословенска револуционарна свест, одражена овако народним певањем, показује последњом развојном линијом његове целовите развојне динамичке структуре, да је овде још једном констатујемо на конкретном примеру развитка друштвене свести јужноморавског краја као једном од жаришта Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма, веома бројан низ ударничких орских певања са бројних радних акција социјалистичке изградње, те је ту, например, типично, и не само за овај крај, већ и за целу Југославију, певање забележено од бригадисте Бошка Драгомировића из села Ресника код Сокобање:

Шта се оно на ливади бели?
Сокобањски раде пролетери.

Шта се оно иза брега чује?
Сокобањска ударна путује. . .

Сокобањска све од себе даће,
И још двапут ударна постаће.

Свакој мајци треба да је дика
Која спна има ударника.

Мене мајка прати до станице,
Па ми вели: чувај другарице.

Мене мајка до станице прати,
Па ми вели: ударник се врати.
(1813)

15. У општој ренесанси орског народног поетског стварања свака етничка група, усвајајући козарачку орску песму као општејугословенску револуционарну, ствара овакве песме и у стилу свог посебног орског певања, па имамо не само грмечке, кордунске, личке или црногорске орске песме, већ и сремске, косовскометохиско-шиптарске, македонске, итд.

На овој линији за структуру народног певања је карактеристично народно орско поетско стварање сретечке етничке групе код Призрена. Ова група је сачувала богату традицију орског певања од саборског ритуалног дијафоног певања, преко орског певања уз послове, до епско гусларског. И у продужетку ове традиције развила је она у Ре-

волуцији мелодиски и садржински оригиналну орску револуционарну песму, која има своје оригиналне двостихове и рефрене, и уопште претставља веома специфичну и оригиналну орску творевину која је у стилу и духу досадање орске поетске традиције. Ево, например, тога сретечког орског певања у Револуцији, забележеног од бригадисте Данице Бранисављевић из Средске код Призрена:

У коло, другови,
У коло честито!
С нама је, другови,
Коловођа Тито,
Тито, Тито, Тито, Тито.
У коло честито,
С нама је, другови,
Друг наш херој Тито.

Нестаће заувек црно доба мрака,
Ропство нам разагна дична петокрака.

У коло, другови,
У коло честито!
С нама је, другови,
Коловођа Тито,
Тито, Тито, Тито, Тито.
У коло честито,
С нама је другови,
Друг наш херој Тито.

Сад нам је сванула истинска слобода,
Весеље наше је срећа свих народа.

У коло, другови,
У коло честито!
С нама је, другови,
Коловођа Тито,
Тито, Тито, Тито, Тито.
У коло честито,
С нама је другови,
Друг наш херој Тито.

(1577)

Свега два језгровита двостиха са рефреном, којим се песма почиње и сваки двостих прати, претстављају такву уметничку изразиту и богату лирску садржину и форму, какве одговарају садржају и форми најстаријег средачког орског саборског или жетелачког колективног певања и поетског стварања.

Овде треба нарочито истаћи да иста Даница Бранисављевић из Средске крај Призрена подједнако пева козарачку орску песму у којој окупља, например, следеће двостихове:

Волем сваког партизана брата,
Како Срба, тако и Хрвата. . .
Процветала љубичица плава
На јастуку где друг Тито спава.
Далеко је моја симпатија,
Звездица му на рамену сија. . .
Процветала ружица и ката
На прсима Срба и Хрвата.

(1583)

Козарачка орска песма, постала општејугословенског револуционарног карактера, и локална орска песма, истог садржаја, а различита стила и облика, певају се подједнако радо и весело, одражавајући увек све дубље проживљавање општег и посебног и све дубље остварење братства и јединства народа и етничких група Југославије, што је такође једна од најдубљих карактеристика уједно саме наше Револуције и народног певања Револуције.

16. Али, уопште узев, народни песник законито поетски ствара под условима свих створених народних уметничких средстава и створеног народног уметничког укуса, те и природно у продужетку свих већ створених својих уметничких творевина. Овим последњим он веома брзо прибавља најширу популарност својим новим стварањима у облику извесних адаптација.

Тако, често он користи стару, опште познату мелодију дајући јој речи нове своје песме, а тад он бира за песму, коју би хтео да свак одмах и лако научи, најпростију и најпознатију мелодију као што је она, како смо видели, којом се пева и игра козарачко или црногорско коло, итд., те се у њеном обликовању постепено ствара општенародна песма, епопеја Народне револуције.

Али за одржавање посебних нових догађаја, доживљаја или осећаја користиће он и посебну неку познату мелодију својствену народним масама које у томе догађају или доживљају учествују. Тако, образовање сремског фронта од нових дивизија формираних у потпуно ослобођеној Србији донело је масу нових народних песама које се певају старим, добро познатим аријама. Отуд у нашем анкетном пресеку, на градилиштима аутопута налазимо, например, бригадисту Пантелију Ђурића из села Коцељеве код Шапца где пева једну после друге, истом мелодијом, стару, добро познату, веселу, сватовску песму:

У ливади, под јасеном
Вода извире.

Ту се шеће лепа Ката
Воду захвата.

С брега јој се момче баца
Златном јабуком.

„Узми, Като, узми, злато,
Моја ћеш бити“, итд.,

и нову песму новог сремског фронта Ослободилачког рата:

Спустила се густа магла
Хај, покрај Дунава.

То не била густа магла
Хај, покрај Дунава.

Већ то беше силна војска
Маршал Титова.

Друже Тито скупи војску
Све под један број.

Па их шаље на границу
У крвави бој.

(1637)

Није случајно да и сами стихови својим стилом потсећају на стихове неких лирских и епских песама Првога устанка, али друштвено и диференцијално психолошки је јасно зашто је омладина сремскога фронта изабрала за ову своју песму баш веселу мелодију једне од најомиљенијих и најлепших сватовских песама.

Ово је општа и законита појава и законит однос новог народног стварања према већ стеченим народним уметничким творевинама уопште, а посебно народног стварања новог текста у односу према већ створеним музичким изразима који текстове проносе.

Овој законитости се морао повиновати Моша Пијаде пишући 1941 црногорску партизанку или Ђурин пишући свога *Хусињског рудара*, као и Оскар Данон компонујући још у време Револуције Назорове корачнице и нарочито своју чувену кантату *Козара*.

Ову општу законитост констатујемо у нарочито изразитом њеном дејству управо на почетку Устанка у масовном народном певању првих корачница Устанка. Наводимо један од најкарактеристичнијих и најмасовнијих примера.

Широке народне масе Југославије су јасно од првих дана Устанка 1941 осећале и руководство КПЈ је знало да ће неминовна наша Револуција имати при датим супротностима Другог светског рата објективну подршку у самом постојању СССР, хтело то Стаљиново руководство или не, као и да ће ослободилачка борба СССР-а имати искрену подршку у нашој Револуцији, па сва судбинска повезаност двеју земаља у отсудној борби против фашистичког поробљивачког мрака и свест о оружаном и револуционарном братству народа Југославије и СССР-а у судбоносној борби, која им је претстојала, испуниле су и наше борце Револуције, и њихове песме још већом љубављу према СССР-у него раније.

Још првих дана Устанка у Србији орила се у свим партизанским маршевима и на свим устаничким фронтовима од Ваљева преко Милановца до Краљева нова песма која се певала на глас опште познате народне песме из отсудне битке на Церу и Љигу у Првом светском рату:

„Дошо Шваба до Љига“, итд.

Насупрот идејној ускости и уопште сировости садржаја ове прве, нова песма, први пут у нашој анкети забележена од Милана гајдаша из Беле Цркве у Банату и поновљена много и много пута од певача других крајева, одликује се поноситом ширином и тананом духовитошћу свога борбеног захвата:

Пшеница је класала,
Шумадија гласала,
Шумадија наша дика
Биће република.
Пошо Хитлер на Руса
Па се буса у прса:
„Прегазићу руског бају
„Као српску рају!“
Слушо Стаљин Хитлера,
Полуделог молера,
Па се смеши испод брка:
„Швабо, биће трка“.

(510)

Ликовни изражајни елементи ове много певане песме (као што је „Па се буса у прса“, итд.) биће коришћени у многим другим народним

песмама Устанка и Револуције, а Стаљинов „осмех испод брка“ наћи ће се као један од најизразитијих ликовних украса једне од најлепших уметничких поема Револуције, „Мајке Стојанке“ Скендера Куленовића.

17. Што се тиче развитка гусларске епике у Устанку и Револуцији, видели смо на карактеристичном примеру песме Миодрага Јовановића законит преокрет песме епске хронике у песму епске револуционарне историске критике, а овде нам треба пре свега истаћи још два почетна облика и две нове почетне структуре епског певања.

Многи старији гуслари у певању о самој Народној револуцији тек долазе до преамбула, а кад пређе на саме нове догађаје и људе, он остаје на непоетској прози, као да чека да му масовна народна орска песма створи изразе, ликове и мотиве које би он из најчешћег осмерца преточио у свој десетерац. Ту је, дакле, типична гусларска песма коју преноси бригадист Стана Чворовић из Никшићке Жупе и која се своди на следећи преамбул који је за структуру певања овог доба посебно карактеристичан по томе што из свеколике народне епске ризнице истиче само епику народних устанака:

Гусле моје, успомено света,
Сграђене од јавор дрвета,
Ваше струне, омиљене, танке,
Памте добро народне устанке
И крваве борбе и мегдане
Против турске силе разузданe.
Памте Крстац и Дугу крваву,
Памте Брдо и Борову главу,
Крстац тврди и бој на Вундину,
На До Вучји и Острог планину.
Па колико таквијех бојева,
Када би их опјевао редом,
Пјесма би ми много дуга била,
Би пјевачу грло посустало,
А гусле би претрле гудало.
А потоме, гусле јаворове,
Прихватите ове пјесме нове,
Зајечите танко гласовито;
Ти, пјевачу, кликни гласовито,
Нек' се чује на четири стране. . .
(1659)

Али овде песма губи свој епски дах и тон, и пада у апстрактну прозу као што је:

Дигоше се по шумама масе
Предвођене од радничке класе,

и томе слично.

Али, приповедна народна песма Устанка и Народне револуције прелази гдешто у класичну народну епску песму и по свом облику и по садржају. Тако Риста Вуковић из Мокрог крај Сарајева пева следећу гусларску песму из 1941 у којој се приповеда Хитлеров поход на Европу и Југославију, издајство краљевске владе и устанак на Романији под Чичом Вајнером, али се прелази и на Чичин позив и одзив јунака који ће кидати пругу Сарајево—Вишеград и у овим својим подвизима славно погинути. Песма почиње стиховима:

Четрдесет и прве године,
Упрољеће месеца априла,
Кад крваво коло заиграше
Сви Нијемци с Хитлером на челу,
Да поробе све народе редом,
Све народе што слободу љубе,
Све народе да им буду слуге,

па и саме народе Југославије, захваљујући издајницима који у иностранство „побегоше“ и

Сиротињу рају оставише
Што слободу изнад свега љуби.

А затим приповеда како је доживео Устанак на Романији:

Причаћу вам и ја где сам био,
Романију гору проходио,
Романију, а и Јахорину.
Ту сам славно име упознао,
Славно име Чиче Вајинера,
Кога Чичом партизани зову.
Он је барјак слободе развио
И овако народу зборио:
„Ој, народе, моја браћо драга,
„Сад је дошло време ратовати
„За слободу нашега народа.
„К'о што смо се вазда научили
„Од Косова до данашњег дана,
„Боље нам је мушки изгинути,
„Нег' у ропству довјека живјети.
„Него браћо да се послушамо,
„Да праведну борбу поведемо,
„Србин, Хрват, муслимани с нама,
„Један народ, једни обичаји,
„А славно нам велико кољено,
„Једна нас је мајка породила“.

И овде се песма по свом садржају и облику даље развија у класичан еп који као да се спрема да сав развитак судбоносне борбе подробно прати и постане епопеја, јер Чича у својој речи продужује:

„Послушајте, браћо моја драга;
„Је ли мајка родила јунака
„Да он узме да прекида пруге
„Од Сарај'ва па до Вишеграда?
„То би за нас најважније било,
„Да не могу туда возит војску.“
Сви јунаци ником поникоше
И у црну земљу погледаше.
Ево мајке роди нам јунака,
Партизана Милан Симовића:
„Ја ћу узет да прекидам пругу
„Од Сарај'ва па до Вишеграда.“
Милан узе и прекида пругу,
Сву је пругу редом испрекид'о
Од Сарај'ва па до Вишеграда,
Испрекид'о са два вјерна друга.
Кад су били гори Јахорини,
Тамо их је лоша срећа срела,
Ударише на педес' усташа.
Борише се огњем из пушака,
Али залуд, фајде не имаше,
Њих тројица, педесет усташа,
Изгинуше три хероја млада.
(1683)

Овде је јасно да се, онако широко започета и вођена, ова епска песма не може завршити овом епизодом и да се развитком Устанка и Народне револуције мора даље израсти у пуну епику и заокружен еп.

18. Међутим, масе народних бораца и народа не чекају гусларе и њихова гудала. Епика масовно ниче, као што смо видели, из многих козарачких и других кола и на многе друге начине у виду кратких, језгровитих балада којима се појединачно бележе сви отсудни догађаји, сви потресни подвизи, све херојске личности, њихов самопрегор и њихова велика смрт.

Из отсудних окршаја Устанка и првих бојева Народноослободилачке борбе се такође законито чувају у основном слоју данашњег народног певања непромењене народне песме онога доба као нека врста светих успомена и амајлија најтежих момената Устанка, залога коначне народне победе. Такав карактеристични случај претставља, например, ова тако често и широко певана песма, у нашој анкети забележена

од Миленка Ковачевића из села Прељубовића код Соколца, а настала после битке на Купресу 1942:

Једно јутро прије зоре
Партизански бацач оре,
Бацач оре, топи тресу,
То је борба на Купресу.
На купрешком положају
Изгубисмо друг Шолају
И са њим још другова
Што их жали земља ова.

(1614)

Свака оваква кратка приповедна епска песма о некој битци у Устанку[1] па и даље у Ослободилачком рату, по правилу настала у ору образована од орских двостихова, оличава ослободилачки окршај ваљаним ликом хероја који је у њему свој живот дао за слободу народа, као зидање Скадра на Бојани ваљаним ликом Гојковице младе. Тако, например, битка првог ослобођења Лапца је оличена погибијом у тој битци и ликом хероја Стојана Матића у песми која је забележена од Милеве Тојагић из села Дерин Гај код Грачаца:

Не знаш, мајко, ко ли више вије,
Ил' мећава ил' пушчане змије.
А на челу кобне битке ове
Води Стојан своје соколове.
Стисну јунак богазе и путе,
Смрт намете душманине љуте.
Усред боја, а у зору рану
Виђели смо наду покопану.
Аој, мајко, сокола Стојана,
Паде јунак од великих рана.
Кад слобода насмеја се граду,
Мртво тјело предали смо хладу,
Црној земљи испод витих јела,
Посред Лапца, посред града бјела.
Плаче гора, плаче свака грана,
Нема нама Матића Стојана.

(1891)

Веома важно је поводом ове песме у нашем анкетном пресеку приметити и истаћи да, под условима најжешћег усташког терора, на окупираној територији народ се довијао да о истим подвизима народних хероја пева алегоричним песмама, те, например, о истој погибији првоборца Стојана Матића и битци на Лапцу у Лици 1942 преноси Јово Корица из Госпића овде заиста дивну алегоричну народну песму:

Санак снила Стојанова сека,
Санак снила и у сну видила
Где пролете јато голубова,
Међу њима птица сив соколе,
Одљетеше према Лапцу граду.
Ал' је Лапац тама обузела.
У таму су птице уљетеле,
Од таме им крила отпадоше.

(129)

[1] — Например, у свечаном броју „Борбе" од 7 новембра 1941 смо донели епску песму партизана Срећковића из Рађевске чете Ваљевског одреда: „*Бој на Завлаци*". *Историски архив КПЈ.*, том I, књ. 1, Београд, 1949, стр. 180—182.

Такође је веома сликовита и потресна следећа врло оригинална и лирски интонирана песма о херојској погибији партизана Душана Копривице, певана од бригадисте Јеше Перовића из села Велимира крај Никшића:

Деветнаестог бјеше маја,
Стаде писка црног врана
У Дубочке село мало.
Ту је младо момче пало.
Он је пао од Њемаца,
Презиво се Копривица,
Име му је Душан било.
Плачи и ти, бјела вило,
Кад изгуби 'наког брата.
Спомени га сваког сата,
Па се мани про планине.
О, Душане, дичан сине,
Зар ти мало рана бјеше,
Твоје срце разнијеше,
Још гранату ручну зави,
Под своје је срце стави?
(1660)

Уопште законита специфичност народног песничког стваралаштва наше Народне револуције јесте, поред осталог, и то што је сваки од истакнутих бораца који је свој живот дао за коначну слободу и социјалистички напредак народа добио своју посебну песму која се пева у његовом селу или граду, његовом крају и шире. Зато је у нашем анкетном пресеку таквих песама веома велики број.

Тако, не само топлички крај већ и добар део Србије пева следећу песму о чувеном радничком вођи и комунисту Лесковца, записану на градилишту аутопута од Томе Виријевића из Велике Плане:

Ој, Топлице, је л' ти жао
Коде Татко што је пао,
Коде Татко и остали
На Јастрепцу што су пали?
Татко паде поред лугa
Са његових седам друга,
И осма је другарица,
Коде Татка вереница.
Грија Титу писмо пише:
„Коде Татка нема више.
А Тито му одговара:
„Жао ми је тог другара,
„Тог другара и остали',
„На Јастрепцу што су пали,
„За слободу живот дали,
„Жељни хлеба, жељни воде
„Жељни правде и слободе."
(1693)

Народни песник је са много добра укуса завршио песму о истакнутом борцу радничке класе баш са два опште позната стиха једне омиљене песме радничког покрета.

Исто тако ће и у даљем Ослободилачком рату сваки истакнути пали борац и, например, ослободилац Београда имати своју песму, те је од бригадисте Стане Чворовић из Никшића забележена песма о Милисаву Ђуровићу који је пао при ослобођењу Београда:

Изгубисмо сивог тића
Милисава Ђуровића
За Београд који паде.
Улична је борба била,
Друг Милисав к'о на крила,
У крвавом, љутом боју
Храбро води војску своју.
Швапска бреда палит стаде,
Друг Милисав храбро паде,
Ш њим је пало још другова,
Што их жали земља ова.
Слава палим друговима,
Милисаву међу њима!
(1690)

Самим народним борцима је много стало до тога да чују последњи поздрав и реч својих смртно рањених другова. Јер, пре свега, поздрав

је то и реч јунака, хероја. А затим поздрав је то и реч истине којој на самрти неустрашиви јунаци у очи гледају. Зато ће се касније у Ослободилачком рату чути и народне песме жалости што неки јунак у својој херојској погибији није стигао да свој поздрав пошље. Тако млади гуслар, бригадист Риста Вуковић из Мокрог крај Сарајева пева:

Црна Горо, јеси л' запамтила
Кад је пета офанзива била,
Кад изгину дванаест младића,
Све младића народних хероја,
И са њима Рада Вуковића?
— Радоване, кад си погинуо
Што нам ниси поздрав оставио
Да јаранци за тобом не цвиле?. . .
(1685)

Многе су дирљиве кратке народне баладе посвећене смртно рањеним борцима и њиховим херојским поздравима и порукама и свака од њих има своју локалну боју и своју посебну нежност, бол и тугу за јунаком. Једна од њих је посвећена Јови јединцу и свим партизанима јединцима који пожртвовано и јуначки падоше у бој, певана од Марије Пустахије из Горњег Поља крај Никшића:

Друже Јово, партизане,
Боле ли те тешке ране
Што их доби на Беране?
— Немој, друже, другарства ти,
Старој мајци каживати.
Звијезде ти петокраке,
Кажи да су ране лаке,
Јединак сам ја у мајке. . .
Није Јово један био
Што је главу изгубио,
Но другова још је доста
На бункере што их оста
Од топова и шараца, —
Партизана јединаца.
(1662)

Међу оваквим самониклим, као из једног камена исклесаним народноослободилачким народним песмама има, додуше ретко, то овде узгред приметимо, и реминисценција из напредне уметничке лирике која путем рецитација и штампе учествује такође у борби. Разуме се да у њих спонтано долазе стихови који су својим стилом најближи народној песми. Тако, например, у песми коју су певали Раде Мрђеновић из драгачевске Рогаче и Е. Лазаревић из драгачевског Крстаца, а која почиње стиховима:

„Код Лесковца кад је борба била,
Прва ме је пушка погодила, . . .“

јавља се у борчевом самртничком опроштају очигледна реминисценција из *Растанка* Бранка Радичевића:

„. . . Узмите ми моју пушку шару,
Подајте је најбољем другару,
Нек се другар мојом пушком свети.
А сад здраво, ја морам умрети.
Збогом брда, збогом виногради,
Збогом остај сви остали млади. . .“
(72)

Систематски прикупљена грађа нашег анкетног пресека пружа нам могућност за објашњење услова и законитости настанка оваквих

књижевних реминисценција. Ако горњу песму упоредимо са следећом изворнијом њеном варијантом, коју певају такође драгачевци Ратко Пајевић и Сл. Тимотијевић из села Турица, видећемо да је горња варијанта прилагођавала текст да изрази битке око Лесковца и у овом преображавању долазила до несигурнијих стихова, међу које је онда, у напору њена улепшавања, могло доћи и до реминисценције из Бранка, док је друга скоро само репродукција једне варијанте која је настала далеко од Драгачева и Лесковца, испод Велебита, и устаљених и усклађених стихова:

„Развила се једна јела вита
Испод наше горе Велебита,
И под њоме рањен јунак лежи:
— Другарице, ај' ми ране вежи! —
Ја му ране завијам у руже,
Па га питам: — Како ти је друже?
— Другарице тешке су ми ране
Куд је прошло фашистичко тане.
Ја сам рањен у бијеле груди,
Не плаши се, већ ти храбра буди
Па ти узми моју пушку шару,
Па је подај мојему другару.
Нек' се другар мојом пушком свети.
А сад, здраво, ја морам умрети."
(89)

Јасно је да у овако усклађеној целини нема ни потребе ни места ни за какву књижевну реминисценцију. Али ако се она хоће прилагодити тако, да буде израз једног друкчијег догађаја, у којем фатално први непријатељски метак погоди борца, стихови нове варијанте, иако се углавном понављају, постају колебљиви, неубедљиви, недовољни, те народни песник осећа потребу да то некако надокнади и. . . долази књижевна реминисценција.

Зато је скоро свака књижевна реминисценција у народној песми знак и доказ њене недовољности и слабости. Напротив, народном лирском или епском изразу ништа не смета коришћење већ у другим народним песмама познатих уметничких средстава, па и читавих стихова који се у његов склад садржајно и стилски природно уклапа.

Оваква варијанта сачувана у својој целини, макар у извесним појединостима и изменама, даје у разним крајевима разна имена „рањеном јунаку" који „мора умрети" (Миша за Мишу Стојковића (136) итд.) те се тиме од општег испуњава и локалним садржајем, а домородци ће уверавати да је у њиховом крају и поникла поводом погибије њиховог борца. И то је још један више законити начин мењања, развитка, живота и деловања кратке народне баладе ове врсте у нашој Народној револуцији.

Али управо на овој варијанти може се показати да се народне песме, и не само ове врсте, својим даљим животом у народу такође законито крећу остварењу све више естетичке изразитости и дубине.

Идући од уста до уста народна песма се у целини и општој перспективи законито непрекидно мења губећи мање веште и добијајући све изразитије и усклађеније своје уметничке елементе и све дубљу и лепшу своју уметничку целину, садржину и форму.

Тако на устима бригадисте Николе Паунковића из села Ћуковине код Шапца наш анкетни пресек затиче горњу народну песму већ на изванредно великој висини њеног уметничког и естетичког развитка. Ту је већ скоро све усклађено са почетним експресионистичким стиховима у којима се вита јела над смртно рањеним партизаном савија као над светињама наших средњевековних фресака; ту је све крајње сажето и сликовито речено да се ова балада о смртно рањеном партизану, садржајем безмерно богата и дуга, може кратко и једним дахом рећи и отпевати:

На врх горе нашег Велебита
Савила се јела једна вита.
А под јелом рањен другар лежи:
— Другарице, ајд ми ране вежи. —
Ја му ране превијам у руже:
— Боле ли те, умиљени друже?
— Другарице, мене боле ране
Куд је прошло фашистичко тане.
Другарице, узми пушку шару
Па је подај најбољем другару
И поздрави све другове моје:
На бранику нека чврсто стоје!
Ја не могу ране преболети.
Смрт фашизму! Ја морам умрети.
(1641)

У овој балади се почетна поента, у којој се над смртно рањеним партизаном све, од јеле до другарице, свија, дубоко епски мисаоно преноси на „пушку шару", коју је смртно рањени борац од љубави и борбеног миља резбаријама украсио и ишарао, и коју завештава „најбољем другару" дискретно подразумевајући онога који је способан са њом и погинути за слободу народа, као што је он сâм свесно погинуо и најбољи био.

А то је оно у чему би ова песма хтела да се свак, њу слушајући или певајући, огледа. То је управо оно што једна варијанта ове песме, забележена од Ђуре Ђаваревића из села Средње Слатине у срезу Шамачком, симбилички изрично и вели, на крају остављајући на јунакову покрову девет огледала да се сваки пролазник у њима огледа:

Савила се јела јеловита
И под јелом рањен јунак лежи:
Другарице, ајд' ми ране вежи.
Њему ране превијала Руже:
— Боле ли те, мој миљени друже?
— Мене боле моје ране јако,
Ја не могу преболет' никако.
Па ти узми моју пушку шару,
Па је подај најбољем другару.
Па ти узми моје фишеклије
И подај и' сестри обадвије.
Сестри кажи нека ме не каје,
Оцу кажи нека ме не тражи,
Жени кажи нека се удаје. —
Мртав лежи на зеленој трави,
Покрила га чаршавом по глави,
На чаршаву девет огледала
Ко год иде нек се огледује.
(814)

И свако херојство у Народноослободилачкој борби добило је у народу своју песму којом ће позвати све борце и масе да се у њему огледају и надахну за даљу борбу. Друштвена свест у народној песми овековечује дела и појединце који су сагорели извршавајући друштвене и народне задатке борбе, а то развија и уздиже саму масовност херојске борбе.

Ову своју улогу народна песма Револуције свесно врши. Тако у неједнаким орским двостиховима о устанку што га је Младен диго и бесмртно погинуо под мучким ударцем „Раде Радића и четника" блиста управо ова свест о неумрлости хероја Устанка и Народне револуције:

. . . Он нам, браћо, умро није,
Име му се пјесмом вије. . .
Ведро небо, земља плава,
Сад у слави Младен спава.
(1649)

Многи највећи, уједно песници и сликари би позавидели нашем народном песнику на тој слици да при ведром небу а у плавој земљи, у слави један од херојских вођа Устанка на Козари спава.

Ове и овакве песме баладног облика су настајале у колу одмах после херојских битака. Њих је гдешто испевао један од учесника борбе, а масе прихватиле. Њих су стварали и старији или млађи даровити народни певачи-песници у позадини. Али све се оне проносиле читавом облашћу борбе, ширеле даље, и биле донете на градилишта социјализма.

Ево једне, за коју се зна да је испевана од Боже Стојковића и два његова друга из Врњачке Бање, бораца VI Јужноморавске бригаде која је на Лисцу, априла 1944, водила битку са бугарским окупаторима у којој је четни командир Дича Вучковић скочио на бункер, уништио га и погинуо:

„Саслушајте, браћо мила,
На Лисац је борба била.
Од поноћи до пол' дана
Грокћу зорке партизана.
То су борци из бригаде,
За њих страха не имаде.

Наш је Дича храбар био,
Друговима говорио:
— Напред, браћо партизани!
Да се гања утамани! —
Док је Дича изустио,
И душу је испустио.
(20)

Ову песму слављења херојства у народноослободилачкој борби прихватају и позадинске народне масе па и оне преко свог народног певача песника из перспективе свога позадинског доживљавања учествује у опевању херојства, например, партизана Милана „Топлице" који је у врањском крају погинуо 1942 овим стиховима:

Пој, Миле, волове на реци!
На десњака меденица звечи,
На левака звезда петокрака.
Аіде, Миле, волове нарани,
Сутра ћемо орати у страни,
Где пролазе дични партизани,

Партизани, Малојастрепчани.
Иде чета цела намрштена,
И пред четом дивхероја нема.
Три бомбе је из руке бацио,
Тридесет је изрода убио.
Светићемо нашега Топлицу,
Убићемо сваког издајицу.
(24)

Одраз масовног народног дивљења и љубави према херојима утаманитељима народних издајника и непријатеља, и готовости за даљу борбу до краја, до потпуног народног ослобођења, оваква песма већ носи у себи моћан револуционаран заметак саме суштине ове

херојске борбе, њене дубоке револуционарне партијности. У овој нашој варијанти, реална и реалистичка је то песма из борбеног штимунга народне позадине о незаустављивој и неустрашивој борби партизана, у којој одушевљени народни песник лирски хиперболично види звезду петокраку као украс на леваку.

О овој песми је истакнути борац из Топлице и познати писац Др Миливоје Перовић написао у воме чланку *Запис о једној народној песми* драгоцену реч сведочанства и анализе која би се, таква, могла провести о свакој народној песми Устанка и Народне револуције и коју ћемо ми овде, типичног примера ради, навести. Праведно и тачно писац примећује: „Научници, уколико су се и трудили, још нису успели да продру у дубину и да објасне тај величанствени процес, кад цео један народ од јада свога или поноса излива песме које слушају његове горе и студени зимски дани, које се никад не бележе и никад не довршавају.“ И сâм писац као учесник и очевидац приступа опису тога процеса којим је једна топличка песма постала дубоко карактеристични одраз мукотрпног и херојског Устанка народа Топлице. „Песма се најпре зачела, пише он, у глави орача који је у поробљеној земљи невесело ишао за својим плугом:

Ајде, Миле, волове нарани,
сутра ћемо орати у страни.

А у странама планинског јабланичког краја за цело време рата пролазили су партизани који су орачу причали о слободи, тешили га и уливали му наду и храброст као некадашњи хајдуци —

где пролазе српски партизани,
партизани Мало-јастрепчани.

Малојастребачка партизанска чета прошла је већ била преко многих положаја, кроз многе непроспаване ноћи и крваве дане, гинула, смањивала се и опет нарастала. Но, тога дана:

Иде чета чела невесела,
Најбољега међу њима нема.

А одмах затим:

Код Образде водила се борба.

Село Образду можете да видите кад путујете возом од Ниша према Лесковцу, па од Брестовца погледате на десну страну преко плодне долине Пусте Реке, видећете га како се беласа далеко под самим падинама плавичастог венца партизанске планине Радан, —

Против оних српских издајица.

Издајице — недићевци. Једна њихова чета је тога дана, 10 децембра 1942, пошла испод Радана да обиђе свој рејон. Видећи их одозго, из планине, како у својим зеленим униформама, растурени у војној формацији, миле кроз села и поља око њих као поплава гусеница, партизани Јабланичког одреда јуре низ планину и ударају на њих. Док је недићевска чета у безглавом бегству читавих десет

километара стигла пред Лебане, била је формално сатрвена. Командир и оба водника с највећим бројем својих војника остали су побијеног носа у српску земљу коју су били издали.

Кад су се вратили под ображдански крш, партизани су се ненадно сукобили с другом недићевском четом, која је журила у помоћ оној првој и на том месту заузела веома погодне положаје. Развила се огорчена борба која је трајала сатима. Кад су партизани најзад ускочили у њихове положаје, свега десетак недићеваца који беху преостали, дигло је руке у вис:

— Зашто се, бандо, не предајете?

— Не смемо... Рекли су нам да ћете нам живо срце чупати из груди.

— Што не рече бар јуначко срце?

Ускоро су из села стигла кола на која су натоварени сви рањеници. Заробљеницима је било одузето оружје и спрема, па је после та жалосна дружина упућена за Лебане да прича како јој је било на Ображди.

А песма каже даље:

Ту нам паде друг херој Топлица.

Драгољуб Радосављевић, 19-годишњи металски радник из Прокупља, дошао је међу првим партизанима на Јастребац у Топлички одред. Био је припадник оне славне генерације прокупачке омладине која се непосредно пред рат интензивно спремала по радионицама и школама за велику борбу која је претстојала. На дан оснивања Одреда дошло их је 6, касније само један дан 25, а до краја 1941 у Топличком одреду било је преко 70 омладинаца само из Прокупља.

По доласку у Одред, Драгољуб Радосављевић узео је конспиративно име „Топлица" — из земље из које је поникао, коју је волео и за чију слободу је пошао да се бори. Његова храброст и упорност у борби, ударничке акције и рушење возова убрзо су постали чувени међу топличким партизанима, па и надалеко преко граница тога краја. Био је прошао кроз све борбе и кроз све оне тешке дане топличких партизана лета 1942 кад је њихова планина била месецима пуна немачких шлемова, љотићевских одреда и четничких брада, — кроз оно тешко и славно време које најбоље описује песма о рањеном комесару Мирку на Ђулици, највишем врху Јастрепца, који оставља последњи аманет:

Рањен Мирко на Ђулицу лежи,
Крвљу својом на камен бележи:
„Ој, Топлице, колевко јунака,
„Не дај да те гази гамад свака".

Почетком децембра, Топлица је стигао у Јабланички одред ради организовања диверзантског курса. А у борби на Ображди:

Три је бомбе међу њих бацио,
Неколико изрода убио
И ту млађан живот изгубио.

Био је незадрживо продро напред, подвукао се под саме непријатељске положаје и, кад је бацио трећу бомбу међу њих, пресрео га смртоносни куршум...

Шта су другови, који су се окупљали око њега, мислили, песма каже:

Ал' ми за то неће'мо сузе лити,
Пушке ће га наше осветити.

Међутим, морало се мислити на повратак у планину. Свуда на брдима од Лебана и Лесковца гореле су ватре и орили се митраљески рафали од бугарске војске која је журила недићевцима у помоћ. Партизани су подигли мртвога друга, однели га и сахранили у шуми на обронцима Радана. Уклонили су све трагове земље и натрпали опало лишће да му непријатељ тело не нађе и не скрнави. Затим су се упутили уз Радан. За њима је у шуми остао још један гроб."

А о самој појави и развитку ове песме др Мил. Перовић каже следеће: „Песма се појавила полако, па онда све јаче, док су њоме најзад забрујала поља и горе југа Србије. У први сумрак, кад су полазили у борбу, тесно један уз другога стиснути, партизани су је певали као претњу онима на које су полазили. Китили су је и уливали у њу своју нежност сеоске девојке. Певали су је старци уз струне гусала. Допуњавана је и докивана поред ватара, ноћу, у планини. Није било човека на југу Србије, који је у оно време није знао, дана или ноћи кад није певана, села или планине која је није чула. Мртав Топлица био је и даље увек са својим друговима..."[1]

Сличан запис, mutatis mutandis, могли би борци и учесници Револуције дати о свакој народној песми која је у њој настала као њен веран и делотворан одраз, и као појава која је нераздвојни саставни део њен. Оштро око др Мил. Перовића је добро уочило и то да су саме ове и овакве и уопште народне песме увек живи „процес" који „се никад не довршава".

Две кратке народне приповедне песме баладног облика у сталном процесу мењања и развитка посвећене су у великом броју истој основној теми смртно рањена партизана који поручује својој мајци да је погинуо за слободу своје земље поробљене. Настале под истим условима у разним крајевима Југославије, оне се, истоветна мотива, веома сличне певају на скоро свим језицима наших народа. Тако, ево једне такве песме записане од Невене Гордашеве из Титовог Велеса о погибији и самртничкој поруци њеног брата од стрица Јованче, за коју вели да ју је она саставила на сахрани Јованче, те би се ова песма јављала као данашња, актуализованија форма тужбалице:

„Пус да остане железен мост,
Железен мост на Вардарот!
Тамо је паднат, загинат
Јованче на Чучукови.

Оздола иде дружина,
Дружина верна-зговорна.
Јованче дружине говори:
— Дружино верна, зговорна,

[1] Др Мил. Перовић, *Запис о једној народној песми*, „Политика", 18 маја 1952, год. XLIX, бр. 14.180, стр. 5.

Кога ке идете јурија,
На мајка ми да кажете
Да сум ја паднат, загинат,
За таја земја заробена
От тија клети фашисти
Немците и Талијаните."
(199)

Иста Невена међутим пева и једну другу варијанту у којој безимено партизанче смртно рањено

Од тија бомби германски

поручује жутом лишћу које с грана пада:

Капете ви жолти листја,
Покривајте ми трагови,
Каде сум јас поминувал,
Да не може никој да ме најде...
Мајка да ме не најде
Каде сум коске оставил.
(201)

Прва песма, по томе како каже Невена Гордашева да је њу испевала, постављала би опште питање о тужбаличком пореклу и карактеру ових кратких приповедних народних песама баладног облика, а друга песма, међутим, својим садржајем би то већ порицала. Шта о томе мислити? И како сама ствар стоји?

На ова питања ће најбоље одговорити конкретан случај најпознатије и најраширеније међу овим кратким народним баладама Устанка и Револуције.

Колико законита, толико оригинална и дубоко карактеристична је масовна појава овог новог круга кратких народних балада, које бележе херојство и погибију скоро сваког партизана хероја. Јер, док је тужбалица била и остала тренутна импровизација једног народног песника, дотле се ове кратке баладе јављају као народне песме које трајно опевају погибије редом свих палих херојских партизана и које од посвећених појединцима постају и опште, и односе се на сваког палог хероја једне ослобођене области:

На Кордуну гроб до гроба
Тражи мајка сина свога...

На Козари гроб до гроба...

До Ниша је гроб до гроба...

У Босни је гроб до гроба... итд.

А у стотине разних варијација заједнички мотивски подтекст овог првог стиха и мотива у својој општепознатости јесте:

...Тражи мајка сина свога.
Нашла га је, на гроб клекла
И овако сину рекла:
— О, мој сине, радост моја,
Гдје почива младост твоја? —
Отац плаче, мајка цвили:
— Отвори се, гробе мили! —
Гробак се је отворио,
Синак мајци говорио:
— Иди, мајко, дому своме,
Не долази гробу моме!
Тежа ми је суза твоја
Него црна земља моја.
Иди, мајко, јави роду,
Да сам пао за слободу.

И како за безбројне варијанте ове основне песме, тако и за читав круг безбројних њима сличних кратких народноослободилачких балада, које смо већ имали прилике да наведемо, дубоко је карактеристичан њихов законит садржај којим се оне баш противстављају јадиковкама ћужбалица за храбрим и заслужним појединцем као појединцем, противстављају им се и постављају управо као антитужбалице тиме што у њима, као у овој наојопштијој, најпознатијој и типичној, погинули јунак из гроба на материн очај и сузе одговара да је свесно погинуо за слободу народа и да су му зато најтеже сузе материне. Овде дубоко епски и дискретно наговештено осећање да највише самопожртвовано човештво и слава погинути за коначно ослобођење свога народа свака жалост може само најтеже жалостити, јесте основни, оригинални и нови, антитужбалички садржај овога круга народних песама наше Народне револуције.

Круг ових веома бројних и популарних кратких народноослободилачких балада антитужбалица је окарактерисан и тиме што се састоји, с једне стране, из сасвим локалних које се одређено односе на херојску погибију овог или оног појединца и, с друге стране, из песама општег карактера које се певају са мишљу на сваког јунака са Лапца, Кордуна, Козаре, Босне, Мораве, Лесковца, Ниша, Београда.

Често исти народни певач пева и једне и друге.

Тако Ратко Пајевић, млади зидар из Турица у Драгачеву пева следећу кратку баладу антитужбалицу о погибији драгачевског партизана Радисава Давидовића из села Горачића на фронту противу фашиста који су отступали код Велеса. У овој балади се сâм очај родитеља слика благо карикатуралним бојама, а реч погинула јунака се своди на питање мајци зашто га зове, кад га воли, подразумевајући да она својом љубављу треба да је осетила и сагледала за какву велику ствар је он погинуо, који уместо сваког очаја и жалости заслужује само понос и славу:

Све од Гуче до Велеса
Чу се писка до небеса.
Нападоше отац, мати
Свога сина мртва звати:
— Одзови се, сине Раде,
У те мајка нема наде.
— Мила мајко, што ме зовеш?
Јер ја знадем да ме волеш. —
Кад ујутру свиће зора,
Гледа мајка са прозора:
Терају га у колима
Давидовић' воловима.
Терају га право кући.
Почела га мајка вући:
„Јаој Раде, наш поносу,
„Кад ће мајка сплести косу,
„И твој ћале да с' обрије,
„И нас сунце да огрије?"

(391)

Исти млади певач преноси и уопштени овај мотив тј. драгачевску варијанту већ изведеног, опште познатог, уопштеног мотива ове врсте и садржаја кратке народноослободилачке баладе:

У Босни је гроб до гроба,
Тражи мајка сина свога.
На гроб стала, па се мисли:
— Ој, гробнице, чија ли си? —
Изнад главе глас се виће:
— Иди, мајко, тешко ми је,
Тежа ми је суза твоја
Него црна земља моја,
Тежа ми је суза ваша
Него кугла од усташа,
Теже су ми сузе ваше
Нег усташе што ме клаше.

(388)

Као што се види, нарочито су бројне и разнолике варијације последњих двостихова ове најпознатије и најраширеније народне кратке баладе ове теме као да ово певање њима покушава да се развије и пробије у ред и тип развијене епске песме.

Али у променама поетских варијација певања на ову антитужбаличку тему бива и сасвим супротно да се тражи и такав двостих који ће донети такав закључак и поенту после којих је тема поетска и идејна исцрпљена, и кратка балада као таква у целини својој коначно естетички заокругљена. Тако бисмо овде имали још једну више дијалектичку законитост кретања и развоја народног певања наше Револуције, законитости која објашњава уједно образовање једне посебне врсте народних песама и њихово превазилажење у вишу врсту.

Леп пример ове законите тенденције завршавања и коначног заокругљивања кратке народноослободилачке баладе, јесте следећи завршетак песме Драгице Тодоровић из Романијске радне бригаде, који је дат овим стиховима:

. . . Тежа ми је суза твоја
Него црна земља моја.
Ајде, мајко, кажи роду
Да сам пао за слободу:
За слободу и за права
Погинути то је слава.

(1067)

Овде спадају и песме антитужбалице које су борци Револуције, осуђени на смрт од поробљивача и народних непријатеља, пред своју смрт испевали и које је народ усвојио и пева као своје сопствене, народне.

Тако Мара Вукас из Плашког у Лици пред своје стрељање у Зрењанину испевала је следећу песму коју је на аутопуту певала Невена Јоветић из банатског села Вишњићева, а из породице насељене из Плашког, те у њеном проношењу ове песме законито делује поред револуционарнокласног и општенародног афинитета још и етнопсихолошка блискост са Маром Вукас и њеном песмом:

Мила мајко, сад ћеш туговати,
Више ћерке ти нећеш имати.
Мила мајко немој сузе лити,
Мог живота немој ни жалити.
Ти се крени ономе брежуљку
И нађ' ћеш на велику хумку.
Из те хумке тебе туга бије
Јер та хумка твоје чедо крије.
Мила мајко, немој сузе лити,
Мог живота немој ни жалити.
За идеју ја сам живот дала,
Зато си ти без мене остала.
Мила мајко немој сузе лити,
Мог живота немој ни жалити.
Мила мајко судбина је крива,
Фашистичка рука ме убила,
Убила ме с мојим друговима,
С друговима младим херојима.

Мила мајко немој сузе лити,
Другови ће мене осветити.
Ви другови сетите се мене,
Моја младост под земљицом вене.
(488)

И овде, дакле, имамо борбену, антитужбаличку поруку хероја Револуције својој мајци и својим друговима, мотив материнских суза и гласа хероја из његова гроба.

У вези са овом песмом би се могло поставити питање: није ли и она општа балада антитужбалица порука хероја са Кордуна, Козаре, Грмеча итд. слично настала овоме како је ова постала?

За то би говорили извесни елементи, као што су последњи стихови претходне песме 388. Али за конкретан и убедљив одговор на ово питање била би нужна специјална теренска и друга истраживања Јер оне би, с обзиром да су све изграђене орским двостиховима који се и као посебни певају, могле нестати и из орског, баш антитужбаличког певања и играња око гробова хероја које је, као древни народни обичај, доживело додуше редак али видан ренесанс древног колективног савлађивања бола и слављења хероја. А можда би највероватније порекло било и у једном и у другом, и у песми хероја Револуције кога воде на губилиште и у њеној даљој орској обради ора које се вије око хумке славнога гроба његовог. Друштвеноисториска конкретна обрада ових питања је ствар даљих истраживања. Али сама непосредно дата структура данашњег певања ових кратких народних балада антитужбалица очигледно и чврсто засновано поставља ова питања и ове претпоставке њихових решења која расветљавају ове, међу осталим кратким народним песмама, тако карактеристичне и богато развијене антитужбаличке народне баладе као специфичност и оригиналност развитка певања наше Народне револуције.

19. Ако се овде закључно још једном питамо о пресудној покретачкој снази овако богате структуре народног певања у основним њеним ставовима, свесно одраженом у народном певању Револуције, констатоваћемо пре свега да је у народном певању одражена свест о одлучујућем значају како оружја и оружане борбе у Револуцији и рату, тако оруђа у социјалистичкој изградњи, свест која је била основна и битна и у самом позиву ЦК КПЈ на Устанак и која је из тога позива прешла у свест радничке класе и народа Југославије, а одатле и у народно певање.

Револуционарни значај како оружја у Револуцији и Ослободилачком рату, тако радних акција у изградњи земље је потпуно јасан народном песнику те се зато и дешава у 1949 години да се орски двостихови који опевају овај револуционарни значај, с једне стране, оружја а, с друге, радних акција у борби противу реакције и за њено коначно придобијање за социјализам стичу током Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма у једну песму која је од бригадисте Милице Ракић из села Мравске код Шапца забележена оваква:

Ја митраљез добио у рату,
Не б' га дао ни рођеном брату.
Мој митраљез не смије лагати
Мој митраљез и на њему име,
Реакцијо, побићу вас ш њиме.
Реакцијо, која си по страни,
Пређ'те нама, дошли су вам дани.
Реакцију обузела туга
Што се гради Железник и Пруга,
Ја у Босни, а брат у Србији,
Он у Скоју, а ја у Партији,
Нас смо двоје Титу најмилији.

(1635)

И није нимало случајно што се у овој песми, у којој је израстала свест о пресудном револуционарном значају оружја, оружаног устанка, ослободилачког рата и радних акција, позива као на узор на Тита, Партију и СКОЈ.

20. А оружана снага народа у Револуцији и Ослободилачком рату била је сва устремљена противу старог света фашизма и његових помагача који је својим трулежом довео до другог светског покоља. То је други општи револуционарни став друштвене и народне свести, из Партије пренет у народне масе који је дошао до свог нарочито богатог израза у народном поетском стваралаштву Револуције и Ослободилачког рата.

Стари свет израбљивања и поробљавања је у Револуцији и Народноослободилачкој борби ишчезавао у одвратном и злочиначком облику нациста, фашиста, усташа, четника, балија и других злотвора народних, чија недела и чије одвратне ругобе народни песник је својим стиховима оцртао увек у оштрој антитези према људској лепоти невиних жртава њихових. И тек на светлости људске моралне лепоте жртава народна песма је знала да покаже сву нечовечну ругобу последњих поробљивача и угњетача људских. Тако у антитези према светој чедности побијених дванаест девојака и болу њихових мајки, само о њима певајући, народна песма указује на сву нељудску одвратност и грозоту усташког, фашистичког геноцида, тамањења читавог једног народа, у певању столара Ђорђа Н. Стефановића из села Обудовца у срезу Шамац о стварном догађају који се десио 1941 у селу Тишина код Шамца:

То је било дване'стога јула
Кад погибе дван'ест српских цура,
Дван'ест цура, дван'ест соколова
Од усташког праха и олова.
Побио их Мркаљевић Бане
Кад су младе кукуруз копале.
Јадне мајке по шумама лете,
Свака пита: „Гдје је моје дете?
„Ћери наша, наш зелени струку,
„Пружи мајци своју десну руку.
„Каж'те нама, наше ћери миле,
„Јесу ли вас усташе мучиле?
„Јесу ли вас из пушке убиле?

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ БИБЛИОТЕКА

„Или живе у јаму бациле?"
Шума спава, сва природа н'јема,
Из тишине одговора нема.
(759)

И многи овакав бисер од народне поезије настао је на овој линији динамичке структуре народног певања наше Револуције и у овом општем антифашистичком ставу друштвене свести.

Тако, окупаторско одвођење у Немачку на присилни рад, у ропство и смрт, оставља за собом пустош и патњу, описану многим народним песмама као што је, например, ова коју пева сеоска девојка Мила Курсер из Трибуња крај Шибеника:

Ој, Њемачко, језером се звала,
Све си наше јабуке побрала,
Све јабуке, нежењене момке,
А ми јадне, остале девојке,
Све јабуке, најбоље јунаке,
Сиротице остале им мајке.
(196)

Али ако су овакве песме обично орскога порекла, њих пева и појединац који је поднео и преживео невиђена фашистичка мучења. Наведимо овде најкарактеристичнији пример песме једне девојчице која је преживела своје стрељање и узгред се запитајмо зашто су овакви појединци неодољиво спевали своје песме.

Појединац у народу сâм опева неки, а нарочито свој тежак догађај и доживљај да би га преношењем на друштвени план заједнице савладао пред самим собом. Кад њега сви певају, доживљај престаје бити нешто само интимно и лично што прети да поруши унутрашњу душевну хармонију. Типичан случај таквог певања се има у песми бригадисте Лепосаве Чалић из села Доње Беле Реке код Борског рудника, која је 1943 године била на стрељању и која о том свом доживљају пева следећу песму:

То је било четрдесет треће
Погину ми моје мило цвеће,
Погину ми и отац и мајка,
И са њима сестрица нејака.
Ту сам и ја на стрељању била,
Мене младу ранише са њима,
Ранише ме, па одоше даље,
Мени младој зададоше ране.
Погинуше родитељи први,
Ја остадох рањена у крви,
Ја остадох као гола стена,
Више мојих родитеља нема.
(1894)

А сама тема квислинга издајника је у народној песми Устанка и Револуције широко и у бројним песмама и варијантама обрађена. Тако Живојин Ђокић, ковач из села Вранца у шумадиској Колубари, пева песму у десетерцу од 43 стиха о Недићу, Љотићу и Дражи, која почиње овако:

Чујте јада Недића Милана!
Надувана немачка свирала
Он дозива Љотића и Дражу:
Ви сте чули шта нам Немци кажу:
Честитамо, добро си нам свиро,
Милион си Срба поубиј'о. . .

Па се у песми и сам Хитлер Недићу радиом јавља и на крају додаје:

— Крај гробове да им се не знаду.
Тенк' 'е дајем те гробове ваљај,
Крвљу, гледај, земљу не укаљај.
Сву си моју жељу испунио
И Римски си бунар напунио,
За једнога Штерић Драгољуба
Убио си триста родољуба.

А Љотић у песми признаје да су битку изгубили, и Дража то још опширније потврђује:

Побратиме, Недићу Милане,
Ми смо наше избројали дане. . .
Виче народ баш са свију страна
Да смо коњи швапским кочнјама.
(581)

Страшан презир према издајницима и нежан бол за њиховим жртвама, народним борцима и ослободиоцима, испуњавају редовно све народне песме на овој линији структуре народног певања Устанка и Револуције.

Тако, Смиљка Живановић из села Рибара код Богатића завршава песму о злочину Љотићеваца после којег ни мајка ни сестра не сме прићи гробу свога сина, свога брата, него:

. . . Нема мајке да му гроб окади,
Нити сеје да му цвеће сади.
Туђа мајка гроб му окадила,
Туђа сеја цвеће посадила.
(1472)

И, као што смо већ горе приметили, појединац, који је преживео грозне муке у невиђеним мучилиштима и губилиштима фашизма, законито прибегава њиховом уметничком изразу да би се њихове опсесије ослободио преносећи њихов опис на друге, чијим саосећањем постаје јачи и слободнији. Зато многи појединац, например, после Јасеновца или четничких ломљења костију, пева често неук и невешт десетерац о преживелим грозотама.

Тако Динко Бокшић, зидар из Петина код Дервенте преноси песму свога брата Мирка о његовом и народном страдању у Јасеновцу:

Ходи, друже, да ти се потужим
Ђе ја своје робовање служих
Јасеновцу у једној равници,
У високој оплетеној жици.
Ту нас има хиљада другова,
Једни мрију, а други се бију.

Мила мајко, жалосно је чути,
Ту се много младости упути.
Дадоше нам чекиће у руке,
Мила мајко, превелике муке.
Ја ударим чекићем од туча,
Кад се вратим, не могу да ручам:
Чекић има око десет кила,
Болестан сам, моја мајко мила.
Није болест од природе слата,
Већ од туге и ударца дата.
Усташе нас прогоне по дану,
А по ноћи гоне у касарну.
У касарни само чекаш јада
Кад ће кога пограбити млада.
Сваке ноћи изводе неколко,
Бацају их у Саву далеко. . .
Покрај Саве чекићем их туку
На леђима завезаних руку. . .
Ту је много крви проливено
И малене дјеце побијено.

(669)

Динко није знао све десетерце из песме свога брата Мирка. Али зато смо могли записати све стихове песме коју је после четничког на смрт пребијања децембра 1941, прву у своме животу испевао народни одборник у Устанку 1941 и данас већ чувени гуслар Револуције ужичког краја и Бајине Баште, Богдан Баштовановић из села Зауглине на Дрини:

Брајо моја и другови радом,
Спевао сам ову песму крадом
Кријући се и стално мислећи
Кад ће нама та слобода доћи,
Та слобода што се за њу бије
Поштен народ из Југославије. . .
У хиљаду деветој стотини
Четрдесет и првој години,
Баш у зиму, децембра месеца,
На Ђетиње, када славе деца,
Наше село, наше Зауглине,
Нападоше звери са планине,
Поскидаше са људи хаљине,
Однесоше месо и сланине,
Опљачкаше паре и обућу,
И у сваку завирише кућу
И из кућа људе ишћераше,
Пред општину нашу доведоше.
Једна звијер, Пећанац се зваше,
Ал' овако нама говораше:
„Чујте људи, па нам псује мајке,
„Који људи воле савезнике,
„Нарочито ко су партизани,
„Они треба да буду стрељани!"
Наске туде онда доста беше,
Па због тога стрељати не хтеше,
Него другом казном заменише.
По двадесет и пет ударише.
Ти зверови јаворски се зваше
Што овако од нас урадише.

Али нека, и ово ће проћи,
И нама ће та слобода доћи.
Ај, да бог дâ и света неђеља,
За браду се вукли ко међеди!
Ај, да бог дâ и свети Ђетињци,
Место брадâ израсли им клинци!
(1569)

Злостављањем, мучењем и тамањењем на разне начине, широке народне масе нису се давале одвојити од своје започете Револуције чак ни у тамницама, ни у логорима смрти.

Веома изразите, дирљиве и јуначке су народне песме које су поникле у затворима и логорима међу партизанским борцима који, осуђени на уништење, овим песмама поздрављају борце у горама и на слободним територијама, и обећавају им своју скору помоћ. Тако, например, Љубица Ђедовић из Црквица код Никшића пева следећу песму коју је Благоје Ђедовић у тамници спевао 1943:

Ластавице, тицо мила,
Би ли наша пошта била,
Да ме мало жеља мине
За слободом домовине,
Да полетиш са Бојане,
Са Бојане на Рибницу,
Да ме видиш у тамницу...
Па полети про планина
Ђе је наша омладина
И однеси поздрав свима,
А највише друговима.
Поздрави ми другарице
Од другова из тамнице.
И ми ћемо скоро доћи
Ради снаге и помоћи.
(1661)

Овде имамо још једну законитост динамичке структуре нашег народног певања која је одраз саме законитости развитка револуционарне свести широких народних маса током Револуције. Револуционарни борац као појединац се осећа самом револуционарном друштвеном и народном целином, па и у самим ћелијама смрти и на губилиштима он увек себе види и једино може да види у редовима победоносне Револуције. А какав је он, таква је и његова песма увек битно друштвена. Очигледно је то, например, у појави и садржају затвореничких песама Народноослободилачке борбе, у којима, далеко од тога да се народни борци осећају издвојеним, усамљеним, изгубљеним, они неодољиво себе и даље виде у ослободилачкој борби која се разбуктава, и чак, као у следећој македонској песми, виде себе како из тамнице излазе и приводе борбу самом крају, толико је народна песма неодољиво, законито афирмација саме друштвене свести:

Развивај горо, горо зелена,
Развивај шумо, шумо бујата.
Тука ќе минат затворениците,
Затворениците, Македонците.
Најнапред одит тој бај-Никола.

Од град Битола право ќе тргат,
Право ќе тргат за град Солуна.
Тамо ќе се бијат со фашистите
Да станет народ во република
Да излезит народ от затворите.
Смрт на фашизмот! Смрт на фашизмот!
(26)

Ова песма коју су испевали затвореници у Битољу 1943, јесте таква хумана, херојски и лирски неодољива афирмација друштвене свести коју македонска омладина на градилиштима и себе друштвено градећи, не може а да не пева са осталом југословенском омладином, доносећи њоме свој национални прилог изградњи потпуно подруштвљеног, целивотог новог социјалистичког човека Југославије.

Сама пак чињеница да су се и за време фашистичке окупације народни борци затварали у исте битољске казамате у којима су тамновали илинденски устаници, погодовала је да илинденске народне песме доживе прави и пун свој ренесанс и певају се и ван територије Илинденског устанка из 1903, па и саме Македоније. Тако у устаничком слоју народних песама певаних у време нашег анкетног пресека налазимо ту карактеристичну појаву да чак и Осман Бећировски из Брода код призренског Драгаша пева стару илинденску устаничку песму:

Марија, мори, дилбер Марија,
Кумрија, мори, кумрија,
Што кротко одаш на вода,
Да ли ти тежат стомните
Или ти тежит ђерданот?
— Нити ми тежат стомните,
Нити ми тежит ђерданот,
Туку ми тежит меракот.
Меракот ми е далеко
Дури во пуста Битола,
Во тија темни зандани,
Златни синџири на руке,
Тешке му пранге на ноге.
(1611)

Али већ смо на почетку ове наше анализе прве две хиљаде народних песама нашега анкетног пресека данашњег народног певања истакли општи ренесанс свих народних песама ранијих ослободилачких буна и устанка народа Југославије које су природно дошле међу првим старим и новим револуционарним песмама да образују део основног слоја народног певања од Устанка до изградње социјализма Југославије.

21. Трећи општи став којим се открива једна од битних револуционарних перспектива основног слоја и саме динамичке структуре данашњег народног певања открива један од најкоренитијих принципа и једну од најмоћнијих снага Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије, то је став неотступног ослобођавања и самих „робова робова", самих жена.

У динамичкој структури друштвеног преокрета наше Народне револуције потпуно ослобођење жена је развило огромне револуционарне снаге наших мајки, сестара, жена и кћери и одразило се у динамичкој структури народног поетског стваралаштва масом посебних народних песама од којих ћемо ми овде навести пре свега као типичну ону која се у колу и мелодијом црногорског ора пева у бројним варијантама од мора до крајњег Севера наше земље, а која је забележена од

Вукице М. Ковачевић из села Грмуша среза Бихаћ, насељене у Банатском Великом Селу:

Из детињства, из малена
Презрена је била жена
Никад ништа нисмо знале,
У мраку смо робовале.
Мислиле смо од давнина:
Од бога је то судбина.
Рађале смо ми синове
Материјал за топове.
Од нас децу преотету
По целом су клали свету.
Али никад, ни у шали
Признање нам нису дали.
Али данас чујте ово:
Дође време друго — ново.
Јавише се нови људи,
И ми очи отварамо.
Ко смо, шта смо, сада знамо.
На ноге смо ми устале
Друговима уз бок стале.
Боримо се и радимо,
Да свет нови саградимо.
Боримо се за слободу,
За дан бољи свом народу.
Док се мушки пушком боре,
Жена преде, плете, оре.
Болничарке ми имамо.
Многе пушком радит' знамо,
У борбама светла лица
Паде многа другарица.
Не жалимо сад синова,
Нити браће, нит' другова.
Нека иду у бој љути
За народ ће погинути.
Другарице са сви' страна,
Десна руко партизана,
Послужимо свом народу,
Сложно напред за слободу.

(950)

Поред оваквих дугих и обухватних, знатан број кратких песама је пратио наш женски део народа у сваком живом напору да подржи Револуцију, па, например, Роса Милановић из Санског Моста пева љупку и нежну песму:

Ој, Милице, другарице,
Зашто плетеш рукавице?
— Плетем брату Милораду
Па му шаљем у бригаду,
У бригаду Црне Горе
Где се мале чете боре.

(1057)

У Устанку и Народној револуцији и сама љубав постаје нежна брига за борца партизана и партизанку, и нови овај садржај љубави је чест предмет народног певања у колу, у којем настају многе веома нежне и љупке песме као што је ова забележена од бригадисте Љубомира Илића из села Јошанице у Топлици:

Ој, Љубице, другарице,
Коме плетеш рукавице?
Ој, Љубице, другарице,
Оплети ми рукавице.
Оплети ми двоје, троје,
На планини студено је.
Оплети ми седам пари,
Јер ја имам још другари.
Накити ми две три гранке,
Да их носе партизанке.
Навези их разне боје,
Нек' се знаде да су моје.

(1807)

У знаку и атмосфери такве чедне нежности отвара се перспектива општег става најкоренитијег ослобођења и самих „робова робова", наших мајки, сестара, жена и кћери.

22. Али баш у перспективи овог најкоренитијег револуционарног општег става ослобођења и самих „робова робова" долази законито до свести поновног израза деловање саме законитости општенародно-

сти и партијности Устанка и Револуције, — законитости женски танано и свесрдно осећане и речене бројним орским двостиховима другарица како Револуције тако и изградње социјализма Југославије.

Тако, ево, например, какву је дивну киту орских двостихова Револуције одабрала, и пева Кристина Суботић из села Рибара код Богатића:

Друже Тито из горе зелене,
Прими поздрав од мене малене.
Друже Тито из горице цвеће,
За тобом се цео народ креће.
Друже Тито јагодо из росе,
Са тобом се народи поносе.
(1460)

Овако уједно најнежније и најобухватније је Револуција могла бити оличена и изражена тек из најкоренитије и најдубље перспективе „робова робова".

А овакво оличење Револуције Титом имало је у орским двостиховима свесну реалну основу у оружаном карактеру Устанка и у најширим масама народа, која ће у даљем ослободилачком рату тако речито бити речена бројним двостиховима као што су ови који су записани од бригадисте Владимира Димитријевића из села Орловице код Лесковца:

Друже Тито, наш маршале,
Масе су те изабрале,
Одабрале овог рата
За врховног командата . . .
(1137)

III

НЕКЕ ЗАКОНИТОСТИ РАЗВИТКА ДИНАМИЧКЕ СТРУКТУРЕ НАРОДНОГ ПЕВАЊА ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА 1943—1945

23. Разрастањем Устанка и Народне револуције од првог заседања АВНОЈ-а новембра 1942 до другог заседања новембра 1943 у широко ослобођену територију и нову народну власт Југославије и Ослободилачки рат народа Југославије, међународно признате од савезничких сила демократских држава и народа, сама Народноослободилачка борба са већ широко и моћно организованом армијом, широко ослобођеном територијом и новом народном државном влашћу на њој добија нов облик Ослободилачког рата народа Југославије чије народно опевање добија такве нове црте динамичке структуре, које мењају лик и квалитет дотадашњег карактеристичног садржинског састава народног певања Устанка и Револуције образујући линије динамичке структуре развитка народног певања Ослободилачког рата од којих су неке сасвим нове, а неке значе даље развитке и преображаје линија развитка народног певања Устанка и Револуције.

Тако народна песма постаје орган преношења вести о налетима непријатеља као што то чини ова јужноморавска, која се са своје сликовитости и изражајне снаге сачувала:

Бујановце, мила мајко,
Све је блокирано.
Све је опљачкано.
Сви путеви, мила мајко,
Немци блокираше . . .
Не могу ти, мила мајко,
Мораву да пређем.
Морава је, мила мајко,
Мутна и крвава . . .

(23)

Ту су и нарочито снажне народне песме поклича борбе и окршаја. Певане некада на тешкоме маршу и пред отсудним биткама, не заборављају се оне ни у радним бригадама на градилиштима, те Крста Симоновски млади шофер из села Конског код Охрида проноси омиљену песму I пролетерске бригаде XV корпуса из битке код Дебрца и о њеном команданту Пирузеу:

Топови бијат, трешти земјата,
Славна Дебрца оган гора.
На среде седи Пере Пирузи,
Верна дружина командува:
Држте се, браќо, не бојте се!
Скоро ќе падне Германија.
Нивното неќе постоји,
Но нашта мила татковина . . .

(28)

У победоносном Ослободилачком рату противу фашистичких окупатора, Немаца, Италијана и Бугара и уништавању њихових помагача усташа, четника и других издајника народа Југославије, народно певање се са потсмехом и презрењем осврће на ове последње. И ова сатира постаје сликовита онако како је којој етничкој групи то нарочито драго и по укусу, па ће јужноморавски стихови пренети вест о четничким невољама на Равној Гори овим речима:

Једно јутро прије зоре
Разоране Равне Горе,
Разора ги Маршал Тито,
Посија ги ново жито.
Жито сије па се смије,
Како Дражи браду бије.
Од Ужица до Котраже
Поставио Тито страже,
Поставио Тито страже,
Пеливана да потраже.

(25)

Или једна слично шаљива песма, записана од Лазара Милошевића из колубарског Чибуковца:

Пошо Тито да купи бонбоне,
Нашо Дражу, крпи панталоне.
Бежи Дража од јеле до јеле,
За њим Тито води пролетере . . .

(225)

Али песма борца, а затим и свеколиког народа и само региструје ток борбе и догађаја да би постала вест која се од борца до борца и од јединице до јединице пронела свим фронтовима Југославије:

Киша пада, јаблани се вију,
Војвођани прешли у Србију.
Шест бригада, најбољих младића,
Под командом Данила Лекића,
Наш командант дивизије,
То је борац из Шпаније...
(80)

Оваквих песама као што је ова, забележена од Павла Екмекцића, аутомеханичара из сремског Купинова, безмерно је много. Оне бележе и преносе сваки догађај и усмена су историја Ослободилачког рата Југославије. Ево како, например, једна личка народна песма записана од Јова Корице из Госпића бележи то како је народни херој Станиша Опсеница препадом уништио злогласног усташу Беванду и распасао са њега оружје:

Беванда је од Госпића пошо,
До Бунића он није ни дошо.
Уби њега Станиша из грана...
Ал' Беванда' вако Станку виче:
— Немој Станко, немој мили стриче. —
Али Станко неће ни да чује,
Већ Беванду мушки распасује.
(130)

Тако Нада Степановић из Мариндола десетерцем бележи погибију 1944 свога јуначког сељака Рада Буњевца код Дуге Ресе:

Грми пуца, сва се земља тресе
Тамо даље, око Дуге Ресе, итд.
(145)

Народно певање Устанка и Ослободилачког рата верно одражава развој борбе и односа снага на фронтовима до те мере да је гдешто на самој песми очигледна промена која се на фронтовима и у односу снага догодила. За пример узмимо следећу песму, записану од Богољуба Адемовића из села Заблаћа крај Љубића, која се очигледно певала за време окупације а после Устанка у Србији, и морала је, разуме се, добити своја два последња стиха тек 1944 године, и тако израсти у своју следећу целину:

Ој, Мораво, што Чачак заливаш,
Да ли штогод о слободи сниваш?
Сећаш ли се оних срећних дана
Кад је било свуда партизана?
Партизани за Босну одоше,
Швапске слуге у пљачку пођоше.
Бију, кољу све поштене људе,
Па их шаљу да им Немци суде.
Ал' дођоше опет срећни дани,
Вратише се наши партизани.
(329)

Мало је оваквих приповедних песама вести и описа Револуције и Ослободилачког рата и изградње социјализма у којима оштро оконе би запазило непрекидних и различитих промена из једног краја у други и од једног певача до другог, које одражавају развитак самог рата и сведоче о развитку саме песме. Мало их је које су се у свом садржају и облику учиниле релативно искристалисаним и непромењивим. На већини од њих народни орски и појединачни песници и певачи и даље раде, мењају их, усклађују да их учине што вернијим и изразитијим одразом истине нашег Ослободилачког рата, времена, земље и човека.

А какве карактеристичне и законите промене ове врсте се још запажају код прве две хиљаде народних песама нашег анкетног пресека?

24. Уопште, узев, у орском народном певању створени двостихови се јављају и памте мање или више независни једни од других, па ће их народни певач, као, например, Томо Цвитан из Затона крај Шибеника, ређати калејдоскопски разнолике и неједнаке по својој естетској вредности до привидног изгледа дуге песме и од тридесет стихова (194), у којој ће својом лепотом бљеснути погдекоји двостих, али која у својој целини остаје неуметнички конгломерат.

Међутим, јача, ова или она емотивна тема одражајно ће у певању окупити и собом искристалисати такве двостихове који ће сачинити прилично, па и сасвим јединствену лирску или епску целину. Тако, кад исти народни певач песник, далматинац Томо Цвитан у Ослободилачком рату има Далмацију пред очима, онда се разни двостихови који су испевани о њој, искристалисавају у његовом певању у доста целовиту борбену, револуционарно-ослободилачку песму:

Друг је Тито рекао у Лици:
— Далматинци, храбри сте војници!
Далмацијо, пуна си брегова,
Запаљених села и градова.
Далмацијо, жељна си слободе,
По теби се љуте борбе воде.
Далмацијо, ти си земља мала,
Ал' си доста пролетера дала.
(195)

Овако у процесу орског колективног стварања народних песама моменат кристализације и конструисања целине песме често одвојен од момента стварања њених појединих двостихова, дела сасвим непознатих народних појединаца, доводи у својој лирској или епској јединствености до тако кристално чистих изражајних целина да оне и као такве остављају дубок утисак и памте се и даље проносе.

Али се дешава и обратно, да се насупрот оваквој кристализацији врши и лучење појединих двостихова, па чак и стихова из двостихова који постају почетци нових песама.

У народном стваралаштву поједини стихови се из целине једне познате народне песме издавајају као лирски почетак и основа какве краће пригодне песме певане најчешће истом мелодијом матичне песме.

Тако Илија Ивановић земљорадник из Гуче у Драгачеву пева песму јастребачких партизана:

Мила мајко, буди ме у зору,
Примакни ме мојему прозору
Да ја видим браћу партизане,
Партизане младе јастрепчане.
(453)

Или пак:

Романијо, висока-планино,
Чувај мене да не би погин'о.
Чувај мене младог партизана,
Партизана младог јастрепчана.
(461)

25. Са развитком Ослободилачког рата се законито у динамичкој структури народног певања јавља и потпуно усклађена и искристалисана орска песма епског садржаја о отсудним борбама на Сутјесци. У ору, које се овде зове „Савино коло" а другде и друкчије, а у основи је опште козарачко, као једном душом, отсудним јединственим борбама и напорима у једно стопљени, борци бираним својим двостиховима певају сасвим усклађено такве песме о јединственим победама каква је Сутјеска, које ће се пронети целом Југославијом и никад незаборављене певати при свим отсудним и заједничким напорима као што је ова у црногорским радним бригадама аутопута:

Једно јутро прије зоре
Партизански бацач оре,
Бацач оре, топи тресу,
То је борба на Сутјеску.
Крај Сутјеске, хладне воде,
Барјак части и слободе
Лепрша се изнад главе
Команданта друга Саве.
Фашистичке црне чете
Обруч стежу и пријете,
И прелазе уске бране
Да униште партизане.
Митраљези брзи косе,
Руше бомбе, смрт доносе,
А граната земљу среса
Кроз гомилу људског меса.
Поврх таквe страшне муке
Стрмоглаве пиште Штуке.
Ал' је Сава херој прави,
На чело се војске стави,
Па повика из свег гласа
Зелен-Гору заталаса:
— Јуриш, браћо партизани,
Моји борци одабрани!
Крв се проли по пољани,
Пробише се партизани.
На попришту многи оста,
Нека им је земља проста;
И међ' њима херој Сава,
Дивизије Треће глава.
Док Сутјеска вода тече,
Умријети Сава неће.
(5)

Као што овде видимо законито прерастање орског двостиха и кратке орске народне баладе Устанка и Револуције у већ знатан почетак приповедне епске песме Ослободилачког рата, тако можемо даље пратити развитак оваквог почетка баш укључивањем у њ једне од најкарактеристичнијих кратких балада Револуције.

Тако запажамо да у овај почетак народног певања о отсудној Сутјесци продире потресни мотив мајке која тражи гроб погинула сина партизана и тек са преображеним почетком добија посебно богату своју обраду у црногорском певању које обухвата уједно и драму Сутјеске и сву нужну самопожртвованост човека Револуције, које нам у

казивању бригадиста Ђура Вукмировића из Бабија крај Цетиња даје следећу песму:

Што Сутјеску тама крије
И на њој се гавран вије,
Па се црни гавран смешни
Ђе јуначки труну лешци.
На гомиле Немци пали,
Сву Сутјеску затрпали,
С њима млади партизани
По разбоју смијешани,
На гомиле мртви људи,
Лав би мора' да излуди
Од страхоте и од језе
На Сутјеску кад наљезе.
А јуначка мајка мила
Прије зоре уранила,
По разбоју шета сама,
Тражи сина партизана.
По разбоју тужно цвили:
„Одзови се, сине мили!"
А син јој се не одзива
Него лежи и почива.
Док одједном сину зрака
Преко љеша од јунака.
Окрену се стара мајка,
Откуд оно сину зрака,
Да огледа испод тмина
Сунце јарко место сина:
Оно јарко сунце сија
Још за исток лице крије,
Врх јавора и омара
Дух јуначки проговара:
„Ајде, мајко, дому своме,
„Не долази гробу моме.
„Је л' де лепше да сам овђе,
„Црни гавран тјело глоће,
„Но да живим сто година
„Без поштења и ...
„Нашто живе у мраку ти
„Кукавице и нељуди?
„Када дође дан слободе
„Да слободно коло воде?
„Чујеш мајко пјесме нове
„Како славе витезове,
„Где их поје омладина?
„Плачи, мајко, од милина,
„Од милина, мајко плачи
„И са срца тугу збаци!"

(1135)

Увек орска, песма је израсла скоро у читаву поему од четрдесет и шест осмераца сликовитог и потресног херојског казивања. И кратковидо и једнострано књишко би било закључивање које би хтело да је овде само једно певање и једна песма, као орски почетак после битке, утицао на другу песму и друго певање. Пресудни су увек конкретни друштвеноисториски услови који чине мање или више аутохтоним свако певање и сваку песму, нарочито док је она још у пуном јеку свога развитка и стварања као песма о Сутјесци.

Књишки гледајући, компаратист би брзо закључио да је народни песник у горњој песми о Сутјесци узео, например, фигуру гаврана из класичне наше епике; и многи би му књишки људи поверовали као што и он у то верује.

Међутим, народни песник борац је провео по врлетима Дурмитора, Челебића, Таре, Вучева, Маглића, Волујка, Сутјеске и Зеленгоре десетине дана и недеља у љутим бојевима под сталном језом од многих јата гавранова који над њим и разбојиштима непрекидно круже, да је нераздвојно повезао неизбежне окршаје и погибије са том црном птицом, њиховом пратилицом. Дакле, у народног песника борца, који пева о Сутјесци, лик гаврана је дошао уједно као најнепосредније реалан одраз стварности и израз најцрње језе са којом је борац савлађивао и савладао драму Сутјеске и са којом ће, не случајно из села Пишча са Дурмитора, запевати песму поруке Саве Ковачевића, коју ће гавран понети Пеку Дапчевићу да се драма Сутјеске непоколебљиво савлада и слобода народна извојује. Није случајно да баш из овога краја, који је недељама био под грмљавином топова и јатима гавранова,

јави се, не као књижевна позајмица или традиционални шаблон, већ и овога пута као веран одраз и ликовни израз онога што је најјезовитије у свесном жртвовању свога живота за општу ствар слободе свога народа, а то је да се свесно и без остатка жртвују саме своје кости и месо, те последњу поруку таквих највећих и отсудних жртава могу да понесу и у песми носе само гавранови. Није случајно да је следећа народна песма, сва из двостихова и орски настала, записана баш од бригадисте Душана Трипковића из села Пишча на Дурмитору, значи око тога места око којег је било толиких окршаја и над којим су такође злослуто и језивото кружила толика јата гавранова.

На Сутјеску гавран пао
Па жалосно заграјао.
У грактању броји дане
Погинуле партизане.
Докле сунце брду пада
Набројао три хиљаде.
Шћаше гавран да почине
Код јунака и момчине.
У зелену паде траву,
Ковачевић нађе Саву.
Још се Сава с душом борн,
Поче врану да говори:
— Ој гавране, мрке боје
Поздрави ми друштво моје.
Макар шио до Плеваља
Поздрави и' како ваља.
Дапчевића Пека тражи
И овај му поздрав кажи.
Поздрави ми Пека мога,
Нек' се борн до једнога.
Поздрави ми Пека лава,
Нек' народна чува права.
(1613)

И ова песма, варијанта оне која је запевана одмах после Сутјеске, данас је једна од најомиљенијих на Пиви и у црногорском колу Пивљана.

Својим условима настанка, као и динамичком структуром своје генезе и свога данашњег рашћења и даљег израстања, она нам допушта, да под данашњим, специфичним и новим условима, поближе назремо, mutatis mutandis, услове и законе настанка и можда и развитка самих класичних наших народних песама.

Јер, видећемо, како појединци у колу и сâм колектив кола, тако и гуслари који на њихову песму могу утицати, неће остати само на овој и оволико развијеној песми о Сутјесци. О томе говоре друга забележена певања која никако нису професионална гусларска, већ певања појединца и кола народа који су својим укусом, стварањима и усвајањем одлучујући фактор народног поетског стварања.

Али овде приметимо да у једној другој песми коју пева исти бригадист Душан Трипковић из Пишча на Дурмитору и која почиње стиховима:

Ој, Попово равно поље,
Што умало не изгоре
Да ти не би сивог тића
Друга Рада Хамовића,

налазе се они стихови који ће послужити као један од елемената којим ће се она прва даље развити у песму још потпунијег епског опевања судбоносне драме на Сутјесци. Ти су стихови:

На Сутјесци Сава оста
И другова с њиме доста.
Док Сутјеска вода креће,
Умријети Сава неће,
И у Дрину док увире,
Не да Сави да умире.
(1616)

Овде, у вези са проблемом развитка епских песама о Сутјесци, приметимо да је најприродније и да поред самих бораца, сам крај, који је своја поља, шуме, врлети и провалије дао за отсудне битке на Сутјесци, пружа и прве и битне елементе непосредног доживљаја и сведочанства за даљи развитак народне епике и епопеје о Сутјесци. У потврду тога наведимо још једну песму тога краја, коју је саопштио такође млади Душан Трипковић из Пишча на Дурмитору, и која говори о тешком братоубилачком и издајничком сачекивању рањеника са Сутјеске од стране Дражиних четника и о њиховим злочинима за чије нечовештво песма довољно речи нема, него их слика у свој њиховој људској беди и одвратности. А ова песма из времена после Сутјеске борбено се непосредно обраћа једном Дражином „војводи“:

Поповићу Милораде,
Кукавице тако раде.
Што ти братску крвцу лијеш,
А срамоту своју кријеш?
Избила је твоја стража
Слијепчевић друга Блажа,
И два млада пролетера
Најчвршћега карактера.
За Драга је, право реци,
Рањен био на Сутјесци
И боловао под ранама
По Сутјесци, по горама,
И умиво росом траве
Ране грдне и крваве.
Кад је Драго пошо мога'
Про Вратара крвавога,
Кад Гатачком стиже Пољу,
Где четници браћу кољу,
Сустиже га једна тројка
Плаћеника, крволока.
Место да му ране лече,
Немилосно на њег' дрече;
Место газе и мелема
Крвнички се метак спрема;
Док душманска пушка сину
И укину главу дивну. (1617)

У сусрет овим народним песмама, које потичу са самих многобројних бојишта Сутјеске, долазе народне песме, например, из Никшића, самог родног краја Саве Ковачевића; а како су пролетерске бригаде Савине дивизије донеле из Босанске Крајине тамошње народне стихове карактеристичне за нов праведни и револуционарни рат који се отсудно и на Сутјесци водио, то ови крајишки стихови о мајци која тражи гроб сина свога улазе и у ове песме које их у драми Сутјеске подижу на један све виши, уједно лирски и епски ниво. На тој већ сложеној линији народног поетског стварања, ево како радница бригадист Станица Марковић из Никшића пева:

Крај Сутјеске хладне воде
Барјак части и слободе
Лепрша се изнад главе
Команданта друга Саве.
Наоколо гуја љута
Опасала по три пута.
Фашистичке црне чете
Обруч стежу и пријете.
Ал' је Сава херој прави
На чело се војске стави,
Па повика из свег гласа
Зеленгору заталаса:
— Напред, браћо партизани,
Моји борци одабрани! —
У гори се јеле диве:
Ко су оно муње сиве?
Оно су ти љуте змије,
Друга Пека дивизије.
Ој Сутјеско, водо ледна,
Чија војска непобедна
Синоћ твоје вале пређе
Про немачке бојне међе?
Док у Дрину вода увире,
Не да Сави да умире.
На Сутјеску гроб до гроба
Тражи мајка сина свога.
Гробац се је отворио,
Син је мајци говорио:
— Аjде мајко, дому своме,
Не долази гробу моме.
Тежа ми је суза ваша
Него кугла од усташа.
Теже су ми сестре двије,
Него кући што ме није.
Аjде, мајко, кажи роду
Да сам пао за слободу. (1620)

Очигледно орско порекло објашњава видно спајање и организовање у овој песми два борбена мотива један са Сутјеске, који засебно пева и Мурадиф Муслић из Чатовића код Горажда (1794) као и Васа Ђурић из Дреновца крај Прњавора (1824) и други из Босанске Крајине, као и примање оног елемента из песме са бојишта о увирању Сутјеске у Дрину и неумирању имена Савина. А даље, све ове и овакве песме о Сутјесци, настале у ору двостих по двостих, носе и у ора, уносе даровити појединци орски певачи и песници, и оне се у орима сучељују, мењају, стапају, скраћују или продужују, гдешто случајно и пролазно, а гдешто и трајније, то зависи од укуса и изражајног полета и замаха појединаца и колектива у орима, али и од самих постигнутих квалитета саме песме. Сâм процес народног поетског стварања који захвата свеколике народне масе у њиховом револуционарном узлету, продужује се. То са очигледношћу показује анкетни попречни пресек народног певања у периоду 1949—1953 у садржински средњем свом слоју песама.

Овај процес даљег израстања горе наведене песме се не зауставља на примеру певања Станице Марковић већ иде даље и ми видимо како тачно оданде, где је Станица стала, наставља бригадист Роса Шутовић из села Црквице крај Никшића, објашњавајући уједно многе стихове у горе наведеној песми 1135:

Ајде, мајко, кажи роду
Да сам пао за слободу.
Но те молим, мила мати,
Немој онда заплакати.
Ајде, мајко, кажи свима
Да сам пао с друговима,
Љепше ми је што сам овде
Да ми гавран кости глође,
Него живљет сто година
Брез поштења и врлина.
Ја те молим, мила мајко,
На сијело пођи свако,
У јуначку пјесму фину
Чућеш име твоме сину.
Ту ћеш чути песме нове
Како славе соколове.
Па запјевај и ти ш њима:
Слава палим друговима. (1657)

Са овим стиховима је песма о Сутјесци достигла нову идејну висину, на којој се, међутим, неће зауставити.

Тако, у овом непрекидном процесу промене и развитка приметимо овде још и то да је у родном крају Саве Ковачевића, а по казивању песме од стране бригадисте Марице Кујачић из Вилуса крај Никшића, балада, коју смо видели да пева Душан Трипковић из Пишча на Дурмитору (1613), добила један увод који се састоји из неке врсте тужбалице у којој мајка Саве Ковачевића полази на гроб своме херојскоме сину:

С Дурмитора вила зове.
То не била бела вила,
Но Савина мајка мила:
— Ој, да ми је и да могу
Ка Савину доћи гробу,
Да уберем росне траве,
Да му ставим изнад главе,
И цвијећа од пет боја,
То би била жеља моја. —
Још Савина мајка вели:
— Развите ми барјак бели,
Нека живе пролетери,
И црвени, јес одиста,
Нека живи комуниста.

А пошто су се даље изређали стихови као у Трипковићеву певању из Пишче, уместо два његова последња стиха о „чувању народних права“ јавља се следећи дужи и друкчији завршетак:

И овако Пеку рецн:
— Оста Сава на Сутјесци.
Оста Сава, оста дика,
Оста много рањеника,
И болнице пуне двије,
Све Савине дивизије.
Слава палим друговима,
И херојима међу њима! (1642)

Овде, дакле, констатујемо у преамбулу појаву тужбалице као што смо у претходном примеру певања (1620) Станице Марковић, такође из Никшића, нашли је у уопштену у завршном делу, и са тим тенденцију у самом родном крају самог хероја ове баладе да се балади, пониклој на попришту битке, даде општи облик тужбалице. Овде се, дакле, очигледно дешава супротно теорији која хоће да је свака епска песма настала из неке тужбалице. Напротив, овде се имају неуспели покушаји у родном крају хероја да се балади о бици, у којој је погинуо, дâ облик и садржај тужбалице, а, међутим, остало се само на доста неусклађеном амалгаму две разне теме и песме у поеми јасно антитужбаличког садржаја и карактера.

А ако би неко остајао на шаблону горе поменуте идеалистичке теорије и сумњао да саме ове баладе потичу непосредно као одрази догађаја, херојских личности и њихових дела, навешћемо низ примера из саме Никшићке Жупе, које сасвим изрично и убедљиво о томе говоре.

Тако, дуга песма, коју пева Зорка Јаковљевић из Мијош Поља Никшићке Жупе, почиње изрично:

Ево почех певат' сада
За четири борца млада,
Из Никшићке бјеху Жупе...,
Да опишем дјела њина...
(1643)

и даље описује борбене подвиге и херојски крај Војина Рашковића, Крста Ђоновића, Николе Бећаковића и Новака Бајовића.

Исто тако изрично као приповедна балада почиње и песма која се догађа такође у Никшићкој Жупи и која је у њој испевана, а записана од бригадисте Благоте Костића из истога краја:

Да ти причам, друже мио,
Један случај што је био,
Што се треви једног дана
Од петнаест партизана,
Што осташе да се боре
По кршима Црне Горе, итд.
(1645)

И чак ови почетни стихови постају уобичајени преамбули већини врло бројних дужих балада о догађајима и личностима Ослободилачког рата:

Да ти причам друже мио,
Један случај што је био,
За херојску борбу нашу
Што водисмо на Тарашу, итд.
(1646)

И такав, аналог почетак налазимо и у певању Драгице Комненовић из села Велења код Никшића:

Послушајте пјесму нову
За јуначку борбу ову
Што је била једног дана...
(1655)

Првобитност дужих приповедних песама у народном поетском стваралаштву, које прво и већином круже као вести, а затим се слажу и развијају у дуже епске песме, овде је очигледна.

Али, уочимо овде и то да већ под условима Ослободилачког рата овај процес непрекидног варирања једне приповедне народне песме или сложенице од народних песама, с једне стране, у смислу њеног све конкретнијег оличавања, например Савом, његовом мајком, Пеком итд., али, с друге стране, може ићи и иде и у супротном смислу таквог уопштавања садржине дате народне песме или сложенице народних песама да она може обухватити и обухвата и подразумева сваког борца, његову мајку итд. например на Сутјесци. Један од таквих случајева претставља варијанта коју пева бригадист Коса Бацковић из Царине крај Никшића, и песма која, губећи своју епску оличеност и конкретност, управо својом општошћу добија своју посебну лирску драж и дубину:

Сву Сутјеску тама крије,
Изнад ње се гавран крије,
Па се црни гавран смешни,
Ђе јуначки труну лешни.
Долина је пуна свака
Лешевима од јунака.
На хиљаде мртвих људи,
Лав би мор'о да полуди
Од страхоте и од језе
На Сутјеску кад наљезе.
На хиљаде Немци пали,
Сву Сутјеску затрпали.
Ш њима млади партизани
По разбоју смијешани.
У јунака стара мајка
Поранила прије зрака,
Прије зоре, прије дана,
Тражи сина партизана.
По разбоју мајка цвили:
„Одзови се, сине мили!"
А син јој се не одзива,
Него лежи и почива.
Докле једном сину зрака
Од лешине, од јунака.
Окрену се стара мајка
Оклен оно сину зрака.
Иза јеле, из омара
Дух јуначки проговара:
„Не буди ме, мајко мила,
„Из вјечитог мога снила.
„Волим мајко што сам вође,
„Да ме црни гавран гложе,
„Но да живим сто година
„Без поштења и врлина.
„Ајде, мајко, кажи роду
„Да сам пао за слободу."
(1689)

Овакво уопштавање ове песме, које обухвата све битне опште елементе створене у досад изнетим конкретнијим и више епским варијантама, објашњава нам уједно и сâм рани настанак уопштене крајишке кратке баладе: „На Козари гроб до гроба", која је као таква већ улазила у неке конкретније и епскије варијанте ове песме.

Овде, где смо изузетно навели in extenso многе варијанте којима се гради народна епска песма и можда касније и епопеја о Сутјесци, треба, дакле, у закључку још приметити и истаћи то да у народном певању, као што видимо, нема „једне песме", већ да се, напротив, то што, кад се наштампа, зове „једном песмом", само је једна од безбројних ва-

ријаната које певање о једном догађају, доживљују или личности добија према безмерно разним условима места, времена и укуса певача, његова краја итд. А процес овог непрекидног кретања, варирања и развитка законито може ићи и иде у два супротна смисла: све потпунијем епском конкретизовању или све потпунијем лирском уопштавању.

Овде смо видели законите путеве и начине развијања народног певања о отсудним и судбоносним биткама на Сутјесци у којима је млада армија нове социјалистичке Југославије „прегазила", како је то признао далеко надмоћнији непријатељ, све његове обруче. Ово певање је још у пуном стваралачком превирању и расту, и продужује се и продужиће се даље у епоси изградње социјализма.

26. Нова линија развитка народног певања, којом се одликује динамичка структура народног певања Ослободилачког рата, јесте она на којој настају народне песме новог, невиђеног полета окарактерисаног узајамним колективним такмичењем свих десетина, чета, батаљона, бригада, корпуса или дивизија, или села, крајева, градова итд.

Што се тиче новог борбеног полета, њега изражавају пре свега нове корачнице. Са израстањем регуларних јединица Народноослободилачке војске, појачано долазе и маршеви, а са њима се поред Назорових развијају народне корачнице новога полета. Ове последње се одликују својом посебном непосредношћу и једноставношћу. Најчешће за своју поенту имају мисао следећих стихова којима се завршава једна охридска:

„Напред за Тита, за социјализам,
За нашата земја и наша слобода."
(31)

Овај победоносни борбени полет све моћније ослободилачке војске преноси се и у дуже епске приповедне песме као што је ова коју пева бригадист Риста Вуковић из Мокрог крај Сарајева о погибији Немаца код Црвене стене у 1945 години:

. . . Пролетери, старе нишанџије,
Швапске коње кроје на кандије.
Ђорђе Ђајић шарцу командира:
— О мој шарцу, моја десна руко,
Нисам тебе убадјава вуко
И носио ређенике жуте.
Данас сам се поузадао у те,
Немој мене данас преварити,
Швапском ћу те крви обојити,
На кундаку исписати слова,
Друга Тита, друга Молотова. —
Кликће шарац са Црвене стене,
Не да Шваби ока да окрене.
Хоће Швабо главу да извуче,
Ал' партизан са свих страна туче.
Партизани Швабе преваришe,
У Саву их многе најурише
Да их једу рибе и штакори...

И гуслар у своме полету већ види партизане како парадно улазе у Беч и Берлин:

Чедо Ђукић јаше на дорину,
И он иде Бечу и Берлину.
Собом води босанску бригаду
Да у Бечу начини параду:
Иде војска у војничком реду,
Све Швабице гледају у Чеду,
Добра коња, још боља јунака...
(1684)

А овај невиђен општи борбени полет извире поред осталог из колективне и опште социјалистичке борбене утакмице.

Нова народна песма Ослободилачког рата постаје потпуно, изразито и свесно колективна карактера кад се јавља као знамење и застава сваке борбене јединице, била то ова или она истакнута ударна бригада или посебно пожртвовано партизанско село или град, као касније и сваке радне, градитељске заједнице, била то радна бригада, творница или задруга.

Такође није случајно већ законито то што су се ове народне песме колектива јавиле управо са првим пролетерским бригадама Народно-ослободилачке војске Југославије са којима се Народна револуција почела изразитије конкретизовати и учвршћивати, као што није случајно већ законито то што су народне масе дочекале први легендарни Титов прелаз са Првом основаном пролетерском бригадом преко Романије незаборавном песмом невиђене хиперболе и непоколебљивог одушевљења:

Ид: Тито преко Романије
И проводи своје дивизије . . .

Народни песник је у првој пролетерској бригади видео не само стварно постојеће борбене снаге толиких партизанских одреда широм целе Југославије, већ и неодољиво победоносну снагу будућих пролетерских дивизија које ће нићи борбом ове прве пролетерске бригаде, партизанских одреда и свеколиког народа.

Саме бригадне песме настају у самим бригадама и опевају њихова страдања и подвиге, али гдешто настају као плод дивљења и љубави самих народних маса. Таква је, например, следећа песма Осме велешке бригаде, настала 1943, богато украшене рефреном корачнице и дубоко прожете револуционарном партијношћу и новим социјалистичким ослободилачким патриотизмом:

Оздола идет, ах мила мамо, (2 пут)
Осмата велешка бригада,
Тра-ла-ла, ла-ла-ла-ла,
Осмата бригада, трал-ла-ла, (2 пут)
Осмата бригада.

И са свим овим украсима рефрена и понављања, текст песме иде даље овако:

На глава носат, ах мила мамо,
Титовска шапиња.

На шапињата, ах мила мамо,
Звезда петокрака.

На петокрака, ах мила мамо,
До два три знака.

На знаците пишует, ах мила мамо,
Смрт или слобода.

Смрт или слобода, ах мила мамо,
За Македонија.

За Македонија, ах мила мамо,
Земја поробена.

Земја поробена, ах мила мамо,
От клети фашисти.

(205)

Ова песма, Осме велешке бригаде, забележена од Невене Гордашеве из Титовог Велеса на аутопуту 1949, спада несумњиво у најлепше ове врсте.

Неће ништа мање лепа бита, например, корачница Вршачке радне бригаде на аутопуту, која почиње стиховима који позивају команданта да утиша претеран полет и жар својих бригадиста:

Команданте Вршачке бригаде,
Чувај своје бригадире младе...
(512)

А поред корачнице ова бригада ће имати и своју бригадну песму која почиње стиховима:

Вршачка је та бригада мала
И зато је она специјална,
Трудиће се да буде ударна...
(513)

Али о овом даљем разбуктавању колективног такмичарског и ударничког полета и духа у изградњи социјализма говорићемо касније, овде још да приметимо ову појаву у узајамном односу градова, па и самих појединаца.

У народној песми Ослободилачког рата се види невиђена утакмица под врло различитим и најтежим условима једног устаничког града са другима:

Ој Дрвару и отац и мајка,
У теби се слави дан устанка...
Ој Дрвару, трипут си горио,
Ал' се Шваби ниси покорио...
(80)

У овој утакмици истицање једнога града таквог је новог, социјалистичког хуманизма да ово истицање не може да вређа, већ само да потстиче остале градове.

А кад се у Ослободилачком рату постави питање личног борбеног полета, онда се он може мерити само партијношћу.

Ту народна песма запажа да је партијност оно прво по чему се људи међусобно познају у општем и отсудном напору и полету ослободилачког преокрета нашега света и човека:

Мене Миле зове издалека,
Па ме пита јесам ли скојевка.
Ја скојевка три године дана
Па ми незна ни отац ни нана...
(100)

Ова песма, настала из орских двостихова, овде забележена од Слободанке Тимотијевић из драгачевске Турице, у разним и безбројним својим варијантама кружи у свим нашим народима.

У Партији и Револуцији изграђени људи новог човештва, комунисти, уживају у Ослободилачком рату симпатију свега ваљаног, па

ова нова и посебна симпатија продире и у народну љубавну песму, те и она бива на народу својствени чедан начин обојена партијношћу, спајајући девојачку љубав са љубављу према лику новог човека-комунисте:

Чувам овце око Бања Луке,
Око мене падају јабуке.
Ја познајем из чије су руке,
Баца Раде из Титове гарде,
Мој је драги бољшевичко дете,
Комуниста од дваесдевете.

(210)

Тако се борбени полет Ослободилачког рата разбуктава и одражава у народном певању као нова колективна и лична људска утакмица која се може само револуционарном и пожртвованом партијношћу одмеравати.

27. Устанак, Народна револуција и Ослободилачки рат окупили су чврсто све радне народне масе те и њихова песма нужно, у основи и пре свега одражава борбено морално и духовно јединство свих народа Југославије у напорима и стваралаштву ослобођења и револуционарног преокрета југословенског друштва, живота и човека. Међутим, сâм процес стварања овог у основи револуционарног моралнополитичког јединства није могао да се не одрази у народној песми, па је она понела у себи и многе, веома карактеристичне друштвене тежње и моралне навике разних друштвених слојева које је пламен Револуције имао пречистити, прекалити и стопити у јединствен напор грађења нове социјалистичке Југославије и новог човека социјализма.

Већ смо горе изнели и познато је у нашим народним песмама одражено крајње морално расуло и злочиначко нечовештво фашиста поробљивача, четника, усташа и осталих слојева буржоазије у распадању, као што је познато, такође у нашим народним песмама одражена, висока и светла морална чистота свих борбених редова наших народа у Револуцији и изградњи социјализма, и као што је познато да наш народни песник, коло или појединац, зна и да врло оштро лирски или епски противстави блиставу и топлу лепоту новога човештва невиђено црном и одвратном нечовештву поробљивача у друштвеном и моралном расулу и агонији.

Али народна песма, нужно одражавајући целину друштвено-историског збивања и доживљавања, није могла а да не одрази и многе битне заостатке средњих друштвених класа које су приступале народном покрету Револуције на чијем челу је стајала радничка класа и КПЈ са новим револуционарним моралом. Зато имамо известан број краћих народних песама, махом и изразито насталих у фази већ омасовљеног Ослободилачког рата из орских двостихова и поскочица, у којима се одражавају нарави типичне за средње слојеве грађанског друштва. И ако погледамо такође ко је на радним акцијама социјализма носилац оваквих малобројних песама, видећемо да је то редовно и законито неко ко је пореклом из тих слојева и по правилу пева и све песме новог борбеног моралог садржаја, али пева баш и такве које одражавају управо

прилажење његовог средњег друштвеног слоја социјалистичком преокрету и изградњи, прилажење са недостацима који су карактеристични за његову средњу друштвену класу.

Ова законита појава, занимљива уједно за друштвену психологију, психологију уметности, етнологију и социологију открива се и потврђује знатним бројем типичних случајева.

Тако млади Васо Куслук, земљорадник из бачког Новог Села, где је послератни насељеник, а пореклом са Пала код Сарајева, пева, нешто друкчијим редом, опште познату босанску партизанску орску песму:

Романијо и Црвене стјене,
Родно место Косорића Пере.
Романијо високога виса
Гдје 'но Чича војнике пописа,
Све војнике младе партизане
И дјевојке младе партизанке.
(493)

Али поред ове опште познате партизанске песме, пева он и следећу шаљиву, — кратки скуп од свега два двостиха:

На врх горе Романије
Празно буре од ракије.
Попили га млади момци,
Друга Тита добровољци.
(494)

Овде песма не пева о увек строго трезвеним партизанима из Устанка и Народне револуције, већ о њиховим новим придошлицама Ослободилачког рата, „младим момцима добровољцима" који могу бити само из исте средње сељачке друштвене средине из које је и сâм данашњи носилац ове песме, Васо Куслук. А епски тон приказивања једног друштвеног и људског недостатка ове средине која приступа Ослободилачком рату, својом антитезом ствара онај благи хумор ове песме, за који би Маркс рекао да је онај хумор са којим изумире, мора и треба да изумре старо и преживело. Па је и сама ова песма карактеристичног, социјалистички хумано благог хумора некада на Романији законито настала, и данас је Васо Куслук пева у борби са распусношћу као једном од друштвених и људских недостатака и заостатака који притиска колебљиве и слабе средње друштвене слојеве.

Ту дубоко друштвено, објективно условљено и стихијно деловање и пресудно партијно, свесно и организовано провођење општег закона негације негативног, и његово одражавање на пољу моралног развитка и уздизања деловањем моралног закона критике и самокритике, доносило је собом низ оваквих кратких песама хумора којим се непролетерски друштвени слојеви ослобађали својих класних слабости и са хумором у моралнокритичком и самокритичком пламену било социјалистичке наше Народне револуције и нарочито изразито и масовно Ослободилачког рата изумирало оно што је застарело и преживело класно обележено, а све дубље јединство револуционарних снага наших народа се стварало, бременито будућим бескласним друштвом комуна, самоуправљања, слободе и среће свих и сваког.

И док народна песма сасвим законито благим хумором отклања класне оптерећености и недостатке масовно придошлих нових бораца Ослободилачког рата, дотле је она сатира оштра као мач за непријатеље, окупаторе и поробљиваче.

Заиста оштра је и духовита народна сатира која раскринкава фашисте као ратнике и људе. Тако, например, једна драгачевска песма каже :

Од Пожеге па до Сарајева
Нигде нема певца да запева.
Бог убио Бугаре и Немце
Што поклаше кокошке и певце.
(97)

Народна сатира ће нарочито оштро ошинути по свима издајницима у лицу једне сестре у селу Вирову крај Пожеге, чије је чак и име забележено у анкетном записнику и у њеном лику сликајући подлост и одвратност сваког издајника који се издајством додворава поробљивачу народа:

Ој Пожего, варошице мала,
Сеја има јединога брала
И њега је Немцима издала.
Издала га швапском капетану,
Да он има пушку закопану.
Сеја бралу цокуле фиксује,
А на Немца оком намигује,
Да му веже руке обадвије,
Да га одмах тера да убије.
Сеја с Немцем оде на венчање,
А брале јој оде на стрељање.
(91)

И знатним бројем варијанти ове песме помињу разне градове Југославије сведочећи да је Револуција поделила својом барикадом многу породицу на два супротна дела и да је народна песма својом сатиром морала ошинути издајнички део.

Развој Ослободилачког рата скида маску четничких и усташких вођа и народ показује њихова бедна и комична лица. Тако из времена Дражина хватања остале су многе веселе и шаљиве поскочице на рачун четничкога вође. Тако, из III Рађевске радне бригаде Будимир Марковић, из села Богоштице, пева:

Зелен ора род родио
Тито Дражу заробио,
Заробио па га пита:
— Бојиш ли се, Дражо, Тита?
— Да с' не бојим, не би бег'о,
По шуми се сав изгреб'о...
(622)

А Цветко Велимировић из исте бригаде, а из села Става у Рађевини, пева:

Гледао сам с Љубовије
Како Тито Дражу брије.
Десила се бритва тупа,
Пола брије, пола чупа...
(624)

Тако изразит и законит је током Ослободилачког рата благ хумани хумор једних народних песама којима се исправљају масе нових придошлих бораца и присталица, као и духовита сатира других песама које

се певају да се дотуче већ поражена беда фашиста и њихових слугу, поробљивача и угњетача народа.

28. Поткрај Ослободилачког рата се законито јављају народне песме посебног дивљења извесним земљама и крајевима, бригадама или дивизијама итд.

Народни песник је осетљив за невиђено херојско пожртвовање целе једне земље каква је Босна те пева дубоко потресну песму:

Босно моја похарана,
Земљо моја неорана,
Четир лета несејана,
Кућо моја без зидова,
Стајо моја без волова,
Мајко моја без синова.

(1504)

Ова песма, записана од Добросава Ђурковића из села Дубља код Богатића говори и дивљењу народа целе Западне Србије Босни, из које је годинама допирала непрекидна грмљавина топова несаломљиве борбе противу фашистичких окупатора и њихових домаћих помагача.

Исто дивљење има народни песник према непобедивој чврстини извесних градова какав је Дрвар.

Марко Јуркић из села Драгочева и IV Бањалучке омладинске радне бригаде пева песму о нападу на Дрвар:

На Спасовдан звоно звони
Јуре шпански авиони.
Над Дрвар су долазили
Не би л' Тита уватили.
Ој, пећино, мала, мала,
Титова се ти назвала.
У теби је Тито био,
Своју војску предводио.
Дрвар нам је изгорио,
Ал' се није покорио.

(652)

Исто такво дивљење певају многе песме младим момцима скојевцима зајмећи час једну а час другу мелодију многобројних најпознатијих народних песама које обично певају млади.

То смо видели код првих корачница Устанка, али сад то узима масовне размере, па то видимо и у песми која опева младе момке, Титове добровољце који опкољавају Београд. Ова песма, забележена од бригадиста Љубинке Милутиновић и Десанке Антић из Књажевца, пева се аријом веома старе, опште познате и омиљене песме:

Ој, девојко, душо моја,
Где ја с тобом синоћ стоја,

а у новом тексту гласи:

Београд је у даљини,
Другови га опколили,
Опколили млади момци,
Друга Тита добровољци.
Ој, девојко из Књажевца
Би ли пошла за скојевца?
Скојевци су млади момци,
Друга Тита добровољци.

(1763)

Народни песник често дубоко лирски везује ослободилачку борбу народа са љубављу, спајајући слободу и љубав у једну животну насушну потребу за чије остварење и саме жртве постају живима драже од свега живог. Пали народни јунак и драги се заједно и подједнако нежно опева у следећој македонској песми уједно судбоносне ослободилачке борбе и љубави, забележене од Душана Стојевског из села Вирова код Битоља:

Ќе те прашам, бре Донке,
Донке вердаринке,
Аjде, долу течет, бре Донке,
Вардар матна вода.

Аjде, течет, течет, бре Донке,
Вардар матна вода,
Аjде течет, течет, бре Донке,
Бели пени фрлат.

Аjде, ми довлече, бре мале,
До два ми јунака.
Аjде први беше, бре мале,
Страше Пиницурчето.

Аjде, други беше, бре Донке,
Мојто верно либе
Аjде, други беше, бре Донке,
Мојто верно либе.

(1015а)

Такво ново дивљење и таква нова нежност према уједно читавој земљи или граду, младим момцима скојевцима, палом народном јунаку и своме драгом обележава оваквим народним песмама крајем Ослободилачког рата рађање нових људских односа међу народима, градовима, селима и људима Југославије, као и једну од веома карактеристичних линија развитка динамичке структуре народног певања тога периода.

IV

НЕКЕ ЗАКОНИТОСТИ РАЗВИТКА НАРОДНОГ ПЕВАЊА ПЕРИОДА ИЗГРАДЊЕ СОЦИЈАЛИЗМА ЈУГОСЛАВИЈЕ

29. Са победом демократске коалиције у Другом светском рату и Народне револуције и Ослободилачког рата на челу са радничком класом, КПЈ, Националним комитетом ослобођења и другом Титом у Југославији, отпочео је за народе Југославије период обнове опустошене земље и изградње социјализма. Веран одраз и застава свих стремљења и прегнућа најширих радних народних маса, народно певање узето у целини улази у нову фазу нове своје целовите актуализације и даљег свога израстања под условима и према новом свом месту у свету и у духу новога времена да би одразило, осветлило и повело нове догађаје и доживљаје обнове и социјалистичке изградње новог народног, друштвеног и људског живота Југославије.

Динамичка структура народног певања Народне револуције и Ослободилачког рата са својим покретачким снагама и законитостима се утиривају и заокругљују специфичним снагама и законитостима динамичке структуре развитка народног певања под условима и са задацима изградње слободног социјалистичког друштва, живота и благостања.

Тако у основи даљег мењања и преображаја народних песама изградње социјализма налазимо у пуном дејству све оне покретачке снаге и законитости, које смо констатовали у структурама Народне

револуције и Ослободилачког рата, и налазимо их где делују са још већом снагом и плодношћу у образовању нових још полетнијих израза још полетнијих доживљаја нашег друштва и човека у пуном преокрету.

Такво пре свега дејство закона адаптације, уз свест да се материјалним оруђима и што плоднијим радом и производњом свет и човек мењају, јесте оно што нам дозвољава да пратимо вишеступњевити развитак најпопуларнијих песама социјалистичке изградње.

У самој структури понеке нарочито популарне народне песме социјалистичке изградње можемо пратити њен развитак од некадашње љубавне, преко борбене, народноослободилачке, каквом је она постала у Устанку, до песме социјалистичке изградње каквом је она коначно постала. Тако, у песми, која је забележена од бригадисте Радомира Николића из села Трбуље у Топлици, имамо мелодију и три прва стиха једне опште познате топличке љубавне песме:

Од Топлице па до Срема
Ливадица некошена,
Прегази је моје Миле...

Али уместо да се даље пева о љубавном сусрету, у следећа три стиха се продужује топличка народноослободилачка песма о Милету у Јужноморавској бригади која прелази Дрину итд.:

Па он оде преко Дрине.
„О, мој Миле, бела ружо,
„Је си ли се наоружо?"...

Али сад, уместо да јој Миле у народноослободилачкој песми одговара да се наоружао, да ће на Дрини, тешко рањен, умрети (1808) итд., Миле одговара са градилишта Босне:

„Јесам, јесам, бела дико,
„Јучер сам се с крампом слико,
„Са крампићем и чекићем,
„И са малим вагончићем.
„Ако слике буду фине,
„Послаћу ти преко Дрине..."
(1704)

Овде видимо како једна народна песма својим садржајем пролази као одраз свој борбени пут од песме борбе за слободу љубави од застарелих патријархалних предрасуда, преко песме народноослободилачке борбе, до песме социјалистичке изградње те народне слободе.

Занимљиво је овде још приметити и то да се онај други део, о Милету на Дрини, сад ослобођен пева за себе у разним варијантама тако да, например, чујемо бригадисту Саву Тошића из села Крупца код Пирота где пева:

Јој, рањен Миле покрај Дрине лежи,
Јој, њему са рамена глава тежи.
Јој, браћо моја, и другови моји,
Јој, склоните мене, са те уске стазе,
Јој, да ме швапски тенкови не газе.
Јој, браћо моја, и другови моји,
Јој, поздравите и оца и мајку.
(1716)

И овде, дакле, констатујемо деловање закона актуализације, које доноси према новој тематици такав преображај створених народних уметничких израза при којем се створеним битним елементима придружују нови, али и елиминишу они који нису актуелни и који образују певање о оној прошлости на којој почива стваралачка садашњост и која у овој динамичкој структури народног певања изградње социјализма законито постаје нарочит предмет стваралачке пажње народног песника.

30. Зато је карактеристична за динамичку структуру народног поетског стваралаштва епохе социјалистичке изградње песма која подробно приповеда подвиг овог или оног јунака Револуције и Ослободилачког рата.

У њој се окупљају бројни раније стечени мотиви, уметничка изражајна средства, изрази, а гдешто и готови стихови, обично двостихови. Структура ових многобројних песама „успомена" на народне хероје је редовно: полазак у партизане, херојска погибија, порука другу саборцу да борбу још жешће продужи, порука мајци и најзад материнска реч дивљења и благослова, која је у исто време и реч народног песника и читавог ослобођеног народа градитеља социјализма. Ето у шта се развио сав онај раст народносолободилачке епике коју смо видели.

Оваква је песма редовно и законито везана за име и револуционарни самопожртвовани подвиг једног стварно одређеног јунака Револуције и Ослободилачког рата, али најчешће прелази оквире локалне песме и достиже значај уопштеног симбола. Још увек имају и облик краће баладе, али, што је карактеристично за овај период, могу бити и много дуже и сложеније као што је ова следећа о херојству Милована Блечића који је 1941 погинуо на Пониквама код Гацког:

Послушајте сада мене,
Да вам причам успомене
На једнога момка млада
Који паде и пострада.
У најтеже оне дане
Пође он у партизане,
И за народ да се бори,
Идеја га прво мори.
Са Сељана младић био,
У четнике пођ' не хтио,
Већ он оде у бој љути
Ђе ће славно погинути.
Двадесет му беше љета,
Привуче га борба света.
Кад освану б'јели данак,
Црногорски тај устанак,
На јуначке ноге скочи, —
А мајка му сузе точи.
Па он пође Гацку-граду
Ђе изгуби главу младу.
У Пониквe, више града,
Ту погибе изненада.
Митраљезац он је био,
На бункере ударио.
Погоди га шарац тешки,
Укиде му дух витешки.
Тврди челик и олово
Разби срце соколово.
Још је ово рећи мог'а,
Помоћника дозват свога:
„Узми, друже, пушку ову,
„Митраљезом што је зову.
„Узми пушку, напред иди,
„Нека цио свијет види
„Партизани како лете
„Ради части и освете."
Последње му бјеху жеље:
„Поздравте ми родитеље,
„Поздравте ми оца мога,
„Нек не жали сина свога.
„Ја погибох, али часно,
„Овако је мријет' красно!
„Најжалије што је мене,
„За мајком ми срце вене."
То изусти, спусти главу
У крваву, заспа, траву,
Да у вјечном санку спава.
Нека му је вјечна слава!
Њему мајка вели 'вако:
„Миловане, сунце јарко,
„Кад се тако часно гине,
„Нека ти је слава, сине!" (578)

Овде имамо широко и подробно израслу, ону кратку и сажету орску баладу која се у Устанку, као што смо видели, заметала и у Ослободилачком рату развила, а која ево даље расте и цвета да би можда донела и нових плодова. Јер развитак народне епике под условима изградње социјализма добија нов замах, нову ширину и нову коренитост.

Радне акције се обављају под моћним упливом друштвене свести о историском значају свога преображавања земље и људи, те се у друштвеној свести јављају као саставни делови величанствене епопеје наше социјалистичке револуције и изградње, и добијају при своме стваралачком одвијању епски замах и карактер. У њиховој епској атмосфери, у којој се из рушевина подиже нови град Титоград или учвршћује и развија братство и јединство народа Југославије широким и моћним аутопутом, итд., природно је ослањање на епску традицију народну, природно је мобилисање моралне свести народне до певања и надахњивања класичном народном епиком. Такође је природно и законито да из класичне епике народна младост радних акција одабира и пева песме епских подвига младића и девојака из класичних догађаја народне историје.

Тако на аутопуту, у II Расинској бригади, налазимо Радована Радивојевића из села Мајдева крај Крушевца где пева следећу песму, научену од седамдесетогодишње мајке Стојке, овим речима:

Уранио Чупићу Стојане
Прије зоре и бијела дана.
Нешто му се очи омакоше
Те погледа преко воде Дрине,
Преко Дрине на Чауш-планине.
По Чаушу пала турска војска,
Беле и' се по гори шатори
Ка' 'но груда на планини снега.
Кад то виде Чупићу Стојане,
Он се брзо у шанац поврати
И дозива све своје синове,
Све синове своје витезове:
— Да л' је кога породила мајка
Да отиђе на Чауш-планине
И да види целу турску војску,
Да л' је војска здрава и весела. —
Сви јунаци ником поникоше
И у црну земљу погледаше;
Ал' се нико наћи не могаше,
Већ покличе ђаче Миловане:
— Ја ћу ићи Чупићу Стојане. —
Стојан њему 'вако проговара:
— Немој ићи, ђаче Миловане,
Јер ће тебе погубити Турци,
Па ће мене клети твоја мајка:
„Бог т' убио Чупићу Стојане,
„Кад те деца од Турака бране!"
Миловане не хте ни слушати,
Па се баци преко Дрине воде.
И Дрину је воду здраво прошо,
Па разгледа и лево и десно,
Па се краде од страже до страже,
Па се краде од јеле до јеле,

Нити шушну, нити сломи грану,
Нит' га гдегоћ опазише страже,
Па се попе на јелу зелену
И он слуша што Турци говоре.
Турци седе, овако беседе:
„Сутра ћемо сложно ударити
„И Чупића жива ухватити,
„Сиротињу коњма прегазити."
Кад то зачу ђаче Миловане,
Он се скиде са јеле зелене,
Па се краде од страже до страже,
Па се краде од јеле до јеле,
Нити шушну, нити сломи гранку,
Нит' га гдегоћ опазила стража.
Кад је био близу воде Дрине,
Опази га Муса чобанине:
„Потрчите лаке турске страже,
„Побеже нам каурски ухода!"
И потрже сабљу из појаса
Да заколе ђака Милована.
Ал' је дете умно и разумно,
Па се крије око вите јеле,
Све од јеле одлеће иверје.
Кад он виде да ће погинути,
Он се сети своје пушке мале
Коју носи тајно у недрима:
„Пуцај пушко, не остани пуста!"
Пуче пушка, не остаде пуста,
И погоди Мусу чобанина,
Погоди га усред срца жива.
Муса паде, Милован допаде,
Па му русу отсијече главу
И метну је у ђачку торбицу.
И Дрину је воду здраво прошо.
Далеко га Чупић угледао,
Мало ближе пред њим ишетао,
Па га пита за јуначко здравље.
Све му каза како је и било,
Па се маши у ђачку торбицу,
Па извади од Турчина главу,
Баци главу у зелену траву.
Проговара Чупићу Стојане:
„Кад нам ђаци посташе јунаци,
„Лако ћемо савладати врага."
(279)

Разуме се да цео опевани епски догађај и нарочито закључна реч Чупићева одговара у потпуности епским напорима и подвизима младих градитеља новога живота социјализма, међу којима и буквално има много „ђака", а кад и сви они

„постану јунаци
лако ћемо савладати врага",

своју заосталост и немаштину. Епика борбеног херојства ђака Милована постаје надахнуће за израстање и распламсавање епике градитељског херојства рада.

Али „враг" су и стари, нељудски друштвени обичаји и односи који нарочито притискују баш саму омладину, па ће и ту омладина по-

сегнути у ризницу старе народне епике да из ње увек ослободилачке и напредне извуче своје убојито оружје друштвене уметничке свести и друштвене моралне савести противу безбројних угњетачких заостатака разних наших уврежених матријархализама, патријархализама итд.

Ево какву стару нашу муслиманску народну песму, устремљену противу древног и жилавог матријархализма, потеже на аутостради Фехим Мујановић из села Зељина крај Доњег Градачца противу још увек укорењеног и отуђујућег култа мајке и матријархалистичких заостатака у обичајима и народној свести:

Коња јаше Шећир Салих-ага
Испод двора секе Мал-кадуне.
Расплак'о се Шећир Салих-ага,
Питала га сека Мал-кадуна:
— Стани, стани, Шећир Салих-ага,
Стани, стани, мој рођени брате,
Што си толко коња разиграо?
Што си толко себи кидисао? —
— Не питај ме, секо Мал-кадуно.
Посеко сам царева сестрића,
Па ми хоће главу за његову. —
— Не бој ми се, Шећир Салих-аго,
У мене су до четири сина,
Један учи, други хатму чини,
Мухамеда глава забољела. —
— Мухамеде, дјете материно,
Хајд д'ијемо дајци на весеље,
Без бубњева и танких свирала.
Бубњи бију па се попутили,
А свирале биле, п' ушутиле. —
Скочи 'Хамед на ноге лагане,
Па он оде у топле подруме,
Па изведе дебела ђогина,
Притеже му сви' девет колана
И десету узду бринимали.
Кад дођоше дајци на весеље,
А при дворма три целата стоје.
Један вели: „Ја добра јунака!"
Други каже: „Жалиће га мајка!"
Трећи ману, отсече му главу.
Летећива глава говорила:
„Бог убио ону милу мајку
„Која воли брата него сина!"

И још једном песмом у десетерцу ће исти певач ударити по женским чаршиским теферичима и расипништву које отуд настаје у осиромашеном муслиманском селу, песма која почиње у шаљивом тону:

Чујте, браћо, послушајте мене,
Како жито расипају жене.
Што би једна жена разнијела,
Три јој села не би нанијела,

и завршава исто тако шаљиво:

Ето тако, нека знаде свако,
Да са женом није живјет' лако,
А без жене зло и наопако. (285)

Али ту је, такође, природно и законито и нова народна епска песма. Ту је пре свега врло чест гусларски десетерац који је још за време Револуције и Ослободилачког рата покушавао да са неколико епских потеза сажето и језгровито епски наслика свеколико збивање Другог светског рата и у њему за наше народе отсудну Народноослободилачку борбу Југославије. Такав десетерац овде, у прве две хиљаде песама нашег анкетног пресека пева Божо Мерјевић из села Хргова крај Градачца овим речима:

Боже мили и недељо млада,
Пошо Хитлер од Берлина града
Да цијелим народом завлада.
Ево среће, завладати неће.
Куд год оде, све он чудо спје,
Док не дође до мајке Русије.
Кад је дошо до мајке Русије
И ту ћеде чудо да направи,
Стаљин му се објеси о главу:
„Ој Хитлеру, мој неверни друже,
„Камо теби ватрено оружје
„Са чим би ти на ме ударио,
„Са чим би ти мене побједио?
„Хајд', Хитлеру, да се огледамо,
„Да видимо добро на мегдану,
„Чија земља, а чије је право."
Заратише двоје силне војске,
Заратише и крвцу пролише.
Видје Хитлер да му добра нема,
Црну књигу Павелићу спрема:
„Павелићу, мој премили госте,
„Пошаљи ми сто хиљада војске."
Кад је Анте књигу проучио,
Пониско је главу оборио,
Сто хиљада војске сакупио,
Сакупио, па је отпремио,
Отпремио до велике Москве.
Там' их спрема ал' их назад нема,
Њиха Стаљин у земљицу спрема.
Купи Анте ћораво и глуво,
Не би л' своју државу сачуво.
Бога ми је сачувати неће,
Друг се Тито с Романије креће.

(286)

И док народни песник у оваквом општем епском обухвату танано естетички чува своју тенденцију за дискретну поенту на крају, која тим шире отвара неречену величанствену перспективу Народноослободилачке победе и Револуције, исто тако он дубоко естетички пева, например, песму уништења једног, после ослобођења у шуми заосталог четничког кољаша, која је сва одраз и свесно оружје насушне потребе коначног истребљења народнога зла. Ево на тој линији какву епску песму свесне, отворене и борбене тенденције пева Хусеин Хоџић из села Зељина крај Градачца о догађају на Одаку у срезу Модричком. Народни песник преамбулом од три стиха наглашава да ће загристи у нов мотив и нову песму:

Мени моја послала Милена,
Три јабуке, једна нагрижена,
Ову нећу, другу започећу:
У недељу у четири сата,
Поранила милиција млада
Са својијем најбољијем тићем,
Поручником Стојаном Мићићем,
И са њиме омладина наша
Која тражи четника пљачкаша.
Кад смо дошли до Слатине бјеле,
Запуцаше наше парабеле;
Туда има још такијех људи
Који неће да им народ суди.
Један другар стари борац био
Па збројовку он је прихватио,
Три рафала на њега је дао,
Док је Живко на земљицу пао.
Паде Живко у зелену траву,
А кокарда замутила Саву.
И тој песми сад је завршетак,
Бандитима дош'о црни петак.
Да се сетим па да реснем и то.
Ви реците: Живио друг Тито!

(297) такође (290)

И као што је својим кратким преамбулом рекао да је овде загризао у нов мотив, тако на крају у свом епилогу од два стиха истакао је он управо као завршну поенету то да је његова песма као и сâм догађај свесно оружје народног ослобођења и Револуције за коју се има захвалити другу Титу, и да ту свест треба на крају изнад свега покличом уздизати.

31. На ужареној светлости баш ове револуционарне друштвене свести настаје, рекло би се, песма апстрактне епике јер у њој нема класичних неколиких епских личности и сукоба међу њима, већ су ту све саме џиновскé акције свеколиких народних маса од ослобођења до изградње, које се све заједно зову и оличавају једним народним, херојским, комунистичким именом: *Тито*. И безброј је ових нових народних песама целовитог епског захвата уједно свеколике Народноослободилачке борбе, Револуције, изградње, Тита.

Ево такве једне која је забележена од Енвера Адемовића из Славонског Брода, а пева се у свим посавским селима. По народном предању треба да је њу започео борац Саво Бјелогрлић у злогласном Тузланском усташком затвору. Али најчешће се она пева у колу и, онако како се борба и изградња развијала, тако се и она од играча и певача настављала и мењала.

И са овим смо дошли до саме друштвене основе и реалног објашњења привидне апстрактности, а стварне целовите конкретности ове епике која опева целину свеколике перспективе револуционарних акција најширих наших радних народних маса које теку већ ево скоро ће бити двадесет година и непрекидно се настављају све већим полетом. У овој новој, битно орској епици народне масе, дакле, непосредно

опевају играјући своје револуционарне акције и дела целовито сагледана и названа именом и оличеним ликом Тита народног сина кога је Револуција и изградња социјализма ставила себи на чело. А као епско оличење саме народне свести у следећој босанско-посавској песми ове нове орске епике под условима социјалистичке револуције и изградње јавља се традиционални, древни, пагански лик виле:

Једно јутро прије зоре ране,
Викну вила с велике планине
И дозивље Тита великога:
„Друже Тито, вођо пука свога,
„Ти очисти земљу од фашиста,
„Правица се на све стране блиста.
„Ти протера Швабе, Талијане
„И уништи народне душмане.
„Што је труло све је у распаду,
„Што је здраво, све је сад на раду.
„Што је криво, приводи се казни,
„Злочинци се кажњавају разни.
„Тамно око борца партизана
„Смјело прати народног душмана.
„Послије овог крвавога боја
„Свугђе земља обнавља се твоја.
„Обнављају пути, железнице,
„Ударници зноје своје лице.
„Неуморно раде руке свуда
„Јер не жале напора ни труда.
„Подижу се куће попаљене,
„А тјеше се мајке уцвјељене.
„Обнављају села и градови,
„Земљу ору тракторски плугови.
„Измишљено к'о у пчелињаку,
„Има рада сваком поштењаку.
„Напред води омладина твоја
„Јер не жали напора ни зноја.
„Друже Тито, крило соколово,
„Порушено диже се поново.
„Држава је твоја првог реда,
„У њу цијела Европа сад гледа...“
(313)

Очигледни двостихови, из којих се ова песма састоји, говоре о првобитном орском пореклу и суштини ове карактеристичне масовне монолитне и целовите народне епике социјалистичке револуције и изградње, — епике новог израза друштвене свести колективних напора и подвига данашњег преокрета нашега друштва и човека.

32. Али под условима изградње социјализма народна епика се развија стилски и у супротном смислу најконкретније обухватајући карактеристичне ликове и догађаје из протеклих борби.

Народна епика Револуције и Ослободилачког рата чак достиже у епоси изградње социјализма високи стил класичне наше народне епике кад слика, например, с једне стране, крајње нечовештво у које се срозала дражиновска противнародна војска и, с друге, једину светлу народну наду, партизанске борце народне слободе и револуције. Таква

је следећа народна песма забележена од Василија Вукова Мишковића из Никшића о режиму рогље у Васојевићима што га је измислио и провео Дражин командант Војислав Лукачевић:

Боже мили, на свему ти хвала,
Црну Гору захватила тама,
Особито Васову нахију.
Ту казују некаквог дахију,
Лукачевић именом се зваше,
Што народу мира не даваше.
Окупио неколико злица,
Све народних подлих издајица.
Сад је другу узео методу:
Заканио ићи по народу
Од Санџака до висока Кома,
Не видео никад свога дома!
Направио рогље и тојагу,
Што ни на ум не би пало врагу,
Туче бије јадну сиротињу,
За врат рогљу, низ леђа батину.
Па да видиш издајника брата
Кад притисне рогљом иза врата
И с тојагом од цела два метра,
Јесте, брате, светога ми Петра!
Но га својом он платио главом,
Што то ради с' сиротињом правом.
Та се жалост зачула далеко,
Украј Босне Дапчевићу Пеко
Купи војску младих пролетера
Да што прије скотове протјера.
Дрину воду здраво пребродише
И Црне се Горе дохватише.
Води војску, пролетере, тиће,
С њима дође у Васојевиће
Да потраже проклете целате,
Те да једном за вазда заплате.
(546)

По изгледу недовршена, народна песма овде уствари оставља слушаоцу да себи дочара заслужену трагедију невиђена нечовештва Лукачевића, — позива слушаоца да неречено и неизрециво сам епски замисли по срцу своме. Ово отварање епске перспективе и остављање слушаоца да сам епски ствара јесте један нови наглашени моменат у развитку наше народне епике, који по други пут овде подвлачимо и истичемо.

Разуме се да овај моменат налази разнолика своја остварења. Тако Марјан Цвитан из села Затона код Шибеника, певајући своју дугу „писму" од 133 стиха о седам злочина које су 1943 починили усташи у Станковцима и Малом Црљенику шибеничког краја:

Слушај, друже, тешкога удара
На двадесет првог фебруара,
У Станковцим' мисту, ако с' био,
Кад се страшан случај догодио,
Кад погибе седам соколова
Од усташког праха и олова.
По дану им нису хтели доћи,

Већ у чет'ри сата по поноћи.
Иде банда к'о вуци из горе
У бијеле Вунић Томе дворе, ...

и само ће ту и тамо уз опис усташког злочина отворити перспективу неизбежне праведне казне којом ће изроде казнити партизански наоружани народ из горе, те ће, например, Цвитан о нејакој жртви Крешимиру певати:

Кад он виде да му нема спаса
Он зажали иза свега гласа:
...„Имам и ја сокола у гори,
Мог Ивана, јабуку од злата,
Он ће свога осветити брата." (560)

За даљи развитак епике под условима изградње социјализма је карактеристична и законита тежња да све догађаје Устанка, Револуције, Ослободилачког рата и саме изградње социјализма обухвати уопштено или појединачно и конкретно.

Епски десетерац, гусларски или орски, обухватио је чак и оне болне моменте, у којима су после Револуције и Ослободилачког рата партизански борци појединачно гинули у заседама преосталих четничких или усташких разбојника. Тако Лука Станковић из села Горње Слатине среза Шамац пева следећу песму о погибији Мике Обрадовића, партизанског борца и јединца у мајке, који је, враћајући се из војне јединице у своје село Брвник 1946 године борио се три дана са једном четничком заседом на Озрену и од задобијених рана, несавладан у снегу преминуо:

Сунце јарко са висока гледа,
Мајка сина из горе погледа.
Сунце јарко што се више креће,
Син једини мајци доћи неће.
Тамна ноћца, нико се не чује,
Сам друг Мика кроз гору путује.
Толку земљу здраво другар прође
Док проклетом Озрену не дође.
У Озрену ђикани се скрили
Па нам друга Мику обранили.
Друг је Мика ране задобио,
Ал' је ђикан борбу отворио.
Три се дана гађали по брегу,
Рањен Мика лежао у снегу.
Друг нам Мика не говори више.
Другарице на коњена пале,
Друга Мика мртва целивале.
Тврдо спава из Брвника цвеће
На Озрену, пробудит се неће.
Стара мајка јад освете чује,
Ал' се јадна ником не вјерује,
Све се нада остарјела мајка
Добра гласа од друга Ивана.
Друг је Иван кући долазио,
Старој мајци 'вако говорио:
„Стара мајко, морам ти казати,
„Дужност моја, није ми лагати,
„Ми смо свога друга изгубили,
„Друга свога, милог сина твога."
Јад је, мајка, до бога се чује,
За јединим сином јадикује. (762)

Опевајући херојске догађаје и доживљаје из времена саме изградње социјализма, народно певање се осврће такође и на крупније битке Ослободилачког рата и тад народна приповедна песма достиже гдешто својим драматичним садржајем и обликом стил класичне народне епике. Она то постиже нарочито кад има да претстави неке од отсудних окршаја. Тако, о боју код Мојковца је забележена следећа песма од Ивице Радевића из Косора крај Титограда, коју вели да је сâм спевао 1946 године:

Зима бјеше, облаци се муте,
Двије војске под Мојковцем ћуте.
У најтежем вакту и земану
Спремају се боју и мегдану.
Партизани мрзну у снијегу,
А Њемачка своје дивизије
Око Цеља и Лепенца крије,
Од свукуд јој трупе придолазе,
Мисле Тару воду да прегазе.
Снијег пада и гору савија,
А мраз пусти стеже и разбија.
Чујеш вука да кроз гору виј̂е,
Слути да ће гинут војске двије.
Вук престаде горам' да јауче
Док са Цеља топ њемачки пуче,
Партизански с планине Ланишта,
Глас му гори не бијаше ништа.
Ломе гору, сијеку налете,
Док њемачке ударише чете,
Од Брскова преко Бојке њиве,
Сретоше се партизани с њима.
Но о томе много прича има.
Ту гинуше партизани млади,
А и Швабо добро не уради.
У велике горе, у пустиње,
Дављаху се ко у море сиње,
Само кажу шест утече друга
И пред њима командант Корнуга.
Ма утече убрљана лица,
Без војника и без официра.
Но кад тамо пред Стазера стиже,
Коса му се покрену и диже,
Страх га бјеше од старога лава,
Па му црни обер саопштава:
„Ти ме посла с дванаест хиљада
„Да прођемо про Мојковца града,
„Да освојим брда и равнице
„Од Берана до Андријевице.
„Ја не знадох ђе се војска ђеде,
„Све то пуста планина изеде.
„Ону војску што поведох тамо,
„Седам друга довео сам само.
„Мене мајка у црни дан роди
„Те и мене пушка не погоди,
„Да погинем у љутоме боју
„За јуначку домовину своју.“
Хитром руком до оружја стиже
И сам себе уби из бровнинга,
И ето му данас костурнице
Код студене воде Раванице. (1790)

Свим овим законито и на много нових начина народне масе даље спремају себи своју неписану, усмену, епску хронику о великим и отсудним својим ослободилачким победама да уједно сачувају свој несаломљиво борбени дух слободарства будућим покољењима.

33. А овим духом дивљења и љубави само према слободарском борцу и слободарском градитељу социјализма је данас испуњена и многа народна љубавна песма.

Тако у песми Радована Михаиловића из села Брезне код Горњег Милановца девојка не отвара свој прозор ономе ко није борац из ослободилачке Титове армије:

Од Ваљева па до мора
Посађен је бор до бора.
Међу њима зелен ора
Дошо драги до прозора.
„Да си, драги, борац био,
„Прозор би се отворио.
„Чија оно војска беше,
„Кад Београд заузеше?
„Оно беху љуте змије,
„Друга Тита дивизије...“

(1676)

Па у истоме духу младост све више условљава своју љубав пожртвованим градитељством и са Невенком Боровлачин из Соколца пева:

Нећу момка, нити ми је мио,
Који није на изградњи био...

(1077)

34. Зато је велики изузетак данас народна песма која би опевала несрећну љубав неког борца, а кад се и таква нађе, она је сасвим јасне тенденције да изазове још једну симпатију више према борцу као жртве гдекојег недостојног девојачког неразумевања и неправде.

Тако, међу лирским љубавним песмама налази се једна о несрећном морнару инваниду који се у својој борби верно борио за љубав своје драге, али обе руке изгубио, а са рукама и своју драгу, па се у песми он тужно мири са тим да сад више није за њу. Ову песму је Боса Матијашевић чула у свом селу Суторини Боке Которске, али се пева и у околини Кикинде и Кнежевца у Банату где су се после рата населили которани:

Седео је млади морнар
На палуби брода свог
И певао дивне песме
Свом животу млађаном.
Реч је дао својој драгој
Да ће њојзи веран бити,
Борити се за њу славно,
Да је неће оставити.
Али једне мајске ноћи
Несрећа се догоди
Однеше му руке двије
Ти проклети рафали.

Улицама кад пролази,
Све се за њим окреће,
Друг му пали цигарету
Јер он нема руке две:
„Гори, гори, цигарето,
„Ти, прекрасни друже мој,
„Овако ћу поред тебе
„Очајати живот свој.“
Пред кафаном једном малом,
Такозвана Капителан,
Седео је јадни морнар
Без две руке жалостан.
Спазио је једну ружу
Која тек је процвала,
Сетио се своје драге
Која га је волела:
„Опрости ми, драга мила,
„Јер за тебе нисам ја,
„У целоме овом крају
„Највећи сам богаљ ја.“
(711)

Варијанту ове песме пева такође бригадиста Славка Ђурђевић из села Рибара у Мачви (1606).

А овако несрећна љубав морнара инвалида гануће тим више и дубље сваког што се у ору чешће чују двостихови као што су ови, забележени од Стане Ђулибрк из села Бравског у срезу Књуч:

...Ни мени се мајко, не весели,
Инвалида моје срце жели.
Инвалида из овога рата
Свако воли к'о рођеног брата.
(977)

Садржај ових орских стихова и изражава оно опште осећање градитеља социјализма, на чијој основи је тек потпуно јасна изузетност трагедије коју описује песма о несрећном морнару.

35. Уместо некадањих народних песама јадиковки за регрутима и војницима који служе војску, данас народна песма мисли на њих с поносом и радошћу:

Цветала ми, цветала
Ружа у фијоци.
А мој драги, срећа моја,
У Титовој војсци.
(515)

Чак и сама титовка као знамење легендарног херојства и мушкости заноси срце девојака, како то каже, например, песма коју пева Рамо Хусовић из села Крајчиновића крај Прибоја:

Весели се, горо Романијо,
Партизан је рано преболио.
— Партизане, ко ти шајку скроји
Те ти тако над очима стоји?
Скини, драги, титовку са чела,
Много ме је у љубав занела. (531)

А љубав овако везана за херојску Армију, везана је и за херојску Партију, те се чују бројне народне песме као што је ова Ангелине Циновић из села Рибара код Богатића:

Мене Миле пита из Армије:
— Мала моја, јеси л' члан Партије?
— Јесам, Миле, већ година има,
Дајем пример младим скојевцима.
(1453)

36. Али, например, ради егзалтације моралне и лирске лепоте верности, данашња младост ће често посегнути у ризницу народне поезије и отуд ће са младом сељанком, бригадистом Славком Ђурђевић, из села Рибара у Мачви, запевати стару ову, веома познату песму бола чедне и верне љубави и девојачке клетве која би да згроми неверство и неверника:

Девојчица ружу брала
Па је заспала.
Њој долази младо момче,
Буди девојче:
„Устај, устај, девојчице,
„Што си заспала?
„Ружа ти је увенула
„Што си набрала,
„Драги ти се оженио
„Ког' си волела"
— „Па нека га нек' се жени,
„Просто му било!
„Ведро небо загрмело,
„Гром га убио!
„Црна земља препукнула,
„У њу пропао!" (1609)

Иако се више не верује у страшно дејство „девојачке клетве", старе песме о њему се ипак још увек певају на градилиштима социјализма јер као ова описује веома верно и лирски бол напуштене девојке. Певају се и такве као што је следећа, записана од бригадисте Нинка Видића, у чији буквални садржај нико не верује, већ је узима у преносном значењу као израз горког и грозног кајања оног ко погази своју реч и напусти девојку. И као таква, не пева се случајно баш она, тако лирски треперава и потресна, која као да је продужетак оне претходне и одговор на њу:

Умро Јово једини у нане,
Жао мајци Јова укопати
Па га копа у зелену башту.
Њега мора чешће облазити,
Свако вече: „Добро вече, Јово!"
Свако јутро: „Добро јутро, Јово,
„Је ли теби црна земља тешка
„И четири даске шимширове?
— „Није мени црна земља тешка,
„Ни четири даске шимширове,
„Већ је тешка девојачка клетва,
„Кад закука до бога се чује,
„Кад уздане и сунце застане,
„А кад суза на земљицу пане
„Три метара у земљу пропане
„И поздравља неколко момака
„Да не љубе назор девојака.
„Ја сам једну назор пољубио
„Па ми гуја црне очи пије,
„Очи пије, у косе се крије,

„У косама гнијездо савила,
„Напролеће излегла је тиће,
„Младе тиће шарене гујиће.„
(1162)

И поред своје архаичности, ове две песме су још увек живе и актуелне својом потресном критиком нелепих и недостојних односа међу онима који се воле, — својом дубоко лирском заштитом девојака и девојаштва.

Веома су ретке митске или друге песме које се још знају и певају на градилиштима, а не би биле од неког сличног дејства, и значаја. Тако, например, ова песма о светињи десне стране певана је од Доминка Маријановића из села Шпионице:

Сунце богу на коњену спава,
Овако се с богом разговара:
„Мили боже, пробуди ме рано
„Да огријем по пољу тежаке
„И дјечаке мале и нејаке,
„Само нећу Мркоњића Мате,
„Јер је Мато вола о'совао,
„Да ј' љевака не би' ни жалио,
„Већ десњака, жалосна му мајка!"
(752)

Овако друштвено неактуелне песме из старе народне ризнице, највећа су реткост. А многе, које се отуд још увек одржавају, праведно критички делују противу грешака и недостатака који су то и у социјалистичком друштву остали.

37. А друштвеноморалну функцију критике и самокритике народно стваралаштво врши бројним песмама разних мотива од којих се сваки односи на покоју врсту крупнијих недостатака заосталог друштвеног менталитета појединих етничких група, друштвених слојева, крајева итд.

Тако и на аутопуту ће се по овом или оном наметљивом и разметљивом локализму пословички ударити хумором одавно и широко познате народне песме:

Цела Тузла
Једну козу музла,
Па се хвали
Да се млеком храни,
Од млијека
Потекла ријека,
А од сира село
Усмрђело.
(8)

Исто тако ће, поводом гошћења једне француске радне бригаде на аутопуту, један нови двостих исмејати неукусно и некарактеристично претеривање у југословенском гостољубљу, овим речима:

Ој Французи, мили гости,
Вама месо, нама кости.
(9)

Ту су на градилиштима у истом духу бројне и често духовите, шаљиве и веселе поскочице, најчешће веома кратке. Оне задиркивањем и хумором весело исправљају ситне мане бригадиста. Тако се о другарици референту санитета припева:

Наша Ајша вредна била
Литар јода потрошила.
На најмање ране ставља,
А велике заборавља.
(118)

Или о команданту III Оџачке бригаде пева Милорад Томановић из села Томићева:

Наш командант, наша дика,
Нервира га вазда вика.
Забранит' му то се мора,
Макар иш'о до Котора.
(120)

Али и крупнији недостаци бригадиста и њихових командира су предмет веселе критике и сатире, па ће се чути многе песме које су као ова која је забележена од Стевана Божовића из села Стравче код Титограда:

Трећа чета има наша
Командира репеташа.
Казани су гершле пуни,
Командир се Милан буни,
Па за своје мисли јаде:
Зашто нема мармеладе?
Супа житка, а порција плитка,
Меса мало, у око би стало.
Па да видиш мили боже,
Три порције изјест може,
Опет вели да је мало,
Да у стомак још би стало.
(1778)

Свака критика се ту у ору шаљиво припева као поскочица. И, да се створи таква атмосфера, припева се многи такозвани бећарац, пре свега орска народна песма духовите, неодољиве, раздрагане и победоносне борбе младости противу застареле патријархалне стеге и потлачености. Како су и ове песме настале из орских двостихова, то ови у њима нису увек уједначени ни усклађени, него се међу њима истичу лепши и изразитији, као:

„Пружио се преко шора ланац,
Иде лола и пева бећарац...
Очи моје граорасте боје,
'Оће лола да буду његове.
— Како ћу ти моје очи дати,
Чиме ћу те, душо, погледати?"...
(87)

Оно што је у њима увек најчешће, јесте истицање и егзалтација најпуније слободе младости у избору своје љубави, те је поента једног другог бећарца у двостиху:

Лоло стара, на љубави хвала,
Доста сам се твоја цура звала. (88)

Али законито најважнија је ту духовитост, шала, веселост у којој младост завири и у погдекоју своју ману или слабост.

У веселом расположењу око логорских ватри радилишта, као и Револуције и Ослободилачког рата, поред поскочица, радо се певају и шаљиве песме, па на аутопуту Фрањо Мартић, столарски радник из Зеленике крај Дервенте пева:

Кад сам био стар у младо доба
И гонио брда низ говеда,
И носио раме о капуту,
И љубио цурице на путу,
У незнању обазрех се за се,
И видио ледину на кобили пасе.
По њој лете два печена зеца
И за њима Мујо брез очију,
Пушку носи, а нишана нема,
Пушка пуче, жалосна му нана,
И погоди Мују под кољена,
Под кољена гђе му душа стоји.
Мртав паде, а жив кући дође.
Код куће му четири весеља:
Печен пјетлић на ражњићу пева,
А печена кока црно јаје снела,
Отац му се ни родио није
А по мајку отишли сватови.
Да се, бог д'о, ни женио нисам
Не б' овако сада био висан.
Крмача се на сламу попела
И за собом прашчиће повела,
Све прашчићи по слами дуцају,
А пилићи крмачу сисају.
Слепац гледа колико је сати,
Сакат бјежи да га не уфати.
Гуска воду из решета пије,
Ми пјевамо што истина није...

Краћу варијанту ове песме пева и Станоје Бројчиловић из Оцака (1176).

Ту се певају и играју такође и шаљиве игре као што је:

А са чим се бибер туца?
— Са ногом се бибер туца.
А са чим се бибер туца?
— Коленом се бибер туца, итд.
(778)

У овој варијанти је ова орска песма забележена од Добривоја М. Петровића из села Чопура Параћинског среза.

Овде се певају и извесни осамостаљени делови необично популарне веселе песме информације, критике и самокритике „врапца"[1] из Устанка, Народне Револуције и Ослободилачког рата.

[1] Видети Драгослав Антонијевић, *„Врабац" — нов облик масовног народног певања*, Гласник Етнографског Института Српске академије наука, Београд, 1958, стр. 123—132.

Поједини духовитији и уопште успелији делови вранца памте се посебно и певају се вранчевом мелодијом као кратке духовите народне песме о подвизима појединих бораца Револуције и Ослободилачког рата, о моралним ругобама и наседањима фашиста, четника, усташа итд.

Тако Нада Петровић из Деча код Земуна пева о подвигу „Волфа" команданта Првог посавског партизанског одреда, који је заробио једну немачку јединицу:

Јединица среће нема
Када лети преко Срема.
Не познаје она стање
И спушта се код Ашање.
А наш „Волф" је био бржи
Јединицу за реп: држи! (410)

Исто тако млади бригадист Паја Екмекџић, добар певач, механичар из сремског Купинова пева:

Ој, четници, ој, бандити,
Немојте се више крити
Ни по шуми, ни по страни,
Наћи ће вас партизани.
(413)

38. Али на овој линији типично појачаног деловања моралног закона критике и самокритике под условима изградње социјализма посебно место имају и карактеристично широку обраду у динамичкој структури народног периода добијају народне песме које су одраз и застава отсудне битке младости противу свих застарелих предрасуда које спречавају и спутавају слободу избора своје љубави.

Има односа и обичаја који у друштвеној структури живота широких народних маса остају увек социјалистичким преображајем још неначети, па се зато јављају непромењене и тужне оне народне песме које одражавају обичаје који регулишу те односе. Тако већина сватовских песама око свадбених обичаја остаје нетакнута. Например, Мара Мијатовић, пореклом из Босне, а данас у Банатском Великом Селу, запеваће ову песму свадбеног растанка младе невесте од њене мајке:

Девојка, девојка,
Мајци плакала:
„Не дај ме, не дај ме,
„Мајко далеко.
„Оста ми, оста ми
„Цвеће најако.
„Често га, често га,
„Мајко, заливај.
„Ујутру, ујутру
„Росом с прозора,
„Наподне, наподне
„Водом с извора,
„Увече, увече
„Грозним сузама.
„Ако ти, ако ти
„Цвеће повене,
„Сети се, сети се,
„Мајко, ти мене."
(1001)

Поред ове тужне песме одласка надалеко и за недрагог, чуће се и нов двостих после рата и његовог поколења усамљене и сироте девојке као што је овај двостих Радојке Рујић из Трњака код Брчког:

Румена сам и помало бела,
Бака ми је фамилија цела. (2000)

Али главна тема су застарели друштвени односи и обичаји који гуше младалачке полете и усхићења.

Тако и само колебање младости под још увек тешким притиском разних предрасуда старе патријархалне друштвене структуре одржава се у низу данашњих народних песама. Од бригадисте Славке Ђурђевић из села Рибара у Мачви је забележена следећа кратка песма тужног младалачког колебљивог дијалога:

Ја малена, а мој Миле већи,
Па ме пита, 'оћу ли одбећи?
— Причекај ме још овога лета,
Старија ми сестра, Миле, смета.
(1589)

Али се у структури данашњег народног певања налази и одлучнија реч младости. Ту је и стара песма некадање договорне крађе вољене девојке, певана, например, од Велизара Глишића из села Белотића у Мачви:

Ој, девојко, девојчице,
Украшћу те од мајчице.
Украшћу те за два сата
Да те чува девет брата.
Украшћу те, луче бело,
Да те чува цело село...
(1538)

Младост социјалистичких градилишта сасвим природно и законито пева и своје старе и нове песме борбе за пуну слободу свога љубавног одабирања, борбе коју је она већ вековима водила противу своје у томе смислу патријархалне поробљености и коју са новом жестином продужује после Револуције која јој је правно ту слободу донела, али коју јој ускраћују још увек бројни заостаци старих односа, обичаја и предрасуда.

Против самих тих старих предрасуда се певају многе старе народне песме којима се већ давно минула младост противу њих борила. Од бројних народних песама те врсте наводимо стару чобанску песму забележену од бригадисте Радисава Рајића из Доње Бреснице у Топлици:

Са планине глас се чује
Млад чобанин где тугује,
Чобаници довикује:
„Чобанице, злато моје,
„Догнај амо стадо твоје!“
— „О, ја би га догонила,
„Ал' ми не да мајка мила,
„Стријела је погодила,
„Кај да није млада била.“
(1702)

И младост ову своју борбу на пољу најприснијих људских осећања продужује да води хумано, вршећи притисак на саму родитељску љубав певањем најчешће веома тужних песма мотива *Омера и Мериме*.

Веома бројне су песме и варијанте овога мотива и тако широко пронете данас и омасовљене, да је, например, и у Врању опште позната следећа приморска песма:

Усамљени млади морнар нигде никог нема
Само драгу у даљини, која му је верна.
Они би се већ узели, ал' их мајка кара:
„Зашто, кћери, ти да љубиш младога морнара?
За морнара није љубав, нити дева бајна,
За њега је сиње море, лађа верна драга."
Седи дева поред мора, горке сузе лије,
Њој долази драги морнар, па је проговара:
„Зашто плачеш, драга душо, зашто сузе ронити?
Зашто нећеш, драга душо, да ми одговориш?
Кад је тако, дево бајна, да се опростимо
И заједно загрљени у море скочимо!"
Они су се загрлили, у море скочили,
А валови са Јадрана, мирно их покрили.
„Збогом, оче, збогом, мајко, од сад па до гроба
Трунуће вам ваша ћерка у најлепше доба."
— „Да сам знала, мила кћери, шта ћеш учинити,
Ја бих теби дозволила морнара љубити."

(13)

Исту варијанту пева и бригадиста Даница Бранисављевић из Средске код Призрена, са том разликом што је њено приповедање негде мање, негде више потпуно, па у њему, на питање морнара, налазимо и одговор девојке:

Ја бих хтела љубит тебе ал' ме мајка кара:
„Окани се, мила ћери, младога морнара.
„За морнара нит је љубав, нит је верна драга,
„За њега је сиње море, лађа верна драга."

(1580)

Скоро у препеву, ову песму пева и Славка Ђурђевић из села Рибара у Мачви (1607), а скоро верно као у првом наводу је пева Цвета Живковић из Пирота (1724).

Исту варијанту пева и Гано Кратовац из села Касидола у Прибојском крају са извесним разликама као што је разлика у самоме почетку песме:

Крај обале дјева плаче, грозне сузе рони,
Са обале млади морнар девојци говори, ...

или као што је нов значајан стих:

Тако често дешава се кад старији бране . . .

(533)

Овај последњи стих, важан са своје изричности налази се и у певању ове песме, забележеном од Душана Жагара из села Ражанца крај Задра (1568), као и у певању Љубинке Милутиновић и Десанке Антић из Књажевца (1761).

Као ову, тако и остале песме овога мотива, које се певају на градилиштима, одликује свест и отвореност њихова. Оне се изрично и отворено својом емотивном пресијом устремљују на друштвено и људски заостале родитеље, и гдешто им чак, као ова, измамљују при-

знање тешкога греха спутавања и онемогућавања слободније и људскије љубави.

Бројне су песме које почињу као ова коју пева Ана Ј. Штимац из села Чичинаца среза Славонске Ораховице:

Волели се двоје млади,
Обадвоје сирочади:
Узети се нису смјели,
Нису дали родитељи, итд.
(856)

Ту је и песма из Народноослободилачке борбе и Револуције која разоткрива и савлађује овакво патријархално спутавање као крајње назадно, народу, човеку, слободи и напретку непријатељско, као „ђиканско" (одвратно четничко) и одржава несаломљив отпор младости према њему:

Другарице, из мог села,
Што си тако невесела?
— Како не бих? Морам бити.
Од другова нећу крити.
Синоћ ми је рекла нана
Да ћ' ме дати за ђикана.
Нећу, мајко, нећу, мила,
За ђикана поћи жива.
Ђикани су кратка века,
А ја млада пролетерка.
У логору бољшевика
Налази се моја дика;
Три године, или више
Нит' долази, нит' ми пише.
(75)

Ова песма је такође забележена од бригадисте Љубомира Илића из села Јошанице у Топлици (1801) и других.

Ту је и отворена, свесна и отсечна данашња орска песма какву је у колу, например, пева Ружица Петровић из села Иванкова код Винковаца:

Милу лолу одбила ми нана,
А немилу одбићу и сама.
Мене нана за немило даје,
Чини ми се к'о да ме продаје.
(1906)

А у прилог овако победоносној, свесној и ослобођеној младости пева се и о трагичном случају послушности једне млађе сестре која се у крају Херцег Новог повиновала древном патријархалном обичају чекања старије сестре да се она уда, те довела момче, коме је реч дала, до тога да у заједничкој смрти потраже излаз из јада таква чекања. Песма о овом херцегновском догађају забележена је од Станка Б. Ивановића из Никшића и претставља још једну песму више мотива *Омера и Мериме*, пониклу, као и остале, из стварна живота нашега друштва и својим трагичним садржајем конкретно устремљену против застарела обичаја и предрасуде чекања старије сестре:

Што се деси једног дана
Више оног мора слана,
Једног дана, једне уре
Од момчета и од цуре!
То су момче Даре звали,
У једном су селу стали,
У једном су селу стали,
Једно другом ријеч дали
Да љубаве и да живе
Ка' 'но тићи боје сиве.
„Причекај ме два-три лета,
„Старија ми сестра смета,
„Удаће се сестра мила,
„Згодна бјеше ка' 'но вила."
Он је чека два-три лета
И четвртог до јесени.
А четвртог до јесени
'Оће момак да се жени.
Једно јутро прије зоре
Узе пушку и леворе,
Па на руку прстен ставља,
Да се својој драгој јавља,
Да он својој драгој јави
О јадима и љубави.
Преко руке кабаницу
Па он хајде уз главицу.
Кад је доша' на главицу,
Наша' цуру у шумицу.
Добар дан јој називаше,
Ал' се цура не дизаше.
На њега се не обраћа
Но бијеле овце враћа.
Ал' је жао момку младу
Што заплака своју драгу.
„На ти овај прстен с руке,
„Да не буде какве бруке."
Неће руке да пружаје,
Нити хоће да с'удаје.
Што ће сада момак млади?
Не зна шта ће сад да ради.
„Видиш ове густе шуме,
„Биће нама вечит' куме,
„Видиш овог леворвера,
„Биће тебе за девера!"
Па опали два-три пута
Од вр' главе до дно скута;
Па опали мале пушке
У његове прси мушке.
'Оће цура да се вида,
Но не може пођ' од стида
Преко Будве и Котора
На Цетиње код доктора.
Кад се цура извидала,
Опет пође чуват овце.
Поврх Дара цука звонце
Да не види више сунце.
Он умрије, она оста,
Не била јој љубав проста.

(577)

Као сам догађај, тако је и песма овде конкретно устремљена противу застарелог патријархалног обичаја чекања старије сестре, а за пуну слободу младости у одабирању и остваривању своје љубави. Препреке су у друштвеним односима заостале многе и са њима многе предрасуде, па су многе и ове песме већ давнашње борбе младости за чедну слободу својих срдаца скоро увек везане за сасвим скорашње трагичне случајеве предрасудама онемогућене љубави. Тако, да наведемо још један пример. Бригадиста Боса Матијашевић из Суторине у Боки пева следећу песму, коју је слушала од старијих другарица, о несрећној љубави Радована Миловића и Радојке Ковачевић, такође из Суторине, који су 1947 извршили самоубиство онако како то песма приповеда:

На обали плавог мора
Два зелена расла бора,
Млади момак и девојка,
Радивоје и Радојка.
Момак беше понос града,
Јадној мајци срећа, нада.
А девојка вила бела
Млада момка занијела.
За њу нема зоре, дана
Кад не види Радована.
Она њему цвеће браше,
„Драги", „мили" њега зваше.
Два студента брата има,
А отац јој плату прима,
Стари отац њојзи не да
Радивоја да погледа.
Па и браћа на то пазе
Радивоја да омразе:
„Што ће теби, сејо мила,
„Радивоје с жуљевима?
„Што не узмеш за драгана
„Млада момка школована?
„Или узми ти трговца
„Који има доста новца."
— „Бићу боса, бићу гладна,
„Љубићу га, мајко јадна,
„Јер је љубав више драга
„Од новаца и од блага."

Радивоје сам се шета,
Нанесе га судба клета,
Пуче пушка изненада
Посред срца момка млада.
После смрти трећег дана
Млада момка Радована,
Пошла цура на гробовље,
Па драгога мртва зове:
„Устај, драги, устај, мио!
„Коме си ме оставио?
„Зар да твоја младост вене?
„Већ живота нема мене.
„Иако се мора знати,
„Сада ћу се отровати."
Па у руку отров узе,
Пролише се вреле сузе.
И по гробу венац стави:
„Умрли смо због љубави,
„Ко год дође нека чита
„И за нашу љубав пита;
„Нека види ко год дође
„Како наша младост прође..."
(702)

Нов је реализам са којим ова песма говори о студентима стара кова и старих класних предрасуда, који подржавају према својој сестри забрану старог оца и доводе Радована и Радојку до судбине Омера и Мериме, Ромеа и Јулије и толиких других младости које су се имале борити са толиким другим застарелим друштвеним предрасудама, а Радован и Радојка у песми јасно са класним предрасудама у друштву које се ослобађа класних односа и предрасуда. Зато се ове песме, баш овако конкретно везане за стварни догађај и овако реалистички испеване, јављају законито као моћан одраз и оружје младости која отклања данас свесно класне односе и предрасуде још и зато што ти односи и те предрасуде често би да трагично онемогуће љубав њену.

Али у крајевима у којима је патријархални притисак још увек изванредно јак и у којима младост још увек бројно гине са своје „несрећне љубави", народна песма, која ову несрећу и тешку борбу младости одражава, и данас остаје уопштено и дубоко лирска и тиме блиска класичној народној песми *Омер и Мерима*. Ево такве једне данашње муслиманске песме из Босанске Посавине коју пева радник Едхем Дједовић из села Медића среза Градачачког у Босни:

Иде петак и недеља млада,
Свака драга драгану се нада,
Свака своме, а ја немам коме,
Моје драго замутило Саву.
Носила га Сава до Свилаја,
Од Свилаја до Зеленог Гаја;
То гледале свилајке девојке:
„Драги Боже, а добра јунака!
„Је л' и њега оженила мајка?"
Мртва глава, језик прогонара:
„И мене је оженила мајка
„Мутном Савом и зеленом травом."

Још ближа је класичној песми *Омера и Мериме* следећа предратна песма коју певају бригадисте Мара Пејић и Ана Јосић из села Боће код Брчког о неком несрећном Јелићу и његовој љубави Мари. Од класичне се разликује неким савременим реалистичким елементима, као што су датум, попови, сликар, итд.:

Двадесетог јануара бјеше
Кад се двоје младих завољеше,
Завољеше па се не узеше,

Већ обоје млади умријеше.
И двије их мајке сахранише,
И четири попа опремише,
Кроз земљу им руке саставише,
А у руке зелене јабуке.
Повиш' драге вита јела расте,
Повиш' драгог зелен борић нико.
Дошо сликар па их је услико
И на гробу слику оставио
Да је Јелић Мару загрлио.
(1835)

И треба ли мајкама оптерећеним бројним верским, имовинским и класним ограниченостима, црње шибе од болне ироније оваквих песама?

Одраз друштвеног кретања у којем младост ту и тамо постаје жртва застарелих друштвених интереса, обичаја, и предрасуда, народна песма постаје револуционарно оружје младости и њене већ умногоме ослобођене љубави.

На овој линији динамичке структуре данашњег народног поетског стваралаштва постаје нарочито јасна, с једне стране, општа и законита одлика народне песме да је веран одраз и моћно оружје напредних снага друштва и народа, и, с друге стране, сама суштина народне песме да је напредна, револуционарна, одраз и оружје управо динамичке структуре друштва и историје најширих народних маса у њиховом непрекидном судбоносном корачању напред.

Учестаност и раширеност песама овога садржаја говоре о посебној снази навале данашње младости на застареле поробљивачке предрасуде у данашње време, под условима изградње социјалистичког друштва и социјалистичке слободе. То се види на следећем примеру песме, настале на Голији и Никшићу, коју пева Србољуб Ц. Гајић из села Завлаке у Рађевини:

Од Голија и Никшића
Волели се двоје тића,
Волели су к'о два цвета
До осамн'ест својих љета.
Перовићу беше Жарко,
Леп је као сунце јарко,
А Милица вереница
Својој мајци јединица.
Жарко живот не пожали,
Карабином он опали.
То је било часа тога,
Он позива стрица свога:
„Кажи, оцу, реци мајци,
„И нек чују сви рођаци.
„И нек' буду сви весели,
„Сутра им се Жарко жени."
Жарко живот не пожали,
Карабином он опали
И он крај ње мртав оста,
Нека им је љубав проста.
(890)

Неки изрази као „тића“ уместо „пића“, „зоја“ уместо „соја“, као и изрична локализација песме у првом њеном стиху:

Од Голија и Никшића
Волели се двоје тића

упућује нас да у нашем анкетном пресеку потражимо изворнију никшићку песму која је у горњем рађевском певању само пренета. И ми је заиста и налазимо већ у прве две хиљаде песама које су прикупљене онако како се оне нужно силом динамичке структуре народног певања крећу, шире и развијају. Од Јеше Перовића из села Велимира крај Никшића забележена је о несретној судбини Жарка и Милице изворна песма која има све одлике оригинала приповедне песме која казује један тешко несрећан догађај и обавезује на размишљање и ослобођење од предрасуда које доводе до таквих несрећа. Ради упоређења са претходном, сматрам за неопходно да донесем и ово изворно певање ове народне песме:

Послушајте, браћо, ово,
Десило се нешто ново.
У Голији крај Никшића,
Од љубави, тешка пића,
Ту су расла два цвијета
До двадесет пуних љета.
То Перовић беше Жарко,
К'о на исток' сунце јарко,
И његова љубавница,
Тужној мајци јединица.
Но Милица, цура млада,
У Жарка се она нада
Да љубаве и да живе
К'о два тића боје сиве.
Добро Жарко љубав крије,
А Милица не умије.
Дознаде му сва Голија
Да је њему најмилија
Дознаде му мајка стара
Па својега сина кара:
„О, мој Жарко, сине мио
„У шта си се заљубио?“
Куне мајка сина свога.
Ал' је срца каменога!
И зато му бабо не да;
На Милицу криво гледа,
За Милицом свашта збори,
Боље сина да укори.
Јадан Жарко мисли што би,
Па у једној смисли соби:
Обуче се и направи,
На прст мали прстен стави,
О рамену пушку узе,
Па прњева грозне сузе.
Пође одмах уз главицу,
Тражи своју другарицу.
Кад је било преко лугa,
Подиђе га нека туга,
До планинског дође лада
Ту га чека цура млада.
„Добро јутро“, момак виче.
Из цвијећа цура миче:
„Да си здраво, драги, мио;
Јеси ли ми уранио?“
Па поред ње сједе младе
Да јој прича веље јаде:
„Што ме питаш, драга, мила,
„Срећа нас је оставила.
„Мајка моја, јака соја,
„Не да̂ да ти будеш моја.
„Пошто мора бити тако,
„Живјет нам је наопако.
„Сад ја морам љубит' тебе,
„Али зато убит себе.“
Кад Милица за то чује,
Дуге косе порезује:
„Мили Жарко,“ сунце јарко,
„Ти ми бјеше љубав крута
„Виш' нашега злога пута.
„Нећу други да ме љуби
„Но ме твојом пушком уби.“
Са Истока сунце сија,
Плаче цура ка' 'но змија.
Пуче пушка громовито,
Паде цура жаловито.
У зелену траву леже,
А Жарко јој ране веже.
Када виђе цуру мртву,
Он пољуби своју жртву,
Те дозива стрика свога:
„О, мој стрико, мио роде,
„Кажи кући, Жарко оде,
„Кажи оцу, кажи мајци,
„Нека чују сви рођаци:
„Рад' љубави и рад жеље
„Нека дођу на весеље,
„Нека дођу амо мени,
„Данас им се Жарко жени.“

(1667)

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Београд

Овде имамо варијанту најпотпуније развијену и вероватно најближу извору оне песме која се разнолико, према укусу средине и певача различито и често пева. Примера ради, наводимо варијанту коју пева Љуба Живановић из села Томња код Крупња:

Волеше се два детета,
Још немају шеснаест лета.
Једно јесте млади Жарко
Од Истока сунце јарко.
А друго је лепа Мица,
У мајке је јединица.
То дочуо отац стари,
'Оће љубав да покварн.
То дочула стара мајка,
Љуто куне сина Жарка:
„Аој Жарко, сине мио,
„У шта си се заљубио?
„Ил' у Мицу јединицу,
„Ил' у њену другарицу?"
Стао Жарко сам у соби,
Па од себе не зна што би.
Па он оде па с' опреми.
Сви му веле да се жени.
Низ образе проли сузе
Па он своју пушку узе,
Па он прође преко луга,
Преко луга, преко лада,
Ту га чека Мица млада.
„Добро јутро!" Жарко вичe.
А из горе Мица кличе:
„Аој, Жарко, зар је тако,
„Наша љубав наопако?"
— „Твоја мајка, љута зоја,
„Не да да ти будеш моја."
Жарко први метак пали
Па на земљу Мицу свали,
Други метак Жарко пали
Па се и он мртав свали.

(993)

Драгица Матић у Романиској радној бригади пева такође једну варијанту ове песме (1073), као и Лаловић Риста из Борога код Соколца (1903), Стоја Радевић из села Слацког код Титограда (1751) и Милева Тојагић из села Дерин Гај код Грачаца у Лици (1957), где је 1944 чула и научила у колу.

Ова песма у певању Занде из Сарајева добија и своју муслиманску варијанту:

У Сарајеву прошлих лета
Процвала су два цвијета.
Још када су били мали
Један другом вјеру дали.
Зато чуо отац, мајка:
„Немој Салко, није твоја,
„Није цура добра соја."
Оде Салко у одају
На прст мали прстен стави,
'Оће цури да се јави.
Кад је био преко горе,
Иде Салко добре воље.
Кад је био преко луга,
Сави му се срцу туга.
Из цвијећа цура виче:
„Ево мене, срце моје,
„Завадише и нас двоје.
„Ко завади два цвијета,
„Не видио оног свјета.
„Узми пушку па ме уби,
„Не дај другом да ме љуби."
Пуче пушка громовита,
Паде цура жаловита.
„Ајде амо, отац, мајко,
„Жени вам се мали Салко.
„Ајте амо, моје сеје,
„Своме брату на весеље."
Ливорверу ватру даде,
Он код цуре мртав паде.

(1192)

Да још поменемо да бригадист Госпава Рогач из села Велимира крај Никшића нева дугу сасвим сличну песму од 132 стиха о несрећној љубави и смрти матуранта Николе, сина Душана Булајића и пасторке Видосаве у малом селу Јабуци крај Грахова:

Два свијета ће нестају,
Жути јаблан и босиље,
Што их љубав у гроб шиље
Са непуно дваест љета . . . (1666)

разуме се уз „грозне сузе" родитеља.

Такво је обиље народних песама које одражава на овој линији динамичке структуре народног певања периода изградње социјализма хуману и коначну борбу младости за такву слободу избора љубави своје, какву су већ закони новог социјалистичког нашег друштва поставили и обезбедили.

39. Међутим, над свима осталим народним песмама изградње социјализма се уздижу пре свега саме омладинске песме позива омладине на изградњу. Бројне су ове песме поклича позива, и радо певане.

Има их, као ова из околине Охрида, која је забележена од Крсте Симоновског, које социјалистичку изградњу сматрају, мислећи на ратну опустошеност земље, самим „сапсом" народа:

Другари, ајте да ојиме
Со песмата на работа
Живот и радост да стројиме
По брегови и полата.
Другарке, ела и ти со нас,
Младината се бори данас
За општи спас.
(30)

А безбројни су двостихови као што је овај што га пева Ката Божић из села Ораховице код Лесковца:

Хоћеш ли, омладино драга,
На изградњу Новог Београда?
(1157)

И као што се на акцији аутопута певају песме Револуције и Ослободилачког рата, тако и свих ранијих радних акција изградње. Тако, на градилишту код Жупање пева се:

Ој, Чачани, где су вам младићи?
— Граде пругу Брчко—Вановићи.
Мила мајко, а где ти је ћерка?
— Гради пругу није саботерка.
Ко то каже да је Чачак мали?
— Шест бригада ударних смо дали.
(38)

Такође се пева и песма са обнове и изградње Титограда, записана од Јоке Беговић из Боке Которске:

Подгорице Титовграде,
Скојевске те руке граде . . .
Омладина својим радом
Назвала те Титовградом . . .
(276)

Исто тако Трифун Новаковић из села Доње Горијевице крај Љубића, пева песму са те акције:

Од Никшића покрај Зете,
Јуришају нове чете.
Ускоро ће пруга нова

Покрај града Данилова,
Па ће онда покрај Спужа
Титовграду да се пружа.
(324)

Има још једна, такође орска, веома лепа песма социјалистичке изградње, певана од бригадисте Госпаве Рогач из Црквица крај Никшића:

Ој, да ми је, мајко мила,
Као соко стећи крила,
Да полетим Дурмитору,
Да посјетим Црну Гору,
Да ја видим омладину
Како гради домовину.
(1648)

У ору се, дакле, двостиховима певају нове омладинске народне песме позива на нове радне акције нових градилишта изградње социјализма Југославије заједно са двостиховима песама оних градилишта на којима су већ подигнуте пруге, аутопутеви, фабрике, итд. нова оруђа социјализма.

40. Што се радне акције изградње социјализма даље нижу, то сама карактеристична за овај период, бригадна песма изградње законито постаје обухватнија и полетнија носећи у себи све потпуније оно чиме се градитељска младост социјализма одрушевљава и тиме бивајући све конкретнија и лирскија и револуционарно идејнија и дубља. А са формалне стране, двостихови, из којих је у ору и маршу настала и искристалисала се, све више се губе у лирској целини песме.

У овоме као да предњаче песме бригада које потичу из крајева који су се посебно истакли као жаришта револуције.

У овоме је у прве две хиљаде песама нашег анкетног пресека карактеристичан пример рађевске бригадне песме изградње, која почиње низањем акција и радних подвига, да, обраћајући се драгој у завичају, на крају јој јавља да јој се из свих тих радних акција враћа њен драги изграђен нов човек, по оној девизи коју су бригадисти још на првој акцији исписивали по свим стенама и брдима Босне: „*Ми градимо пругу, пруга гради нас*". А ова карактерисутична песма, записана од Љубе Живановића из села Томња код Крупња, гласи:

Ко нам каже Рађевина мала?
— Шест бригада ударнијех дала,
Три момака и три девојака.
— Рађевино где су ти младићи?
Граде пругу Титоград—Никшићи.
— Рађевино где су ти бригаде?
Отишле су цесту да изграде
Рађевина све од себе дала
На изградњу Посавског канала.
Кад Рађевска са цесте се крене,
Шири, мала, руке, ето мене.
Шири, мала, твоје руке беле,
Ето мене с омладинске цесте.
Ето теби, драга, издалека
Изграђена новога човека.
(1000)

Ова и безбројне овакве песме су очигледно испуњене целовито доживљеним лиризмом изградње новога живота, света и човека, и зато као народни поетски израз добијају свој сталнији стил и облик.

Оне су, као што знамо, почињале двостиховима које и у овој налазимо, и који су се комбиновали и настављали разним другим, гдешто и двостихом жалопојке за драгом која је остала у завичају, али само животно искуство узастопних акција и изградње донело је лирско решење носталгије за драгом и завичајем које видимо у горе наведеној песми. А ово решење постаје она поента која незаменљиво лирски даје песми њену уметничку дубину и печат.

И свака омладинска радна бригада има своју овакву песму. Често се двостихови у њима понављају, али и свака има свој локални колорит поред општег стила и тематског обрта које смо, типичне, и најизразитије, истакли у рађевској бригадној песми.

Има их у којима је више младалачке маште и слободније обраде па македонске бригаде на аутопуту у ору као рефрен припевају:

Омладинци сме није рој, рој, рој,
Спремни за работа и за бој, бој,

између строфичног ређања двостихова као што су:

Омладинската рака сега
Лопатата здраво стега.
На работа није оиме,
Аутопута градиме.
(1920)

А има ту и веома дугих народних орских песама изградње које, као она коју певају бригадисти Госпава Рогач и Јеша Перовић из Велимира крај Никшића, броје и до 182 стиха и широко обухватају све радне акције на којима су учествовале све радне бригаде дотичног краја. Ту се пре свега законито и обавезно истиче социјалистичка утакмица и неуморност младости градитељице социјализма:

. . . Црногорска омладина
Такмичи се међу свима . . .
Ми смо она војска млада
Са изградње Титограда.
Радили смо добре воље
На Никшићко равно поље.
Сад радимо добре воље
На Хрватско равно поље.
Ми смо војска, ми смо борци
Све Блажови добровољци.
'Оћемо ли с ове смене
На скадарско исушење . . .
Блато ћемо исушити
Нећемо се уморити . . .
(1651)

А бити неуморан јесте у новој општој социјалистичкој утакмици бити јунак који постиже велике задатке препорода своје земље и свога народа, како то каже последњи двостих песме сарајевске ударне бригаде:

Омладино, будимо јунаци,
Пред нама су велики задаци.
(1679)

И у свим овим песмама се законито оцртава лик новог омладинца градитеља и јунака изградње социјализма.

41. Како у акцијама изградње масовно учествује сеоска омладина, то се чују и песме задружног социјалистичког препорода села, као што је ова певана из чачанских Мрчајеваца:

Омладино, не бој ми се глади,
Почео је колектив да ради.
Нико лепше у селу не живи
Него наши радни колективи.
Од Мораве пустила се дуга,
Сад је раван и газда и слуга. (52)

Ту се, такође, песмом истиче да задружни колектив својом механизацијом води борбу за ослобођење људи и не само људи, од примитивног и најмукотрпнијег рада; па је од Радослава Радивојевића из напредног села Мајдева, а из II Расинске радне бригаде забележена следећа песма, певана весело и младићски:

Трактористи борбу воде
Да свој народ ослободе —
Коње, вола, па и краву.
Ми имамо нову справу,
Нити једе, нити хуче,
Сама оре, сама вуче.
Нит ће воде, нит ће вина,
Само нафте и бензина.
(280)

Ту је и песма самих младих, нових тракториста забележена од Добривоја Стојковића из села Боботе:

Ој, тракторе, још за месец дана,
Скупа ћемо испунити плана.
А на њиви, кад шума олиста,
Бићу и ја млади тракториста . . .
(1956)

Али народна песма ће правилно одразити и сâм посебан значај и нову одлучујућу снагу саме социјалистичке заједнице на селу, па ће двостих, записан од Маре Мијатовић из банатског Великог Села, рећи:

Велико ће Село земљу да обради
Јер у њему сада заједница ради.
(1002)

Или записан од Зејре Мујатовића из Бихаћа:

Друже Тито, љубичице,
Ево твоје заједнице . . .
(1048)

или стихови записани од Сава Јовановића из Ријеке Црнојевића:

'Ћемо ли, омладино,
Да радимо колективно? . . .
— Дивно ли је ових дана
У сељачким задругама!
(1129)

На другом крају Југославије се са развитком новог, задружног сеоског живота разлеже иста орска песма новим двостиховима, записаним например од бригадисте Милеве Тојагић из села Дерин Гај код Грачаца:

. . . Нећу више бити надничарка
Кад је боље бити задругарка.
Бакарићу, љубичице плава,
Гледај коло својих задругара!
(1893)

Тако и на овој линији структуре народног певања периода социјалистичке изградње има се још један више делатни одраз новог друштвеног препорода и нове социјалистичке свести о њему.

42. А социјалистичка утакмица, која се развила у Народној револуцији, распламсава се са новим, невиђеним жаром на градилиштима изградње социјализма и законито добија пун свој израз у народним песмама махом орскога настанка, које њу имају за основни свој мотив. Тако ево песме настале у 174, београдској бригади на Аутопуту, одликоване ореденом рада I реда:

Ој Земунци, благо ли је вама,
Кад друг Аца командује с вама.
Кад друг Аца командује с вама.
Куд удара, ту пробија
Та земунска момчадија.
Јече брда и долине
Од земунске омладине.
Бригада је наша славна, . . .
Четир' пута је ударна.
(81)

Социјалистичка утакмица међу бригадама и појединцима градилишта социјализма у исто време је и социјалистичка утакмица појединих села и градова једнога среза, што је народном песмом такође као одразом и оружјем саме социјалистичке утакмице изражено, те је, например, на градилишту Новог Београда од Слободанке Тимотијевић из истакнутог драгачевског села Турице забележена ова песма:

Ој, Турице, ти си село мало.
У срезу си најбоље постало.
Највише си на изградњи дало.
Нашем селу треба да је дика,
Прва смена дванаест ударника,
Друга смена шеснаест ударника,
Трећа смена девет ударника.
(102)

Ту се пева поносито о свакој утакмици у истрајности што дужег рада на ранијим радилиштима, као Садо Ћелохеповић из Прибоја о таквом такмичењу на никшићкој прузи:

Ој никшићка равна пруго,
Два месеца није дуго.
Још толико, много није

За бригаде из Србије.
Команданте, само зови,
Летећемо к'о орлови.
Команданте, само реци
Остаћемо шест месеци.
(161)

Општа жеља је „дати све од себе" и „постати ударником", и ова жеља добија свој веома разнолик израз у песмама створеним у радним бригадама.

Например, следећа песма, записана од Лазара Милошевића из колубарског Чибуковца, наступиће описно као какав омладински дневник, ваљда настајући из самих двостихова који су се у ору певали од поласка до самог повратка:

Ко се оно Лазаревцом шеће?
Оно Миле са бригадом креће.
Аjде, Миле, поведи бригаду,
Правац јесте на Аутостраду.
Мене мајка до станице прати:
— Мили сине, ударник се врати. —
Ја сам своју мајку послушао,
И на цести све од себе дао,
Те сам, младић, ударник постао.
— Мила мајко, треба зноја дати,
Па се онда ударник назвати.
(226)

И у хору ударника такмичара социјализма Трећа црногорска радна ударна бригада пева своју веома дугу песму која почиње, као и песма многих других бригада, стиховима:

Бригада је наша славна,
Два пута је већ ударна.
(552)

Ту ће се природно у песми пришевати и прелазна заставица најбоље бригаде. Од Босе Матијашевић из Суторине у Боки Которској, насељенице у Фекетићу и бригадисте Бачкотополско-бечејске бригаде на аутопуту забележена је следећа песма о прелазној заставици:

Заставице, лепша си од злата,
Најбољој си омладини дата.
Заставица нека, се виори,
Коме баста нек' се за њу бори!
(704)

Ту је и природна младалачка хипербола у којој Анка Чевић из Богатића почиње своје ређање орских, козарачких, овог пута градитељских двостихова питањем омладинском руководиоцу Рати Дугоњићу:

Друже Рато, је л' ти дика
Што си вођа ударника? . . .
(1515)

Социјалистичка утакмица се распламсава у сваком правцу па и у истрајности уложених напора те се, например, двостихова у песми

Вукице Ковачевић из села Грмуше у срезу Бихаћ нижу у овакној градацији:

Мене нана једину имала
И мене је на изградњу дала.
Ја сам своје питала у шали:
„Би ли мене на изградњу дали?"
Они кажу: „Иди месец дана."
— „Два ћу, нано, продужити сама."
Градићу те, Омладинска пруго,
Три месеца, и то није дуго. . .
(925)

И свака народна песма социјалистичкога рада и радилишта истиче понеку трудом постигнуту предност на коју се треба угледати.

Тако Параћинска радна ударна бригада има такође своју песму за марш и коло, која, аналога другим бригадним песмама, а забележена од бригадисте Добривоја Петровића из села Чопура, почињући истиче остварену предност свога команданта стиховима:

Нико нема, нико нема
Команданта млада,
К'о што има, к'о што има
Параћин-бригада, итд.
(777)

И због невероватно брзог људског израстања градитеља и њихових бригада распламсалом социјалистичком утакмицом, свака радна акција остаје незаборавна у њиховој свести и зато увек обележена и у сећању чувана по једној песми.

Тако Рађевска бригада на поласку са градилишта Железника и његове велике фабрике певала је, и њен бригадист, Будимир Марковић, на аутопуту понавља песму:

Железнику, место у долини,
Скојевци те знојем натопише.
Железнику, ми те остављамо
И никад те не заборављамо.
(625)

43. Незаборавна је свака радна акција за младог градитеља још посебно и због тога што је у њеном колективном раду учинио даљи корак у стицању навике самосавлађивања и самодисциплине којој свако социјалистичко градилиште тако моћно својом новом, социјалистичком демократичношћу и хуманистичношћу учи. Па је и то законито дошло до израза у народном певању овог периода.

Законито је привремено потискивање у себи извесних личних и животно дубоких порива приликом отсудних општих друштвених полета и напора каква је Револуција, Ослободилачки рат, Аутопут, итд. И законита је тад појава оних народних песма које својим нежним хумором друштвено помажу то неопходно привремено потискивање тренутно неостваривих, а најприснијих и веома драгих и јаких порива.

Љубав је најчешћи од тих порива који се морају потискивати, и зато је мотив њеног оваквог потискивања, настао под сличним друштвеноисториским условима, веома стар и јавља се мање или више духовитим уметничким средствима, старим, новијим или потпуно новим, најчешће мешовитим код свих народа света, па и у свим крајевима наше земље, те и на аутопуту.

Навешћемо песму коју су, по казивању Слоба Челебића, чобани из села Штитара крај Цетиња, заједно са њим сложили 1947 на једном од ударничких радова Црне Горе, а он је на аутопту са својом бригадом певао. Наводимо баш њу како са очигледне мештовитости старих и нових уметничких средстава, тако и са тананости и дубине нежнога хумора са којим се у њој друштвено потискује љубавни порив младости. Дакле, ево каквом се песмом ови црногорски чобани ударници на аутопуту уједно нежно ругају и удварају својој далекој љубави:

Ево сједох на јелову клупу,
Узех перо у десницу руку.
Молим перо да ми фино шара,
Да се, мала, с тобом разговара.
Сунце јарко, да високо ли си,
Драга моја на далеко ли си!
Нит' те могу чути, нит' видјети,
Нит' по коме вјерно поздравити.
Да ти шаљем зелену јабуку,
Увенуће, дођи теби неће.
Драга моја, ни Бог право неће,
Што те, драга, не створи у цвеће,
Јал' у цвеће, јал' у какву траву,
Да те, драга, ја мећем под главу,
Кад се будим, да те, драга љубим.
(6)

Али на овој линији самосавлађивања и самодисциплиновања има једно осећање које делује моћније од свих других, то је осећање ослободилачке, стваралачке партијности.

44. Партијност је оно осећање које напаја и окупља друга младалачка осећања у великом броју народних песама социјалистичке изградње. Песме партијног мотива су најчешће израсле из орских двостихова и са посебним жаром одражавају свест партијне суштине и снаге социјалистичког преображавања наше земље и нашег живота. У овом њиховом посебном жару и полету је њихова посебна карактеристика:

Аутопуту не треба ти кише,
Скојевци те знојем натопише.
Ја скојевка, а мој драги није,
Ако није, он је члан Партије. . .
Удаћу се за члана Партије,
Макар нем'о куће и авлије. . .
(15)

Осећање партијности повезује осећање поноса преображавања своје земље са срећом љубави и толиким другим осећањима и подиже их високо изнад свих тешкоћа.

У орском заносу ређају се двостихови и образују бројне партијне песме као што је ова:

Друже Тито, скојевци питају,
Да ли могу мртви да устају.
Ми би дигли нашега хероја
Друга Ива, секретара скоја.
Да је Иво да устане саде
И да види шта скојевци раде.
Они раде земљу да изграде, итд.
(34)

На исти начин је из орских двостихова настала и следећа песма која првим двостихом парафразирајући један од најпознатијих двостихова из отсудног времена развитка Устанка:

Иде Тито преко Романије,

и тиме одражавајући дубока осећања градитеља на радним акцијама да и они својим ударничким радом воде исто тако једну од одлучујућих битака. Са тим осећањима Вршачка радна бригада на аутопуту својим двостиховима позива друга Тита, вођу свих отсудних битака наше Револуције, у помоћ:

Иде Тито преко Мајевице,
Обилази радне јединице.
Друже Тито, хоћеш ли нам доћи
И на цести ти нама помоћи?. . .

И ова друга песма, коју млади зидар Цветко Попов из села Уљма са својом бригадом слаже често и из опште познатих двостихова, сва је израз осећања да тек партијном оданошћу и пожртвованошћу у раду, као и у самој негдашњој оружаној борби, могу се изградити најбољи људи, а са њима онда и најбољи живот наших народа и наше земље:

Омладино, труди се и ради,
Да будемо сви партијци млади.
За партијом моје срце вене;
Ој, партијци, примите и мене.
За партијом моје срце жуди,
У Партији најбољи су људи. . .
(514)

Један од двостихова ове народне песме поставља већ једну општу насушну потребу најширих радних народних маса:

Ој, партијци, колико вас има,
Дајте пример нама осталима,

— насушну потребу чије задовољавање ће у *Програму СКЈ* постати један од основних задатака и принципа комуниста Југославије, јер је у *Програму СКЈ* речено: „Основни принцип којим се СКЈ руководи у своме раду“ јесте „развијање активности и иницијативе грађана, као и пружање личног примера чланова СКЈ у извршавању задатака социјалистичке изградње, личног примера у борби за заштиту интереса заједнице, у развијању нових социјалистичких односа међу људима.“[1]

[1] VII *Конгрес савеза комуниста Југославије*, „Култура“, Београд, 1958, стр. 401—402.

А управо за оваквом партијношћу насушну потребу широких радних народних маса је верно одржавала песма младих градитељских бригада у њиховом жару изградње толиких пруга, фабрика, градова, села, аутопутева, итд.

45. Поникла под специфичним условима и сопственим руководством, наша Револуција, кад је била у јеку акција социјалистичке изградње, 1948 нападнута и оклеветана у лицу самог партиског, државног и народног руководства, природно и законито је нашла у бројним народним песмама градилишта и градилаца социјализма одраза масовног народног згражања и протеста. То смо имали прилике већ више пута да горе констатујемо.

Природно и законито су ове народне антиинформбировске песме махом орске и колективне. Састоје се из безбројних двостихова које свако оро или сваки појединац склапа у песме по свом укусу, а и по самом моменту клеветничке кампање противу социјалистичке изградње Југославије. Двостихови постају поетски слободни као појединци градитељи који их у заједничку песму свога ора убацују. И као што их оро у целини према конкретно датој прилици и лирској потреби одабира и ствара нове у песми датога тренутка, тако то чине и појединци.

Ево, како, например, на градилишту Новог Београда пева Слободанка Тимотијевић из Драгачевске бригаде и села Турице:

Београде, заставе те ките
Омладинске и маршала Тите.
— Ој, Стаљине, цео народ пита,
Ко је нашег школовао Тита?
— Партија је школовала Тита
Да очисти земљу од бандита.
— Ој, Стаљине, цео народ пита,
Зашто нашег клевећете Тита?
Што је више клевета и лажи
Наш је Тито милији и дражи.
(101)

Гдешто се, као у III Панчевачкој бригади на аутопуту, клеветници исмевају „шалајком“ у шаљивом тону:

„. . . Клеветници клевећу,
Као жаба крекећу. . .
Шалај!“
(141)

Често се читава радна бригада, као III Дервентска, презриво на клеветнике само једним двостихом осврне:

„Мислили су клеветници наши
Да се Тито од клевета плаши.“
(271)

И велик је број оваквих народних орских двостихова и песама које смо већ имали прилике да наведемо и које се све могу резимирати овим добро познатим двостихом који је постао коначни тростих и најкраћа и најјезгровитија орска песма о овој теми:

Ој, Централни комитете,
Одбијамо све клевете
Што на нашу земљу лете.
(1562)

46. И у овом историском моменту одбране наше Револуције и изградње социјализма од ничим незаслужених клевета и злодела, деловање законите монолитне општенародности и партијности наше Револуције и изградње социјализма долази у развитку динамичке структуре народног стваралаштва Револуције и изградње социјализма још и до тог новог свог израза и стваралачког оваплоћења што козарачко коло, основно и опште жариште револуционарног народног стваралаштва нашег доба, етнокореографски прераста још и у једно посебно Титово коло.

На прелазу у период изградње социјализма нарочито распламсано опште борбено козарачко коло све више прераста сад још и у једно посебно Титово коло, зачето још током Ослободилачког рата, и двостихови се слажу у већ искристалисану орску песму, например, Фрања Црљића из Горњих Хргова у срезу Градачац, која се у безбројним варијантама понавља широм свих градилишта, посела и приредаба целе Југославије:

Лепо ти је друга Тита коло!
Такво коло, ко га не би воло?
Играју га млади партизани,
Партизани зелени јаблани.
А са њима младе партизанке,
Партизанке оморике танке.
Црвен' звезда на капе им пала,
Светлост сунца пушке обасјала.
А из груди песма им се вије:
„Друже Тито, наше најмилије,
„Тебе ни'де нико раван није,
„Ти си симбол слободе и среће,
„Ти си наше најмилије цвеће.
„Омладинке, њиме груди кит'те,
„Омладинци, сви у гору ид'те!
Сви играју коло виловито,
Сви пјевају: „Живио друг Тито!"
(738)

Овим смо на непобитним документима нашег анкетног пресека народног певања у нашој земљи од 1949 до 1953 пратили у стопу сам законити развитак тога певања и ексхаустивном, друштвеноисториском анализом покушали да утврдимо неке од битних законитости и битних линија динамичке структуре развитка тога народног певања наше Револуције и изградње социјализма. Анализа осталих докумената овог анкетног пресека, као и једног новог што га мислимо предузети, свакако ће пружити елементе само у потврду и само за даљу разраду ове слике коју смо овде о законитостима и динамичкој структури развитка досадањег народног певања наше Револуције и изградње социјализма добили исцрпном анализом две хиљаде народних песама из нашег анкетног пресека.

Résumé

Dr DUŠAN NEDELJKOVIĆ

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DES LOIS DU DÉVELOPPEMENT DU CHANT POPULAIRE À L'ÉPOQUE DE LA GUERRE DE LA LIBÉRATION, DE LA RÉVOLUTION POPULIARE ET DE L'ÉDIFICATION SOCIALISTE DE YOUGOSLAVIE

Ayant pris part à la Guerre de la libération et à la Révolution yougoslaves dès leur début en 1941, l'auteur a cru observer au cours de leur développement que la structure dynamique du chant populaire, les exprimant et les inspirant, ne faisait que s'enrichir d'une étape à l'autre, et que, par conséquent, on pourrait plus tard, quand les circonstances seront plus propices à une enquête large et exhaustive et quand un nouveau tournant, une nouvelle étape de la révolution mobilisera la conscience et l'imagination créatrices des masses populaires, et par là aussi le chant populaire, on pourra, donc, dans leur totalité créatrice, recueillir par une enquête très large et systématique toutes les chansons populaires caractéristiques de la Guerre de la libération et de la Révolution, qui révèleront alors, dans son fond, non seulement la structure dynamique du chant populaire du moment, mais aussi les structures dynamiques sousjacentes des chansons populaires des époques précéndentes, dont elle découle et qu'elle enveloppe.

Et cette hypothése fut largement confirmée. L'auteur se trouvait à la tête de la Section du folklore de l'Institut d'ethnographie de l'Académie serbe des sciences quand la premiére occasion de cette euquête s'est présentée en 1949, lors de l'attaque faite par l'Informbureau contre la révolution et l'édification socialistes en Yougoslavie. C'est alors que partirent, questionnaire en mains, 18 équipes et 20 enquêteurs particuliers sur les principaux chantiers de l'édification socialiste, ainsi que dans les régions qui ont été les foyers permanents de la Révolution et dans celles qui, par suite de circonstances particulières n'ont pu y participer qu'en 1943 et 1944. Et cette anquête a fait jusqu'au mois d'avril 1950 une riche récolte d'environ 15.000 chansons populaires, dont 13.193

enrégistrées, qui présentaient dans leur ensemble un certain trait commun de façon si frappante, que l'auteur a pu dans son étude *Notre chant populaire d'aujourd'hui* („Nouvelles littéraires", le 4 avril 1950), en communiquant les premiers résultats de l'enquête, relever ce trait qui caractérisait toutes les créations populaires orales, einsi que tous les changements subis sur le moment par les chansons déjà connues, à savoir la *loi de l'actualisation permanente* de la totalité du chant populaire, à ce moment-là énergiquement dressé contre les calomnies inattendues et inouïes dont Informbureau cherchait à accabler le Révolution et l'édification socialistes yougoslaves.

Et dans son analyse historique, sociale, ethnopsychologique et esthétique exhaustive des 2.000 chansons populaires, les premières enrégistrées et représentatives de la totalité, l' auteur fait remarquer ici tout d' abord (§ 4, 5) les trois couches successives de chansons qui composent la totalité du chant populaire yougoslave actuel et qui sont carctérisées par trois structures dynamiques évoluées successivement avec l' Insurrection, la Guerre de la libération et l' édification socialiste, et constituant la structure complexe du chant populaire actuel prise dans son tout.

La structure de la couche fondamentale des chansons populaires chantées á l' époque de l'Insurrection est caractérisée par la présence des chasons sur les haïdouks (§ 6) et les insurrections populaires antérieures (§ 7), évoquant la tradition de la lutte pour leur libération des peuples yugoslaves à travers les siècles, sinsi que par la présence des chansons ouvrières révolutionnaires, depuis celles du XIX siècles et la lutte communiste, illégale d'avant guerre, jusqu'aux chansons du front populaire (§ 8).

A ces trois lignes structurales, qui constituent le chant populaire traditionnel de libération nationale par sa forme et de libération sociale par son contenu, s'ajoute dès les premiers fours de l'Insurrection une nouvelle ligne des nombreux distiques nés dans les kolos et les marches (§ 9), faisant appel au peuple, chantant les premières luttes et formant déjà les premières strophes, et auxquelles s'ajoute la ligne de nouvelles chansons épiques synthétiques (§ 10), qui sont chantées accompagnées de la gouzla, et qui commencent par décrire la misère et l'esclavage des masses populaires d'avant l'Insurrection et la Guerre de la libération, pour suivre ensuite les évènements de celles-ci et devenir une chronique historique chantée et toujours continuée.

L'accommodation créatrice de certaines anciennes chansons populaires au moyen du changement quelquefois minime d'un vers et d'un mot, qui apportente un sens nouveau et tout-à-fait actuel à ces chansons, représente une ligne de plus de la structure dynamique de la nouvelle transformation du chant populaire (§ 11), qui va puiser jusqu'au Kolo de Kozara et jusqu'aux chansons de lazarrice les moyens artistiques de la nou-

velle expression collective de la grande libération socialiste de la société et de l'homme, et qui représente une novelle Renaissance du chant populaire pris dans sa totalité, puisant aussi dans les sources et les méthodes les plus anciennes et les plus profondes, comme celles de la création collective par distiques dans les kolos etc.

Toutes ces lignes caractéristiques de la structure du chant populaire de l'Insurrection de 1941 représentent les lignes d'action et de réalisation des lois générales du développement et de la création artistique yougoslaves de cette époque, évidentes aussi bien dans les données de l'enquête générale des années 1949—1953 que dans l'enquête spéciale et représentative faite par l'auteur en 1959 (§ 12).

De plus, une ligne structurale très complexe de la création artistique populaire de cette période est constituée par l'assimilation dans les chants des kolo, des gouzla etc. de vers ou de poêmes entiers des poètes participant à la Lutte libératrice, ainsi que par l'adoption par ceux-ci des vers populaires qui reviennent ensuite au chant populaire. Et c'est ainsi qu'on observe la puissante influence tout-á-fait régulière des courtes ballades populaires dansées dans tous les domaines de la création artistique aussi bien populaire que professionnelle. (§§ 13—16.)

Sans pouvoir ici entrer dans les détails multiples des lois du développement de la structure du chant populaire de l'Insurrection et de la Révolution populaires yougoslaves, relevons seulement l'évolution naturelle et nécessaire du distique de la danse en courte ballade, et celle-ci en chant épique qui va en se développant avec le déroulement des événements de la Lutte libératrice elle-même, fortement caractérisée dans sa forme tant lyrique qu'épique par son élan à la fois très largement populaire et national, antifascitte, anticapitaliste et socialiste (§17—22).

La couche supérieure des chansons populaires de 1943 à 1945, qui continue et enveloppe la précédente, est caractérisée par la présence des chansons lyriques qui ne font chacune qu'annoncer une des nouvelles du front, mais qui souvent sont continuées par d'autres nouvelles qui suivent le sort d'une région, d'un front, d'un des ennemis, d'une brigade partisane, d'un héros partisane etc. au cours de la lutte (§ 23).

Une autre ligne d'évolution des chansons populaires, qui caractérise la couche moyenne et sa structure appartenant à l'époque de 1943 à 1945, est constituée, grâce au rôle d'avant-garde des brigades prolétariennes réunissant par leur lutte les nombreuses régions libérées de la Yougoslavie, par des chants épiques, par exemple, sur la lutte décisive de Sutjeska, dont on peut dans notre large enquête exhaustive suivre l'évolution depuis les distiques et les petites ballades faits, collectivement dans les danses, ainsi qu'à partir des nénies ou des vers de chanteurs populaires particuliers (§§ 24—26).

Très caractéristiques sont aussi ici les lignes structurales que forment les chansons populaires de cette époque exprimant toute la noirceur inhu-

maine des fascistes et de leurs alliés, des oustachis, tchetnici etc., ainsi que les défauts de certains nouveaux recrues partisans, hérités de l'ancienne société fondée sur l'exploitation et décrivant la nouvelle humanité sosialiste de l'Armée populaire de la libération de Yougoslavie et des régions libérées (§§ 27—28).

Suivant aussi tout-à-fait „originalement" et „spécifiquement" les conditions et les lois de l'évolution de la Guerre de la libération et de la Révolution populaires de Yougoslavie, le chant populaire yougoslave dans sa dernière couche continue par les lois et la structure dynamique de son évolution spécifique, à suivre les conditions et les lois concrètes de l'evolution de l'édification socialiste (§§ 29—46), en poussant plus avant les lignes structurales précédentes, en en développant de nouvelles qui se rapportent au travail socialiste et libre, nouveau, qui crée un pays socialiste nouveau, et en rejetant énergiquement les calomnies de l'Informbureau.

Ce résumé ne suit que dans ses grandes lignes une étude qui n'est elle-même que l'introduction à une monographie, qui cherchera à donner une analyse aussi complète pue possible des très riches résultats de l'enquête de 1946—1953.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

ОЛИВЕРА МЛАДЕНОВИЋ

ПАРТИЗАНСКЕ И ДРУГЕ НАРОДНЕ ИГРЕ У ОСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ

I

Има више начина да народ игром изрази свој доживљај рата, али међу њима два заслужују нарочиту пажњу: *играчки одраз* ратног збивања (изведен немо, уз ударце бубња или са вокалном и инструменталном пратњом) и *орска игра* повезана са певаним текстом борбене садржине (каткада и са инструменталном пратњом).

Прво, свакако, спада у драмско изражавање[1], пантомиму, обично са ограниченим бројем извођача, међу којима су и улоге подељене, мада све почива на слободној импровизацији у оквиру одређене теме, било да је схваћена озбиљно било шаљиво (па и гротескно); друго је колективна игра са неограниченим бројем учесника, чија је сврха, у првом реду, да на специфичан начин, играчким средствима, подвуче оно што текст, уз помоћ мелодије, казује.

Примери таквог начина изражавања у игри могу се срести код разних европских народа, да не помињемо друге. Узмимо само два карактеристична примера, са севера и југа нашег континента. Становници Фарских Острва у Норвешком Мору и данас играју уз певање средњевековних епских песама о давним борбама са непријатељем[2]. На другом крају Европе, у Грчкој у XIX веку — да не наводимо примере из класичног доба — устанак на Турке (1821) инспирисао је „сликовиту мушку симболичну игру са оружјем", која је, као и *Клефтика* из истог времена, била „игра неустрашивих бораца за слободу грчког народа". И грчка женска игра *Залонгас* има корен у отпору против непријатеља. „То је комеморативна игра херојске смрти 57 жена из малог епирског села Сулион, које су се 1803 склониле од непријатеља у неприступачне стене и где су се у безизлазној ситуацији, играјући и држећи децу у наручју својевољно сурвале у провалију"[3].

Ни код нас ратне теме у играма нису ретка појава, што је разумљиво свакоме ко зна бурну историју наших народа кроз векове. Далеки одјеци ратних сукоба сачували су се, например, у корчуланској

---

[1] Л. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, VI, Београд 1951, стр. 35—45: Драмско изражавање у народним орским играма.

[2] Приказали су их на Светском фестивалу народних игара у Ослу 1955 г.

[3] М. Дебељак, *О народним играма у Грчкој*, Наша сцена, Нови Сад, бр. 82—83, стр. 8.

Морешкој и *Кумшанији*, затим у македонском *Арамиском ору* и његовој каснијој варијанти *Комишском ору*, да поменемо само неке кореографске пантомиме ове врсте. (Треба имати на уму да свака игра с оружјем није и ратна!). Још чешћи је случај да играчи у колу певају о историским догађајима, и таквих орских игара има у разним нашим крајевима, и то врло различите старине текста, мелодије и кореографских елемената, као и интересантних међусобних односа између ових чинилаца.

Али, колико нам је познато, у свима наведеним случајевима јасно се види да они претстављају неку врсту реминисценције на конкретне догађаје, било да се ради о појединим борбама било о подвизима истакнутих личности, а у већини случајева овакве игре имају локални или регионални карактер, јер само изузетно, — пре свега, када добију симболично значење, — захватају читаву етничку групу. То су стварно — да се послужим већ наведеним изразом — „комеморативне" игре, настале из успомене на поједине борбене догађаје или личности, гледане из историске перспективе, макар им језгро било непосредно у догађају који је послужио као кореографска тема.

Међутим, *рат као атмосфера у којој игре масовно постају или се уобличавају на један одређен начин — одиста је права реткост.*

Такав је случај, можда јединствен по обиму и значају, са нашом Народном револуцијом и Народноослободилачким ратом, у којима је, чак, стицајем историских, психолошких и других услова, издвојена читава нова категорија народних — *партизанских игара*.

Међу њима нема пантомима (бар не јасно изражених и довршених), а има много игара са певањем. Али, орска игра није везана за прави епски текст, дуг и подробан у набрајању појединости, у стилу наше класичне јуначке песме. Место њега уз игру иде кратка песма лирски обојена (најчешће десетерачки дистих), сажета и набијена, запаљива као барут. Једно славно историско поглавље нашло је у оквиру народне игре језгровит и муњевит песнички израз.

Иако сматрам неразлучивим партизанску песму и игру, ја ћу се у овом напису ограничити — колико је то год могућно — на игру, и то на њене главне претставнике, остављајући да други кажу више о песми и мелодији. Али, ни о овако ограниченој материји није тако лако писати како то може у први мах изгледати савременицима и учесницима у нашој Народној револуцији и Народноослободилачкој борби. Пре свега, сам термин *партизанске игре* није довољно јасан. Према нашем данашњем познавању стварног стања, може се рећи да тај термин не обухвата све народне игре, које су борци играли за време рата, него се пре односи на групу народних игара које су у том периоду добиле специфичне одлике и захваљујући баш тим новим појединостима имале значајну улогу у Ослободилачком рату. То је, пре свега, *Козарачко коло*, најизразитији претставник партизанских игара; затим *Црногорско коло*. Њима припада изузетно важно место, јер су, особито прва, прихваћене од свих борбених јединица још у јеку ратних окршаја, а од осталог становништва наше земље одмах по ослобођењу. Поред ових има читав низ популарних партизанских

игара, од којих треба посебно споменути *Оштајдири*, славонско *Коло*, *Младу Војвођанку*, *Младу партизанку* (македонску), *Титово коло;* исто тако, велики број других игара регионалног значаја може се, са више или мање разлога, уврстити у ову групу.

Сл. 1. — Коло код Брња, лето 1942

Снимио Ж. Скригин

Највећа тешкоћа је у томе што данас, једва петнаест година од свршетка рата, није више лако ишчупати из већ избледелог сећања некадашњих бораца појединости које се односе на игре, као

што се нису сачували ни подаци који би ауторитативно потврдили, например, идентитет неких игара (данас познатих само по имену), објаснили постанак других, њихов развитак, даљу судбину итд. Нажалост, по ослобођењу није се одмах приступило скупљању и описивању партизанских игара. Број описаних игара до данас је остао мали (Сковран[4], Допуђа[5], Илијин[6], Жиц[7], Жганец[8], Иванчан-Гатин[9], Фирфов-Пајтонциев[10], Котуровић[11], аноним[12]), а нема ни једног јединог исцрпног чланка о њима[13].

У таквој ситуацији овај рад има, у првом реду, задатак да изложи неке податке о партизанским и другим народним играма у нашој Народној револуцији и Ослободилачком рату, који ће, надам се, изазвати запретене успомене и потстаћи скупљање грађе за исцрпну студију о овој интересантној и значајној теми.

II

Добро је познато да се код нас, особито по селима, радо и много игра и да свуда постоје уобичајена места за игранке, као што има и читав низ прилика за то. Међутим, у рату нема, као у миру, тих „одређених", „знаних" места, „орница", „игришта" и „оралишта", на којима се од старине скупљају играчи; нема ни многих традицијом утврђених прилика у којима свакако ваља поиграти. А ипак, и у најсуровијим условима у Народноослободилачком рату нашло се и места и прилика да се релативно често и много игра и пева, тако да је, узевши у целини, ратна атмосфера утицала на развој народних игара, те нису замрле, како би се могло очекивати судећи према условима у којима се живело и борило, већ су неке игре доживеле прави препород и расцвет.

Искуство из културно-пропагандног рада Комунистичке партије у предратном периоду показало је да народна игра може да буде снажан мобилизатор[14], те се она од самог почетка ратовања све чешће налазила на програму културних екипа, које су на свим фронтовима веома успешно деловале. Али, без обзира на то, обична је појава била да се после приредбе за борце и становништво ослобођене територије

---

[4] *Ручни рад и фискултура у пионирској организацији,* Београд 1946, стр. 111—120.

[5] Вид. чланак Ј. Допуђе у овом Зборнику.

[6] *Културни живот,* III (1951), бр. 6, стр. 244—248; Београд.

[7] *Opšte fizičko obrazovanje,* I, br. 3—4, Beograd.

[8] *Hrvatske pjesme i plesovi,* Zagreb 1951, br. 44a.

[9] *Kulturni radnik,* IV (1951), br. 7—8, str. 406—410.

[10] *Македонски народни ора,* Скопје 1953, стр. 52—56.

[11] *Telesno vaspitanje,* IX (1956), br. 7—8, str. 313—319; br. 9—10, str. 427—429.

[12] *Vodnik,* V (3. III 1947), str. 51—52, Ljubljana.

[13] Упркос томе што има чланака под називом *Песме и игре из Н. О. Рата* и сл. (вид. на пр. Karlovački tjednik, 1955).

[14] *П. Малетин, Културни живот на универзитету пред рат,* Недељне илустроване новине, 19. IV. 1959.

сасвим спонтано заигра. „Вечерас сам био на приредби Шумадинаца — у дуванској станици — два километра од града. Забава је била весела. Играли смо коло“ — забележио је 22 марта 1942 у Фочи В. Дедијер[15], а јула исте године Р. Чолаковић је присуствовао приредби крај запаљене ватре у облику петокраке звезде на пољани у Шековићима коју су приредили организатори културног живота у Групи ударних батаљона. „Још дуго послије завршене приредбе многи борци су остали поред ватре пјевајући наше партизанске и руске револуционарне пјесме или играјући коло“[16]. У јеку IV офанзиве, марта 1943, на пропланку изнад Борачког Језера Казалиште народног ослобођења дало је приредбу за борце V црногорске бригаде и народ. „Како је текао програм, тако је нестајало умора код бораца, а кад је приредба завршена, почело је оно неуморно партизанско коло са „*Козаром*“, а наставило се са црногорским “Ором“, банијским „Хопшај дири“, „Чарламом“, да би се завршило са заповешћу „покрет“[17]“.

Сл. 2. — Козарачко коло, Кнежпоље 1943

Снимио Ж. Скригин

Познати загребачки глумац А. Цилић, сећајући се једне претставе за борце у Глини, прича како су борци сатима чекали по киши да на њих дође ред да виде приредбу. „При томе су пјевали и плесали народна и партизанска кола“[18].

Играло се, наравно, и у другим приликама, например, после зборова и конференција. Септембра 1941 у Крупњу збор је завршен

[15] *Dnevnik*, I, Beograd 1945, str. 109.

[16] *Записи из Ослободилачког рата*, III, Сарајево 1950, стр. 238.

[17] J. Rutić, *Sjećanje na Kazalište K. O. J.*, Kulturni radnik, V (1952), br. 7—8, str. 332.

[18] V., *Od male kulturne ekipe do Centralne kazališne družine*, Kult. radnik, IV, (1951), br. 7—8, str. 398.

народним весељем, на коме „коло није престало све до касно у ноћ.“[19] После Друге окружне конференције СКОЈ-а за Лику у Кореници августа 1943 "дуго у ноћи вило се коло. Једнолична, упорна личка мелодија“[20].

За игру и песму је нарочито погодно било на ослобођеној територији, где је уопште културни живот био организованији, а услови за деловање културних екипа нормалнији. Блиски контакт бораца и домаћег становништва, њихов јединствен став према непријатељу, заједничке тежње и наде, све је то долазило до пуног изражаја приликом народних празника и других свечаних и радосних тренутака. У септембру 1941 на Шамарици код Трновца формиран је Бански партизански одред. Хиљаде сељака присуствовале су свечаном полагању заклетве; после је настало весеље, „пекли су се јањци, пуцало из прангија, из пушака, вило се коло, Гаћеша (командант одреда) је показивао сељацима магазин оружја Баниског одреда, своју дику и понос“[21]. Септембра 1942, у Поповићима испод Шатор Планине борци из Србије имали су занимљив доживљај. „У ноћи беласало се девојачко коло, које су пролетери опколили и слушали:

Ој, Гламочко равно поље,
Цвили раја од невоље...

Полетело јато врана,
Једна чета Талијана...“[22]

На ослобођеној територији Словеније септембра 1943 Ф. Калан је забележио: „Po vaseh in trgih hrupni mitingi z govori, z vpitjem, z vinom, s plesom, s harmoniko“[23]. У исто време у слободној Бијељини одржан је велики збор на житној пијаци. „Оре се наше борбене пјесме и поклици, вије се коло на свакој раскрсници, раздрагани људи не знају шта ће од себе — није шала, читава Семберија је ослобођена и све одавде до Зворника, Брчког и Тузле нема непријатељског упоришта“[24].

Дочек Нове 1943 године прослављен је у Бихаћу врло весело. Ту су се још налазили делегати са одржаног конгреса УСАОЈ-а, те је у њихову част омладина Бихаћа приредила велику забаву уочи Нове године. „Козарачко коло била је главна атракција ове забаве“, сећа се др Иван Рибар[25]. Исто тако је песмом и игром обележена Нова 1944 година у Семичу, на ослобођеном делу Словеније, где је одржан и Конгрес културних радника[26]. О Првом мају 1942 „по

[19] Р. Чолаковић, *Записи из Ослободилачког рата*, I, Сарајево 1946, стр. 285.
[20] V. Dedijer, *Dnevnik*, II, Beograd 1946, str. 400.
[21] Ibidem, 555,
[22] Č. Minderović, *Za Titom*, Beograd 1945, str. 125.
[23] *Veseli veter*, Ljubljana 1956 , str. 66.
[24] Р. Чолаковић, *Записи из Ослободилачког рата*, IV, Сарајево 1951, стр. 256.
[25] К. Кукоља, *Партизанске Нове Године*, Борба, 1—3 јан. 1957.
[26] F. Kalan, *Veseli veter*, str. 72.

брдима високо су се дизале партизанске ватре, око којих је играло коло и орила се пјесма о нашој борби, другу Титу, о братској Црвеној армији"[27]. Прослава Првог маја 1943 окупила је народ из села дубичког, приједорског и новског среза и „протекла је у заједничком весељу војске и народа, у пјесми и колу, кроз које се одражавала јединствена воља и мисао Козаре"[28]. И Дан устанка 1944 прослављен је весело у Рибничкој Шуми културно-уметничком приредбом, после које је настало "народ о веселье, које је трајало читав дан. Ориле су се пјесме и плетала кола до касно у ечер"[29]. После збора на Тичеву, на Илиндан 1944, када је прослављен Дан устанка за срезове Дрвар и Бос. Грахово, „до касно у ноћ вило се по ливадама Козарачко коло и орила пјесма. Раздрагана омладина неуморно је играла и пјевала о својој борби, Титу и Партији"[30]. Вест о паду Кијева у новембру 1943 изазвала је огромну радост у Јајцу, где су се вршиле припреме за Друго заседање АВНОЈ-а: „Све што је оружје носило у граду, све је то пуцало, капе су у вис ба ане, људи се грлили и понављали: „Кијев, Кијев"; доле испод беде а з грме борбена крајишка пјесма, поче да се вије козарачко коло и ц ногорски орао(!)... Једва се пред ноћ утиша пальба, али Козара ко коло све је плаховитије било"[31]. На слободној територији, када се један део делегата са Другог заседања АВНОЈ-а упутио у Белу Крајину јануара 1944, колона се на путу од Сокоца ка Мл ишту зауставила на одмор крај школе у неком засеоку. „Била је приредба. Публика омладинска, добро расположена. У колу пјевају партизанске пјесме. Питам групу омладинки зашто су се тако свечано обукле. „Па Божић је!" — одговара једна"[32]. Исту колону у Мазину (Лика) позд авила је сеоска омладина, „развила коло и пјева... све док нисмо кренули", како је забележио Р. Чолаковић[33].

У Дрвару маја 1944, по завршетку Другог заседања ЗАВНОБИХ-а, у сали Соколског дома одржана је приредба културне екипе IV дивизије, после које је настало „коло и пјесма делегата и искупљеног народа. Лијепе су и садржајне пјесме са Козаре:

Ми смо браћа испод Козарице,
Гдје не рађа мајка издајице.
Нас два брата оба ратујемо,
Не плач', мајко, ако погинемо!"[34]

А приликом једног збора у ослобођеном Сарајеву играло се и певало:

[27] Đ. Pulja, *Kako smo proslavili Prvi maj*, Narodna Armija, II (1946) br. 55, str. 6.

[28] D. Misirača, *Peta brigada na Kozari u proljeće 1943 godine*, Krajiške brigade, Banja Luka 1952, str. 161.

[29] M. Popović, *Značajne datume slavili smo uz tutanj topova*, Karlovački tjednik, 5. VIII 1955.

[30] Р. Чолаковић. *Записи из Ослободилачког рата*, V, Сарајево 1955, стр. 269.

[31] V. Dedijer, *Dnevnik*, II, str. 578—9.

[32] *Записи*, V, стр. 101.

[33] Ibidem, стр. 108.

[34] Ibidem, str. 258.

„Ој дјевојко, ој дјевојко,
Драгај душо моја,

Шири коло, хај, шири коло,
Козарачка лоло.

Трупа-трупа...труп. Девојке су, играјући, ударале о земљу ногама. Трупа-трупа... труп... Под прозором снажан мушки глас водио је песму—јасно и кићено"[35].

На сремском фронту 1945, у Ердевику, после свечане предаје одликовања борцима, „војна музика дивизије засвирала је коло у које се ухватише борци и руководиоци да на тај начин здружени заврше ову свечаност"[36].

Таквих и сличних примера могло би се још много навести, од почетка до краја ратовања.

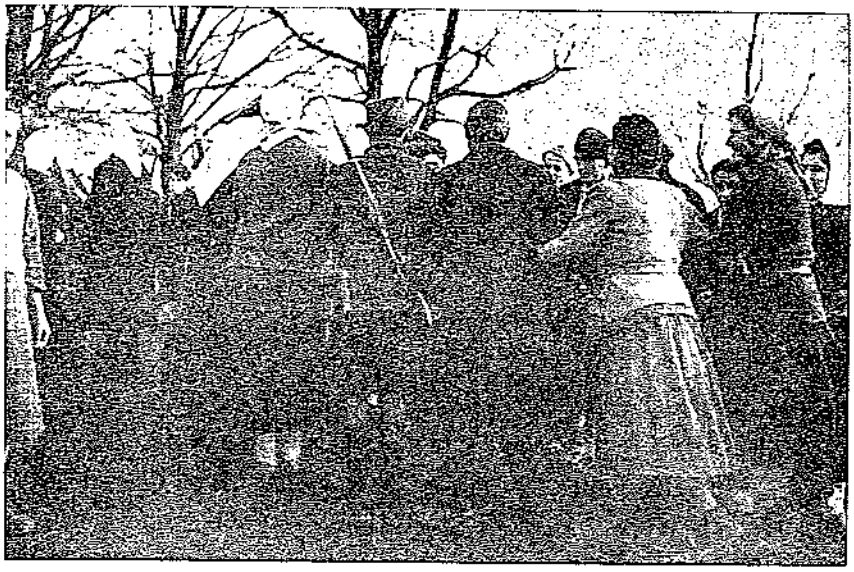

Сл. 3. — Коло на ослобођеној територији, Кореница 1943
Снимио Ж. Скригин

Понекад је и у тешким тренуцима „изгледало као радосна мирнодопска пучка свечаност. А играли су и пјевали изморени борци у кратком предаху између битака, након трагичног прелаза преко Љубије, а пред борбама за Невесиње, играо је и пјевао исцрпени и изгладњели народ. Орила се пјесма, таласала су се кола, а као симбол

[35] Е. Кош, *У ватри*, Београд 1947, стр. 116.

[36] Петровић, С., *Један свечани дан*, Ка бољем животу, лист IV КНОЈ бриг. бр. 2, 1945, стр. 5—6.

снаге и неустрашивости борца-народа опртавала се на свијетлу ватре дивовска силуета легендарног команданта Саве," забележио је Н. Херцигоња сећајући се предаха на Борачком Језеру 1943[38]. На путу у Јајце ујесен исте године Р. Чолаковић је са групом босанских делегата за Друго заседање АВНОЈ-а пролазио поред партизанских јединица. „Веома сам се обрадовао — пише он — кад смо већ у неко доба ноћи ушли у село Мајевац и издалека угледали неколико огромних ватара око којих се вило Козарачко коло и разлијегала пјесма.

Познају се браћа Козарчани
По пјевању и по јуришању.

Борци с пушкама преко леђа неуморно су играли и пјевали.

Ој, дјевојко, ој дјевојко,
Драгај душо моја!"[38]

„У све борбе ишло се послије игре и пјесме... И после борбе, док тијело и мишићи још дрхте од борбене грознице, коло је стишавало, везивало руку за руку, веселило, коло уз једнолику древну арију са увијек новим, свежим мислима и садржајем:

Ој, Стаљине, ми нијесмо робље,
Наша земља — фашистичко гробље!"[39]

Игра је и на друге начине била борцима од помоћи. Када се, например, показало у Посавском одреду, 1941, да неки борци сувише мисле на куће које су пре неколико месеци оставили, приређена је у Голочелу игранка за партизане и народ, а свирали су Цигани из тог краја. „Играло се и певало као да није рат"[40]. Чедомир Миндеровић забележио је 27 октобра 1941 испод Цера: „Прексиноћ, у Каони, стигле су у чету вести да су опет неколицини наших попаљене куће. Па ипак, они су играли тако занесено, играли су тако страсно, у тој малој, ниској соби са земљаним подом, како, чини ми се, никада Србија није заиграла... Пригрлили су ме у коло, заборав је пао на све, све је обухватио чудни, необјашњиви занос. Биле су борбе и биле су патње. Било је смрти, страшних, великих рана од немачких дум-дум метака, било је глади и смртоносног зујања бомбардера, било је тенкова и бесконачних маршева — али тога тренутка очи су се омаглиле у радосном самозабораву, а ноге су трупкале, трупкале"[41]. После непријатељске офанзиве 1942 на Козари су се окупили преживели борци (од којих је формирана V бригада) и народ. „То је била фантастична слика, то играње од вечери до зоре на згаришћима домова. Каква силна радост и унутрашња снага!" — и данас се са видним узбуђењем

[37] N. Hercigonja, *Marginalije o partizanskoj pjesmi*, Narodna Armija, 29. IV 1954.

[38] *Записи*, V, стр. 24.

[39] И. Пековић, *Са пјесмом кроз борбу*, За побједу, Три године борбе IV пролетерске (црногорске) бригаде, Београд 1945, стр. 191.

[40] М. Бојић, *Посавски партизани*, Београд 1954, стр. 164.

[41] *Za Titom*, str. 46

сећа књижевник С. Куленовић[42]. И смрт је понекад, по древним неписаним законима, игром обележена. На гробу Јурице Рибара, на врху брежуљка близу Колашина, црногорска бригада место опела заиграла је *Црногорско коло*[43]. Најзад, да на овом месту поменемо и Милицу Радуланку, фабричку радницу, која је после годину дана мучења на Бањици, на стрелишту у Јајинцима пркосно играла са црвеном марамицом у руци и тако пресечена рафалом[44].

Ови и многобројни други примери показују да је свака прилика, као и свако место, коришћено да се ухвати коло. Човек се одиста мора запитати откуда борцима снаге и жеље да и најкраћи предах проведу у игри, као што је и Ч. Миндеровић приметио говорећи о оснивању I пролетерске дивизије у Дрвару октобра 1942: „Младост Дрвара побеђује пролетере. Дуго у ноћ тресу се, ритмично, у заносу, кола. У колу наши не знају за умор, за пређених 25 км., за непређених 100 км., не знају за ноћ без сна која стоји пред нама, за напоре борбе који нас очекују“[45]. Игра је, стварно, као и песма, била саставни део борбе.

III

Кад би нови борац стигао у партизанску јединицу, није требал: много времена да се уоче његове главне особине. Поред храбрости, дисциплине и другарства, међу борцима се особито ценила веселост, затим певачке и играчке способности, које су у великој мери олакшавале тешки живот у суровим условима читаве јединице, а исто тако помагале да се присно успостави контакт са становништвом ослобођене територије, у којем је понекад, услед непријатељског терора и пропаганде, било заплашености и неповерења према партизанским јединицама. Добар играч био је особито цењен и омиљен[46]. Међутим, добар играч, за разлику од доброг певача, могао се истаћи, пре свега, међу играчима, и то онима који су потицали из његовог краја. Генерал Војо Тодоровић помиње у чланку *Акција на аеродром Рајловац*[47], сасвим узгред, занимљиви случај четрнаестогодишњег борца I крајишке бригаде Драга Талића из Пискавице, који је 7 јула 1943 заробио два Немца изнад села Равна. „Талић је био мезимац 4 батаљона. Командант Саван Кесић и комесар Кусоња често би га повели у неку чету и ту би са друговима из свога краја, са којима је некад седео у планини код оваца, заиграо коло и цупкајући ногама увек певао песму

Туј су катке, туј су ресе,
Туј се црна земља тресе,
Туј је млинчић у планини,
Туј је бела, туј румена,
Туј ће бити моја Нена.“

---

[42] Усмено саопштење Десанке Николић, кустоса Војног музеја у Београду.
[43] И. Рибар, *Моји синови Лола и Јурица,* Илустрована Политика, 10. III 1959.
[44] М. Марић, *Коло пред митраљезом,* Металац, 1 јан. 1952, Београд.
[45] Za Titom, str. 128.
[46] Усмено саопштење Милосава Бојића.
[47] Krajiške brigade, Banja Luka 1954, str. 105.

Партизанка Перка из Посавског одреда говорила је на митингу жена у Кожувару августа 1941, а М. Бојић је забележио: „Сећам се како је прошле године, кад сам био у њеном селу Забрежју, весело играла у колу“[48]. Исти аутор видео је Перку нешто касније у Љубовији: водила је коло, чекајући са одредом да стигне камион из Ужица. Поред ње у Посавском одреду истицали су се као играчи — сећа се и данас М. Бојић — Жића Трнинић, Раја Поповић и Живорад Мишић[49].

Сл. 4 — Борци у колу, испод Шатор Планине 1944

Снимио Ж. Сктигин

Слично је било и у другим јединицама из свих наших крајева. Гледајући те сјајне народне уметнике — прича Мира Сањина[50] — не једном приликом чланови Казалишта народног ослобођења пожелели су да их имају у својој играчкој групи. Неки истакнути играчи чинили су касније језгро фолклорних група које су формиране у саставу културних екипа. Али, разуме се, далеко више тих изузетно даровитих играча остало је у јединицама и они су својом игром и песмом бодрили дух бораца, преносили игре из једног краја у други, а понекад, можда, и активно учествовали у њиховом стварању или прерађивању.

[48] *Посавски партизани*, 64.

[49] Усмено саопштење М. Бојића.

[50] Усмено саопштење Мире Сањине, примабалерине Београдске опере.

Међутим, било би неправедно не споменути — поред певача и играча — и музичаре-професионалце и даровите народне свираче, који су у рат понели своје омиљене инструменте или их касније набавили, а чија је уметност претстављала уживање за све њихове другове. Ево како М. Бојић описује јуна 1943 једно вече код Нове Касабе: „После програма смо се забављали. Чаре је свирао на хармоници, Миланче на виолини, Драган је пронашао гитару. Хор је певао песме. Било је и рецитација. После свега коло..."[51] На велику жалост читавог батаљона, Сутјеска је Миланчету однела виолину, али су му другови нашли другу у Хан Пијеску[52]. Ни Чаре није могао без своје хармонике; чим му је нестала, позајмио је од других[53]. Исти писац помиње поред ових инструмената и свиралу[54], као и Ч. Миндеровић[55]. Р. Чолаковић је у Шеховићима 1942 забележио о Зарку Митровићу из шеховичког засеока Мекота: „Био је разговоран и весео, умио да расположи људе и шалом и пјесмом, па и свирком уз виолину, коју је, како он каже, купио да зими разбија досаду код куће. Гудио је уз њу као уз гусле, или би свирао кола и сеоске попијевке"[56]. Ф. Калан сачувао је успомену на Франца Штурма, композитора и певача политичких актуелних песмица, хармоникаша на митинзима, који је пао пред Љубљаном 1944[57]. Таквих свирача, који се нису одвајали од оружја и свог музичког инструмента, имала је скоро свака јединица, а да не говоримо о организованим музичким телима, као што су биле музике дивизија и армија, од којих су неке у окршајима тешко страдале[58]. Разуме се да су и месни свирачи учествовали на игранкама за борце и домаће становништво, и тада су се највише играле локалне игре, па су и борци из других крајева имали прилике да их науче, а неке и пренесу у свој крај после демобилизације.

Данас би било врло тешко, ако не и немогућно, направити потпун списак народних игара које су се играле за време Народноослободилачког рата. Ако у овај мах оставимо по страни оне најпопуларније игре као што су *Козарачко и Црногорско коло*, затим *Тиђово* и још неколико о којима ће касније бити више говора, може се рећи да су поједине јединице, нарочито ако су биле компактне по етничком саставу, тежиле да играју игре свога краја. Када су посавски партизани ујесен 1941 чекали камион код Љубовије, „заталасало се велико коло, а ускоро затим и друго и треће. Коловође су махале марамицама, потскакивале и раздрагано заводиле час лево, час десно. Ређале су се једна за другом *Космајка, Колубарка, Пироманка*. а кад је отпочела стара *Ђурђевка*, похваташе се у коло и старији, а многи млађи су се

[51] *Sutjeska u dnevniku jednog partizana*, Beograd 1958, str. 151.

[52] Ibidem, str. 90.

[53] Ibidem, str. 132.

[54] Ibidem, str. 112.

[55] *Записи о Србији*, Београд 1951, стр. 26.

[56] *Записи из Ослободилачког рата*, II, Сарајево 1948, стр. 249.

[57] *Veseli veter*, str. 77.

[58] N. Hercigonja, nav. članak, Narodna Armija, 29. IV 1954.

пустили, јер нису знали добро да играју. Крупне капи зноја избијале су по лицима играча иако је било свеже, али нико није хтео да прекине игру"[59]. Даље, на путу за Босну, исти одред српских партизана стигао је у Санџак. Ту су први пут видели *Црногорско коло* и у њему играли. Око Ливна су се сусрели са немим колом (које су играле девојке), као и на Гламочком Пољу. Биле су то за србијанске играче непознате појаве, пошто су навикли на игру уз инструменталну пратњу или певање. Зато им је било много лакше да уђу у *Козарачко коло* и да га прихвате. М. Бојић објашњава да је то било на Тичеву, негде у јулу 1942. Борци су видели — каже он — да је игра лака

Сл. 5 — На Једовнику, 1944

Снимио Ж. Скригин

а текст који се певао у колу одговарао је расположењу бораца. Они и даље — 1943 например — играју већ поменуте игре из Београдске Посавине, али је уз њих увек и *Козарачко коло*, и тако је остало до краја ратовања. Нисмо у могућности да на сличан начин пратимо друге јединице, али се може претпоставити да је процес свуда био отприлике овакав: борци су, на првом месту, играли игре из свога краја и оне општепознате — партизанске — (као што су *Козарачко* и *Црногорско коло*), а затим игре територије у чијем су ослобођењу учествовали, и, најзад, оне које су научили од играча из других крајева.

Међутим, треба напоменути да се, нарочито прве године рата, играла и понека игра страног порекла, особито руска *Вањка* и *Руски козарац* (пре рата доста позната игра у Србији под именом *Козачко коло*). *Вањку*, помиње 1942 Дедијер, изводили су пионири на приредби у Фочи[60]; према усменом саопштењу М. Бојића, *Вањку* су играли и јединице у Србији током 1941, што је потврђено и за Ужичку Републику.[61]

[59] М. Бојић, *Посавски партизани*, стр. 195.

[60] *Dnevnik*, I, str. 106.

[61] Усмено саопштење генерала Јеврема Поповића.

Посебну пажњу заслужује питање да ли је било партизанских игара код Словенаца. Има категоричких тврђења да их није било за време Народноослободилачке борбе, да се *Козарачко коло* једино играло по партизанским јединицама у којима је било бораца из других крајева земље[62]. Ф. Калан често помиње „плес" на слободној територији Словеније, али се то свакако односи на паровну игру типа Полке, а можда и на домаћа белокрајинска кола. Тзв. *Словеначко партизанско коло* уз песму:

Kolo zaigrajmo, kolo partizansko
Sonce je svobodno, sonce pomladansko,

Vodil nas je ves čas dragi Tito,
V nove dni gremo vsi z njim naprej...[63]

постало је, по свој прилици, после ослобођења, када су се правили за приредбе сплетови партизанских игара. Његов кореографски склоп показује да је то творевина неког учитеља или наставника фискултуре, а не, евентуално, модификована словеначка народна игра. У сваком случају, вредело би прибавити неки ближи податак о постанку ове игре, која се и данас може видети на пионирским приредбама у различитим верзијама. Занимљиво је да је код Словенаца 1944 у три маха на текст М. Дрновшекове компоновано *Пионирско коло*[64], али ми није познато да ли се и играло. Марта Павлинова-Брина се сећа да је на неком митингу у Белој Крајини видела како девојчице играју коло са партизанским текстом („3 корака десно, 1 лево, мирно и полагано"), али не зна шта је то било[65].

Обрнут случај био је у Босни, кроз коју су у току рата прошле у разним правцима скоро све партизанске јединице. Ту су многе домаће старе игре добиле нове текстове или измениле кореографске елементе и тако обновљене кренуле са борцима на далек пут до њихових родних села. Исто тако, донесено је прилично игара из других крајева у Босну, од којих су се неке лако прилагодиле новој средини и ту остале. Како је овај процес текао, види се из чланка Јелене Допуђе у овом Зборнику.

IV

Када се прегледа сав досада познати материјал о играма у Народноослободилачком рату, може се констатовати да је број игара врло велики и да су оне разноврсне, јер потичу из свих крајева из којих су биле и војне јединице, чији су их припадници играли — као што смо видели — кадгод је за то било прилике, и то, најчешће, онако како је у њиховом завичају уобичајено, уз инструменталну или вокалну пратњу, па и немо. Ипак, једна група игара, и то оних које се изводе

[62] Податке прикупио Ико Отрин из Љубљане.

[63] *Ljudski plesi*, Vodnik, V, str. 51.

[64] R. Hrovatin, *Partizanska pesem*, Ljubljana 1953, str. 112 i d.

[65] Усмено саопштење.

уз песму, потисла је друге, избила напред и постала носилац битних карактеристика једне нове категорије народних — партизанских — игара, које су за релативно кратко време, у необичним за игру условима, добиле најширн, југословенски карактер.

Често се говори да је недостатак музичких инструмената у време ратних окршаја, сталних маршева и неочекиваних ситуација главни разлог што је баш игра уз песму заузела тако видно место у Народноослободилачкој борби. Међутим, подаци пружају друкчију слику: упркос свим неповољним условима, музичких инструмената је било. Знамо за хармонике, тамбуре, виолине, усне хармонике, гитаре, фруле, двојнице, које је читава јединица чувала и спасавала ако затреба, а када би ратна лавина ипак однела неки инструмент, поново га набављала своме борцу — свирачу.

Разлози су дубљи, више психолошке природе. Партизанска народна игра — чији је облик *коло* а држање чврсто збијено, и то не случајно! — неодољиво је привлачила борце, који су у њој налазили не само играчко уживање, него, још више, одушку својим бујним

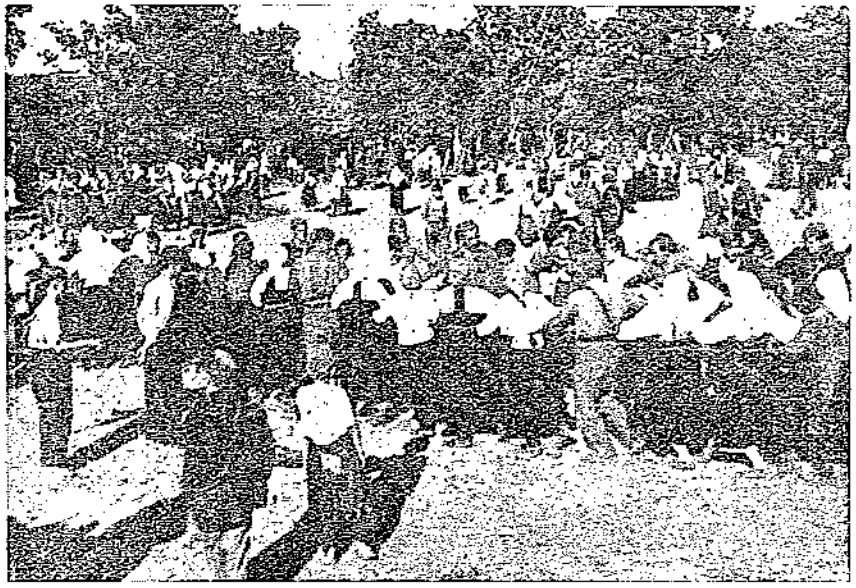

Сл. 6. — Коло после митинга, Тичево 1944

Војни музеј у Београду

осећањима. Њен нераздвојни део — певани текст гласни је израз свесних циљева заједнице; он је носилац идеје борбе, њене величине и оправданости, у њему су понос и решеност да се истраје до победе.

Коло које се од старина игра на Козари и испод ње није морало ништа у основи својој да мења да би постало усред најогорченијих

битака израз мисли и осећања свих устаника. Када су у јесен 1941 формиране прве крајишке јединице — које су већ идуће године прерасле у оних првих десет чувених крајишких бригада — њихови припадници су, заједно са осталим становништвом Босанске Крајине (за које се никако не може рећи да је било неборачко), играли и певали, кадгод је то било могућно, о својој борби, као што су одвајкада играјући певали о свему што је у њиховом животу било значајно. Из старине су наследили једноставне кораке улево, држање у колу, мелодије и наклоност ка импровизацији текста. Старији козарачки играчи газе доста тешко, целим стопалом и растављених колена; они „табанају" (како се тамо каже), не прелазе у праве потскоке, јер их земља вуче, али су темпераментни, на махове силовити. Заједно са песмом такву игру су, вероватно у току 1942 године, прихватиле и друге јединице, друкчијег или мешовитог састава и у игру унеле понешто од стилских особина играчког предања свога краја: лакоћу, елеганцију, полет, а од техничких: поклецивање, поскоке, врцкање итд. Ипак, у основи се није ништа изменило. Игра је и даље, ма колико се удаљавала од матичне територије, задржала чврсту кореографски склоп и основни музички оквир, у коме живи веома варијабилан текст.

У *Козарачком колу* један играч (обично коловођа, на левом крају кола) започиње песму, односно отпева десетерачки дистих, који одмах прихватају и понављају остали играчи из кола. Значи, за нас анонимни творац може још истог часа да чује из стотине грла гласно поновљену, стоструко потврђену, своју формулацију, јер изражава мисао и осећање сваког појединца у одређеној ситуацији. Драж текста, дакле, добија у неочекиваном, сажетом и тачном изразу.

Ако је у прве дане ратовања певано много страних, руских и шпанских револуционарних, песама, певали су их прекаљени борци Шпанског рата, и многи поред њих. Када је народ Козаре масовно ступио у борбу, унео је у њу, поред других, и своју омиљену песму уз игру:

Ој дјевојко, драгај душо моја, итд.

која је у новом склопу животних услова и под навалом актуелних тема губила од значаја чак и за појединца и постепено се повлачила у рефрен. Потреба за хитрим реаговањем на актуелне догађаје—сада огромна у поређењу са мирнодопском — родила је хиљаде стихова, скоро све у китицама по два стиха заједно, мање или више успелих, неке од једнодневног трајања, друге, који ће живети све док се *Козарачко коло* буде спомињало. Има ту пркоса, и гордости, ту је и подругљива опаска на рачун усташа и четника, убојита реч против завојевача, оштра критика избегличке владе, свечана заклетва народном вођи, самоодрицање, вера у победу итд.

Мелодиски је то нешто строже, јер „народ је те догађаје много обимније изразио пјеснички него музички. Многи текстови, а нарочито десетерци, могу се пјевати на тему *Козарачког кола*, које се јавља у више варијаната, али и на тему других сељачких пјесама. Неке мелодије су оригиналне, али са призвуком народне музике. Друге су

настале на основу мотива дотле познатих пјесама, а највише их је прилагођено новом тексту"[66].

У кореографском смислу *Козарачко коло* претставља, ма у којој га варијанти посматрали, једну од основних играчких форми: кружно, змијасто, вијугаво, увијено као пуж, кретање улево међусобно чврсто повезаног ланца људи. Готово обично ритмичко корачање: десна нога напред улево укрштено, лева нога корак улево. То је све. Са певачким расположењем (под утицајем текста) расте и темпо играња: у почетку спор, при крају мало убрзан.

Стална импровизација текста (а то најчешће значи: његово пригодно одабирање) везује сву пажњу играча, тако да су кореографски елементи готово запостављени. Пре би се, дакле, могло говорити о колективу хору који казује један текст (али не пасивно), него о колективу који тежи да се изрази играчки[67]. Зато се у ово коло хвата свако—играч и неиграч, и онај на измаку снаге од глади, рана и болести, и онај коме је потребан заборав, као и сви они у којима набујала осећања траже одушке. Једноставност извођења омогућила је *Козарачком колу* брзо и лако преношење од јединице до јединице, од једног до другог краја наше земље.

Друга по популарности партизанска игра је *Црногорско коло*, које се игра као *Зетско коло*,[68] а оно припада типу *Лако коло*, једном од најраспрострањенијих играчких типова на Балкану. Старији црногорски текстови који су певани уз ову игру имају херојску садржину[69], те је нови текст књижевника Михаила Лалића[70], спеван у Црној Гори 1941, потпуно у духу народне песме, брзо потиснуо старији и, заједно са игром, доспео септембра 1943 до Кордуна, као и у друге наше крајеве. То је познати текст, чији почетак гласи:

Листај, горо, цвјетај, цв'јеће,
Омладина (Црна Гора) у бој креће...

Текст је временом добио разне варијанте, а створени су и нови текстови на исту мелодију најчешће у облику низа осмерачких дистиха, например

Дапчевићу, генерале,
Наше су те горе дале,

или

Црна Гора једва чека
Дапчевића друга Пека итд.[71]

---

[66] В. Милошевић, *Босанске народне пјесме*, I, Бањалука, 1954. стр. 7.

[67] Упор. чланак Ј. Допуђе: *Narodne igre Kupreškog Polja*, Bilten Instituta za proučavanje folklora, II, Sarajevo 1953; о „ravnom" igranju: „U ovim igrama kao da je glavnija pjesma, jer ona je i po svom sadržaju interesantna,... a sami koraci igre su sporedni."

[68] Љ. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, I, Београд 1934, стр. 68.

[69] В. Р. Ђорђевић, *Неколико речи о игрању и пјевању у Херцег-Новоме*, Гласник Етн. музеја у Београду, IV, Београд 1929, стр. 22.

[70] V. Dedijer, *Dnevnik*, II, str. 423.

[71] *Народне партизанске пјесме*, Београд, б. г.

Кореографска структура *Зетског кола* задржала се у *Црногорском колу* (2 корака десно са избацивањем леве ноге, 1 корак лево са забацивањем десне ноге; затворено коло, држање за мишице), али је *Зетско коло* комбиновано са паровном игром *Скоке* (Играње по црногорски)[72]. Међутим, када су се у паровну игру на средини кола упуштали поред Црногораца и други, дошло је до осиромашења игре, јер је новим извођачима била страна унутрашња законитост ове горштачке игре без музичке пратње.

Осим *Козарачког и Црногорског кола* великог одјека имале су и друге партизанске игре чије порекло можемо без тешкоћа да утврдимо. „За вријеме НОБ-е настао је у Покупљу партизански дрмеш *Опшајдири*, који је постао од основних корака Дрмеша"[73]. У чему су те промене, види се из следећег: „Док је мелодија остала сасвим непромијењена, у тексту и плесним покретима настале су неке измјене. У тексту долази много нових стихова борбеног садржаја, а стари се мијењају добивајући опћенародни карактер. Од имена која означују покупски локалитет настају друга која се односе на много већи територ ij (на пр. С ону страну Коране, чита цура новине, мијења се у: С ону страну Мораве, чита цура новине итд.). Плес је поједностављен тако да се у колу први дио кретао спорије, а други двоструко брже мијењајући наизменице лијеву и десну ногу у једноличну ритму"[74]. Као што је на истом месту запажено, ова игра је постала популарна особито у западним крајевима, па је порекло њено остало многима непознато: час је баниско, час кордунско, час далматинско, а неке варијанте текста забележене су у Босни, на пример у Јајачком срезу.[75] Најпопуларнији текст, који се пева у првом, споријем делу игре гласи:

Ој, народе, народе,
Ево теби слободе,

или:

Зелени се јоргован,
Мој је драги партизан.

У другом, бржем делу је рефрен:

Опшај дири, дири, дири, ди,
Опшај дара, дара, дара, да,
Опшај дири, дири, дири, ди,
Скојевци су најбољи.

Игра је жива и полетна, у другом делу са потскоцима и великим преносом, те је освајала борце који поред певачког траже и играчки израз.

---

[72] Љ. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, I, Београд 1934, стр. 133—35.

[73] *Muzička enciklopedija*, I, Zagreb 1958, kod reči DRMEŠ.

[74] I. Ivančan — I. Gattin, *Pokupski drmeš opšajdiri*. Kulturni radnik, IV (1951), br. 7—8, str. 406—410.

[75] Lj Simić, *Pjesme Jajačkog sreza*, Bilten za proučavanje folklora u Sarajevu, I I (1953), str. 139.

Млада Војвођанка (Млада партизанка или *Хај, нек'се чује)* у Војводини је сачувала основне кораке главног домаћег типа игре (2 десно, 2 лево), али је даљим ширењем — иако је мелодија углавном остала иста, а текст у појединостима мењан и богаћен — добијала нове кореографске елементе. Те су промене најзанимљивије на терену Босне[76].

Македонија је у борбу унела свој најпопуларнији тип игре *Лесното* (Лако коло), поред низа других типова, које су играле македонске јединице ма на ком се терену налазиле. У Народноослободилачкој борби оживеле су и игре са ратним мотивима и песмама о илинденским устаницима. Ипак, најпопуларнију македонску партизанску игру *Млада партизанка (Македонско партизанско)* са омиљеном мелодијом Што ми је мило ем драго, прихватили су од македонских и других јединица многи наши крајеви по ослобођењу као игру типа *Лако коло*, често сведену на само бројни однос корака: 2 десно, 1 лево. Како је ова игра постала партизанска, види се из следећег цитата: „У мају 1942 године водио је по селима испод Перистера и Бабе жестоке борбе битољски батаљон. Било је то изнад самог села Орехова. У тим борбама погинуле су две партизанке из батаљона — Елпида Караманди, студент Београдског универзитета, и Марија Јосифовска, домаћица. Биле су то можда прве партизанке у Македонији. Жене су се, из вековних заблуда о свом нижем роду, уздржавале од борби. Међутим, херојска смрт Карамандијеве и Јосифовске била је потстицај осталим женама Македоније"[77]. Успомена на њих сачувана је у стиховима:

Ај, што ми е мило ем драго
Млада партизанка да станам!

Збогум и прештавај, роде мој,
јас отидов во бој, бој, бој[78].

Занимљив развој показује игра *Друже Тито, љубичице бела*, која кореографски, мелодиски и текстуелно припада Босанској Крајини. Када је Ј. Допуђа забележила игру 1945 од девојака-демобилисаних бораца из тог краја, игра се, осим нешто бржег темпа и застоја на крају мелострофе, није разликовала од *Козарачког кола*[79]. Међутим, када је неку годину по ослобођењу исту игру забележила М. Илијин у Србији, она је већ била претрпела знатне промене.[80] Уместо пријева:

Друже Тито, маршале,
Наша борба таква је,
Наша борба захтијева
Кад се гине да се пјева,

Друже маршале!

---

[76] Упор. О. Сковран, нав. дело, стр. 111—12, М. Илијин, нав. часопис, стр. 246—8 и чланак Ј. Допуђе у овом Зборнику.
[77] Б. Булатовић, *Песма — сведок и борац Револуције*, Борба, 19. IV 1959.
[78] Фирфов-Пајтонџиев, *Македонски народни ора*, стр. 52—56.
[79] Чланак у овом Зборнику.
[80] Нав. часопис, стр. 244—45.

дошао је припев:

Савила се, савила
Нова Југославија,
Око друга нашега
Тита маршала,

који је врло близак припеву у Новом Романиском колу:

Живјела нам, живјела
Нова Југославија....

а јавља се у каснијем периоду у „*Козари*“ с Пруге. Променила се и структура игре: уместо кретања само у једном правцу (48 корака улево са застојем на крају фразе), игра се просторно скратила и добила разноврсност у правцима кретања (2 корака удесно, 2 улево, 1 напред, 1 назад) и у том облику постала *Српско партизанско коло* (чак Партизанско коло из Србије). Променило се и држање играча; постало је онакво какво је обично у централном делу Србије: обично, за руке.

Мада се данас обично не убраја у партизанске игре, славонско *Коло* треба овде поменути. Оно је по извесним цртама веома блиско играма Босанске Крајине; у кореографском смислу, међутим, знатно је компликованије од *Козарачког кола* и претставља праву игру уз певање. Поред држања играча и правца кретања (затворено или отворено коло, држање укрштено спреда, кретање улево), заједничка им је особина могућност импровизиције текста у одређеним мелодиским оквирима. „У њему се „пета“ уз пјевање двостихова, плеше (Дрмеж) уз пратњу свирке, извикују поскочице уз пратњу свирке или без ње, различито у разним селима“[81]. Славонско *Коло* је у играчком смислу китњастије, а у погледу текста ведрије и личније.

Алај волим у колу играти
Кад се са мном партизан ухвати

сасвим природно је дошло наместо: Кад се дика до мене ухвати![82] Одувек је славонска орска песма (углавном десетерачки дистих) слика и критика савремених друштвених односа. Кухач је између осталог о славонском Колу рекао: „Има ту многих (људи), који су дошли више штогод да чују него ли да виде“[83] и особито подвукао друштвену функцију Кола и њему сродних игара са овога широког кореографског подручја. У Народноослободилачком рату никло је безброј нових стихова који су још једном речито потврдили да се Коло не може одвојити од савремених догађаја:

Ај да нам није наших партизана,
Не би знали играт' Тарабана.

---

[81] I. Ivančan, *Narodni plesovi Hrvatske*, I, Zagreb 1956, str. 33.

[82] Дедијер је забележио јуна 1943 да је партизански текст песме спеван после успеха код Сирача (Dnevnik II, str. 550).

[83] F. Kuhač, *Južno-slovenske narodne popievke*, III, str. 222, Zagreb, 1880.

Партизани — пола рода мога,
Тамо имам брата и драгога итд.

Ипак, мада текстуелно и мелодиски има услова, славонско *Коло* није никада постало ни приближно популарно као *Козарачко коло*, можда баш стога што му је једна компонента — играчка — релативно компликована, неприступачна неиграчима. *Коло* је било партизанска игра славонских јединица и матичне територије, те се на тај начин сачувале битне одлике старог *Кола*, док је текст и даље са изванредном лакоћом реаговао на развој савремених догађаја (задруге, изградња земље, Имформбиро итд). Према томе, Народноослободилачка борба је једна фаза у континуираном животу и развитку славонског *Кола*.

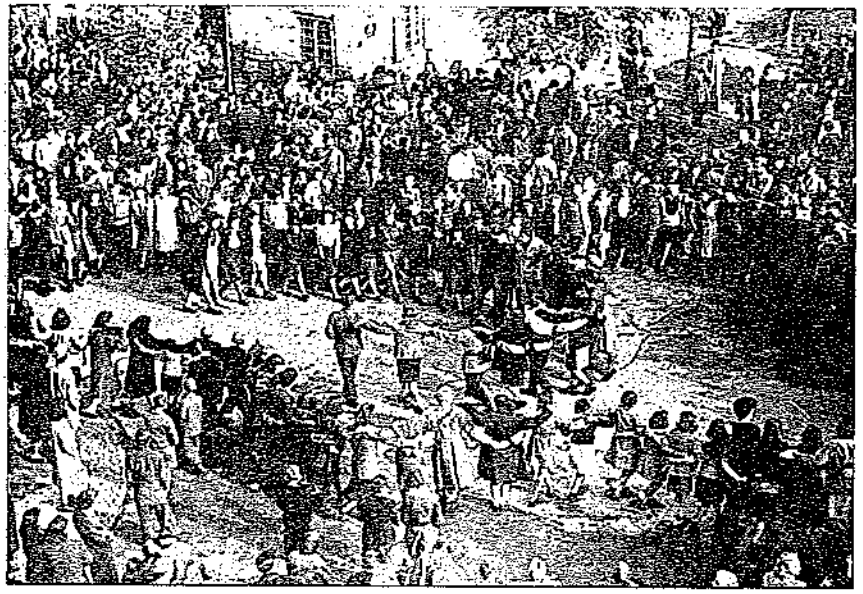

Сл. 7. — Козарачко коло на улици слободног Београда, 20 октобар 1944
Војни музеј у Београду

Данас је доста тешко утврдити које се све игре крију под називима *Титово коло*, *Партизанско*, *Пролетерско*, *Пионирско*. О *Титтовом колу*, које је познато у више варијаната, има нешто података. Из једног чланка објављеног 1955 г.[84] види се да је Дечји дом у Војничком Грабовцу (на ослобођеној територији Хрватске) у јесен 1943 дао прву пионирску приредбу; на програму је било и „*Коло друга Тита* (уз пјесму и игру)". Дом је, под руководством свога управника слепог хармоникаша и композитора Никице Диклића из Карловца и његове жене Штефке, са успехом давао приредбе, напр. за борце

[84] B. Gagić, *Pjesme i igre iz N. O. Rata*, Karlovački tjednik, 26. VII 1950.

VI личке пролетерске дивизије, затим у Топуском уочи заседања ЗАВНОХ-а, по болницама и за домаће становништво. Тако су пионири обишли цео Кордун, а затим прешли у Италију, где су такође давали приредбе за наше тешке рањенике и савезничке војнике. Врло је вероватно да је овом маршрутом уједно обележен и пут којим је најпознатија варијанта *Титовог кола* стизала до разних јединица, а оне су га после однеле у друге крајеве. Популарни текст (народни или под јаким утицајем народног)

Лепо ти је друга Тита коло,
Такво коло — ко га не би вол'о?
Играју га млади партизани,
Партизани — зелени јаблани,
И са њима младе партизанке,
Партизанке — оморике танке, итд.

добио је музички облик, а можда и кореографски склоп, у поменутом дечјем дому. Како се са много вероватноће претпоставља[85], аутор је Никица Диклић, који је компоновао и *Партизанско коло*[86]. Игра је по свој прилици направљена по угледу на градске дечје игре и за њу се не може утврдити да је претрпела знатније промене приликом преношења у друге крајеве (у чему су учествовали борци, а не само пионири!), као што показују примери забележени у Босни и Србији.[87] Словеначко Титово коло има са овом игром само заједнички назив.[88]

Од осталих партизанских игара чији су описи објављени поменућу само *Личко партизанско коло* (Сам се Мијо)[89] као претставника велике групе народних игара које су за све време рата, па и касније, добро чувале све своје првобитне особине, а неизбежне промене у тексту своде се на минималну измену појединих речи.

Из овог прегледа може се констатовати да међу партизанским играма превлађују игре чија је старина несумњива, мада однос према традиционалној игри није у свим случајевима исти, али су промене, било у којој саставној компоненти, вршене природно, у складу са одређеним играчким стиловима и средствима традиционалне технике; уколико се запажају извесне дубље промене, не треба изгубити из вида да је таквих „прелома" у животу неких народних игара било и у прошлости, кадгод је на њих деловала сила изузетно јаких друштвених збивања или када су преношене из једне средине (етничке односно кореографске) у другу.

Далеко је мања група игара за које се може закључити, у првом реду према кореографској структури и елементима, да су творевина, мање или више успела, агилних организатора приредаба, учитеља и

[85] Усмено саопштење Н. Херцигоње, композитора.

[86] B. Gagić, nav. članak.

[87] В. описе игара од Ј. Допуђе и М. Илијин у овом Зборнику.

[88] *Ljudski plesi*, Vodnik V, str. 51.

[89] B. Koturović, *Narodna igra u telesnom vaspitanju*, Telesno vaspitanje, IX, (1956), br. 9—10, str. 427.

наставника фискултуре. У њима има понекад и нешто драмских елемеанта. Демобилисани борци играли су их извесно време по ослобођењу, а извођене су и на многим приредбама. Убрзо затим прихватила су их деца и у њиховој средини оне даље живе (напр. *Титово коло).*

На овом месту треба напоменути још нешто, што може изгледати наоко безначајно, али је симптоматично. Скоро у свим партизанским играма играчи се држе укрштено за руке (спреда или позади) или за мишице. Такво држање своди размак између играча на минимум. Стога они делују на посматраче, а такво осећање имају и сами играчи у колу, као јединствена маса, у којој су чврсто међусобно повезани — што се тако често и не без разлога помиње — борци и њихови руководиоци. А „збијено држање се јавља када је потреба за колективним збијањем постала јача", што су већ једном приликом, према К. Саксу, констатовале за *Козарачко коло* сестре Јанковић.[90]

9. Омладина Никшићке радне бригаде игра Црногорско коло приликом оправке пута Никшић—Даниловград, децембра 1944

Војни музеј у Београду

Друга напомена тиче се учешћа полова у игри. У Црној Гори, напр. у старом *Зетском колу*, играло се тако да су у првој половини кола били мушкарци, а у другој жене. У неким крајевима, под јаким муслиманским утицајем, било је и одвојеног играња (у једној просторији мушкарци, у другој жене), напр. у Босни, Македонији, јужном делу Србије. У свим партизанским играма, међутим, жена и мушкарац су равноправни, те коло може бити мушко, женско или, што је нај-

[90] Љ. и Д. С. Јанковић, *Народне игре,* V, Београд 1949. стр. 9.

чешћи случај, мешовито. У вези с тим је и чињеница да су извесне стилске и техничке разлике између мушког и женског играња ишчезле или се свеле на најмању меру.

V

Овај преглед био би непотпун без, макар и најкраћег, осврта на извођење народних игара на приредбама које су даване за борце и становништво ослобођене територије за време Народноослободилачког рата.

Екипе које су се старале о културном животу партизанских јединица имале су озбиљне и замашне задатке. Поред осталог, у њихов делокруг спадало је и организовање приредаба за борце и становништво ослобођене територије. Извођаче није било тешко наћи, бар не даровите дилетанте. „У затишју послије битака и напорних маршева, извукла се однекуда усна хармоника, коло је зачело да расте и пјесма момачка, која је говорила о догађајима . . . Потреба за смијехом била је већа од глади . . . И тако из пјесме и кола, приче и смијеха, од неколико добрих пјевача, којима се придружила омладина, настала је прва партизанска казалишна групица, која је развесељавала своје другове на одморима и пред новим акцијама“[91]. Програм ових група најчешће је био разноврстан. „Казалишне дружине биле су живе новине. Оне су дјелима која су изводиле, пјесмама, актовкама, умјетничким читањем чланака, плесом . . . формирале душу народа и његове погледе на живот и свијет, оне су га училе како је живот велик и лијеп у борби за боље[92]. Оне су биле и одлично пропагандно средство. Када је V ударна дивизија разбила четнике на сектору Прибој—Вишеград—Мокра Гора, становништво је било заплашено од непријатеља, те је у Вишеграду на првој приредби коју је дала културна екипа дивизије сала била скоро празна, али је одјек ипак био тако снажан да је већ идућег дана била препуна а однос грађана према борцима потпуно измењен[93].

У почетку се ишло за тим да једна група даје што разноврснији програм, али је касније дошло и до извесне специјализације (позориште, хор, игре), што је омогућило да извођења достигну виши уметнички ниво. Тим бујним културним животом били су у највећој мери зачуђени страни претставници који су боравили са Народноослободилачком војском. „Они су једва могли вјеровати да свака наша, па и најмања јединица, има у своме саставу властиту казалишну дружину, фолклорну групу или пјевачки збор“[94].

Ипак, у читавом развоју уметничког живота за време Ослободилачког рата свакако је најзначајнија појава оснивање Казалишта народног ослобођења децембра 1942 године, јер је окупило најбоље уметничке снаге. Прва група уметника која је на позив Партије из

[91] *Partizanska pozornica*, Zagreb, Predgovor od Dj. Kosaka, str. 5.

[92] Ibidem, str. 11.

[93] N. Hadžiselimović, *Put slobodi*, I, br. 4. str. 15.

[94] V., nav. članak. Kulturni radnik IV, br. 7—8, str. 401.

Загреба дошла на ослобођену територију априла 1942 донела је већ припремљен програм, те је могла одмах да даје приредбе. Међу уметницима је био и балетски играч Жорж Скригин који је у програму учествовао са „Казачоком" „уз пљескање рукама умјесто музичке пратње"[95]. Када је ујесен исте године стигла у групу и Аника Радошевић (данас помоћник директора Опере у Београду) из Сплита, на програм је стављена паровна игра начињена на мелодију неких руских песама а са покретима који су приказивали рад и добро расположење. Ову тачку су изводили аутори Скригин и Радошевић. Даљи корак је игра која је симболично претстављала сигнал за устанак и полазак у борбу (са пушкама), а изводили су је А. Радошевић, Нада Борозан и Ж. Скригин. С јесени 1943 стигла је нова група уметника из Далмације, међу њима и Мира Сањина (данас примабалерина Београдског балета). Она је одмах добила задатак да спреми тачку с народним играма. На мелодије из неке предратне збирке народних игара чијег се наслова не сећа, Мира Сањина је, руководећи се личним осећањем и играчким искуством, направила један сплет игара. На почетку је био хрватски мотив (вероватно Дрмеж), а затим мотиви из разних крајева. Извођење су пратили на хармоникама Андрија Прегер и Самуел Чачкез. Костими су били сашивени од падобранске свиле, а позорница је била обично импровизована, сувише тесна за игру, али то је сметало само играчима, док је публика са великим задовољством пратила читав програм. Играче је 1944 задесио велики губитак, јер је приликом десанта на Дрвар у оближњем селу Родићима изгорела цела гардероба. Те године Казалиште народног ослобођења на позив Врховног штаба прелази на Вис. Тада је Мира Сањина спремила нов сплет и то од партизанских игара, који је извођен на турнеји по Италији, а после ослобођења, 1946, на великој турнеји по Швајцарској, Француској и Белгији[96].

Слична ситуација била је и у другим позоришним групама, чији су чланови учествовали у раду фолклорне групе и хора, напр. у Централној казалишној дружини при ЗАВНОХ-у, основаној у Топуском маја 1944[97]. Када се повећао број фолклорних група, квалитет њиховог извођења је побољшан, а репертоар је постао много ближи народној традицији, јер су чланови и руководиоци ових група били истакнути народни играчи.

Од свих приредаба са народним играма или играма на народне мотиве најзначајнија је приредба која је дата у част делегата Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу 30 новембра 1943 године. Р. Чолаковић је том приликом забележио: „Сеоске дјевојке из Јања пјевале су своје пјесме, старе и настале у устанку. Затим су пјевале и играле муслиманске дјевојке из Јајца. Онда су наступили борци наших јединица: Србијанци су играли кола, а Црногорци неку стару ратничку игру„[98],

[95] J. Rutić, nav. članak, Kulturni radnik V, br. 7—8, str. 327.

[96] Усмено саопштење Мире Сањине и Анике Радошевић. — Подаци од учесника НОБ били су ми од велике користи при изради овога чланка. Свима топло захваљујем на предусретљивости.

[97] V., nav. članak, *Kulturni radnik*, IV, br. 7—8, str. 401.

[98] *Записи* V, стр. 67—68.

а на крају је приказан Нушићев Народни посланик. Говорећи о истој приредби, Б. М. спомиње да су учествовали: „група народних игара II пролетерске дивизије и групе сеоских омладинки из околине Јајца са аутентичним народним пјесмама и плесовима“[99]. По речима М. Сањине, тада је изведен и њен први сплет игара. Ова свечана приредба, којој су присуствовали народни претставници из целе Југославије, иако је велики део територије још био под непријатељском окупацијем, има особит значај за нас, јер показује колика се пажња посвећивала народним играма у Ослободилачком рату. Посебно треба истаћи учешће сеоских играчица као и муслиманки из Јајца, које су показале праве народне игре. Данас би било занимљиво сазнати о којој црногорској ратничкој игри говори Чолаковић, али трагања у том правцу досада нису дала никакве резултате.

Ни Словенци нису запоставили своје игре. После италијанске капитулације основано је Словенско гледалиште на ослобођеној територији Словеније, а у току 1944 одржана су два позоришна течаја, чији је задатак био да оспособе глумце за извођење разноврснијег програма него што је дотле био случај. На овим течајевима у Црномљу и Семичу глумци су учили и народне игре[100]; „наставник за фолклор (словеначки), ритмику и хисториски плес“ био је Стјепан Сухи (данас шеф балета Опере у Осијеку). Нажалост, обећани списак игара са течаја друг Сухи није послао, али се зна, према информацији од И. Отрина, да су то биле „фантазије на народне теме“. Из Каланове књиге види се да су „народни плеси“ били стално на програму који је касније извођен у разним приликама на фронту и на ослобођеној територији.

Кад буде написан опширан и документован преглед рада позоришта[101] и фолклорних група за време Ослободилачког рата на сценској примени народних игара, видеће се јасније резултати и, нарочито, утицај на рад у том правцу после ослобођења. Ипак, из досада познате грађе може се констатовати тенденција да се од површних покушаја у почетку иде, колико је то било могућно у ратним условима, ка дубљем и студиознијем раду на стилизовању народних игара или слободној композицији на народне теме. Тај пут довео је неминовно до сазнања да су најбољи извођачи народних игара баш сами народни играчи и да права народна игра и са сцене најснажније делује на публику. Ако би се трагало за тим колики је био утицај сценски примењених игара на народне игре, партизанске и друге, које су неговали борци за своје лично задовољство, може се рећи да је тај утицај био минималан, да је тек понешто од драмских елемената или симболике из пантомима ушло у понеку народну игру, а задржало се само у играма које данас живе као дечје.

---

[99] В. М. *Kulturno-umjetničke ekipe na oslobodjenom teritoriju*, Kulturni radnik, V, br. 7—8, 208.

[100] *Veseli vetar*, str. 93.

[101] E. Spajić, *Narodno kazalište na oslobodjenom teritoriju Slavonije* (1942—1945), Osječki zbornik, V, Osijek 1956, str. 159—166; treba istaći da je kazalište redovno na kraju programa davalo „Kolo“ (slavonsko).

VI

Одмах после ослобођења, заједно са борбеним јединицама, допрле су и у најудаљеније крајеве земље партизанске игре, као и многе друге. Тада се уопште, сећамо се сви, неуморно играло, како по селима тако исто по градовима. У Београду је у то време коло на Теразијама, на Тргу Републике, код Аутокоманде, а нарочито у Топчидеру крај саме трамвајске пруге, било редовна празнична појава. И приредбе, конференције, зборови, као и сви други скупови, завршавали су се играњем у сали или под ведрим небом, а да не говоримо о томе да је на свакој приредби била обавезно и тачка са народним играма. То играчко расположење подржавале су и омладинске радне акције које су затим дошле, а нарочито изградња пруге Шамац—Сарајево и Брчко—Бановићи, када су се играле не само партизанске и друге игре, него су створене и неке нове (односно: старе прилагођене новим потребама), као што су *Омладинско коло*, *Козара са Пруге* (1946), *Скојевско коло*, *Ми градимо пругу* итд. Треба додати и то да је непосредно по ослобођењу — од 1944 до, приближно, 1948 — наишао нов талас руских и псеудоруских игара, поред *Козарачког кола* са текстом о Црвеној армији и других наших игара са новим, пригодним називима (*Руски козарац*, *Српско козачко*, *Руско козачко*, *Руско коконеште*, *Руска кађушка*, *Руско коло*, *Руска полка*, *Руско питање*, *Ванька*, *Сталиново коло* и др.).

У овом периоду главни преносиоци народних, и то, у првом реду, партизанских игара из једног краја у други су демобилисани борци, који доносе у своја села дотле непознате игре. Анкета о стању народних игара, коју је октобра 1948 године спровело Министарство просвете НР Србије[102], показала је шта се све у то време сматрало новом игром, па се у списку појављује и око 40 игара (поред оних са Пруге и руских) за које се каже да су партизанске и скоро научене. Поред већ општепознатих има и таквих, као што су: *Крајишко коло*, *На врх горе Романије*, *Дурмиторе*, *Славонка*, за које је лако утврдити по самом називу са кога су терена стигле; у списку се помиње и низ игара које су се играле највише у српским јединицама: *Космајски смо млади партизани; Збогом, остај, бункеру на Дрини; Златиборе, шири своје гране; Марамица — ситан вез, носи Кика митраљез*,[103] итд.; затим: *Партизанско*, *Петокрака*, *Поздрав*, *Познаје се ко је комуниста*, *Пролетерско*, *Смрт фашизму*. Што се тиче *Козарачког*, па и *Црногорског кола*, скоро не постоји одговор на Анкету који их не помиње.

Да је неком срећом у то време спроведена слична анкета и у другим крајевима земље, мислим да би била констатована приближно иста ситуација, са изузетком Словеније, у којој је — према досада познатим подацима — одјек и утицај партизанских игара био доста слаб. Наравно, то не значи да се оне нису у Словенији играле, како

[102] Анкета је спроведена преко управитеља основних школа. Стигло је укупно 1886 одговора из уже Србије. Места и срезови који се наводе носе називе према административној подели из времена анкете.

[103] Народни херој Божидарка Дамњановић, учитељица у Београду.

за време рата тако исто и непосредно по ослобођењу, особито по војним јединицама, школама, па и на јавним скуповима.

Преносиоци партизанских игара за време рата, видели смо, били су борци, па је природно што су их понели у своја села после демобилизације. Касније су то били војници који су отслужили рок у Армији. Како је тај процес текао, може се пратити према поменутој Анкети из 1948 године, без обзира на то што се примери односе само на ужу Србију. *Козарачко коло* у Јежевицу (срез пожешки) донели су борци 17 дивизије II крајишке бригаде 1944; у село Гојна Гора

Сл. 9. — Са смотре XIX дивизије у Бенковцу, 1944

Војни музеј у Београду

(пожешки) партизанске игре, „углавном црногорског порекла", пренеле су такође партизанске јединице (година није наведена); забележено је и да је село Оране (јабланички) научило *Бугарку* од „Бугара, припадника партизанских јединица у овом крају." Итд. Памте се и поједини демобилисани борци који су у своја села донели партизанске игре. Например, Душко Миковић је први у Бресничићу (топлички) показао како се игра *Црногорско коло*, док је Добривоје Трипковић у исто село 1945 донео *Титово коло*. У Ракови (љубићкотрнавски) научили су од IV пролетерске дивизије *Титов поздрав*.

Од неких војних јединица научене су и друге народне игре, поред партизанских: у Расну (сјенички) од „партизанске бригаде" научили су *Заврзламу* и *Рузмарин*, а у Ракови од XVI македонске дивизије *Чачак;* у Ломницу (расински) „Врањанска бригада НОБ"

донела је *Бугарско коло*, а у Лескови (нишки) научили су „од војника НОБ који су пролазили кроз ове крајеве 1945“ *Полку*. Борци су донели у Љубатовац и Сињац (белопаланачки) *Мађедонку* и *Мађарско коло*, а у Купиљево (ресавски) *Славонку*.

Неке партизанске игре пренели су и припадници Народне милиције, напр. тако је *Титово коло* стигло у Димитровград.

Партизанске игре, а с њима и многе друге народне игре, нашле су још једном пут у сва српска села када су се омладинци вратили кућама са радних акција, особито са пруге Шамац — Сарајево, Брчко — Бановићи, Кучево — Бродица и аутопута Братство — Јединство. Најзад, у овом периоду не треба потценити удео учитеља и наставника у преношењу народних игара. „*Козара*, *Бачко*, *Титово* научене су од учитеља“, каже се у податку из Цулине (азбуковачки), као што су, несумњиво, и наставници фискултуре спремајући за школске и друге приредбе тачке с народним играма у извесној мери утицали да се неке партизанске или псеудопартизанске игре територијално вежу за поједине републике, па смо временом добили *Српско партизанско*, *Словеначко партизанско коло* итд.

Посебан случај претстављају игре као што је *Љубово коло*. 1948 године, у одговорима на Анкету помиње се ова игра као нова у читавој околини Ужичке Пожеге. У селу Каленићи *Љубово коло* су научили 1945 од бораца. Одговор из села Глушац гласи: „*Љубово коло* (по првоборцу НО овог краја Љубу Мићићу) [научено] од страних играча (непознато тачно откуда и од кога)“. Још је јаснији одговор из Пожеге: „*Љубово коло*, које је поникло у околини Пожеге, носи карактер партизанских весеља због првих победа 1941 г. извојеваних под руководством поч. Љуба Мићића.“ Као ново коло помиње се у још 11 одговора из овог среза, а у нешто мањем броју сусреће се у другим срезовима Западне Србије (златиборски, таковски, ужички, рачански, моравички, трновољубићки, жички, азбуковачки), затим у прибојском, па чак и у белопаланачком и лужничком срезу. Према саопштењу играча из Такова и њиховог старог фрулаша Живана Ирића, игра је стара, давно заборављена, а сада обновљена и везана, за нас из непознатих разлога, за успомену Љуба Мићића из Годовика, кога су као једног од организатора борбе против окупатора у овом крају стрељали четници 1942 године[104].

Правац ширења *Љубова кола* иде и ка Санџаку и допире до Црне Горе. На великом Фестивалу у Опатији 1951 године мушка група из села Готовуше (Плевља) показала је *Љубово коло*, које је имало карактеристике игара из Западне Србије. Очигледно је да је једна стара игра под утицајем савремених догађаја једноставно добила

[104] Према саопштењу Боривоја Мићића, његов отац Љубо био је добар играч и свирао је на хармоници. У породици није уопште познато да постоји Љубово коло, али се сећају да се о Љубу певало за време рата. Мићића су четници заробили код Пријепоља и после месец дана мучења стрељали у Ужичкој Пожези 9 марта 1942 године.

нов назив, а понегде и текст (који раније уопште није имала, јер се изводила само уз фрулу). Али то није све. Ширећи се на исток од своје матице, ова игра је наишла на играче који нису ништа знали о Љубу Мићићу, а од њих су, даље, игру прихватили други, који су на свој начин протумачили њен назив: *Љубово коло* постало је *Љубовно*, а још даље, око Беле Паланке и Власине — *Љубавно коло*. Наравно, игра више није сматрана партизанском.

VII

У једном историском периоду, у Народноослободилачком рату, партизанске и друге народне игре, заједно са народном песмом, биле су моћно средство за морално окрепљење, за подизање борбене свести, као што су биле и одбрана од изнурености, глади и депресије, а уз то и пркос непријатељу, јер су му јављале „да смо живи и увијек

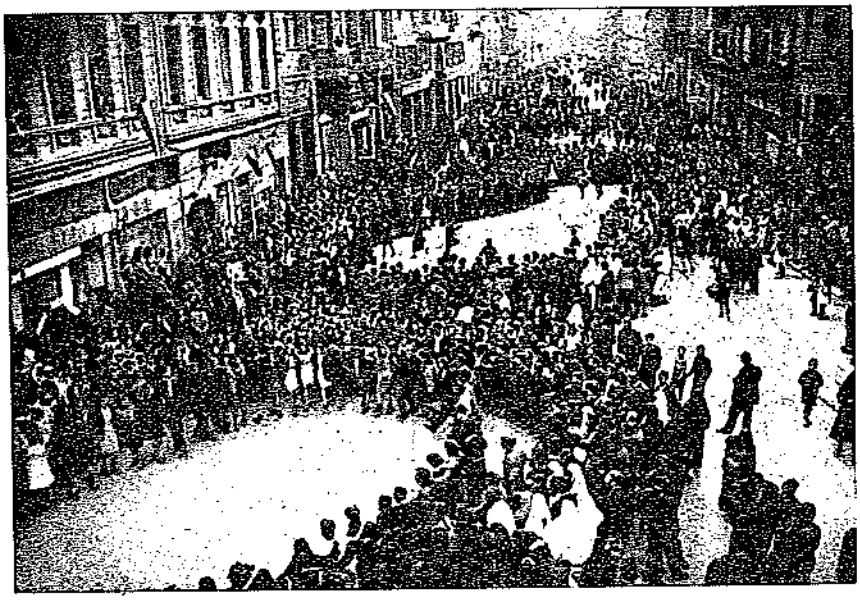

Сл. 10. — Народно весеље у Загребу поводом капитулације Хитлерове Немачке, маја 1945

Војни музеј у Београду

спремни за побједе“[105]. А када је борба била крунисана победом која носи са собом мир и слободу, ове игре су опет биле израз снажних осећања радости.

По завршетку рата, пренесене из матичних кореографских области, често са одликама другога играчког стила и технике, мада свуда

[105] *Kulturni radnik*, V (1952), br. 7—8, str. 332.

срдачно прихватане, партизанске игре нису могле да постану трајна својина свих наших крајева. Временом су их потисле локалне игре, међу којима су се, видели смо, дуго осећале као нове, те су се све више везивале за особито свечане дане, за народне празнике, као што су 29 новембар, 1 мај или Дан устанка. Разуме се, друкчију судбину ове игре имају у крајевима у којима су поникле, где се могу даље развијати заједно са другим домаћим играма.

Изузетак је *Козарачко коло*. Кореографски и мелодиски одређена, са текстом који је данас, углавном, одабран и такорећи утврђен, ова игра по значајној улози у Народноослободилачком рату и непосредно по ослобођењу, као и по својој распрострањености, већ сада заузима сасвим изузетно место међу југословенским народним играма. Без обзира на све креативне могућности једне живе народне игре, *Козарачко коло* ће за сва времена остати *борбена игра наших народа и нашега доба*.

Résumé

OLIVERA MLADENOVIĆ

DANSES PARTISANES ET AUTRES DANSES POPULAIRES DANS LA GUERRE DE LIBÉRATION ET LA RÉVOLUTION

Dans la guerre de libération de Yougoslavie les danses populaires ont prouvé la nécessité et la puissance de l'expression choréographique des individus et de la collectivité, même dans les heures les plus dures de l'existence du peuple. D'une multitude de danses qui, dans cette période brève et mouvementée, s'étaient acquis une popularité inespérée, se sépara une nouvelle catégorie — danses partisanes, portant l'empreinte de la lutte pour la liberté et ayant aujourd'hui déjà un caractère yougoslave commun.

Prenant pour base les citations tirées des souvenirs des participants mêmee à la Lutte pour la libération nationale l'auteur donne un aperçu des endroits et des occasions où l'on dansait. Il ressort de cet aperçu que les combattants profitaint de chaque endroit commode (dans la campagne, sur le chemin, dans une clairière, auprès du feu, dans la chmbre etc.) et chaque occasion favorable (une réunion quelconque, une assemblée, un moment de repos entre deux combats), sans égard à la faim, la fatigue, l'épuisement et les efforts imminents. Au début les combattants exécutaient les danses qu'ils avaient apportées de leur pays, à l'accompagnement du chant ou de quelque instrument populaire, selon la coutume de leur pays. Plus tard, à partir de l'année 1942, certaines danses accompagnées de chant, qui prennent la dénomination commune des *danses partisanes*, font une pénétration puissante dans toutes les unités de l'armée populaire. En outre, les combattants adoptèrent aussi les danses provenant des territoires à la libération desquels ils prenaient part.

L'analyse des principaux représentants des danses partisanes, parmi lesquelles la première place appartient aux kolos de *KOZARA* et de *MONTENEGRO*, démontre que ces danses étaient, pour la plupart, d'origine purement populaire, qu'elles appartiennent aux types anciens de danses, simples et encore vivants dans les masses du peuple; dans ces danses la composante vocale ou textuaire joue un rôle dominant. Moins nombreuses sont les danses que les choréographes, pour la plupart anonymes, avaient composées à l'exemple des danses populaires déjà existantes. — Les danses partisanes parcoururent, au cours de la guerre, de grandes distances et, par conséquent, on peut observer certains modifications que les danseurs provenant de différentes régions choréographiques apportaient au style et à la technique des danses de leur pays. Pourtant,

la principale ligne d'évolutin des danses partisans était la simplification de leurs éléments, la réduction de ceux-ci aux traits fondamentaux des types traditionnels de danses.

Pendant la guerre les danses populaires furent exécutées aux réunions organisées par les équipes culturelles et auprès des unités plus considérables il existait des groupes de folklore. Il est intéressant de remarquer qu'à ces réunions on exécutait, outre les véritables danses populaires, aussi des danses stylisées par les experts de choréographie.

Après la fin de la guerre les combattants démobilisés apportèrent les danses partisanes et autres danses populaires dans leurs villages, où elles furent affectueusement adoptées. Pourtant, elles ne se maintinrent pas également dans toutes les régions, car elles furent à la longue reponssées par les danses locales. Aujourd'hui, on ne les danse qu'à l'occasion des fêtes populaires, telles que le 29 novembre, le 1er mai, l'Anniversaire de l'insurrection etc. Il va de soi que ces danses ont un sort différent dans les régions d'où elles tirent leur origine, où elles peuvent continuer leur évolution de compagnie avec les autres danses locales. Une exception forme, pourtant, la kolo de *KOZARA*, qui restera une danse typique guerrière de la Lutte pour la libération grâce à son importance pendant la guerre libératrice et son écho immense dans la période d'après-guerre.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ БИБЛИОТЕКА

Зборник радова САН XLVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

МИЛИЦА ИЛИЈИН

ПАРТИЗАНСКЕ ИГРЕ У СРБИЈИ

У историји југословенских игара не зна се досада да је икада једна игра, за релативно тако кратко време, као што је то период ослободилачког рата и обнове земље, доживела тако изненадну ренесансу, раширила се по читавој Југославији и постала тако опште југословенска, као што је то *Козарачко коло*. Међу партизанским играма главни и најпопуларнији претставник, она је истом снагом продрла у све наше крајеве, па се и на територији НР Србије морамо осврнути најпре на њу.

У завичајном крају на планини Козари и испод ње, вековима је била позната само под именом *Коло*, *Сељачко коло*, *Плетено коло* зато што јој њени исконски, једноставни кораци и покрети нису наметнули чак ни посебно име. А када је, ношена реком народа из тога краја, доспела међу партизане, као што су ту доспеле и многе друге игре из разних крајева наше земље, нико није могао наслутити да ће се баш она ставити на чело партизанских игара и да ће преузети улогу надахнитеља борбе на свим фронтовима, славећи борбу попут гусала у прошлим ратовима. Кроз борбу је носила собом и име свога краја — *Козарачко коло*, да касније добије још општији назив „*Козара*". Неслућени замах и снага „*Козаре*" не заустављају се ни свршетком рата, већ напротив разбуктавају се све жешће, да „*Козара*", као симбол слободе, преплави сва ослобођена места и да и даље учествује у свим политичко-историским догађајима обнове земље и њене изградње. На свом дугом путу искаљена, „*Козара*" се вратила после рата и у свој родни крај, да и ту, као и у свим другим крајевима Југославије, настави свој век.

Зашто је баш та стара и једноставна игра била предодређена да одигра тако значајну улогу у Ослободилачком рату, којим стицајем околности или законитости је баш она избила на површину и успела да неокрњеном снагом продре у све крајеве? Технички услови — чврсто повезано збијено коло, лаки, сваком приступачни кореографски елементи, вокална пратња, десетерачки дистих, који даје широке могућности импровизације текста, свакако су били од пресудног значаја. Али су поред тога морали постојати и други, дубљи психолошки мотиви, који су томе допринели. У критичним моментима најтежих душевних и физичких напора, када обично проговара атавизам и када се и несвесно одбацује свака спољашња форма, а прима само оно што је истинито и право, свака друга игра морала је уступити место баш овој старој правој народној игри, коју су при томе још донели храбри борци

крајишких бригада. Осим тога, од старина наслеђени почетни текст „*Козаре*“:

„Шири коло, јој, шири коло, козарачка лоло,
Шири веће, јој, шири веће, боље се окреће.„

сугестивно делују и привлачи борце у коло, да из десетине и стотине грла заједнички потврде, свима присну мисао, коју казује први играч, и то уз лаку и продорну мелодију, која исто тако доприноси општем расположењу. Ако су наше старе гусле вековима деловале као потстрекивач маса, стављајући их увек само у положај пасивних слушалаца, „*Козара*“ је имала то преимућство што је покретом, речју и мелодијом активирала све око себе, те су мисао и речи потицале од самих учесника. Кроз борбу и ослобођење, кроз обнову и изградњу, хиљаде и хиљаде, све нових и нових десетераца, надовезивале су се на оне почетне, увек у складу са акутним догађајима и тако осигурали широки домет „*Козари*“.

„*Козара*“ је имала и свог сталног пратиоца, исто тако стару, праву народну игру, најраспрострањенијег типа, потеклу такође из херојске средине — *Црногорско партизанско коло*[1]. Слични психолошки и технички услови ове игре са нешто мањим дометом осмерца, учинили су да и она стекне своју популарност. Када се срела са „*Козаром*“ остала је уз њу, пратећи је кроз све крајеве Југославије. Као њена допуна, или промене ради, после сваке „*Козаре*“ следило је *Црногорско партизанско коло*. Ове две игре су и у Србији својом популарношћу отскочиле изнад свих осталих партизанских игара, и све их надживеле, јер су остале имале мање или више регионалан значај и краћи век.

Као што су „*Козара*“ и *Црногорско партизанско коло* пореклом типичне претставнице својих крајева, тако су и остала партизанска кола постала на основу најизразитијих типова игара појединих ширих области: Покупља, Војводине, Македоније, Словеније, Лике. Оне су углавном задржале своје оригиналне мелодије, а у новим условима добиле нови, пригодан и актуелан текст, док су им кореографски и стилски елементи спонтано прилагођени могућностима да у њима учествују и они који нису вични том одређеном и специфичном начину играња. У Србији су од тих игара најпознатије: *Оташајдири* (Покупски дрмеш), *Млада Војвођанка* (Сремчица)[2], *Млада партизанка* (Македонско Лесното)[3], *Сам се Мијо* (Личко коло), *Савила се савила нова Југославија* (познато под именом Србијанско партизанско коло) и њена далека варијанта забележена на Златибору под именом *Ој народе Лике и Кордуна*, *Љубово коло* (из Ужичке Пожеге).

У периоду изградње, првенствено на омладинским пругама, настале су нове игре, које у ствари претстављају деривате *Козарачког кола*, и то: *Скојевско коло*, које се само по тексту разликује од „*Козаре*“, *Ко то каже да је Космет мали* — на мелодију „Козаре“ изводи се лако

[1] Детаљније податке о пореклу ове игре, као и пореклу осталих игара које се овде помињу, види у претходном чланку О. Младеновић.

[2] Љубица и Даница С. Јанковић, *Народне игре* I, Београд, 1934, 48.

[3] Љубица и Даница С. Јанковић, *н.д.* 30.

коло, најпознатији тип игре на Космету. *Пролазила, пролазила Титова штафета* — разликује се од „*Козаре*“ по правцу кретања (води се удесно) а забележено је на Златибору.

Посебну групу партизанских игара чине вештачки створене игре на основу народних (познатих и непознатих аутора), које су се у већини случајева изводиле на приредбама пионирских културно-уметничких екипа, за време рата и после ослобођења. Тим путем прешле су и у општу својину деце. Међу њима су најпознатије: *Титово коло, Коло Заиграјмо* или *Словеначко партизанско коло, Пионирско коло*, које се изводи на мелодију *Сељанчице*[4], једне од најраспрострањенијих игара у Југославији.

После ослобођења деца многе своје старе домаће дечје игре изводе уз нови текст (цео или делимично нов). Тако например, у ужој Србији и Војводини радо играју *Игра коло на педесет и два*[5], певајући текст: „Види, види, како знају пионири да бирају“, уместо старог текста: „Сад се види, сад се зна ко се коме допада“. На Космету, у дечјој игри уз песму „Замути се Сава и Морава“, певају уместо „Чуј Анке Србијанке“, „Чуј Анке Партизанке“. На Златибору дечја игра *Девојчице и дечаци* добила је сасвим нов, компонован текст:

Девојчице и дечаци
Пионири, добри ђаци,
Такмичење ево ту је,
На све стране нек се чује.

Хватајте се у коло,
Све у колу весело.

Ми смо коло разавили
Да би значке задобили.
На грудима да нам сија,
Наша значка најмилија.

Хватајте се у коло . . .
Све у колу весело.

Разуме се да су све ове игре, и то праве народне више него компоноване, из области у област, из једног краја у други, доживљавале извесне промене, пре свега стилске, а затим кореографске и мелодиске, сходно стилу играња, типу игара и стилу певања дотичног краја. Не улазећи у промене и разлике које те игре показују у другим републикама, овде ћемо описати њихове главне варијанте и верзије које су познате на територији НР Србије.

Игре су описане по систему Љубице и Данице С. Јанковић. Већина их је забележена према игрању на јавним скуповима одмах после ослобођења и у току изградње. По унутрашњости су провераване и бележене

[4] Љ. и Д. С. Јанковић, *н.д.* 60.

[5] Љ. и Д. С. Јанковић, *н.д.* 71, под насловом *Игра коло на двадесет и два*, који је раније био познатији.

током теренског испитивања (у Војводини 1948—50, на Космету 1956—57, у Западној Србији 1955—59, у Источној Србији 1958). Коришћене су и белешке Олге Сковран са Омладинске пруге (Скојевско коло), Агате Жиц (Титово коло), Слободана Зечевића (Љубово коло из Готовупе). Мелодију и текст Iб забележио Шефћет Плана, мелодију бр. 8 (према магнетофонском снимку) Драгослав Девић, бр. 9 (према снимку из Љубовије и Готовупе) Миодраг Васиљевић, бр. 11 узета је из збирке Владимира Ђорђевића, Српске игре за виолину, Београд, 1933, 6 (под насловом *Сељанчица*). Остале мелодије забележила је, или извршила коректуру ранијих записа других сарадника Музиколошког института, Радмила Петровић. Особиту захвалност дугујем Др. Душану Недељковићу, покретачу овог Зборника, који је у дискусијама на састанцима колектива, усмерио идејну страну овога рада, као и сестрама Љубици и Даници Јанковић, које су, нарочито у описима игара, унеле своје стручне примедбе.

1

КОЗАРАЧКО КОЛО — КОЗАРА

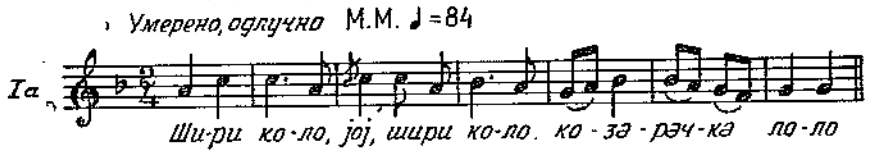

Шири коло, јој, шири коло, козарачко лоло.
Шири веће, јој, шири веће, боље се окреће.

Ми смо браћа, јој, ми смо браћа, испод Козарице,
Гдје не рађа, јој, гдје не рађа, мајка издајице.

Друже Тито, јој, друже Тито, љубичице бела,
Тебе воли, јој, тебе воли, омладина цела.

Друже Тито, јој, друже Тито, љубичице плава,
Ти се бориш, јој, ти се бориш за народна права.

Друже Тито, јој, друже Тито, ми ти се кунемо,
Да са твога јој, да са твога пута не скренемо.

Рефрен:

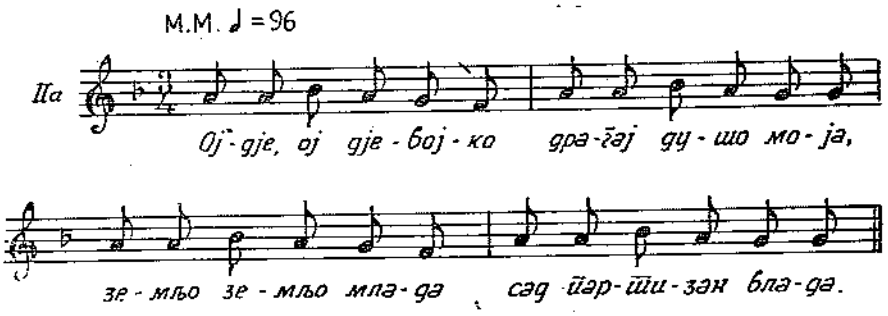

На Космету су Шиптари певали „Козару“ на свом језику, уз мел. Іб.

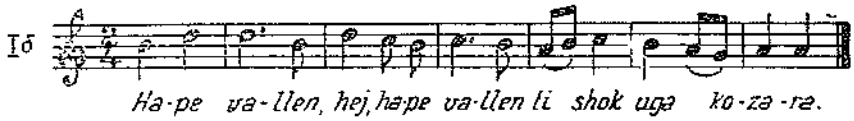

Hape vallen, hej, hape vallen, ti sdok nga Kozara,
Hape t'madhe, hej, hape t'madhe, t'nrotullohet mbare.

Na t'gjith' vllazën, hej, na t'gjith' vllazën prej Kozares jemi,
Frigacaka, hej, frigacaka, astrathtar' nuk kemi.

Рефрен уз исту мелодију:

Vajz' e bukur, hej, vajz' e bukur, shpirt i em i dashtun.

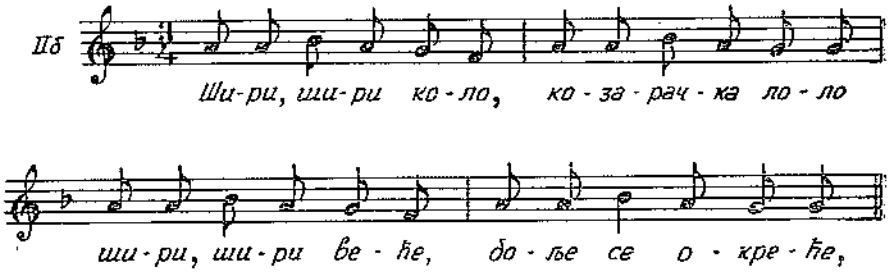

ВАРИЈАНТА А

Мелодија Іа, такт 2/4

ОБРАЗАЦ

1 корак десном ногом улево, укрштено преко леве.
1 корак левом ногом улево.

Напомена. Игра се искључиво уз певање. Отворено коло које се креће улево по кружној линији или змијасто. Играчи се међу собом држе збијено за руке укрштено напред, тако да десна рука сваког играча дође преко леве руке играча са десне стране. Коло је по правилу мешовито, али се у овом колу, као и у свим партизанским колима, врло често хвата играч до играча, играчица до играчице, без нарочитог реда. Коловођа поведе коло са једним, два или три играча, певајући соло први стих. За то време приступају и остали у коло, па сви заједно понове први стих. Коло се наставља уз наизменично соло и групно певање сваког стиха.

Игра се мирно. Ако су играчи нарочито расположени они пред крај игре убрзају темпо, те се кораци изводе нешто брже уз сасвим мале потскоке. Ова варијанта „Козаре“ је била најближа широким масама и најдуже се одржала. Шиптари на Космету је играју исто тако уз текст на свом језику (мел. Іб).

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I ← Ши- 1 — Десном ногом корак улево, укрштено преко леве.
← ри 2 — Левом ногом корак улево.
Тактови II — VII као такт I.

ВАРИЈАНТА Б

Састоји се из два дела: споријег (на два начина) и бржег.

СПОРИЈИ ДЕО

Мелодија Iа, такт $^2/_4$

ОБРАЗАЦ

Као у Варијанти А.

Напомена. Игра се мирно као у Варијанти А. уз један или два отпевана стиха (зависи од соло певача), па се онда пређе на бржи део.

АНАЛИЗА

Први начин играња:

Такт мелодије:

I ← Ши- 1 — Десном ногом корак улево, укрштено преко леве, колено се мало савије, истовремено се и тело окрене мало улево.
← ри 2 — Левом ногом корак улево, десно колено се исправи, а тело се врати у нормалан положај.
Тактови II — VII као такт I.

Други начин играња:

I ← Ши- 1 — Десном ногом корак улево, укрштено преко леве, тежина тела се изразито пренесе на десну ногу тако да се читаво тело помери мало унапред.
← ри 2 — Левом ногом корак улево, тежина тела се пренесе на леву ногу тако да се читаво тело помери мало уназад.
Тактови II — VII као такт I.

БРЖИ ДЕО

Мелодија IIа. Такт 3/4

ОБРАЗАЦ

Као у Варијанти А.

Напомена. Кораци се изводе брже и са малим потскоцима. Појединац може повремено, не пуштајући се из кола, да учини 3 корака десном ногом напред са привлачењем леве, и 3 корака левом ногом назад са привлачењем десне, повлачећи на тај начин за собом играче десно и лево од себе, тако да се коло у једном тренутку удуби (добија облик зрна од пасуља, дијаграм 1). Ако је коло велико истовремено могу то да учине два играча на супротним крајевима кола (дијаграм 2). На тај начин варирају два основна раније поменута облика.

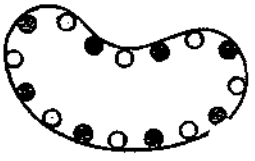

Дијаграм 1

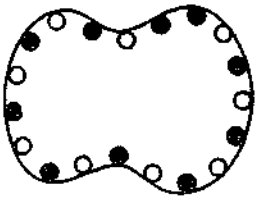

Дијаграм 2

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I	← ← ← ← ←	Ој дје-	1 — Десном ногом корак улево, укрштено преко леве, левом ногом корак улево, уз мали потскок.
		ој дје-	2 — Као под 1.
		војко	3 — Као под 1.

Тактови II — IV као такт I.

Кораци које повремено може да изводи појединац:

1	↖ ↖ ↖	Ој дје-	1 — Десном ногом корак напред—мало улево, лева нога се привуче и уз мали потскок тежина тела пређе на њу.
		ој дје-	2 — Као под 1.
		војко	3 — Десном ногом корак напред—мало улево, десном ногом мали потскок у месту, лева нога се одигне.
II	↙ ↙ ↙	драгај	1 — Левом ногом корак назад — мало улево, десна нога се привуче уз мали потскок, тежина тела пређе на њу.
		душо	2 — Као под 1.
		моја	3 — Левом ногом корак назад — мало улево, левом ногом потскок у месту, десна нога се одигне.

Тактови III и IV као тактови I и II.

Општа напомена. Овај бржи део се изводи само уз мелодију IIа, и то искључиво уз текст „Ој дје, ој дјевојко, драгај душо моја, земљо, земљо млада сад партизан влада". Зато што се понавља после сваког или сваког другог стиха, ова мелодија, у овом случају, има улогу рефрена. Међутим, у другим случајевима она се јавља и као самосталан пратилац „Козаре" (Варијанта А. мелодија IIб). Такав случај имамо у неким крајевима Западне Србије, нарочито оним који се граниче са Босном (срез јадарски, срез азбуковачки), где се „Козара" исто тако игра уз тај део мелодије (в. наредни чланак Јелене Допуђе у овом Зборнику). Поменуте игре *Ко што каже да је Космеш мали* и *Пролазила Титова штафета* (деривати „Козаре") такође се играју уз ову мелодију.

2

ЦРНОГОРСКО ПАРТИЗАНСКО КОЛО

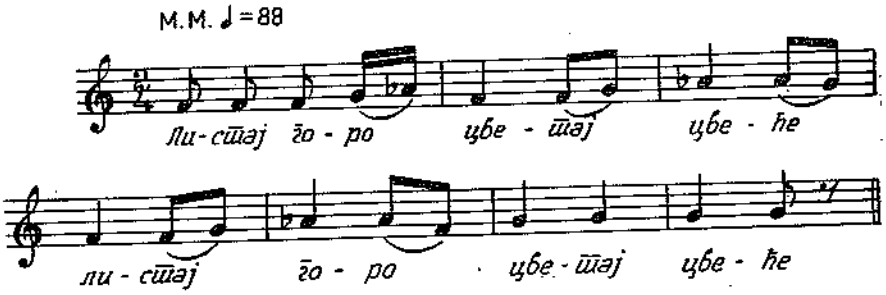

Листај горо, цветај цвеће,
Омладина у бој креће.

Сузама се бој не бије,
Већ се врела крвца лије.

О свијетла мајска зоро,
Мајко наша, Црна Горо.

Синови смо твог стијења
И чувари твог поштења.

Крај Сутјеске хладне воде,
Барјак части и слободе.

Напомена. Сваки стих се два пута отпева (најпре соло певач, па читава група).

Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

Играчи у колу:

3 корака десно, и то: 2 укрштена (предње укрштање), 1 са избацивањем леве ноге напред — удесно.

1 корак левом ногом улево са избацивањем десне ноге напред — улево.

Пар који игра на сред кола:

Играч и играчица стоје једно према другом на растојању од три до четири корака. Играчица држи руке устрану, мало ниже од водоравног положаја, дланове окренуте надоле. Играч држи руке горе — устрану, дланове унутра.

3 скока левом ногом удесно, док је десна укрштена испред леве.

3 скока десном ногом улево, док је лева укрштена испред десне.

4 скока напред (д. л. д. л.) руке се пусте низ тело. Овим скоковима играч и играчица промене места и последњим скоком се окрену опет лицем једно према другом, руке подигну у првобитан положај.

Напомена. У затвореном колу играч и играчица држе се за рамена или за руке укрштене на леђима. На сред кола игра један пар (играч и играчица), или више парова, ако је коло велико.

АНАЛИЗА

Такт мелодије:			Играчи у колу:
I	→	Листај	1 — Десном ногом корак удесно.
	→	горо	2 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне.
II	→	цве-	1 — Десном ногом корак удесно.
		тај	2 — Лева нога се привуче и истовремено избаци напред-удесно, стопало је мало изнад земље.
III	←	цве-	1 — Левом ногом корак улево.
		ће	2 — Десна нога се привуче и истовремено избаци напред-улево, стопало мало изнад земље.

Напомена. Мелодија тече даље, а кораци се понављају. Како се кореографска фраза не поклапа са мелодиском у погледу броја тактова, у току игре настаје привидно неслагање мелодије и игре (в. графикон). Игра ће се поновити 7 пута а мелодија 3 пута док се тренутно опет не поклопе.

Игра 3 такта:
Мелодија 7 тактова;

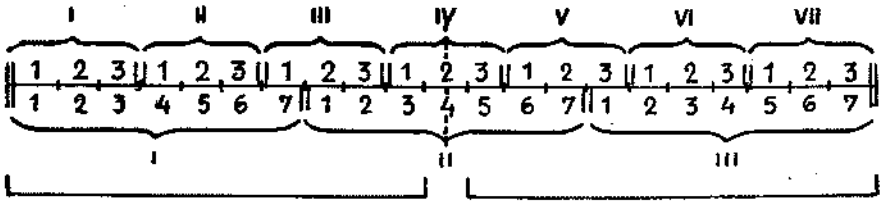

Графикон

Пар у средини кола:

Играч и играчица изводе скокове описане у Обрасцу, независно од тактова мелодије. Пошто изведу неколико пута описане скокове, смењује их други пар из кола и тако редом за све време игре. Смењивање парова врши се на следећи начин: Када играчи из кола процене да је играчки пар у средини кола заморен, онда појединац позове играчицу до себе или ма коју другу из кола, те се њих двоје поставе у средини кола, упоредо са паром који још игра. Тиме дају на знање првом пару да престане, те они прихвате игру. Ако у средину кола истовремено игра више парова, смењивање сваког пара се врши на исти начин.

Напомена. Описане скокове у средини кола изводе само добри играчи или они којима је игра позната из родног краја (Црногорци). Слабији играчи, измећу скокове у обично скакутање с ноге на ногу уз пљесак рукама пред телом у тренутку када се мимоилазе. И смењивање парова не иде увек по утврђеном реду већ парови улазе у средину кола независно од претходних који већ играју, а излазе када се заморе или кад примете да је у колу већ превише парова.

3

ОПШАЈДИРИ

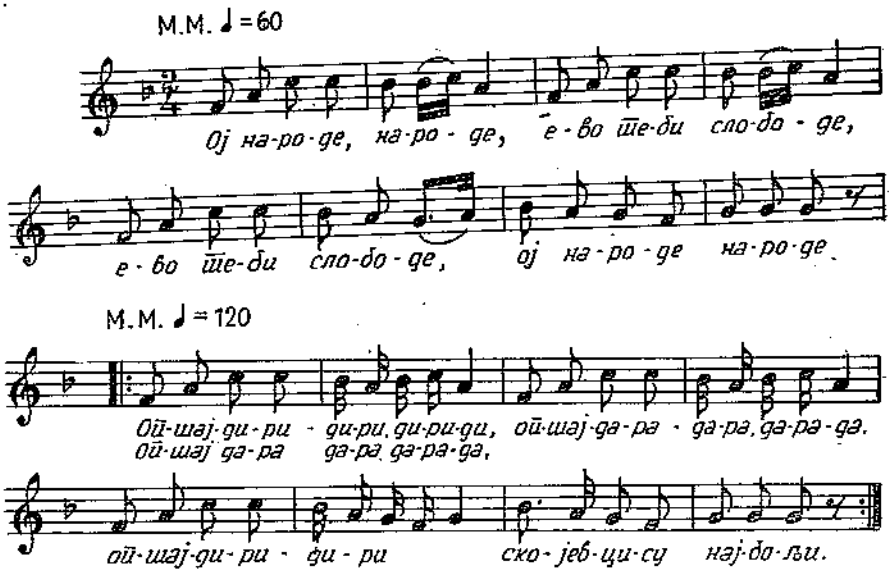

Ој народе, народе, ево теби слободе,
Ево теби слободе, ој народе, народе.
Опшајдири -дри-дири-ди,
Опшајрада -дара-дара-да,
Опшајдири-дири-дири-ди,
Скојевци су најбољи.

Опшајдара-дара-дара-да,
Опшајдири-дири-дири-ди,
Опшајдара-дара-дара-да,
Партија је најбоља.

Зелени се јоргован, мој је дика партизан,
Мој је дика партизан, зелени се јоргован.
Опшајдири-дири- . . . . . .

Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

1 корак десном ногом напред-улево са привлачењем.
1 корак левом ногом назад — мало улево са привлачењем. } 8 пута
28 укрштених корака улево (д. л....) предње укрштање.
3 наглашена корака у месту (д. л. д.).
28 укрштених корака удесно (л. д....), предње укрштање.
3 наглашена кормка и месту.

Напомена. Певају сви играчи у колу. Коло је затворено, наизменично играч и играчица држе се за руке укрштено напред (као у *Козарачком колу*).

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I ↖ ↙ Ој на- роде
1 — Десном ногом корак напред — улево, лева нога се привуче у ваздуху.
2 — Левом ногом корак назад — мало улево, десна нога се привуче у ваздуху.
Тактови II — VIII као такт I.

IX ← ← ← ← Опшај- дири
1 — Десном ногом крупан корак улево, укрштено преко леве, левом ногом лак корак (прелази у скок) улево, тело је окренуто у правцу кретања и мало погнуто унапред.
2 — Као под 1.
Тактови X — XV као такт IX.

XVI ⊙ ⊙ најбо- ље
1 — Десном ногом наглашен корак у месту (уз леву ногу), левом ногом наглашен корак у месту.
2 — Десном ногом наглешен корак у месту.

Други део мелодије се понови:

Тактови IXа—XVIа као тактови IX—XVI, само обратно (почиње се левом ногом удесно, укрштено преко десне).

4

МЛАДА ВОЈВОЂАНКА
(Војвођанско партизанско коло)

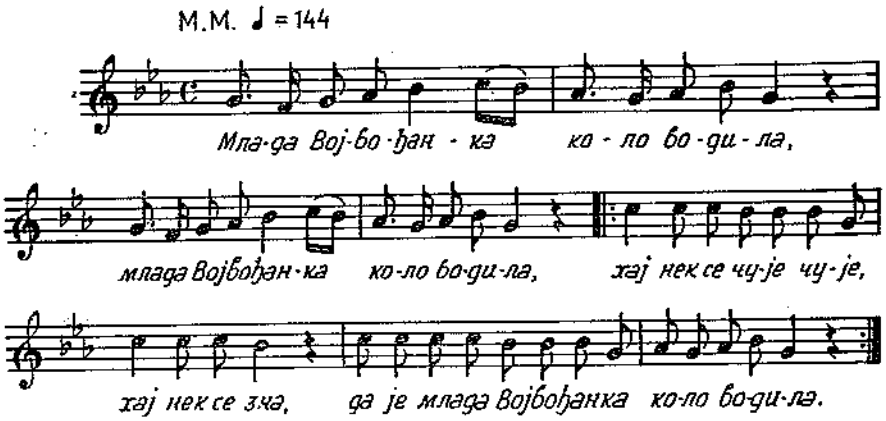

Млада Војвођанка коло водила.
Хај нек се чује, чује, хај нек се зна,
Да је млада Војвођанка коло водила.

Млада Војвођанка коња јахала.
Хај нек се чује, ...

Млада Војвођанка пушку носила.
Хај нек се чује . . . . . .

Напомена. У даљем тексту следи: Млада Војвођанка борбу водила, бомбу бацала, бункер рушила итд. Уместо Млада Војвођанка пева се и млада партизанка. Сваки стих најпре отпева соло певач (коловођа) а за њим сви у колу понове тај стих и два пута отпевају рефрен.

Такт 4/4

ОБРАЗАЦ

7 корака удесно, и то: 6 укрштених (задње укрштење), 1 са потскоком и избацивањем леве ноге напред-удесно.
7 корака улево, и то: 6 укрштених (задње укрштање), 1 са потскоком и избацивањем десне ноге напред-улево.

4 пута { 3 корака удесно, и то: 2 укрштена (задње укрштање), 1 са потскоком и избацивањем леве ноге напред-удесно.
3 корака улево, и то: 2 укрштена (задње укрштање), 1 са потскоком и избацивањем десне ноге напред-улево. }

Напомена. Игра се у отвореном колу. Наизменично играч и играчица држе се за руке укрштено на леђима. Игра се живо са малим потскоцима. Кораци удесно су крупнији, улево ситнији.

АНАЛИЗА

Такт мелодије:			
I	→	Млада	1 — Десном ногом корак удесно.
	→	Војво	2 — Левом ногом корак удесно, укрштено иза десне.
	→	ђан-	3 — Десном ногом корак удесно.
	→	ка	4 — Левом ногом корак удесно, укрштено иза десне.
II	→	ко-	1 — Десном ногом корак удесно.
	→	ло	2 — Левом ногом корак удесно, укрштено иза десне.
	→	води-	3 — Десном ногом корак удесно.
	↗ ⊙	ла	4 — Десном ногом потскок у месту, лева нога се избаци напред-удесно, стопало мало изнад земље.

Тактови III и IV као тактови I и II само обратно (почиње се левом ногом улево).
Такт V као такт II.
Такт VI као такт II само обратно (почиње се левом ногом улево).
Такт VII и VIII као такт V и VI.
Тактови мелодије V—VIII се понове:
Тактови Va—VIIIa као тактови V—VIII.

5

МЛАДА ПАРТИЗАНКА

(Македонско партизанско коло)

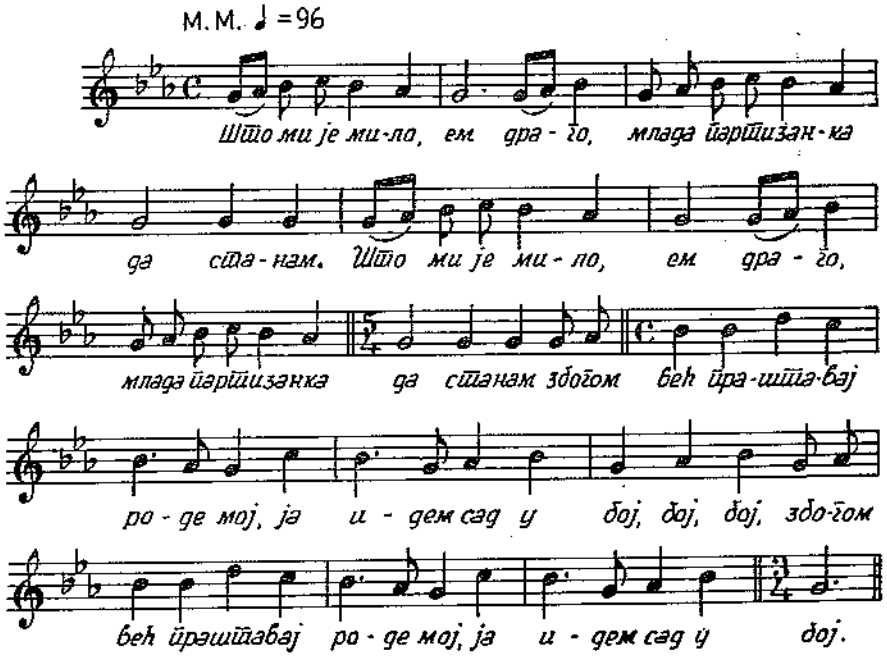

Што ми је мило, ем драго,
Млада партизанка да станам. } 2 пута
Збогом већ проштавај роде мој
Ја идам сад у бој.
Збогом већ проштавај роде мој
Ја идам сад у бој, бој, бој.
Млада партизанка да станам,
Пушка митраљеза да носам. } 2 пута
Збогом већ . . . . . .
Пушка митраљеза да носам,
Фашистите да ги утепам. } 2 пута
Збогом већ . . . . . .

Такт 4/4.

ОБРАЗАЦ

3 корака удесно на прстима са благим савијањем колена, и то: 2 укрштена, 1 са одизањем леве ноге испред десне.

1 корак улево на прстима са благим савијањем колена, и са подизањем десне ноге испред леве.

Напомена. Певају сви играчи у колу. Игра се у отвореном колу, наизменично играч и играчица држе се за руке, лактови савијени, шаке у висини рамена. Коловођа (мушкарац или жена) држи у десној руци развијену марамицу и њоме полако маше у правцу кретања кола. С времена на време он се окрене око себе.

Такт мелодије:

АНАЛИЗА

I	→	Што	1 — Десном ногом корак удесно, земља се додирује само прстима, десно колено се благо савије и исправи.
	→	ми је	2 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне, земља се додирује само прстима, лево колено се благо савије и исправи.
	→	ми-	3 — Као под 1.
	⊙	ло,	4 — Десна нога се јаче одигне на прсте, лева нога се подигне испред десне мало савијена у колену.
II	←	ем	1 — Левом ногом корак улево, земљасе додирује само прстима, лево колено се мало савије и исправи.
	⊙	—	2 — Лева нога се одигне јаче на прсте, десна нога се подигне испред леве мало савијена у колену.
		дра-	3 —
		го	4 —

Мелодија тече даље, а кораци се понављају. Како се кореографска фраза не поклапа са мелодиском (игра има $1^1/_2$ такт, а мелодија 16, уз то је осми такт проширен а шеснаести скраћен), то у току игре настаје привидно неслагање игре и мелодије. Игра ће се извести 32 пута а мелодија 3 пута док се тренутно опет не поклопе (в. графикон).

У току игре коловођа се окрене повремено око себе, и то чини у два корака удесно, у почетку кореографске фразе на први и други удар у такту.

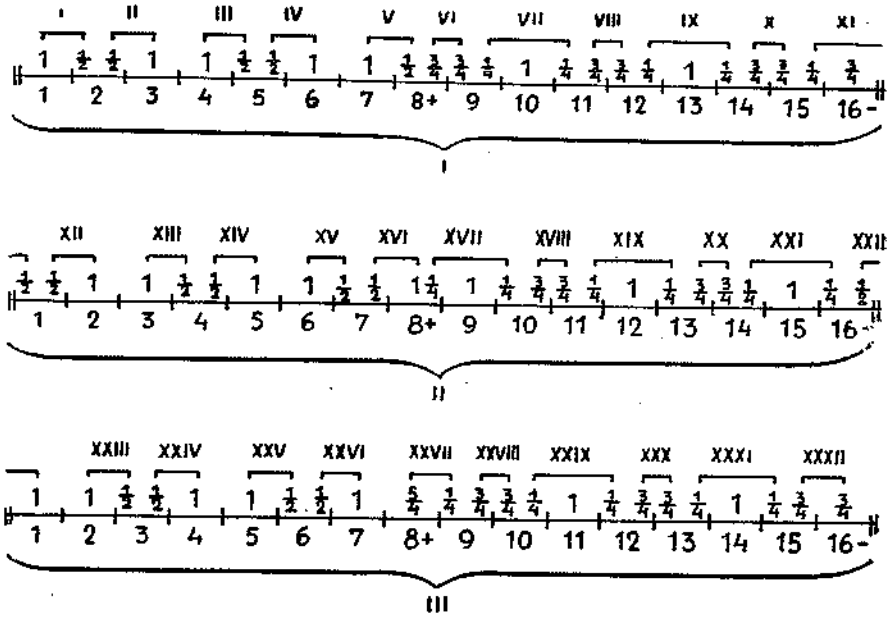

b

САМ СЕ МИЈО

(Личко партизанско коло)

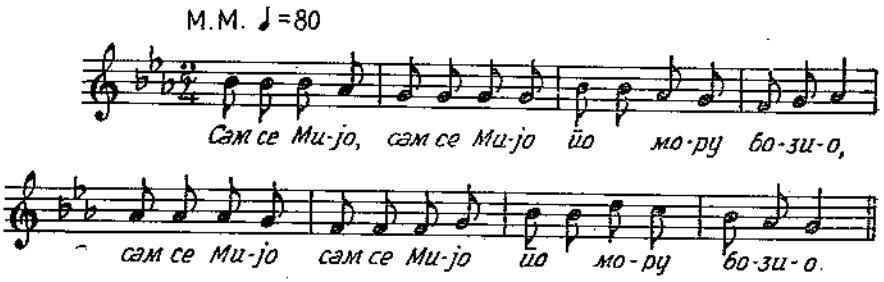

Сам се Мијо, сам се Мијо по мору возио.
Сам возио, сам возио у себи мислио:
Да су мени, да су мени крила лабудова,
Да су мени, да су мени очи соколове,
Да полетим, да полетим преко сињег мора,
Да ја видим, да ја видим где то војска пада.
Војска пада, војска пада испод Биограда.
Ту су шатри, ту су шатри нашијех јунака,
И на њима, и на њима зв'језда петокрака.

Напомена. Сваки стих се отпева 2 пута. Певају сви играчи у колу.

Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

4 корака улево, и то: 2 са предњим укрштањем, 2 са задњим укрштањем.

Напомена. Игра се у затвореном колу. Наизменично играч и играчица држе се за руке укрштено напред (као у *Козарачком колу*).

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I	←	Сам се	1 — Десном ногом наглашен корак улево, укрштено преко леве, десно колено се мало савије, тело се незнатно окрене улево.
	←	Мијо,	2 — Левом ногом корак улево, тело се врати у нормалан положај.
II	↙	сам се	1 — Десном ногом корак назад — мало улево, укрштено иза леве, тело се незнатно окрене удесно.
	←	Мијо	2 — Левом ногом корак улево, тело се врати у нормалан положај.

Мелодија тече даље, а кораци се понављају.

7

САВИЛА СЕ САВИЛА НОВА ЈУГОСЛАВИЈА
(Српско партизанско коло)

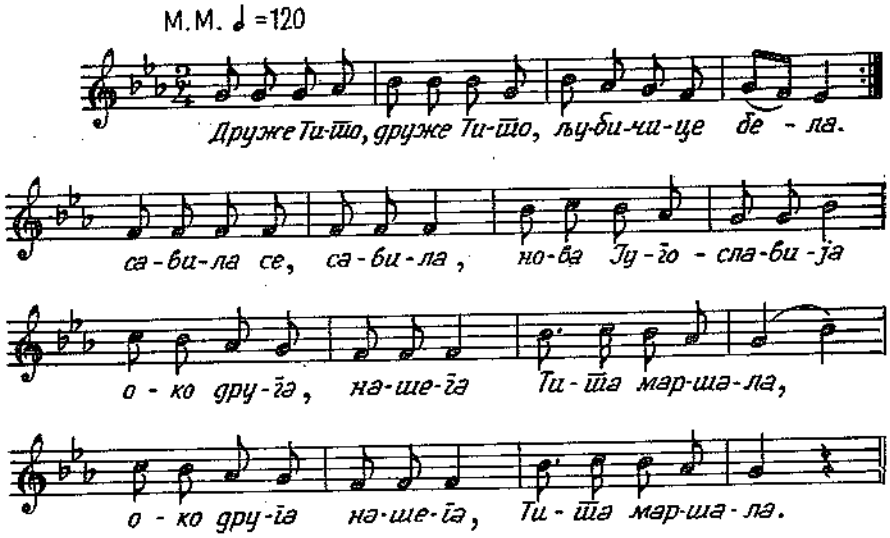

Друже Тито, друже Тито, љубичице бела,
Савила се, савила нова Југославија,
Око друга нашега Тита маршала,
Око друга нашега Тита маршала.

Тебе воли, тебе воли омладина цела.
Савила се, савила . . . . . .

Друже Тито, друже Тито љубичице плава,
Савила се, савила . . . . . .

Ти се бориш, ти се бориш за народна права,
Савила се, савила . . . . . .

Напомена. Текст се импровизује слично као у *Козарачком колу*. Сваки стих се отпева два пута, а рефрен после сваког поновљеног стиха. Певају сви играчи у колу.

Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

2 корака десно са привлачењем
2 корака лево са привлачењем. } 2 пута
1 корак десном ногом напред са привлачењем леве у ваздуху
1 корак левом ногом назад са привлачењем десне у ваздуху } 2 пута
2 корака десно са привлачењем
2 корака лево са привлачењем. } 2 пута

Напомена. Игра се у отвореном или затвореном колу. Наизменично играч и играчица се држе за руке које су пуштене низ тело.

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I → Друже Тито,
1 — Десном ногом корак удесно.
2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.

II → друже Тито,
1 — Десном ногом корак удесно.
2 — Лева нога се привуче али тежина тела не прелази на њу.

Тактови III и IV као тактови I и II само обратно (почиње се левом ногом улево).
Тактови мелодије I—IV се понове:
Тактови Ia—IVa као тактови I—IV.
Мелодија тече даље:

V ↑ Сави- ла се
1 — Десном ногом корак напред.
2 — Лева нога се привуче у ваздуху.

VI ↓ { сави- / ла } [1 — Левом ногом корак назад.
2 — Десна нога се привуче у ваздуху.

Тактови VII и VIII као тактови V и VI.
Тактови IX—XII као тактови I—IV.
Тактови XIII—XVI као тактови I—IV.

3

ОЈ НАРОДЕ ЛИКЕ И КОРДУНА

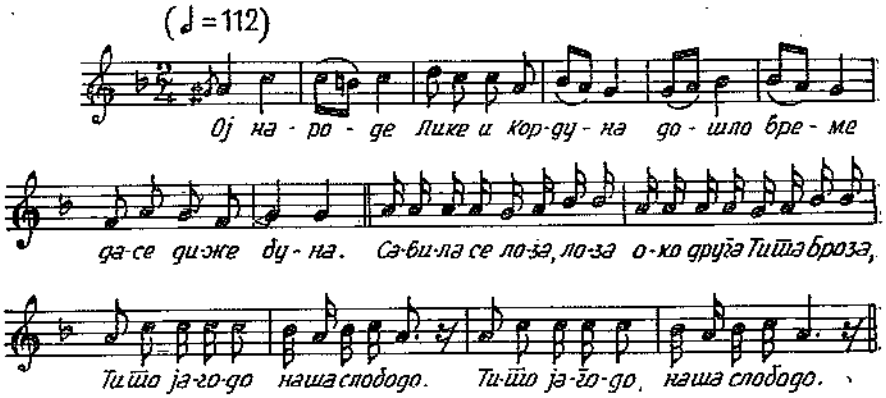

Ој народе Лике и Кордуна,
Дошло време да се диже буна.
Савила се лоза, лоза,
Око друга Тита Броза.
Тито, јагодо, наша слободо,
Тито, јагодо, наша слободо.

Напомена. Певају сви играчи у колу.

Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

4 корака удесно, и то: 2 укрштена (предње укрштање), 2 са привлачењем.
4 корака улево, и то: 2 укрштена (предње укрштање), 2 са привлачењем.
3 корака удесно, и то:
2 укрштена (задње укрштање), 1 са потскоком
3 корака улево, и то:
2 укрштена (задње укрштање), 1 са потскоком } 3 пута.

Напомена. Игра се у затвореном колу. Играчи се међу собом држе за руке које пусте низ тло.

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I	→ Ој на-	1	Десном ногом корак удесно.
		2	Лева нога се припрема за корак удесно, укрштено преко десне.
II	→ ро- де	1	Лева нога завршава корак удесно укрштено преко десне.
		2	Десна нога се припрема за корак удесно.
III	→ Лике и Кор-	1	Десна нога завршава корак удесно.
		2	Лева нога се привуче уз десну и тежина тела пређе на њу.
IV	→ ду- на	1	Десна нога корак удесно.
		2	Лева нога се привуче али тежина тела не прелази на њу.

Тактови V—VIII као тактови I—IV само обратно (почиње се левом ногом улево).

IX	→ Савила се → → лоза, лоза	1	Десном ногом корак удесно, левом ногом корак удесно укрштено иза десне.
		2	Десном ногом корак удесно, потскок десном у месту, лева се мало одигне.

Такт X као такт IX само обратно (почиње се левом ногом улево).
Тактови XI и XII као тактови IX и X.
Тактови XIII и XIV као тактови IX и X.

9

ЉУБОВО КОЛО

Љубовија

M.M. ♩ = 72

I

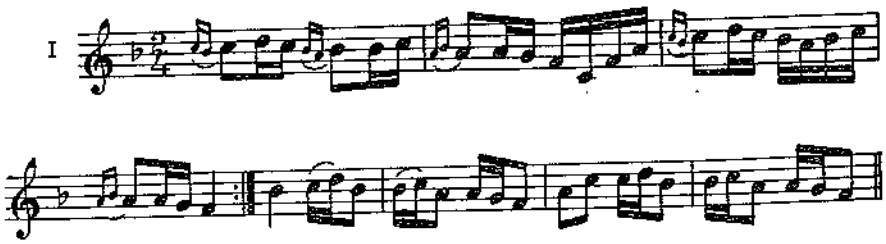

Стој Швабо (Дражо) не ћеш даље,
Маршал Тито војску шаље.
С бомбама, с бомбицама,
С пиштољима, стројницама.

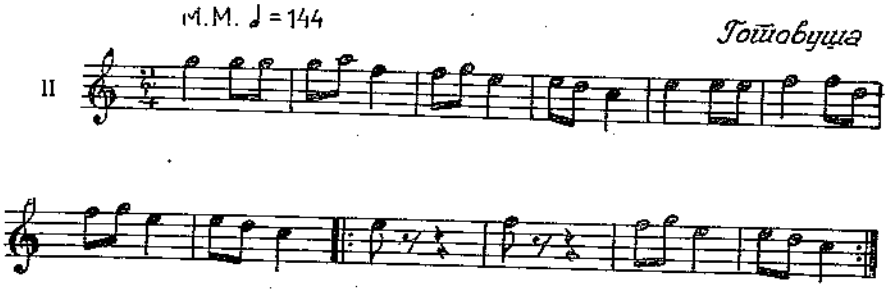

Напомена. Игра се уз свирку на фрули или свирали. Повремено певају појединац или сви играчи у колу.

Мелодија I. Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

4 корака удесно } са привлачењем.
4 корака улево }

1 корак десном ногом напред, лева се избаци напред, петом додирује земљу.
2 ситна корака левом ногом назад са привлачењем. } 2 пута.

Напомена. Игра се у отвореном колу. Наизменично играч и играчица држе се за руке или подруку. Игра се живо са малим треперењем тела.

У Готовуши (према опису С. Зечевића) игра се исто, само се кораци удесно и улево изводе са задњим укрштањем а кораци напред и назад су два пута спорији. У мелодији из Готовуше свака два такта одговарају једном такту у мелодији из Љубовије.

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I (→) { 1 — Десном ногом ситан корак удесно.
2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.

Такт II као такт I.
Такт III као такт I.

IV (→) { 1 — Десном ногом ситан корак удесно.
2 — Лева нога се привуче али тежина тела не прелази на њу.

Тактови мелодије I—IV се понове:

Тактови Iа—IVа као тактови I—IV само обратно, (почињe се левом ногом улево).

Мелодија т-че даље:

V ↑ ⊙ { 1 — Десном ногом корак напред.
2 — Лева нога се избаци напред, петом додирује земљу.

VI (↓) (↓) { 1 — Левом ногом ситан корак назад, десна нога се привуче и тежина тела прелази на њу.
2 — Левом ногом ситан корак назад, десна нога се привуче али тежина тела не прелази на њу.

Тактови VII и VIII као тактови V и VI.

10

ТИТОВО КОЛО

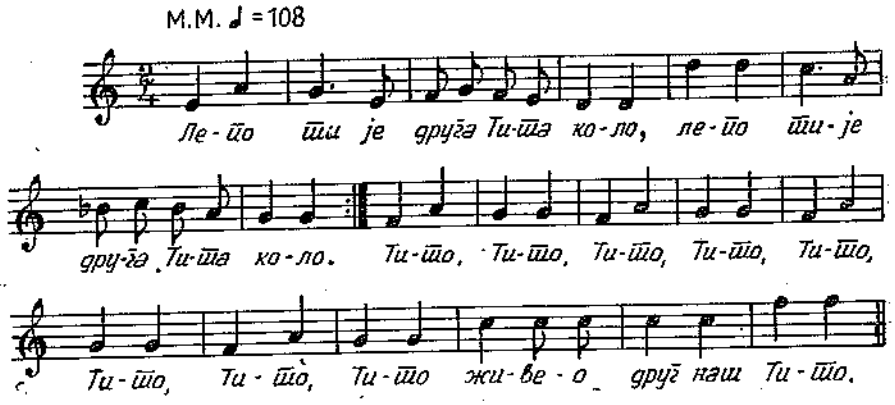

Лепо ти је друга Тита коло,
Такво коло, ко га не би вол'о.
Играју га млади партизани,
Партизани зелени јаблани.
И са њима младе партизанке,
Партизанке, оморике танке.
Сви играју коло виловито
И певају: Живео нам Тито!
Тито, Тито, Тито, Тито.
Живео друг наш Тито.

Напомена. Сваки стих се отпева по два пута изузев последњег, који се отпева само једанпут. Певају сви играчи у колу.

Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

** { * { 3 корака удесно, и то: 2 укрштена (предње укрштање), 1 са потскоком и избацивањем леве ноге напред-удесно.
3 корака улево, и то: 2 укрштена (предње укрштање), 1 са потскоком и избацивањем десне ноге напред-улево.
Играчи се окрену улево (90⁰), играчице удесно (90⁰), лицем једно према другом и подбоче се:
Кораци под * одиграју се још једанпут (играч и играчица се разилазе и поново састају).

Сви се окрену поново према средишту круга:
Кораци под ** одиграју се још 7 пута, свега 8 пута.
8 пута промена ослонца с ноге на ногу (д. л.), сваки пут пропраћена потскоком, и за то време се 16 пута пљесне дланом о длан.
3 пута се пљесне дланом о длан.

Напомена. Игра се у затвореном колу. Наизменично играч и играчица држе се међу собом за руке, које су савијене у лактовима, шаке у висини рамена. Ако су у колу само девојчице или само дечаци онда се разброје на парове.

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I → { Ле- [1 — Десном ногом корак удесно.
→ { по- [2 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне.

II → { ти [1 — Десном ногом корак удесно.
⊙ { је [2 — Десном ногом потскок у месту, лева нога се избаци испред десне, стопало мало изнад земље.

Тактови III и IV као тактови I и II само обратно (почиње се левом ногом улево).
Играчи се окрену за 90⁰ улево (десним боком према средишту круга), играчице за 90⁰ удесно (левим боком према средишту круга), лицем једно према другом. Сви се подбоче:
Тактови V—VIII као тактови I—IV, само се сада играч и игра- чица разилазе и поново састају.
Сви се поново окрену лицем према средишту круга и ухвате се за руке:
Тактови мелодије I—VIII се понове још 7 пута (текст се наставља закључно са претпоследњим стихом: и певају: „живео нам Тито“). За то време описани кораци од I—VIII одиграју се још 7 пута. На крају су сви окренути лицем према средишту круга.

Мелодија тече даље:

IX	⊙ Ти-	1 —	Десна нога прими ослонац у месту, пљесак дланом о длан (шаке су пред лицем).
	⊙ то,	2 —	Десном ногом потскок у месту, лева нога се мало одигне савијена у колену, пљесак дланом о длан (шаке пред лицем).
X	⊙ Ти-	1 —	Лева нога прими ослонац у месту, пљесак дланом о длан (шаке пред лицем).
	⊙ то,	2 —	Левом ногом потскок у месту, десна нога се мало одигне савијена у колену, пљесак дланом о длан (шаке пред лицем).

Тактови XI и XII као тактови IX и X.
Тактови XIII и XIV као тактови IX и X.
Тактови XV и XVI као тактови IX и X.

XVII	⊙ Жи-	1 —	Десна нога се спусти уз леву, пљесак дланом о длан (шаке пред лицем).
	веo	2 —	Пауза.
XVIII	⊙ друг	1 —	Пљесак дланом о длан.
	наш	2 —	Пауза.
XIX	⊙ Ти-	1 —	Пљесак дланом о длан.
	то.	2 —	Пауза.

11
ПИОНИРСКО КОЛО

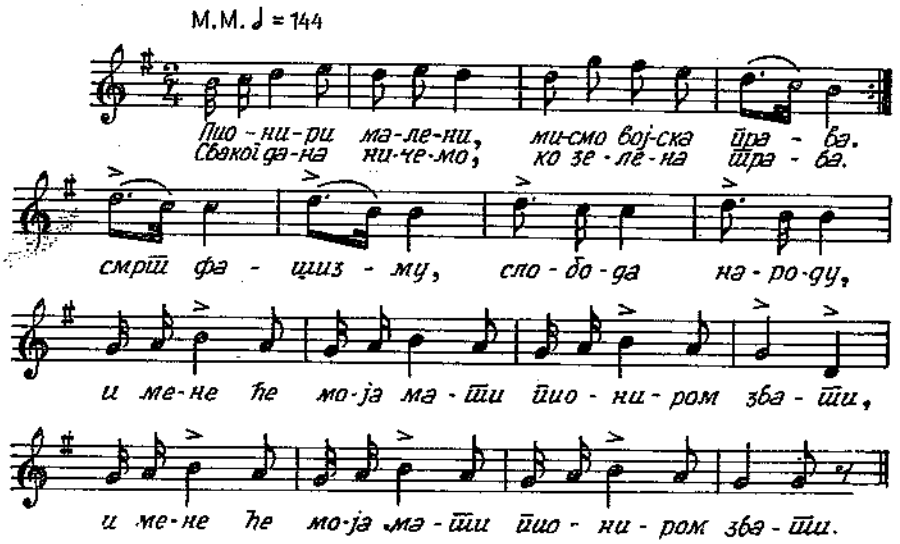

Пионири малени ми смо војска права,
Сваког дана ничемо к'о зелена трава.
Смрт фашизму, слобода народу.
И мене ће моја мати пиониром звати,
И мене ће моја мати пиониром звати.

Чујте нас, другови, са свих страна света,
Сада смо слободни, Немац нам не смета.
Смрт фашизму . . . . . .

Град, брег и долови, свако село скрито,
Свуд се усклик пролама: живео нам Тито!
Смрт фашизму . . . . . .

Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

2 корака удесно са привлачењем
2 корака улево са привлачењем } 2 пута.

Играч и играчица лево до њега окрену се једно према дугом и заузму став „мирно“:
Десном песницом пионирски поздрав (песница се прислони уз слепоочницу).
Левом песницом пионирски поздрав (песница се прислони уз слепоочницу).
Играч и играчица се ухвате за обе руке:
У 7 корака (д. л. д. . . .) заједно начине круг у правцу супротно од кретања сказаљке на сату, последњи корак са привлачењем.
У 7 корака (л. д. л. . . .) заједно начине круг у правцу окретања сказаљке на сату, последњи корак са привлачењем.

Напомена. У почетку игре, наизменично играч и играчица у колу држе се за руке, које су пуштене низ тело — мало устрану. У току игре, коло се разбија у парове. Ако играју само девојчице или само дечаци онда се разброје на парове.

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I → { Пио- / нири } [1 — Десном ногом корак удесно. 2 — Лева нога се привуче, тежина тела пређе на њу.

II → { мале- / ни } [1 — Десном ногом корак удесно. 2 — Лева нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.

Тактови III и IV као тактови I и II само обратно (почиње се левом ногом улево).

Тактови мелодије I—IV се понове:

Тактови Ia—IVa као тактови I—IV.

Играчи се окрену за 90° улево (десним боком према средишту круга), играчице за 90° удесно (левим боком према средишту круга), — лицем у лице и заузму став „мирно".

Мелодија тече даље:

Такт мелодије:

V	⊙	смрт	1 — Отсечним покретом десна рука се подигне савијена у лакту и стегнута песница приљуби се уз десну слепоочницу.
		фа-	2 — Играчи задржавају исти положај.
VI	⊙	шиз-	1 — Отсечним покретом десна рука се пусти низ тело.
		му	2 — Играчи задржавају исти положај.

Тактови VII и VIII као тактови V и VI само се уместо десном руком поздрављa левом.

Играч и играчица се ухвате за обе руке, лактови су мало савијени, шаке у висини рамена:

IX	◐	и ме-	1 — Десном ногом корак напред-улево по кружној линији (почиње окрет у правцу супротно од кретања сказаљке на сату).
	◑	не ће	2 — Левом ногом корак напред-улево по кружној линији (окрет се наставља)

Тактови X и XI као такт IX — кораци се изводе стално по кружној линији супротно од правца кретања сказаљке на сату, тако да се са 7 корака начини цео круг.

XII	◐	зва-	1 — Десном ногом корак напред улево по кружној линији. (Круг је завршен).
		ти	2 — Лева нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.

Тактови XIII—XVI као тактови IX—XII само у супротном правцу тј. по кружној линији у правцу кретања сказаљке на сату. Почиње се левом ногом улево тако да се са 7 корака опет начини цео круг. Кад играч и играчица стигну до свога места, пусте се, окрену се лицем према средишту круга и поново ухвате у заједничко коло као у почетку игре.

12

КОЛО ЗАИГРАЈМО

(Словеначко партизанско коло)

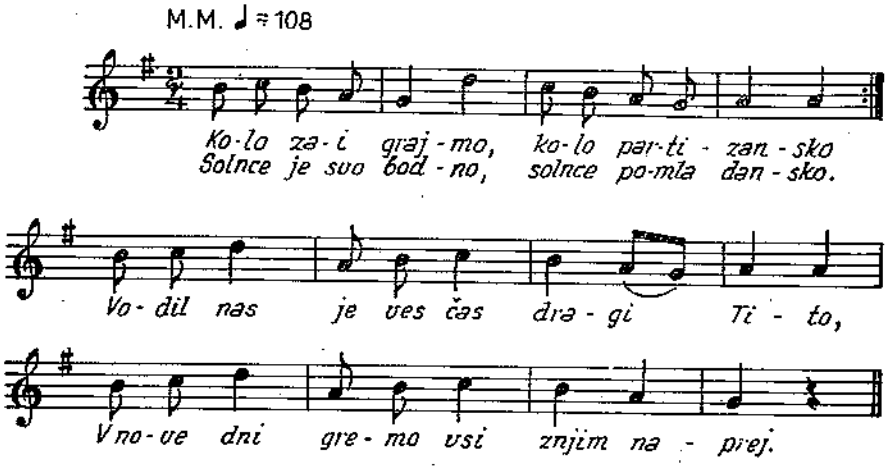

Kolo zaigrajmo, kolo partizansko.
Solnce je svobodno, solnce pomladansko.

Vodil nas je ves čas dragi Tito,
V nove dni gremo vsi s njim naprej.

Štiri leta slaune su za nami,
In svobodo zlatno v zeli smo se sami,

Vodil nas je ves čas dragi Tito,
V nove dni gremo vsi s njim naprej.

Такт 2/4

ОБРАЗАЦ

6 корака удесно, и то: 4 укрштена (предње укрштање), 2 са привлачењем.

6 корака улево, и то 4 укрштена (предње укрштање), 2 са привлачењем.

* { 1 корак десном ногом напред са привлачењем и преношењем тежине тела на обе ноге.
1 корак десном ногом назад са привлачењем и преношењем тежине тела на леву ногу. }

4 пута се наглашено пренесе ослонац с ноге на ногу (д. л. д. л.). Кораци под * се понове.

3 пута се наглашена пренесе ослонац с ноге на ногу.

Напомена. Игра се у затвореном кругу. Наизменично играчи играчица држе се за руке, које су пуштене низ тело — мало устрану.

АНАЛИЗА

Такт мелодије:

I	→	коло	1 — Десном ногом корак удесно.
	→	заи-	2 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне.
II	→	грај-	1 — Као такт I.
	→	мо	2 —
III	→	коло	1 — Десном ногом корак удесно.
		парти-	2 — Лева нога се привуче, и тежина тела пређе на њу.
IV	→	зан-	1 — Десном ногом корак удесно.
		ско	2 — Лева нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.

Тактови мелодије I — IV се понове:
Тактови Ia—IVa као тактови I—IV само обратно (почиње се левом ногом улево).

Мелодија тече даље:

V	↑	водил	1 — Десном ногом корак напред, истовремено се десно колено мало савије, а руке полако подижу напред до водоравног положаја.
	⊙	нас	2 — Лева нога се привуче, истовремено се десно колено исправи, играчи се подигну на прсте, тежина тела пада на обе ноге.
VI	↓	јевес	1 — Десном ногом корак назад, истовремено се руке полако спуштају.
	⊙	час	2 — Лева нога се привуче, тежина тела пређе на њу.
VII	⊙	дра	1 — Десном ногом наглашен ослонац у месту, тело се савије мало унапред.
	⊙	ги	2 — Левом ногом наглашен ослонац у месту.
VIII	⊙	Ти-	1 — Десном ногом наглашен ослонац у месту.
	⊙	то	2 — Левом ногом наглашен ослонац у месту, тело се исправи.

Тактови IX—XI као тактови V—VII.

XII	⊙	прој.	1 — Десном ногом наглашен ослонац у месту, тело се исправи.
			2 — Ноге задржавају исти положај.

Summary

MILICA ILIJIN

PARTISAN DANCES IN SERBIA

In the same way as on the whole territory of Yugoslavia, „*Kozara*" is the most outstanding representative of partisan dances also on the territory of the PR of Serbia. A short survey of its progress from the region of its origin to the farthest places of the country enabled the author to emphasize technical conditions and psychological moments which rose this ancient and simple local dance to the surface. The revival of „*Kozara*" in the period of the Struggle for National Liberation and Building of the Country represent an unrivalled example in the history of Yugoslav dances. With regard to the intensity of its role and its spread, the next place after „Kozara" takes *Montenegrine Partisan Kolo*, slightly less popular than the former. All the other Partisan dances in Serbia occupied a considerably narrower area and were of shorter duration.

„*Kozara*", „*Montenegrine Partisan Kolo*" and most of other best known Partisan dances take their origin from the most characteristic types of dances of particular wider regions (Bosnia, Montenegro, Macedonia, Slavonia, Vojvodina, Lika etc.). Choreographically simplified and stylistically levelled under the new conditions, these dances were subject to a series of modifications by passing from one region into another, and we find them, consequently, in various variants and versions. In addition to these, there are also some dances, composed undertpopular inspiration (by known and anonymous authors), which were adopted by the people and spread in the same way. The influence of partisan dances reflected itself upon many of other ancient domestic dances, in Serbia particularly upon some children's dances accompanied by songs, in connecting these dances with new actual texts.

After quoting the sources concerning the above mentioned dances and tunes, the author describes 12 of the most popular Partisan dances in Serbia, among which are to be met with the genuine popular dances as well as those composed under the popular inspiration.

Зборник радова САН XLVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

ЈЕЛЕНА ДОПУЂА

ПАРТИЗАНСКЕ И ДРУГЕ НАРОДНЕ ИГРЕ У НОБ НА ТЕРИТОРИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Како је и у осталим гранама народне умјетности остао забиљежен или као усмена предаја овјековјечен и овај дио живота наших народа, у отсјеку времена Народне револуције, Народноослободилачке борбе и послијератне обнове и изградње земље, — тако су и догађаји овога временског раздобља обиљежени и овјековечени и у народним играма-плесовима.

Народне игре су такође дио наше културне историје, па је потребно и оправдано биљежење и истраживање овога материјала, освијетљавање са више становишта, као што је нужна и историско-стручна класификација игара.

Стога смо и приступили овоме раду који не сматрамо завршеним, него тек започетим.

Услијед специфичности НОБ-е и послијератног живота, изградње наше земље, а и због кретања људи, специјално бораца, из једног краја у други, и народне игре, настале у једном крају, преношене су из једне јединице у другу, из једног краја у други, и не само по Босни и Херцеговини, него и изван њених граница. Стога не можемо тврдити да све што ћемо овом приликом изнијети, припада по месту свога настајања, искључиво овој територији.

Чињеничку грађу, коју ћемо овде користити, прикупили смо на више начина: проматрањем игара које су изводили борци из НОБ одмах након рата; од демобилисаних бораца такође у првим годинама након ослобођења земље, нарочито од учесница НОБ из Бос. Крајине, полазница течајева (учитељских и за дјечје васпитачице који су се одржавали у Сарајеву у годинама 1945—46); биљежећи ову грађу у народу као сарадник Института за проучавање фолклора у Сарајеву више година; по добивеним подацима од бивших бораца, првенствено од првобораца из НОБ, колико су узмогли, након оволико протеклих година, да их се сјете; по подацима штампаним, иако су управо о овом материјалу веома оскудни сви веома мало по подацима из фотографија тога времена; нешто и на фестивалима и смотрама након рата; коначно и проучавајући их методом упоређивања са осталом постојећом штампаном и рукописном грађом из области народних игара-плесова са територије Босне и Херцеговине као и осталих територија наше земље.

I

Испитујући вријеме када су се игре почеле изводити у НОБ, имамо података који нам казују да су борци играли од почетка борбе, већ 1941 године. Имамо о томе и усмена тврђења и писмене податке. Например, у стенографским биљешкама Душка Мисираче (једног од организатора и руководилаца устанка на Козари, иначе родом из Добрљина), стоји: „...Послије одржаног савјетовања, када су формиране прва, друга и трећа чета, 20-IX-1941 године, извршена је заклетва прве и друге чете у Мљечници под Витловском...“ Послије извршене заклетве о политичкој ситуацији говорио је Осман Карабеговић и Бошко Шиљеговић, а затим је настало славље, коме су присуствовали сељаци из села дубишког и приједорског среза. У томе весељу хор чете отпјевао је неколико (партизанских) борбених пјесама. Весељу је било присутно око 150—200 сељака. Приликом те заклетве заиграно је први пут *Козарачко коло,* које су извели борци с пушкама преко рамена, заједно с народом. У колу су пјеване уобичајене пјесме са Козаре („Ој дјевојко, драга душо моја“).“

Поједини првоборци не само да се сјећају да се играло одмах у почетку борбе 1941 год., него се чак сјећају и особа које су играле у тим првим данима, па и пјевача у колу. Милан Гарача (првоборац, родом из Стригова код Бос. Новог): „Одмах у почетку се играло. Играли и борци и руководиоци: Бошко Шиљеговић, Осман Карабеговић, Ј. Мажар Шоша... Доста пјевали у колу Остоја Мијић, Раде Башић, Лазо Крнета...“[1] И Мица Врховац (првоборац, родом из Приједора) тачно се сјећа да су играли *Козарачко коло* у партизанима 1941 год., па се сјећа да су тада у колу играли и пјевали: Микан Гарача, Раде Башић, Перо Башкот и други првоборци Крајишници.

Од свих казивача се искази слажу да су се у почетку играле оне игре које су борци знали као своје домаће, које су се у народу изводиле и раније на народним игранкама о разним скуповима (годовима, саборима, зборовима, састанцима, теферичима). Уколико су те игре извођене уз пјесму, борци и народ су сами састављали („спјевавали“ — како се изражавају Крајишници) нове стихове. Нарочито су то чинили добри коловође и пјевачи у колу.

Многи нам рекоше да су међу борцима и уопште у народу видјели и чули многобројне даровите народне пјеснике, да су се чудили и онда када су их слушали, а и сада се још чуде како су ти људи могли онако брзо да претворе у стихове све догађаје за које су онога момента чули или шта се око њих догађало. Многи од тих стихова спјеваних у играма, забиљежени су, па су и штампани у више збирки (било самих текстова, или мелодија с текстовима[3]). Некоји текстови ових пјесама умножавани

---

[1] Податке дао Бранко Обућина, службеник Музеја Народне револуције БиХ у Сарајеву.

[2] Подручје планине Козаре.

[3] В. збирке пјесама (текстова) од Салка Назечића, Твртка Чубелића, Владимира Поповића, Мака Диздара, Бранка Радичевића, Санта Ораховца, Крајишке нар. пјесме у НОБ-и, изд. Одбора за прославу Дана устанка 1948 год. у Бањој Луци. В. и записе стихова у архиви Отсјека за фолклор Етнографског одјељења Зем. музеја у Сарајеву.

су и у вријеме НОБ. Многи од забиљежених стихова, заједно са осталим материјалом су у борби пропали, или су уништени или су приликом већих офанзива и прелажења из једног краја у други закопавани у земљу, касније пронађени или нису.

О приликама и мјестима играња можемо рећи сљедеће. Играло се, углавном, послије сваке конференције, збора, састанка, приредбе; иза сваке успјеле акције, нарочито након побједе, а и пред акције, пред борбу; у свако доба када није било борбе; иза засједања ЗАВНОБИХА, АВНОЈА; нарочито много се играло на ослобођеним територијама, гдје се је и народ хватао у коло с борцима, научио од њих донесене игре, а и борци играли с народом домаће игре. Играло се и на приредбама које су изводиле културно-умјетничке екипе, а које су постојале у свим већим јединицама; касније је основана и централна екипа ЗАВНОБИХА, а у њен састав ушле су и неке дивизиске екипе; надаље, играло се при доласку, испраћају и проласку бораца.

Играло се на сваком слободном простору, није било устаљених ни традиционалних мјеста за играње, него гдје би се затекли: на пропланку, ливади, на цести, насред села па и у кућама; екипе су изводиле игре као тачке својих програма на позорницама.

Народна традиција, дубоко укорењена у нашем народу, нарочито на селу, дошла је и у овим приликама до изражаја, и не само у веселим часовима, него и у тужним.

Тако се Пуниша Калезић, првоборац, у марту 1944 год. налазио на подручју Доњег Вакуфа (средња Босна), гдје су се водиле борбе са непријатељем. 21 марта 1944 погинуо је у селу Слатини командир заштите IX крајишке бригаде поручник Славко Медић (иначе родом из Јања). Кад се Калезић са друговима тај дан, након акције, спуштао у село, видео је у селу велику ватру и чуо пјесму. Чудио се и он и другови пјесми, јер је све борце веома ожалостила погибија вољеног командира. Кад су стигли до тога мјеста, видјели су необичан призор: борци су ухватили коло, загрљени, и играли око мртвог командира који је лежао на шињелу покрај ватре, а око њих ,око кола, стајала је гомила људи, жена, дјеце. Када је он наишао пјевали су: „...Наша борба захтијева: кад се гине да се пјева". Пјевали су борци, а сузе су им текле. У колу су били Срби Гламочани и Јањани. С њим је био и борац Перо Морача, тада Комесар IX бригаде. То вече, послије сахране командира, у разговору с друговима о овом случају, Морача му је тумачио да је у народу тога краја (гламочком, јањском), одакле су били борци у колу, обичај да се велика жалост и на тај начин изражава.[4] И други борци се сјећају да је било тога: „...Око погинулог друга ухвати се коло, ...Плачеш и играш...". А послије сахране другова такође би играли и пјевали, да се не би предавали тузи.

Према изјавама бораца који су се кретали за вријеме НОБ у разним крајевима ове територије на терену Козаре и Грмеча испрва се играло *Козарачко коло* и *Вањка*. Црногорци су пренијели *Црногорско коло*. Иза

[4] *Ослобођење*, од 2-IV-1955, Сарајево, Пуниша Калезић: *Посмртно коло*.

1942 год. играло се и *Коло друга Тита* (Титово коло), *Гегање* (уз више пјесама), и *Оташајдири*.

У Бос. Јасеницу, Бос. Петровац, Крњеушу борци су пренијели *Козарачко коло*, а прије рата се оно није ту играло, него се играло „по лички" (без музике, „Глухо коло"). У Подгрмечу су прије рата играли такође „без ичег", *Личко коло* или „*кордунашко коло* како кажу Подгрмечлије, а уз свирку *Тројанац*, *Сремицу*, за НОБ су донијели *Козарачко коло*. Интересантне податке дала нам је првоборац Симонида Јелић Марјановић; „...За вријеме козарачке офанзиве народ се скупио у збјегове. Борци формирали Агитпроп-екипе које су ишле по збјеговима и дизале морал, пјевали с народом. Коло се није играло јер су били збијени уз воду у сливу ријеке Мошћанице, од Кнежице па даље... Ту, у Козари, видјела је и занимљиве народне обичаје. Кад су борци пошли у борбу све жене су прискочиле и китиле топове и митраљезе пешкирима и рухом које су имале, частиле борце јабуком и орахом вадећи их из њедара, као највећу милошту... Једна жена хтјела је да пређе преко пута, а у том моменту је наишла војска. Жена је застала, није хтјела да пређе преко пута прије бораца, да им не би препријечила напредак у борби... Кад су жене видјеле да борци иду у борбу, расплеле би косе, да, по народном вјеровању, „тече све равно као расплетена коса". А о високом моралу народа тога краја нека посвједочи и ово:" Козарчанке, вративши се на згаришта својих попаљених домова, заиграле су коло уз нове стихове у којима су опјевале и своја попаљена села. То је било надасве дирљиво..."[5]

И други борци изјављују да се осим омиљеног *Козарачког кола* много играло и *Црногорско коло*, *Коло друга Тита*, *Оташајдири*, *Љевчанско коло*, једно коло у коме би се много вртјели (не сјећају му се имена, а играли би га по 4—5 играча, табанајући у споријем па у бржем темпу).

На подручју од Ливна до Јајца и од Санице играло се такође највише *Козарачко коло*, *Црногорско коло* и коло са почетним текстом: „И решето срце има..." (Бирачко коло). Првоборац Шпиро Кулишић сјећа се једног случаја: „1943 год. играли борци у Јању *Црногорско коло*. Један од играча се много занио у игру, изводио је високе скокове тако снажно да му је и бомба испала иза паса и експлодирала...".

У источној Босни, на подручју Мајевице, до Фоче борци су играли своје домаће игре, уз свирку на свирале, двојнице. Тек касније је донесено *Козарачко коло*. На подручју Власенице играло се и домаће коло *Колање*, а и борци и сељаци пјевали су нове стихове о борби и устанку. Нарочито много пјевали су те стихове у пјесмама набрајалицама, о борцима тога краја: Савићу Брани, Зекићу Милошу, Мијатовићу Цвијетићу Маји, и др. Нарочито је добро опјевао све догађаје народни пјесник тога краја Младен Стевановић из Шековића. Борци су и у тај крај донијели *Козарачко коло*, *Црногорско коло* и *Ваљку*.

Р. Л. Новаковићева, дајући нам податке о играма тога краја навела је и ово: „из тога краја пребачена сам 1944 год. као болесник у болницу

[5] Чланак о овоме написала Симонида-Сида Јелић Марјановић, у часопису *Нова жена*, 1943.

у логору Квасано у јужној Италији. И тамо су наши борци партизани играли *Козарачко коло*, *Деветак*, *На врх горе Романије*, *Коло друга Тита*."..

У средњој Босни играло се: *Козарачко коло*, *Црногорско коло*, коло уз пјесму „Поиграјте сада сви, партизани...", *Коло друга Тита*, *На врх горе Романије*, Савино коло.

У предјелу од Гламоча до Прњавора већ 1942 играло се *Козарачко коло*, (у I крајишкој бригади). Прва пролетерска бригада донијела је *Црногорско коло*, и *Бирачко коло*. Првоборац Мица Крпић сјећа се једне згоде из тога кола: „Пролетери били млади, премлади" Један је био нарочито млад и њежан, плавокоси момчуљак. Један играч, у улози „бирача", пришао му је, „изабрао га је", мислећи да је другарица, а овај му одговорио: „немој мене бирати, ја сам мушко". У Прњавору су играли и домаћу игру *Дрмеш* у којој су пјевали партизанске пјесме, и остале домаће игре уз свирку на домаћим инструментима. Од 1944 године стваране су и друге игре. Састављали их младићи и дјевојке и особе које су радиле са дјецом.

У Гламочу играли су домаће *Старобосанско нијемо коло*, а борци су донијели *Козарачко* и *Црногорско коло*, а Србијанци србијанска кола.

У Херцеговини играле се испрва домаће игре. На подручју Гацка и Билеће: *Црногорско коло* (типа *Зетског кола*, с новим текстовима). У Требињу се играла иста игра с називом *Нова* и *Ором* у средини. У јужним предјелима, у Стоцу, Дабарском Пољу, Дивину и сусједним крајевима играло се љепше, ситније, елегантније, у ситним поскоцима, држали се подбочено (како нам је то изјавила и показала Даница Куртовић, првоборац из Херцеговине). То је херцеговачка *Пролета-Проскака*. Играли су и игре уз свирку: *Тројанца*, *Жикиног кола*, *Кукуњешта*. Играла се и *Линца*. У Поповом Пољу и око њега, у Љубињу и љубинској општини играли је и Срби и Хрвати. У ходању у колу домаћем (*Колању*, *Једновитом колу*) пјевали су и партизанске пјесме. Играли би и игре *Заплета*, са заплитањем и расплитањем (уз пјесму Коларићу, Панићу, и друге пјесме). У игри *Бирање* пјевали су и борци „А ко нам је у колу?". Послије V офанзиве (након повратка X бригаде) борци су донијели *Козарачко коло*, а стихове су састављали и борци и народ. Неки казивачи нарочито се сјећају Зоре Васковићеве из Ластве, која је састављала лијепе стихове пјевајући у колу (касније погинула) и весељака у колу и добрих играча, младих курира у бригади Симе Вуковића-Сићка и Саве Голубовића из Сливања (Шипашно). И *Титово коло* играли су послије V офанзиве.

Борац из Херцеговине Саво Голубовић сјећа се да су испочетка у Херцеговини борци играли своја домаћа кола, а I Црногорски батаљон пренио им је *Црногорско коло* (коло са једним или два пара унутра који су играли Пролету). У гатачком и невесињском крају играли су *Трусу* (коло са паром унутра). Играли су и уз пјесму: „Дурмитор, Дурмиторе"; играли су и *Ваньку* („то је по руском"); играли су и игре: *Млада партизанка*, *Отшајдири*, *Плетено коло* (уз пјесму: „Ој дјевојко, душо моја"), а мисли да је дошло из Бос. Крајине, јер су га крајишници нарочито много играли. Видео је да у Босни играју борци и *Бирање* и Партизанско коло уз пјесму: „Поиграјте сада сви, партизани" (а они су у Херцеговини ову пјесму пјевали у маршу), а играло се и *Титово коло*. За *Козарачко*

коло каже да је могло доћи у Херцеговину тек 1943 године, мјесеца априла или маја, када су се херцеговачке борачке јединице вратиле из Босне (а тада је у њиховим бригадама било и Крајишника и Србијанаца), а играло се много нарочито иза V офанзиве.

Послије погибије Саве Ковачевића на Сутјесци код Тјентишта играло се *Савино коло* на цијелој територији (уз пјесму: „Крај Сутјеске хладне воде...").

Око Бање Луке водало се и коло уз пјесму: „Ој дјевојко Кнежопољко..." и „Свугдје киша, а у Ливчу (Лијевчу) суша".

Један борац из Тузле наводи: „...Кад се формирала 18. хрватска партизанска бригада, видио сам у ослобођеној Тузли и у Хусињу код Тузле септембра мјесеца 1943 године да партизани и народ играју *Козарачко коло*. Први пут сам тада видио *Козарачко коло* и дивио се. Видио сам како се људи братиме у том колу. Коловођа је пјевао први, а поновили би сви остали. Почињали ријечима: „Шири коло..." и надовезивали друге пјесме ...Играли су и *Црногорско коло* (са двоје унутра)...". Борци, а нешто касније и демобилисани борци, из разних крајева, донијели су осим споменутих још неке игре које су, например, и у Сарајеву и у другим мјестима играли свакодневно, па и на улицама и на сваком слободном простору: *Бирање* (Бирачко коло) уз двије пјесме („И решето срце има" и „Игра коло су педесет и два"), затим *Млада Војвођанка*, *Млада партизанка*, *Плетено коло* (уз почетне стихове: „Ој дјевојко душо моја гдје ја синоћ с тобом стоја"). Дјевојке из Босанске Крајине, демобилисани борци, донијеле су и *Станкино коло* уз стихове које су саме спјевале на успомену једне своје другарице.

У западној Босни играли партизани, а од њих примио и народ, па и дјеца: *Кличе вила с босанских планина* (подручје Ливна, Бос. Грахова), *Партизанско коло* (назваћемо га број II, јер истоимено коло број I навели смо оно с почетним стихом: „Поиграјте сложно сви, партизани"), и *Стројичко коло* (Јањ, подручје Јајца). У овом подручју, као и у подручју западне и сјеверозападне Босне, гдје је у традицији и играње без музичке пратње (звано у народу „нијемо", „глухо" играње, „без ичег", „по лички", „по кордунашки"), гдје се прије „правог" играња најприје у колу „гега" — „лила" — њише без пјесме, у ово вријеме уведено је уз пјесме о догађајима и личностима из НОБ-е. Негдје је то уобичајено и као самостална игра *Гегање*, *Лилање* (види у описима игара).

У околици Сарајева играло се одмах, у почетку борбе, коло *На врх горе Романије* (са стихом о Славици Вајнеру-Чичи), а и домаће *Колање* уз многобројне стихове о борцима, јунацима овога краја.

Највећи број спјеваних стихова у пјесмама уз игре био је у *Козарачком колу* (не само у Бос. Крајини, него и у другим крајевима Босне и Херцеговине), и у *Колању*, односно игри истог типа на овој територији.

Тако се и у околици Сарајева борци присјећају шта су у колу пјевали. Ђорђе Кутлача сјећа се и појединих значајнијих догађаја (које нам је посебно описао) и личности у вези с њима којима су и он и остали борци спјевали пјесме.

Тако и у осталим крајевима борци и народ пјевају о свим догађајима и личностима из свога краја и НОБ уопште.

Многи казивачи истичу нам крајишкиње, например: „...Крајишкиње су у борби код Кладња нарочито много спјевавале стихове и тиме освајале све око себе, и увијек имале нове и нове пјесме...“

О тој способности слагања-спјевавања стихова и опјевавања свих актуелних догађаја у пјесмама уз коло дала нам је податке и Душанка Ковачевић, првоборац из Бос. Крајине: „Већ од почетка устанка у Бос. Крајини: пјевале се пјесме, играло се *Козарачко коло* ... У Грмечу се није играло прије рата ово коло, него је дошло касније. Спора мелодија у том колу типична је Грмечка... И коло, и пјесма подређени су борби...„ Слушајући оне многобројне пјесме имала је утисак да се све претворило у стихове штогод се догодило и све што се говорило.

Поред пјесама које су се пјевале у војсци и на фронту биле су и оне које су стварале жене у Бос. Крајини... Што су се жене више будиле, све више су биле аутори пјесама. Често је вијала; њих три се удруже, гегају се и почну да пјевају... Нека Перса из једног козарског села нарочито много је спјевавала, као што је и Бора Батоз из Приједора пјевала у колу и спјевала стихове. То стваралаштво су нарочито дале дубичке жене. Тај устанички крај много је страдао у почетку 1941 године. Готово све мушке особе су побијене и одведене (па и мушка дјеца) од усташа и Нијемаца. Било је 80 посто удовица. Саме су морале и да се боре и да све саме раде. Биле су и самосталне и напредне и свијесне, али и борбене, пркосне. Пјевале су о свим догађајима и личностима. Да истакну жену и њену улогу у НОБ, оне су напр. уз стих у *Козарачком колу:* „Ми смо браћа испод Козарице гдје не рађа мајка издајице“ додале: „Ми смо сеје испод Козарице гдје не рађа мајка кукавице“.

Партизанске културно-умјетничке екипе на овој територији имале су у својим програмима рецитације, хорске рецитације, хорско пјевање, скечеве, и народне игре. Изводили су и *Козарачко коло*, *Црногорско коло*, *Ошшајдири*, *Млада йарйизанка*, и игре уз свирку (нарочито из Шумадије), са скромнијим сценским поставама и са скромнијим стилизацијама. Изводиле се и руске игре *Ванька*, *На Кавказу јесй гора* и смјеше игара из разних наших крајева (такве програме приказивала је и Централна партизанска позоришна група у Сарајеву, одмах након ослобођења Сарајева).

За вријеме НОБ постојале су и пионирске групе, које су у већини припремале учитељице, у Дјечјим домовима и при школама на ослобођеним територијама. По изјавама њихових бивших руководилаца, дјеца-пионири су веома срдачно изводили своје програме, па су и сами састављали стихове и скечеве (напр. у Шековићима). И козарска пионирска група имала је лијепе програме и гостовала је по Бос. Крајини. (Тако је једном пошла и у Дрвар. Довезла се дјеца до Дрвара, и, управо када је стигла, био је напад на Дрвар од Нијемаца и усташа. Дјеца се разбјежала, и вратила се кући не одржавши приредбу. Пјешачила су том приликом око 30 км до својих кућа). У овим групама играли су понајвише *Пионирско коло* (I верзија), *Коло друга Тиша* (Титово коло I), *Козарачко* и *Црногорско коло*, некад и *Ваньку*, и друга кола која су знали њихови руководиоци. Сматрамо, да су *Пионирском колу* (I и II), *Титовом колу* и неким другим, аутори кореографи ових, пионирских

група (вјероватно учитељице). Они су некад и фотографисали ове групе, нарочито успјелије тачке програма (које, нажалост, досада још нисмо успјели пронаћи). Као одушевљени радници са дјецом они су и након рата наставили да припремају дјецу за разне приредбе и учили их партизанске и пионирске игре.[6] Козарачка пионирска група одушевљавала је и послије рата гледаоце са својом успјелом тачком „*Козара*" (сценска постава козарачког кола и некојих партизанских пјесама).

Не можемо изоставити ни групу Козарчанки која је формирана на свршетку рата у ослобођеној Босанској Крајини од дјевојака бораца и њихових другарица из Козарских села. Оне су успјешно извеле своје *Козарачко коло* и на фестивалу АФЖ у прољеће 1945 год. у Сарајеву. Групу су организовали и припремили: Душанка Ковачевић, Симонида Јелић и Оскар Шенк, уз сарадњу играчица. Била је то богато постављена тачка програма. Пјевале су изворне мелодије у варијантама из појединих села. Излазиле су у групама три по три из сваког краја, у својим нар. ношњама, и у пјесми назначиле одакле су:

Ми смо сеје приједорског среза,
не бој'мо се пушкомитраљеза . . .
Ми смо сеје новљанскога среза . . .
Ми смо сеје дубишкога краја . . .
Ми смо сеје градишкога среза . . .
с бомбама с, бомбицама,
с диштољима, стројницама . . . итд.

Игра је дата као изворна, са сликовитим просторним рјешењима и уметцима ефектних (и ганутљивих) момената уз пјесме из НОБ („На Козари гроб до гроба, тражи мајка сина свога" — и др.). Ова тачка је остављала на посматраче веома снажан утисак; и данас се људи сјећају и изјављују да су је Козарчанке изводиле сигурно, умјетнички преживљено...[7]

На приредбама су некад и домаће групе омладине изводиле своје изворне игре. Тако су напр. приликом засједања АВНОЈА 1943 год. у Јајцу на приредби и сеоске групе из јајачког среза изводиле домаће игре у својим народним ношњама.

Преношења игара настала су, како смо видјели и из раније назначених података, још за вријеме НОБ, од 1941—1945 год., не само по територији Босне и Херцеговине, него и по цијелој нашој земљи. Игре су се као талси ширили из једног краја у друге крајеве. Борци су их примали једни од других, народ их је учио од бораца у ослобођеним крајевима; борци су примали и игре краја гдје су се налазили, од традиционалних играча. Културно-умјетничке екипе примале су игре из народа и од бораца и вршиле потребне адаптације за извођења на позорницама; борци, а и други народни играчи, примали су некад и игре

[6] Учитељице: Мара Луканц, Винка Симонић у зап. Босни; Јела Перовић у Бос. Крајини; Равијојла-Лола Новаковић у источној Босни, и многе друге. Борац Јелица Ерцег 1945 год. свакодневно скупљала дјецу по парку у Сарајеву и учила их да играју партизанска кола.

[7] Музички дио снимила на магнетофону Радио станица Загреб; филмовало предузеће Филмске новости из Београда.

од ових културно-уметничких екипа. Највећу распрострањеност доживјело је *Козарачко коло*, а далеко за њим *Црногорско коло* и касније *Савино коло* (са *Ором*, *Пролетом* у средини кола), *Титово коло* (*Коло друга Тита*), *Ванька*, *Партизанско коло* (*Поиграјте сада сви, партизани*), *Бирање* (*Бирачко коло*), *Плетено коло* (Ој дјевојко душо моја, гдје ја синоћ с тобом стоја'); а међу дјецом *Пионирско коло*.

Након ослобођења земље, од 1945 год. па надаље, врше преношења партизанских и других игара не само борци који долазе у многа мјеста, него и као демобилисани борци у својим селима, на разним течајевима, у школама, на омладинским радним акцијама. Затим, у овоме имају удјела и просвјетни радници, специјално учитељи, васпитачи у Дјечјим домовима, наставници физичког васпитања, затим и руководиоци фолклорних група при школама и друштвима.

Партизанске игре (и оне раширене и популарне у то вријеме), изводиле су се првих година након рата у свим мјестима, можемо рећи и свакодневно, па и на улицама, у свако доба (1945—46 год.), затим на нарочито приређиваним друштвеним игранкама, приликом конференција, на школским одморима, приликом политичких зборова, прослава о свечаним народним празницима, на приредбама , на фестивалима, на радним акцијама синдикалних подружница, у војним логорима, на сијелима јавним, па и у кућама, о породичним свечаностима (напр. свадбама, славама и др.).

Козарачко коло постало је на цијелој територији Босне и Херцеговине као пригодна игра о свим већим јавним прославама. Редовно га поведу бивши борци, пјевајући текстове из НОБ. Осим *Козарачког кола* поиграју се често и *Црногорско коло*, *Савино коло* и др.

У Бос. Крајини, специјално на подручју Козаре, Поткозарју *Козарачко коло* је остало редовна игра на игранкама и скуповима, и игра се у новијој варијанти, уз стихове из НОБ, и уз уобичајене домаће стихове (љубавног или шаљивог садржаја, или из народног живота), које пјевачи импровизују у колу.

У овој години, приликом прослава 40-годишњице Комунистичке Партије Југославије су посебно оживјеле партизанске игре како у народним масама, тако и на приредбама.

Преношењем игара настале су и промјене, изражене како у кореографско-техничком смислу, тако и у стилу, у мелодији, у тексту пјесама. Некад се нешто додавало, нешто скраћивало, некад и искитило; некад су примиле домаћи локални стил, а некад се локални стил изгубио и игре су у цјелини добиле нови, уједначени, општенародни стил.

Осим промјена у самим играма, настале су и не мање важне и значајне промјене у обичајима у вези игара. Још за вријеме НОБ настали су нови назори о свему, па тако и у овом погледу: улога жене у игри измијенила се у духу времена, жена је и ту стекла равноправност са мушкарцем. У коло се хватале и старије и млађе, и удате и неудате женске особе; играчице се хватале наизмјенично до играча у селима из српске православне, муслиманске и хрватске католичке средине играње играчица изједначило се са играњем играча, — што раније није био обичај (нарочито у муслиманској средини).

II

На основу материјала кога смо досада прикупили, покушаћемо да извршимо разврставање игара у групе и да назначимо поједине типове-претставнике група.

Могли би смо назначити четири групе: I—партизанске игре; II—игре настале по угледу на партизанске; III—домаће традиционалне игре са новим актуелним текстовима; IV—народне игре популарне међу борцима и распрострањене за вријеме НОБ које су остале без промјене.

I ГРУПА — ПАРТИЗАНСКЕ ИГРЕ

У ову групу сврстаћемо оне примјере игара које су изводили борци партизани за вријеме НОБ и које су преносили у све крајеве гдје су се кретали, а народ их је примао од њих. Текстови пјесама уз које се изводиле говоре о томе временском раздобљу. Сврстали смо у исту групу и оне које су у потпуности никле међу партизанима и оне којима су склопљене само играчке фразе по постојећој мелодији неке пјесме, или само текст неке пјесме, или је постојала игра и мелодија, а дао се нови текст пјесме.

Једне од ових изводили су и одрасли и дјеца, друге само дјеца, пионири.

Тумач кратица и знакова:
д. = десна (нога, рука)
л. = лијева (нога, рука)

= играчица

= играч

= означен смјер лица играчице

= означен смјер лица играча

= узајмно спојене руке играча-ица

= узајамно неспојене руке играча, играчица.

1.

КОЗАРАЧКО КОЛО

Најеминентнији претставник игара ове групе, можемо рећи класично партизанско и најмилије коло бораца партизана, игра која је остављала најдубљи утисак и бодрила борце и која је доживјела највећу распрострањеност: од сјеверне до јужне, и од источне до западне границе наше земље свакако је *Козарачко коло*. Већ и сам назив њен казује да потиче од Козаре и Козарчана. Испитујући народ и бивше борце, утврдили смо да је ово коло, тачније овакав начин играња,

домаћи у Босанској Крајини на подручју планине Козаре, у Поткозарју. Играло се овако и прије рата, у српској средини, на свим народним скуповима. Казивачи из народа нам рекоше, да оно јесте козарачко (козарско), али га на Козари нису тако звали, него само *Коло* или *Сељачко коло*. Овај назив сусрећемо и у другим крајевима Б-Х за игре које су у народу домаће и редовне на свим народним игранкама. Кад неко хоће да му означи припадност врсти игара, каже да је и то *Плетено коло*, јер се играчи држе преплетеним рукама. (Плетена кола у Б-Х чине иначе ширу групу).

Назив *Козарачко коло* („Козара") настао је за вријеме НОБ и не одмах у почетку, и није настао на Козари, него у другим подручјима. Како су га Козарчани први почели да играју, а други га видјели и примили од Козарчана, дали су му такав назив. Други разлог је што је у овом устаничком крају било у самој пјесми и највише борбених стихова о Козари, па су често пјевачи почињали пјесму: „Ој Козаро, Козарице моја . . . " Пренијело се веома брзо са Козаре даље, одмах у почетку борбе.

Козарачко коло на народном весељу поводом формирања XX козарачке бригаде на Козари

Снимак Ј. Допуђа

Навешћемо неколико података о овоме колу од самих Крајишника, Козарчана и од бораца из других крајева. Милан Гарача: „Ударни батаљон Здравка Челара кретао се (отприлике децембра 1941 год.) са Козаре према Централној Босни и Прњавору и даље пренио *Коза-*

рачко коло". Други казивач: „То је било као нека зараза. Прво се играло на територији Козаре; кад су формирани ударни батаљони, онда су их раздијелили на чете; једна је чета дошла преко Грмеча, прешла Врбас, дошла у централну Босну и играла ово коло. Доласком пролетерских бригада србијанских примили су је и они и тако се ширило даље . . ."

Углавном се на подручју Козаре играло прије рата овако: „...Коло би почињала „шесторка", тј. три и три играча који ће заједно да пјевају у колу, сл. 1. Између њих, са стране, хватају се остали тако да они, пјевачи, остану по тројица на једној и тројица на супротној страни, сл. 3, па кад пјевају у колу, онда мало ова, мало она тројица.

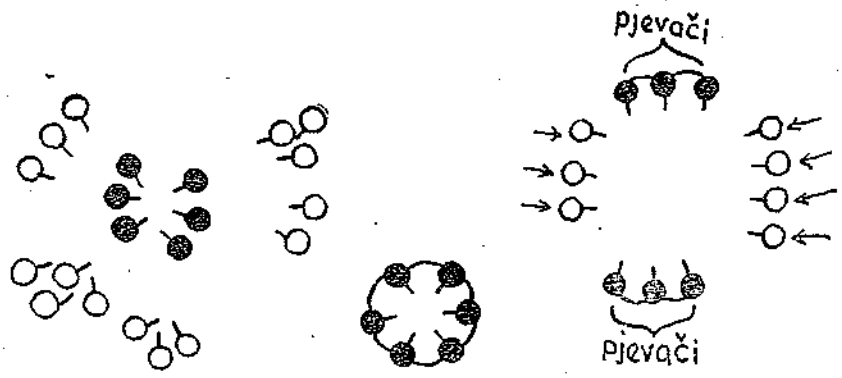

Сл. 1 Сл. 2 Сл. 3

Тако је обичај био и прије рата. Обично би пјесма почињала ријечима: „Ој дјевојко, драга душо моја . . .". Било је и лијепих, њежних стихова (љубавног садржаја), али су момци пјевали некад и грубе стихове, па и пријетње момцима из другог села, нарочито ако би неки од њих раставио у колу момка и дјевојку. Ђилкоши би прије рата наваљивали и разбили некад коло, па би дошло и до туче. Углавном пјеваче није смио нико раставити, као ни момка и његову дјевојку . . ." (Микан Гарача). Други борци казују: „Пјевали би по три и три играча или три и три играчице, који су редовно стајали у колу по троје заједно. У пјесми једно „првачи", а друго двоје „полажу"; или: једно пјева „дуги" глас, а друго двоје „полажу" . . . Сјећају се у вези тога и ове згоде: „. . . У Српским Јасеницама 1942 год. пришао друг Тито да се ухвати у коло између пјевача, а они, пјевачи, замолили га да се ухвати даље, да их не раставља, јер пјевају по тројица . . . Он се насмијао и ухватио се мало даље у коло . . .". Бранко Дрљача сјећа се и друге згоде: „Седмог јануара 1943 год. била је смотра IV Крајишке бригаде. Друг Тито је држао смотру. Послије се од весеља пуцало и на једној пољани на снијегу ухватили се у *Козарско коло*. Свијет се гурао, сваК је хтио да се ухвати у коло до Тита. И мени је успјело да се ухватим до њега. Нисам поиграо ни два-три корака, кад ме растави од њега

једна жена с Козаре и вели Титу: „Сјећате ли се ви мене, ја сам она која је ослободила четрнаест партизана из бункера". Друг Тито јој је одговорио да је чуо за њу. Јела Перовић такође се сјећа тога кола: „У јануару 1943 год. био је велики снијег. Жене су по обичају

Козарачко коло на дан устанка 2. VIII. 1944 у Саставци — на Козари

Снимак Ј. Допуђа

даривале и руководиоце и борце рухом: пешкире су им везивале преко рамена. На ливади се ухватило велико коло. И друг Тито је играо. Сви су жељели да се до њега ухвате у коло, и борци, и народ. И ја сам се тада ухватила до њега у коло „Мица Врховац, Крајишкиња, описује:" Увијек се хватало пуно играча у то коло. И цијела бригада би играла. А да би се пјевачи добро чули, хватали би и по два и три кола на истом мјесту. У селима се хватали у коло и борци и народ. То је коло поткозарских села. Најчешће је коло било затворено. Пјевали би у почетку: „Ој дјевојко, драга душо моја"; кад би коло ширили, онда: „Шири коло, козарачка лоло, шири веће, боље се окреће". Руке су држали чврсто сплетене напријед. Прво би играли полако па онда брже, у два корака, (први мало наглашен). Мушки би „заривали" напријед снажно (тј. повукли би коло напријед, према средишту). Некад би цурама у колу потргали (тј. раставили) руке, колико би рукнули напријед. Мушки су волили сами да се хватају у коло, онда би јаче играли. Кад би „заривали", чинили би то са извјесним замахом, обично у шест наглашених корака напријед, при томе би се сагнули у пасу да јаче повуку остале играче за собом, а враћали би се у шест корака назад и настављали даље играње улијево. Ово су изводили ко је хтјео. Увијек су играли само улијево. Кад би коло ширили, онда би

изводили полаганије кораке уназад. Стихове би највише спјевавале саме дјевојке. Бора Батоз из Кнежпоља врло добро је спјевавала. Зора Ивановић из Горњих Подградаца (код Бос. Градишке, с ону страну Козаре, према Сави) —1943 године знала је да пјева сатима у колу, а да не понови ниједан стих. Сјећам се некојих стихова:

Ми смо сеје од Козаре мајке,
од првога дана партизанке.
Гроб до гроба у зреломе житу,
а Козара заклиње се Титу:
— друже Тито, ми ти се кунемо
да са твога пута не скренемо.
Другарице, хајдмо у патролу,
свака свога да замјени лолу.
Друже Тито, моле те дјевојке
да им пустиш на отсуство момке,
да их пустиш неколико сати,
па их опет у бригаду врати.
Ја Скојевка, а мој драги није,
ако није, он је члан Партије.
Познаје се ко је комуниста:
сваком мио, а образа чиста.
Стаљин нама из Русије пише:
Партизани, не бојте се више!
А ми њему отворено писмо:
ми се никад ни бојали нисмо!...
Кордун, Босна, Банија и Лука,
То је земља Титових војника.
Сва Њемачка нема официра
ко Козара Шошу командира.
Није птица отхранила птића
ко што мајка Брану Прокопића.
Ко не жали Орешковић Марка
његова га не жалила мајка!...
Партизани, не бојте се глади,
за вас ваша позадина ради.

А и пионири су на Козари пјевали:

Преко Саве пружио се ланац,
бјежи Швабо, тјера га Босанац.
Бјежи Швабо од јеле до јеле,
иде Тито, води пролетере...

О почетку устанка пјевали су:

Са истока зора руди,
устанак се код нас буди.
Сред Козаре тврде плоче
партизанска борба поче.
Са букових тврдих жила
борба се је разбуктила.
Ту је борбу Младен диго
и народну жељу стиго...

Симонида Јелић кретала се у НОБ на терену Козаре и Грмеча. Неколико сати пред напад на Приједор (у прољеће 1942 год.) срела је Козарчане, играли су *Козарачко коло*. Раније је у Лијевчу Пољу чула сличну отегнуту пјесму, али онакво темпераментно играње није нигдје видјела. Борци, који лијепо играју и пјевају, први поведу коло. Пјевају тројица по тројица, испрва тихо — „уштимавају" гласове, и, пошто су „положили" глас, онда мало гласније. Док пјевају полагано

Ој, дје, -ој дјевојко, драга душо моја

лилају се с ноге на ногу улијево па удесно. Руке држе укрштено сприједа, у затвореном колу. То понове више пута, онда пјевају мало брже, а играју живље: прво лијевом, онда десном до ње, са малим заокретом десног кука (женске мало више). Онда „заривају" напријед пјевачи, па онда и други, ко хоће. Стихове су спјевали сами, на лицу мјеста.

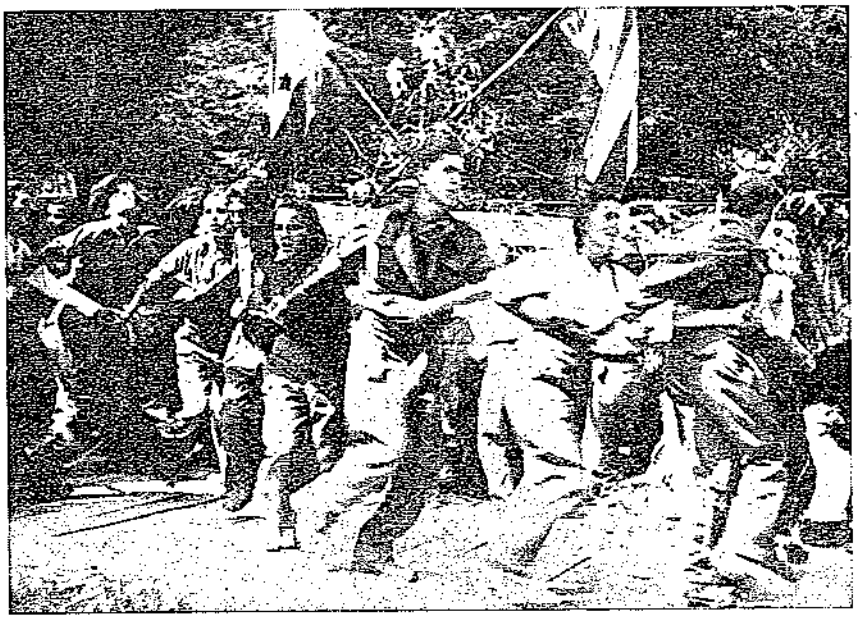

Козарачко коло на политичком збору у Бос. Дубици 1944

Снимак Ј. Допуђа

Нигдје није видјела тако брзог реаговања на све догађаје као што су Козарчани изражавали у пјесми овога кола. И дјевојке су опјевале све актуелне догађаје, и истакнуте личности из НОБ. Напр.:

Сва Њемачка нема генарала
ко Козара Бору комесара.
Аој, Боро, петровачко дијете,
води војску на њемачке чете...

Запазила је мале разлике у мелодији у крајевима Поуње, око Љубије, Бос. Новог и Бос. Дубице. Рефрен увијек исти („ој дјевојко, драга душо моја"), остали текст актуелан. И она се сјећа борца Боре Батоз која је најбоље спјевавала стихове. Све је почињало и свршавало овим колом. Борац Јоцо Марјановић сјећа се дјевојке Н. Котурове из Бос. Крајине која је спјевавала нарочито лијепе стихове. Борац Бранко Чанковић, родом из Лике, службовао је као учитељ прије рата у Банији, у Славонији (у брдским крајевима), у Козари, у селу Жуљевици. И као борац кретао се на подручју Козаре, и наводи своја запажања: „Козарчани су увијек играли тако, па се и од почетка НОБ-е играло на тај начин *Козарачко коло*. Један играч пјева стих-„првча". Њему, отприлике с друге стране, одговарају друго троје (обично женске). У затвореном колу су „везани", руке су сплетали сприједа. Отварају коло кад га рашире. Обично би коло повео командир чете. Сјећам се командира Драгана Пилиповића који би повео коло, па би га онда препустио другима, и пјесму и коло . . . Кораке су укрштавали . . . Коло се помиче на лијеву страну . . . Козарчани су играли посебно: живо, снажно, темпераментно, „јарче", остали су играли мирније, мртвије. Повлачили су коло нарочито снажно унутра и са двије стране, да се готово сукобе у средини, (сл. 6) и враћали се. Обично би то чинили пјевачи, коловође. Пјевали су многобројне стихове Штогод би се значајно догодило, већ сутрадан би се о томе пјевало у колу. На овај начин се играло и прије рата не само у Бос. Крајини, него и преко Саве, у Хрватској."

Деса Тишма и Олга Санићанин, борци и чланице обласне култ.-умј. групе, касније Централне позоришне групе ЗАВНОБИХА, родом из Бос. Дубице, дају податке: „Играло се на тај начин код нас и раније, прије рата. Пјевали у колу само у двије групе; ако почну игру мушкарци, онда тројица по тројица, а ако почну коло женске, онда и оне пјевају три по три. У Подгрмечу један пјева, а остали упадају. Женске пјевају љепше, мелодиозније. У цијелом Кнежпољу народ га зове „Коло". Поведе га шест пјевача, остали се хватају између пјевача. Ако је превелико коло, онда се развије у два кола. Коло је увијек затворено, не прави се „змија" у игрању. Играло се одмах, у почетку НОБ, јер је то устанички крај. Највише стихова у пјесми тада је било о Козари и са Козаре, вјероватно је то коло зато и названо *Козарачким колом*. Можда 1942 године. Постоји мишљење да су га борци Козарчани и Подгрмечлије пренијели у Подгрмеч и поједноставнили. Подгрмечлије праве и „змију" и „пуж". Кнежпољци почињу први корак лијевом ногом улијево. Темпо испрва полагани, онда бржи. Руке „сплетене" сприједа. Пјевачи поведу коло и унутра, напријед, и тада пјевају гласније и подврискују, углавном мушкарци. У колу се момак ухвати до дјевојке, то је знак да је симпатије.

Борац Даница Лазић Павић, иначе родом из Ваљева (гдје су народне игре нарочито живе и у свом саставу богате), са *Козарачким колом* упознала се у Бос. Крајини. Испрва се чудила како људи могу онако дуго да играју онако једноставну и готово монотону игру. Али, што је више гледала играче и слушала оне силне стихове које су играчи

борци у колу спјевали, схватила је да је у њима она снага, која је носила играче, да онако дуго играју, у заносу. Сјећа се да су нарочито другарице много пјевале и слагале стихове, и оне с којима је била у колу: Бора Батоз из Приједора, Мира Шиник, Станка Међед, Стоја Кнежевић из Кнежпоља . . . А борац Херцеговац каже: „. . . *Козарачко коло*

Козарачко коло маја 1945 приликом ослобођења Јокове (Бос. Дубица)
Снимак Ј. Допуђ

претстављало је синтезу јединства, борбе, одлучности, снаге . . . То је класично партизанско коло које се муњевитом брзином ширило и јединице га примале комплетне као своје борбено коло. Сви ми играли смо *Козарачко коло* из дубоке поште према погинулим на Козари и хтјели смо да изразимо и њима пошту, и признање преживјелим борцима."

Козарчани, иначе непосредни људи, сигурни у себе, посједују борбеност своје врсте. И прије рата имали су своје стихове, некад опозиционе. Напр. како су стално били у сукобу са жандармима, пјевали су:

Жари, пали мој пиштољу мали
док те нису отели жандари. . .

У Кнежпољу је била прије рата жандарска касарна са шест жандарма, па су Кнежпољци пјевали:

Не бојим се ни бога ни краља
ни три пара кнежиских жандара. . .

(О томе какав је утисак *Козарачко коло* оставило на странца, изнио је Никола Херцигоња у свом чланку: Јој, ој дјевојко, драга душо

моја — *Козарачко коло*[8]. Карактеристику *Козарачког кола* осјећамо и у пјесми Бранка Ћопића „Ој дјевојко, драга душо моја“[9].

Како видимо и из изјава бораца, *Козарачко коло* је веома брзо освојило све борце и брзо се ширило и остало до краја НОБ па и послије облигатно коло кадгод и гдјегод се уопште коло поиграло, — постало и остало класично партизанско коло. Држимо да је то било могућно из ових разлога: Козарчани, познати као темпераментни, живахни, духовити, али и борбени, пркосни, одушевљени устаници, — изражавали су се као такви и у свом колу, које је сасвим разумљиво, одушевило и друге борце. Оно им је по свему одговарало: по збијеном, чврстом држању руку у колу, што је борцима и као симболика одговарало; што је у својој играчкој техници једноставно и могли су да га играју и они који иначе нису били највјештији играчи; што у њему постоји могућност стварања нових стихова у којима се може дати одушка расположењу и осјећајима. Нарочито у Босни и Херцеговини је то карактеристично, и управо у колу је никло безбројно много стихова од пјевача, играча, коловођа. Примљено је у главним формама: преплетено држање руку у колу, кретање-помицање кола у лијеву страну („на лијеву руку“ како се изражавају народни играчи), играчка фраза од два корака, импровизовање стихова у десетерцу, — што су могли да приме играчи из свих крајева. Али, почетак играња од пјевача — шесторке, локалну традиционалну праксу у мелодији и стил играња (једно и друго снажно, али сировије), сасвим разумљиво, нису могли да приме сви, а нарочито градски људи, — па су то преиначивали док нису уједначили и учинили подесним за све. Пјевање утроје, какво је у традицији Козарчана, замијењено је истом мелодијом за све пјеваче и новијим начином: да добар пјевач, коловођа или неко други у колу, отпјева једну мелострофу, а понови је хор играча једногласно или двогласно што је свима пријало и као лакше схватљиво, и као израз колектива. Отпало је оно хватање три по три пјевача заједно које није смио нико растављати. Остале промјене углавном су у кореографском смислу. Коловођа води коло, а остали играчи хватају се њему на десну страну; коло је отворено и коловођа га води и у вијугама („у змији“ и „у спужу“) ако хоће, али не мора. И смјер играња се каткад обрне у десну страну (што чине нарочито играчи који нису родом из ових крајева — Бос. Крајине, и дјеца); што се не игра увијек најприје у споријем, онда у бржем темпу, него или само у споријем или само у бржем; иако је остала играчка фраза у саставу од два корака, игра се некад и овако: први корак лијевом ногом улијево, а други укрштен десном преко лијеве ноге; игра се ритмичније, а додају се и поклецивања првом кораку да би се боље назначио ритам; у већој разиграности кораци прелазе и у полутрчеће, па и у трчеће кораке, скокове; узајамно држање је остало укрштено сприједа, али је некад десна преко лијеве, а некад лијева преко десне. (Сл. 4).

---

[8] Штампан 1945 год. Илустроване новине, Осјек.

[9] Штампана у више Зборника в. и у часопису Нова жена.

Козарчани, старије генерације, који су у свом крају научили домаћи начин, играју и данас по старом начину, па и у заједничком колу са другим играчима. Тако би стиховима из овога кола: „Познају

Сл. 4

се браћа Козарчани по пјевању и по ратовању“ могли да додамо: „и по игрању“.

Ради поређења дајемо неколико примјера старијег и новијег начина пјевања и играња.

А

Брежичани, п. Приједора.
Уз „Козарачко коло“ (бр. 5956), забиљежио Ц. Рихтман.

1 ♩ = 48

Ој гје - бој - ко, дра - ћа ду - шо мо - ја.

Брежичани, п. Приједора

Уз „Козарачко коло“ (бр. 5954), забиљежио Ц. Рихтман.

2 ♩ = 72

Ој гје - бој - ко, дра - ћа ду - шо мо - ја,

ој гје - бој - ко, дра - ћа ду - шо мо - ја

Јутрогошта, Поткозарје

Уз „Сељачко коло“ (бр. 5920), забиљежио Ц. Рихтман.

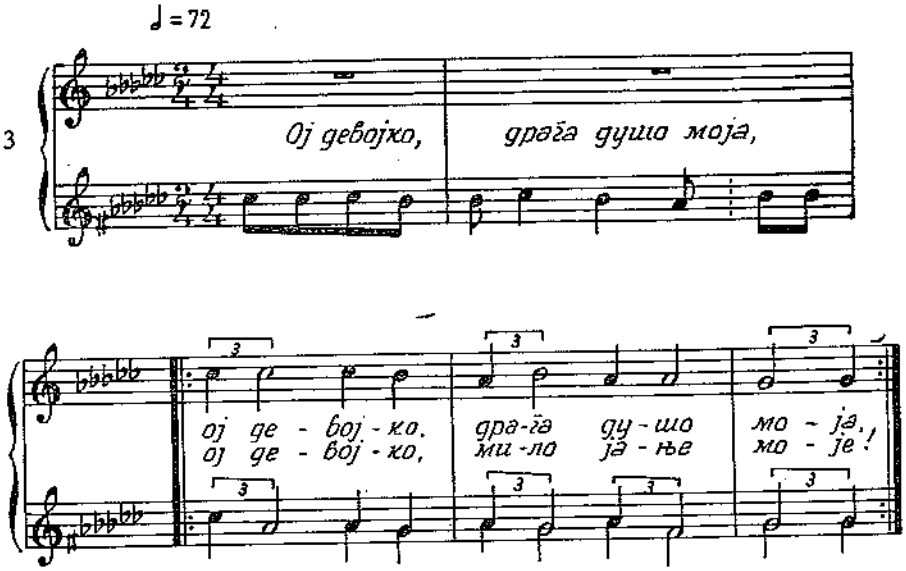

Игра почиње овако: пјесму почну тројица мушкараца који могу да сложе гласове. Остали се скупе око њих и тројица других мушкараца понављају сваки стих. Неко вријеме пјевају тако стојећи у тијесном кругу. (сл. 1). Након неког времена ухвате се у затворено коло. (Сл. 2).

1 корак д. улијево, преко л., укрштено сприједа;
1 корак л. улијево.

Кад пјевачи запјевају мало брже, и играње постаје убрзаније и живље са благим таласањем тијела у ритму корака, по истом обрасцу, али у осминама нота, са малим нагласком првог корака. Остали играчи хватају се у коло када хоће, али са стране од оне двије групе (тројке) пјевача (сл. 3), да пјеваче не растављају, углавном играчи један до другога, играчице једна до друге, а и измијешано. И када коло постане велико, оне двије групе-тројке пјевача су увијек једна према другој.

Старији начин игре:

1 корак л. улијево;
1 корак д. улијево, готово до л.

У другом дијелу игре, у бржем темпу, кораци су краћи, са извјесним нагласком пуним стопалом, као табањање, које се чује. Играње постаје интензивније у другом дијелу, нарочито пјевачи коловође играју тем-

пераментно. У већој разиграности пјевачи, или неко други, повуку коло („заривају") напријед у неколико корака и коло тада добије слику као да се улубило (улупило), па се опет врате на линију кола (сл. 5).

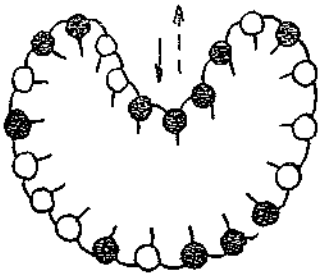

Сл. 5

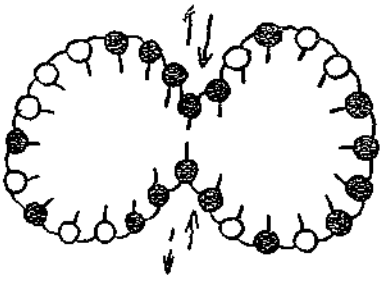

Сл. 6

Некада то чине на више мјеста у колу (сл. 6 и 7), а некад га избоче назад (сл. 8) и врате опет на линију кола (ово чине када желе да прошире коло и да потисну посматраче којих је увијек много око кола. Ова повлачења и враћања кола изведу обично у 6, 8 или 10 корака, за трајање једне мелострофе, увијек у другом дијелу игре, када пјевају у бржем темпу. То изводе уз онога ко повлачи коло још њих двоје-троје њему са сваке стране, да се коло не претргне (руке држе чврсто), а остали у колу играју непромијењено. Кораци напријед су полетни, наглашени табаном о тле и у кољену (мало клецави); кораци уназад (унатрашке)

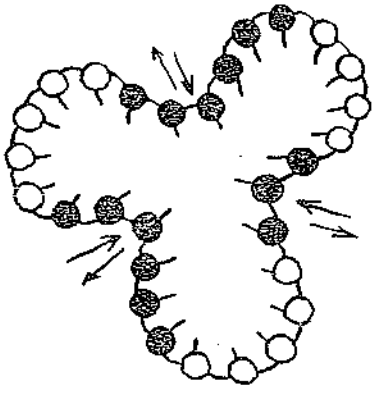

Сл. 7

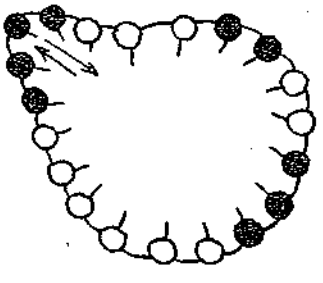

Сл. 8

су мекани, као полутрчећи. У старијем начину ово почиње лијевом ногом, у новијем десном ногом. Ова фигура обично се изведе само једанпут и настави се играње као основно. Некоји момци скачу 3—4 пута на једној нози у ритму корака осталих, па наставе играње основно. У великој разиграности певају гласније и изводе кораке у скоковима (као крупне трчеће кораке). Ово су новија кићења игре.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Стихови у пјесми су о Козари; О НОБ; о личностима из НОБ итд.:

Ој Козаро, Козарице моја,
понајвише дала си хероја...

Иза свака два дистиха долази припјев:

Ој дјевојко драга душо моја.

Када се коло сувише збило или се посматрачи окупе сувише близу колу, онда пјевају напр.:

Шири коло на три ћошка,
нек је газди мање трошка.

Пјевају и дјевојкама:

Ој дјевојко ко те таку роди,
па да мене у срце погоди...
Ој дјевојко, шта би теби било,
да је твоје прегорило крило?...
Моја мала, ђаволе гаравп,
ја због тебе школе заборави...

Или напр. о војницима:

Ој границо и те твоје стазе,
Титови те граничари газе.

Понекад се чују од веселих момака и понешто банални стихови.

АНАЛИЗА

а) Полаганији део (уз мелодију 1).

Старији начин:

I { „Ој дје- вој ко | 1) — корак л. улијево; 2)—3) — корак д. улијево, готово до л. 4)—6) = као 1)—3). }

На овај начин се играчка фраза понавља док траје полаганије пјевање.

Новији начин:

I { „Ој дје- вој ко | 1) — корак д. улијево, преко л., укрштено сприједа; 2)—3) корак л. улијево 4)—6) — = као 1)—3). }

б) Бржи део (уз мелодију 2).

Старији начин:

I { „Ој, дје- | 1)а) — корак л. улијево; 1)б) — корак д. улијево, краћи, готово до л. }

Играчка фраза се понавља док играчи желе да играју; кад се уморе, обично пјевају:

Реко Коста да је кола доста, — и онда се коло растури.

Новији начин:

I	„Ој	1)а) — корак д. улијево, преко. л. укрштено сприједа;
	дје-	1)б) — корак л. улијево.

Кораци краћи. Играчка фраза понавља се док траје песма.

Када повлаче коло напријед:

I	„Ој	1)а) — краћи корак л. (односно л.) напријед, према средишту кола, наглашен табаном о тле и малим клецањем у кољену;
	дје-	1)б) — мекан, полутрчећи краћи корак д. (односно л.) напријед;
	војко,	2)а)—б) — = 1)а)—б);
	драга	3)а)—б) — = 1)а)—б);
	душо	4)а)—б) — = 1)а)—б);
	моја,	5)а)—б) — = 1)а)—б);
II	ој,	1)а) — мекан полутрчећи корак л. (односно д.) назад, натрашке;
	дје-	1)б) — мекан полутрчећи корак д. (односно л.) назад, натрашке;
	војко,	2)а)—б) — = 1)а)—б);
	драга	3)а)—б) — = 1)а)—б);
	душо	4)а)—б) — = 1)а)—б);
	моја,	5)а)—б) — = 1)а)—б);

Изведе се једанпут.

Напомена. Уз мелодију бр. 3 игра се на исти начин *Старо козарачко*. (Кораци су понегде у асиметричном односу са мелодијом).

Б

Поорна, Паланчиште.

Уз „Сељачко коло“ (бр. 5997), забиљежио Ц. Рихтман.

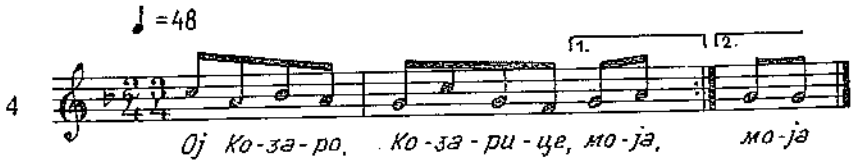

Потиозарје, Козарац

Уз „Козарачко коло“ (бр. 5924), забиљежио Ц. Рихтман.

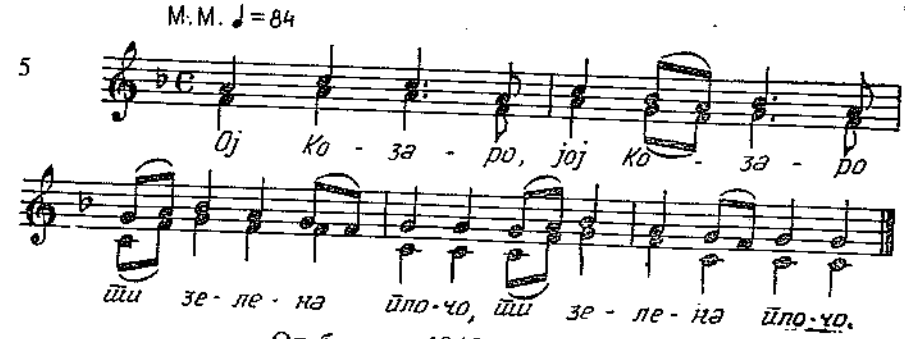

Од бораца, 1945 године, забиљежио Ц. Рихтман.

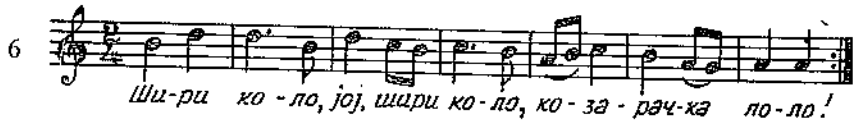

Козарачко брзо, коло с Козарице, забиљежио Ц. Рихтман

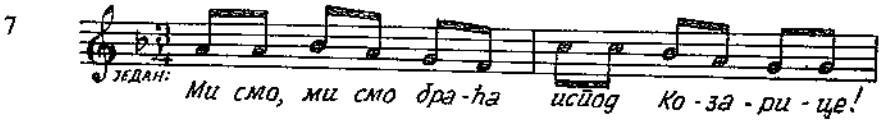

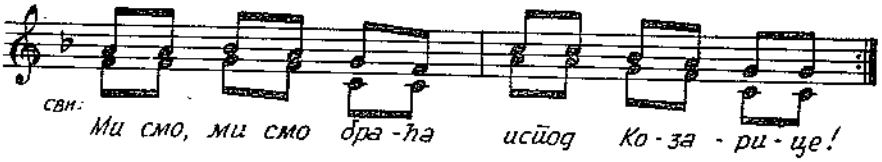

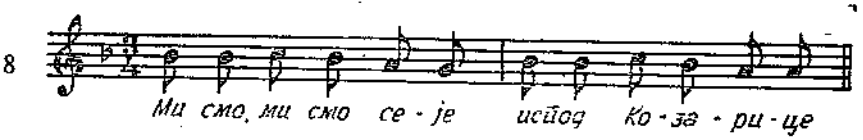

Игра се једноставно, у отвореном па у затвореном колу, испрва мало полаганије, онда мало убрзаније до краја игре и то:

1 корак л. улијево;
1 корак д. улијево, преко л. укрштено сприједа.

Кораци су краћи, на сваку осмину ноте по један.

Напомена. Уз мелодије бр. 5 и 6 игра се исто само се на сваку четвртинску ноту изводи по један корак. Уз мелодију бр. 7 и 8 игра

се исто на старији или новији начин, коловођа води коло и „у змији“ и „у спужу“. (Сл. 9 и 10).

Сл. 9

Сл. 10

2.

НА ВРХ ГОРЕ ДЕВЕТАКА

Босанска Крајина

Цвјетко Рихтман (Бр. 3205)

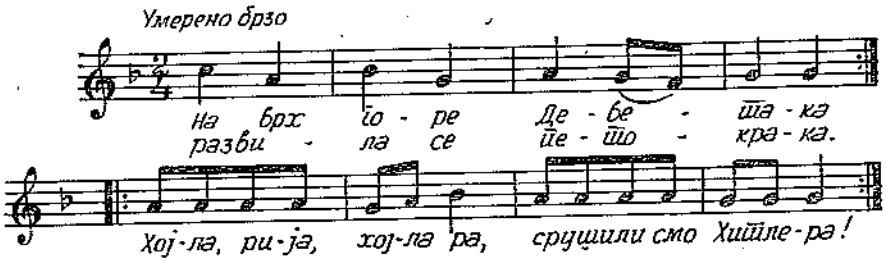

Развили је храбри момци
Друга Тита добровољци.
Хојла рја, хојла ра,
Срушили смо Хитлера.

Бр. (3206)

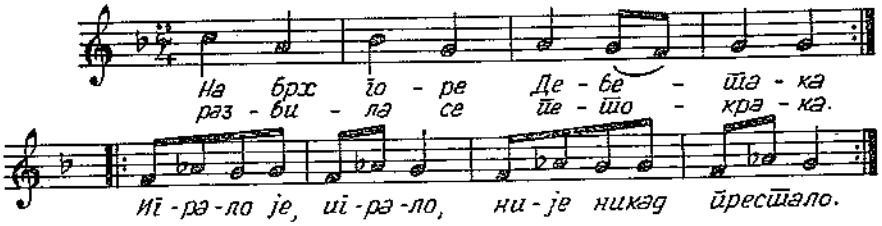

Поредак играча: отворено (сл. 12) или затворено коло лицем унутра (сл. 13). Узајамно држање руку: спојено са стране косо доле (сл. 14).

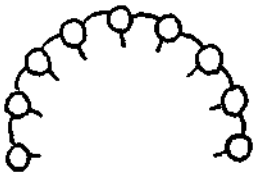

Сл. 12

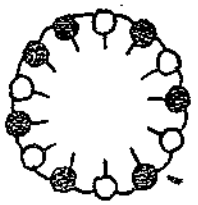

Сл. 13

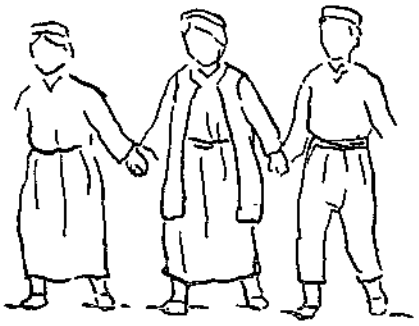

Сл. 14

ОБРАЗАЦ

7 полутрчећих корака удесно (наизменично д., л. готово до д.);
7 полутрчећих корака улијево (наизмјенично л., д. готово до л.);
умјесто осмог корака сваки пут удар петом слободне ногеотле.

Понове се кораци удесно и улијево.

1 наглашени корак д. напријед с привлачењем л.;
1 корак л. назад (натрашке) с привлачењем д.;
2 корака д. удесно с привлачењем л.;
1 наглашен корак л. напријед с привлачењем д.;
1 корак д. назад (натрашке) с привлачењем л.;
2 корака л. улијево с привлачењем д.

Кораци на пуном стопалу са малим попуштањем у кољенима. Тијело се благо таласа у ритму корака.

Напомена. Ову игру могу да изводе и само играчице. У том случају — у другој половини играчке фразе, умјесто корака напријед и назад оне пусте руке и окрену се два пута на мјесту за 360° — први пут (такт XIX—XX) удесно у 4 корака (д. л. д. л.) са наглашењем четвртог корака, други пут (такт XXIII—XXIV) у лијево, на исти начин.

АНАЛИЗА

Такт: 2/4.

I	На врх	1) — полутрчећи корак д. удесно; 2) — полутрчећи корак л. удесно, готово до д;
II—III	горе Деве-	понови се 2 пута I такт;
IV	та- ка	1) — = I—1); 2) — одигне се л. нога мало од тла (право горе) и удари петом о тле;
V—VIII	развила се петокрака	радња као I—IV обратно (улијево);
IX—XVI	као I—VIII.	
XVII	Хојла, рија,	1) — корак д. напријед (према средишту кола), наглашен; мали замах спојеним рукама напријед (косо доље); 2) — привуче се л. до д., али тежина тијела не прелази на њу;
XVIII	хојла, ра,	1) — корак л. назад (натрашке), обичан; руке се спусте у пређашњу висину; 2) — привуче се д. до л., али тежина тијела не прелази на њу;
XIX	сруши- ли смо	1) — корак д. удесно; 2) — корак л. до д.;
XX	Хитле- ра.	1) — корак д. удесно; 2) — привуче се л. до д., али тежина тијела не прелази на њу;

XXI—XXIV ријечи пјесме: као XVII—XX;

Кораци као XVII—XX, али све л. ногом на обратну страну.

3.

ДЕВЕТАК

Борци из источне Босне
Забиљежила Ј. Допуђа

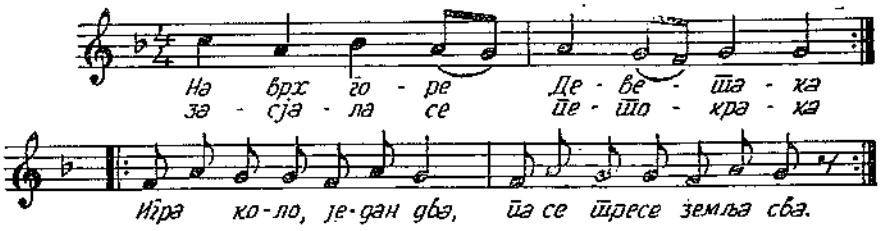

На врх горе Деветака, игра коло девојака
Игра коло, један два, па се тресе земља сва.
На врх горе Деветака, игра коло и момака
Игра коло, један два, па се тресе земља сва.

Изводи се на исти начин као прђашња игра, с разликом, што се у првом дијелу играчке фразе изводе кораци: устрану са привлачењем и јаснијим двоструким цупкањем пета о тле при привлачењу.

4.

НА ВРХ ГОРЕ РОМАНИЈЕ

(Ново Романијско коло)

Подручје Романије
Забиљежила Јелена Допуђа

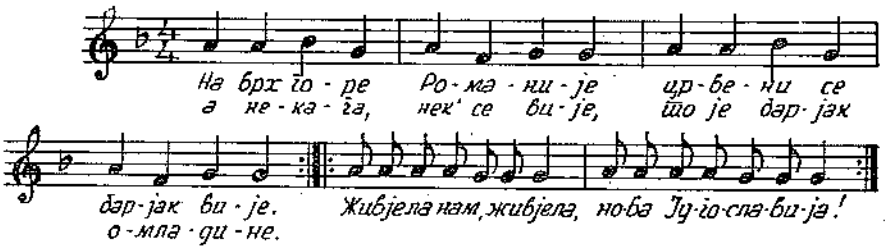

Развили га храбри борци,
Друга Чиче добровољци,
Добровољци, млади момци,
Све Босанци — Херцеговци.
Живјела нам, живјела
Нова Југославија.

Изводи се на исти начин као двије прђашње игре.

5.

ЦРНОГОРСКО ПАРТИЗАНСКО КОЛО

Изводи се на исти начин, уз исту мелодију као и у другим крајевима. (Види опис кола у чланку Милице Илијин у овом Зборнику).

Напомена. У подручју Требиња ова игра је позната и под именом *Нова.*

6.

САВИНО КОЛО

(Крај Сутјеске хладне воде)

Забиљежио Цвјетко Рихтман (бр. 74)

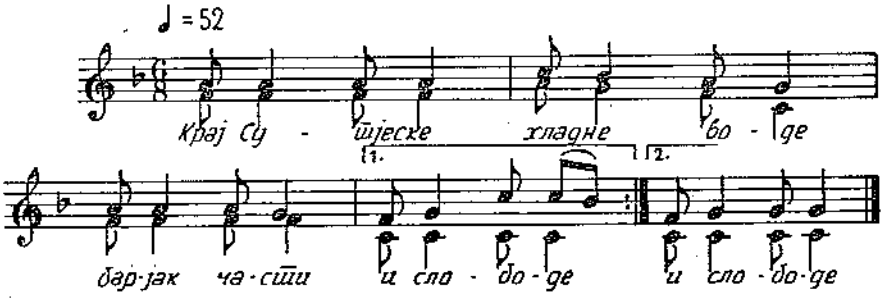

Лепрша се изнад главе
Команданта друга Саве.
Друг је Сава херој прави,
На чело се војске стави.

Изводи се на исти начин као *Црногорско партизанско коло*, уз мелодију и текст пјесме састављен на успомену легендарног хероја у борби на Сутјески Саве Ковачевића. (Само у колу, без игре пара у средини).

7.

ВАЊКА

Забиљежила Јелена Допуђа

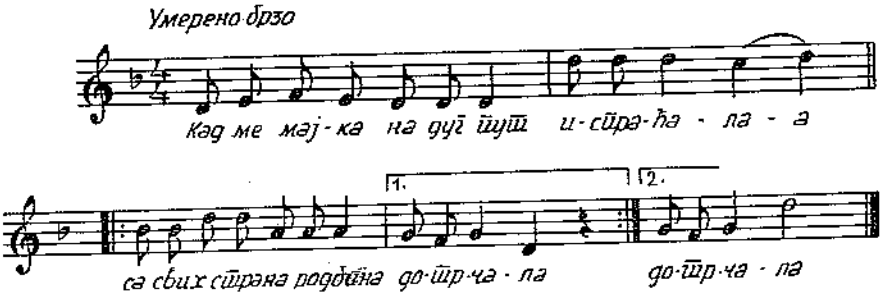

Мелодија је руска, са преведеним текстом руске пјесме, а донијели су је студенти и илегални радници, комунисти. Пјевали су је и на робији прије рата.

Игра се у затвореном колу лицем унутра. Обично се сви играчи и играчице ухвате у коло, онда почну пјесму и игру сви заједно. Обично и пјевају сви у колу. Узајамно држање руку: спојено, укрштено иза леђа. (Сл. 15).

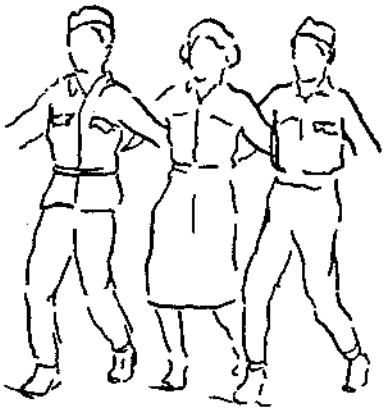

Сл. 15

ОБРАЗАЦ

3 ниска трчећа корака (као лаки скокови) удесно: д., л. испред д. и д.;
поскок д. на мјесту, са избацивањем л. у ваздух, напријед;
3 ниска трчећа корака (као лаки скокови) улијево: л., д. иза л., и л.;
поскок л. на мјесту, са избацивањем д. напријед у ваздух.
Игра се живо.

Такт: 4/4.

АНАЛИЗА

I	„Кад ме мајка на дуг пут	1) — лак и низак трчећи корак д. удесно; 2) — лак и низак трчећи корак л. удесно, и преко д., укрштено сприједа; 3) — = 1); 4) — поскочи се д. на мјесту, л. замахне (избаци се) у ваздух напријед удесно, ниско, природно;
II	испраћала,	1) — лак и низак трчећи корак л. улијево; 2) — лак и низак трчећи корак д. иза л.; 3) — = 1); 4). — поскочи се л. на мјесту, д. замахне (избаци се у ваздух напријед улијево).
III—IV		као I—II;
V—VI		као I—II.

8.

ПАРТИЗАНСКО КОЛО (I)

Забиљежила Јелена Допуђа

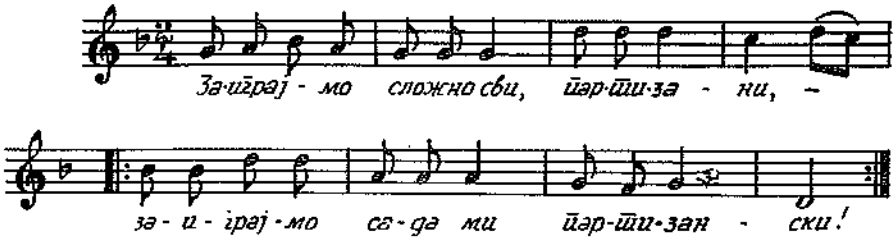

Изводи се у отвореном и у затвореном колу лицем унутра. Држање руку: спојено са стране косо доље или за пас сусједа са стране. Коло обично поведе коловођа с још неким, а остали се хватају њима на лијеву страну. Кад их се више похвата, онда се коло затвори. Пјесму пјевају овако: половину мелострофе отпјева коловођа, другу половину сви остали у колу.

ОБРАЗАЦ

2 полутрчећа корака напријед удесно. Играчи су окренути 45° удесно;
1 отскок д. удесно и поскок д. на мјесту, л. се избаци напријед удесно; (сл. 16);
1 отскок л. улијево и поскок л. на мјесту, д. се избаци напријед улијево.

Игра се живо. У већој разиграности полутрчећи кораци прелазе у трчеће кораке (односно скокове).

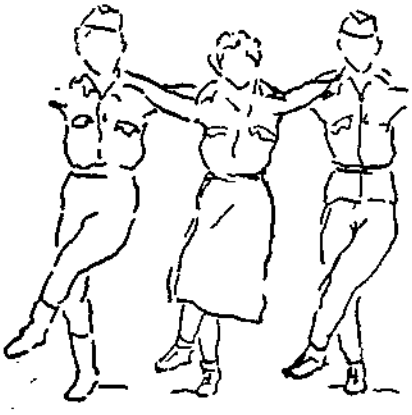

Сл. 16

Хајд' у коло сложно сви партизани,
заиграјмо сада ми партизански.
Борбе било ово љето, партизани,
Боримо се сложно сви, партизански.
Борбу и сад водимо, партизани,
водићемо и даље, партизански.
Тучемо ми фашисте, партизани,
прогонимо усташе, партизански.
Од свих хорди шљачкашких, партизани,
своју земљу чистимо, партизански.
Са планина и гора, партизани,
доносимо слободу, партизански.
Из питомих наших села, партизани,
истјерасмо усташе, партизански.
Скоро ћемо кренути, партизани,
освајати градове, партизански.
Наша браћа Совјети, партизани,
истребљују фашисте, партизански.
С фашистичким трупама, партизани,
ђубре Руси своју земљу, партизански.
Запјевајмо сложно сви, партизани,
запјевајмо сада ми, партизански.
Нашој борби прилазе, партизани,
браћа наша Хрвати, партизански.
Помажу нас у борби, партизани,
муслимани, наша браћа, партизански.
Да ми сложно и братски, партизани,
доносимо слободу партизански.
Сложно коло сад воде, партизани,
Јово, Иво и Мујо, партизански.
Спремили смо конопце, партизани,
свим народним крвницима, партизански.
Стићи ће их освета, партизани,
судиће им суд народни, партизански.
А кад дође слобода, партизани,
опет ћемо играти, партизански.
У слободној својој земљи, партизани,
радићемо, градити, партизански.
Тад ће радник и сељак, партизани,
својом земљом управљати, партизански.

Ову пјесму је спјевао првоборац Јоцо Марјановић у љушком логору (Љуг, Бос. Костајница) новембра—децембра 1941 године на мелодију Ваљке. Ово коло први пут се масовно играло уз овај текст пјесме фебруара 1942 год. на политичком збору у Скендер Вакуфу.[10]

9.

ОШПАЈДИРИ

Изводи се на исти начин као и у другим крајевима. (Види опис игре у чланку Милице Илијин у овом Зборнику). У Босни и Херцеговини познато је под називом *Мосорско коло*, према тексту:

„Ој, Мосоре, Мосоре, хоћемо ли на море?"

[10] Податке дао првоборац са Козаре Јоцо Марјановић.

10.

СТРОЈИЧКО КОЛО

Стројице—Јањ
Забиљежио Ц. Рихтман (бр. 4448)

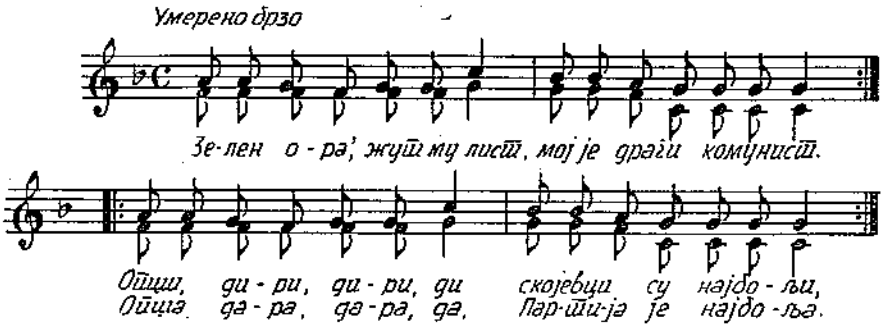

Број играча као цјелина: четворо. Поредак играча: у малом кругу, лицем унутра (сл. 17). Руке споје двоје и двоје који су једно према другоме („упра-масе"), држећи једно другоме руке на пасу са стране или споје руке косо напријед доље пред тијелом (сл. 18).

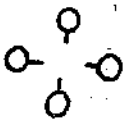

Сл. 17

Сл. 18

ОБРАЗАЦ

16 обичних корака улијево (наизмјенично л., д. преко л.);
16 грабећих (узагрепце, летећих) корака улијево, наизмјенично: лијева отскочи улијево, десна доскочи до ње, а лијева се одбаци у ваздух устрану.

АНАЛИЗА

Такт: 2/4.

I	„Зелен ора', жут му лист,	1) — корак л. улијево; 2) — корак д. улијево, преко л., укрштен сприједа; 3) — = 1; 4) — = 2);
II—IV	понови се такт I још три пута;	
V	Опши,	1)а) — 1. отскочи лако улијево; 1)б) — д. доскочи до л., а л. се одигне и одбаци устрану (ниско, природно, незатегнуто); 2)—4) — понови се 1)а)—1)б) још три пута;
VI—VIII	понови се такт V још три пута.	

11.

ПАРТИЗАНСКО КОЛО (II)

Грбавица, Бабићи—Јањ
Забиљежио Цвјетко Рихтман (бр. 4188)

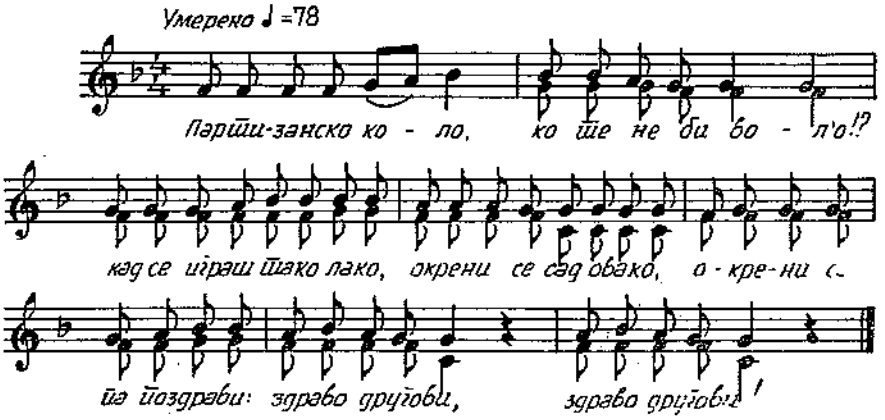

Изводи парни број играча. Парови један до другога у колу. Држе се за руке.

ОБРАЗАЦ

У затвореном колу, лицем унутра, руке спојене са стране косо доље; 20 обичних корака улијево: наизмјенично л. улијево, д. преко л. укрштено сприједа.

Играчи пусте руке, принесу д. стиснуту шаку до десне слјепоочнице и држе је двије добе лијева рука природно спуштена доље; окрену се сусједима на другој страни и „салутирају“ партизанским начином и рукују се десним рукама.

АНАЛИЗА

I	„Партизанско коло,	1) — корак л. улијево; 2) — корак д. улијево, преко л., сприједа; 3) — = 1); 4) — = 2);
II—V	понови се I такт 4 пута; раставе се руке од сусједа у колу, десни у пару окрене се лицем према лијевом играчу (сл. 19) саставе стопала и, након окрета:	
VI	здраво другови,	1)—2) — л. рука спуштена покрај тијела, природно; д. песница на слјепочници, длан унутра („партизански поздрав“); (сл. 20); 3)—4) — рукују се играчи у пару десним рукама, природно; (сл. 21)
VII	здраво, другови!“	— окрену се 180° у супротну страну и поздраве се као у V такту.

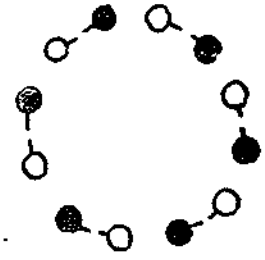

Сл. 19

Сл. 20

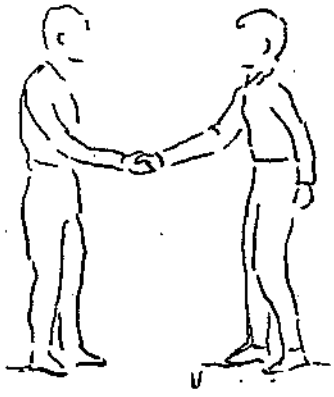

Сл. 21

12.

МЛАДА ПАРТИЗАНКА

Забиљежила Јелена Допуђа

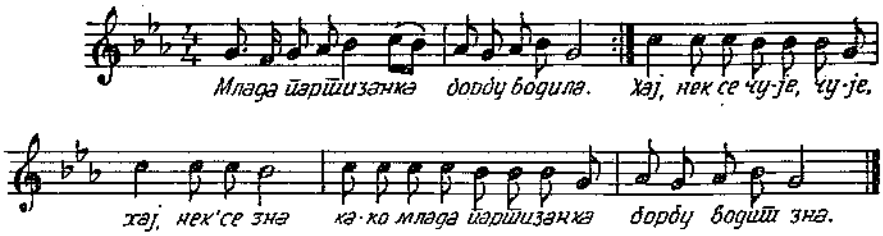

Млада партизанка пушку носила
Хај нек се чује, чује, хај нек се зна
Како млада партизанка пушку носит зна.

Напомена. У даљем тексту следи: песму пјевала, коло играла. Уместо партизанка пева се и Војвођанка

Поредак играча: отворено коло лицем унутра (сл. 12). Узајамно држање руку: спојено са стране косо доље (сл. 14). Пјевају сви у колу. Негдје и уз пратњу свирке на неком инструменту. Изведе већином женске особе.

ОБРАЗАЦ

7 полутрчећих корака напријед удесно (почиње д. нога), на крају се избаци л. нога напријед унутра, природно;

7 полутрчећих корака напријед улијево (почиње л. нога), на крају се избаци д. нога напријед унутра, природно;

3 полутрчећа корака удесно (д., л., д.) и поскок на д., л. се избаци напријед удесно у ваздух;

3 полутрчећа корака улијево (л., д., л.) и д. се избаци напријед улијево;

3 полутрчећа корака удесно (д., л., д.) и поскок на д., л. се избаци напријед удесно у ваздух;

3 полутрчећа корака улијево (л., д., л.) и д. се избаци напријед улијево.

Кораци еластични, мекани, са попуштањем у кољенима. Играње прилично живо. У јачој разиграности кораци ниски трчећи.

АНАЛИЗА

Такт: 4/4

Играчи се окрену за 45° удесно.

I	„Млада партизанка	1) — полутрчећи корак д. напријед удесно; 2) — полутрчећи корак л. напријед удесно; 3) — полутрчећи корак д. напријед удесно; 4) — = као 2);
II	борбу водила,	1) — = I—3); 2) — = I—2); 3) — полутрчећи корак д. напријед удесно; л. се избаци напријед удесно, ниско у ваздух, у кољену мало савијена, стопало природно (замах благ, природан); 4) — издржи се (мали застој);

III—IV као I—II, али све обратно (у лијеву страну).

Играчи се поврате лицем према средишту кола;

V	Хај, нек се чује, чује,	1) — полутрчећи корак д. удесно; 2) — полутрчећи корак л. напријед удесно, преко д., сприједа; 3) — = 1); 4) — поскочи се д. на мјесту, л. се избаци лаћо напријед (начин и држање ноге као II — 3);
VI	хај, нек се зна,	1) — полутрчећи корак л. улијево; 2) — полутрчећи корак д. улијево, преко л., сприједа; 3) — полутрчећи корак л. улијево; д. се избаци напријед улијево (као IV—3); 4) — издржи се (мали застој);

VII—VIII као V—VI.

13.

ТИТОВО КОЛО

Коло друга Тита

Изводи се на исти начин као у другим крајевима. Види опис игре и мелодију у чланку Милице Илијин у овоме Зборнику.[11]

[11] В. описе истоименог кола од Јелене Допуђе у Зборнику материјала за такмичења пионира и пионирки Савеза за тјел. васп. „Партизан" Б-Х, 1957, 1958 год. В. и у Зборнику материјала за рад фоклорних група Култ.-просвј. друштава Б-Х, Сарајево, 1959 год.

14.

ТИТОВО КОЛО (II)

СТОЈ ШВАБО И ЉУБОВО КОЛО

Источна Босна, Братунац, Сребрница

Забиљежио Ц. Рихтман (бр. 4968)

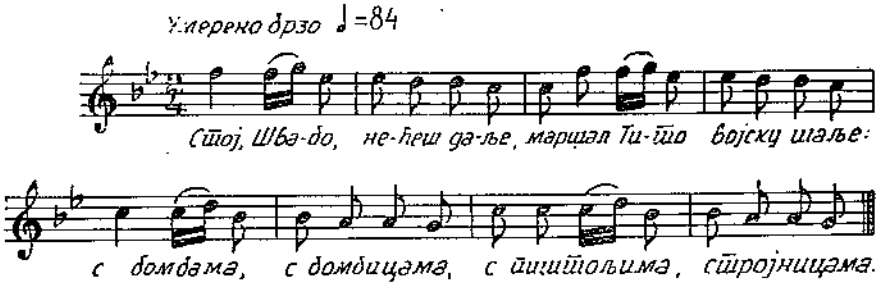

Поредак играча: отворено коло лицем унутра. Узајамно држање руку. Изводи се уз свирку на хармоници и повремено уз пјесму коловође или свирача.

ОБРАЗАЦ

3 кратка корака удесно: д., л. иза д., д. и л. се помакне иза д. на тлу;

3 кратка корака улијево: л., д. иза л., л. и д. се помакне иза л. на тлу;
— кораци се понове од почетка;

1 добро наглашен корак д. напријед;
истури се напријед л. на пети, на тлу;

3 кратка корака назад (натрашке): л., д. л.;
понови се наглашен корак д., истурање л. ноге и кораци назад (натрашке).

АНАЛИЗА

Такт: 2/4.

I	„Стој, Шваво,	1)а) — кратак корак д. удесно; 1)б) — кратак корак л. удесно, иза д.; 2)а) — = 1)а); 2)б) — л. се помакне удесно, иза д., на предњу половину стопала, али на њу не прелази тежина тијела;
II		1)—2) — = I обратно (у лијеву страну);
III—IV		као I—II.

V	с бом- бама,	1) — добро наглашен корак д. напријед, на цијелом стопалу; 2) — истури се л. нога напријед (право), на пети без преношења тежине тијела;
VI	с бом- би- цама,	1)а) — кратак корак л. назад (натрашке); 1)б) — кратак корак д. назад „ 2) — кратак корак л. назад „
VII—VIII		као V—VI.

15.

ПИОНИРСКО КОЛО

Дјеца, пионири у Б—Х

Изводи се на исти начин као у другим крајевима земље (види опис игре у раду Милице Илијин у овом Зборнику).[12]

II ГРУПА

У ову групу убројаћемо оне примјере за које смо стекли утисак да су настале при крају НОБ на нове стихове или потпуно нове пјесме (и по мелодији и по тексту), по угледу на раније партизанске игре.

По угледу на *Козарачко-коло* настале су:

16.

ПОДГРМЕЧКО КОЛО

Подгрмеч

Изводи се као новије *Козарачко коло* једноставно, без завијања кола „у змији“ и „у спужу“, прво у полаганијем, онда у бржем темпу.

Почетни стихови су:

Ој Грмечу, трипут си горио,
ал' се ниси Шваби покорио.

Напомена. Исто тако се играју: *Сувајско* у подручју Сувaје (Бос. Крупа), *Брзо коло*, *Народно коло* и *Риличко коло* на Купресу уз пјесму о Купресу.

[12] В. опис кола од Јелене Допуђе у збирци: Просте вјежбе и скупине за слетове и фискултурне параде, изд. ФИСАБИХ, 1947, Сарајево — Пионирско коло.

17.

ИСПОД МОТАЈИЦЕ

Србац и околица
Забиљежио Ц. Рихтман (бр. 1897)

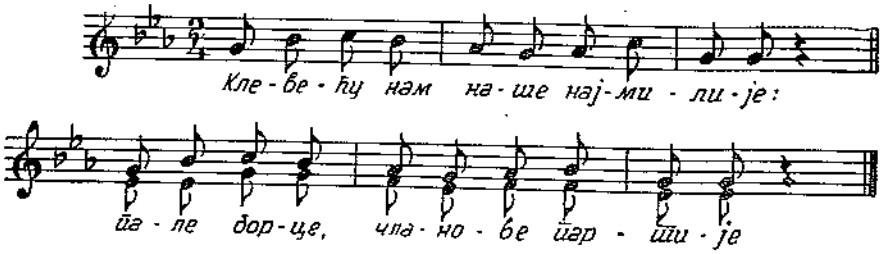

Начин играња као новије *Козарачко коло*, отворено, са преплетеним рукама (зато га зову и Плетено коло), са вијугањем „у змији“ и „у спужу“. Сл. 22, 9, 10.

ОБРАЗАЦ

1 корак л. улијево;
1 корак д. улијево преко л. (укрштено сприједа).
На сваки такт по 4 корака (односно на сваку осмину ноте по 1).

Сл. 22

18.

СТАНКИНО КОЛО

Бос. Крајина, дјевојке, борци
Забиљежила Ј. Допуђа

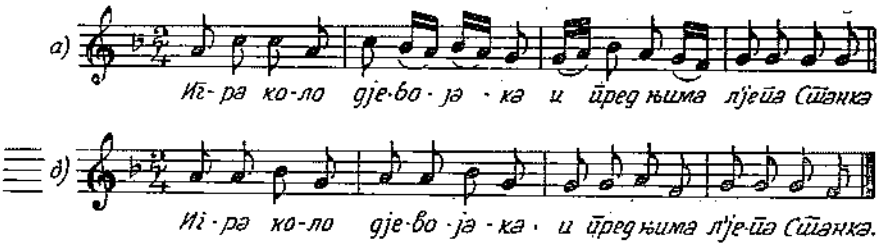

Игра коло дјевојака
и пред њима лијепа Станка.
Коло води, барјак носи,
с њим се она и поноси.
Носила га и кроз борбу,
носилага га кроз тегобу.
Станка нам је јунак била,
у борби нас предводила.
За страх она није знала,
страх је другом задавала.
А кад сврши борба љута,
коло води по сто пута.
Игра Станка, игра коло,
све се тресе наоколо.
Коло игра, коло води,
а све пјева о слободи.
Коло стало да с'одмори,
а Станка нам проговори:
Ој, бајраче, друже мио,
ти си све нас предводио,
предводио у бој љути,
показ'о нам гдје су пути.
Пути патње, борбе, јада,
ал' и наших пути нада.
Кад се винеш под облаке,
постанемо срне лаке
па трчимо по тој гори,
ниједна се не умори,
јер нас водиш ти побједи,
сунцу срећи и слободи.

Мани нам се, вини јаче,
узвини се под небеса,
води наше омладинке
нек се земља од њих стреса.
Нек сад оне коло воде
ко што су у борби довде.
Мани јаче и весело!
Замном друге, замном смјело!
Босанске смо омладинке,
народне смо кћери, дике.
Козарачко коло ово
(омладинско)
ми водимо наоколо.
Играле смо и у борби,
сад још боље у слободи.
Играчемо с нашом Станком,
барјактаром, див-јунаком.
Пјеваћемо громко, гласно,
нек чује свуда јасно
како наша Станка млада
предводит нас увијек знала
и кроз гору и кроз борбу
довела нас у слободу.
Играћемо, пјеваћемо,
нашу славу разнећемо.
Нек се ори широм свијета
да слобода у нас цвјета.

Изводи се на исти начин као *Козарачко коло* новијег типа (са укрштеним корацима, прво десном преко лијеве, онда лијевом улијево-устрану, у отвореном колу, са помицањем кола у лијеву страну, у великим вијугама, „у змији"). Пјесму су спјевале дјевојке-борци, на успомену једне своје другарице, неустрашивог борца.

19.

ДРУЖЕ ТИТО, ЉУБИЧИЦЕ Б'ЈЕЛА
(ДРУЖЕ ТИТО МАРШАЛЕ)

Бос. Крајина

Забиљежила Ј. Допуђа

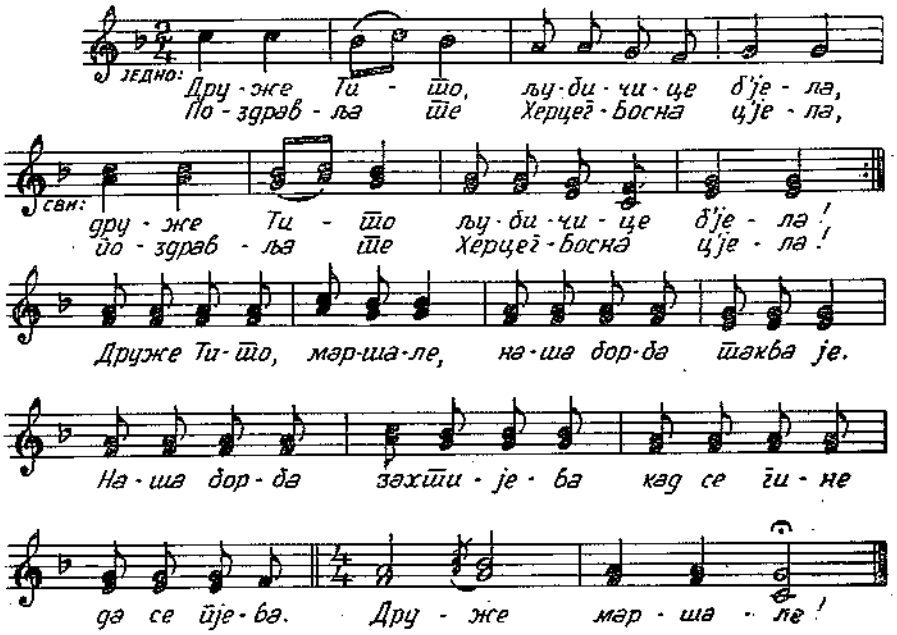

Друг је Тито издо наређење — (2 пута)
Сви у борбу за ослобођење — (2 пута)
Друже Тито маршале,
Наша борба таква је
Наша борба захтијева
Да се гине, да се пева.

Одазва се Херцег-Босна ц'јела — (2 пута)
Дигоше се градови и села — (2 пута)
Друже Тито маршале . . . .

Изводи се у отвореном колу, са преплетеним држањем руку, са вијугањем „у змији“ и „у спужу“, са укрштањем првог корака као код новијег Козарачког кола, по обрасцу:

48 корака улијево наизмјенично д. преко л. (укрштено сприједа) и л. устрану;

застој на мјесту до краја мелострофе (нога уз ногу).

На сваки такт по два корака. Пјесму почиње једно, обично коловођа, остали у колу понове мелострофу пјевајући двогласно. У другим крајевима играло се и у обрнутом смјеру (тј. с помицањем кола у десну страну).

20.

КЛИЧЕ ВИЛА

Обљај, Бос. Грахово
Забиљежио Цвјетко Рихтман
Бр. 1828

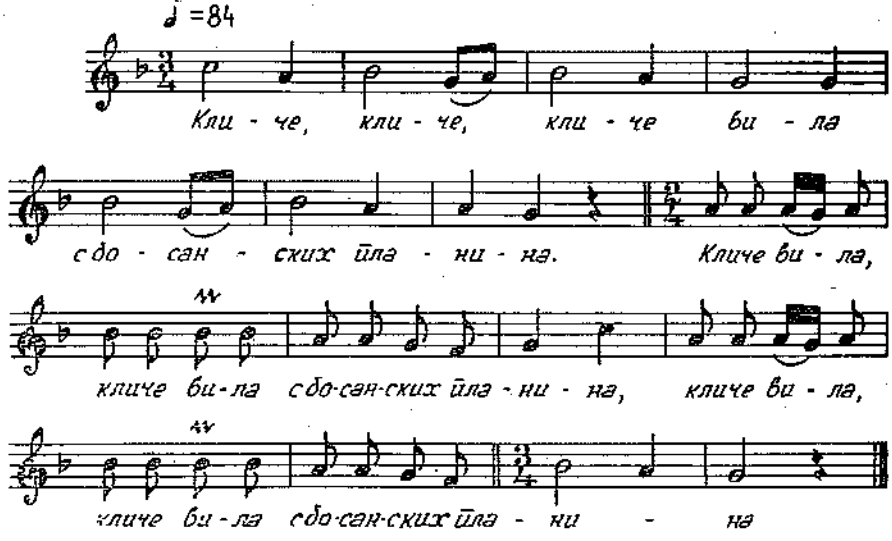

Сада ову игру изводе саме дјевојчице. Стану у коло, ухвате се за руке и једна започне да пјева. За вријеме првих седам тактова коло се на мјесту њише успињући се, по такту, на прсте час лијеве час десне ноге, пребацујући уједно тежину тијела на ногу која се успиње. Тијело се на прво доба такта диже, на треће спушта. За вријеме следећих 7 тактова пјевају све дјевојчице и коло се живо окрене уокруг, на лијево. У осмом такту коло се заустави.

III ГРУПА

Овде убрајамо домаће традиционалне народне игре у свим крајевима које су играли борци-партизани у свом крају и изван свога краја кад их је било више на окупу у једној јединици. То су они примјери у којима је остао непромијењен и назив игре, и кореографска структура,

и стил, и мелодија, а текстови пјесама уз које су се изводиле говоре о актуелним догађајима како из НОБ-е, исто тако и о обнови и изградњи наше земље, а које су састављали (слагали, спјевали) пјевачи у колу, што је одувијек био обичај, па је и данас.

Назначићемо само познатије и раширеније примјере.

21.

КОЛАЊЕ

Основна игра у средњој, источној и западној Босни. Старија верзија играчке фразе у два корака, новија у четири корака „сповратком" (три у једном смјеру, а четврти у супротном). Смјер помицања кола је по устаљеној традицији: слијева удесно или здесна улијево.

За вријеме НОБ-е и послијератне изградње пјевали се нови стихови:

„Док Сутјетска вода тече умријети Саво неће"
(Од Сарајева до Фоче)

„С Романије цв'јећа киту
омладина шаље Титу . . ." (Соколац)

„Кроз планине уске стазе
партизанске ноге газе . . ." (Планиница, Вареш)

„Ми градимо задружне домове
да животе створимо ми боље . . ." (Оборак, Горажде)

„Ја сам Тита добро даровала:
драгог сам му у бригаду дала . . ." (Рогатица)

„Романијо и Црвене Ст'јене,
родно мјесто Косорића Пере . . ." (Пешурићи, Рогатица)

„Тито зове, сва се земља тресе:
мој народе, уједините се! . . .

Почуј село, почуј Мајевица:
нама треба свима заједница . . ." (Хусино, Тузла)

„Наше село мјесто колектива,
нек је наша Комшартија жива . . ."
Цио народ у задруге ступа,
неће више да га кулак лупа". (Попово Поље, Бјељина)

Понекад се ова врста игре назива и: *Коло* или *Народно коло*, напр. у западној и сјеверној Босни, где се пева:

Ја малена, носим три имена:
УСАОЈА, Партије и СКОЈА"
Ал' је лијепо УСАОЈКА бити,
још је љепше у СКОЈ прелазити . . . .

(Омладинке Културно-уметничког друштва при планинском добру у Рилићима, подручје Купреса):

Задруга је најљепша љепота,
проширење новога живота . . .

Ми жалимо Владимир Назора,
јер је доста народа и школа . . .
(Задружна омладина из Кола, Дувно)

Пети конгрес — дјело племенито,
на конгресу говорио Тито . . . (Губин, Ливно)

Смрт фашизму, слобода народу!
Ми кујемо братство и јединство . . . (Посушје)

Друже Тито, наша мила надо,
тебе воли и старо и младо . . . (Мркоњић Град)

22.

ШЕТЊА

Овако се назива почетна игра у средњој Босни, по истој основи као и Колање, код трећег и четвртог корака примиче се слободна нога, смерј помицања кола је здесна-улијево.

23.

ЈЕДНОВИТО КОЛО
(Ходање)

Основно и почетно коло у Херцеговини. У источној Херцеговини је смјер помицања кола удесно, у западној улијево, са примицањем или избацивањем ноге ниско у ваздух код трећег и четвртог корака (који увијек изводи у супротну страну као и код Колања). Сада се игра уз следећи текст:

Невесиње и у теби крушка,
у теби је прва пукла пушка . . .
Невесиње, формирај бригаду
па је шаљи на Аутостраду! (Придворци, Невесиње)

24.

КОЛО, ИЛИ ПЈЕВАЧКО КОЛО
(Бруђа, Пруђа)

Игра се у сјеверној Босни. У првом, уводном дијелу игре коло полако корача у лијеву страну (са примицањем десне ноге). Овај дио обично траје дуго и пјевају се многобројни стихови. Примјер нових стихова:

Тито носи црвене пароле
зато њега сви народи воле . . . (Врућица, Теслић)

Друже Тито, ми смо дјеца твоја,
сви чланови Партије и Скоја . . .

У задрузи, нека знаде свако,
соц'јализам изградит је лако . . . (Штрпци, Прњавор)

Што је више клевета и лажи,
Тито нам је милији и дражи . . .

Задругари, ми нећемо међа,
кад радимо, не жалимо леђа . . . (Подновље, Дервента)

25.

ГЕГАЊЕ
(Лилање)

Играли су је борци партизани и народ у Босанској Крајини и у подручја Јајца. Играчи у колу загрљени или са преплетеним рукама или за појасом сусједа гегају-лилају-њишу се у лијеву па у десну страну преносећи тежину тијела с једне ноге на другу. Изводило се и као саставна игра и као уводни дио домаће основне игре, уз нове стихове на домаћу мелодију или уз партизанске пјесме:[13]

По Босни се подигнула раја,
подигли је Шоша и Шолаја . . .
(нећина крајева у сјев.Босни)
У Јању се подигнула раја,
подиго је Раде и Шолаја.
Ао, Јању, трипут си горио,
ал' се ниси Шваби покорио . . . (Јањ, подручје Јајца)

Развила се једна јела вита
на планини покрај Велебита . . .

Хајте, хајте, робље устајте,
хајте, браћо, хајте, земље не дајте!

Болна лежи омладинка Мара,
са својом се мајком разговара . . . (Подручје Грмеча)
(Из пјесме Бранка Ћопића)

26.

ЈЕЛИНО КОЛО
(Води коло наоколо)

Из источне Босне. Стихови позивају Јелу да поведе коло и да запјева о слободи.[14]

---

[13] В. запис Јањског кола и Лилање, Цвјетко Рихтман, Јелена Допуђа, Билтен II, 1953, Билтен III, 1955, Материјали са подручја Јајца. В. записе мелодија, пјесама и игара-плесова у Отсјеку за фолклор Етнографско одјељење Зем. музеја, Сарајево; в. и програме: I фестивал Култ.-просвј. и умјетн. друштва Б-Х, Сарајево, 1949 год.; I Зем. фестивал фолклорних група, Опатија, 1951 год.; II Земаљски фестивал култ.-просвј. и умјетн. друштава Б-Х, Сарајево, 1955 год.

[14] Јелино коло (Води коло наоколо) в. у Зборнику материјала за рад фолклорних група као под 16.

IV ГРУПА

У ову групу убрајамо игре које су биле веома популарне међу борцима партизана, које су они разнијели по цијелој Босни и Херцеговини, које се свугдје играле и након НОБ-а које немају ни у тексту пјесама ни у кореографији везе са НОБ ни са послијератним изградњом земље.

Од примјера уз пјесму најпознатије су биле: *Плетено коло* (Ој дјевојко дупо моја) и *Бирање* или *Бирачко коло*.

Од игара без музичке пратње: *Црногорско оро* и херцеговачка *Пролетта-Проскака*, а од игара уз пратњу музичких инструмената: *Тројанац*, *Труса*, *Трескавица*, *Народно коло*, *Жикино коло*, *Кукуњеште*. Нарочито је омладина радо учила од Србијанаца њихове живе игре.

Summary

JELENA DOPUDJA

PARTISAN AND OTHER POPULAR DANCES DURING THE POPULAR REVOLUTION AND THE WAR OF LIBERATION ON THE TERRITORY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Events and historical facts having occurred in the course of the Struggle for National Liberation, from 1941 to 1945, have been perpetuated in the dances throughout our country, as well as on this narrower territory, Bosnia and Herzegovina.

People remained faithful to their tradition, to express all their vital manifestations through the dance: gay, victorious moments as well as the hard and even sad ones. The people and the partisan fighters have danced since the very beginning of the Struggle for National Liberation, sometimes for joy, after a successful action, some other time, again, in order to raise the spirit or to challenge the enemy, and finally, also in sorrow for the dead comrade, to do homage to his memory.

Popular dances of this period occupy a particular and important place in the history of the struggle as well as in the history of the popular dances, especially those called „partisan dances". The author inserted them to the first group. They took their origin among the partisans, either as completely new dances (with regard to the dancing phrase, the tune or the text) or partially new ones (according to the text, the tune or only the technical composition of the dance). They were chiefly danced with the accompaniment of songs, and the texts of these songs dealt with occurrences or personalities from the Struggle for National Liberation and later also from the reconstruction of the country. The most conspicuous example and the classical partisan dance is the *kolo of Kozara*, originating from the territory of the Kozara mountain, where great fights with the enemy took place. In its choreographictechnical composition it is very simple, with symbolical, hand in hand dancing and singing which enraptured the people, integrally powerful, danced from the very beginning of struggles in the region of Kozara, it quickly captured the fighters throughout the country. Innumerable verses were composed by the dancers and the women from the region of Bosanska Krajina particularly distinguished themselves in it.

Very popular among the fighters were also some other partisan dances, such as: Crnogorsko partizansko kolo (Montenegrine partisan kolo), Savino kolo (Sava's kolo), Kolo druga Tita (Titovo kolo — Tito's kolo), Mlada partizanka (Young partisan girl), Novo romanijsko kolo (New kolo

of Romanija), Na vrh gore Devetaka (On the summit of the mountain Devetak), Partizansko kolo (Partisan kolo) and a dance on the Russian tune Vanjka. To the second group belong the dances which were composed on the model of the Kozaračko kolo (Kolo of Kozara) and other partisan dances which were named after the region from which they originated: Podgrmečko kolo (Kolo of the region at the foot of Grmeč), Suvajsko kolo (Kolo of Suvaja), Kolo ispod Motajice (Kolo of the region at the foot of Motajica), and sometimes after the initial verse of the song: Druže Tito, ljubičice b'jela (Comrade Tito, white violet), Kliče vila s bosanskih planina (The fairy cheeres from Bosnian mountains), Nova igra (New dance) etc. All these dances were inspired by our popular dances, they are of an easy composition and by being danced by large masses of people, they acquired the common popular style. They enriched the repertoire of popular dances in general and exerted certain influences not only upon the creation of dances, but also upon the composition of new, actual verses and dancing habits. In these dances were abolished the distinctions between male and female dancers, as to their respective roles and the dancing fashion, and it was not formerly always the case with the dances of this territory. To the third group belong domestic traditional dances which were also accompanied by the singing of new, actual verses, composed by the fighters and other people and dealing with events and personalities from the region of their authors, whereas the titles style of dancing, and tunes remained unchanged (Kolanje — Whirling, Šetnja — Walk, Hodanje u kolu — Walking in the kolo, Pjevačko kolo — Singers' kolo, Geganje — Waddle etc.) In addition to the above mentioned dances, in the course of this period were introduced from other parts of the country into this territory some dances having no relation to the struggle or the reconstruction of the country, which are usually of entertaining character. Some of them were accompanied by the singing (particularly the very popular ones: Pleteno kolo — Plaited kolo, Oj djevojko, dušo moja — O, girl, my sweetheart, Biranje — Choosing), by playing only or even without any musical accompaniment. Popular musicians took with them their instruments, flutes and tamburicas (kind of mandolines) into the battle. All these dances are inserted in the fourth group.

Partisan dances are performed still on popular meetings on festive days, celebrations of the Day of Republic, the Day of Insurrection, at political assemblies, congresses etc. Some of them are no more danced by adults, they were adopted by the children.

Popular dances of this period, particularly the partisan ones, contributed their share to the political and ethical education of partisan fighters and popular masses. They furnish particularly materials for comparative studies of folk dances and of their development in the choreographic-technical, stylistic and historical respect.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'étnographie № 3

Ing. IVAN IVANČAN

PARTIZANSKI PLES U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj nisu još do sada završena istraživanja partizanskih plesova, pa su misli koje slijede, rezultat tek djelomičnih podataka sa područja Dalmacije, Like, Istre, Hrv. Primorja, Pokuplja, Posavine, Moslavine, Slavonije, Podravine i Međimurja.

Sretna je okolnost što su događaji još relativno svježi i što se u mnogo slučajeva može dobro pratiti dinamika nastajanja, širenja i nestajanja plesova, koji su u NOB-i odigrali tako važnu ulogu. Neki od njih već su davno zaboravljeni, neki će se održati još izvjesno vrijeme, a ima ih i takvih, koji su uzeli ogromnog maha u svim našim krajevima, a ponegdje postali glavni ples na sajmovima i zabavama.

Takav ples je u prvom redu *Kozaračko kolo*, sada većinom zvan „*Kozara*". Njega i danas plešu u svim krajevima Hrvatske, izuzev onih, koji pripadaju bilo jadranskoj, bilo alpskoj etnografskoj zoni, (Hrvatsko Zagorje, Međimurje, Istra, Hrv. Primorje i obalna Dalmacija). To nikako nije slučajno. Narodni ples, razvija se i učvršćuje samo u slučaju ako na području gdje se javi, već postoje njemu slične forme, postoje temelji na koje se može nadograđivati. U gotovo svim krajevima Hrvatske postoje šetana kola u kojima se uz sasvim jednostavne pokrete, gotovo hodajuće, pjeva pjesma u dvostihovima; jednostavna kola u koja se lako i bez nekog većeg plesnog predznanja može uhvatiti svatko, vrteći se satima i satima. U alpskoj zoni, u kojoj pretežu parovni plesovi sa nekim individualnim plesnim momentima, „*Kozara*" se nije mogla održati. Tip zatvorenog kola stran je parovnom alpskom plesanju. Slično je i u jadranskoj zoni, gdje se uz parovno i individualno plesanje pojavljuju i tanci u dva reda.

A zašto je upravo „*Kozara*" bio ples, koji se toliko proširio po ostalim krajevima Hrvatske? Zašto to nije bilo neko šetano kolo iz drugog kraja? Pokušajmo odgovoriti na to pitanje. Borci iz raznih krajeva, skupljeni u partizanskim jedinicama, u časovima odmora hvatali bi se u manja kola: Dalmatinci u svoje, Ličani u svoje i t. d., a mnogi bi pojedinci, koji nisu bili sa sela i kojima je narodno kolo bilo strano, ostali po strani ne uključujući se u nijedno od njih. Zajednički život, zajedničke borbe i pobjede, tražile su zajednički način davanja oduška radostima, tražile su osjećaj kompaktnosti prije svake nove veće borbe ili u predasima među njima. Kolo je ulijevalo novu snagu i nosilo naprijed. Srca, misli i noge, u njemu su dobivali jedinstven sklad. I tako su borci raznih krajeva spontano tražili ono kolo, koje je najbliže njihovom, tražili su zajednički nazivnik za sve njih. I našli su ga u *Kozaračkom kolu*. Evo u čemu se on sastoji:

a) U jednostavnosti pokreta sa naizmjeničnim pomicanjem desne i lijeve noge. Svako šetano kolo bez razlike na kraj, ima u svojoj shemi i taj najjednostavniji oblik. Uostalom, on je samo jedna oplemenjena forma običnog hodanja.

b) U jednostavnosti melodije, koja se može vrlo lako zapamtiti.

c) U načinu na koji se pjeva tekst. Najprije jedan pjevač ili pjevačica otpjeva stih, a zatim ga svi ponove.

d) U tome, što se ovdje, kao i kod većine ostalih šetanih kola radi o deseteračkom dvostihu. Tako je svaki pojedinac mogao lako novoj jednostavnoj melodiji prilagoditi deseterački stih iz kola svog kraja i vrlo aktivno sudjelovati u zajedničkoj zabavi.

No i u drugim šetanim kolima postoji većina tih faktora, izuzev možda tako velike jednostavnosti pokreta. Za širenje *Kozaračkog kola* važna je vjerovatno i činjenica, što je taj kraj dao ogroman broj boraca, a herojska kozaračka bitka nove snažne motive i popularnost stihovima koji govore o njoj.

Vrlo je interesantno pratiti, u kakvom je odnosu „*Kozara*", po svršetku rata, prema onim starim šetanim kolima, koja su pomogla da se ona tako proširi. Evo nekoliko najtipičnijih primjera.

U nekim slučajevima potpuno se jasno odvajaju i paralelno žive „*Kozara*" i staro šetano kolo. Taj je slučaj dosta rijedak, a pojavljuje se u nekim selima Like i Dalmacije (u Vrbniku kod Knina, napr.).

U nekim slučajevima iako se još govori o „*Kozari*", ona se više ne izvodi kao zaseban ples, već se igra samo staro šetano kolo, u Lici napr. Đikac. No uz dvostihove pjevane u tom kolu dolaze i tekstovi iz „*Kozare*", a sa sadržajem iz NOB, štoviše takvo kolo često završava poznatim stihom, kojim obično završava „*Kozara*":

„Kaže Kosta, da je kola dosta".

Plesni element u tom kolu, nije onaj jednostavni „*Kozare*", već starog šetanog kola.

U nekim slučajevima ples se zove „*Kozara*", dok se naziv starog šetanog kola više ne spominje. Tekst je miješan stari i noviji partizanski, odnosno iz izgradnje i obnove, a plesni element je onaj starinskog šetanog kola, iako je element „*Kozare*" jednostavniji. Takav je slučaj u nekim selima drniškog kraja. No interesantno je u ovom slučaju to što završetak nije obavezno: „Kaže Kosta da je kola dosta", već neki drugi kao:

„Prošlo j' vode ispod novog mosta,
Drugarice pjevanja je dosta"

ili

Teci vodo ispod novog mosta,
Sada za nas pjevanja je dosta.

ili

Igraj kolo, što si tako lijeno,
Sad bi došo, ko bi te zamijeno.

U najčešćim slučajevima, ples se zove „*Kozara*", pleše se na novi, partizanski način, a miješani su i novi i stari tekst. Kao kuriozum uz ovu najrašireniju pojavu, ima slučaj gdje je melodija „*Kozare*" izostavljena i zamijenjena melodijom starog šetanog kola, o kom se više i ne govori (Strmica kod Knina, naprimer).

Na kraju, najređi je slučaj, da se pleše staro šetano kolo pod starinskim nazivom (Bivanje u drniškom kraju Unešić), da je tekst starinski, a plesni korak — Kozare. Da taj plesni element nije ovdje star, može se zaključiti, što u jednom drugom kolu (svatovsko kolo) kao figura postoji i element starog kola, kakvo se igra u susjednim selima. A tu postiji i Kozara plesana na isti način.

Melodija se transformira, dobiva neke nove oblike, a tekst postaje mješavina novog i starog, od estetski vrijednog do krajnje banalnog. Neka o tome govori nasumce odabran tekst „*Kozare*", kad su je izvodili u selu Strmici u kninskom kraju:

Oj Kozaro širi svoje jele,
Širi jele, čuvaj proletere.

Kozara je šest brigada dala,
Tri momaka, a tri djevojaka.

Došo momak na prelo pa drema,
Sat na ruci a kazaljke nema.

Volio je pa veli da nije,
Šare njega poljubile zmije.

Vid'e de moga nekadašnjeg ranka,
Savio se ko ražena slamka.

Širi mi se moje kolo malo,
Ne bi li se veće povećalo.

Druže Tito, ako molba važi,
Moga malog u vojsku ne traži.

Drugarice uči se basirat
Sve u gradu basirati znadu.

Nisam, mali, beogradska dama
Da ti dođem na kapiju sama.

Ameriko vrati zlato moje
K vragu dajem sve dolare tvoje.

Druže Tito sjeti se mladosti
Pa mom malom godinu oprosti.

Ja curica, ime mi je Seka,
Moj je mali iz sela daleka.

Moj je mali na ispitu pao
Za velikom ljubavi se dao.

Prošio j' vode ispod novog mosta
Drugarice pjevanja je dosta.

I tako „*Kozara*" živi, buja, mijenja se, prima i gubi, stiče položaj među istaknutim narodnim plesovima. Nije daleko vrijeme, kada će se to mjesto moći i definitivnije utvrditi.

Od ostalih partizanskih plesova, koji su zabilježeni na području Hrvatske, neki su imali veću rasprostranjenost, a neki samo lokalan značaj. *Taraban*[1] sa deseteračkim dvostihom, značajan je samo za sjeverni dio Hrvatske, za prostor između Save i Drave.

Igraj seko malog Tarabana,
Gore skočiš, dole padaš sama.

Radi se o kolu, koje je u pojednostavljenom obliku postalo od slavonskog Kola i izgubivši fine titraje, raširilo se pod nazivom Taraban. To je ime prije rata imalo samo lokalan značaj. U Podravini su na svoje staro svatovsko kolo dodali poslije Oslobođenja samo tekst Tarabana, a melodija i ples ostali su isti kao u svatovskom kolu. I tu se miješaju novi i stari tekstovi. No to se kolo sve više gubi i prepušta smjesto starijim kolima, a sva ona zajedno gradskim parovnim plesovima. Ipak se još nekada za kakve proslave zaigra i partizanski Taraban.

Crnogorsko oro[2], kao partizansko kolo, sa parovima u sredini, koji šireći ruke poskakuju, još je samo uspomena. Neposredno poslije rata, ono se mnogo izvodilo. Čini se da su ga u vrijeme oslobađanja naših krajeva, donijele amo crnogorske jedinice.

Oj đevojko dušo maja sa svojim osmeračkim dvostihom, za rata, a i neposredno poslije njega, obično bi se nadovezivalo na *Kozaračko kolo*. Danas se gotovo i ne izvodi.

Sličan je slučaj i sa *Biračkim kolom* kao partizanskim plesom. No ono se i danas mnogo izvodi u svom starinskom obliku. Partizanski tekstovi u njemu sasvim su se izgubili.

Vrlo je složen slučaj partizanskog kola *Hopšajdiri*[3]. Čini se da su mu roditelji bili pokupska *Đikalica* i slavonsko kolo *Došlo pismo iz Bosne*. Ovaj ples, sa sedmeračkim dvostihovima, primio je slične dvostihove gotovo svih takvih kola u zapadnom dijelu Jugoslavije, pa i iz daljih krajeva. Od lokalnog

S onu stranu Korane
Čita cura novine

nastalo je:

S onu stranu Morave
Čita cura novine

i u tom se obliku utvrdilo kao partizansko kolo. Danas se ono gotovo i ne izvodi, dok su *Đikalica, Došlo pismo iz Bosne* i muzički njegov pandan, *Jabučice* (u Baranji — našoj i mađarskoj) još vrlo vitalni.

[1] Vladimir Stahuljar, *Narodne popijevke iz Slovenije* (rukopis u INU, br. 593); Materijal s proslave 6 slavonskog korpusa, Slavonski Brod, 1953, 2, 7 (rukopis u INU); Narodni plesovi sa smotre u Slavonskom Brodu, str. 3 (rukopis u INU).

[2] Stjepan Stjepanov, *Popijevke iz borbe i izgradnje*, str. 8, (rukopis INU). Maja Bošković-Stuli, materijal s proslave 6 slavonskog korpusa, sl. Brod 1953 (rukopis u INU).

[3] Podaci iz rukopisne zbirke INU I. Ivančan-Tatin, Kulturni radnik, IV (1951), br. 7—8, str. 406—410.

Plesovi i kola uz muzičku pratnju relativno su se malo izvodili u partizanima. Postoje tri osnovna razloga za to. Prvi je u tome, što bi u vrijeme zbjegova bilo uz svu opremu teško nositi i neki instrument (iako se je i to događalo), a drugi, što su narodni plesovi praćeni instrumentima po pravilu znatno tehnički i ritmički kompliciraniji od pjevanih. Time je odmah isključena masovnost. Treći je razlog psihološke prirode. Drugačiji zanos pruža ples uz pratnju instrumenta, a drugojačiji kad čovjek glasno pjevajući, čuje svoj glas sjedinjen s glasovima svojih drugova, svoju misao jedinstvenu s mislima svojih suboraca.

Ipak se češće od ostalih instrumenata našla u birbi usna harmonika, a uz nju izvodila lokalno razna kola. Od ovih su dva plesa, *Kukunješće* (pod raznim sličnim nazivima) i *Vranjanka* ostavila traga i tamo, gdje ih prije nije bilo. Interesantna je činjenica, da su se ta kola održala baš u onim krajevima (Slavonija, Lika, Dalmacija — iz drugih nema sigurnih podataka), gdje postoje neka kola, koja se simetrično odvijaju na obje strane (Slavonija — Povraćanac, Lika — Napovrat i Ja posijah lan, Dalmacija — Povratak, Napovrat it.d.). Prostorna shema tih starih kola omogućila je da Vranjanka i Kukunješće ostanu u tim krajevima, iako su ritmički različiti. Stilski su se pak i Vranjanka i Kukunješće sasvim prilagodili stilu plesanja ostalih starih plesova.

Pogrešno bi bilo tvrditi, da su se u partizanima plesala samo kola. Naročito pred kraj rata, sve bi se više, na manje svečanim prilikama, plesali i građanski parovni plesovi. Međutim su oni dobili neke odlike, koje prije u gradu nisu imali, a koje su se i nakon rata (tako je bilo bar u Zagrebu, prvih nekoliko poslijeratnih godina) zapažale po gradovima. Među ostalim, u Zagrebu je odmah po oslobođenju bio uobičajen t. zv. „đor" u plesanju. Kad bi harmonikaš prestao svirati, svak bi morao promijeniti plesačicu. On bi često čak i viknuo: „Đor"! I tako su „đoranjem" došli do partnerica i oni, koji su zbog pomanjkanja drugarica ostali stajati po strani. Odakle taj običaj partizanima? Možda je to samo jedan oblik „đoranja" predmeta, običaj, koji je u jednom razdoblju partizanskog rata zauzeo tolike razmjere, da su neki njegovi oblici, kao t. zv. „neviđeni đor" (mijenjanje predmeta, a da i ne vidiš što mijenjaš) bili zabranjivani.

Rezimirajući ovo kratko izlaganje, možemo među igrama koje su se igrale u NOB utvrditi tri vrste plesova: kola velike raširenosti i značenja (Kozara), razna lokalna kola, posve narodna, sa pevanjem i muzičkom pratnjom, napokon, građanski parovni plesovi.

Partizanski plesovi su ostavili više ili manje značajan trag u plesnoj kulturi žitelja pojedinih krajeva Hrvatske.

S u m m a r y

Ivan Ivančan

PARTISAN DANCES IN CROATIA

The author communicates that the researches concerning the partisan dances in Croatia have not yet been concluded and that he, consequently, exposes only partial results.

He interprets the role of partisan dances in the Struggle for National Liberation, particularly the role of *Kozaračko kolo*, which, in many parts of Croatia, has been preserved up to the present day. In some localities *Kozaračko kolo* was included into the series of regular domestic dances, particularly in those, where some similar forms of dancing already exist. In his further expositions the author quotes five different examples of the relation of *Kozaračko kolo* to ancient „walking" kolos. Then he discusses the origin and changes of other partisan dances which were formed on the model of ancient Croatian dances. During the war, on the fronts of the territory of Croatia were represented not only popular dances, but also other ones, as for instance the round dances. At the end the author brings in relief the generla importance of partisan dances.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

РАДА БОРЕЛИ

НАРОДНЕ ПЕСМЕ О ПАРТИЈИ И ДРУГУ ТИТУ

Две најсветлије стране наше новије историје — развој Комунистичке партије и руковођење њоме од стране друга Тита — нашле су дубока одјека у нашим народним песмама. Може се слободно рећи да ниједан значајнији моменат из живота Партије и друга Тита није прошао незапажен народном песнику, он је осетио величину догађаја и значај који су Партија и Тито одиграли у нашој историји и својим језиком је то изразио. Тако је он забележио настанак Комунистичке партије, њен илегални рад, борбу са ненародним режимима, напад фашизма на наше народе, улогу Партије и Тита у припремању устанка и руковођењу устанком у тешким условима фашистичке окупације, издају четника и усташа, победоносни ход револуције, ослобођење земље, њену обнову и изградњу, борбу против Информбироа и сл. Једном речју, народни песник је кроз стих обрадио све битније моменте наше новије историје и повезао их са две најмаркантније појаве у њој, са Партијом и Титом.

Али се он није ограничио само на хронолошко изношење догађаја, већ је зашао и у анализу појединих појава и одразио мишљење најширих народних маса о појединим историским збивањима. Народни песник је осетио величину и значај догађаја који долазе и уочио је да се насталим тешкоћама и невољама, које су се устремиле на наше народе, може противставити само Партија очеличена у борби, Партија коју чине најодабранији људи из народа и руковођена човеком који је умео да осети величину историског тренутка и да усмери напоре и Партије и наших народа једноме циљу, циљу који су поставили велики учитељи радничке класе Маркс, Енгелс и Лењин.

Због тога је народни песник у својим стиховима поклонио пуно пажње не само борби коју су имали да издрже Партија, Тито и наши народи, већ и квалитету људи који чине Партију. По мишљењу народног песника од чланова Партије се захтева самопрегор, љубав према правди и истини, бескрајна оданост народној ствари и слободи. Томе идеалу одговарају само извесни људи, они најсвеснији и са чврстим карактером. Исто тако песник је поклонио велику пажњу и СКОЈ-у који је био неисцрпно врело Партији за њене нове кадрове.

Разуме се, да је немогуће у једном оваквом раду обухватити и анализирати све ове песме; могуће је само анализирати оне најкарактеристичније у којима се осветљава лик наше Партије и друга Тита

и њихов значај у нашој новијој историји и нашем савременом друштвеном развоју. Ове песме обухватају период од стварања наше Партије па до борбе наше Партије и наших народа против информбироа тј. време од 1919 до 1948 и неколико година касније. У току тог бурног периода оне су настале у разним моментима, доста су различите и по форми и по садржини, али ипак међу њима могуће је извршити једну прилично чврсту класификацију, благодарећи томе што се у њима све окреће око две тако значајне улоге какву су имали у нашој новијој историји Партија и друг Тито. Због тога нам изгледа да је најподеснија подела за њихову класификацију и анализу историска тј. подела према њиховој садржини и моментима које оне одражавају из наше прошлости, без обзира на време и место где су постале. Можда ипак треба напоменути да ће извесне песме бити употребљене за период у коме оне можда и нису настале. Например, то је случај са неким песмама из предратног периода — доба илегалности Партије и Скоја. Један од разлога овоме лежи у томе, што је Етнографски институт Српске академије наука још 1949 и 1950 спровео у разним нашим крајевима једну планску и систематску анкету. Том приликом забележено је на двадесетак хиљада народних песама.

Дајући једну анализу ових песама по њиховој садржини потребно је прво изнети песме које говоре о стварању наше Партије и њеној борби у периоду између два совјетска рата, затим долазак друга Тита на њено чело 1937, улогу Партије и Тита у припремању устанка, револуције, обнове и изградње земље и у борби против Информбироа. Све су то крупни и судбоносни догађаји у нашој новијој историји, од којих је свакоме народни песник поклонио пуну пажњу и о сваком од тих момената изнео извесна специфична обележја.

I

Постанак наше Партије везан је за оно тешко време које је настало одмах после завршетка Првог светског рата, када је беда најширих народних маса била неописива. Те масе не само што су пропатиле у једном тешком и дугом империјалистичком рату, већ су биле веома угњетане и експлоатисане и од стране домаће буржоазије и страног капитала. Програм Партије била је једина светла тачка у том тешком времену око које су се могле окупити широке народне масе. Народ је био готов да прекине са својом прошлошћу и да потражи нове путеве својој будућности. То стање у дубоким народним слојевима лепо карактеришу следећи стихови:

Гусле моје од јаворовине,
Оставите пјесме од старине,
Па пјевајте пјесме новог доба
Из живота данашњега роба.
Такве пјесме, гусле, запјевајте,
Ропске ланце тешке покидајте;
Помозите народне покрете
Што се боре за идеје свете.
Такве пјесме, гусле, запјевајте,

А у борбу народ позивајте.
Кажите му нека води борбу
Нек добије потпуну слободу.
Кажите му да без борбе неће
Никад имат' од свог рада среће.
Кажите му ако се не бори,
Господа ће њега да умори;
И пљачкат га ка' што су досада
Само ако народ не завлада
Радни народ и села и града.[1]

Буржоазија је знала колики уплив Партија има на народ и зато је противу ње предузимала драстичне прогоне. Не само што је она била законом забрањена, већ се и велики део њеног руководећег кадра нашао на робији. То је доба по злу чувене „Обзнане". Уосталом, то стање је песник опевао у многобројним песмама, а ми ћемо навести само једну „Робијашу жалосна ти мати". У овој песми изнесене су прилике у затвору у Лепоглави где су поред осталих били на робији Моша Пијаде и друг Тито. Ево неколико стихова:

Гоји мајка сина из малена,
Лепоглава кућа му голема,
висока је на четири спарата,
у њој нема ни сунца ни зрака;
само има шес'стотин' самица,
ту су многа увенула лица.
Увенуле и ноге и руке,
то су, мајко, биле тешке муке.

На крају песма износи сам начин мучења и каже:

Осам сати — робијаши лежу,
мене, мајко, у окове стежу:
стегоше ми и ноге и руке,
то су, мајко, робијашке муке.[2]

Каснији развој, нарочито од велике економске кризе 1929 и увођења монархофашистичке диктатуре исте године, само је појачао беду широких народних слојева. Партија је упала у дубоку илегалност. Наравно да је и партиски подмладак, односно СКОЈ, такође се морао повући у илегалност. Њени чланови су то годинама скривали чак и од својих најближих:

Скојевка сам четири године
Незнаде ми нико од родбине. [10.118, 8.643]

Или:

Скојевац сам три године дана
Мени незна ни отац ни нана. [9.933, 7.274, 10.291]

Али и овај период дубоке илегалности Партија је користила и припремала се за тешке окршаје који су долазили. Она је то могла

[1] Владо Драшковић, *О савременој народној поезији, Зборник радова*, књ. XIV, Етнографски институт књ. 2, Београд 1951, 282—283.
[2] *Народне пјесме о обнови и изградњи*, Сарајево, 1958, 7.

само благодарећи људима који су је сачињавали. То су били људи нарочитог кова. То песник зна зато и пева о томе ко може бити члан Партије:

Члан Партије не мож' бити свако,
у Партију не прима се лако. [1.919]

А затим износи и њихове главне карактеристике, храброст, крајњу пожртвованост за напредне идеје, хуманост и др:

Познаје се ко је члан Партије
смрт кад гледа, он се на њу смије.
Погинут ми жао није
под заставом Компартије. [17.019]

Или:

Комунисти не жале живота,
то је браћо најљепша лепота. [6.583]

Песник зна и то да:

Комуниста није лако бити,
ал' је дично то име носити. [6.384]

Поред тога, песник истиче да комуниста мора бити беспрекорне прошлости и уживати особити углед у својој околини:

Познаје се ко је комуниста,
Ведра чела и образа чиста. [1.650, 10.671, 10.082]

И она будност комуниста која постоји приликом примања нових чланова Партије није промакла народном песнику који каже:

Секретару добро пази
У Партију ко улази. [1.792, 12.998]

Иако је критеријум за примање чланова Партије био веома строг, бирали су се у њу само најбољи карактери и најпоузданији људи, ипак се могло десеити да под теретом догађаја понеки поклекне и огреши се о партиску дисциплину. Због тога је Партија против таквих морала да предузима мере и да их искључује из својих редова. То су били ретки случајеви, али су се ипак догађали. Друг Тито, сећајући се тога времена, каже: „Комунисти Југославије имали су у својој прошлости много и много разних тешкоћа, морали су чистити своје редове, морали су уклањати оно што је кочило наш даљи развитак. Али они су све то савладали — и то је такође једна од великих тековина наше Комунистичке партије".[3] Ово је забележио и народни песник стиховима:

У Партији најбољи су људи,
Ко не ваља Партија му суди. [13.129, 10.116, 1.887, 6.448, 6.370]

Или:

Друже Тито, ми смо комунисти,
Што не ваља треба да се чисти. [9.917]

[3] Говор Маршала Тита, *Политика* 1 јун 1959, 1.

Углед Партије у том добу, а и касније био је толико велики да је она и поред својих прогона и опасности које су биле скопчане са чланством у њој, привлачила као магнет најбоље људе из народа. Они су сматрали за највећу част постати њеним чланом, иако су били свесни да је то скопчано са великим жртвама. Они су били спремни на све те жртве уосталом, о томе речито говоре и ови стихови:

Ој, Партијо, ја ћу твоме роду,
Макар дала живот за слободу. [10.189, 10.451, 1.038]

Или:

Срце моје за Партијом вене;
Ој, Партијо, примите и мене.
Моје срце за Партијом жуди,
У Партији најбољи су људи. [13.184, 17.073, 2.828, 1.650, 1.878]

Или:

Од Партије ништа лепше нема,
Благо оном ко се у њу спрема. [6.347]

Ништа лепше ни милије није,
Нег' се звати чланом Компартије. [6.351]

Или:

Не би рада ни да будем жива,
Кад ја не бих члан Партије била. [2.828, 6.579]

С обзиром на такав састав свога кадра углед Партије је у народу непрестано растао. Зато народни песник не претерује када о томе каже следеће:

Партија је наша славна,
Њој ниједна није равна. [13.053]

Или:

Партија је наша јака,
Од радника и сељака. [6.946, 13.053, 10.323]

Ој Партијо светињо највећа
Ти си понос и народна срећа. [6.423]

Да те не би неби ни нас било,
Што год почнеш честито ти било.

Развој прилика у нашој земљи ишао је у прилог томе да Партија на делу посведочи своју моралну чистоту, свој програм и наде које је народ полагао у њу; а то као што знамо није требало дуго чекати.

II

Уколико се више приближивао Други светски рат, стање у нашој земљи се све више погоршавало. Ненародни режими водили су политику која је водила земљу у издају и коју наши народи никако нису одобравали. Истина, додир Партије са народним масама био је нешто попустио услед тешких фракционашких борби у оквиру саме Партије. Али, долазак друга Тита на чело Партије 1937, учинио је томе крај. Отада Партија јача, збија своје редове и припрема се за тешке окршаје

који су били на прагу. Тешко стање у земљи непосредно пред Устанак, народни песник је опевао следећим стиховима:

Страшна мука у народу бива,
То је стара политика крива:
За двадесет година владања,
Мирног доба, а тужног страдања,
Све је народ трпио од владе,
Трпио је неправде и јаде.
Ал' Партија храбрих комуниста —
Која чиста као сунце блиста,
Чврсте воље, високог морала,
Пред народом одлучно је стала:
Повела га бољему животу,
Да опере са њега срамоту
Да збратими у земљи народе,
Да истјера народне изроде
И уз помоћ наших савезника
Да истјера Хитлера крвника.
И Партија позва на устанак,
На устанак и љетни уранак.
А поштена омладина мила
Од битке се није преплашила,
Већ на позив дичних комуниста,
У руци јој оружје заблиста.[4]

У тим тешким данима једино је Комунистичка партија била реална снага која се могла одупрети непријатељу. Зато је она била прва и једина која је својим прогласом позвала народ на устанак. Све те историске чињенице забележио је и народни песник:

Ал' јуначка Компартија славна,
Припремила устаничког плана:
На све стране њезин проглас стиже,
Да се народ на устанак диже.
Јунак Тито наређује свима —
Сви на ноге ко јунаштва има!
Који жели слободу, ал' праву,
Нек не жали на рамену главу.
Нека нико не седи на миру
И слободу чека на тањиру.[5]

Поред Прогласа Комунистичке партије народни песник је осетио и увидео огроман значај који је друг Тито имао. Титов позив на устанак овековечио је народни песник многим песмама. Да би позив друга Тита на устанак био што успешнији песник у својој песми изражава чак и претњу, па каже:

Друг нам Тито поручује,
Нека цио свијет чује:
„Ко устанак сад не спрема,
У народу мјеста нема.
На душмана ко не креће,
Међу нама бити неће!" [10.107]

---

[4] *Савремене народне пјесме*, Сарајево 1957, 240—241.
[5] *Исто*, 18.

Устанак је почео прво у Србији 7 јула 1941. То је историски сукоб Жикице Јовановића-Шпанца са непријатељем у Белој Цркви:

Четрес' прве седмог јула
Жикина се пушка чула,
У Титовој Рађевини
Белој Цркви на ледини. [17.942, 7.561, 7.910]

Само неколико дана касније, 13 јула, избио је устанак у Црној Гори. О њему говори песма:

Листај горо, цветај цв'јеће,
Црна Гора у бој креће.
У бој креће ових дана
Прва чета партизана.
— Талијани, гадни врани
Црни ће вам доћи дани![6]

Или полетна песма:

Листај горо, цв'јетај цв'јеће,
Омладина у бој креће;
Омладина у бој креће,
Робовати више неће. [10.107]

Устанци у другим нашим крајевима такође су пропраћени народним песмама. Примери то лепо показују. Устанак у Дрвару опевао је народни песник подвлачећи огромну улогу и значај овога места за нашу новију историју. Ево тих стихова:

Те године, двадесет седмог јула,
У Дрвару подиже се буна.
Пуче пушка око Илин-дана
У рукама наших Дрварчана.
Дрвар се је Титу одазвао
И уз десну руку му је стао.
Дрвар се је јуначки борио,
Тито га је јако заволио.
Ој, Дрвару, наш бијели граде,
Ти се славом овјенчаваш саде...[7]

А када је у Лици и Кордуну букнуо устанак, одјекнула је позната песма:

Ој, народе Лике и Кордуна,
Дошло вр'јеме да се диже буна,
Против свију твојих угњетача,
Усташа и туђих освајача.
Састали се Кордунаши с Ликом
Не дају се покорити ником.
Кунемо се нашем другу Тити
Да ћемо се до краја борити.
Дон'јећемо срећу и слободу
Хрватском и српском народу. [10.181]

Одзив на устанак био је заиста величанствен. Народ се латио оружја без обзира на своју ранију националну и верску подвојеност.

[6] *Народне пјесме*. . . 21.
[7] *Исто*, 19—20.

Али борба коју је повела Партија на челу са другом Титом била је општенародна, она је још на почетку збрисала све те неједнакости и неравноправности у погледу националне и верске свести па чак и ону вековну неравноправност између мушкараца и жене. Жене су први пут у нашој историји добиле иста права као и мушкарци па су зато и оне пошле раме уз раме са мушкарцима да земљу своју ослободе од непријатеља. Ево таквих примера:

Немаш, мајко, до мене једину
И ја ћу ти носит карабину.
Мила мајко спремај мени торбу,
Да ја идем у крваву борбу.
Ти не плачи, моја мајко драга,
Велика је нашег рода снага.
Пожурите другарице моје,
Да стигнемо партизане своје
Да стигнемо, да им помогнемо
Да крвнике сложно сатаремо.[8]

Још у самом почетку Партија је истакла начело братства и јединства наших народа. Народ је био свестан важности оваквога начела јер је вековима био разједињен и под разним утицајима, сада је он следио линију Партије па је био уверен да само тако сједињени претстављају огромну снагу и да на тај начин могу лакше истерати непријатеља из своје земље. Једна народна песма о томе говори овако:

Ој, Хрвати, Србијанци,
Црногорци и Босанци
Сложно браћо дједовине
Протјерајмо шваванске псине,
И са њима издајице
Што срамоте наше лице.
Доста су нас заваћали
И душмане помагали,[9]

или двостих:

Јединство се свуда рађа
Мрачне силе то погађа.[10]

III

Иако су песме које су говориле о предратном раду Партије и Тита и његовој улози у припремању устанка, као и о његовом покретању веома бројне, још су бројније песме које говоре о њоховој улози и значају у току саме дуге и крваве Народноослободилачке борбе. Из овога циклуса песама нарочито су значајне оне које говоре о улози Партије као авангарде радничког покрета, о њеној монолитности која је импоновала нашем народном песнику. Ево тог двостиха:

Да Партија не предводи борбу
Не би народ дочеко слободу. [6.568, 6.437]

---

[8] *Савремене народне пјесме. . .* 37.
[9] *Исто,* 48.
[10] *Исто,* 43.

Али не само Партија већ и друг Тито подједнако су значајни у овом моменту. То и песма потврђује двостихом:

Партија нас напред с Титом води
Благостању, срећи и слободи.[11]

О чврстој повезаности Партије са народом говори двостих:

Ој Партијо мирисаво цвеће,
Цио народ за тобом се креће. [17.027, 2.828, 6.576]

У току самога рата народ је увидео снагу Партије па зато и песник каже:

А Партија то је чврста рука,
Не познаје препрека ни мука. [16.678]

Што је сасвим природно, у самој борби, у њеним крвавим окршајима, нарочито је дошла до изражаја улога друга Тита. У тим тешким данима он је био војник, борац и командант, а поред тога мили друг и искрени пријатељ. Све ове моменте забележила је народна песма, често на веома дирљив начин. Песник подвлачи нарочито чињеницу што се друг Тито увек налазио на најопаснијим местима и на челу својих бораца:

У тој крви и у огњу врелу
Друг је Тито био им на челу.[12]

Или:

У борби је Тито вођа био,
У редове бораца се слио.[13]

Пошто је увек био у првим борбеним редовима друг се Тито веома често излагао смртној опасности. Например, за време V офанзиве он је био рањен, а народна песма је то забележила овако:

Пада војска с обадвије стране
Партизани јуначки се бране.
Ту се ломе и руке и ноге,
Ту се главе изгубише многе.
Од гранате која близу грану
И друг Тито ту задоби рану.
Није било крвавијег рата,
Многа сеја ту оста без брата.[14]

У борби он је увек био неуморан, свуда је стизао:

Наш је Тито змај крилати,
Павелићу не да стати:
Данас туче око Саве,
Сутра опет око Драве.[15]

Храброст и крајња пожртвованост друга Тита у току борбе карактерише и следећи двостих:

[11] *Исто*, 253.
[12] *Исто*, 191.
[13] *Исто*, 248.
[14] *Исто*, 137.
[15] *Исто*, 226.

Друже Тито само борба твоја
Јесте борба правога хероја. [13.815]

Тито је херој, неустрашиви борац, а у исто време страх и трепет својим непријатељима. Народна песма то приказује на следећи начин:

Бјеже Немци, бјеже и усташе
Црне хорде све се Тита плаше.
Он је херој коме нема пара —
Из групица он армију ствара.
Армија је јача од челика,
Јер је она из народа никла.
Све под водством Партије и Тита
Уништиће фашисте — бандите.[16]

Због таквог свог херојског држања, и због генијалног руковођења операцијама у току Народноослободилачке борбе друг Тито је на Другом заседању АВНОЈ-а 30 XI 1943 у Јајцу изабран за „маршала Југославије". Избор друга Тита за маршала народ је схватио као заслужено признање своме великоме сину. Бројне су песме које говоре о томе догађају и које истичу праведност ове одлуке, а у исто време подвлачи се и верност бораца своме команданту:

Друже Тито наш маршале први
Ми смо тебе добили у крви.
Ти си био вођа свих бригада,
Твојом борбом нестало је јада.[17]

Или:

Није ово стечено са шалом
Да се Тито назове маршалом,
Већ је ово стечено са бојем,
Да се Тито назове херојем. [10.320]

Добијање назива маршала народ је са одушевљењем дочекао, и песмом дао свима то до знања:

Ми имамо за маршала
Партиског секретара,
Друга Тита борца стара
Што народна штити права.
Друже Тито наш маршале,
Масе су те изабрале,
Изабрале овог рата
За врховног команданта. [1.137]

Народ је срећан што се то ради о човеку који је из њихове средине, њима близак и драг:

Друже Тито наш маршале,
Наше су те горе дале,
Наша те је земља дала
А Партија васпитала.

О великој оданости бораца другу Титу сведоче стихови:

[16] *Народне пјесме*. . . 24.
[17] *Савремене народне пјесме*. . . 233.

Друже Тито ми смо твоји
У животу док је који,
Сви да ћемо главе дати
Вођа ћеш се Тито звати.
Ми смо твоји и бићемо
Нови живот градићемо.
Ми нећемо другог вође
Место тебе да нам дође.[18]

У току самог Народноослободилачког рата огромну улогу одиграла је такође и омладина нарочито она која је била у СКОЈ-у. Она је у тим тешким данима била исто онако револуционарна као и у предратном периоду, борбом они су постали најбољи борци што потврђују следећи двостихови:

Ој Партијо мајко скојеваца,
Скојеваца најбољих бораца. [2.594, 6.601]

Или:

Познаје се скојевац у борби,
Мјесто круха бомбе му у торби. [17.010, 6.489]

Нарочито су из ове групе песама дирљиве оне песме које говоре о погибији појединих руководилаца СКОЈ-а. Тако прерана смрт Иве-Лоле Рибара секретара СКОЈ-а инспирисала је песника да испева више песама о том тешком и великом губитку. Ево једне:

Другарице, јесил' чула,
Два цвијета увенула?
Увенуле двије руже,
Погинула два другара,
Два хероја, два Рибара,
Два сокола из планина,
Иванова оба сина.
То је било о јесени,
У новембру тој студени,
Кад се црни глас сазнао,
Да је Иво-Лола пао,
Да је млади живот дао,
Да би нама показао,
Како треба умирати,
Домовину поштовати.
Друже Иво, храбри борче,
Усаоја ствараоче,
И велики вођо Скоја,
Проглашен си за хероја.
Куне ти се омладина,
Свију наших покрајина,
Да ће тебе осветити,
Твоје дјело наставити. [8.184, 13.039]

Погибија омиљеног руководиоца и друга Лоле Рибара био је огроман губитак за омладину и она тај губитак никако није могла прежалити. Колики је то губитак био за омладину и народни покрет најбоље се види из стихова у којима се пева о могућности његовог повратка из мртвих:

[18] *Исто*, 285—286.

Друже Тито скојевци питају:
Да ли могу мртви устајати?
Ми бн дигли нашега хероја,
„Друга Иву секретара Скоја.“ [10.120, 17.071, 1.719]

Велику улогу коју је СКОЈ одиграо у току рата наш народ је добро осетио, зато се он кроз песму заједно са Партијом слави као гарантија слободног живота:

СКОЈ-Партија то је гарантија
Да се неће вратит' реакција. [2.828, 16.992, 4.011]

Значај СКОЈ-а потврђују и стихови:

Партија се СКОЈ-у захваљује,
Што кроз борбу народ израђује. [1.878, 10.675]

Као што смо видели ова група песама говори о главним моментима Народноослободилачке борбе и истиче улогу Партије, Тита и СКОЈ-а, које су биле главне снаге у њој. Многобројне су и песме које говоре о појединим догађајима из ове борбе, али и у тим песмама обично се истиче улога друга Тита и Партије и бескрајна оданост наших народа, њима и борби; а у исто време се подвлачи вера у будућност и радост што је та борба најзад победоносно окончана. За све те успехе народни песник одаје захвалност Партији и другу Титу овако:

Ој Партијо живела ти рука
Ти си народ избавила мука,
Ти си била мајка нама свима
Давала си пример осталима,
Јер из борбе изашла си славна
У народу остала си сјајна. [5.283, 10.099, 186, 10.216]

Партија је победоносно изашла из тешког и крвавог рата, зато се народ поноси њоме и слави је:

Ој Партијо светињо највећа,
Ти си понос и народна срећа,
Ти си своје сачувала стадо
Нек те слави и старо и младо. [17.561]

IV

Из рата је наша земља изашла веома порушена. Последице вековне заосталости и експлоатације страног капитала, као и издајничка улога ненародних влада били су довели нашу земљу на руб пропасти. Рат и фашистичка окупација само су то стање погоршали. Народ предвођен Партијом и Титом после успешно завршене Народноослободилачке борбе, очекивао је поред политичког ослобођења и економско.

Веран тумач њихових жеља, Партија на челу са другом Титом, часно је и овога пута извршила свој задатак. Прво је требало обновити оно што је у рату порушено, а затим изградити један дугорочан план и од аграрне и заостале Југославије створити једну модерну инду-

стриско-аграрну земљу. Већ 1947 донет је Закон о петогодишњем плану обнове и изградње земље и одмах се почело са радом у свим правцима. Водећа улога Партије на челу са другом Титом дошла је и овог пута до видног изражаја. А народна омладина и овога пута била је у првим редовима. Познате су њене акције широм земље, многе омладинске пруге, аутострада „Братство-јединство", затим изградња хидроцентрала и других великих објеката.

То је био један невиђени елан када је читава једна друштвена заједница напрегла своје снаге да се извуче из вековне заосталости и да стане у исти ред са економски и културно најразвијенијим земљама.

Народна песма је забележила тај невиђени полет и дала свој допринос тој револуцији обнове и изградње. Као и обично те су песме ницале у самом процесу рада на пругама, приликом изградње хидроцентрала и вештачких језера, приликом прокопавања канала и тунела итд. И у овој револуцији обнове и изградње највећа заслуга припада Партији и другу Титу.

Иницијатива друга Тита за обнову порушене земље опевана је многобројним стиховима. Али ево само неких:

На обнову Тито зове
На изградњу пруге нове.
Друже Тито, маршале,
наша пруга таква је,
наша пруга захтијева:
кад се ради да се пјева.
Сву друг Тито омладину зове
На изградњу домовине своје. [13.830]

Омладинци, омладинке
Сви на пругу без разлике.[19]

Омладина је са одушевљењем прихватила позив друга Тита и неуморно учествовала у обнови и изградњи своје земље:

Омладина заклела се Тити
да ће ову земљу изградити. [9.917]

Или:

Друже Тито омладина хоће
градит пругу Сарајево—Плоче.
Омладина заклела се Тити
прије рока цесту изградити [17.019]

Или двостих:

Скојевци се заклели маршалу
да изграде на Дрини централу. [8.616, 9.998]

Али на свим акцијама нарочито се истицала народна омладина, а посебно њен најсвеснији и најактивнији део СКОЈ. Навешћемо неке двостихове који карактеришу ту велику пожртвованост скојеваца на том послу:

Аут'страдо не треба ти кише,
Скојевци те знојем натопише.
Аут'страдо цветаћеш од зноја
Од чланова Партије и СКОЈ-а. [393, 5.113]

[19] *Народне пјесме*, 175.

Или:

Ти се дижеш Титограде,
Скојевске те руке граде.
Нема мјеста где се ради
Гдје скојевац није млади.
Ој скојевци сиви тићи
Друга Тита соколићи,
Нек се ваша снаже крила
Ви сте наша нада мила.[20]

Ни оно време од месец дана, колико су обично омладинци остајали на једној радној акцији, није скојевцу било довољно, он остаје дуже:

Ој ниншићска равна пруго
Два месеца није дуго,
Није дуго два месеца
Нарочито за скојевца.
Ни четири дуго није
За чланове Компартије. [8.194, 13.382, 13.576]

Партија и друг Тито, како смо већ истакли били су инспиратори радног елана, свесна тога омладина се зато њима захваљује:

Нек је хвала Титу и Партији
Што смо и ми на изградњи били. [1.061]

Али та захвалност је зато што је омладина свесна истинитости речи које је друг Тито рекао у вези са радним акцијама: „На њима се омладинци не само упознају са физичким радом, него и васпитавају".[21] Ту васпитну улогу радних акција забележио је и народни песник следећим двостихом:

Нов Београд јесте нова школа,
За чланове Партије и Скоја. [9.917]

Или:

Није само што се пруга гради,
Ту се дижу и кадрови млади.[22]

Колики су напори Партије и друга Тита и њихово залагање за подизање индустрије и извршење економских планова дубоко ушле у народ лепо илуструје песма „Творнице нам на све стране ничу". Ево само почетних стихова те песме:

А из наше земље порушене
Свуд нам расту ружице румене:
Творнице нам на све стране ничу
Радни људи са свих страна кличу
Радном свијету отворена врата
Јер буржујских нестаде магната. . .[23]

Посебно место у песмама обнове и изградње припада песмама о социјалистичком преображају нашег села. Ове песме су доста бројне и веома конкретне, што је и сасвим природно јер су ти догађаји били

[20] *Савремене народне пјесме. . .* 266.
[21] Говор Маршала Тита, *Политика* 20 мај 1959, 3.
[22] *Савремене народне пјесме. . .* 258.
[23] *Народне пјесме. . .* 177.

веома блиски народном песнику, који је у већини случајева био и сам са села и који је добро знао значај и природу ових мера. Историска је чињеница да су у свему овоме предњачили чланови Партије и то песник истиче сваком приликом:

Основа се колектив на селу
Компартијо буди му на челу. [11.056, 6.313]

Или:

Комунисти земље не продају
Што имају заједници дају. [11.050]

Да истакнемо још једну песму у којој се изражава жеља у вези са колективизацијом села и она се упућује другу Титу:

Друже Тито ми желимо,
Колективно да живимо,
Колективно радићемо,
Комунизам ширићемо [11.081, 8.193]

V

У јеку наше привредне изградње када су Партија и најбољи синови нашег народа, на челу са другом Титом, давали све од себе да обнове порушену земљу и да изграде нове привредне гиганте, који ће је извући из вековне заосталости, на наше народе надвила се једна друга опасност, која је у новим условима на лукав и подао начин, запретила њиховом јединству и њиховој слободи. То је била позната кампања Информбироа, коју су даље прихватили непријатељи наше земље и на Истоку и на Западу и путем разних клевета и дезинформација покушали да поткопају њезине темеље. У овој кампањи нису се бирала средства; клеветала се наша Партија, и њени руководиоци па и друг Тито. Шта више омаловажавана је и наша Народноослободилачка борба и наш допринос у борби против фашизма.

Као и увек, у судбоносним часовима наше народне историје, тако ни овога пута народни песник није могао остати по страни. Народна песма је забележила све важније моменте из те кампање, начин на који је до ње дошло, разлоге због чега је настала као и средства којима је вођена. Али песма није остала само на томе; она је заузела један чврст и одлучан став у одбрани онога што је народу најсветије и најдраже. Њој је било јасно да су Партија и друг Тито нераздвојно повезани са судбином наше државе и слободом наших народа и она им је дала пуну подршку.

Можда су иначе ретке народне песме у којима се као у овима, износе ставови клеветника и одговор Партије и друга Тита на њих, често улазећи у детаље свакодневне политике. Анализа овог циклуса песама то најлепше показује.

Разлози због којих је дошло до размимоилажења у социјалистичком табору приказани су у разним варијантама. Један од разлога, како наводи песма, је и завидљивост појединих руководилаца из појединих земаља на светлу улогу друга Тита и Партије у току рата:

Етнографски институт САНУ Београд

У борби је Тито вођа био,
У редове бораца се слио,
Коња јаше напред пред колоном,
Нијʼ у Москву пошо авионом,
Па сједио тамо у фотељи,
И чекао док се рат зацјели,
Тек на концу да се натраг врати,
Па да онда власти се прихвати.
Већ је јунак Тито и на дјелу —
Носио је бојну парабелу
И у шуми, у зеленој гори,
План кројио како да се бори.
У борби је добар стратег био,
Народ му се у пјесми дивио.[24]

Одмах затим народни песник одговара у другој песми на кога је мислио када је то певао:

Ој Ракоши, гдје си био
Док је Тито крвцу лио?
У Москви си хладовао,
Док је Тито ратовао!
Кукавицо овог рата,
Сад се правиш демократа!
А кос' опет бој развије,
Биће и сад ко'и прије:
Наш ће Тито вођа бити,
А ти ћеш се опет крити.[25]

У неким песмама народ је одговорио клеветницима који су желели да омаловаже наш велики допринос у рату и нашу Народноослободилачку борбу и револуцију. Ево како то једна песма каже:

Тито нас је водио у бој у
Па пролио и он крвцу своју.
Није леж'о на меку дивану,
Већ се туко на правом мегдану.
Није ни то добијено шалом
Да се Тито назове маршалом,
Већ је и то добито са бојем
Да се Тито назове херојем.
Ди су били из земаља других
Кад наш народ своје главе губи.
Били свуда и на свакој страни,
Алʼ не тамо где се народ брани.
Нису били где је бојно поље
Да слободу знају ц'јенит боље.
Поклоњена слобода је лака
И покорност мора бити така.
Чиста крв је наша проливена,
Да се ц'јени слобода стечена.
Села наша редом су горила,
Само зато што су се борила.
Хиљаде нам синова побише,
За слободу они се борише.[26]

[24] *Савремене народне пјесме. . .* 275—276.
[25] *Исто*, 284.
[26] *Исто*, 280—281.

Наши економски успеси постигнути у периоду обнове и изградње земље изазвали су такође завист клеветника. Али наш народ није пропуштао да им одговори износећи у исто време огромне успехе које је постигла Партија на челу са другом Титом и нашим народима у том погледу. Ево једне такве песме:

У изградњи наше индустрије,
Тито опет на челу армије,
Сваког дана све више елана.
Петољетку ми ћемо свршити,
Па са вољом другу наставити.
Партија је са Титом на челу
Преображај створила на селу.
Нема више газда ни спахија,
Сиротињи да се крв испија.
Спроведена аграрна реформа,
Земља дата оном ко је нема,
А који је дан и ноћ радио,
Па хамбаре газдама пунио,
Сад он ради на земљишту своме,
Богаташи своје прсте ломе.
Пјева сељак кад' жито сије:
„Овдје нема газда ни спахије!
Ој партијо живјела ти дјела
Ти оствари преображај села."[27]

Али најжешћи су напади били уперени на нашу Партију и друга Тита. Много штошта приписивало се Партији и другу Титу, али наш народ је то осетио, ставио се на страну истине и чињеницама побијао једну по једну од тих лажи:

А наш народ знаде јоште и то:
Прије рата да је наш друг Тито
Одгајио кадар комуниста,
За устанак противу фашиста.
Сад се лаже из неких земаља
Како наша Партија не ваља,
Да у селу влада анархизам
Да идемо у капитализам.
Лажу они још и много више
Ал' се лажи ничим не покрише
Јер Партија са Титом на челу
Исправна је на својему делу.
Што се ради код нас нека виде,
Нека виде и нек се застиде,
Нека чују шпекулантске јаде
И нек виде шта задруге раде.
Свак' ће рећи оном ко га пита
Да волимо Партију и Тита.[28]

Песма зна да је најбоље оружје у борби против клеветника народно јединство и она истина коју су од увек заступали Партија и друг Тито:

---

[27] *Исто*, 276.
[28] *Исто*, 277.

Тито води наше комунисте
И одлуке увек су нам чисте.
Да нам живи слога изабрата
Муслимана, Срба и Хрвата.
Нек сви знају да је то речено
Чуваћемо у крви стечено.[29]

Све клевете и лажи нису ни мало поколебале народне масе; напротив оне су остале као и обично чврсто и непоколебљиво уз Партију и друга Тита чувајући све што је стечено. Наш народ свестан какву Партију и њеног вођу имају уза себе, не плаши се никаквих клевета, већ он кличе песмом:

Нека дођу па нек виде и то
Од чега је наше срце слито,
Па ће видет' да је од гранита
Да умире и живи за Тита.[30]

Или двостих:

Уза Тита ми стојимо
Никога се не бојимо. [13.486]

Песма:

Чуваћемо тековине драге
Уздајмо се у властите снаге.
Ми градимо своју домовину,
Цвијетну башту и ћерци и сину,
Домовини вјерни ћемо бити
Па да треба живот положити,[31]

сведочи о чврстој народној одлуци да чува све оно што је стечено у току рата као и то да продужи изградњу своје домовине властитим снагама. Веома је била важна и интересантна појава да што је број клевета све више растао то је њихов утицај био све слабији, а дејство је било сасвим супротно. Например:

Што је више клевета и лажи
Тито нам је милији и дражи.
Друже Тито вођо комуниста
Партија је као сунце чиста. [13.342, 2.230, 9.917, 2.250]

Или:

Ој Централни комитете
Одбијајмо све клевете,
Све клевете и све лажи
За Партију то не важи.
Ко нам каже да скрећемо сада
Нека види резултате рада. [2.250, 9.982, 13.129]

Народ је био свестан величине своје борбе и тековина које је већ постигао. Он је био изабрао свој пут, пут на који су га повели Партија и друг Тито и ништа га више с тога пута није могло скренути. О томе лепо говори народна песма:

Док се на нас клевеће и лаже
Радни народ заклетву полаже.

[29] *Исто*, 281.
[30] *Исто*, 278.
[31] *Исто*, 282.

Заклетва се кличе громовито,
Да нам живи Партија и Тито.
Какву пјесму ми би запјевали
Кад Партију не би спомињали!
Ми имамо Партију и Тита,
С тим је наша земља поносита.
За све жртве што је она дала,
Клеветом нам они кажу хвала.[32]

VI

Као што су многобројне песме које су опевале и истакле улогу друга Тита и Партије у дугом периоду предратне илегалне борбе, припреме и подизања устанка, Народноослободилачке борбе, обнове и изградње земље и борбе против информбировских клевета и лажи, тако су исто бројне и песме у којима народ излива своју дубоку повезаност и љубав са Партијом и другом Титом. Он се радује што је имао и има такво руководство проверено и очеличено у рату и изградњи и често не може да нађе речи да изрази своју радост због тога, и да нађе довољно епитета да би њима окитио своју Партију и друга Тита. Карактеристично је код ових песама да оне поред тих израза и излива љубави и захвалности обично истичу у исто време и разлоге због којих Партија и Тито заслужују толику оданост и љубав. Још је карактеристично да се у овом циклусу песама Партија и друг Тито, сливају у једно и да их народни песник готово не одваја. Веома често он их кити истим особинама и даје исте епитете. Све што је друг Тито постигао, постигао је својим изванредним талентом, заслугама и вољом народа. Тако његов избор за претседника Републике песма је пропратила овако:

Цео народ радује се сада:
Изабра се наша нова влада.
Зато треба цио свијет да знаде,
Да је Тито претсједник те владе.
Друже Тито теби народ кличе,
Наше нове владе претсједниче.

Даље, песма се завршава стиховима:

Живјела нам наша прва влада
И друг Тито најмилија нада.[33]

Народни песник регистровао је и оно народно расположење приликом гласања за човека кога он толико цени и воли:

Друже Тито, драги команданте
Радни народ радо гласа за те,
Ти си Тито, његов првоборац
И радничке домовине творац.[34]

А када се избори заврше народ песмом то даје до знања:

[32] *Исто*, 283.
[33] *Савремене народне пјесме*. . . 245.
[34] *Исто*, 246.

Сви народи на свијету знаду
Да ми нову сад имамо владу,
Свога вођу имамо маршала
Друга Тита, борба га је дала.
И са својим мудрим руководством
Мјесто има међу свјетским вођством.[35]

Извесне револуционарне мере у нашем друштвеном животу које су озакоњене, такође су нашле одраза у нашој народној песми. То су такође разлози због којих народ одаје признање и изражава љубав другу Титу. Например, о изједначењу жена у праву са мушкарцима, песма пева ово:

Друже Тито, највећа ти хвала
Кад ти даде и женама права.
И наше се очи отворише,
Руке наше рада се латише.[36]

Али народна песма не говори само о другу Титу као борцу, човеку и другу, већ говори о његовој бескрајној доброти и праведности. Зато њега народ назива братом, родитељем, али у исто време он је и син тог истог народа. Ево тих двостихова:

Друже Тито, ти народни сине
Пјевамо ти пјесму од милине. [7.220]

Или:

Друже Тито наш рођени брате
Ти сједини Србе и Хрвате. [7.221]

Тито је родитељ онима који су своје изгубили у току рата:

Мјесто милог оца мога
Имам Тита поноснога. [7.235]

Или:

Тито нам је и отац и нана
Он је борац од првога дана.
Друг је Тито мој родитељ прави
Зато носим титовку на глави. [17.027]

Љубав између Тита и народа је толико чврсто повезана да се она не може ничим умањити, то народни песник зна, зато и пева:

Друже Тито ми смо твоји
У животу док је који.
Ми смо твоји и бићемо
Нови живот градићемо.[37]

Или:

Друга Тита цео народ воли
Зато што се за слободу бори. [7.385]

Или:

Друже Тито волимо те
У срцима носимо те. [7.908]

---

[35] *Исто*, 241.
[36] *Исто*, 247.
[37] *Исто*, 285.

Нарочито је то била бескрајна љубав бораца према своме другу из борбе, зато су они у последњим моментима живота наручивали:

Реци сејо сваком ко те пита
Да умирем за народ и Тита.[38]

Наш народ пева о другу Титу као о веома блиском човеку кога искрено и нежно воли, он га пореди са нечим што је најлепше са цвећем. Али не само то, него жели да се засади цвеће на јастуку где он спава, или куда ће проћи. Ево тих добро познатих стихова:

Друже Тито љубичице бела
Тебе воли омладина цела. [7.935, 5.283]

Или:

Друже Тито цвеће испод росе
Инвалиди у срцу те носе. [977, 7.906]

Или:

Процветала љубичица плава
На јастуку где друг Тито спава
Па мирише да друг Тито дише. [2.583, 7.906, 5.246]

Или двостих:

Друже Тито наше росно цвеће
Цео народ за тобом се креће, [16.332, 6.660]

сведочи о неразрушивом јединству наших народа и друга Тита. Поред тога друг Тито је симбол нечега што је најсветије — слободе. Ево како то песник изражава песмом, обраћајући се другу Титу:

Теби нигде нико раван није
Ти си симбол слободе и среће,
Ти си наше најмилије цвеће. [238]

Као и у много чему другом и у оданости и љубави према Партији и другу Титу предњачи народна омладина. Ни једна акција, ни један подухват омладина не предузима а да кроз песму не ода признање и изрази своју љубав према Партији и другу Титу:

Друже Тито ти народна надо
Тебе воли и старо и младо. [13.090, 13.048]

Али нарочито су бројни они стихови који се могу чути у козарачком и титовом колу. Да наведемо само неке стихове:

Крени коло да кренемо
Друга Тита споменемо.
Ни једно се коло не окрене
Што се маршал Тито не спомене. [13.442, 1.792]

Свака пјесма из срца је слита,
У свакој је име друга Тита,

сведочи колико је често у нашим народним песмама опеван легендарни лик друга Тита.

Као што се на разним скуповима, радним акцијама и колима почиње песмом са којом се одаје захвалност и истиче љубав према Партији

[38] *Исто*, 251.

и другу Титу, тако се често ти скупови и акције завршавају стиховима у којима се изражава исто тако љубав према њима. О тој љубави сведоче и задњи стихови једне песме који гласе:

Ова нам је песма најмилија
Да нам живи Тито и Партија. [6.383, 5.102]

Песме о другу Титу и Партији веома су бројне и веома распрострањене по читавој нашој земљи. Оне су општенародне — припадају свим друштвеним слојевима. Ове чињенице, поред осталог, сведоче о великој и дубокој популарности и угледу који Партија и друг Тито имају у народу. Настале су у разним временима, од оснивања Партије 1919 до данас, и у њима се приказује сваки значајнији моменат из живота Партије и друга Тита. Како је њихов живот најуже повезан са нашом новијом историјом, то приказујући живот Партије и Тита, народни песник је приказао и нашу историју овога времена. Песник је то учинио вешто уносећи често пута детаље, зато ове песме имају и извесну научну и документациону вредност. Неке од њих и нису друго него прецеване хронике о бурним данима наше новије историје. Њихова мобилизаторска вредност је од посебног значаја. Оне су настале у току збивања догађаја, у току акције, зато су оне непосредне. Као такве оне су биле и инструмент револуционарне борбе у рату и у миру. Својом оштрином оне су погађале непријатеље, а славиле велике народне пријатеље Партију и друга Тита. Можда се не би погрешило ако би се кроз ову њихову функцију ценила њихова форма и естетска страна. Као што смо напред рекли, форма ових песама најчешће је двостих и слик. Зато се оне лако памте и лако преносе, али оваква форма стиха иде на штету њихове естетске вредности. Често се дешава да песник ради слика доведе у везу извесне појмове који немају неке нарочите међусобне везе, или иде даље па повезује неке ствари које се логички никако не могу повезати.

Природно је, такође, да се у том великом броју песама могу наћи оне које су високе вредности и оне које то нису. То свакако потиче отуда што су оне поникле у разним крајевима, у крајевима у којима народна песма има дубоке корене и у онима где је њена традиција почела да бледи. Ту такође игра улогу и таленат народног песника као и чињеница какве догађаје опевају и у каквим су приликама испеване.

Све то произлази из анализе ових песама. Али из ње произилази и једна црта која је заједничка свима њима, а то је што све оне изражавају огрумну љубав и оданост наших народа Партији и другу Титу.

Résumé

RADA BORELI

CHANTS POPULAIRES SUR LE PARTI ET LE CAMARADE TITO

De même que jadis, dans notre chant populaire actuel se réflètent les événements et changements dans notre société. Dans nos chants populaires d'origine récente ont trouvé leur place tous les événements importants de notre histoire contemporaine; une place à part et de la plus grande importance y appartient à ceux concernant le Parti et le camarade Tito.

Le nombre de ces chants est très considérable et les motifs qu'ils chantent, de la vie du Parti et du camarade Tito, montrent une grande variété. Dans ces chants on suit le développement et le rôle du Parti et du camarade Tito depuis la fondation même du Parti jusqu'à nos jours. Par conséquent les chants appartenant à ce cycle peuvent être divisés en plusieurs groupes importants, à savoir: les chants sur la fondation du Parti Communiste de Yougoslavie; le Parti et le camarade Tito dans les chants sur les préparatifs et l'inauguration de l'insurrection populaire; les chants sur le Parti et le camarade Tito pendant la Lutte pour la Libération Nationale; le Parti et le camarade Tito dans les chants sur l'édification du socialisme; les chants populaires contre l'Informbureau.

Les chants qui parlent de la fondation de notre Parti et des débuts de son activité sont assez rares aujourd'hui. Autrefois, ils étaient indubitablement plus nombreux. Pourtant, ceux dont nous disposons expriment le plus souvent la condition difficile des larges masses du peuple, la crise économique, l'exploitation etc. Parmi ceux-ci plus fréquents sont les chants qui parlent de l'emprisonnement de certains membres de notre Parti, de leur appel au peuple de se soulever contre les exploitateurs pour un avenir meilleur et plus heureux Encore plus nombreux sont les chants qui parlent des préparatifs pour l'insurrection. Ils soulignent surtout le rôle du Parti et du camarade Tito dans ces temps orageux. En ces jours difficiles de l'occupation fasciste le Parti Communiste était l'unique force réelle capable de s'opposer à l'ennemi. A cause de cela, par son appel, le Parti invita le peuple à l'insurrection. Le peuple répondit à cet appel et les soulèvements commencent à se propager d'une région à l'autre de notre pays. Le poète populaire immortalisa tous ces événements, la lutte contre l'ennemi, les batailles particulières et les personnages qui s'y sont distingués, les cruautés de l'occupant et de ses serviteurs dans de nombreux chants. Les chants populaires aux motifs du renouvellement et de l'édification du socialisme dans notre pays après la guerre ne sont point moins nombreux. Un grand nombre de chants sont consacrés aux attaques de l'Informbureau à notre pays. Le poète populaire y prend une attitude ferme et décidée en défense de ce qu'il considère comme le plus sacré et le plus cher. Parmi ceux-ci une place à part appartient aux chants dans lesquels le peuple exprime son profond attachement àu Parti et l'amour qu'il éprouve pour le camarade Tito.

Les chants de ce cycle sont importants suos divers points de vue. Tout d'abord, ils possèdent leur propre valeur historique et scientifique, car ils exposent minutieusement la chronique de cette époque mouvementée depuis la fondation du Parti Communiste à nos jours. Il faut souligner tout particulièrement leur importance éducative et propagandiste; ils éveillaient le sentiment de la justice et incitaient à l'opposition contre l'oppresseur à l'époque la plus difficile pour nos peuples.

La forme de ces chants est adaptée à leur destination. Ce sont pour la plupart les dystiques, propres à être chantés et appris par coeur, mais il y a aussi des chants plus longs qui exposent de la façon chronologique usuelle les événements et les faits.

Leur valeur esthétique est aussi considérable, car les chants de ce cycle se distinguenrt, par leur lyrisme et leur chaleur, parmi tous les autres chants populaires contemporains qui s'occupent des autres motifs.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No 3

ДРАГОСЛАВ АНТОНИЈЕВИЋ

НАРОДНЕ ПЕСМЕ О ЗЛОЧИНИМА ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА И ХЕРОЈСТВУ ЊИХОВИХ ЖРТАВА

Са првим устаничким пуцњем 1941 рођене су и прве народноослободилачке — партизанске песме, као верни пратиоци бурних догађаја Ослободилачког рата и Револуције. Оне су одразиле сва та сложена ратна збивања на један посве оригиналан и специфичан начин, да би тај светао пут свога развитка продужиле и у доба богате изградње социјализма. Од какве су научне вредности ослободилачке песме најбоље ћемо се уверити ако завиримо у њих саме, ако их пажљиво проучимо сакупљене на једном месту, као што је то случај у Фолклорном одељењу Етнографског института Српске академије наука, где се налази на око 20.000 оригиналних примера. Са правом се може рећи да је то најбогатији научни извор грађе и материјала о народном стваралаштву Ослободилачке борбе и изградње социјализма, до којег се дошло непосредном научном анкетом брижљиво спроведеном.

По својој тематици и садржају ове песме су веома разноврсне. Зато их можемо издвојити у више група и подгрупа, кругова и одељака. За наша разматрања узели смо групу песама које говоре о злочинима и нечовештвима окупатора и његових помагача, што су их починили над нашим народима у периоду Другог светског рата. Споменута анкета пружила нам је основну грађу. Међутим, користили смо и неке објављене збирке као што су: „Савремене народне пјесме", Сарајево 1957, „Народне пјесме у борби и изградњи", Сарајево 1958, „Народне пјесме борбе и ослобођења", Загреб 1947, „Народне партизанске песме", Београд, „Крајишке народне пјесме", Бања Лука 1949 и „Од борбата народни песни", Скопје 1947. Користили смо и потребну литературу наведену у прилогу.

Група песама о злочинима и нечовештвима има значајну документарну вредност, но и више од тога, ове песме су биле живи огањ који је потстицао на истрајност и храброст, бодрио и одржавао дух и морал новог човештва наше Народне револуције и Ослободилачког рата.

1.

Вековна мржња против насиља, ропства и нечовештва, освајача и издајника минулих историских епоха и раздобља нашла је верног одраза у народној песми. Она је осудила Вука Бранковића, а ево и у нашем Ослободилачком устанку она је устала против нових Бранковића:

Бијела вила к себи гусле зове,
Да опјева Бранковиће нове.
Бранковићи! Баш их треба звати,
И њихова дјела опјевати.
Не хтјеше се борит' за слободу,
Већ посташе издајице роду. . .[1]

У часу када је издајник, тиранин, рушио, палио, мучио и убијао, народ је певао: „Метните жене и дјецу у збјегове, сваки свога убијте субашу", а у овом последњем Ослободилачком устанку певало се: „Сваки свога одабери усташу, брани земљу, купи осветнике, бриши махом четнике издајнике".[2]

Да пођемо од оних незаборавних добро познатих и свакако најлепших стихова против нечовештва, стихова о старом Вујадину, који упркос најстрашнијих физичких мука не изда дружину:

Кад прођоше три бијела дана,
Изведоше старог Вујадина,
Пребише му и ноге и руке;
Кад стадоше надит очи чарне,
Говоре му Турци Лијевљани:
„Казуј, курво, стари Вујадине,
Казуј курво дружину осталу". . .
„Не лудујте Турци Лијевљани!
Кад не казах за те хитре ноге
Којено су коњма утјецале,
И не казах за јуначке руке
Којено су копља преламале
И на голе сабље ударале, —
Ја не казах за лажљиве очи". . .[3]

Споменимо и песму о „Малом Радојици" познатом хајдуку, кога Бећир Ага баца „на дно у тавницу" и најсвирепије мучи стављајући му „ватру на прсима", „змију у недрима", „клинце под нокте".[4]

„Страдални песни" македонског народа у којима су опеване патње и муке вековима поробљиваног народа од стране различитих освајача, чине циклус песама. Тако например, једна „страдална песна" из Малешева уз које се до недавно у ору играло, симболично и у епској хиперболи казује како су два брата сто година тамновала:

---

[1] *Савремене народне пјесме*, Сарајево 1957, стр. 146.

[2] Ладислав Жимбрек, *Народне пјесме у ослободилачкој борби*, Књижевне новине, бр. 32, год. V, 7 август 1951, стр. 3.

[3] В. С. Кавацић, *Српске народне пјесме III*, Београд 1954, 361.

[4] *Исто*, 364.

„Два ми брата, леле, затворени,
Сака лежат, леле, сто години
Нити знаем, леле, зима ле је
Зима ле је, леле, пролет ле је,
Пролет ле је, леле, зима ле је,
Лете ле је, леле, есен ле је,
Сос брада сме, леле, усукана,
Сос мустак' и сме леле на рамења
Коса ни е, леле, до земјата. . .[5]

Да не набрајамо ове безбројне примере из даље прошлости кад ево са нама живе и никада се неће заборавити оне болне песме о мукама и страдањима наших народа за време Другог светског рата. А колико је тек у отсудним часовима Ослободилачког рата и Револуције народна песма била јака и моћна да одржи дух, морал, борбеност, снагу и чврстину наших народа и њених бораца — револуционара, најбоље ће нам показати она сама. Са јаким песничким акцентима народноослободилачка песма одразила је читаву борбу, па и оно што је најстрашније — злочин, почев од паљења кућа, пљачке, одвођења људи у логоре, затворе и тамнице, преко масовних стрељања, клања, бацања полуживих и живих у јаме, убијање новорођенчади, жена и стараца, силовања девојака и слично. Песма је хтела да се не заборави та најгнуснија игра у историји наших народа и да се за покољења која долазе никада више не би повратила.

Колико је злочин био велики и масован лепо нам илуструју следећи стихови:

„Нема пера кој' би описало,
Ни папира који би примио
Тужни народ што је претрпио". . .[6]

Док смо још на почетку наших разматрања, нужно је да се са неколико речи осврнемо и на питање злочина уопште, па и његовог узрока настанка, како би надаље могли свестраније и целовитије да сагледамо развој злочина и нечовештва у поезији Ослободилачке борбе наших народа.

Злочин никада није био измишљена и самоникла појава, како се то понекад мислило или још увек мисли. Напротив, он је увек имао одређену друштвено-историску основу на којој се заснивао и из које је израстао. Тако, например, знамо из историје да су Џингис Канове најезде и злочине које су оне донеле народима настале за време распадања монголске племенске заједнице, када је класна диференцијација била тек у зачетку и када су војне старешине са моћним и чврстим јединицама фанатично рушиле класно разједињене феудалне државе, вршећи у њима масовна уништавања и покоље становништва.[7]

---

[5] Душан Недељковић, *Расматрања на изворима старе македонске етике*, Зборник радова Етнографског института Српске академије наука, књ. 1, Београд 1950, стр. 17.

[6] *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*, knj. prva, Zagreb 1955. str. 142.

[7] *История СССР*, Том I, Институт истории Академии наук СССР и кафедра истории СССР историческая Факультета мту, издание второе 1948, стр. 144—149.

Тако је Хитлерово разбојништво, пљачка, убијање, уништавање и поробљавање других народа и земаља имало за своју базу империјалистички систем, у коме је фашизам развио своју јаку идеологију и повео Други светски рат да би остварио светско господство. На том путу фашизам је развио разбојничке методе уништавања народа какве се не памте, позивајући све Немце у одбрану „више немачке, нордиске, аријевске расе". Масовна уништавања нашег неборачког становништва (жена, деце и старца), о чему ће бити говора у народним песмама Ослободилачког рата, носило је расистичко обележје и циљ. Оно је остваривано по утврђеном плану што су га створили фашистички политичари на челу са Хитлером, који су се утркивали „ко ће од њих доказати да је једино нордиска раса права господска, а све друге да су битно ропске расе".[8]

Поробљавање слободних народа, угушивање њихове националне независности, незапамћени злочини (убијање народа, паљење домова, уништавање културе и слично) било је дело фашизма и расизма. Фашисти нису презали ни пред чим, они су нељудски прорачунато — што је по њиховом мишљењу било и „нормално" и „природно", уништавали на хиљаде људи, жена и деце наше земље. Фашизам је створио злочинце без савести да би могли лакше убијати и на тај начин остваривати империјалистичке циљеве светског господства. У чланку „Фашистичка зверства", који је објавила „Борба" 28 октобра 1941, истиче се чињеница да злочин окупатора у својој основи носи дубоко расистичко обележје, па се зато ту и каже: „Фашистичке крвопије нарочито су се окомиле на словенске народе, јер од њих велики њихов бандитски вођа Хитлер смера да, као од „ђубрета", како вели, направи модерно робље или их потпуно уништи, сматрајући себе за „вишу расу Господара", која је предодређена да влада светом, фашисти ваљда мисле да им је као „вишој раси" дозвољено да буду најцрњи нељуди и зверски злочинци. Њихов „расизам" је најзад јасно за сваког најкрвавији бандитизам и беспримерно крволоштво".[9]

О свему реченом упознаћемо се на конкретној грађи — народним песмама, које су као што смо већ више пута наглашавали верно одразиле злочине и нечовештва окупатора и његових помагача.

Да пођемо од песме: „Поздрав Српском народу", коју је 1941 испевао у рову сељак — партизан Драгослав М. Томић, а која је већ тих дана и наштампана у првим бројевима ужичких „Вести" и „Борбе":

„Српске куће у пламену, народ пишти на све стране,
Запалише нам села: Скелу, Крцић и Бањане.
Који Србин диже главу, ухватише па убише,
Нашу дивну домовину вешалима окитише.
Уплакана српска мајка своје горке сузе брише,
Јер над главом крова нема, фашисти га запалише,
Видите ли шта се ради, шта зверови починише. . .[10]

[8] Душан Недељковић, *Расе и расизам*, Скопље 1937, стр. 76.
[9] *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, том I, књ. 1, „Борба" 1941, Београд 1949, стр. 88.
[10] Исто, 25—53.

А ево неколико детаља из једне веће епске песме која на врло непосредан начин износи „зулум“ у Босни, што су га починили над невиним женама, децом и старцима, Немци у друштву са усташама:

Јесу ли вам јасни они дани,
Кад нам Босну отеше Германи?
Јарко сунце са истока стаде,
Гледа јаде, што душмани раде —
Крвав злочин у народу праве,
Старе кољу, а нејаке даве.
На све стране у народу свуда —
Причају се страховита чуда.
Усташе се једни другим хвале,
Кол'ко дјеце задавише мале,
Кол'ко жена, а колико људи,
То је страшно написати туди.
Казамате напунише свуда,
Те немају више с њима куда.
На стотине у потоке прате,
Из потока ниједног не врате.
Од бирташа отимају пиће,
Цуре љубе, и вежу младиће.
Са свих страна јауци се чују,
Тужне мајке, љуто јадикују.
Још усташе кад ти свежу руке
И на тешке ударају муке,
Такав зулум не упамти нико,
Нит' је ико на те муке свико.
Све магазе житне затворише,
Тешком глађу народ поморише. . .[11]

Једна песма нам казује како су неког борца партизана Немци ухватили и негде пред Загребом на овај начин заклали:

Швабе су ме голог свукли
Један Шваба међ Швабама рече:
— Треба глава да му се одсече —
А један је тако хитар био,
Одмах се је за нож ухватио
Мила мајко ни речи ми не рече,
Нож извади па ми главу сече. . . [4.025]*

„Било је, вели једно саопштење Државне комисије, врло трагичних сцена приликом стрељања. Чести су били случајеви да су полазили заједно у смрт браћа, сестре, отац и синови. Грозни су били призори када су мајке носиле у наручју своју нејаку дечицу која су узбуђено плакала и отимала се из мајчиних руку:“[12]

„То је било четрдесет треће,
Погину ми и отац и мајка,
И са њима сестрица нејака.
Ту сам и ја на стрељању била,
Мене јадну ранише са њима,
Ранише ме па одоше даље“. . . [1.894, 213, 2.472, 4.027, 10, 370]

[11] *Савремене народне пјесме*, Сарајево 1957, стр. 17.

* Надаље ћемо за сваку песму забележену у анкети Фолклорног одељења Етнографског института Српске академије наука, стављати одговарајући инвентарски број. Уз поједине песме бележићемо и бројеве карактеристичних варијаната.

[12] *Саопштења Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача*, бр. 34—53. Београд 1945, стр. 515.

О покољу што су га извршили Немци 6 јуна 1943 године у селу Гргуревцима народни певач Павле Остојић, земљорадник из истог села епски је доживео и опевао читав овај догађај. Изнећемо неколико детаља из те песме:

И тако су народ преварили
Код општине све њих сакупили.
Тад кренуше до триста другова,
Родитеља, браће и синова.
Издвајаше по десетак људи
Да им крвник са пиштољем суди.
Над рупом су морали клечати
И почеше тако убијати.
У потиљак пиштољ кад опали
У рупу се тада свако свали.
Грозан призор не хтеше гледати,
На све стране почеше бежати,
Ал' побећи нико није мого
Јер митраљез свакога је стиго.
Кад су посо крвници свршили
И по вољи својој учинили,
Тад пођоше по селу пљачкати,
Српску муку почеше купити.
Тад је Шваба сваки био весо
Кад пљачкаше: маст, сланину, месо.
Доживљај је тежак браћо моја,
Кад стигоше и до куће једне
Сиромашне, невољне и бедне,
Убили су човека и жену.
Дете беше седамдесет дана
Што погибе ко члан партизана.
Са штапом су дете премлатили
Тукли су га док нису убили. . . [17.120]

Шестог дана по преласку немачких трупа преко наше границе Мађари су упали у нашу земљу и одмах започели у Војводини са масовним убијањем невиног цивилног становништва. У својим зверствима и свирепостима показали су се равни својој сабраћи немачким, италијанским и другим фашистима.[13] „Читава два дана лежали су лешеви убијених по новосадским улицама, јер је убијање и харање трајало пуна три дана".[14] Лешеви невиних и голоруких грађана Бачке, Барање и Новог Сада бацани су у Дунав. Покољ је био негде у зиму 1941/42 године када је река била залеђена. Пошто се лед отопио река је покренула масу лешева. Неке жртве биле су везане жицом, а свака је била унакажена убодима ножа, бајонета, без главе или неког дела тела, потпуно наге и слично.[15] То је нашло одраза и у многим народним песмама; навешћемо једну посвећену тим жртвама, коју је саставила Марина Божић-Спајић:

„Заплакала српског рода вила,
Горком сузом жртве оплакива.
Где сте синци, соколи, јунаци,
Вратите се отаџбини мајци.

[13] *Исто*, бр. 7—33, стр. 243.
[14] *Исто*, 246.
[15] *Исто*, 276—282.

Шуми Дунав валове пресеца
Мајке куну где су наша деца?
Гроб им Дунав, а лед покров сиви
Сви су мртви ал' дух им још живи.
И живеће док је света века
У срдима нараштаја млада,
Песма ће им муке опевати,
Како с' живи и за народ страда.
Ветар хуји гором се одлама,
Живе људе спалиле су звери,
Жицом су им руке прободене,
Да застраше Српски народ цели. . . [17.121]

Негде фебруара месеца 1942 године Бугари су на најсвирепији начин извршили покољ над становништвом села Бојника, затим су имовину опљачкали, а село запалили. Овај догађај нашао је одраза у једној епској песми, која је наштампана у књизи „Народне пјесме о борби и изградњи", Сарајево 1958, под насловом: „Напад Бугара на Бојник"; једна варијанта ове песме забележена је и у анкети Фолклорног одељења под бројем 8.265:

У хиљаду деветој стотини
Четрдесет и другој години —
Једног снежног фебруарског дана
Затужила вила са Гајтана. . .
Бојник село ти си опустело,
Опустело грдно погорело,
Твој је живот поморила куга
Душманска те покосила рука.
Покосила и старо и младо,
Раставила и мило и драго
Од Каина подлог Бугарина,
Верне слуге Рима и Берлина
Што га веже њина осовина
За Хитлера и за Мусолина.
Све што капу и мараму носи,
То бугарски митраљез покоси,
Сад Бојником све црни барјаци,
Пусти двори, крвави сокаци.
Нема куће, нема домаћина,
Нема оца, мајка нема сина,
Нема деце, добрих бака
Ни унука, разиграних ђака.
Нема свадбе, нема ни удадбе,
Ни женидбе, ни цура просидбе. . .[16]

О покољима Бугара над нашим становништвом има још доста песама. Навешћемо једну о догађају који се одиграо у селу Јездини:

Баш у петак деветог августа
Кад се диже Бугарија пуста
Уз Јездину они су изашли
Убијали где су кога нашли.
Убише нам Буда Драшковића,
И тројицу браће Марковића.

[16] *Народне пјесме о борби и изградњи*, Сарајево 1958, стр. 142—143.

Убише нам тријест осам људи
Нису криви нит су коме дужни.
Почели су и куће да пале,
Куће пале, подруме и штале. . . [12.034]

Ево и једне песме о масовном немачком убијању у селу Бресници:

„Једно јутро паде слана
Бресница је редом клана.

Бресница је редом клана
У бунару побацана.

По бунару мајка плива
Загрлила свога сина:

Јао сине, сине мио,
Ко је ово заслужио?

Све поклаше Ненадиће,
И са њима Марковиће.

Поклаше их клети Немци,
Нагнаше их љотићевци". . . [9.690]

Добро је познато да је бестидна чашица малодушних издајника већ првих дана пришла окупатору и с њим вршила недела и злочине над нашим народима. По „инструкцијама" Драже Михајловића четници су клали, терорисали и пљачкали народ. „По тачки 5 Дражине злочиначке „инструкције", Дража и његови четници поклали су на десетине хиљада муслиманског и хрватског живља, голоруког и беспомоћног, док су истовремено са устанама, који су поклали стотине хиљада невиних Срба, пијанчили и братимиле се, склапали уговоре и слично. По другом ставу исте тачке наведене „инструкције" и по више пута поновљеним наређењима Дража Михајловић са четницима, а заједно са окупатором и под његовом командом, водили су борбу противу Народноослободилачке војске, хватали народне борце, сами их убијали или предавали окупаторима".[17]

О мучењима и злочинствима четника ево једног податка: „Четници коњима насрћу на жене, а оне стрпљиво трпе ударце"; или даље, у селу Сиколе, под Дели Јованом, четници су вршили саслушања народа на овај начин: „У једној кући усред собе унешен је висок пањ за који везују сваког од ухапшених. Уза зид, прислоњене су чворновате мотке и велико корито пуно воде у које загњурују оне који се онесвешћују под батинама".[18]

„Борба" у своме броју од 18 новембра 1941 године у чланку „Равногорци крај Косјерића извршили су грозан злочин", доноси потресне податке о судбини једне групе партизана, који су пали у руке четницима: „У клисури Ридова, крај села Скакаваца отпочело је зверско мучење. Партизане су премлаћивали кундацима, живима су вађене очи,

[17] *Документи о издајству Драже Михаиловића*, књ. I, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, Београд 1945, стр. 501.

[18] *Црвена звезда, лист Савеза бораца народноослободилачког рата*, бр. 331. год. VIII, 26 август 1958, Београд, стр. 3.

ложена им је ватра на телу. Обе другарице су биле силоване, а затим избодене бајонетима. Потом су крвници оставили лешеве и умакли у непознатом правцу."[19]

Овакви и слични примери злочина и нечовештва нашли су правог одраза у многим песмама са којима ћемо се надаље постепено упознавати.

Бројне су песме о Марку Орешковићу, који је дизао буне у поробљеној Лици, у којој су усташе редом палиле српска села, убијале невине људе, жене и децу, а у којој је он био један од организатора првих партизанских одреда и учитељ како се треба борити против непријатља и издајника. Српски и Хрватски народ певао је песме о овом херојУ:

„Да нам не би Орешковић Марка,
Још би која закукала мајка". . .[20]

Међутим, 1941 на путу из Дрвара у Лику пао је у руке четника који су га мучки убили:[21]

Нашег Марка жива ухватише,
Ухватише у тесноме кланцу,
Везаше га у гвозденом ланцу.
Питају га, куд си Марко ишо'?
Ишао сам тражити слободу
Више ништа казати не могу.
То четници неће ни да чују,
Већ за Марка оштре каме кују.
Па га кољу као мало јагње,
Само да је комуниста мање. . . [13.382]

Зна се да је Ива Гргић из села Влаке утекла пред четницима који су заједно са Италијанима убијали у том селу. „Након покоља она се враћа у село и гледа гомилу закланих људи", па каже:

„Страшно их је погледати било
Како им је искидано тило.
Једному су очи избијене,
Другом пола главе одбијене,
Можђани су неком размрскани
И са црном земљом помјешани".[22]

Марија Радаљ гледа у исто време исти призор само у другом селу:

„Неки руку, неки ногу нема
А некоме глава одсјечена.
Ја сам стала лица им гледати
Не могу их у крви познати".[23]

О Затонском покољу Ружица Кларић је певала:

„Ту је било жалости и туге
Баш године четрдесет друге.
Осамнаест сивих соколова,

[19] *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, том. I, књ. 1. „Борба" 1941, Београд 1949, стр. 297.

[20] *Zbornik narodnih heroja Jugoslavije*, Beograd MCMLVII, str. 580.

[21] Исто.

[22] *Žene hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, knj. prva, Zagreb 1955, стр. 142.

[23] *Исто.*

Живе гоне до хладних гробова.
Сваком не би смртоносна рана,
Ал гробница свакоме је дана". . .[24]

Наводимо још једну песму о четничком покољу:

„По селима Комешнице
Попалише колибице.

Све од Блата па до Хана
Разорена радна страна.

Опљачкаше наша блага,
Попалише села драга.

О, све покла олош зао,
Потомак му не остао"![25]

Ево и једног двостиха:

„И заклаше једну вјерну жену,
Око жене дјечицу малену". (2.481)

Нечувена недела која је починио Павелић са својим усташама имала су у првом реду за циљ да физички истребе читав један народ Србе, који су у Независној Држави Хрватској чинили једну трећину становништва, а не само Србе већ и Јевреје, Цигане и своје Хрвате. Убијено је 800.000 од пет милиона колико је бројала Независна.[26] Шиме Бален, писац интересатне књиге о Павелићу, пита се „Зашто је Павелић водио такву злочиначку и луђачку политику према Србима и Јевејима? Има више разлога одговара аутор. Прво, као добар слуга лоших господара, Павелић је тим покољима проводио перфидну политику Берлина и Рима који су одувијек настојали да братоубилачком борбом између Срба и Хрвата што више ослабе, па чак и истријебе једне и друге и тако коначно осигурају овај дио Балкана за себе. Другу страну те политике требали су извршити друге слуге Рима и Берлина Драже Михајловића покољем Хрвата. Даљни разлог је стара Павелићева мржња на Србе, у којој је провео сав свој вијек и одгајао усташе, а која је касније утјецајем фашистичке идеологије проширена и на Жидове. Треће, знао је да ће хрватски народ осуђивати његову политику продаје Далмације, Хрв. Приморја, Горског Котара и Међумурја, па је хтио позорност народа свратити с тих питања на унутрашње обрачунавање и отимањем њихове својине ојачати своје економско стање, хтио је да убијањем и протеривањем Срба и Жидова ријешити „социјално питање" тј. да насели Хрвате на српске земље и тиме их јаче веже уза се. И Павелић и његова жена Мара били су садисте, који нису могли живјети без крви, терора и ужаса, који су највећу сладосласт доживљавали у крви и мукама других".[27]

Те ужасне злочине какве историја не памти, народна песма је одлучно жигосала и непрестано износила:

[24] Исто.
[25] *Савремене народне пјесме*, Сарајево 1957, стр. 40.
[26] Šime Balen, *Pavelić*, Zagreb 1952, str. 6—7.
[27] *Исто*, 60.

И крвника Павелића Анту
Ког ће народ кроз векове памтит,
Кад је крвник на престоље сео
Верску мржњу одмах започео.
Он завади Србе и Хрвате,
Да се кољу као стока, брате.
Пак дозива усташе крваве
И зверска им наређења даје,
Да покоље по плану обаве. . . [4.037]

Надаље се у истој песми опева покољ у Купресу, где су усташе уз песму и игру клали невине жртве.

Ево још једне песме са сличним садржајем:

Павелићу јел ти било жао
Кад си српску децу клао?
Павелићу, не било те жива,
Што су теби мала деца крива. [11. 000]

Добро је познат онај случај из Дивосела у Лици када су усташе у једном дану побиле 500 људи, жена и деце. Ево шта су преживели о томе говорили: „Свезаше нам руке на леђа и поведоше. Дођосмо, уз очајну вриску дјеце и мајки до дубоке провалије. Онако како смо редом долазили усташе почеше једнога по једнога пробадати бајонетима и бацати у провалију. Видјела сам, прича преживала, како сусједи и остали људи, полуживи, полузаклани, стрмоглавице падају у јаму. Усташе су урлали од весеља, наслађујући се млазевима крви, који су кључали из прободених тјелеса".[28]

У томе селу настала је и она позната песма „Дванаести јуни" или „Погибија дванаест српских цура" или „Погибија дванаест девојака",[29] по нашем мишљењу једна од најимпресивнијих песама, која је дубље од сваког описивања приказала све страхоте усташког злочина:

То је било дванаестог јуна,
Кад погибе дванаест српских цура.
Дванаест цура, дванаест соколова,
Од усташког праха и олова.
Убио их Марковљевић Бале,
Кад су младе кукуруз копале.
Јадне мајке по шумама лете,
Свака пита: „Гдје је моје дијете?
Кћери моја, мој зелени струку,
Пружи својој јадној мајци руку.
Кажите нам, наше кћери миле
Јесу ли вас усташе мучиле,
Јесу ли вас из пушке убиле,
Или живе у јаму бациле"?
Шума спава сва природа нема
Из тишине одговора нема. [759; варијанте су најчешће са територије Бос. Градишке, Гослића, Бугојна, Титове Коренице, Босанске Дубице, Огулина и других места, а забележене су под бројевима 1.814, 2.485, 2.720, 4.014, 5.222, 9.655а, 10.476, 11.006, 11.991 итд.]

[28] *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*, knj. prva, Zagreb, 1955, str. 18—19.

[29] *Novine mladih*, Tjednik nerodne omladine Hrvatske br. 14, 2 travanj 1955, str. 4.

Ево нешто другојачијег завршетка једне варијанте:

Па кажите, наше кћери миле,
Јесу ли вас усташе мучиле?
Јесу нано, и очи копале,
И живе нас у ватру бацале. . . [2.720]

Једна песма из Вировитице описује те ужасне јаме у које су жртве бацане измрцварене или полуживе:

Грозна ли је на дну јаме слика
Грозан јецај где чујеш из таме.
Ту су јадне жртве побијене,
А друге су ножем избодене.
Грдне оне још имаду ране
Ложили им ватру на табане.
Онде стоји дјева силована
После муке ножем је заклана.
Ту је опет младић измучени,
Живи су му зуби повађени.
Све грознија жртва од грозније
Што побише љуте крвопије. [17.078]

„Пјесма јадне мајке" испевана негде 1942 године казује нам следеће:

„Остала сам сиротица
Без свог вјерног друга
Дању, ноћу, морила ме
Превелика туга.
Имала сам стару мајку,
Бранка, Драгу и Даницу,
Миле јањце моје.
Кад порклети Хитлер дође
Да с нама завлада
Мени јадној дође
Доста горког јада.
Убише ми стару мајку
Двоје дјеце заклаше
Кућу ми запалише
Те проклете усташе".[30]

И тужбалица коју је испевала мајка погинулог борца-партизана из Гацка, болно нам говори о злочинима Павелића и његових усташа:

„Када ратно стање стиже,
На оружје све се диже.
О злу радит Хитлер стаде,
Павелићу владу даде,
Па усташе окупише
Да Србина нема више.
Тада многе Србе клаше
И у јаму побацаше.
У поноћи долазише
На вратима залупаше,
Мога Грују ухватише
И руке му завезаше,
У тамницу затворише.
С њим Поповић Богдан бјеше
И заједно робоваше.
Тако стало десет дана —
Ухватише још Гачана,
Све јунака биранка
И сивијех соколова
Што их роди земља ова,
Ту заједно робоваше.
Два три дана тако сташе,
Једно јутро поранише,
Павелићу оћераше,
Ни по јада да стрпљаше,
Но на муку ударише,
Сва му ребра поломише:
Мозак маљем просташе
И у јаме побацаше".[31]

Зверства Павелићевих усташа, Дражиних четника и окупатора су заједничка. Сви су они збратимљени кад је у питању злочин. Народна песма то истиче:

---

[30] *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*, knj. prva, Zagreb, 1955, str. 81.
[31] *Савремене народне пјесме*, Сарајево 1957, стр. 147—148.

Талијани мачкождери
И усташе србождери
И четници набикесе
Праве савез и грле се.
Сад су једно, све се љубе
Показују нама зубе. [6.591]

Ево још једне сличне песме:

О чићи, четничићи,
Без ракије сирочићи,
Без мезета главне птице,
Без Немаца кукавице.
Недићеви ти крвници
Немачки су заштитници.
Окупатор редом коље,
Пљачке има на све стране. [6.763]

Добро је позната она народна песма против Дражиних четника и усташа који су се за конзерву и парче проје продали окупатору:

Ој четници, издајници,
Ви издасте браћу своју
За конзерву и за проју.
За конзерву талијанску
Пијете крвцу партизанску. [6.243]

На крају овог одељка да наведемо и једну песму о баби из Никшића која се такође продала четницима и окупатору:

Једна баба из Никшића
Тражи Бају Станишића.
Тражила га одирилике
Да је прими у четнике.
У четнике да је пише,
Да је један четник више.
Иако је стара, бона,
Може јести макарона,
Иако је стара баба
Да не сједи кући даба,
Само да је храни Шваба. [11.994]

2.

Читава историја наших народа била је историја непрестаних борби, сукоба и побуна. Кроз све крајеве наше земље пролазиле су многе туђинске најезде и освајачки походи, који су наметали увек нове и специфичне услове борбе и начине ратовања. Наши народи су одолевали свим нападима и борили се за свој опстанак и одржање, да не би за навек били поробљени и уништени.

„Отуда је сва наша историја и народна уметност пуна легендарних окршаја и јуначких ликова који симболишу борбу против туђина, освајача, насиља и деспотије, противу неподношљивих услова робовања, који означавају светле примере издржљивости и отпора“,[32] једном речју примере херојства.

[32] *Zbornik narodnih heroja Jugoslavije*, Beograd, MCMLVII, uvodni deo str. XIII.

А тек колико је била тешка и велика наша Ослободилачка борба и Револуција коју је Комунистичка партија Југославије са нашим народима изнела победоносно на својим плећима. Беспримерно је херојство наших народа, које описују народноослободилачке песме, а поглавито оне које говоре о нечовештвима и злочинима окупатора и његових помагача. Узалуд је окупатор са домаћим издајницима вешао и стрељао, наши људи, а нарочито омладина је и са вешала и са стрелишта храбро бодрила и храбрила, позивајући народне масе на устанак „у непоштедну борбу противу највећег зла човечанства, поробљивачког фашизма и његових квислиншких помагача".[33]

А колико је само таквих херојских и неустрашивих бораца, комуниста и омладине било широм наше земље тешко је и набројати. Сетимо се оног херојског говора што га је у Ваљеву одржао са омчом око врата металски радник омладинац Стеван Филиповић, „Позивајући окупљени народ у борбу и својим херојством га напајајући за ту борбу".[34]

Или наведимо пример Драгана Палавестре који је у Мостару 1943 са вешала херојски изговорио ове речи: „За сва зла која чините нашим народима, подићи ће се једног дана вјешала од Мостара до Берлина на којима ће висити Нијемци и издајници".[35]

Или речи „најузвишенијег самопрегора" младог словеначког писца Ивана Роба, кога су фашисти стрељали: „Ко умре за своју отаџбину, довољно је живео".[36]

Очевици покоља у Крагујевцу 1941 причају да су се људи, а нарочито чланови Комунистичке партије, јуначки држали пред устима митраљеза, с песмом умирали и упућивали борбене позиве, а тако и тиме храбрили народ и дизали му дух. Са поклицима и осмехом металац Душан Бокан истрчао је из реда на губилиште и рекао: „Убијајте, погани фашисти, али Србија ће ипак бити слободна. . . Киша куршума почела је да га засипа, али он није падао. Говорио је све жешће. Убице су притрчале и недићевци су почели камом да га секу. Он је успео песницом да удари џелата. Последњи му је узвик био: „Живела Комунистичка партија Југославије"![37]

Да пређемо на богате примере херојства која је одразила наша народноослободилачка поезија. У песмама из тамница и логора или оних са бојишта, или оних из позадине, увек се истицала та снажна црта херојства народних бораца и жртава фашистичких злочина. Ево једне песме која је настала у неком од нацистичких логора Другог светског рата, а која у виду поздрава и позива делује крајње позитивно на одржавање борбеног морала и духа, не само међу затвореницима,

---

[33] Душан Недељковић, *Титовска омладина — страх џелатима*, Нопок 1945 стр. 6.

[34] *Исто.*

[35] *Исто.*

[36] *Исто*, 5.

[37] *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, том I, књ. 1 „Борба" 1941, Београд 1949, стр. 268.

већ и даље међу партизанима на бојишту и широким народним масама уопште[38]:

У тамници међу четири зида
Слике борбе не губе се с вида.
На ногама звече тешки ланци,
Задњу поздрав мојој старој мајци.
Збогом мајко, буди жена јака,
Родила си Титова јунака.
Нити дрхтим, нит се смрти бојим,
Пред фашистом ведра чела стојим. . . [8.168]

Ево једног поздрава мајци, друговима партизанима и осталима:

Ој' да ми је имат' крила,
Црна Горо, мајко мила,

Да на твоје, па'нем стране
И да видим партизане,

Да их видим гдје се боре
За слободу Црне Горе.

Да поздравим другарице
Од другова из тамнице.

Да им кажем, мила мати,
Није тешко тамновати.

Јер високо дух се виј е,
Зато нама тешко није!

Кад дођемо из тамнице
Платиће нам издајице.[39]

А ево и једног двостиха:

Таквог борца нигдје није било
Смрт га гледа, он се на њу смије.[40]

Комунисти су били пример највиших пожртвовања и храбрости, то и народна песма често подвлачи:

Комунисти не жале живота
То је друже најљепша лепота.
Познаје се које комуниста,
Сваком мио, и образа чиста. [2.255]

Велике су речи једног комунисте који упркос митраљеским мецима храбри другове и опомиње их да не забораве на обавезе и партиске задатке:

Велеречу наше село мало
Ти си нама комунисту дало,
Комунисту Николић Драгишу.
Драгиша је храбар борац био

[38] Драгослав Антонијевић, *Поздрави из тамница*, Црвена звезда, лист Савеза бораца народноослободилачког рата, бр. 366, 28 април 1959, стр 4.
[39] *Народне пјесме о борби и изградњи*, Сарајево 1958, 122.
[40] *Савремене народне пјесме*, Народна армија, 1 септембар 1955 Београд, стр. 5.

За слободу живот положио.
Драгишу су стријељали Немци,
Исекли га митраљески меци;
А он рече: „Будимо јунаци,
Пред нама су велики задаци.[41]

О херојској смрти Кекезовић Мице, комунисте из Шапинаца, која је стрељана 1942 године, испевана је дуга песма. Из ње се види како Милица полази на губилиште и са пуно моралне чврстине и храбрости пева револуционарне песме и позива на Устанак. Изнећемо неколико стихова из те подуже песме:

Не жалећи свог живота млада
Јер је знала да за народ страда.
Пева Мица ори се и блиста
Будућности храбрих комуниста.
Браћо моја, крените се народном устанку
Правду тражте на сваком кораку. . .
И до гроба отрча без јада,
Не жалећи што умире млада.
Три јој смртне зададоше ране
За слободу и за партизане". [17.119]

Кад је реч о херојству не можемо а да не споменемо оне најчешће и најрадије певане двостихове о слободи за које су храбро гинули комунисти и наши народи:

Ој слободо, сунце јарко,
За тебе је мријет слатко.

Или:

Наша борба захтијева,
Кад се гине да се пјева.[42]

Па откуда је та снага, та чврстина и беспримерни хероизам колективног и индивидуалног јунаштва и подвига код наших народа? Шта је давало снагу да се створи такав хероизам?

„Наши људи су способни, пише Пуниша Перовић, да издрже такве натчовјечанске напоре, да праве такве јуначке подвиге за то што се нашла снага, у лицу Комунистичке партије Југославије, која је организовала њихове редове, пробудила и ка једном циљу управила њихову свијест, која је развила њихову револуционарну енергију. Разумије се, за све то морали су постојати и некакви објективни услови. Поробљавањем и комадањем Југоославије у земљи се продубила револуционарна криза, од које и иначе није била поштеђена стара Југославија. Радне масе — подједнако радник као и сељак, интелектуалац и војник — схватиле су да се више не може живјети по старом, да се треба борити за ново. Али то није било довољно. У чему је ствар? Недостајао је субјективни фактор организована револуционарна снага која би управила све воље, све енергије ка једном циљу. А тај циљ, велики идеал људске слободе и живота, идеал који нам је открила

[41] *Народне пјесме* 1941—1951, Крагујевац 1952, стр. 40.

[42] Љубо Бодњар, *О културно — просвјетном раду*, Четврта пролетерска 1942—1952, Издање Војно-историског института ЈНА, стр. 298.

наша Партија, био је онај моћни фактор који је, пошто је постао дио њихове свијести, гонио наше људе да праве чудо од јунаштва, да у име живота презиру смрт."[43]

У вези са хероизмом, ево и речи Александра Ранковића из уводног дела „Зборника народних хероја Југославије": „Најљудскије странице историје недавне револуционарне и ослободилачке борбе наших народа су баш оне које говоре о том већем него икада у нашој прошлости масовном херојству људи који су примером и подвигом, својом организаторском и руководилачком улогом и светлим ликом служили као жива снага и пример за васпитање осталих бораца како се треба борити за народ и своје идеале, како треба вршити своју дужност свесно и до краја. Сви су они побеђивали или гинули у страховитом окршају, или умирали у највећим мукама поносно и људски достојанствено да би побеђивали и својом јуначком смрћу ломили морал свирепог непријатеља, а својим примером дизали борбеност и морал бораца свих наших народа".[44]

3.

У Програму Савеза комуниста Југославије донетог на VII Конгресу, јасно је обрађено и једно од основних питања наше Револуције, питање народне власти; како у народноослободилачком рату, тако и у социјалистичкој изградњи наше земље. У вези са тим ево и неколико речи из самог Програма: „Народноослободилачка борба у Југославији не би била тако упорна и тако успешна да југословенске радне масе нису у њој виделе осим перспективе победе над фашизмом и перспективу победе над старим и омрзнутим буржоаским поретком у Југославији, над системом класне експлоатације и националног угњетавања. Те демократске и социјалистичке тежње радних маса оствариване су постепено, кроз успехе устанка, а преко органа револуционарне народне власти — народноослободилачких одбора. То су били нови органи власти преко којих су радне масе непосредно остваривале своју вољу. Стара машинерија власти је рушена и укидана не само у својој форми већ и по свом друштвено-политичком саставу. Политичка основица тих нових органа власти био је народноослободилачки покрет. А чињеница да је руководеће језгро тог покрета био савез радника и сељака и да је на челу покрета стајала Комунистичка партија — била је за радне масе гарантија да ће њихове социјалне и политичке тежње бити остварене".[45]

Тај светао пут новог човештва — социјалистичког, насупрот мрачњачко-монархистичко-фашистичког режима и краља у њему вазда су изражавале и истицале народноослободилачке песме и на свој специфичан начин позивале да се реши једно од најделикатнијих питања

[43] Пуниша Перовић, *Извори херојизма*, Четврта пролетерска 1942—1952, издање Војно-историског института ЈНА, Београд, стр. 289.

[44] *Zbornik narodnih heroja Jugoslavije*, Beograd MCMLVII, str. XIV.

[45] *VII Конгрес Савеза комуниста Југославије*, Београд 1958, стр. 267—268.

наше Револуције, питање власти. Зато су песме и носиле и одражавале оваква расположења народних маса:

Ми нећемо режим стари
Омладину да нам квари.
Петокраку место круне,
Нека стари режим труне. [10.636]

Или:

Народи се наши куну
Неће краља, неће круну,
Него моћну и велику
Демократску републику. [7.262]

Краљ је фашиста, народ га неће, хоће Тита, борца и револуционара, учитеља и предводника наших народа, поручује песма.

Ми нећемо Петра краља
Фашиста је па не ваља,
Но хоћемо друга Тита
Омладину да васпита. [6.665]

Или:

Краљу Петре зле си среће
Наш те народ више неће,
А за вођу ко нас пита
Ми имамо друга Тита. [10.372]

Наведимо још неколико стихова:

Краљу Петре, пета си колона,
нећеш с нама владат' из Лондона.

Краљу Петре, био си на влади,
а сад узми мотику па ради.

Ми нећемо ни цара ни краља,
Ми хоћемо Тита за Маршала.[46]

Или:

Ми нећемо монархије, краља,
Средићемо земљу како ваља.

Наш ће народ сам собом да влада,
У јединству и села и града.[47]

Ево још једне песме за Тита и Републику:

Друже Тито ока гаравога
Ми нећемо Петра балавога.
Ми хоћемо нашу младу дику
Демократску народну Републику. [6.013]

А ево и једне македонске народне песме која поручује нашим народима да ће слобода брзо доћи и да ће се уместо царства у нашој домовини родити Република:

---

[46] *Народне пјесме о борби и изградњи*, Сарајево 1958, стр. 116.

[47] *Савремене народне пјесме*, Сарајево 1957, стр. 203.

Удрите брака, не боите се,
Скоро ке паднит сверот германски,
Скоро ке дојдит нашта слобода,
Во нашта мила татковина.
И туго царство не ке постават
И Република ке построиме
Во нашта мила татковина.[48]

А кад је земља ослобођена и окупатор са домаћим издајницима уништен, народ је створио своју нову владу, а за свога претседника изабрао друга Тита, што се види у следећој песми:

Цјели народ радује се сада
Изабра се наша нова влада.
Зато треба цијели свијет да знаде
Да је Тито прѐтсједник те владе.
Друже Тито, теби народ кличе,
Наше нове владе претсједниче.
Ми волимо нашу нову владу,
Јер се створи тукући неправду.
Њен је успјех и наших војника,
Што пропаде издајничка клика.
Живјела нам наша прва влада
И друг Тито најмилија нада![49]

Једна од највећих тековина наше Револуције — братство и јединство наших народа, стварало се „у тешкој ослободилачкој борби из крви најбољих синова наших народа", каже друг Тито.[50] То нам потврђује и ова народна песма:

Ој Хрвати, Србијанци,
Црногорци и Босанци —
Сложно браћо с дједовине
Протјерајмо шваџске псине.
И са њима издајице
Што срамоте наше лице.
Доста су нас завађали
И душмане помагали.
Смрт фашизму — фашистима,
А слобода народима.[51]

Ево још једне песме:

Домовино мајко мила,
велика је твоја сила.
Постала си златна грана,
све кроз борбу партизана.
Да нам живи слога изабрата,
Муслимана, Срба и Хрвата.[52]

Из те тешке борбе против поробљивача и нечовештва наши народи су изашли збратимљени и чврсти у своме јединству, монолитни до данас а и у будуће не може друкчије бити, што и песма довикује:

[48] *Од борбата Народни песни*, собрал и редактирал Блаже Конески, Скопје 1947, стр. 46.

[49] *Народне пјесме о борби и изградњи*, Сарајево 1958, стр. 160—161.

[50] Josip Broz Tito, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb 1945, str. 3.

[51] *Народне пјесме о борби и изградњи*, Сарајево 1958, стр. 94.

[52] *Крајишке народне пјесме из народноослободилачке борбе и социјалистичке изградње*, Бања Лука 1949, стр. 6.

Тко' год нама на пут стане
Нек му мрка глава пане.

Уклањања нема ником,
Чистит ћемо све челиком.

Наша лађа смјело плови
Црвени нас барјак води.[53]

То нам потврђује још народна песма, у којој се на симболичан начин држећи се у колу изражава братство и јединство свих наших народа са другом Титом на челу, а тако збратимљени као никад раније наши народи смело граде ново човештво — социјализам:

Петстохиљад' бораца је пало,
А милион невиних поклано,

Док се ова створи тековина:
Демократска нам Југославија.
Њене кћери — шест милих сестара
Херој Тито са нама борцима
У народно коло сјединио,
Сад нам чврсто загрљени стоје
Никога се на свијету не боје.[54]

Сви досада наведени примери из богате разнице народног стваралаштва ослободилачке борбе изражавају одлучност, пожртвованост, самопрегор и велику оданост свих наших народа у борби за своју националну слободу и независност. „У тој епској борби, рекао је друг Тито, пуној драматских момената, испољило се братство и јединство наших народа, без обзира на националну, верску и политичку припадност. То уједно карактерише нашу оружану борбу против окупатора и националних издајица као праву народну револуцију".[55]

[53] *Народне пјесме о борби и изградњи*, Сарајево 1958, стр. 142.
[54] *Исто*, 162.
[55] *Knjiga borbe i oslobodjenja* 1941—1945, Загреб 1951, стр. 12.

Résumé

DRAGOSLAV ANTONIJEVIĆ

CHANSONS POPULAIRES SUR LES CRIMES DES FASCISTES ET L'HÉROISME DE LEURS VICTIMES

La base aux considérations de l'auteur sur ce sujet fut offerte par l'enquête de la Section de folklore de l'Institut etnographique de l'Académie serbe des sciences. Cette enquête est incontestablement la source la plus abondante de matériaux concernant la création populaire au cours de la Lutte pour la libération nationale et l'édification du socialisme. Il a utilisé, en outre, quelques recuels publiés et la littérature nécessaire.

L'auteur fait ressortir, dès le début, son intention de considérer le groupe de chansons sur les crimes et les cruautés de l'occupant et de ses collaborateurs, afin d'expliquer bientôt, d'abord, que ces chansons représentent une documentation extraordinaire et une valeur historique, des témoignages qui ne vieillissent jamais et, ensuite, qu'elle incitaient, d'une façon spécifique, à l'endurance, au courage, qu'elles maintenaient l'esprit et la force morale, la fermeté et la vertu, aux moments les plus graves de l'histoire de nos peuples.

Dans la première section l'auteur aborde les matérieaux concret sur les cruautés et les crimes dans la poésie, en prenant pour son point de départ les poésies populaires classiques. Il s'occupe, ensuite, des crimes particuliers et des souffrances en général, le plus souvent à la base des documents de la Commission d'état, qui sont reproduits d'une façon presque microscopique dans la poésie de la libération nationale. L'auteur formule une opinion sur l'origine et les causes des crimes, en soulignant le fait, que les massacres fascistes et la destruction des peupels et des pays avait au fond un but impérialiste et un caractère profondement raciste.

Après une analyse graduelle des crimes et des cruautés dans la poésie partisane, l'auteur passe à la seconde section, dans laquelle il traite le problème de l'héroisme des combattants et des victimes des crimes fascistes dans les chansons populaires. C'est alors qu'il propose une conclusion concernant ce problème, en la documentant de données d'archives et d'exemples de l'héroisme que respire toute la poésie.

Dans la troisième section on a traité la question des punitions les plus sévères que les masses du peuple exigeaient pour les occupants et leurs servieturs. Il cite un nombre considérable de vers dans lesquels on réclame le châtiment des traitres et des criminels, car, sans une punition juste infligée par le peuple, souligne l'auteur, il ne pourrait pas y avoir de l'avenir libre, créateur et clair assuré.

Dans la quatrième, dernière, section, l'auteur aborde la question de l'humanité et de la liberté, en citant les chansons qui caractérisent cette nouvelle voie socialiste et la perspective du développement futur de la société. Les vers les plus beuax chantent la fraternité et l'union de nos peuples.

Dans la concluion l'auteur met en relief, encore une fois, que ces chansons n'ont pas seulement reflété, mais aussi condamné le crime et la cruauté, et souligne le fait que le crime n'a jamais apporté de victoire et de gloire à qui que ce soit, mais seulement la défaite et la ruine définitive.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie № 3

ДЕСАНКА НИКОЛИЋ

ПРИЛОГ ЕТНОЛОШКОМ ПРОУЧАВАЊУ ЗБЕГОВА НА КОЗАРИ

1. Под појмом збега (збијег)[1] у већини случајева се подразумева скупина људи, коју неизвесност и борба за одржањем нагоне да у изванредним, обично ратним приликама напушта своје домове и бежи испред свирепости освајача, живећи у извесним организационим оквирима.

У бурној историји Јужних Словена многе војне најезде изазивале су покретања народних маса. Нарочито пред турским надирањем балканско становништво узмиче из равница и котлина у планине и из богатих у сиромашне крајеве.[2] „Оно се — како пише Д-р Никола Вучо — спасавало од Турака куд је знало. Склањало се у збегове и планине, селило се у најближе суседне земље преко Саве и Дунава; бежало је у Ердељ, Босну и Херцеговину и Далмацију и понеке динарске крајеве још непокорене од Турака. Некада густо насељени крајеви Србије остали су услед честих покретања становништва јако депопулисани".[3] Јован Цвијић, који повлачење пред завојевачком војском убраја у главне особе, не искључује као историске узроке за миграције нашег становништва ни многобројне буне и устанке, који се јављају већ од XVI века на нашем тлу.[4] Отада па до у најновије време, пише Цвијић, испремешатано је скоро све становништво на простору од Велешке клисуре на Вардару, до Загребачке Горе, а главну масу тих што се крећу и насељавају чини динарско становништво."[5]

Међутим било је и локалних миграција изазваних историским узроцима, при којима се народ покретао по познатим крајевима и углавном се враћао по престанку моменталне опасности. По једном документу из

[1] Вук Стеф. Караџић, *Српски Рјечник*, Београд 1935, св. Збјег; овај израз има каткада и топографско значење (село Збјег, срез Славонски Брод, село Збјег, срез Приједор, село Збјеговача, срез Кутина), Именик места, Београд 1956, 485.

[2] Д-р Јован Цвијић, *Балканско Полуострво*, I, Београд 1922, 184.

[3] Д-р Никола Вучо, *Привредна историја Србије*, Београд 1955, 126—127.

[4] Потресну слику збега пред Кочину Крајину 1780 године у селу Неменикуће испод Космаја даје Милован Видаковић у својој *Аутобиографији:* „Тешка је била та зима у збегу, смрзнути потоци почеше под ледом издисати. По колибама је горела ватра дању и ноћу, људи су од дима почађавили, а од глади и страха изнемогли, да их је била жалост погледати. Хране је брзо нестало, нестало је и соли и није могла нигде да се набави. Јело се несољено месо и хлеб што се затекао па су се многи поразбољевали и почели да умиру. Када је хлеба нестало, брали су ресе од леске и то су млели да једу, али је било тако горко да се није ништа могло јести." — Гласник *Српског учевног друштва*, 30, 1871.

[5] Јован Цвијић, *нав. дело* 163.

1878 године, војвода Машо Врбица јавља Окружном поглаварству у Котору „да се народ из Округа Невесињског и Гатачког (избјеглице) припреми за повратак на своје огњиште, јер се — како се даље наводи — народ збјегао на простору од Дробњака до Бањана."[6] Тако исто у току Илинденског устанка 1903 године народ из неких крајева Македоније живео је извесно време у збеговима. Највећи збег из тих дана био је у селу Рашанцец код Охрида.[7]

2. Други светски рат је изазвао већ првих дана покретање становништва и многе збегове на готово читавој територији Југославије.[8]

Примери страдања жена, деце и старих људи у збеговима од 1941—1944 године претстављају теме многих наших уметника и писаца.[9] „На планини Цинцару, 1942 године, када су наше главне снаге биле стациониране за напад на Ливно, први потресни призори били су људи избегли од усташког покоља. То је био повод да уносим у своје белешке и те мотиве" — каже сликар Пиво Караматијевић. Књижевник Бранко Ћопић у својој књизи „Пролом" износи неке детаље и о избеглом становништву.[10] Страдања и виталност народа Козаре после офанзиве 1942 године нашли су уметничко уобличење у познатој песми књижевника Скендера Куленовића „Стојанка мајка Кнежопољка."[11]

---

[6] Државни архив Котор, документ од 4. X. 1878 (б. б.).

[7] Александар Христов, *Илинденски зборник 1903—1953*, Скопје 1953, 179.

[8] Према непотпуним подацима у току НОБ било је збегова народа у разним крајевима наше земље (изузима се збег у Ell-Shatt-у у коме се за време VI непријатељске офанзиве налазило евакуисано становништво из Далмације, јер прелази наше територијалне оквире).

Склањање народа у земунице било је познато у Србији на терену Аранђеловца (с. Бања) одмах после I непријатељске офанзиве (Олга Милетић-Шевчик и Надежда Јовановић, Две хронике из Народноослободилачке борбе, Београд 1957, 94—95). Такође се зна да се испред непријатеља народ у Војводини склањао у такозване базе. За народ Црне Горе и Херцеговине у току рата склоништа су били катуни и пећине (према саопштењу Д-р Душана Недељковића и Бранка Ћопића). У селима око Велебита становништву је ова планина служила као уточиште нарочито 1941 и 1942 године (саопштио потпуковник Ратко Вурдеља). Повлачио се и народ Кордуна 1943 године (Жене Хрватске у Народноослободилачкој борби, Загреб 1955, 258—259). У току рата пребачено је само са Приморја и отока на Вис 35.000 избеглица (Јосип Черни, Наша ратна морнарица у Народноослободилачком рату, Војно-историски гласник, Београд 1958, 72). У току IV непријатељске офанзиве у планину Грмеч склониле су се масе избеглог народа са стоком (Петар Томац, IV непријатељска офанзива, Београд 1951, 79). По масовности и пространству познат је био Бански збег. Још 1941 године народ са овог подручја склањао се од усташа у Зрињску Гору у народу звану „Шамарица" („Шамарице мајко наша, ти нас чуваш од усташа"). За време IV непријатељске офанзиве села Баније измичу ка Бихаћу и Петровцу. Њима се прикључује становништво осталих угрожених области. Касније се један део народа враћа преко Козаре за Банију, главни део становништва ишао је са партизанским јединицама преко Лике и Кордуна, а мањи део се повлачи ка Црној Гори. Мало их је дошло кућама, јер је успут харао тифус (по сећању потпуковника Боже Радмановића).

[9] Народноослободилачка борба у делима ликовних уметника Југославије, Београд 1958, аутори: Маријан Детони, Фране Баћоє, Ђорђе Андрејевић-Кун, Владимир Јелић, Оскар Херман и Никола Бешевић.

[10] Бранко Ћопић, *Пролом*, III део, Београд 1958, 639.

[11] Скендер Куленовић, *Стојанка мајка Кнежопољка*, Крајишке бригаде Београд 1954, 313—315.

Како је Народноослободилачка борба у Југославији вођена под специфичним условима, то и збегови народа у овом рату имају другачији развитак него у прошлости, јер су револуционарне промене истовремено деловале и на народни живот. Иако се у почетку јављају углавном стихијно, збегови у НО рату убрзо постају део новог друштвеног организма који се рађа, чији корени дубоко задиру у живот и обичаје становништва. Људи из крајева који су под непријатељем беже на ослобођену територију, на којој се упоредо са војним успесима поставља и учвршћује народна власт. Новоформирани Народноослободилачки одбори помажу настрадало становништво. Тако се, например, у гласилу АФЖ-а за округ Карловац 1943 године наводи да су у Лици, на путу од Дољана до Раковице, радиле прелазне кухиње за избеглице из Баније, Кордуна и Лике, „који су за време IV непријатељске офанзиве бјежали пред непријатељем у Босну и враћали се натраг на своја попаљена згаришта."[12] Безброј примера говоре да војска, која је црпела своје снаге из народа, није напуштала голоруки живаљ, већ је избеглом становништву омогућавала слободне пролазе и опскрбљивала га основним потребама.

Повлачења становништва пред непријатељем нису била истог трајања и обимности, што је, између осталог, зависило и од тренутне војне ситуације и локалних прилика једнога краја.

3. Досада, колико знамо, не постоји посебан напис о збеговима народа на Козари, мада се о војно-политичким збивањима на овом подручју доста писало. У ове прилоге спадају објављена документа Војноисториског института ЈНА и књига Рада Башића „Устанак и борбе на Козари 1941—1942" (Београд, 1957) у којима се у општим цртама помињу и збегови народа појединих срезова који припадају Козари. У радове који дочаравају потресне и сугестивне призоре борби на Козари долазе у обзир романсирана варијанта Башићева књиге „Козара љета 1942" (Београд, 1958), затим чланак Васе Бутозана „У Козари за време непријатељске офанзиве" (Крајишке бригаде, Београд, 1954, 175), као и напис Јоце Марјановића „Четрдесет дана и четрдесет ноћи борби на Козари" (Крајишке бригаде, Београд 1954, 161).

У изворни материјал спадало би неколико написа са терена Козаре из ратних дана 1941—44 године у савременим листовима, који су излазили углавном на Козари, тј. у Босанској Крајини. Наводимо следеће: Крајишке партизанске новине, штампане у Приједору и на Козари 1942 године, Нови Козарски вјесник из 1943 године, С фронта слободе, 1944 године и Глас, издат у Босанској Крајини 1944 године.

За судбину народа који је непријатељ после офанзиве 1942 године заробио на Козари сазнали смо једним делом и из чланка Драгоја Лукића, објављеног у неколико наставака у листу „Комунист", почев од 7 маја ове године.

Извесне претпоставке ћемо документовати фотографијама снимљеним у време офанзиве, тј. за време збега на Козари. Овај илустровани материјал је из фото-архиве Војног музеја ЈНА и Завичајног музеја у Приједору.

[12] Жене Хрватске 259, чланак из *Ријечи жене*, број 6—7 од 1943, док. број 165.

Један део података изнетих у чланку сакупљен је у народу у току априла, маја и јуна месеца ове године и то: у Београду, Бања Луци, Приједору и Босанској Дубици, као и у селима: Омарској (срез Бања Лука), Међувођу и Кнежици (срез Босанска Дубица). Податке су нам дали војна лица — учесници борби на Козари, грађанство (позадински и партиски радници), жене и деца који су били у збеговима и др.

4. *Повремени збегови* (до офанзиве 1942 године). Област о којој је реч претставља северније делове Босанске Крајине, укључујући углавном уже етничке целине Кнежопоље и део Лијевча.[13] Осим саме Козаре у ужем смислу, на коју се на северу наставља планина Просара, а на југу планина Пискавица, ова област се шири и на насеља у падинама Козаре, на тзв. Поткозарје.

По природи земљишта ово је углавном богат крај, са земљорадњом и сточарством као главним занимањима становништва. Већ пре овога рата користиле су се шуме помоћу парних стругара, а од воћарства шљиве су нарочито биле на гласу.[14] Ангажовање већег дела становништва око градова у индустрији утицало је, уз остале чињенице, да су становници Поткозарја постепено губили стари начин живота и схватања што се одразило и у материјалној и духовној култури.

Долазак Турака у XV веку и чести ратни сукоби између Аустрије и Турске током XVII и XVIII века доводили су до тога да је народ кога су Турци и Аустријанци насељавали у те, тада опустеле крајеве, био час под аустриском, час под турском влашћу. Када је Карловачким миром 1699 године Аустрија предала Турцима област преко Уне, сви Срби и нешто Хрвата из тога краја, а нарочито са Козаре и околних места, прешли су преко Саве и Уне бојећи се насиља и настанили се у Јасеновцу, Дубици, Слабињи, Комоговини и другим местима. Међутим, Пожаревачким миром 1718 године Аустријанци насељавају на ову опустелу територију народ из околине Приједора, Бугојна, Бања Луке и осталих места која су тада била под Турском. Године 1739, миром у Београду Књежопоље и Новски срез припали су поново Турцима. Већи део становништва из ових крајева прешао је у Банију и настанио се око Војнића и Петриње.[15]

Све је то утицало да је пре овога рата на овој територији било становништво различитих конфесија и националне припадности, али ипак са претежним делом српског живља.[16] Спровођење плана о потпуном уништењу овог етничког елемента од стране тзв. Независне државе Хрватске изазвао је страх у народу већ првих дана окупације.

[13] Кнежопоље (по речици Кнежици која се улива у Мљечаницу, а ова у Уну близу Босанске Дубице) се простире од Уне ка Приједорском срезу од кога је одвојено Козаром. Ограђено планинским венцем и Уном, Кнежопоље је целина са Босанско-Дубичким срезом као центром (Драгослав Алексић, *Кнежопоље и Кнежопољци*, Босанска Дубица 1931, 16). Лијевче поље се налази јужно од Босанске Градишке између огранака Козаре и реке Врбаса.

[14] Драгослав Алексић, *нав. дело*, 28—34.

[15] *Ibid*, 11—24.

[16] У Кнежопољу пре Другог светског рата од укупно 33.350 становника било је православних 28.587, католика 1.631, муслимана 3.017, евангелиста 288 и нешто мало Јевреја (*Ibid*, 29).

У тим моментима Комунистичка партија на терену Козаре позивајући народ на устанак указује на разне начине борбе са окупатором и тиме онемогућава план непријатеља за истребљење српског становништва. Богата борбена традиција Крајишника долази до пуног изражаја, те се у селима ближе Козари већ тада јављају прве партизанске групе.[17] После првих борби и првих успеха устаника под њиховом контролом су се налазиле села која леже на западним и северозападним падинама Козаре. По Ради Башићу прва слободна територија простирала се између Козаре и Просаре с једне и река Уне и Сане са друге стране. Њу су поред група наоружаних партизана чувале и браниле више стотина ненаоружаних устаника „вилаша" и „рогуљаша". О њима се и данас прича у народу, јер су се готово голоруки противстављали наоружаном непријатељу, који се у то време био повукао у Приједор, Босански Нови, Босанску Дубицу, Босанску Градишку и друга упоришта. Ти ненаоружани устаници су тада бранили у првом реду своја села и куће на тај начин, што су организовали положаје за одбрану од непријатељских напада из оближњих гарнизона, образујући „фронтове" према непријатељу.[18]

Када је долазило до укоба између партизана и непријатеља који је на више места покушавао да угрожава слободну територију, већ августа 1941 године јављају се први збегови народа.

Старци, жене и деца напуштали су своје куће, бежећи према гребенима Козаре, „јер су усташе палиле и убијале све од реда".[19] Народ је одлазио у подкозарска села, јер су устаници дајући отпор непријатељу обезбеђивали комуникације, које из околних градова воде према Козари. Тако је пред напад устаника на општину у селу Паланчишту код Приједора народ из околних села: Чиркин Поље, Доњи Орловци и Доњи Гаревци, која се налазе јужно од друма Приједор — Бања Лука, избегао северно од друма у шуме које се везују с Козаром.[20] За покретање становништва Приједорског среза зна и генералмајор Жарко Зрењанин, који је тада боравио на овом терену. „Народ се кретао и дубље у Козару, било их је и на Маслин Баиру". Становништво око Босанске Дубице ових дана такође се склањало од непријатеља, али није залазило у саму Козару. Ишло се даље од пута Дубица — Приједор којим су тада комуницирали Немци.[21] Следеће године у фебруару било је избеглог народа у самом подножју Козаре, на местима Мацуре и Продани, јер је непријатељ вршио пробој из Дубице ка Приједору.[22] Као одмазда за успехе устаника на сектору Бања Лука — Босанска Градишка непријатељ је палио села на овој територији, каже један од преживелих бораца. Зато се становништво из села Бакинци, Крнете, Романовци, Миљевци, Јазовац, Церовљани, Берек, Турјак, Драгељи, Цимироти, Кијевци и други, 10—11 марта 1942 године масовно креће са партизанским

[17] Раде Башић, *Устанак и борбе на Козари 1941—1942*, Београд 1957, 25.
[18] *Ibid*, 24.
[19] *Ibid*, 43.
[20] Према саопштењу мајора Гојка Вујичића из Приједора.
[21] Саопштио Душан Вучен из с. Доњи Јеловац (Босанска Дубица).
[22] По сећању Благоја Виле из с. Горњи Јеловац (Приједор).

јединицама ка Козари, зауставивши се у селима Грбавци, Доњи и Горњи Подградци, Јабланица, Совјак, Милошево Брдо, Врбашка, Бистрица и Гашњица.[23]

По већем броју изјава очевидаца сва ова кретања становништва до непријатељске офанзиве 1942 године, позната у народу као Козарска офанзива, имала су привремени и локални, ако би се могло рећи међусеоски карактер. Бежало се на слободну територију, а даље од путева и комуникација. И поред тога, се већ тада јављају прве клице заједничког живота и међусобне помоћи, уз сталну подршку сеоских одборника. Можда би убедљиву слику о заједничкој помоћи народа у ово време пружило сећање мајора Гојка Вујичића о формирању заједничке кухиње на терену Приједорског среза. „Другог или трећег августа 1941 године на састанку у Команди (Чупића кући) одлучено је да се оснује привремена кухиња за збег у засеоку Ковачевића, одакле се слала храна и засеоку Радаковића, где је такође било избеглог народа. Уз потврде од устаничких одборника узимана је од имућнијих сељака стока, купус, кромпир итд. Храна се кувала у казанима за печење ракије, који су добијени од засеока Симатовића, Ковачевића и Бановића. Како се ово одигравало у јеку жетве, избеглице су обављали и жетву по овим селима, па је превежена и вршалица Младена Вујичића из села Божића, која је врла народу жито уз камату 8%, при томе је 5% ишло власнику вршалице, а 3% у фонд за исхрану избеглица. Жито се млело у поточњацима, а хлеб се пекао у пећима у селу Ковачевићи. Кухиња је била организована по угледу на војничке логоре. Трајала је до 23 августа исте године, до напада Немаца из Приједора. Услед тога је народ из овог краја морао да се повлачи дубље у Козару."[24]

Ово је била велика прекретница у психи нашег човека везаног за свој комад земље, јер је било случајева, каже један од испитаних (село Божићи, срез Приједор) да су неки да би и даље обрађивали своју земљу, иако су им куће попаљене, по својој жељи били смештени код домаћина чије су куће биле у близини њиховог имања.[25] Међутим то су појединачни случајеви, јер многобројни примери указују на то да су већ крајем 1941 године револуционарне промене деловале да је народ релативно брзо преживљавао традиционално и уско схватање о искључивој везаности за своју територију и село.[26] На ово је знатно утицала и близина ослобођеног града Приједора маја месеца 1942, из кога је зрачио прилично интензивни привредни и културни живот у околна села. У „Крајишким партизанским новинама" од 5. VI. 1942 године каже се

[23] Податак дао Бранко Суручић, директор Народног музеја у Бањој Луци, који је за време рата као политички радник боравио на терену Босанске Градишке.

[24] По саопштењу мајора Гојка Вујичића.

[25] Саопштио генералмајор Жарко Зрењанин, који је од 1941 и за време офанзиве на Козари боравио на терену Босанског Новог и Босанске Костајнице.

[26] Крајем 1941 године долази до проширења слободне територије. Од фронталне борбе које су једино биле прихватљиве за сељаке-устанике (одбрана села и домова) формирају се партизанске ударне групе које су исте године послужиле као језгро будућих чета. У вези са тим скоро свако село је захваћено народноослободилачким покретом, у којима се организује власт са разноврсном политичком активношћу у народу (Раде Башић, *нав. дело* 48, 62, 64).

између осталога да се у циљу оживљавања замрлог привредног живота и помоћи становништву понова отварају пазарни дани на местима где су се и раније одржавали и да се помаже настрадало становништво из новоформираних магацина НО фонда.[27] У циљу просвећивања становништва ницали су аналфабетски, болничарски и други течајеви.[28]

У овом периоду привремених збегова, тј. 1941 и у првој половини 1942, народ Козаре је живео полулогорским животом углавном на ослобођеној територији штићеној партизанским јединицама. Али и поред тога су се одржавали неки стари обичаји, јер су их организатори Устанка омогућавали па чак и учествовали, у њиховом извођењу. Генералпотпуковник Бошко Шиљеговић, један од руководилаца Устанка на Козари, сећа се да је присуствовао једној слави у селу Мразовци (Срез дубички) с јесени 1941 године. Том приликом чуле су се и здравице уз које се говорило: „Вала и ејвала, друже и домаћине, дабогда се поносио као орао висином, као море дубином, као Лијевче Поље коњима, као Кнежпоље бунама." Поједини домаћини, слављеници, позивали су на славу и војску, по једну читаву чету војника у којој је поред Срба било и муслимана. Народ је о овим празницима слао штабовима јединица поклоне у храни (печеница, колачи).[29] Из овога уочавамо континуитет у одржавању неких обичаја и у овим ратним приликама. Нова народна власт их је подржавала, јер то није нарушавало принципе Народноослободилачке борбе. Међутим специфични услови измењених друштвених збивања почели су да угичу и на те обичаје. То се например опажа у увођењу речи „друже" уз реч „домаћине" о слави, или неуобичајене званице — чета војника са командиром, чиме су се продубљавале везе са народом и остваривало јединство.

Упоредо са донекле измењеном применом старијих обичаја, ново време намеће и своје празнике. Тако се 1942 године први пут у овом крају уводи празновање 1 маја, 5 дана пре ђурђевдана који се такође одржавао. До офанзиве било је и случајева свадбе и то обично пред одлазак неког младића из села у јединицу, али у већини примера са ритуалом сведеним на најмању меру.[30]

Овај интензивни живот слободних козарских села прекинут је за извесно време непријатељском офанзивом, да би се наставио под веома тешким и специфичним условима у самој планини, највећем и најдужем збегу народа овога краја.

5. *Како је дошло до збега* 1942 *године?*

Ако се говори о узроцима појаве овог збега морају се имати у виду више компонената, које се међусобно прешлићу. Међу првима су војнополитички разлози.

---

[27] *Крајишке партизанске новине,* Приједор, бр. 21, од 5. VI 1942 (Народни музеј у Бањој Луци, инв. бр. 222).

[28] Раде Башић, *нав. дело,* 166.

[29] По изјави генералпотпуковника Бошка Шиљеговића, једног од организатора устанка у Козари 1941 године, који је до офанзиве био члан Оперативног штаба на терену Козаре.

[30] Изјава генералпотпуковника Бошка Шиљеговића.

Како се Козара обзиром на комуникацију налази на важном месту, а партизани су прекинули саобраћај Бања Лука — Сања, а угрожавали су магистралу Београд — Загреб у долини Саве, 3 марта 1942 године у Опатији, на саветовању немачких, италијанских и усташких војних претставника донета је одлука о операцијама које би разбиле велико устаничко жариште каква је била Козара.[31] Тако по једном објављеном документу из тога времена сазнајемо да је ова непријатељска офанзива на нашу ослобођену територију имала задатак да уништи нашу војску, а сву позадину, народ, одведе у логоре и исели са њихове земље.[32] За уништење партизанских снага на Козари непријатељ је формирао специјалну борбену групу „Западна Босна" („Kampfgruppe Westbosnien") под командом немачког генерала Штала[33], која је била бројна и технички веома добро припремљена.

Код партизанских јединица, које дотле нису знале за веће губитке, дошло је до потцењивања непријатељских снага. Штаб одреда, уместо да искористи повољне прилике за пробој из окружења, наређује јединицама прихватање борбе не верујући да ће непријатељ заузети Козару.[34] Услед тога се и даље примењивао фронтални начин борбе, углавном ради одбране становништва, што је било резултат међусобног јединства и поверења војске и народа. У тим условима доноси се и одлука о повлачењу народа у планину. Овоме је допринело и раније искуство о добро организованим повременим збеговима до офанзиве, као и доста жива традиција о склањању народа у Козару из устанака против Турака током XIX века.[35] Тако су родитељи Васе Раилића из Малог Паланчишта (Приједор) за време Босанско-херцеговачког устанка 1875—1878 године прешли Уну преко Козаре и Просаре и за неколико месеца се настанили у Славонији. „Када су се вратили — наставља Раилић — година је била родна, све презрело, а стара кућа зарасла у коров."[36] И стари Владо Алексић из Горњег Јеловца (Приједор) саопштава да се на западном делу Козаре између села Јеловца и Паланчишта налази ненастањено место, у народу звано „Збјежине", где су у периоду 1875

[31] Офанзива на Козари је саставни део III непријатељске офанзиве која је прво захватила Источну Босну, Црну Гору и Херцеговину, затим је пренета на Козару и у Славонију (Раде Башић, *нав. дело*, 173).

[32] *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, том IV, Београд 1953, БиХ 1942, 341 бр. документа 128.

[33] *Зборник докумената*, књ. V, Београд 1953, 9, бр. док. 100.

[34] Раде Башић, *нав. дело*, 65.

[35] Процес читлучења, увођење трећине, безобзирност закупаца и систем турске управе изазивали су отпор сељачких маса и у северном делу Босанске Крајине. Услед тога се 1858 године диже на устанак народ Босанског Новог, Костајнице, Дубице и око планине Козаре. Иако су ови устанци услед недовољне организованости брзо угушени у народном сећању су се сачувале ове борбе под називом „Прва Пецијина буна" по истакнутом хајдуку и вођи устанка Петру Пецији Петровићу (1826—1875). Године 1875 избија устанак у самој Козари, чији је непосредан повод био појачано насиље заптија. Зато народ бежи дубље у планину и склања се преко границе *Буне и устаници у Босни и Херцеговини у XIX веку*, Београд 1952, 62, 64, изд. Војноисториског института ЈНА).

[36] По саопштењу Васе Раилића, старог 60 година, из с. Мало Паланчиште (Приједор). За време рата био је политички радник. До офанзиве је био претседник НОО општине Приједор.

—1878 године многи Турци изгинули у борби са устаницима. Ово место је и у Другом светском рату (заклоњено, долина испред које је брдо Клипан, које се служило као осматрачница) једно време послужило као склониште народу околних села после офанзиве 1942 године.[37]

Повољни привредно-географски услови Козаре такође су били важни за настанак збега. Козара није непроходна и висока планина. Релативно је ниска и приступачна. Највиши врх Вучковац Камен износи 978 метара. Махом је под шумом чију букову грађу је околно становништво експлоатисало и пре рата. Богата је водом, чије косе натапају речице Мљечаница и Грачаница. Зато хроничар каже: „А зелена Козара богата буквама и зимзеленим дрвећем, прошарана поточићима и потоцима, начичкана изворима који лијече, примила је своју дјецу — избјеглице у својим стрмим јарковима, косама, под дебеле букве, високе борове, припремила им добре збјегове, густа скровишта, нова обитавалишта.“[38]

Сви ови разлози били су углавном одлучујући да се донесе одлука о евакуацији угрожених села Костајничког, Новског, Дубичког и Приједорског среза у Козару. На иницијативу Окружног комитета формиран је у току офанзиве Одбор за одбрану Козаре и Кнежопоља са задатком да „организује збјегове, успостави ред у њима и развије политички рад са народом у позадини“.[39] Крајишке партизанске новине 26 јуна 1942 године доносе вест да је Народноослободилачки одбор за одбрану Козаре предузео све мере „да народ у Козари склони главу на најсигурнија места, да ни једна жива душа не скапа од глади и да избегли народ не остане откинут од своје војске, него да је из збегова и даље помаже.“[40]

Онога истога дана, 10 јуна 1942 године, када је почела офанзива је изазвала масовно повлачење становништва са угрожених подручја. Непријатељ је кренуо из градских центара, повезујући стрељачким стројем обруч око Козаре дубоко у селима, док су партизанске јединице, сврстане у четири батаљона II Крајишког одреда убрзо наступале у сусрет непријатељу, пресрећући огромне масе становништва.

По сећању извесног броја учесника, кретање становништва се одвијало на следећи начин:

Нападом Бањалучког здрута на линији: Ивањска, Козарац, Приједор и борбене групе „Путлиц“, непријатељ је тенковима ушао у Козару и Приједор.[41] У вези са овим нападом, народ чија се села налазе на релацији Бања Лука — Приједор (осим дела становништва испод ове пруге које се повукло у правцу Подгрмеча — Лушти Паланка) бежи у Козару и то: Верићи и Бистрица у Брусовац, Омарска и Ламовита

[37] По сећању Владе Алексића, старог 62 године, из с. Горњег Јеловца.

[38] Васо Бутозан, *У Козари за време непријатељске офанзиве*, Крајишке бригаде, Београд 1954, 175.

[39] Раде Башић *нав. дело*, 205.

[40] *Крајишке партизанске новине*, бр. 32, год. I, од 26 јуна 1942 — чланак: Козара—ковачница јединства партизана и народа (Нар. музеј Бања Лука, инв. бр. 490).

[41] Раде Башић, *нав. дело*, 189—190.

у Широки Бријег, а Бабићи и Балте у Мраковицу.[42] Овог становништва било је и на другим теренима Козаре: на Комајској Коси, Љетишту, Трешњевом Брду и Крндији.[43]

Истовремено се и становништво Приједора и околине повлачи ближе гребенима Козаре. То је настало због тога што је непријатељ у борбама 10—14 јуна, спојивши своје снаге из Босанског Новог и Бања Луке, обухватио Козару и с југа.[44] Зато народ бежи северно од ове линије, и то становништво из околине Приједора (Јаруге, Ђиркин Пиље, Орловци, Гаревци) иде преко дубичке цесте и Црне Реке према Похоринама, са задржавањем у устаничким селима: В. и М. Паланчишту, Божићима, Радаковићима. Када се непријатељски обруч почео све више стезати угрожавајући и ове терене, домороци ових села и новопридошле избеглице улазе све дубље у Козару.[45] Тако се по речима Васе Раилића највећи збег формирао на ненастањеном, шумовитом делу Козаре и то на Командама код Чупића кућа, Трешњевој Коси, Јеловачи, Великој Градини, Малој Градини, Растевој Коси, Палежу, Медњаку у околини Мљечанице, и од Бокана до саставака Мљечанице и Грачанице.[46]

Из Босанско Новског среза, који је у исто време био угрожен (10 јуна, део снага борбене групе Wedel са деловима првог домобранског збора преузео је напад из Босанског Новог и продро до села Сухача на путу према Љубији) услед репресалија које је непријатељ вршио над народом, ишло се према путу Босанска Дубица — Приједор и заустављало у самој Козари више места Бокан и код Саставака.[47]

Становништво које се налазило на простору између Босанског Новог, Костајнице, и Босанске Дубице, из села Марини, Јутрогошта, Горња и Доња Драготиња и Стригова, такође је прелазило преко Јеловца и смештало се на Великој и Малој Градини, код Чупића кућа и на Трешњевој Коси.[48]

Неколико казивача тврде да је и становништво готово свих села Дубичког среза кренуло према Козари. Бошко Мазалица из села Дворишта (Босанска Дубица) напомиње да су 7 села општине Кнежица (Босанска Дубица) дошла право у Широку Луку и то: Дворište, Мурати, Ушивац, Градина, Крива Река, Јутрогошта и Јеловац. На Медњак је распоређено становништво из Бјелајца, Маглајаца и Влашковаца.[49]

---

[42] По саопштењу Саве Јањића, старог 52 године, из села Ламовите (Бања Лука). За време офанзиве 1942 године био је комесар за исхрану у НОО општине у Омарској (Ламовита), а касније претседник НОО општине Омарска.

[43] По речима Милована Поспаља, старог 51 годину, из села Бистрице (општина Омарска) првоборац, ратни војни инвалид, борио се у Козари у саставу III батаљона II Крајишког НОП одреда.

[44] Раде Башић, *нав. дело*, 194.

[45] Податак дала Савка Вила, стара 39 година, активни помагач у НОБ на Козари, из с. Божића (Приједор).

[46] Саопштио Васа Раилић.

[47] Раде Башић, *нав. дело* 200; по саопштењу Марка Згоњанина, из с. Велике Жуљевице (Бос. Нови) старог 27 година, за време рата био у збегу.

[48] По речима Благоја Виле.

[49] Саопштио Бошко Мазалица, стар 50 година из с. Дворишта (Босанска Дубица), првоборац, за време рата одборник.

Нека села Кнежопоља која припадају Дубичком срезу кретала су се преко Елезоваче на Поглеђево, Палеж и Широку Луку.[50]

На овај начин већ у првим данима офанзиве читава Козара постала је један велики збег народа из подкозарских села.

Народ је са собом понео најважније ствари, неко више а неко мање, што је зависило између осталог и од имовног стања и од удаљености појединих села од саме планине. Становништво из села која су

[50] По речима Миље Букве из с. Брекиње (Бос. Дубица), Саве Тривић из с. Побрђана (Бос. Дубица) и Јоке Аћимовић из с. Оцинаца (Бос. Дубица), које су преживеле збег у Козари.

ближа планини имало је на расположењу више времена да се припреми „за шуму". Оно је понело собом и на осамареним коњима делове преобуке и покућства. Тако су се у планини касније могли наћи: колевке, наћве, постељина — покривачи (пољаве, бељци), корита, бурад за воду па чак и штедњаци, „да ништа не остане Немцима", каже један од учесника овога збега.[51] Као обавезан предмет, без кога је ретко која породица кренула од куће, био је котлић - котао.

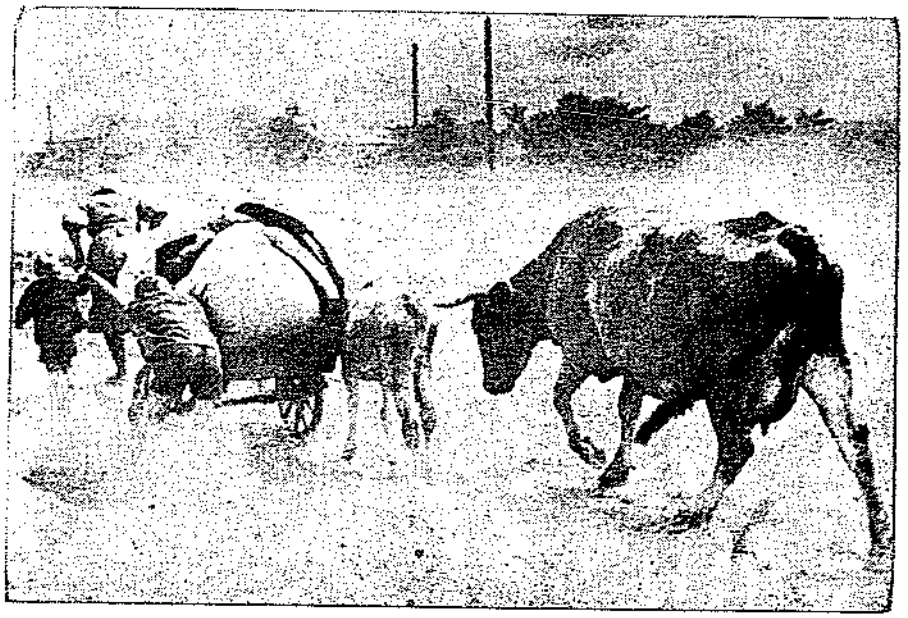

Зато је и логично да су новоформирана насеља, са најпотребнијим предметима, могла да омогуће одржавање даљег домаћинства и да делују као пресељена станишта из завичајних села. Уз покућанство потерана је и жива стока. Међутим, било је избеглих из околине градова и дотле слободног Приједора као и из села покрај путева и саобраћајница који услед журбе нису успели ништа да понесу јер им је и сам живот био у опасности.[52] Али, и поред међусобног помагања самих избеглица ове породице су првенствено биле посебна брига чланова Одбора.

6. *Како је збег настао и како се организовао?* Избегло становништво је долазило на територију која пре овог рата углавном није била настањена, осим са мањим бројем сточарских колиба где су поједине породице

[51] По речима Паве Бакић, старе 66 година, из с. Међувоће (Бос. Дубица) била у збегу.

[52] Раде Башић, *Козара љета 1942*, Сарајево 1958, 41.

(Ковачевићи, Радаковићи, Бановићи, Јаружани) пре Другог светског рата имале своје испаше, с правом да секу шуму на тој територији. Тако се на крчевинама где је сађен кромпир и сејани јечам и овас наилазило и на очуване колибе. Оне су биле саграђене од облица јеловог или буковог дрвета, од чега су били зидови, док је кров обично на две воде, био од шиндре.[53]

Осим ових сточарских колиба правила су се и нова привремена стаништва, у народу позната под именом бајте. Било је породичних бајти, а догађало се да више фамилија праве заједничку колибу.[54] Бајте су могле бити с кровом на две воде, али по казивању народа, у више случајева су се правиле с кровом на једну воду. Неке су се и укопавале, што је зависило од терена. Материјала је било довољно јер се до њега брзо и лако долазило организованом сечом буковог дрвећа и лиснатих грана. Тако је једна бајта могла да се направи за један до два часа. По речима неколицине испитаних, процес и начин израде био је овакав: На четири тачке, које повезане чине квадрат, побију се у земљу четири коца „сове". Постављају се две више, две ниже. Ове се облице подупиру „кладицама" са три стране, тј. између појединих усправних кочева ставе се водоравно неколико облица, док се празнине између њих заплету грањем и лишћем. На овај начин добијена три зида су затворена док је четврта страна (улаз) отворена. Кров, „сљеме" је косо (од грања и лишћа) и надвисује се изнад отворене стране колибе, где се ложи ватра. Унутрашњи део колибе прекривен је биљцима и служио је за спавање, док је на предњој страни, при улазу, било постављено привремено огњиште и то овако: између две усправне дрвене сове — рашље постављало се треће дрво „верижњача" дебела мотка за везивање верига, о које се вешао котлић. Ватра се ложила на земљи и то је био „прп". Тај комад земље био је ограђен камењем, али на који се могао стављати и трећи потпорити песковити камен који не пуца од ватре (каквих има доста у Козари) који је служио при справљању хране.[55]

Поред колиба израђивали су се и торови за стоку, јер је требало сместити бројна говеда, овце и коње.

Израђене од лакшег дрвеног материјала (већином од грања и „на брзу руку", како кажу очевици) ове колибе су углавном служиле као заштита од временских непогода. Зато су се људи у последњим данима офанзиве приликом упада непријатеља у планину привремено скривали и у шупље дрвеће оборених букава.[56] Занимљив и веома драстичан пример заклона наводи Душан Вучен из Кнежице. Он каже да се у отсудном моменту нашао у „дробу" — утроби закланог говечета, да га непријатељ не би приметио.[57] Било је и разних других начина сакри-

[53] Саопштио мајор Гојко Вујичић.

[54] По речима Милована Поспаља.

[55] По саопштењу: Савке Виле, Гојка Вујичића, Милована Паспаља и Саве Јањића.

[56] Податак пружио Бошко Симатовић из Приједора, за време рата политички радник у Приједору.

[57] Овај податак је добијен од Душана Вучена, старог 52 године, првоборац, у време офанзиве био одборник.

вања у овим изузетним приликама али оваква места се не би могла назвати одређеним стаништима.

Народ је на територију Козаре пристизао у групама, које у већини случајева нису биле везане само крвним сродством, већ и територијално „како се ко затекао". Одбор који је руководио одбраном одређивао је где ће се ко сместити. Поједини срезови нису могли бити на истом месту, па чак ни поједине општине. Исто тако није могло бити ни стриктне поделе између села, већ су се углавном почеле изграђивати бајте по групама онако како су пристизале.[58]

Ради лакшег руковођења, евиденције и међусобне помоћи заведен је нови облик разврставања становништва по тзв. секторима — јарковима. Сектор је обухватао једну пошумљену територију, увалу, косу са водом у близини (таквих је доста у Козари, нарочито дуж реке Мљечанице и њених притока). У једном јарку је могло бити изграђено до 300 бајти.[59] Сваки сектор је претстављао једну групу колиба, насеље, из кога су се људи према приликама исељавали, или у које су нови придолазили. Пред улазом у сваки сектор налазила се бајта са канцеларијама или „уредом", у коме је боравио одборник, руководилац целог сектора. Тако Бошко Мазалица из села Двориште, који је био руководилац шестог сектора, каже да се пред његовом бајтом, на дрвету прекривеном комадом хартије, налазила исписана парола. „Секирама и вилама бранићемо Козару". Ту је била и табла са назначеним бројем сектора и именом одговорног одборника.[60] Душан Вучен из Кнежице, који је руководио сектором од 500 људи, носио је око руке белу траку са ознаком свога сектора.[61]

Како је одборник организационо држао целокупни живот у сектору, била је извршена подела рада међу становништвом таквог насеља. То се наметнуло само као формални оквир свих оних активности којих је био свестан сваки члан ове заједнице а које су биле: непрестана подршка војске и рањеника, као и међусобна помоћ до самопрегора у свакодневним односима овог улогорованог становништва. То се нарочито огледало у градњи бајти и исхрани. Тако су по секторима никле меснице. Свака месница тј. бајта (од заклане стоке коју су добровољно давале поједине породице) испред које се налазио пањ за сечење меса, издавала је следовање меса свакој породици у сектору. То се месо односило у бајте и појединачно кувало. Сектор Душана Вучена имао је осим пања и казан од 70 килограма за кување пекмеза у којем се справљала храна, обично за децу и партизане.[62] Исто тако прорадило је неколико млекара (на Маслиновом Баиру, Бановића Брду, у долини Мљечанице) у које су по утврђеном реду долазиле мајке са децом да узму млеко.[63] Пошто се живело у сталној опасности било је важно организовати и службу сталног обавештавања о непријатељским кретањима. И то се обављало

[58] Саопштили: Вила Сївка и Бошко Мазалица.
[59] По сећању Бошка Мазалице.
[60] *Исто.*
[61] По речима Душана Вучена.
[62] *Ibid.*
[63] Раде Башић, Козара љета 1942, 42.

по секторима. О томе Раде Башић каже следеће: „Голо Брдо пропиње се изнад збјегова дубичког краја... На врх брда ситан и невидљив притајио се у буради осматрач. Његов задатак је да најави наилазак непријатељских авиона из правца сјевера и запада. На одређеном растојању налазе се други, који везом преносе све што осматрач примјети. Тиме се колико-толико спријечи изненадна појава авиона над збјеговима. Створи се вријеме да се склоне бар жене са малом дјецом."[64] Међутим, живот је текао даље, мада не уобичајеним ритмом. У бајтама је у овом несвакидашњем насељу живело око 80.000 душа и око 20.000 грла стоке. Сваки становник је сматрао своју бајту у којој је сада боравио својим новим домом. Отуда су се тада у народу могле чути и ове речи: „Идемо својој кући" или „Мој сусјед се разболио".[65]

7. *Како је била организована исхрана?* Као што смо видели, народ је понео од својих кућа најнужније предмете међу којима је храна заузимала најважније место. Међу тим артиклима, осим нешто брашна и жита (око 10—15 килограма), стоке је било највише, која се касније клала у збегу, тако да је месо било основна храна. Скоро сви учесници тврде да га је, нарочито у последњим данима трајања овог збега, било више него млека и хлеба што се остављало углавном за децу и рањенике.

Храна, тј. месо са варивом (поврћа је било доста у то доба године) кувало се искључиво ноћу. Тешкоћа је била и у томе што није било довољно соли. Кувало се и кукурузно брашно (пура, жгањци). Вода се користила из јарака. Справљала се и варица од куваног, несамлевеног кукуруза.[66] У последњим данима офанзиве јели су се и неприпремљени живи плодови (например кукуруз)[67], а и лишће од дрвећа, што је било логично за ове изузетно тешке услове живота.

Међутим, сталним настојањима чланова Одбора исхрана је била организована и како-тако олакшана. Вила Благоје из Јеловца каже да е између осталог задатак чланова Одбора био да пронађу породице које имају ручне млинове — жрвњеве. Жито се млело на смену. Тај редослед је контролисао један одборник. Једна породица је имала права да самеље до 3 килограма жита. У циљу стварања заједничке кухиње, проналажени су и котлићи за кување кукуруза. Стварао се и заједнички фонд стоке.[68] Народ у збегу се ј дно време снабдевао храном и из сталних магацина, укопаних у земљу. Они су првенствено служили за војску али се из њих и становништву давао пасуљ и жито.[69] Тежило се на све начине да нико не оскудева у основним потребама исхране.

8. *Како се лечило?* У овим тешким данима избеглиштва стални проблем био је и како сваког појединца здравствено сачувати. Поред могућности прехладе (народ прича да је у време када је трајао збег било много падавина) и других природних обољења постојала је готово

[64] *Ibid.*, 40.
[65] Васо Бутозан, *нав. чл.* 175.
[66] По речима Благоја Виле.
[67] Саопштила Стака Селак, стара 33 године, из с. Великог Паланчишта (Приједор), за време офанзиве члан СКОЈ-а и болничарка.
[68] По изјави Благоја Виле.
[69] Саопштио Бошко Симатовић.

сваког момента опасност од рањавања услед непријатељских напада из ваздуха и артиљерије. Зато су, нарочито у почетку, добро опремљене партизанске болнице на Медњаку и Витловској, служиле не само рањеним борцима, већ и народу. „Када се неко у збегу рани одмах су га прихватале девојке, болничарке и указивале прву помоћ“ каже Вила Савка из Божића. Све тежи дани офанзиве довели су дотле да су партизанске болнице почеле да оскудевају санитетском материјалу. Тако је например болница у Широкој Луци располагала само са хиперманганом. Народ је доносио у ове болнице постељину а од пешкира су се правили завоји. Недостатак средстава за лечење надокнађивао се често личном сналажљивошћу и пожртвовањем. Мира Батос из Босанске Дубице која је у време офанзиве руководила једном партизанском болницом, без маказа и пинцета, прокуваним јеловим клипићима, претходно их замочивши у хиперманган, чистила је рану повређеном борцу, а иза тога није долазило до инфицирања.

Међутим то је било недовољно да подмири потребе војске и народа. Зато се прибегавало и самопомоћи тј. коришћењу раније познатих средстава народног лечења. Тако је например „павлака од неварене варенике“ (некувано кравље млеко) употребљавана за мазање и омекшање коже у случајевима опекотина. Као дезинфекционо сретство ракија је замењивала алкохол.[70]

Као и иначе употребљаване су и траве као лек. У то се уверавамо из речи једне хумане старице, која рањена у руку, није хтела да је болничарка превије, већ је одговорила: „Срамота је да медицину трошим, кад је она потребна борцима. Ја ћу травама да се лијечим.“[71] По народном казивању, осим добро познате боквице, жене у збегу су користиле лист од цикламе, милоглед и гавез. Оне се прревијају на рану са наличја пошто се претходно мало изгњече. Употребљавали су се за чишћење устајалих рана. За подмлађивање ране народ се служио петопрстом и јошиковим листом. За јако запаљење ране, где нису помагале траве, прављени су такозвани мелеми и то од козјег или овчег лоја и воска у чију се топлу масу потапао комад платна па превијао на рану. Позната по овом послу била је Драгиња Балабан из Кнежице.[72]

9. *Како се одевало?* Питање одевања избеглог становништва у Козари мора се посматрати у вези са ношњом овог краја пред Други светски рат уз узимање у обзир извесних значајних промена које су наступиле у току боравка у збегу.

Неколико савремених фотографија заробљених људи у циглани у Приједору, после офанзиве 1942 године, указују да је већ пре Другог светског рата нестало код мушкараца елемената старе динарске ношње Босанске Крајине и да су се осећали знатни утицаји панонског типа одевања са већом применом платнених одела и шеширом уместо капе. На поменутим илустрацијама само код старијих људи виде се гуњеви и

[70] По речима Душана Вучена.
[71] Раде Башић, Козара љета 1942, 18.
[72] Изјавио Душан Вучен.

кожуси, док је код већине копоран био замењен кратким штофаним капутом.[73]

Са женама је био нешто другачији случај. Иако је млађи свет око градова уочи рата примио у своје одевање обојене сукње и блузе купљене у конфекцијама, старије Кнежпољке су у већини случајева пошле у збег у дотада очуваној ношњи овог краја. По многобројним подацима из народа сазнајемо да се ношња жена састојала од дуге кошуље ширих рукава израђене од домаћег платна украшене на прсима и око рукава разнобојним концем, са појасом (каница, која се опасивала око струка). Позади је била мања прегача од разнобојне вуне са једним или два реда црних реса. Напред се привезивао вертун — фертун (кецеља од куповног памучног материјала). Горе од струка преко кошуље облачио се јелек од куповног црног беза или свиле. Исто тако носио се и кратки зубун од црног сукна, богато украшен на предњем делу и леђима разнобојним гајтанима и шљокицама. На глави су жене имале мараму — бошчу, која се постављала „на перо", а закопчавала под брадом док је позади досезала до средине прегаче. Бошче су биле израђене од белог платна, са преплетом — уметком од црвеног памучног материјала (или црног уколико је власница била у жалости), преко кога је долазила чипка — шлинга. Веома је занимљиво да је оваква ношња у којој су старије жене напуштале своје куће, стицајем околности у самом збегу претрпела знатне промене. У тешким часовима непријатељске блокаде и честих напада из ваздуха, жене неких збегова — сектора скидају бошче и повезују се рупцима у боји, а кошуље се бојадишу или замењују памучним сукњама разних боја (шта је ко имао при руци) које су девојке већ и раније носиле.[74] У остваривању ове жеље за „камуфлирањем", народу су помогле и залихе у текстилу пренете пред саму офанзиву из слободног Приједора у подкозарско село Божиће, одакле су однете у шуму, делиле становништву збега, како каже Бошко Симатовић из Приједора.[75] У недостатку обуће прибегавало се разним средствима. Било је случајева да су уместо опанака жене потшивале вунене приглавке разним текстилним отпацима, који су сада имале функцију опанака.[76] Треба свакако поменути да су се правили и кожни опанци од јунеће или говеђе коже и то тако да се кожа када би се осушила резала, а од тањег дела коже правиле су се узице за везивање око ноге. Овакве опанке у збегу правили су Раде Чичић и Мирко Бокан, који су били опанчари и пре рата.[77]

10. *Какав је био обичајни живот?* За непуна два месеца трајања овог збега у току офанзиве, када се живело под сталном претњом смрти, друштвено забавни живот је био подређен главном циљу козарачког становништва. Одвијао се ноћу, јер је једино тада народ био нешто сигурнији. „Приближава се вече, Козара је оживјела" каже хроничар.[78]

[73] Из фото-архиве Завичајног музеја у Приједору.
[74] Саопштиле: Савка Вила, Пава Бакић и Јока Аћимовић.
[75] По речима Бошка Симатовића.
[76] Изјавила Јока Аћимовић.
[77] По сећању Душана Вучена.
[78] Васо Бутозан, *нав. чл.*, 176.

Сеоска прела замењена су зборовима, а вечери поред огњишта била су испуњена причама о херојству партизана и приликама на „фронту". И поред тога много се играло и певало. Сваки моменат предаха после неке акције или пред њено извршење, био је испуњен Козарачким колом, у коме се текст низао све новији и пунији, са помињањем догађаја у чијим се оквирима и стварао. „На Палежу омладине игра коло послије велике побједе на Патрији".[79] Књижевник Скендер Куленовић се сећа да се играло козарачко коло после офанзиве августа месеца 1942 године. „На Вису и Палежу увече запаљене ватер, пеку се јањци, играло се читаву ноћ до зоре. Око 2.000 људи радује се животу; сав свој бол и веру у победу импровизују у песмама истог момента; чују се и слободније поскочице, јер је нестало стега, избегнута је скоро сигурна смрт; све се преплиће у коло пуно грације и бурног темперамента."[80]

Нераздвојни пратилац и рања народна песма, говори и о збегу народа. Ево одломка из једне песме коју је прибележила Мира Батос из Босанске Дубице:

Кад се сјетим невоље и туге
офанзиве четрдесет друге,
кад смо ишле у јелике густе,
своје куће остављале пусте.
Кад је борба на Козари била,
многа мајка сина изгубила.
Ја сам свога сахранила дику,
у Козари у младом јелику.
Бориле се чете партизана,
четрдесет и ноћи и дана
усташе нас у логор стјерапе
и све наше куће опљачкапе.
По Козари дјете пуже
па ми вели здраво друже.
Здраво друже мили брате,
има л' овдје мога тате.
Здраво друже партизане,
има л' овдје моје нане.
Нема, нема мало дјете,
побише их Швабе клете.

Према изјавама учесника, види се да није било обављања годишњих и других обичаја у овом збегу, јер за то није било услова.[81]

Међутим, живот је добио своју нову поезију и смисао. Иако се гинуло, у збегу се рађало и умирало природном смрћу. У Козари данас има много деце која ће на питање кад и где су се родила одговорити: „У Крвавој Луци повише Зиданог Млина, или на Палежу повише

[79] *Ibid.*

[80] За време офанзиве Скендер Куленовић је боравио у Козари као члан Пропагандног бироа Оперативног штаба за Босанску Крајину.

[81] Кратко трајање овог збега, месец и по дана, летњи период, као и изванредне прилике вероватно су утицале на ову појаву (примедба Д. Николић).

Шопина логора, за вријеме, како нана каже, велике офанзиве."[82] Деца нису крштавана, јер није било свештеника.[83] Разне обреде око прихватања детета заменила је нега омладинки из женских чета. Родиља није била усамљена, посећивале су је жене које су тихо говориле: „Не може нас нико уништити, ето родила је тројке, живи били."[84] Дакле свако рођено дете било је још један војник више.

Одавала се почаст и умрлима али су они сахрањивани без уобичајених обреда. Поред неколико изјава о постављању крстова на гробовима, који су често затрпавани грањем да их не открије непријатељ, занимљив је пример сахрањивања под буквама, које су служиле уместо крстова. На њима се уписивало, утискивало име покојника.[85]

У последњим данима овога збега народ Козаре је преживљавао тешке моменте, јер је живот сваког појединца био доведен у питање. Када је непријатељ продро до врхова планине људи су се склањали на разна начине углавном појединачно и разбијени у мање групе, по неколико особа. Закопавали су се у земљу или затрпавали у лишће и грање. Тако је Васа Раилић из села Паланчишта три дана провео под савијеним грањем једне букве чијим се лишћем и хранио. Било је примера да су појединци по неколико дана преседели на дрвећу заклоњени грањем и лишћем, док су испод њих пролазили наоружани Немци.[86]

После офанзиве села су била празна, куће зарасле у коров, а на више места могле су се видети несахрањене лубање људи, безброј делова одеће и покућанства.[87] Велика маса становништва одведена је у логоре у Славонију и друге крајеве, одакле су многи ослободивши се на разне начине радили као активисти или ступали у редове славонских партизана.[88]

11. *Какав је друштвени живот настављен после збега и офанзиве?* Преживело становништво враћало се у своја села, на попаљена згаришта. Куће је требало обновити, али и нове изградити. На опустошеној, необрађеној земљи, нарочито се осећао недостатак мушке радне снаге, јер су готово једини становници села били жене и деца.[89] Зато поново долази до међусобне помоћи не само у оквиру села већ и између појединих срезова. Тако се у пролеће 1943 године шестстотина сељака из Новског и Приједорског краја пробило кроз непријатељске страже и заседе и обрадило опустошену земљу Дубичког среза. Овај догађај је послужио као мотив за песму Бранка Ћопића „Прича о шестстотина орача" у којој се између осталог пева:

„Мајчице наша, нијема залеђена,
из краја далека доходимо

[82] Јоцо Маријановић, *Четрдесет дана и четрдесет ноћи борби на Козари* Крајишке бригаде, 163.
[83] По саопштењу Паве Бакић.
[84] Васо Бутозан, нав. чл., 175.
[85] По речима Васе Раилића.
[86] Саопштио мајор Гојко Вујичић.
[87] По саопштењу Бранка Суручића.
[88] Раде Башић, *Устанци и борбе на Козари*, 262.
[89] Изјавио генералпотпуковник Бошко Шиљеговић.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ БИБЛИОТЕКА

знојем сељачким чудотворним да тебе оживимо
и зрном вечито живим оплодимо."[90]

И после ове офанзиве непријатељ је у неколико наврата упадао у села, палио их и убијао становништво.[91] Међутим, народ није више одлазио у планину већ је остајао у селима и склањао се по земуницама и скровитим местима у оквиру самих села. Земунице су биле над земљом покривене бусењем или неким целим ишчупаним дрветом, које се подизало када се хтело ући или изаћи из земунице. Обично је најјачи човек у селу затварао људе пред опасност у овакав заклон, а он сам се склањао у природне заклоне.[92] Било је случајева симулирања болести, обично тифуса, да би се избегло убијање од стране непријатеља.[93]

Обрада земље се вршила кришом, веома брижљиво, да би се народ прехранио, а да то не сазна непријатељ. У то време се јело само кромпир, лук, зеље, јер је стока била поклана за време офанзиве.[94]

Поред свега овога, месне организације су поново оживеле са најважнијим циљем обнове привреде и помоћи становништву. За нешто каснији период лист „Са фронта слободе" од 14 марта 1944 године наводи неколико примера ударничког рада добровољних радних јединица у Козари: „Орловачки и Паланчишки батаљон Приједорске бригаде за једну ноћ је пребацио преко пруге између непријатељских ровова осамдесет мтц кукуруза, док је Дубичка радна ударна бригада дала 10.375 радника на оправљању попаљених кућа, млинова и сјечу дрва за сиротињу".[95]

12. *Закључујући* можемо на карактеристичном примеру козарачких збегова разликовати три фазе у развитку начина склањања људи, тј. три врсте збега у току Народноослободилачке борбе и Народне револуције.

1) *Повремени локални збегови* при којима је дошло до међусобног мешања становништва, али само у оквиру села и општина. Иако се народни живот мења под утицајем друштвенополитичких промена, стара друштвена структура се донекле чува, тј. село је одржало своју целину, породице се крећу по насељеној, познатој територији. Клице новог друштва продиру у народни живот што се запажа по прилагођавању неких наслеђених обичаја новим условима. Могућност за даљи опстанак имају само оне појаве које су подређене новом животу (заједничке мобе око обделавања земље, неки верски обичаји итд.). Међутим, већ тада су усвојени и нови обичаји који су све више узимали маха, јер су били у складу са новим друштвеним збивањима (например празник 1 маја).

[90] „Глас" Народноослободилачког покрета у Босанској Крајини, број 16, година II, од 26 марта 1944 године.
[91] По речима Виле Савке.
[92] Саопштио Марко Згоњанин.
[93] По изјави Васе Раилића.
[94] Саопштио Бранко Суручић.
[95] *Са фронта Слободе* бр. 12, година II, 14 март 1944 (посеђује Народни музеј у Бањој Луци инв. бр. 172).

2) *Стални збег* на једној територији у коме се ранија друштвена структура разбија у условима борбе и у специфичним приликама. Становништво углавном долази појединачно, по групама и распоређује се територијално по предеонним целинама, секторима, на нову, дотле углавном ненастањену територију, чиме наступа прекид нити народног живота. Становништво са широког подручја сакупља се на знатно ужи терен, што има за последицу мешање становништва из удаљених села и општина, које се стапа у једну целину и живи у колективу. Прво долази до сусрета становништва Новског и Приједорског среза на теренима Козаре према Мљечаници, којима се нешто касније придружује и становништво Дубичког среза на путу према овој реци, ка унутрашњости планине.

Заједничке прилике нивелишу становништво, те долази до социјалних изједначавања и до редуцирања неких облика живота, јер нема услова за њихов опстанак. Потребе становништва се своде на најмању меру. Отуда и долази до неких архаичних појава у животу (појава колиба, које пре рата нису биле у овом крају свуда заступљене, употреба опанака, опутњака, иако је овде већ уочи рата био познат гумени опанак и градска ципела, примена народног лечења и друго). Измењене друштвене прилике мењају старе обичаје. Најбољи пример за то је чињеница да је и данас тешко наћи у Кнежпољу жену у народном руху са бошчом на глави, затим некрштавање деце као последица измењених навика у верским обредима итд. Неке од ових новина имале су трајне последице и за каснији живот народа овога краја.

3) После офанзиве збегова у правом смислу те речи нема и преживели народ је поново везан за свој дом, али ослобођен многих старих навика. Ниске производне снаге нису ометале становништво да колективно учествује у изградњи својих села уз активно суделовање у ослобођењу земље.

Ове три фазе настанка развитка и нестанка збегова на Козари су доказ дубоких револуционарних промена у овом делу наше земље, које су се одвијале упоредо са револуционарном ослободилачком борбом против окупатора од 1941 године до краја 1942 године.

Résumé

DESANKA NIKOLIĆ

CONTRIBUTION A L'ÉTUDE DES REFUGES DANS LA MONTAGNE DE KOZARA

L'auteur du présent article décrit la façon de vivre de la population de la région de Kozara au cours de la guerre, principalement à la base de la tradition orale conservée parmi les habitants, quelques documents tirés de la presse contemporaine et la littérature peu abondante, en exposant, en même temps, les principales caractéristiques des phénomènes ethnologiques particuliers qui se rattachent aux refuges du peuple sous cetta montagne.

Dans l'introduction on examine les refuges du peuple de Yougoslavie au cours de la Lutte pour libération nationale par rapport aux refuges et autres mouvements de la population de notre pays dans le passé qui exercèrent une importante influence sur le tableau ethnique de nos peuples. Certaines différences entre les refuges durant les guerres du passé et ceux au cours de la Lutte pour la libération national sont un résultat des changements qui se sont produits dans les conditions sociales et politiques.

A la base de ces changements qui se reflétèrent sur la population de la région de Kozara au cours de la guerre et après un bref exposé des particularités géographiques et historiques de ce territoire, l'auteur a groupé les façons différentes par lesquelles les gens cherchaient à s'abriter en trois phases, trois catégories de refuges, à savoir:

1. Les refuges temporaires qui apparaissent dans les premiers jours de la guerre et après les premiers succès militaires dans la formation du territoire libéré, menacé par l'ennemi. La population reste, durant cette période, dans les limites de son propre arrondissement et ces refuges ont, par conséquent, un caractère interrural, car les habitants de plusieurs villages cherchaient l'abri dans de hameaux plus proches de la montagne. L'ancienne manière de vivre fut en quelque sorte modifiée et adaptée aux nouvelles conditions de la lutte.

2. Dans la deuxième phase, durant l'offensive de 1942, les refuges ont un caractère nouveau, c.à d. les grandes masses de population (environs 80.000 personnes avec 20.000 têtes de bétail) de plusieurs arrodissements, se groupèrent selon les secteurs dans un territoire, où se forme une vie qui, pendant un mois et demi, se développait sous les conditions spécifiques de la lutte et de l'entraide. Dans cette section du présent travail l'auteur donne une reconstruction grossière de certains phénomènes du domaine de la culture matérielle et spirituelle du peuple dans ce refuge (habitations nommées bajte, formation des installations humaines, secteurs dans les ravines, alimentation, médicine populaire, costumes, divertissements et certaines coutumes). Comme, d'un côté, les conditions matérielles pour la conservation de certaines coutumes hérédiatires y faisaint défaut et les germes de changements révolutionnaires influençaient graduellement leur désuétude de l'autre, outre quelques formes archaïques de vie, nécessaires pour cette période, apparaissent aussi certains éléments complètement nouveaux dans

la structure sociale et ethnique de cette région (médicine populaire, modification du costume, développement de la fraternité et de l'union dans la population, des conceptions plus larges dans la population sur le territoire de la Kozara, le folklore musical en quelque sorte modifié qui se reflétait dans la chansons et le kolo de Kozara etc.).

3. L'auteur explique la troisième période par le conséquences de cette offensive ennemie qui avait ravagé la région de la Kozara de sorte qu'il n'y avait plus de refuge au sens propre. La population ne quitte plus ses ménages et, libéré des coutumes anciennes, renouvelle ses villages et maisons, en participant activement à la lutte pour la libération du pays.

L'auteur constate, à la fin, que les changements produits par les événements de guerre dans la population ont une tendance à continuer même après la cessation formelle des luttes en 1945, mais sous de nouvelles conditions, ce qu'il faudrait étudier dans les masses du peuple, afin de na pas perdre la continuité dans l'étude du développement de certains phénomènes ethnologiques.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

ЛЕПОСАВА ЖУНИЋ

НАРОДНА ПЕСМА — ОДРАЗ ЛИКА НОВЕ ЖЕНЕ НАШЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Свака епоха наше прошлости, свака страница наше националне историје нашла је свој одраз и одговарајуће место у народном усменом стваралаштву. Обдарени дух народног уметника испевао је безброј стихова, епских и лирских песама, створио низ приповедака, легенди и анегдота.

Најновије странице наше историје исписане су Народноослободилачком борбом и Народном револуцијом које ће „као целина остати у историји наших народа као највећи пример колективног херојског подвига целокупне једне земље, земље у којој су борци били... и мушкарци и жене — упоредо."[1] О њиховим напорима и хероизму певао је песник Револуције, стварајући циклусе нове, народноослободилачке поезије, међу којима видно место заузимају стихови посвећени жени и њеној улози у Револуцији. Она се помиње у двостиху козарачког кола, као и у дугим песмама певаним у десетерцу. Исто тако она је предмет за многе стихове лирске садржине.

Збирка фолклорног одељења Етнографског института Српске академије наука у Београду садржи знатан број ових песама које осветљавају и лик жене у Народноослободилачком рату. За своје беспрекорно држање, пожртвованост и хероизам она је добила признање изражено кроз стихове песника Револуције, који је својим делом потврдио речи Врховног команданта, изречене у току рата: „Наше жене, наше кћери, мајке, судјелују с пушком у руци у Народноослободилачкој борби. Ја се поносим што стојим на челу армије, у којој има огроман број жена. Ја могу казати, да су жене у овој борби по свом хероизму, по својој издржљивости биле и јесу на првом мјесту и у првим редовима, и народима Југославије чини част што имају такве кћери."[2]

I

Надахнут великом одлуком Партије о подизању оружаног устанка и схватајући њен прави значај, народни песник је овековечио пламен првих устаничких пушака, позивајући у борбу против непријатеља. Први пут у историји нашег националног усменог стваралаштва позив кроз народну песму није упућен само мушкарцу, ратнику и борцу, већ се

[1] *Zbornik narodnih heroja Jugoslavije,* Beograd 1957, XIII.
[2] *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, I,* Zagreb, 1955 str. 172.

поред њега равноправно поставља и његов нови сапутник и саучесник у тешким ратним окршајима, жена-борац и жена-друг:

У бој друже, другарице,
Осветлајмо наше лице.
Оставимо страх по страни,
Напред, напред, партизани... [9.692]

Обнављајући и проширујући текст за омиљено козарачко коло, уз стихове који говоре о неустрашивости младих бораца, комуниста, Козарчана, партизана, песник пева и двостих којим се још једанпут обраћа жени:

Другарице, 'ајд' у борбу с нама,
Јер слобода неће доћи сама... [1.639]

Убеђен у њену храброст и пред највећим ратним опасностима, позива је у велике борбе и окршаје:

Другарице, хај'мо на планину
Гдје но млади пролетери гину.[3]

Распрострањена и много певана у данима рата је песма о девојци коју зову у партизанске редове:

Ој девојко Јулијана,
Би ли и ти пошла с нама?
Ај' са нама у војнике
Даћемо ти реденике.
Ако нећеш реденике,
Ти превијај рањенике.

Спремна да напусти своје стадо и своје родно село, и да пође тамо куда јој је и брат отишао, она одговара:

Па и ја би' пошла с вама,
Имам брата партизана. [13.881; 8.230, 8.238, 10.001, 10.025]

Насупрот овој девојци која „чува овце планинама", и у појединим варијантама песме, мора да „пита нану": може ли поћи са партизанима-борцима, народни песник је поставио на врхове Овчара и Каблара, у непосредну близину центра Народног устанка, нестрпљиву чобаницу, и преко ње упутио молбу многих девојака Врховном команданту да их прими у партизанске јединице. Тако је у јеку Револуције поникла песма која се и данас радо пева и често чује:

Са Овчара и Каблара
Чобаница проговара:
Друже Тито, бела лица,
Кад ћеш доћи до Ужица?
Дођи, Тито, у Ужице
И поведи јединице.
И поведи јединице
Чекају вас другарице.
Друже Тито, прими наске
У редове партизанске. [4.210; 10.059]

[3] *Народне пјесме о борби и изградњи*, Сарајево, 1958, стр. 31.

И на другим странама потлачене земље, висока брда и тешко проходне планине биле су једино уточиште и заштита народне војске, која је сваким даном бивала јача и бројнија. У њеним редовима је све чешћа појава партизанке, жене-борца са пушком у руци. Из поробљене Македоније јавља се народни песник, изражавајући радост младе девојке са Перистера следећим стиховима:

Што ми је мило и драго,
Млада партизанка да станам,
Во Перистерска планина
Со моја верна дружина.
Пушка митраљеска да носим
Клети фашисти да косим... [10.996; 5.228, 5.529, 9.601]

И висока Романија, легендарна планина, опевана у многим народним песмама као склониште осветничких чета Старине Новака и других хајдука, бораца за „слободу и правду", одиграла је у Народноослободилачком рату исту улогу. До тада је песник као њене становнике и пролазнике, поред хајдучких чета и сватовских поворки, помињао „белу вилу" и „прошену девојку" као једина женска бића, која су видела њене лепоте и врхове. Међутим, песник Народне револуције доводи у ова брда младе девојке, које нису учесници свадбеног весеља, ни посматрачи јуначких двобоја, већ храбри и одлучни борци за слободу. Као старом, добром познанику, он се обраћа Романији:

Романијо, високога виса,
Је ли соко гору прелетио?
Није соко гору прелетио
Већ је Чича војску предводио,
Све јунаке младе партизане
И дјевојке младе партизанке,
Да свој народ од фашиста бране.[4]

Знајући да су оне овде изложене новим опасностима, песник брине о њиховој безбедности, изражавајући своју жељу и молбу стиховима:

...Романиске оморице,
Чувајте нам другарице
И од блата и од кише,
Од фашиста понајвише. [10.223]

Из дана у дан расла је река Народне револуције. Будно око њеног песника верно је пратило све догађаје, не дозвољавајући да било шта из ове славне епохе покрије вео заборава. Све веће учешће омладинки у стварању партизанских одреда и јединица означено је и овим стиховима:

Ој Ужице, Титов граде,
Где су твоје цуре младе?
Отишле су, мила нане,
У те српске партизане.
Отишле су, борбу воде,
Да свој народ ослободе. [7.583; 4.007]

[4] *Савремене народне пјесме*, Сарајево, 1957, стр. 33.

На другој страни, са борбене Козаре, која је „преживјела једну од најтежих и у исто време једну од најславнијих епопеја у хисторији наших народа“[5], задовољни песник најављује такође масовни одлазак омладинки у бригаде Ослободилачке војске:

Козара је пет бригада дала,
Три момака, а две девојака... [10.470]

Другом песмом одаје признање њиховој високој свести, спремности и решености за борбу:

Ми смо секе од Козаре наше,
Ђе 'но 'рани мајка партијаше.
Титова сам омладинка мала,
Свакој сам се борби одазвала.
Ево браће, ево и сестара
Што се боре од првога дана... [4.454]

На трећој страни оглашава се песник Револуције из попаљене, кршевите Лике и са радошћу и поносом обавештава свог Врховног команданта о формирању нових одреда, састављених од густо збијених редова омладинаца и омладинки:

Друже Тито, погледај с планина,
Кћери у бој шаље домовина.
Први понос нашој кршној Лици
Што у борбу иду омладинци;
Други понос наше кршне Лике
Што у борбу иду омладинке.
Другарице, то је наша дика,
Женске чете добила је Лика.[6]

II

Песме из првих дана Устанка позивају жену у борбу, постављају јој нове задатке и циљеве и одређују нову улогу. Међутим, у стиховима насталим нешто касније, она сама наглашава промену која је наступила у њеном дотадашњем положају и схватањима, и, не чекајући позив са стране, ставља се у редове бораца, узимајући оружје у руке. Свесна значаја прихваћеног задатка, она се обраћа мајци речима које више нису питање или молба, већ чврсто донета одлука:

Немаш мајко, до мене једину
И ја ћу ти носит карабину.
Карабино, моја мила пушко,
И ја ћу те носит као мушко.
Карабином док ми рука влада,
Не бојим се немачких бригада. [4.001; 1.070, 1.958, 4.507]

Решена да се бори, одлучна и неустрашива, она храбри мајку коју оставља и хита у борбу заједно са другима:

Мила мајко, спремај мени торбу,
Да ја идем у крваву борбу.

[5] Јосип Броз Тито, *Десетгодина Народне револуције*, Београд 1951, стр. 37.
[6] *Народне пјесме...*, стр. 125.

Ти не плачи, моја мајко драга,
Велика је нашег рода снага.
Пожурите, другарице моје,
Да стигнемо партизане своје.
Да стигнемо, да им помогнемо,
Да крвнике сложно сатаремо.[7]

И своју спремност да крене у борбу као достојни наследник и осветник погинулог борца, вољеног друга, она саопштава мајци као дефинитивну одлуку:

Имала сам свог драгана Ранка,
Борац био од првога данка.
Кад у боју пао ми је љутом,
Реших поћи ја његовим путом.
Сад ћу, мајко, бити партизанка,
Ја ћу свога осветити Ранка. [10.454]

Стављајући је у равноправни положај са осталим борцима, сигуран да у њој оставља свог истинског осветника, рањени партизан и сам упућује својој другарици последњу молбу:

...Ранише ме неколико пута,
Другарице, склони ме са пута.
Склони мене са те уске стазе,
Да ме швапски коњи не прегазе.
Ако умрем овде покрај пута
Освети ме неколико пута. [9.701; 3.988]

Идући за примерима својих претходника из народних песама, легендарних јунака којима оружје претставља „верног друга" и „оданог пријатеља", и партизанка се поноси својом пушком:

Ја сам Анка партизанка,
Пушка ми је талијанка, [13.827]

а уместо описа „златних калпака" и „сјајних тока" некадашњих јунака, песник јој ставља у уста стихове, кроз које она са пуно топлине говори о својој новој капи:

...Партизанска капа ми је мила,
Партизанску капу сам кројила. [10.454]

Са истим заносом она говори и о свом новом поносу:

Козара се поноси са' ладом,
А ја млада са трећом бригадом. [16.992]

Ступајући у борбене редове, партизанка врло брзо постаје прави борац и истински ратни друг, прихвата се озбиљних и тешких задатака и са успехом их испуњава. Запажајући све њене одлике у великим борбама и тешким окршајима, песник, борац који дели са њом све ратне недаће, опева њене врлине топлим, искреним стиховима:

Поносна је, ведра чела,
Другарица наша смјела.
Њено лице пуно среће,
Кад у борбу она креће.

На врх њена бјела чела,
Петокрака звијезда сјела.
Петокраку само носи,
Који борбу с нама сноси.

[7] *Савремене народне пјесме...*, стр. 37.

Свака наша другарица,
К'о прави је соко птица.
Другарица из мог села,
К'о борац је — муња врела!
На бункере бомбе баца,
Покор чини од Н'јемаца.
Другарице наша мила,
Ти ко вила имаш крила!
Имаш срце од челика,
Партизанска ти си дика.[8]

Њена борбеност није остала незапажена ни онда када је учествовала у борбама са бројнијим, боље наоружаним и опремљеним непријатељем. Народни песник са задовољством констатује општи успех у једној таквој операцији, посебно истичући своју храбру другарицу:

„Кад нагаре пролетери,
Цабе жица и бункери.
Кад нагари другарица,
Не помаже хаубица". [10.922]

Исто тако уочио је и учешће партизанке у акцијама и борбама вођеним против народних непријатеља:

„Са Авале ситна киша роси,
Иде Јела и „збројевку" носи.
Јела носи, Славка припомаже,
Обадве су пуре против Драже.
Бежи, Дражо, под јелове гране,
Иде Тито, води партизане"... [4.171]

Као прекаљени ратник она познаје све врсте оружја, а песник јој наизменично даје у руке „карабину", „талијанку", „збројевку" или „шарца", којима она рукује са пуно вештине и умешности:

Партизанка пуцала из „шарца"
Растерала усташе с Вагањца. [5.161]

Њене особине храброг борца који носи тешки митраљез и пушку, баца бомбе, руши бункере, скаче у ровове и гони непријатеља, инспирисале су песника да створи стихове познате корачнице:

Млада партизанка
Коња јахала... [5.516; 13.428]

Идући из борбе у борбу, кроз непријатељску ватру и обруче, партизанка добија и нове задатке: она храбро руководи својом јединицом и гине за слободу, а песник тај догађај обележава овим стиховима:

Прије зоре и бјелога дана
Иде једна чета партизана.
Пред том четом другарица Мара,
Што је живот за слободу дала,
Чета носи девет митраљеза,
Не боји се Швабе ни Черкеза... [7.882; 2.171, 17.060].

Упоредо са хероизмом жене-борца, који расте из дана у дан, заједно са њеном неустрашивошћу, буди се, развија и јача нова свест, нова одлика младе жене и девојке, припадника партизанских одреда и пролетерских јединица. Она раскида са традицијом и укорењеном навиком да се покори вољи и избору родитеља приликом ступања у брак,

[8] *Народне пјесме*... 97.

супротставља им се, и сама одлучује о својој будућности. Запазивши ову значајну промену, песник јој посвећује стихове:

Другарице из мог села,
Што си тако невесела?
Невесела морам бити
Од другова нећу крити.
Синоћ ме је моја мати
За кољаша хтела дати.

Нећу мајко, нећу мила,
За кољаша поћи жива.
Кољаши су кратког века
Ја сам млада пролетерка.
Пролетерка сваког дана,
У редове партизана. [1.801]

После самосталног доношења одлуке о својој судбини, бирајући нову средину и ново место, она саопштава:

Ја сам сада млада партизанка,
Партија је моја мила мајка. [4.527]

Партизани — то ми је родбина
А планина моја постојбина.
Партизани — то су браћа моја,
Ја сам цура од њиховог соја.
Друг је Тито мој родитељ прави
Зато носим титовку на глави.[9]

Дошавши до сазнања да је коначно нашла своје право место, са задовољством изјављује:

Партизанка добра сам,
Кајно роса млада сам.

Душмана се ја не плашим,
Но му стално пркосим.

Одмах иза тога наглашава да схвата и свој нови положај:

С другом идем у бој тај
С другом делим залогај.

и прихвата општу, заједничку идеју:

Смрт фашизму желим ја,
Борићу се до краја. [13.399]

Руковођена тим општим идеалом, убеђена у његову величину и истинитост, она не посустаје ни онда када се налази у смртној опасности, истовремено изражавајући и високу колективну свест:

Ја не жалим погинути млада,
Напредује сва пета бригада.[10]

Упоредо са борбом за ослобођење од непријатеља, жена партизанка борила се за равноправност коју до тада није имала, за побољшање свог положаја у друштву, тежећи проширењу својих видика. Користила је свако краће или дуже затишје и велики део слободног времена посветила свом идејном усавршавању, трудећи се да на сваком кораку и у свакој прилици што више научи. Овај значајан моменат и ову велику тековину Револуције, означио је песник са Дурмитора:

...Бјела вило са планине,
Знаш ли гдје су базе њине?

Одговара бјела вила —
Ја сам синоћ код њих била,

[9] *Савремене народне пјесме...* 62.
[10] *Исто*, 59.

Сред планине Дурмитора,
Сједела сам крај логора.
Гледала сам устанике
Партизане осветнике.

Видјех многу другарицу
Гдје се бори за правицу.
Не вјерују у чудеса,
Већ у Маркса и Енгелса...[11]

Идући стопама својих претходника, и песник Револуције се обраћа традиционалном посматрачу великих догађаја, „белој вили", „вили са планине", с том разликом што је често ословљавала блиским, новим именом, говорећи јој: „Другарице, бела вило", и позива је да га обавести о најновијим збивањима. За разлику од својих претходница, вила не посматра догађаје из далеких облака или са високих планинских врхова, већ често долази у непосредну близину партизана-устаника, посећује их и са њима седи крај логора. И песник са Комова ставља „горску вилу" у редове бораца, тражећи од ње обавештења о акцијама против непријатеља и издајника:

Другарице, горска вило,
Омладине наше крило.
Кликни вило, ама јасно,
Немој мислит да је касно.
Од устанка првих дана,
Ти си у ред партизана.
Од Тринестог славног јула
Виђела си све и чула...

Као потврду да заиста активно учествује у свему и будно прати све догађаје, вила одговара:

Ја сам вила овог краја
Познавалац догађаја.
Ја комскијем духом дишем.
Сад ћу прво да опишем
Љеворечке партизане,
Витезове, борце славне...

Даље, ожалошћена смрћу многих бораца, она узбуђено и кроз сузе говори о херојизму и врлинама сваког од њих, истичући да је:

С њима Деса другарица,
Кроз све борбе мученица... [1.749]

изгубила живот у часној борби за слободу.

Одувек је народни песник у руке девојака стављао цвеће и венце, било да су симбол радости и весеља или жалости и туге. Младе девојке, прекаљене у ватри Народне револуције, поред венаца које постављају на гробове палих родитеља, браће и другова, стављају венац захвалности и поштовања на далеки гроб великог Лењина:

Младе партизанке
Венац су савиле,
Другу Лењину
На гроб ставиле. [7.327]

[11] *Исто*, 144.

III

Непрестано ношена ратним вихором, пролазила је партизанка кроз тешке окршаје, проливала крв у борбама Народне револуције и умирала херојском смрћу. Њена велика пожртвованост и хероизам учинили су да је народни песник уздигне и издвоји изнад осталих:

Друге жене дуге носе косе
Партизанке дуге пушке носе,

да би одмах затим подвукао још једну њену веома значајну функцију, којом се, поред своје храбрости и борбености, такође прославила:

Оне пазе своје рањенике
И прогоне душманске војнике.[12]

Улога жене-болничарке, неустрашиве и самопрегорне, важна је у рату као и улога жене-борца. Схватајући значај њеног задатка, песник га наглашава са пуно искрености и нежности:

Партизане, ко ти лечи ране?
Партизанка, живела јој мајка. [5.161]

У другој песми, изражавајући јој захвалност, он се диви и њеној храбрости:

Бог да живи ону српску мајку,
Која роди Олгу партизанку.
Олга јесте свуда храбра била,
Седам пута газила пут Лима.
Седам пута и тамо и амо,
Само храбро, Немце да терамо.
Пушка пуца а митраљез коси,
Олга храбро рањенике носи... [7.825]

Рањени војник на бојишту, било да се оно налази испод „горе Велебита", у „равној Посавини" или поред „хучне Дрине", очекује помоћ и окреће главу тамо одакле „иде другарица мила", која „носи болничка носила". Он јој се обраћа са пуно поверења, знајући да ће и у најтежим моментима наићи на сестринску пажњу и разумевање, што она својом нежношћу и доказује:

Развила се једна јела вита
Испод наше горе Велебита.
И под јелом рањен јунак лежи.
„Другарице, хајд' ми ране вежи".
— „Ја ти ране превијам у руже,
„Како ти је, мој рањени друже?"
— „Другарице, тешке су ми ране
„Куд је прошло фашистичко тане.
„Другарице, велике су муке,
„Јер сам рањен у обадве руке. [9.708; 1.068, 1.641, 5.776, 8.225]

Премашајући често своје физичке могућности, она се прихвата тешких болничких носила са истом лакоћом којом држи завоје у рукама, или се прима одговорног и напорног ноћног дежурства. Ниједан од

[12] *Исто*, 131.

ових момената народни песник није пропустио, посветивши подједнаку пажњу свакој њеној дужности. Посматра је на дежурству у болници, где чува и прихвата нове, тешке рањенике:

...Браћо мила, рана ми је јака,
Пошаљ'те ми четир', пет момака.
Браћо мила, понес'те носила,
Носите ме где болница има.
Болница је насред Тузле била,
Ту је моја дежурала мила.
Дежурала, чува рањенике,
Рањенике, Титове војнике... [2.163]

Епском ширином и замахом опева песник битку за Бјељину. Кроз страшну борбу у којој „цела земља од треска отскаче" и кроз непријатељску ватру, он посматра херојизам партизанских бораца, „љутих лавова" који јуришају на бетонске бункере боље наоружаног, утврђеног и заклоњеног непријатеља. У том првом налету:

...Многа снажна падоше телеса
Чу се јаук горе до небеса,
А потоци крвљу потекоше,
Другарице многе закукаше:
— Јој, другови, наша браћо мила,
Сад нам Немци поломише крила.
Изгибоше најбољи другови,
Шумадиски најбољи синови,
И са њима љути Крајишници
Што су тукли Германа у Лици...

У овако тешкој ситуацији песник поставља партизанку-болничарку у први план, сигуран да ће и овога пута савесно да испуни поверени задатак:

...Тако веле другарице миле,
Па на ноге своје поскочиле,
У рукама завоје носиле,
Лепо ране борцима превиле,
На воловска кола укрцале,
У болнице рањене пратиле.
Није било санитетских кола,
Јер нас Немци оставише голе.
Покупише што боље бејаше
И у своје јазбине однеше... [8.570]

IV

Да би у потпуности осветлио учешће жене у Народној револуцији и нагласио њен свестрани допринос овој великој борби, народни песник прати и њен рад у позадини мање или више удаљеној од фронта и ратних поришта. Потврђујући још једном своје велике изражајне могућности, песник приказује и ово поље женине делатности разноликим примерима. Ценећи њене жртве и несебично залагање, он је и на овој дужности посматра са пуно пажње. И ту, као и у ратним операцијама, истиче њен херојизам и истрајност, наглашавајући високу свест младе генерације. Жена учествује у свим акцијама организованим ради пружања помоћи

народној војсци, која под најтежим околностима, измучена многим ратним недаћама, иде чврстим кораком ка остварењу свога циља.

Своје храбре партизане помагале су и групе и појединци. Они су налазили уточишта како у насељима кроз која су пролазили, тако и у удаљеним, усамљеним планинским колибама. Задовољан подршком и сарадњом на коју они наилазе на сваком кораку, песник упућује поруку охрабрења свим борцима:

Партизани, не бојте се глади,
Кад вас свака чобаница храни.[13]

Свестрана помоћ околног становништва био је један од основних елемената за победе и успехе народне војске. Многе акције често су обављане под веома тешким условима, али су увек успешно спровођене, захваљујући крајњем залагању и пожртвованости учесника. „Без помоћи жена у позадини не би се могла замислити исхрана бораца".[14] Њихово суделовање и улогу, песник увек посебно наглашава и истиче, било да раде на прикупљању хране или изради одеће за борце. И овај посао каткада је обављен са оружјем у руци:

Мила мајко и ја пушку имам,
У акцију на пшеницу крећем
Да од Швабе ја жито оберем
Да нам војска више не гладује
И да Швабе срчаније бије.[15]

Свака од ових акција имала је исти циљ: обезбедити довољне количине хране за борце и оставити непријатељско подручје потпуно пусто. И ова чињеница добро је позната будном песнику:

Косци косе, другарице купе,
На све стране свуд су радне групе.[16]

У тешким ратним данима, важно је снабдети борце храном. Исто тако, неопходно их је, намучене и прозебле, опремити топлом одећом. Традиционални женски скупови, прела и седељке, постајали су у овим данима праве радне акције, на којима се вредно и неуморно радило, а песник и ту активно учествује:

Другарице, хајдемо на прело,
Партизаним' правити одело.[17]

На другој страни, посматрајући ужурбаност младих девојака и њихово припремање за посао, он им се обраћа питањем:

Где сте цуре јутрос ураниле,
Ураниле, тако пожуриле?

---

[13] *Исто*, 138.
[14] *Žene Hrvatske u NOB* I, str. 369.
[15] *Народне ђјесме...* 61.
[16] *Žene Hrvatske u NOB* I, str. 209.
[17] *Исто*, стр. 28.

на које добија једногласни одговор:

Пожуриле да се сакупимо,
И на време с радом отпочнемо.
Јесен стиже, а зима је близу,
Поруке нам од другова стижу:
Пожурите, драге другарице,
Плетите нам топле рукавице.[18]

Насупрот овој ужурбаној групи, у другој песми он разговара са усамљеном девојком, која пред собом има исти циљ и вредно ради да снабде топлом опремом друга, борца:

Ој Јелице, другарице,
Коме плетеш рукавице?
Плетем другу Милораду,
Па га шаљем у бригаду... [16.997; 1.057]

Сличан мотив имају и стихови којима партизан моли девојку да му уради топли пуловер од домаћег материјала, исти онакав каквим су опремљени и остали његови другови:

Ој девојко, Оливерче,
Исплети ми пуловерче,
Исплети га и убели
Кај што носе пролетери.
Исплети ми џеп са стране
Кај што носе партизани... [15.745]

V

Народна песма поникла у Револуцији не пева само о храбрости жене-борца и о њеном активном учешћу у рату. Не изостајући за великим и лепим примерима из наше старије поезије, и нова песма пева о мајци ратника, мајци партизана, знаних и незнаних хероја. Она је срећна и насмејана кад опрема у бој „сиве соколове", узнемирена кад јој гавран, „птица злослутница", традиционални гласник са бојишта, доноси лоше вести, храбра и „тврда срца" попут Мајке Југовића кад тражи сина на бојишту, тужна и расплакана на његовом гробу, поносна и тиха кад дознаје да је погинуо херојском смрћу.

Са пуно топлине и материнске нежности говори мајка о свом ратнику. Сећајући се његовог рођења и детињства, она и сада, одвојена и удаљена од сина, живи за њега и у мислима је увек са њим:

Сина имам, сина партизана,
Сив соколе, родила га нана.
Родила га о Ђурђеву дану,
Ђурђевдану у зорицу рану.
Од Ђурђева до Ђурђева дана
Расто соко све до партизана.
На устанак кад порука стиже
Мој се соко у планину диже.
У планини моје срце куца,
Срце куца а машинка пуца.[19]

[18] *Народне пјесме...*, стр. 133.
[19] *Исто*, стр. 26.

Уочивши са колико љубави и самопрегора мајка опрема сина у борбу, песник констатује:

Весела је сада свака нана
Која има сина партизана.[20]

и увек је види поносну и насмејану на свог војника:

Марширала чета партизана,
Марширала испред Загреб града.
Марширала, па се насмејала.
Истрчале партизанске мајке,
Истрчале, па се насмејале:
„Гле јунака, Титови' момака,
Како их је прегорела мајка! [17.015]

Знајући да је мајка поносна на храброст сина борца, он је на поласку моли да задржи присебност и буде јака и у најтежим моментима:

Пјевај, мајко, кад у борбу пођем,
Ал' не плачи ако ти не дођем.
Мила мајко то је твоја дика
Што ти имаш народног вијника.[21]

После великих окршаја слао је народни песник гласнике на све стране и преко њих јављао о несрећи са бојишта, о смрти многих јунака. Летео је „црни гавран" са Косова и Мишара и обавештавао узнемирене и забринуте мајке о херојској погибији њихових синова. Неуморна црна птица полазила је исто тако и са Козаре, Сутјеске, Дрине и других места овенчаних славом и херојством, сведочећи о натчовечанским напорима и хероизму оних чију је смрт видела. Па ипак, песник зна да мајка не жели да јој гавран, симбол несреће, буде у близини:

Црн гаврене, крававијех крила,
Која те је натјерала сила,
Те долеће с крвавог бојишта,
До мог дома до мога огњишта?
Син ми тамо на бојиште оде,
Па не желим да те видим овде.
Срце ми је и одвише тужно,
Па се бојим рећ' ћеш ми што ружно.
Црна птица с гране одговара:
Не кори ме јадна мајко стара.
Син ти паде и тебе спомену —
Та ме сила са бојишта крену.[22]

Пошто је примила вест о смрти вољеног сина, она полази на бојно поље, да би га тамо пронашла и видела последњи пут. Песник је доводи на Сутјеску питајући се:

Што Сутјеску тама крије
И на њој се гавран вије?

да би одмах иза тога дао објашњење:

На гомили мртви људи
Лав би моро да излуди...

и изразио дивљење мајци погинулог партизана:

...А јуначка мајка мила
Прије зоре уранила,

[20] *Исто*, стр. 29.
[21] *Исто*, стр. 59.
[22] *Исто*, стр. 131.

По разбоју шета сама,
Тражи сина партизана...

У најтежем тренутку, предосетивши да ће мајка пред великим губитком, опхрвана неизмерним болом, клонути духом, песник јој уручује последњу поруку погинулог сина у жељи да она своје херојско држање сачува до краја, и да пође кући смирена и уверена да је њен син часно испунио животни задатак:

... Дух јуначки проговара:
'Ајде мајко дому своме,
Не долази гробу моме...

наговештавајући да:

...Када дође дан слободе,
Да слободно коло воде,
Чућеш, мајко, песме нове,
Како славе витезове,
Где их поје омладина,
Плачи мајко од милине.
Од милина мајко плачи,
И са срца тугу збаци. [1.135; 13.764]

Неуморан је стваралачки дух народног песника и неисцрпан је извор његових инспирација. Он будним оком прати све догађаје, бележи их и групише, стварајући увек нове странице народне књижевности. Богата народна ризница добија нове драгуље, песме о новим, светлим ликовима, херојима Народне револуције, о новим историским догађајима, знаменитим местима и крвавим биткама. Поред легендарног Милоша Обилића стоји Сава Ковачевић, уз Мајку Југовића и Косовку девојку постављено је много безимених мајки и сестара, на Косово се надовезује Кадињача, а упоредо са Марицом, Лабом и Ситницом хуче Неретва, Дрина и Сутјеска.

И ближа и даља прошлост наших народа испуњена је непрекидном борбом за слободу и независност. „Отуда је сва наша историја и народна уметност пуна легендарних окршаја и јуначких ликова који симболишу борбу против туђина“[23]...

У борбама Народне револуције учествује и жена, борећи се за слободу своје земље и за своја права. Њена појава на овом пољу пружила је народном песнику нове стваралачке могућности. Он их је заиста свестрано искористио и јарком светлошћу обасјао лик нове жене.

Он је позива у борбу против непријатеља и слуша њене молбе и одлуке о ступању у борбене редове. Посматра је као храброг и неуморног борца и види је у улози самопрегорне, спретне и нежне болничарке. Одаје јој признање за њено несебично залагање и рад у позадини, наглашавајући кроз све то љубав и осећања мајке, жене, сестре и кћери.

Трудећи се да сачува од заборава њен свестрани допринос Народноослободилачкој борби, створио је безброј стихова, различитих по облику, садржини и уметничкој вредности. Завршавајући ове нове странице свог бескрајног дела, народни песник напомиње:

... Па слобода кад развије крила,
Знајте шта је партизанка била.[24]

[23] *Zbornik narodnih heroja...*, XIII.
[24] *Народне ђесме...*, стр. 131.

Sumary

LEPOSAVA ŽUNIĆ

POPULAR SONG — A REFLECTION OF THE FIGURE OF THE NEW WOMAN IN OUR REVOLUTION

Every period of our remote and recent past found its full reflection in the popular oral literary creation. The Struggle for National Liberation and the Popular Revolution became an inexhaustible source of inspiration for the popular poet who watched vigilantly all events without allowing any of them, from this glorious epoch, to fall into oblivion. Thus were created cycles of the new poetry dealing with the Struggle for National Liberation, among which a remarkable place is occupied by the verses dedicated to the woman and her role in the Revolution.

The Folklore Collection of the Ethnographical Institute of the Serbian Academy of Sciences contains a considerable number of poems which throw light upon the figure of the woman in the War for National Liberation. She appears here, for the first time in our history, in fighting ranks where she performs many duties of a brave fighter. The popular poet immortalized her appearance in the new, popular army, creating innumerable verses with various themes and motifs. He observed her functions in the war, which she performed scrupulously and devotedly, fighting simultaneosly for the freedom of her country and her rights.

All these remarkable properties of the woman fighter offered the popular poet new creative possibilities which he utilized universally and shed a broad light upon the figure of the new woman born in the course of the Popular Revolution. In his verses, he invites her to the fight against the enemy and the traitors and at the same time expresses her decision to participate in the struggle. On the other hand, he watches her as a brave, indefatigable fighter and a skilful, gentle nurs. He observes her participation in masses, her devotion and activity behind the ranks of fighters, as well as all sorts of aid she offered the fighters, particularly emphasizing her high consciousness, self-denial and heroism.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

ВИДОСАВА НИКОЛИЋ

НАША НАРОДНА ПЕСМА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ИЗГРАДЊЕ У ПРВОЈ ПЕТОЛЕТКИ

Висока радна свест наших народа, као једна од специфичности нашег социјалистичког пута развитка, изражена је не само у бројним радним успесима, него и у народном уметничком стваралаштву. Посебно у народној песми, нашем највишем народном уметничком достигнућу.

Као што се у ватри наше Народноослободилачке борбе родио песник — револуционар, борац, који је својим стиховима овековечио епопеју народне револуције, тако се у стваралачком пламену, који је захватио наше народе после ослобођења, родио народни песник-градитељ социјализма, који је својим стиховима овековечио револуционарну епопеју јединства наших народа у борби за социјалистичку изградњу домовине. Његово надахнуто стваралаштво, до данас обухваћено само фрагментарно у објављеним збиркама народних стихова борбе и изградње, могуће је сагледати свеобухватније само у једној широј целини, какву управо претставља посебна група песама о нашој социјалистичкој изградњи у необјављеној анкети Фолклорног одељења Етнографског института Српске академије наука из 1949/50 године. Ова анкета, која пружа пресек свеколиког нашег савременог народног певања, обухватила је сва кључна радилишта наше Прве петолетке (омладинских пруга, аутопута, фабрика, хидроцентрала, сељачких радних задруга) и забележила народне песме социјалистичке изградње тога периода управо у тренутку њиховог настанка и првих фаза њиховог развоја. У томе је велика вредност овог изворног документа за проучавање наших најновијих народних поетских достигнућа, посебно песама социјалистичке изградње, које чине посебну целину, неку врсту народне усмене хронике новог, социјалистичког преображаја наше домовине.

Као одраз нових стваралачких снага наших народа, песме изградње ницале су масовно, у раду, у часовима одмора, пратећи кораке густих колона радних бригада, разиграну омладину у козарачком колу, испуњавајући репертоаре културних приредаба на радилиштима. Тако су брзо постајале својина свих наших националности сједињених на великом заједничком послу. Разношене широм земље преко бригадира, штампе и радиа, оне су постале општа народна тековина.

Највећи део ових песама испеван је у нашем класичном народном стиху-десетерцу, ређе осмерцу. Отуда у њима струји свежина и спонтаност народног певања, које у себи носи богато културно наслеђе. Највећи је број дистихова, затим краћих лирских и епских песама.

Тематика ових песама је широко актуелна и обухвата све важније догађаје наше Прве петолетке социјалистичке изградње, јер будни дух народног песника градитеља до данас живо прати сваку стваралачку активност у земљи, далековидо предвиђајући нове радне напоре и успехе.

Настављајући данас светлу традицију пионира-градитеља социјализма, наша нова радилишта широм домовине и нови радни успеси надахнуће у блиској будућности нашег народног песника и исписаће нове стране наше велике и неисцрпне народне песмарице.

I

Поетским замахом, спонтано, полазећи од историског тренутка када су друг Тито и Централни комитет КПЈ упутили народу позив на учешће у социјалистичкој изградњи, народни песник-градитељ социјализма опевао је најинтимнија доживљавања наших народних маса у процесу револуционарног друштвеног преображаја у земљи.

„Сада је вријеме, рекао је друг Тито, када свако мора бити на своме мјесту, када свако мора да дâ све што може дати, како бисмо ову нашу земљу, нашу лијепу домовину Југославију подигли из рушевина у којима се налази... Свако мора бити свјестан да припада једном снажном заједничком колективу који мора беспријекорно радити, како бисмо своју земљу изградили срећнијом него што је била“[1]. То су речи друга Тита из првих дана наших напора у уклањању последица ратних пустошења.

Одлукама V Конгреса КПЈ у Београду 1948 „о свестраном развијању производних снага земље, индустријализацији и електрификацији... које су предуслов подизања материјалног и културног нивоа радних маса“[2], ударени су темељи нашој социјалистичкој изградњи.

О томе како су речи друга Тита и одлуке V Конгреса КПЈ одјекнуле у народу, како их је народ прихватио и спроводио у дело, говори нам огроман број спонтаних и снажних народних стихова.

Као крилатица, стихови:

Друг је Тито изд'о наређење;
„Сви у борбу за изградњу земље“ [10.121)[3]

— борбени су поклич народа, који је са истим жаром и пожртвовањем са којим се борио за ослобођење домовине, прегао све своје снаге за изградњу своје будућности.

Једнодушно и са поверењем, као своје, народ је прихватио одлуке V Конгреса КПЈ:

[1] Јосип Броз Тито: *Изградња Нове Југославије*, II, Књига Прва, Београд 1947, 267.
[2] *Одлуке V Конгреса КПЈ*, у Београду 1948, 32/33.
[3] Бројеви у загради [——] означују бројеве песама у Фолклорној збирци Етнографског института Српске академије наука.

Трећи конгрес, то је наше злато,
На њему је говорио Рато.
Ту је Рато обећао Тити:
„Нашу ћемо земљу изградити.
„Градићемо мостове и пруге,
„Нове школе и радне задруге.
„Наше ћемо остварити снове —
„Градићемо задружне домове"... [4.068]

Подижући индустрију сада,
Биће бољег и бржега рада.
Електрика, то је наша снага,
Да засија домовина драга.
Подижимо задружне домове,
То је дело планске нам обнове... [9.696]

Обраћајући се радницима, носиоцима нове, социјалистичке епохе, у једној епској песми народни песник им поручује, потсећајући их на борбу и страдања у блиској прошлости и на нове задатке који их очекују:

Нас је било у логору доста,
Сад нас, друже, сасвим мало оста...
Ал' сад нисмо изгубили наду,
Сад смо сваки на својему раду...
Зато, друже и радниче, брате,
Искористи минуте и сате,
На изградњу ове наше земље...
Кроз књиге ћеш васпитање стећи...
Још ћеш својим друговима рећи
Да и они за све ово знаду,
Све што могу од себе да даду,
За изградњу и за живот бољи... [4.498]

Омладина, неисцрпно врело стваралачких снага наше домовине, својим борбеним радним полетом надахнула је народног песника- градитеља. У његовим стиховима овековечена је омладина, која је у изградњи домовине, исто као и у борби за њено ослобођење, показала спремност, високу свест и зрелост у извршавању великих и тешких задатака:

Домовино, градимо те, моја,
Не жалимо умора ни зноја... [4.187]

Омладино, будимо јунаци,
Пред нама су велики задаци... [10.363]

Омладино, бори се и ради,
Федералну државу изгради... [5.109]

Омладино, не жали елана,
У изградњи Титовога плана... [13.540]

Самоодрицање, неодољива потреба и свест омладине да себе поклони земљи, (чиме се омладина одликовала и у борби за ослобођење), прожима лирски топле, искрене стихове песама изградње:

Ми дођосмо млади у бригаду,
Ми смо пришли претешкоме раду.
Што градимо, градимо за себе,
Нашој земљи то је од потребе.
Предајемо сада снагу своју,
И идемо по плану Титову... [712]

По снази израза и епској лепоти не заостају за борбеним стиховима следећи стихови, који опевају ове одлике омладине:

Мила мајко, не жени ме млада,
Жениће ме страда и бригада,
Цуром фином — финишер машином,
За дјевера — тешка булдожера,
Старог свата — ашов и лопата;
Мјесто кума — око страде шума,
а сватови — челични крампови... [170]

Схватајући да социјалистичка изградња не мења само економски лик земље, већ и да ствара нове људе, активан и танан дух народног песника-градитеља осетио је буђење радне социјалистичке свести у народним масама, па је о томе и певао:

Ми имамо и код куће рада,
Ал' нам треба и аутострада... [13.792]

Ја сам Тито, млади Херцеговац,
Градим пругу и не тражим новац... [13.792]

Мила мајко, не жали ме,
На изградњу пошаљи ме,
Пошаљи ме у бригаде,
Да развијем руке младе... [13.636]

Буђење радне социјалистичке свести нарочито код женске омладине у периоду социјалистичке изградње домовине, народни песник је доживео као револуционаран преображај у нашем савременом друштву уопште:

Мила мајко, не жали ме младу,
Већ ме шаљи у радну бригаду.
Шта је мени док сам 'вако млада,
Два мјесеца добровољног рада... [10.568]

Мене моја послала је нана,
На акцију два месеца дана,
А ја трећи продужила сама,
Нисам моје нане ни питала... [1.636]

Ја малена полазим на пругу,
И позивам омладину другу... [2.949]

Истим дахом дишу и стихови најновијих народних љубавних песама у периоду социјалистичке изградње:

Нећу момка, нити ми је мио,
Који није на изградњи био... [1.077]

О, мој драги, зар то нису јади,
Ти код куће, а ја у бригади?... [3.291]

„Мој драгане, ја одо' на пругу,
,Ајде и ти, одужи се Тити... [3.292)

Мој је драги отиш'о на пругу,
На мом срцу оставио тугу.
Кад је пош'о он ми рече смело:
Идем, драга, да изградим дело.
А на лицу читам му руменом:
„Дођи, драга, макар с другом сменом"... [4.049]

Процес преображавања и преваспитавања породице, у првом реду родитеља, није остао незапажен у стиховима народног песника-градитеља. Омладинци и омладинке-бригадири, постали су понос својих родитеља:

Мила мајко, а где ти је ћерка?
— Гради пругу, није саботерка."...
Мила мајко, а где ти је дете?
— На изградњи, гура вагонете... [4.408]

Мене мати јединог имала,
И мене је на изградњу дала.
Мене мати на пругу испрати:
„Мили сине, ударник се врати"... [193]

У борби за изградњу бољег живота, народ је осетио потребу да осуди све оно што му на путу стоји:

Саботери, не саботирајте,
У наше се коло не хватајте... [7.614]

Реакцију захватила туга,
Што се гради омладинска пруга... [4.092]

Омладино, која си по страни,
Приђи нама, иду бољи дани... [1.510]

Петолетку треба извршити,
Коминформу уста затворити... [1.056]

Револуционарну радну борбеност наших народа народни песник-градитељ истиче у посебној поетској форми — надовезивањем стихова изградње на борбене стихове:

Иде Тито преко Мајевице
И прегледа радне јединице... [8.597]

Свакој мајци треба да је дика,
Која има сина ударника... [4.408]

Мила мајко, ти не рони суза,
Лепо стоји омладинска блуза
И на блузи ударничка значка... [10.066]

Речи друга Тита: „С вјером у своје сопствене снаге прионите сви као један на посао за изградњу социјализма, за извршење Петогодишњег плана"[4] — народ је прихватио:

Напред, друже, обнова те зове,
Не оклевај, ступај у редове... [11.053]

Ко се сада од обнове крије,
Нек се сели из Југославије... [5.108]

Поента јединства и вере у сопствене снаге у изградњи земље, уједно манифестација тежње наших народа за мир и протест против ратних пустошења, јесте широко учешће наше Народне армије у из-

[4] Јосип Броз Тито, *Нав. дело*, 321.

градњи важних планских објеката. Песме радних батаљона ЈНА, учесника у многим радним акцијама, поникле на радилиштима, одражавају нов, социјалистички лик наше армије:

Друже Тито, ево ти регрута
На изградњи новог Аутопута... [2.288]

Ми смо скоро са границе,
Из пролетерске јединице.
Пар месеци тамо бисмо,
Све задатке извршисмо.
А задаци данас ови,
Бункери су за нас нови.
Место бомбе да се пуше,
Шлипери се нови буше;
Митраљези сад не косе,
Дугачке се пушке носе;
Место кратке карабине,
Носе пруге за машине;
Јер зато се ми боримо,
Социјализам да изградимо... [5.278]

II

У своме говору на VI Конгресу КПЈ 1952 године у Београду, друг Тито је истакао да је „Народни фронт веома много учинио за савлађивање привредних тешкоћа, учествујући на многобројним добровољним радовима на кључним објектима, а наша народна омладина показала је, целоме свету познат беспрекоран херојизам, дајући свој богат прилог нашој социјалистичкој заједници и преузимајући на себе и остварујући велике обавезе, као што су досад најкрупнији објекти (железничке пруге, аутопут, фабрике, хидроцентрале итд.)“[5]

Ове речи друга Тита су високо признање нашим народима за уложене напоре у Првој петолетци наше социјалистичке изградње. Разбуктали стихови народног песника-градитеља, у којима је сваки објекат наше социјалистичке изградње доживљен као велики национални понос, чине поенту његовог поетског стваралаштва.

У њима је опевана наша радна омладина, симбол новог живота:

„црвен пламен, што раствара студен камен“... [3.562]

како о њој народни песник пева, и њена радна достигнућа.

Прво велико дело, први „бункер“ на који је наша радна омладина јуришала и опробала своје стваралачке снаге, биле су омладинске пруге:

Ми смо наше државе темељи,
Омладинске пруге градитељи... [10.187]

Све од Шамца па до Сарајева,
Пиште крампи младих пролетера... [8.050]

Нова пруга Шамац—Сарајево,
Омладино, то је наше дело... [5.092]

[5] VI *Конгрес Савеза комуниста Југославије*, 1—7 новембра 1952, Реферат друга Тита, 81/2.

На томе се омладина није зауставила. Градила је даље и у радном одушевљењу запевала:

Идемо, радимо, нову пругу градимо,
После ове пруге идемо на друге... [5.682]

Ницала су нова дела:

Сврстао се друг до друга,
Ту се гради нова пруга.
Омладински воз ће ићи
Пругом Брчко—Бановићи... [5.112]

Од Брчкога па до Бановића,
Нова пруга Титових младића... [1.991]

Градећи пруге, омладина је предвиђала и користи које ће народ имати од њих, и певала је о томе:

Алај ће нас возити машина,
Поред ових босанских планина... [8.036]

Потстакнута првим великим радним успесима, омладина је предвиђала непрестано нова дела и остваривала их:

Спремајте се, спремајте, Титови младићи,
Да градимо пругу
Титоград Никшићи... [4.069]

Црна Горо, где су ти бригаде?
— Крај Мораче, нову пругу граде.
Од Никшића па до Титограда,
Омладина и села и града,
Гради пругу, то велико дело,
Омладинско покољење цело... [4.069]

Све нова и нова дела радне омладине стварала су и нове стране народне песмарице. Са омладинских пруга прешло се на изградњу градова. Са радним покличима:

Три смо пруге градили,
Ал' нам није доста,
Градићемо Београд
Да буде к'о Москва... [3.304]

Ударници са обнове,
Нов Београд сад вас зове... [8.055]

народ је кренуо на изградњу још једног крупног објекта:

Омладинске руке младе
Нов Београд сада граде
И остали трудбеници
Наши млади ударници...
Ударници земље наше,
Све од себе данас даше,
За обнову и изградњу
На Новоме Београду... [8.055]

У бројним народним песмама остао је:

Нов Београд успомена,
Наших младих покољења...
Београд је наша дика,
Успомена ударника... [8.055]

Нови градови — дела радног народа, ницали су један за другим:

Подгорица није више,
Већ јој име променише.
Омладина својим радом
Назвала је Титоградом... [10.557]

Са изградње пруга и градова, омладина се са жаром прихватила изградње аутопута, првог ове врсте у нашој земљи после ослобођења. У стваралачком заносу, широким, пуним грудима, песник градитељ је тада запевао, занет новим радним успехом:

Дивно ли је с Авале планине,
Гледат' чете радне омладине
У долини поред реке Саве,
Како оне нову страду праве.
Покрај страде процветало цвеће,
Нек се стиди ко на страду неће... [169]

Нека ветар дува, киша нека лије,
Аутопут градимо, нама тешко није... [2.203]

Крај Жупање града певају бригаде,
Добровољно дошле су аутопут да граде... [11.040]

Ми дођосмо од својих домова,
Да с' изгради ова цеста нова.
Да градимо ову цесту нову,
Обнављамо са тим земљу ову... [709]

Индустријализација земље у првим годинама социјалистичке изградње, започела је изградњом фабрика. Први крупан објекат наше индустрије народни песник — градитељ је одушевљено поздравио:

Фабрику алатљика, фабрику машина,
Недавно је добила наша домовина.
Брегови нестају, земља облик мења,
Петолетка Титова нови живот спрема.
На овим пољанама биће наша дика,
Фабрика алатљика, усред Железника... [8.618]

Радна плима се у народу није могла више зауставити: канали, хидроцентрале и рудници израстали су, ницали широм земље, а са њима и нови народни стихови:

Омладина обавезу дала,
За изградњу пруге и канала.
Киша пада, а канал се бели,
Копали га жупски пролетери... [4.068]

У Борском руднику акција се шири,
На раду се такмиче наши бригадири.
Вагони се ређају и хукћу машине,
Каменита брда обарају мине.

Сваки с песмом ради и сваком је мило,
Што сад нема онога што је некад било,
Кад је радник радио по киши и блату,
Код ранијих трустова за премалу плату... [3.835]

У стиховима у којима се народ „заклиње Маршалу, да ће градит' на Дрини централу", народни песник-градитељ изразио је спремност народа да оствари одлуку о електрификацији земље, као кључни задатак изградње, чијим су се остваривањем многи наши забачени крајеви изменили. Тако је и Рудо, „мало место покрај Лима", непознато све до наше Народне револуције, када је ушло у нашу најновију историју, електрификацијом изменило свој културни и економски лик. У реалним, потресно једноставним и лирски топлим стиховима песника градитеља, ово насеље готово израста из пламена револуције и социјалистичке изградње:

Рудо, мало место испод Варде виса,
Да л' о теби историја писа?
Је ли когод што о теби чит'о,
Док у тебе друг не дође Тито,
Те је мржњу укинуо вјерску
И основ'о Прву пролетерску.
Због те прве херојске бригаде,
Име ти се на све стране знаде.
Рудо, мало, ти си вечер сваку,
Кад воз прође, чамило у мраку.
А сад, Рудо, варошице мала,
У теби се направи централа.
Заслуга је народних одбора,
И радника, који без одмора
С једног другом трчали су раду,
Електричну светлост да ти даду.
На све стране гледат' је милина,
Кол'ка чуда створи омладина.
И Рудо је лице измјенило,
Није више као што је било:
Вечер дошла, полегали пјетли
А под Рудом к'о да сунце свјетли.
Рудо, мало мјесто поред Лима,
Тек се сада види да те има. [3.608]

Без предаха, у живом темпу изградње, народ је далековидо предвиђао нове радне победе, па је и певао о њима:

Хоћемо ли с'ове смене,
На Скадарско исушење?... [1.654]

'Оћемо ли, моје злато,
С аутопута па на Блато?... [1.757]

Омладино, буди загрејана,
Градићемо пругу до Јадрана... [3.414]

Кунемо се нашем другу Тити,
Да ћемо му пруги изградити,
За годину и још мање дана
Довешћемо пругу до Јадрана... [4.068]

Социјалистичка изградња села чини посебну целину у песмама о изградњи. Прихватајући одлуке V Конгреса КПЈ о социјалистичком

преображају села, „као јединим путу и начину да се радно сељаштво коначно спасе од... пропадања“, као и одлуке о стварању земљорадничког задругарства и јачању социјалистичког сектора у пољопривреди[6], радно сељаштво је прешло на практична остварења ових задатака. Ове крупне догађаје нашег друштвеног преображаја опевао је песник градитељ као револуционарне подвиге наше социјалистичке изградње:

На терену испод Козарице,
Отпочеле радне заједнице.
По Козари птичице певају,
Задругари чете формирају... [7.863]

Ој, како је гледат' фино,
Кад се ради колективно.
Што ће њиве и ливаде
Појединци да их раде...[2.221]

Нек се песма ори и пролама
По сељачким радним задругама... [2.221]

Заједницо, наше росно цвеће,
Цео народ за тобом се креће... [2.221]

Омладино, не бојте се глади,
Почео је колектив да ради.
Нико лепше у селу не живи,
Него наши радни колективи.
Од Мораве пружила се дуга,
Сада је раван и газда и слуга... [52]

Ој, Врањино, село мало,
Задругу си основало.
Свак задругу нашу хвали,
„Слога“ смо јој име дали... [7.407]

Задруге су постале понос задругара:

Дивно ли је ових дана
У сељачким задругама.
Част је сваком нашем другу,
У сељачку уђ' задругу... [541]

Народни песник градитељ опевао је и радну свест сељанки-задругарки:

Сељанка сам, тиме се поносим,
Јер задружно славно име носим... [2.212]

Према одлукама V Конгреса КПЈ[7], задружни домови претстављају културни напредак села, расадник просвете и културе на селу, о чему народ и пева:

Дом задружни биће готов сада,
Ради једна за другом бригада.
Дом задружни насред нашег села,
Расходник је знања и весеља... [9.696]

[6] *Одлуке V Конгреса КПЈ*, 34.
[7] *Нав. дело*, 35.

Механизацију пољопривреде, по одлукама V Конгреса КПЈ[8], као основу социјалистичке изградње села, народ је са одушевљењем прихватио и са нестрпљењем очекивао:

Задруга ће имати тракторе,
Па да видиш како с' онда оре.
И у жетви поправља се стање:
Наше жито комбајн ће да жање"... [3.590]

„Ој, тракторе, челична машино,
За тобом је цео народ гин'о.
Ти узора брда и долове,
И замени коња и волове... [2.505]

Социјалистички преображај села песник-градитељ у својим стиховима схвата и као један од облика борбе против свих реакционарних елемената у земљи и ван ње:

Докажимо клеветама
С новим радним задругама
Да је у нас воља јака
Да с' чистимо од кулука... [3.590]

III

Свестан да кроз социјалистичку изградњу израста у велику снагу домовине вођен својим политичким руководтсом, народ му се и обраћа непосредним, искреним стиховима, у којима изражава јединство са њим:

Писали смо писмо Титу другу,
Да нам дође и обиђе пругу... [8.597]

Друже Тито, 'оћеш ли нам доћи,
'Оћеш ли нам на прузи помоћи?... [3.436]

Омладина нове пруге гради,
Дођи, Тито, види шта се ради... [4.532]

Ми мо Титу телеграм послали
Да смо тунел Врандук ископали... [5.121]

„Трећа жупска" за Београд хитна.
Поздрав'те нам нашег друга Тита,
Поздравите и Савезну владу —
Спрема „Жупска" још једну бригаду.
Поздравите и Народно Веће,
„Трећа жупска" поклекнути неће... [225]

У свим радним акцијама предњачио је најсвеснији део радног народа, чланови СКОЈа и Партије. Песме о њиховом доприносу социјалистичкој изградњи домовине испуниле су посебно поглавље наше радне епопеје:

Омладинска пруга зове
Све Скојевце соколове... [8.183]

Ој, Скојевци, 'ајд' на чело,
Нова пруга, ново дело... [7.705]

[8] Нав. дело, 34.

Нова цесто, цветаћеш од зноја,
Од чланова Партије и СКОЈ-а... [1.632]

Аој, наша равна пруго,
Два месеца није дуго,
Није дуго два месеца,
Нарочито за Скојевца.
Ни четири много није
За чланове Компартије... [4.361]

Познаје се комуниста прави,
Он се први у задругу јави.
Формира се задруга у селу,
Комунисти, будите на челу... [2.221]

Схватајући изградњу домовине и као дуг према борцима, херојима који су дали своје животе за бољи и праведнији живот будућих покољења, потресним стиховима песник-градитељ евоцира успомене на њих, са поносом градитеља који је часно испунио свој дуг према народу и палим жртвама за ослобођење:

Друже Тито, Скојевци питају,
Да ли могу мртви да устају?
Ми би дигли нашега хероја,
Друга Иву, секретара СКОЈа.
Да је Иво да погледа саде,
И да види шта Скојевци раде.
Они раде земљу да изграде... [34]

И завршавајући песму стиховима:

Сад је Рато место друга Иве,
Да нам наши комунисти живе,

— песник градитељ је опевао оно дубоко интимно народно осећање да кроз нове генерације бораца и градитеља наша домовина наставља да живи и да се бори за оно заиста су изгинуле и дале своје животе слободарске генерације које су знале и биле кадре да изведу наше народе из тамнице и ропства кроз пламен револуције, до слободе.

IV

На значај и суштину ударничког рада и такмичења указао је друг Тито: „Ударништво као такво још нису неки људи код нас схватили како треба схватити у нашој социјалистичкој земљи... Јер, кад неко код нас постане ударник, онда је то човјек са високом социјалистичком радном свјешћу какву треба да имају сви наши људи... Бити ударник значи, дакле, имати социјалистичку свјест, значи схватити однос према раду као дужност према својој социјалистичкој домовини... Ударништво има велике задаће... јер до задовољења наших потреба у радној снази треба кроз ударништво давати више продуката, да би се надвладао тај недостатак... Такмичење је са ударништвом тијесно повезано и претставља само начин колективног ударничког рада, масовног ударничког рада. Оно такође има огроман значај за наш бржи напредак у извршењу Петогодишњег плана и изградњи социјализма. Због тога оно треба да

се гаји не само у рудницима и фабрикама, у... предузећима, него и на изградњи путева, на аутостради, на железничким пругама"[9].

Као историски документ о томе како је наш народ прихватајући социјалистичку изградњу домовине и усвајајући социјалистичке форме рада-ударништво и такмичење, сазревао у том радном процесу и најзад превазишао самога себе, постоје бројни народни стихови, који својом спонтаношћу и једноставношћу певају о томе:

Ударници с омладинске пруге,
Као борци четрдесет друге... [5.129]

Ми радимо с пуно воље,
Да видимо ко ће боље,
С омладинским снагама,
Ударним бригадама... (4.065)

Свест о високој вредности ударника, опевали су стихови:

Когод жели ударник постати,
Нек' се преда крампу и лопати.
Ударници дају пример свима,
Како треба дрмат' крамповима... [5.748]

Мила мајко, треба зноја дати,
Па се онда ударницом звати... [13.356)

Изграђивање радне свести на радилиштима потстакло је жељу за успехом путем такмичења и давања обавеза:

Омладино, то нам је на дугу,
Изградити омладинску пругу... [2.955]

Свршићу те, омладинска пруго,
Свршићу те, неће бити дуго... [3.305]

Омладино, бори се и ради,
Пријe рока аутопут изгради... [5.138]

Од Новога Београда ауто се гради страда,
Најглавније што је сада — ко ће бити херој рада? [1]

Пребацивање норме — врхунац ударништва и такмичења, постао је главни мотив „ударничких" песама:

Шта се оно у каналу чује?
То „Цазинска" норму пребацује... [5.129]

Ударништво појединих бригада прослављено је у бројним бригадним песмама, пониклим управо у бригадама о којима певају.

Такмичиле су се републике, покрајине, срезови и градови:

Бригада је наша славна,
Два пута је већ ударна.
„Црногорска" куда прође,
Ту се ломи челик, гвожђе.
Позивамо све бригаде,
Да ударно с нама раде... [Црногорска бригада, 1.651]

[9] Јосип Броз Тито: *Изградња Нове Југославије*, IV, Београд, 1952, 132/133.

Срамота би било од нашега рада,
Када не би постали ударна бригада.
Ај, када се ради, нек' се цеста гради,
Нек се лепо чује о нашој бригади... [Београдска бригада, 478]

Рађевино, иако си мала,
Пет бригада ударних си дала... (13.418]

Посавино, ти не губи наде,
Све су твоје ударне бригаде.... [3.309]

Митровица и њени младићи,
Они знају где су Бановићи,
Они знају где се угаљ вади,
А још боље где се пруга гради... [17.056]

Чајетино, нека ти је хвала.
Ударне си све бригаде дала... [40.50]

Од Загреба па до Београда
Пишти пијук чачанских бригада.
Ко нам каже да је Чачак мали?
Шест бригада ударних смо дали ... [13.832]

Ој, Турице, ти си село мало
У срезу си најбоље постало,
Највише си на изградњу дало:
Прва смена — дванаест ударника,
Друга смена шеснаест ударника... [102]

Песме о минерима, херојима радилишта омладинских пруга и аутострада, чине посебну целину:

Друже Тито, претседниче владе,
Прими поздрав минерске бригаде.
У бригади сви хероји рада,
Десет пута ударна бригада...
Ми смо деца из „Друге минерске"
А из куће „Прве пролетерске".
Кућа нам је наша најмилија,
Та минерска партиска ћелија... [2.691]

„У тунелу усред мрака
Бугојањских шест момака,
Тунел буше, пале мине,
За изградњу домовине... [3.997]

Амблеми високих признања за труд — прелазне заставице и ударничке значке, били су понос ударника и ударничких колектива:

Заставице, лепша си од злата,
Најбољој си омладини дата... [704]

Ми, другови, бригадири мили,
Прелазну смо сада освојили,
Освојили од аутостраде,
Централни нам њу комитет даде... [9.678]

Ударничка значка је малена,
Ал' је она знојем натопљена... [4.412]

Омладинцу треба да је дика,
Који носи значку ударника... [10.773]

V

Организација рада у бригади, радна дисциплина, културнопросветна делатност, самокритика, критика — све је то доживљено у једрим, наивним, младалачки набујалим и распеваним стиховима народног песника-градитеља, који су као бригадни „Вранци“ испуњавали зидне новине и репертоаре приредаба на радилиштима:

Овамо је дивно стање —
Све потиљак и равнање,
У четири устајање.
Кад ујутру труба свира,
Треба да се рапортира,
Код дежурног командира... [10.665)

Свако јутро у три уре,
Сјећаћу се фискултуре... [13.777]

Друге чете командир устане,
Па он виче омладину своју,
За минуту да је сва у строју... [16.955]

Као што су руководиоци борачких бригада били понос бораца, тако су и руководиоци радних бригада понос бригадира:

Наша трећа дервентска бригада,
Ала има команданта млада,
Команданте дервентске бригаде,
Чувај своје бригадире младе.
Команданте, ти си нама мио,
На акцији ти си свакој био... [13.370]

Нико нема команданта млада,
Ко што има Параћин бригада.
Команданте, ти нам само реци,
Остаћемо бар за шест месеци... [777]

Секретаре Ужичке бригаде,
Не стиди се ти твоје бригаде,
Бригадири неуморно раде... [303]

Осим рада на испуњавању дневних задатака на радилиштима и политичке активности, бригадири су учествовали и у раду на просветном пољу:

Није само на каналу бити,
Нег' још нешто свјесно учинити:
Неписмене редом школовати
И приредбе финије држати... [1.695]

У бригадним песмама неговала се и сатира: добронамерно су исмевани недостаци, и преступи појединаца и колектива:

Командир се „Друге“ брине,
Да му буде добра чета.
Заменик се његов шета
Код земунског санитета... [13.534]

Мали Кута баш је вредан,
Али славе увек жедан.
Мотику је поломио,
Па од „Пете“ позајмио... [13.529]

Наш је Панта херој прави,
Пет порција он нам смлави... [13.533)]

Нарочито су интенданти бригада често критиковани:

Друже Мијо, команданту,
Реци нашем интенданту,
Да нам спреми боље јело,
Обећ'о нам млеко бело... [13.328]

VI

У периоду Прве петољетке наше социјалистичке изградње, морално политички и културно васпитни ефект колективних радних акција био је од истог значаја као и економски ефекат[10].

Трезвени дух народног песника градитеља запазио је овај процес изградње објеката и људи, па је о томе испевао стихове:

Ми градимо фабрику, фабрика нас гради,
Она биће велика, а ми снажни, млади... [8.616]

Наша пруга, то је наша школа,
Само нека буде наша чврста воља... [10.060]

Син ће градит' пругу од милина,
А пруга ће изградити сина... [13.356]

Опевајући човека и његов рад у једном великом, социјалистичком радном колективу, народни песник градитељ је осетио да је тај процес изградње зближавао људе, привикавао их на хуман, социјалистички међусобни однос, изграђујући код њих свест о вредности сваког појединца, племенита, позитивна схватања и осећања:

Омладино, само сложно ради,
Најбољи је живот у бригади... [5.746]

Да ја нисам волела бригаду,
Не бих дошла на Аутостраду... [2.948]

Сјећаћу се успомене дуге,
И другарства с омладинске пруге... [2.422]

Присне везе пријатељства везивале су омладинске радне бригаде:

Бригадири, је л' вам жао?
Растанак се примакао.
— Растанак нам није мио,
Другарски је живот био"... [5.746]

Револуционаран преображај женске омладине из забачених крајева земље, која је на омладинским радним акцијама по први пут практично доживела свестрану еманципацију, изражен је у стиховима:

Кад сам била на аутопуту,
Отсекоше моју косу жуту.
Подај мене на аутопут, мати,
Тито ће ми униформу дати... [5.081]

[10] Јосип Броз Тито: *Реферат на* VI *Конгресу Савеза комуниста Југославије*, стр. 81.

Братство и јединство наших народа, ковано у пламену изградње исто онако као и у пламену ослободилачке борбе, снажним стиховима опевао је песник градитељ:

Ми минери једне вере нисмо,
Ал' сковасмо братство и јединство... [2.691]

Трећа Жупска велику част има —
Однела је поздрав Хрватима.
Волим Србе, волим и Хрвата,
Створили смо права демократа... [17.107]

Учешће радних бригада из свих крајева наше земље на кључним објектима који су се градили на разним националним подручјима у нашој земљи, учвршћивали су братство и јединство наших народа:

Црна Горо, где су ти младићи?
— Сви на раду на аутостради... [1.686]

Што се оно тресе Новска?
— Јури „Пета црногорска"... [1.651]

Ој, Ужице, бели граде,
Где су твоје цуре младе?
— Отишле су цуре младе
Никшић пругу да изграде... [7.705]

Рађевино, где су ти младићи?
— Граде пругу Титоград—Никшићи... [17.076]

Београдске улице се тресу,
Од параде Сремачке бригаде... [10.544]

VII

Говорећи о успесима у нашој социјалистичкој изградњи у Првој петолетки, друг Тито је рекао: „Ако човјек путујући кроз нашу земљу погледа шта је све урађено и шта се све гради, онда он, макако непријатељски био настројен према новој Југославији, не може да каже да наши трудбеници нису дали све од себе... Због тога им се диви цео свијет"[11].

Речи друга Тита налазе своју потврду и у нашем савременом народном поетском стваралаштву: наше народне песме социјалистичке изградње у Првој петољетки су револуционарна епопеја наших народа у борби за социјалистичку изградњу домовине. Настале су у периоду у коме су се наши народи нашли по први пут ослобођени од сваке експлоатације, свесни да све што граде, граде само за себе. У овом периоду нашег огромног, невиђеног економског и културног препорода, дошло је до изражаја и уметничко стваралаштво народног духа.

У овим народним уметничким творевинама одражен је нов живот који је, за разлику од старог, необично богат формама и садржајем. У њима је опеван човек и његова радна достигнућа. Ово наше народно стваралаштво јединствен је пример у свету уопште, посебно у оквиру социјалистичких друштвених система, и тиме претставља велику вредност нашег најновијег народног уметничког израза.

[11] Јосип Броз Тито: *Изградња Нове Југославије*, IV, стр. 305.

Résumé

VIDOSAVA NIKOLIĆ

NOTRE CHANSON POPULAIRE DE L'EDIFICATION SOCIALISTE DURANT LE PREMIER PLAN QUINQUENNAL

Conçue sur de vastes bases, l'enquête de la Section de folklore de l'Institut Ethnographique de l'Académie serbe des sciences embrassa tous les objets-clefs de notre Premier plan quinquennal de l'édification socialiste, en notant les chansons populaires de l'édification socialiste au moment même de leur naissance. Par là fut créé un vaste ensemble dans lequel on peut envisager de tous côtés la création inspirée de notre poète populaire-bâtisseur du socialisme.

En partant de cette base, l'auteur a analysé les chansons populaires de l'édification socialiste au cours du Premier plan quinquennal comme une espèce de chronique populaire orale de la nouvelle transformation socialiste de notre pays; en même temps il signala la naissance en masse de ces chansons dans le peuple, leur expansion ainsi que leur forme poétique et leurs sujets.

Dans la première section, en rattachant les matériaux concrets à notre réalité sociale de la période indiquée, l'auteur a englobé la création poétique populaire sur les expériences intimes des larges masses de notre peuple dans le processus de la transformation révolutionnaire sociale et économique de notre pays. En prenant pour point de départ les vers populaires qui chantent le moment historique où les dirigents de notre état et de sa politique addressèrent au peuple un appel à prendre part dans l'édification socialiste de la patrie, l'auteur analyse en ceux-ci les idées de l'unité du peuple et de ses dirigeants dans la rélaisation des tâches imposées par l'édification socialiste, du réveil et de la formation de la conscience socialiste de travail parmi les masses du peuple, les tâches qui, en s'accroissant, se transforment en combativité révolutionnaire de travail de nos peuples.

Les vers populaires sur les objets de l'édification socialiste au cours du Premier plan quinquennal (sur les voies ferrées de la Jeunesse, l'autoroute, les usines, mines, stations hydroélectriques, l'édification socialiste du village) sur leur importance et sur l'élan travailleur du peuple forment les sujets de la deuxième et la troisième sections.

Dans la quatrième section l'auteur traite un groupe particulier de vers populaires sur l'adoption et l'exécution des formes socialistes du travail sur les chantiers (sur le phénomène des ouvriers de choc, sur l'émulation, les petits drapeaux transférables et les insignes d'ouvrier de choc).

La cinquième section embrasse les motifs des chansons populaires concernant l'organisation du travail dans les brigades, la discipline de travail

et la vie dans la brigade. La sixième et la dernière section est consacrée à l'étude des chansons populaires sur l'importance de l'effet éducatif, moral, politique et culturel des actions de travail collectives (l'édification de la conscience socialiste de travail par le travail, le rapprochement des hommes et l'accoutumance au rapport mutuel humain socialiste, la formation de la conscience de valeur de chaque individu dans la grande collectivité socialiste de travail).

Dans la conclusion l'auteur a mis en relief que nos chansons populaires de l'édification socialiste représentaient l'épopée révolutionnaire de l'unité de nos peuples dans la lutte pour l'édification socialiste de la patrie et, comme telles, sont un exemple unique au monde et représentant une grande valeur dans notre expression poétique contemporaine.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des. Sc. LXVIII — Institut d'étnographie No 3

MAJA BOŠKOVIĆ-STULI

NARODNA POEZIJA NAŠE OSLOBODILAČKE BORBE KAO PROBLEM SAVREMENOG FOLKLORNOG STVARALAŠTVA

Preda mnom je na stolu petnaestak zbirki narodnih pjesama koje opjevaju našu oslobodilačku borbu i izgradnju i usto kup rukopisa s pjesmama iste tematike. Ređaju se iz zbirke u zbirku pjesme poznate, jednake, slične, nešto izmijenjene i poneka usamljena, neponavljana. Ugrađuju se stihovi opće poznate pjesme u drugu pjesmu, pa takvim prepletanjem nastaju i nove varijante. U nekim se tekstovima osjeća da su odjek druge, već štampane pjesme, uz neznatne izmjene, pa ih ne možemo zapravo smatrati varijantama. A ima i osobenih, samostalnih varijanata poneke već poznate pjesme. Snaći se u tome mnoštvu objavljenih tekstova, koje nije u istoj mjeri i obilje građe, prilično je teško.

Čitajući redom te zbirke, kojih nije malo po broju, a neke su doživjele drugo, treće, pa i četvrto izdanje — što znači da su tražene — stječe se ipak dojam o jednoj zanemarenoj, periferno održavanoj i prigodno, pa usto više puta i nebrižljivo objavljivanoj poeziji.

Željela bih se ovim člankom odužiti narodnom književnom stvaralaštvu iz naše nedavne narodne borbe, ako uzmognem, onako kako to ono zaslužuje: nastojanjem da prikažem tu poeziju u postajanju i životu — uvidom u njezinu biologiju i ispitivanjem porijekla i izvornosti bar dijela poznatijih pjesama; pokušajem da predočim te pjesme kao umjetnost koja je nastala u kontinuitetu s vjekovnim našim narodnim pjesničkim stvaralaštvom, a u isti je mah vezana uz savremena velika zbivanja koja su joj dala poticaj; utvrđivanjem zakonitosti u pjesničkoj strukturi te poezije; napokon zaključkom, koji bi odatle proizašao, o pitanju sudbine savremenoga književnog folklora.

Brojne štampane zbirke koje sam pregledala i koje sadrže veoma dragocjenu građu te čine jedan od najvažnijih izvora za ispitivanje te poezije, mogu ipak tek malo pomoći razbistravanju iznesenih pitanja. Ima dosta zbirki koje donose tekstove bez kritičkog izbora i književnoga ukusa; redaktori mijenjaju katkada tekstove prema svojim vlastitim shvaćanjima; ne donose podatke o postanku pjesama i izvorima odakle su one preuzete. Nisu sve zbirke jednake, neke su uređene i sa znalačkim pjesničkim kriterijem, ali ni one nisu tako potpune kako bismo to željeli. Stoga će se štampane zbirke moći tek djelomice, tek uz ostala vrela, koristiti za pokušaj temeljitijeg prikaza narodne poezije iz vremena naše revolucije.

* * *

Pjesme naše Narodnooslobodilačke borbe nastajale su pred našim očima. Mnogo ima živih svjedoka koji su prisustvovali njihovu rađanju ili su ih čak sami stvarali. Pa ipak ne znamo gotovo ništa o postanku čak ni najpoznatijih pjesama.

Na oslobođenom području 1944 god. u izdanju kulturno-umjetničkog odsjeka odjela informacija ZAVNOHa izlazi iz štampe prva naša zbirka s tekstovima narodnih partizanskih pjesama. Zove se „Druže Tito, ljubičice bijela", a uredili su je Đuro Kosak i Vladimir Popović.[1]

Ovu zbirku možemo danas već smatrati klasičnim izdanjem partizanske narodne poezije — i po vremenu kada su pjesme skupljene i objavljene i po pjesničkom ukusu kojim su odabirane.

Ali lijepa zbirka Kosaka i Popovića ne daje nam nikakva, ni najmanjeg podatka o postanku pjesama, o načinu kako su bile skupljane i redigirane, o njihovim tvorcima i pjevačima. Vrijeme i prilike kada su se te pjesme bilježile i objavile — još u jeku velikih ratnih zbivanja koja su i nadahnula postanak te poezije — dovoljno objašnjavaju takav način publiciranja. Nisu to bili dani za pedantnu naučnu akribiju. Redaktori zbirke, baš kao i borci — tvorci pjesama, bili su srasli s događajima koji seu pjesmama opjevaju i doživljavali ih kao svoj tadanji trenutak sadašnjosti, pa stoga nisu ni pomišljali na potrebu naučno dokumentarnih napomena uz te pjesme.

Ali sada, petnaest godina poslije toga, dužnost je nas istraživača narodne poezije da za budućnost utvrdimo i sačuvamo podatak o tome kako su pjesme u tim danima nastajale i kakav je bio put do njihova prvog objavljivanja. Radi se o trenutku u razvoju naše narodne poezije koji nije tako benazčajan.

Obratila sam se urednicima zbirke „Druže Tito..." i zamolila ih da me obavijeste o načinu kako su spremali svoju knjigu. Rado su mi ispri-

---

[1] Tri godine poslije toga objavljuje Popović novo izdanje te zbirke pod novim nazivom: Narodne pjesme borbe i oslobođenja, drugo izdanje, popravljeno i dopunjeno, redakcija Vladimir Popović, Prosvjeta, Zagreb 1947.

Kad kažem prva zbirka, mislim time reći prva cjelovita zbirka narodnih pjesama. Pojedine narodne partizanske pjesme zajedno s ostalim borbenim pjesmama bile su i prije objavljivane uz muzičku pratnju. U Hrvatskoj su, na primjer, dotada ili oko tog vremena izišle ove pjesmarice: *Pjesme borbe* izd. CK KPH, 1942; *Pjesme koje pjevamo*, 1943; *Pjesme naše borbe*, izd. Okružni NOO Moslavina 1943; *Pjesmarica*, izd. Agit-prop požeškog područja; *Naše pjesme*, izd. Kulturno-umjetnički odsjek ZAVNOHa, I, 1944 i dr.

Tekstove narodnih pjesama iz tih i nekih kasnijih pjesmarica nalazimo sve, osim dva-tri primjera, u jednakom ili nešto drukčijem obliku i u zbirci *Druže Tito ljubičice bijela*.

Zbirka *„Druže Tito..."* (odnosno *„Nar. pjesme borbe i oslobođenja)* činila je direktno ili indirektno i kasnije jedan od najvažnijih izvora za sastavljanje većine zbirki narodnih partizanskih pjesama. Iz nje su se odabirale narodne pjesme za antologije poezije iz naše narodne revolucije općenito (Jure Kaštelan, *Oganj i ruža*, Zagreb 1956), za prigodne zbornike posvećene Narodnooslobodilačkom ratu (Jakša Ravlić, *Knjiga borbe i oslobođenja 1941—1945*, Zagreb 1951) i dr.

čali svoja sjećanja. Drugovi Kosak i Milan Apih (tadanji pročelnik kulturno-umjetničkog odsjeka ZAVNOHa) došli su u zajedničkim razgovorima na misao da bi sve one brojne pjesme što ih pjevaju borci i omladina vrijedilo prikupiti i objaviti. Potkraj 1943 god. bio je poslan raspis narodnim odborima i vojnim jedinicama s molbom da se prikupe i dostave tekstovi partizanskih narodnih pjesama. Bilo je dosta onih koji su se odazvali. Stizale su pošiljke s različitim papirima, na njima pjesmice pisane bez reda. Šturi popratni dopisi: „U prilogu vam šaljemo pjesme koje se pjevaju na našem terenu. Smrt fašizmu...".

Iz toga mnoštva papira stvorili su Kosak i Popović poslije svoju poznatu zbirku. Njihov se rad najprije sastojao u tome da odaberu ono što vrijedi. Ali ne samo to. Tekstovi koje su primili nisu bili složeni po nekom suvislom redu. Bili su to najvećim dijelom pojedini dvostihovi, koji put dva-tri sadržajno povezana. Urednici su iz onog mnoštva dvostihova nastojali pronaći takve koji su tematski i stilski među sobom bliski i sastavili su male zaokružene cjeline sa zajedničkim naslovima. Tako nastaju „Pjesma maršalu Titu", „Pozdrav omladine", „Ličkom vođi od ustanka" i druge pjesme.

U životu se te pjesme ne prenose tako zaokruženo i cjelovito. U kolu na primjer netko zapjeva „Oj narode Like i Korduna..." i nadoveže možda još dva-tri dvostiha vezana uz tu temu; poslije netko drugi stane pjevati riječi „Alaj volim u kolu igrati", pa kada se i on iscrpi, pjesmu preuzme treći, opet drukčije. I tako dok traje kolo, traje i pjesma. Slično su se te pjesme pjevale i u drugim prilikama — na odmoru, u partizanskoj koloni. O tome mi je pričao drug Kosak, a sjećam se i sama kako je to bilo.

Povezavši te dvostihove u cjeline, autori su nam — sa svojim pjesničkim ukusom i osjećajem mjere i s poznavanjem žive partizanske pjesme — dali trajna i vrijedna ostvarenja u kojima je ljepota narodnih stihova u pisanom obliku došla do čišćega izražaja. Ali potrebno je ipak reći da je pjevana partizanska pjesma u svome živom zvučanju sama po sebi bila već cjelovita u svakome dvostihu i nije joj u životu odgovaralo uklapanje u kompoziciono čvrste okvire.

Pripremajući svoju zbirku na opisani način, autori su nastojali da na kraju svake cjeline bude dvostih koji je najsadržajniji, koji i pjesnički i tematski zaokružuje nanizane stihove. Ponekad se takav stih među papirima ne bi mogao naći, ili mu oblik nije bio dovoljno čist. Kosak kaže da su u takvim slučajevima oni sami malo dotjerali pokoji stih ili dodali nešto iz pjesama koje su prije slušali, a ovdje-ondje oni bi štogod i dopjevali. Tako je u pjesmi „Aoj goro" Kosak napisao stihove:

Silna goro, sižeš do oblaka,
a još dalje djela od junaka.

U pjesmi „Moj Maksime" izmijenjen je dvostih:

Moj „Maksime" čelikom te hranim,
da se s tobom od fašista branim

ovako:

Moj „Maksime" čelikom te hranim,
kad napadam i kada se branim.

U pjesmi „Leteće tvrđave" Kosak je dotjerao stilizaciju u stihu "Tvrđave se kao srebro bijele" i u stihu „A kad veče s krijesovima plane". Popović je redigirao i dopunio tekst pjesme „Golema rana" (u II. izd. „Pogibija Stojana Matića"), kao i pjesmu „Dvanaesti juna" kojoj je dodao dva završna stiha.

Tih je izmjena, prema Kosakovim i Popovićevim riječima, moglo biti možda još ponegdje, oni se točno ne sjećaju, ali mnogo ih nije bilo. Smatraju da su one nastale sasvim prirodno. „Kad bih bio u kolu, ja bih izmislio i zapjevao, pjevao bih i svoje i tuđe. Ja sam bio dio naroda. Mi smo svi bili jedno onda, mi smo se i borili i pjevali" — kaže Kosak. Uredničke intervencije u tekst pjesama prikazuje on slikovito ovako: „Kad bi dva-tri dvostiha činila cjelinu pa smo ih htjeli sastaviti s onima koji su bili slični, pa ako je trebalo „morta", mi smo ih „zamortali", svezali smo ih; a ako je bio potreban svršetak, ako je trebalo staviti krov na zgradu, mi smo ga stavili."

Ispričao mi je sve to sasvim spontano i otvoreno, da bi se znalo kako su se pjesme pripremale za štampu, naglasivši još jednom da oni kao urednici nisu u tekstovima mnogo toga mijenjali. Potrebno je da se zna kako su radili, radi točnog upoznavanja narodne pjesme u velikim danima proteklog rata. Tražiti dokumentarnu naučnu preciznost tekstova od urednika iz onih dana, od ljudi koji su zaista, kako Kosak kaže, bili dio naroda, a usto su pokazali i mnogo pjesničkoga ukusa, značilo bi ne shvaćati one posebne dane i prilike u kojima su se te pjesme pjevale i objavile.

Ali to ne znači da nam ne bi od neprocjenjive vrijednosti danas bili i sasvim autentični, nimalo dotjerani tekstovi pjesama iz toga vremena. Jer iako su urednici zbirke bili dio naroda, oni su se ipak izražavali donekle drukčije od boraca i omladinki, koji su odrasli u tradicijama narodne pjesme. Rafinirane usporedbe, kićene metafore, personifikacija apstraktnih pojmova, koje se ovdje-ondje susreću u zbirci, obično su doduše uspjele pjesnički, ali odudaraju ipak od većine ostalih stihova u toj knjizi; stil im se razlikuje od jednostavne netražene ljepote obične partizanske pjesme.[2]

Sačuvali su se na sreću i neki zapisi pjesama točno u onom obliku kako su se pjevali u partizanima. Prof. Miroslav Špiler ustupio je Institutu za narodnu umjetnost u Zagrebu svoju rukopisnu zbirku pjesama, zapisanih u vrijeme NOB. Zbirka sadrži oko 400 zapisa tekstova i tride-

[2] Pitanje redigiranja folklornih zapisa od načelnog je značenja te nadilazi naš primjer partizanskih narodnih pjesama. Mislim da su istinski vrijedni, i naučno i umjetnički, prvenstveno autentični zapisi (ako je pritom udovoljeno svim potrebnim uvjetima). Ali ne bi trebalo ovo shvaćanje pretvoriti u dogmu. Mi možemo žaliti, ali ne smijemo zamjeriti najboljim zapisivačima iz prošlosti, a eto čak ni nekima iz naših dana, što su se prema tekstovima odnosili prilično slobodno. Kad sudimo o takvim postupcima, moramo uvijek misliti na vrijeme i prilike u kojima su ti ljudi radili.

setak melodija. U njoj ćemo naći i većinu onih stihova koji su objavljeni u knjižici „Druže Tito ljubičice bijela", ali u drukčijem obliku — dvostihovi su tu razasuti pojedinačno po cijeloj zbirci, katkada su donekle različito formulirani. Kada je Kosak gledao tu zbirku, činilo mu se kao da su to upravo oni tekstovi kojima su se on i Popović služili pripremajući svoju knjigu. Ali nisu, ili možda tek neznatnim dijelom. Prof. Špiler saopćio mi je o svome radu ovo: od proljeća 1943. bilježio je sistematski partizanske narodne pjesme, to je bio njegov posebni zadatak u odjelu za agitaciju i propagandu pri CK KP Hrvatske. Radi toga posla bio je jednom zgodom upućen iz Otočca u Slavoniju, što je bilo vezano s naporom i opasnostima. Pjesme su mu pjevali borci, terenski politički radnici i seljaci. Bilježenje nije teklo uvijek lako. Tako su ga jednom u Slavoniji, kada je pitao za pjesme o Paveliću, osumnjičili da je špijun! Skupljao je pjesme u Slavoniji, Baniji, Kordunu, a najviše u Lici.

Prof. Špiler je muzičar pa su njegovi zapisi naročito vrijedni po tome što uz tekst donose i muziku pjesme (nerazmjer među brojem tekstova i notnih zapisa potječe odatle što su se uz istu melodiju pjevali brojni i različiti tekstovi).[3]

Čini se da je dio Špilerove građe, koju je ostavljao u „agitpropu" CK KP Hrvatske, propao u zemunici prilikom jedne ofenzive. Moguće je da je dio spasenih Špilerovih zapisa dospio i među one papire s narodnim pjesmama u kulturno-umjetničkom odsjeku ZAVNOHa iz kojih su Kosak i Popović priredili svoju knjigu, ali mi to nije mogao nitko pouzdano posvjedočiti. S druge pak strane, pojedini dvostihovi iz Kosakove i Popovićeve zbirke širili su se vjerojatno i iz knjige, pa su do Špilera mogli neki možda i posredno doći. Špilerovi su zapisi vjerna slika onoga što se tada pjevalo, bez dotjerivanja, bez nekog naročitog izbora, dakle zbirka s dobrim i slabim primjerima, kao što su to redovito rukopisi s terenskim zapisima. A u isti je mah, iako različita, ipak i bliska antologiji „Druže Tito, ljubičice bijela".

Špilerova je zbirka, dakle, uz pojedine druge autentične zapise, dragocjeni svjedok o izvornom obliku partizanske narodne pjesme. Usporedbom te rukopisne zbirke i knjižice „Druže Tito..." vidi se jasno u čemu se sastojao redaktorski rad Popovića i Kosaka. Dobivena se slika potpuno podudara s onime što mi je Kosak sâm pričao o načinu redigiranja knjige.

U dosadanjem smo se izlaganju već dotakli pitanja o načinu kako su se pjesme pjevale i širile. Đuka Kosak spomenuo mi je nekoliko primjera pjesama koje su nastale neposredno poslije kakva događaja. Sjeća se pjesme što su je pjevali borci na Kordunu nakon što su napali vlak i zaplijenili velike količine masti. Čim su se u proljeće 1944 počeli javljati saveznički bombarderi, čula se na nekoj svečanosti u Topuskom u kolu i pjesma o letećim tvrđavama. Kosaku se osobito usjekla u sjećanje slika obična, ni po čemu osobita, ali karakteristična za partizan-

[3] Osim Špilera vršili su melografske zapise narodnih borbenih pjesama u Hrvatskoj i neki drugi istaknuti muzičari, kao Nikola Hercigonja, Slavko Zlatić, Natko Devčić. U već spomenutoj pjesmarici *Naše pjesme* (I. sv. 1944, II sv. 1945) narodne melodije donose prema Špilerovim zapisima, osim pjesme „Oj Ilija" koju je zapisao Devčić.

sko pjevanje: "Bilo je u Otočcu. Blago tiho predvečerje, miran dan, tišina u rano proljeće. Ja sam prolazio po glavnoj cesti, a na klupi su sjedeli mladići iz straže ZAVNOHove, ja se sjećam gdje je koji sjedio. Mladići su pjevali, nikada nisam tako čuvstveno čuo pjevati, oni su osjećali to što su pjevali." Bila je to pjesma s pripjevom:

Hajte, hajte, roblje ustajte,
hajte, braćo, hajte, zemlje ne dajte.

Poslije kada je sudjelovao u redigiranju partizanske pjesmarice, Kosak se sjetio te pjesme i tekst je tamo unesen prema njegovu sjećanju. Našla sam pjesmu s tim pripjevom u zbirci „Naše pjesme" (sv. II, uredili N. Devčić i V. Popović, štamparija Oblasnog N. O. O. Dalmacija, 1945):

Kad nam sunce bilo pomrčalo,
Tito složi veliko i malo.

*

Složili se Srbi i Hrvati,
ne može im nitko na put stati.

*

Partizani to je vojska fina,
mila majko, ti ne žali sina.

To je dio teksta. Ne bi se moglo reći da ti stihovi, ovako napisani, djeluju nekom naročitom pjesničkom impresivnom snagom. Ali je sigurno da su one večeri, kada je Kosak te ili slične stihove slušao, uz melodiju i u sklopu cijelog ambijenta, oni imali svoju moć. Na te prilike ne smijemo zaboraviti kada čitamo stihove partizanskih pjesama. Sjećam se i sama pjesama koje su borci pjevali uz refren: hajte, hajte... Sjećam se i drugih pjesama. Kada sam u jesen 1943. došla u partizane u VII. banijsku diviziju, bila je baš ofenziva; povlačili smo se nekud, nisam shvaćala kamo, borci su, idući u koloni, tiho pjevušili:

Talijani, piš'te svojoj nani
kako tuku mladi partizani.

*

Partizani, ne bojte se rana,
nema smrti bez suđena dana.

U beskrajnom variranju i ponavljanju mogla su se dugo i dugo pjevati tri-četiri takva dvostiha. Poslije sam u divizijskoj pokretnoj bolnici za dugih zimskih večeri često slušala kako ranjeni borci satima pjevaju slične pjesme u mraku na svojim improviziranim slamnim ležajevima, ili ujutro sjedeći u dvorištu na suncu. Imalo je to svoju ljepotu.

U sličnim su prilikama nastajale i nove pjesme. Postoje i svjedočanstva o postanku nekih pjesama, na žalost veoma oskudna i rijetka. Na proslavi desetgodišnjice osnutka VI. slavonskog korpusa (maj 1953., Slavonski Brod), gdje je ekipa Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu bilježila partizanske pjesme, saopćio mi je Ilija Brković, bivši borac XXVII. brigade, ovu svoju pjesmu:

Sjedi vojnik na kamenu,
drži brengal na ramenu.
Kad se malo odmorio,
brengalu je govorio:
„Oj brengalu diko naša,
a šta ćemo od ustaša,
od ustaša i četnika
ponajvećih izdajnika.“[4]

O toj pjesmi kaže: „To sam ja prvi puta zapjevao kada je naša brigada bila u Istri“. Njegovi bivši suborci potvrdili su mi da se pjesma svidjela i istoga časa prihvatila.

Ovaj nam primjer pokazuje dva fenomena u vezi s nastajanjem partizanskih narodnih pjesama. Najprije se primjećuje preplitanje funkcije pojedinaca i kolektiva: način kako je autor pjesmu među drugovima zapjevao, vjerojatno za vrijeme kratkoga odmora brigade u pokretu, a oni je odmah prihvatili. Zatim se opaža kako je ta nova pjesma organski izrasla iz tradicije, oslanjajući se na drugi poznati tekst; mislim pjesmu „Proleter se s puškom razgovara“:

Vjetar duva, gora se prolama,
Proleter se s puškom razgovara:
„Puško moja, od čelika čista,
ti ćeš tući prokletog fašista.
Puško moja, mali karabine,
hoću li te nositi do zime?
Puško moja, od čelika sjajna,
mnoga te je proplakala nana.“[5]

Ima stihova koji su danas već postali čvrsti sastavni dio tradicije, a potekli su iz dana Narodnooslobodilačke borbe. Kolo se na primjer — u Lici a i drugdje — često zaključuje stihom „Reko Kosta da je kola dosta.“ Prošle su godine i malo već ima onih koji znadu koji je te bio Kosta. Ti su stihovi nastali u partizanskom kolu prije neke velike bitke. Komandant Kosta Nagy naredio je da se prekine s plesom pa su njegove riječi odmah prostrujale stihom kroz mnoštvo boraca u kolu.[6]

U ličkom kolu, koje se u novije vrijeme zove i „đikac“, čuje se danas povik: „Op đikac, naš je Lapac“. Prema riječima Jandre Dražića iz Oraovca (rođ. 1878.) taj se poklik u kolu zadržao iz dana kada su partizani osvojili Lapac pa su tako klicali u svome prvom oduševljenju.[7]

[4] Partizanske narodne pjesme s proslave desetgodišnjice osnutka VI. slavonskog korpusa 1953,, rkp., Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu br. 137

[5] *Krajiške narodne pjesme iz Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke izgradnje*, Banja Luka 1949, str. 19. Pjesma je, uz neznatne izmjene i bez naznake izvora, često preštampavana u kasnijim zbirkama.

Sličnu samostalnu varijantu vidi u knjizi: Vlado Milošević, *Bosanske narodne pjesme* I, Banja Luka 1954, br. 52.

[6] Taj je događaj opisao Branko Priselac u članku koji sam čitala u jednom od svečanih brojeva „Borbe“ negdje oko god. 1952. I pored svih nastojanja, nije mi pošlo za rukom da ponovo pronađem taj članak. Ni autor se ne sjeća točno kada je bio objavljen.

[7] I. Ivančan, Od Zrmanje do Krbavskog polja, rkp. Instituta za narodnu umjetnost br. 320, str. 146.

U jednome svom ranijem članku iznijela sam neke primjere koji osvjetljuju proces stvaranja partizanskih narodnih pjesama.[8] Navela sam primjer omladinki koje u drežničkoj partizanskoj bolnici improviziraju prikladne pjesme došavši u posjet ranjenim borcima. Uz neke druge slučajeve opisala sam i jedan koji ću sada opširnije ispričati: u selu Dragovići kraj Pakraca (Slavonija) ustaše su god. 1942. sve muškarce žive spalili u pravoslavnoj crkvi; žene i djecu odveli su u logor, da bi neke od njih zatim odvukli u Njemačku, a druge rasuli po tuđim selima. Živeći tako u drugim mjestima, djeca su sama sastavljala stihove o svome groznom doživljaju. Vrativši se poslije u oslobođeno selo, oni su — sada već odrasliji — počeli o svemu tome pjevati u kolu, prenoseći u kolo one stihove svojih ličnih pjesmica koji su najpregnantnije govorili o doživljaju. Pjesma se uskoro prestala pjevati, jer su žene odviše kukale kad bi je čule. Pričala mi je to omladinka Ana Simić, koja je sama sudjelovala u stvaranju te pjesme. Tekst glasi:

Partizani, naše sunce žarko,
vas je roblje poželilo jako.

Gde ste sada, žive želje naše,
da kupite krvave ustaše?

Oni jadne Srbe izmučiše,
u logore sve nas zatvoriše.

Jednoč jesti na dan su nam dali,
iljevinu i sodu kuvali,
e bi l' tužno roblje potrovali.

Svako jutro eto krvni' pasa
pa pitaju koliko je pocrkalo Vlasa.

Idu majke pokraj djece svoje,
a ustaše na vratima stoje.

Majkama su crni dani bili
kad su njima djecu rastavili.

Jadna djeca kroz prozor gledaju,
a majkama pridoći ne daju.

Jadne majke — suza sužu lije,
a ustaša gleda pa se smije.

Nas poslaše u daleku zemlju
u prokletu Njemačku nevjernu.[9]

U postanku ove pjesme vidimo kako se, na način različit od onoga u pjesmi o brengalu, prepliću stvaralačka uloga pojedinca i kolektiva. Da se pjesma nije tako brzo prestala pjevati, u njoj bi se izgladila neravna mjesta, izostalo bi ono što je suvišno. Ali i ovakva, ona je potresna ne samo kao dokument, nego i kao pjesnički odjek jednoga strašnog doživljaja.

[8] M. B. St., *Bilješke o narodnoj pjesmi iz oslobodilačkog rata*, Republika, Zagreb, IX/1953, br. 7-8 str. 675—682.

[9] M. B, St., Narodne pjesme i pripovijetke iz okolice Pakraca (1951), rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 68, str. 15.

U obližnjem selu Kukunjevcu zbio se za vrijeme rata sličan događaj. Tamo sam upoznala omladinku Danicu Basta. Pričala mi je o teškim ratnim uspomenama i kazivala nekoliko dugih pjesama što ih je u vrijeme rata bila sama sastavila. Pjesme govore o propasti stare Jugoslavije, o početku i razvoju narodnog ustanka, o pokolju Srba u njezinom selu i sl.. Svoje je pjesme pisala, zatim bi se unosile u zidne novine ili recitirale na omladinskim priredbama. Pjesme je sastavljala prema onome što bi čula od partizana, na sastancima ili drugdje. „Partizani spominjali države, neki nešta naiđe pa priča. A ja sam bila tak' jako pamtljiva, ja sve slušam pa zabilježim." Ne bi se moglo reći da su njezine pjesme bez dara. Ima tu zapažanja detalja, duhovitog izrugivanja. Evo na primjer o Stojadinoviću:

On Itleru kad je odlazio,
mnogo se je njemu on falio
da se ovde jede kolko može.
A Švaba je lakom mili bože.

Ali sve je to tako razvučeno, opširno, bez osjećaja za mjeru i zapravo dosadno. Spominjem taj primjer zato što su takve pjesme obilato nastajale svuda za vrijeme NOB-e, opjevale su većinom lokalne događaje i imale mnogo uspjeha kod svoje publike. Ispunile su svoju funkciju, ali vrijednost im je sasvim efemerna. Kada ih različiti redaktori široke ruke unose u svoje zbirke narodnih pjesama iz vremena NOB-e, opterećuju ne samo svoje zbirke balastom pjesnički nevrijednih tvorevina, nego ujedno zamućuju i opću sliku o tome što je bila prava narodna poezija tih dana.

Danica Basta spjevala je i pjesmu o pokolju u svom selu, kada je izgubila oca. Pjesma obuhvaća 118 stihova, sa uobičajenim naslovom „Moj doživljaj". Potresan je to dokumenat, sa svim užasnim pojedinostima jednoga zločina, od pokolja do logora, slično kao u već navedenoj pjesmi iz Dragovića. Ne zaboravljaju se stihovi kao ovi:

Kad smo došli u Sisak-tamnicu,
pobiraše svu malu dječicu.
Dječica su kupila mrvice
ko po snijegu glađene ptičice.
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Kad su došli đe smo djeca bili,
djece mrtve petnest su nosili;
ta su djeca pomrla od gladi.
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Kad smo došli mi kod kuća svoji',
u potoku veľka raka stoji.
Tri se dana zemlja podizala
dok su naša braća izdisala.

Ali ovo desetak potresnih stihova utapa se u stotini drugih razvučenih i banalnih kao na pr.:

Ta je raka od naše rodbine
i za njima naše srce gine.
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Zaklali su mog dobroga tatu
za kojim ću izgubiti glavu.

Етнографски институт САН Одељење народне уметности Библиотека

Primjer ove i brojnih sličnih pjesama pokazuje da narodna poezija, kada se odvoji od svoga tradicionalnog načina izražavanja, t. j. kada se izdvoji iz zajednice, postavši sasvim individualna, ne više usmena, nego vezana često uz savremena sredstva kao što su olovka i papir, gubi svoje korijene, počinje zahirivati i prelazi u trivijalnost. Ona tu zapravo prirodnim razvojem dolazi do točke koja znači njenu negaciju. Ne radi se o nedostatku iskrenog osjećaja, nego o nemoći izražavanja (u obliku koji nije više narodna poezija, a nije još umjetnička individualna). Da je Daničina pjesma bila itekako iskreno i duboko nadahnuta, vidi se iz njezina kazivanja kojim mi je pokušala objasniti kako je spjevala svoju pjesmu o pokolju u Kukunjevcu. U svakoj rečenici toga proznog kazivanja ima više poezije nogo li u cijeloj pjesmi. Prenosim ga prema svojim bilješkama iz časa pričanja:

„Tatu ja nikad zaboravit ne mogu. Bio je dobar, a bogo moj. Bilo vrijeme pa mama i nas tri nikad ne legnemo da se ne bi najaukale. Jednoć ja oću da sjednem na klupu — eto ovu na kojoj vi sjedite — pogledam je, a tu je klupu tata radio i dodje mi da tu niko ne smije da sjedi, da je to kao jedna svetinja...

Mi smo poslije logora bili u Brezinama, kod jedni' Hrvata. Jednoć njihov mali kaže: „Tata, odrež' mi kruva." A ja kad čujem onu riječ „tata" pa se sjetim kako je tata nama uvjek kru' rezao i dijelio, dođe mi tako crno, izletim iz kuće, i samo jauči. Poslije malomu nisu dali da govori ocu „tata", uvjek ga je zvao „Ivane".

I ja tako uvijek tužna i žalosna, nikakvog veselja ja nemam... A ja samo molim boga da mi tatu bar u snu pošalje.

Sanjam ja jednoć kao došao on i ljubi mi ruku. A bio je gologlav — to znači kao mrtvac.

Ljubi me on, a sav leden po ustima, po rukama. Govorim ja:

— Tata, što ti mene ljubiš, pa nisam ja više mala.

A on kao divani:

— Ti si meni uvijek dobra i pališ svijeće za mene, sve to meni na onom svijetu pomaže.

Još mi govori da ne kukam uvijek za njim, da imam majku i sestre.

— Tata, sve bi ja nji dala za tebe jednoga. Idem ja s tobom, tata.

Tako ja divanim i spremam robu, a sve znam da je mrtav. Izađemo mi eto ovđe pred kuću, kad odjednoć sjetim se da sam zaboravila u kući maramu. Govorim ja:

— Tata, pričekaj me, eto mene odma, sam' da uzmem maramu.

Odem u kuću. Kad ja napolje, pijetlovi zapjevaše. Tate je nestalo, ni njega ni robe, ničeg nije bilo.

Onda kaž' čovjek ne bi zaplakao, ma kamen' bi suzu pustio. Ja njega u mom srcu i mojoj duši nikad zaboravit ne mogu.

To je mene tak' tištalo, jad na srcu svaki dan, a ja mislim, mili bože, idem ja to zapisat. Sve mislim kad budem stara, neka čuju moja djeca, neka znadu kako su moji dani i mladost žalosni bili."[10]

[10] Ibid., str. 24a.

Tako je iz te duboko proživljene boli, iz osnove koja kao da ponovo rađa staru bajku o „Lenori", nastala pjesma „Moj dóživljaj". Pjesma neizbrisiva kao dokument, a trivijalna kao izraz.

U kućl gdje stanujem u Zagrebu susjeda mi je mlada žena iz sela Javoranj na Baniji. Zove se Mira Samardžija. U jesen 1958. kazivala mi je neke partizanske pjesme iz svoga sela. Zapamtila ih je kao dijete, prema kazivanju svoje tetke tada omladinke.

„Poginula su joj dva brata, to je ona u žalosti spjevala. Vaso je bio njezin momak. To je bila sestra narodnog heroja Miloša Čavića, on i Strineka, njih su dva najprvi digli ustanak kod nas. Udana je, sad se zove Živković Ljubica. Kroz te svoje žalosne dane ona je spjevala ove pjesme; plakajući ona bi nam govorila, dolazile su joj same te riječi."

Adam, Vaso mladi omladinci
bijahu hrabri narodni vojnici,
boreći se za narodnu pravu,
ne žaleći svoju mladu glavu.
Proleterom Adam se je zvao,
Nijemcima je živ u ruke pao.
Vaso prešo valovite pute
prek u Bosnu usred zime ljute,
prešo Bosnu, prešo Crnu Goru
vodeć ljutu i krvavu borbu;
promučio bolesti i gladi,
ali svoje majke ne ojadi.
Sjajno sunce sa istoka sija,
vratila se Sedma divizija.
Kad je Vaso na Baniju došo,
od komande dopusta dobio,
dopusta je dobio dva danka
da ga vidi ostarjela majka.
Daleko ga majka ugledala,
pred sina je sretna išetala.
„Sine Vaso jabuko od zlata,
kako ti je sad vesela majka,
kad je tebe očima vidila,
svoju sreću, svog jedinog sina."
Kad je jutro osvanulo treće,
opet Vaso među drugove kreće.
Jadna majka mnoge suze lije,
a Vaso joj kaže pa se smije:
„Ti ne plači, moja stara majko,
ja sam borac od prvoga dana,
još ti, majko, nisam imo rana.
I dalje ću, majko, borac biti,
do zlatne se slobode boriti."
Listaj goro, cvetaj cveće,
naša vojska sa Banije kreće.
Kad je došla tam do Ogulina,
krvava je tamo borba bila.
Puče puška u nesretnom času
i pogodi mlađanoga Vasu.
Daleko je glavu izgubio,
nije više majci dolazio.

Možda je i ova pjesma malo odviše razvučena. S tragovima epske pjesničke tradicije (daleko ga majka ugledala...), a i lirske (sine Vaso,

jabuko od zlata), služeći se stilskim sredstvima pa i gotovim stihovima partizanske narodne pjesme (listaj goro, cvetaj cveće), ona ima svoju vlastitu vrijednost. Uspjela je izraziti onu varavu kratku sreću zbog povratka sina — borca; završna dva stiha dala su cijeloj pjesmi pečat teške boli, nepovratnog gubitka. Ali sve je ipak preopširno, ima i banalnih mjesta; u ovoj je pjesmi tek započeto brušenje prenošenjem od usta do usta.

U iznesenim primjerima ima pjesama što su ih spjevali pojedinci, pa su neke više a neke manje počele prelaziti i živu usmenu predaju, ali su se na tom putu zaustavile. Tek kad bi bile šire usvojene, potvrđene većim brojem varijanata, mogli bismo tu govoriti o pravim narodnim pjesmama. Ipak, i ovi su primjeri veoma važni za shvaćanje kako nastaju i kako se šire neke savremene narodne pjesme.

O većini opće poznatih pjesama ne znamo danas tko ih je spjevao. Iz dosadanjeg se izlaganja vidi da je to često i nemoguće znati. Kako utvrditi koji je borac u koloni ili koja djevojka u kolu prva zapjevala neki dvostih, koji se poslije munjevito proširio od kraja do kraja, poprimajući lokalna obilježja, stapajući se s drugim već poznatim stihovima? O autorstvu se može govoriti samo kod nekih većih cjelovitih pjesama, a i tu tek djelomice, jer su se one širenjem mijenjale, sažimale, prepletale s drugim stihovima.

Autori tih pjesama brzo su se zaboravljali. U Špilerovoj rukopisnoj zbirci pjesma br. 33 govori o smrti Stojana Matića. Evo nekih stihova:

Baš u Lapcu jednog dana
dvajstisedmi februara
na srce nam pade rana,
izgubismo drug Stojana.
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Svijetal primjer Stojan dade,
za slobodu junak pade.
Slava tebi grug Stojane,
diko naša, partizane.

Pjesmu je spjevala Boja Vojvodić. Ja sam u Zrmanji 1957. zapisala istu tu pjesmu prema kazivanju bivšeg partizana Ilije Lukića, a on ju je slušao od omladine po Zrmanji; o autoru nije znao ništa. Stihovi su u ovoj pjesmi, osim posljednja dva krasna stiha, donekle stereotipni, složeni po kalupu mnogih drugih, pa autorstvo pjesme i nije toliko lično. Možda se i stoga zaboravlja.

Miljan Mojašević opisuje nekoga seljaka koji je sebe proglasio autorom velikoga broja poznatih partizanskih pjesama, dakako neistinito.[11] I ja sam naišla na donekle sličan slučaj. U selu Vlahoviću na Banîji kazivao mi je god. 1954. pedesetšestogodišnji Stevan Mraković, zvan Pišta, nekoliko narodnih partizanskih pjesama, tvrdeći da je te i mnoge druge spjevao on sâm. Bila je tu pjesma o narodnom heroju Vasilju Gaćeši, rodom iz Vlahovića, koju u tom obliku kao cjelinu nisam drugdje čula i moguće je da ju je Mraković sastavio, uklopivši u tekst

[11] M. Mojašević, *O skupljanju i proučavanju naše najnovije narodne poezije* Glasnik Etnografskog instituta SAN, I, 1-2, Beograd 1952, str. 210.

i neke poznate dvostihove. Među ostalim pjesmama saopćio mi je on kao svoje i ove opće poznate stihove:

Nas dva braca da ratujemo,
ne žal', majko, ako poginemo.

Moga braca ranila granata,
žao mi je što i mene nije.

Moja majko, žali nas jednako,
il' jednako il' nemoj nikako.[12]

Ne bih rekla da su ti ljudi „plagijatori" u našem smislu riječi. Možda su oni te pjesme gdjegod čuli, dodali nešto svoje, prenijeli ih dalje, pa vjeruju da su time postali i autori. Jer problem autorstva nije ipak tu tako jednostavan. Prevladavši romantična shvaćanja o narodu kao mističnom tvorcu, upoznavši značajnu funkciju darovitog pojedinca, trebalo bi stvaranje ovih (a i ostalih narodnih tvorevina) promatrati kao trajno prožimanje uloge pojedinca i kolektiva, ne zanemarujući ni jedno ni drugo.

Pitanje autorstva zanima nas još u jednom vidu. Mislim na pjesme poznatih pjesnika koje su prešle u narod i tu se dalje pjevaju. Takvih ima i među partizanskima. U zbirci „Druže Tito ljubičice bijela" donosi se kao narodna Ćopićeva pjesma „Oj sokole" (u drugom izdanju izostavljena). Pjesma je s ostalom građom bila poslana urednicima i oni su je, ne znajući tada još autora, uvrstili u zbirku. U ovom je slučaju faktura pjesme takva da se osjeća individualni pjesnik, bez obzira na elemente uzete iz narodnih pjesama. No drukčiji je slučaj s pjesmom „Bolna leži omladinka Mara" (koja je također u drugom izdanju izostavljena, ali se sve do danas objavljuje u ostalim zbirkama[13]). Smatra se da je i ta pjesma Ćopićeva, ali ne znam da li postoji pouzdana potvrda. Ukoliko bi to bila istina, pjesma se ipak može smatrati narodnom. Stil joj je posve blizak ostalim partizanskim narodnim pjesmama, pa se ona pjeva u brojnim varijantama širom naše zemlje. Primjetila sam da se pritom rado izostavljaju oni stihovi koji su u toj pjesmi malo više birani i kićeni (na pr. u Miloševićevoj varijanti, v. bilj. 13). „Pjesma o Zdravku proleteru"[14], koje mi autor nije poznat, ne djeluje kao izvorna narodna pjesma. Odviše je dotjerana, komponirana u strofama, metafore i ostala stilska sredstva narodne poezije kao da su tu traženi, svijesno uneseni.

Sustavnom analizom svih pjesama koje se u zbirkama susreću ustanovili bismo sigurno da ima takvih koje ne potječu iz naroda. Jednu sam takvu pjesmu nehotice ja „lansirala". U mome već spomenutom članku u „Republici" donosi se pjesma iz koje ovdje navodim početne stihove:

[12] M. B. St., Folklorna građa Banije I, rkp. Instituta za narodnu umjetnost br. 172, str. 157.

[13] Vidi na primjer: Narodne pjesme iz borbe i izgradnje, izbor i redakcija Mak Dizdar, Sarajevo 1951, str. 47; Milošević, o. c., br. 50 i dr.

[14] Slavne godine, Narodne pjesme iz Narodno-oslobodilačkog rata i borbe za socijalizam, izbor i redakcija Salko Nazečić, Sarajevo 1949, str. 36-37. Vidi varijantu u zbirci Krajiške narodne pjesme...., str. 26.

Daleko je brdo Durmitore,
do oblaka izvile se gore,
na vr' toga brda ponosita
štab je vojske partizana Tita.
Na planinan popeja čadore,
a nad čador nadvile se gore,
prid čadoron kopljon udario
i ratnu je knjigu rastvorio i t. d.

Tu mi je pjesmu kazivala neka nepismena žena u okolici Šibenika. Pjesma je prodrla. Najprije je prenesena u časopis „Seljačka sloga", zatim sam čula kako se na radiu pjeva uz gusle, da bi napokon, bez naznake izvora, ušli i u zbirke.[15]

O toj sam pjesmi pisala u „Republici" vrlo oduševljeno. Sviđalo mi se kako se epski pjesnički motivi (parip, koplje, čador, ratna knjiga i t d.) primjenjuju u pjesničkoj slici bez epske radnje, t. j. u lirskoj pjesmi. Sviđalo mi se što pjesma odudara od ostalih partizanskih narodnih pjesama; nisam znala da je to stoga što nije narodna. Spjevao ju je netko tko dobro zna narodnu pjesmu i blizak joj je svakako, ali nema više osjećaja za stil. To je dalmatinski pučki pjesnik Stanko Škare. Napisao je mnogo drugih pjesama o proteklome ratu, koje su se prihvaćale, pjevale uz gusle, pamtile i kazivale. Navedeni su stihovi odlomak iz Škarine dugačke pjesme „Sedma ofanziva"[16]. Žena koja mi je to kazivala sažela je tekst i izmijenila neke pojedinosti, prenijela je pjesmu u domaće ikavsko narječje i izdvajanjem te male cjeline postigla da sve djeluje mnogo ljepše nego u sklopu duge Škarine pjesme. Ne bih rekla da je pjesma postala narodna samim time što ju je kazivala jedna nepismena žena. To bi se moglo reći tek onda kad bi se pjesma tako zaokruženo i cjelovito širila dalje i pjevala, oblikujući nove varijante. Što bi se jedva moglo desiti, jer narodna pjesma u svom daljem širenju vjerojatno ne bi podnosila neadekvatno prepletanje epike i lirike. Opširno sam iznijela taj slučaj zato, jer vjerujem da bi se sličnih primjera našlo dosta, pa ga donosim kao korisno upozorenje.[17]

U dosadašnjim se prilozima koji su raspravljali u našoj partizanskoj narodnoj poeziji obraćala tek mala pažnja njezinoj vezi s ranijom folklornom pjesničkom tradicijom. Neki autori izražavaju misao da se tu u staroj formi donosi novi sadržaj, odnosno da se ponekad i sadržaji predratnih borbenih pjesama prilagođuju novim prilikama.[18] Povodeći se

---

[15] *Savremene narodne pjesme*, izbor i redakcija Sait Orahovac, Sarajevo 1955, str. 68 (II. izd., 1957, str. 67); Narodne pjesme o borbi i izgradnji, izbor i redakcija Mak Dizdar, III. izd., Sarajevo 1958, str. 140.

[16] Stanko Škare, *Pjesme o krvavom ratu*, III. izd., Zagreb 1947, str. 49—66.

[17] O problemu t. zv. pjesnika za narod, od kojih je najveći bio Kačić, a među potomcima jedan je i Stanko Škare, valjalo bi posebno govoriti. Svi oni izviru iz narodne pjesme, ali nikada ne dostižu njezinu naivnu ljepotu. U narodu se rado prihvaćaju i cijene, pa eto i pjevaju uz gusle, ali na sreću granica među tim i pravim narodnim pjesmama ostaje ipak čista.

[18] Miljan Mojašević, *Iz partizanske narodne poezije u Sandžaku*, Zbornik radova. Etnografski institut SAN, IV, 1, Beograd 1950, str. 72—73.

vjerojatno za Mojaševićem i razvivši dalje njegovu misao o staroj formi, iznosi talijanska autorica Jolanda Marchiori ovu tvrdnju: „Ali ako se sadržaj nove narodne poezije i razlikuje od sadržaja one stare, forma je ostala gotovo neizmenjena, a neizmijenjena je i umjetnička tradicija i tehnika pjesme."[19]

Mislim da u tom suprotstavljanju forme i sadržaja partizanskih narodnih pjesama nije sasvim ispravna ni prva ni druga misao. Niti je sadržaj sasvim nov, a niti forma stara.

Najprije o sadržaju. Shvaćen kao idejno tematska osnova te poezije u cjelini, on je zaista nov i definiran smislom same Narodnooslobodilačke borbe. Bilo bi neumjesno tražiti u tradiciji vezu s osnovnom tematikom poezije u našoj narodnoj revoluciji (izuzevši primjer predratnih proturežimskih pjesama, na što je upozorio Mojašević). Ali upoznavši naše partizanske pjesme bliže, vidjet ćemo da one ipak nisu izrasle na praznome tlu. One se često nadovezuju na stare pjesme, prenoseći njihove motive u nove prilike, pri čemu stara pjesma obično mijenja i prilagođuje savremenom borbenom duhu svoj stari smisao, no ne gubi ga uvjek do kraja. Iznijet ću nekoliko primjera te motivske, a dijelom i dublje sadržajne veze starih i savremenih narodnih pjesama.

Najčvršća je veza s tradicijom kod onih narodnih pjesma koje su ostale gotovo jednake kao nekoć, samo su akteri u njima postali partizani, borci, Tito, odnosno neprijateljski četnici, ustaše, fašisti. Takvu jednu pjesmu nalazimo i u zbirci „Druže Tito, ljubičice bijela":

Izvor voda izvirala,
svako trunje izbacala,
zlatan sanduk izbacila.
U sanduku lijepa Mara....

Maru će poljubiti onaj tko otvori sanduk. U tome ne uspiju ni ustaše ni četnici, već jedino partizani. Poznata je to stara pjesma, prilagođena novom vremenu, s izmijenjenom poantom.[20]

U Slavonskoj Orahovici zapisao je Stjepan Stepanov 1951., prema plesanju i pjevanju dviju četrnaestgodišnjih seoskih djevojčica, koje su kao djeca bile među partizanima (Nade Zdjelar i Anice Grgić), ovu pjesmu:

Sam se Mijo po moru vozijo,
sam vozio, sam boga molio:
Da su meni oči sokolove
i bijela krila labudova
da preletim preko sinjeg mora
pa da vidim otkud vojska pada.
Vojska pada oko Zagreb-grada.
Svi šatori od bijelog platna,
samo jedan od crvene svile,
to je šator našeg druga Tita.[21]

[19] Jolanda Marchiori, *Attualità della poezia popolare serbocroata*, Ricerche slavistiche, IV/1955-56, str. 140.

[20] Neke varijante starog tipa: *Zlatna jabuka. Hrvatske narodne balade i romance* knj. II, uredio Olinko Delorko, Zagreb 1956, br. 67; *Hrvatske narodne pjesme kajkavske*, uredio i komentirao Vinko Žganec, Zagreb 1950, str. 400; *Hrvatske narodne pjesme*, izd. knj. MH, VI, Zagreb 1914, br. 106; knj. VII, 1929, br. 396.

[21] Stjepan Stepanov, *Narodne popijevke iz pakračkog kotara*, rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 134/II (muz.), pjesma br. 209.

Sasvim slična, gotovo jednaka pjesma pjevala se nekoć o banu Jelačiću i njegovu šatvru „iza Pešte grada"[22]; lako je moguće da je nastala od kakve starije dulje balade ili epske pjesme. Sjećanje na Jelačića u Pešti nije dakako nikakav svijetli uzor, ali ako se sjetimo zakonite pojave u životu narodnih pjesama da se imena junaka prenošenjem od usta do usta izmenjuju s velikom raznolikošću, što često doprinosi i mijenjanju duha same pjesme, nećemo se toliko čuditi ovome primjeru. Kao poetska slika, pjesma je veoma lijepa, ali i anahronična za naše vrijeme. Neke se riječi te pjesme u novome vremenu doživljuju na nov način: dok se crveni svileni šator u pjesmi o Jelačiću ističe kao znak banova gospodstva, dotle u našoj varijanti crveni šator druga Tita djeluje simbolično svojom bojom revolucije. Ova mi je partizanska pjesma poznata jedino po zapisu Štepanova. Nije sasvim isključeno da je prema starijoj pjesmi bila možda podešena za kakvu priredbu pa se odatle proširila u svojoj bližoj okolici. U tom je slučaju ne bi trebalo smatrati narodnom pjesmom.

Evo sad jedne stare vojničke pjesme koja se za Narodnooslobodilačke borbe u nekim našim krajevima, prvenstveno u Istri, s malim izmjenama mnogo pjevala kao partizanska pjesma:

Na 'noj veloj gori
veli oganj gori,
oko tega ognja
trideset vojaka,
trideset vojaka,
dvadeset konjaka.
Svi so zivi zdravi,
samo jedan ranjen,
samo jedan ranjen,
tesko da ostane.
„Pisite mi ocu
da san tesko ranjen,
pisite mi majci
tesko da ostanen,
pisite mi ljubi
da san ozenio,
da san ozenio
za crnu zemljicu,
za crnu zemljicu
zelenu travicu.
Skopajte mi skulju
na zelenoj travi
na pušku dimboku
sabljicu siroku.
Slozite m' unutra
moje mrtvo tijelo,
pustite mi vani
moju desnu ruku,
vežite mi za nju
moju mitraljezu;
dokle pasa četa
mladih partizana,
oni te mi reći:
nek te bog pomiluj.[23]

Ovu su mi pjesmu god. 1953. pjevale u Lindaru u Istri dvije mlade djevojke (Renata Dušić i Zlata Jedrejčić). Rekle su da bi ljudi, kad su tu pjesmu slušali poslije oslobođenja, redovito počeli plakati.

---

[22] Usp. *Hrvatske narodne pjesme* knj. VII, 1929, br. 495 i F. Š. Kuhač, *Južnoslovjenske narodne popijevke*, knj. V, Zagreb 1941, br. 27 (1627). Donekle je sličan i tekst iz zbirke J. O. Karadžića, objavljen uz Kuhačevu pjesmu br. 28 (1628), „Sam se Joza po Dunavu voza".

[23] M. B. St., Narodne pripovjetke i pjesme iz okolice Pazina, rkp. Instituta za narodnu umjetnost br. 96, str. 76. Slične varijante vidi u zbirkama: Lelja Taš, Nar. pjesme, običaji i pričanja kotara Labin i Pazin, rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 83, str. 5; Nikola Bonifačić Rožin, Hrv. nar. običaji, priče i pjesme okolice Poreča i Rovinja, rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 88, str. 71.

Od brojnih varijanata klasičnog tipa upozorujem na one koje se navode u već spomenutoj knjizi V. Žganca *Hrv. nar. pjesme kajkavske*, br. 172 (tekst i bilješka) i u zbirci *Istarske narodne pjesme*, Opatija 1924, str 128.

Još jedna poznata stara pjesma, zapisana u Istri u savremenom ruhu:

Tamo doli šumica je mala,
u šumici zeleni se trava,
u travici ljubičica plava.
Ljubičice, ja bin tebe brala,
ali ne znam kemu bin te dala.
Imala san brata i dragajna,
obadva san u vojnicu dala,
u vojnicu na švapsku granicu.
Brata su mi Švabe zarobili,
a dragajna možda i ubili.
Za brata bin desnu ruku dala,
za dragoga srce iz njedara.[24]

Pjesme kao „Sam se Mijo...", „Na 'noj veloj gori...", „Tamo doli..." i još neke druge nisu ni stilom ni duhom, a pojedine niti rasprostranjenošću tipične pjesme naše Narodnooslocodilačke borbe, ali one ipak ulaze u krug te poezije kao jedan od njezinih fenomena. Ove pjesme nisu svijesno borbene; rat protiv okupatora doživljen je u njima sudbinski, kao nešto neminovno, kao nastavak svih vjekovnih borbi našega naroda protiv osvajača. Ali pjevali su ih ljudi koji su se, noseći te drevne osjećaje, jučer junački borili, koji su staru narodnu pjesmu nosili u sebi kao svoje živo i aktivno dobro, zato su je i prenijeli na savremena zbivanja. Mi znamo da suzno raspoloženje u lijepoj pjesmi „Na 'noj veloj gori..." ne odgovara pravom partizanskom duhu, ali nam je ona dragocjeni primjer koji pokazuje kako se i među partizanima održala klasična narodna pjesma, ne samo kao pasivno sačuvano dobro, nego i uz stvaralačku iako ne sasvim adekvatnu primjenu na savremena zbivanja.

Prenošenja starih pjesama i motiva među partizanske narodne pjesme ima dosta, zapravo više nego što bi se to u prvi mah reklo. Nalazimo ga i među pjesmama koje su danas usvojene kao savremene i borbene. U zbirci „Druže Tito ljubičice bijela" i u različitim kasnijim izdanjima nalazimo pjesmu „Listaj goro, teci vodo" u kojoj borac ovim riječima tješi svoju djevojku:

Od ljubavi nema zbora,
u borbu se ići mora.
Mjesto tvoga lica fina
grlim pušku karabina,
mjesto tvoje ruke dvije
stegle su me fišeklije,
mjesto tvojih poljubaca
brojim čete od boraca.[25]

Sjećam se da je ta pjesma bila veoma omiljela među partizanskim borcima.

[24] M. B. St., Nar. priče, pjesme i vjerovanja okolice Poreča i Rovinja, rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 78, str. 21.

Sličnu savremenu varijantu vidi u već navedenom članku M. Mojaševića *O skupljanju i proučavanju...* str. 209. Neke klasične varijante: Vuk St. Karadžić, *Srpske narodne pjesme* knj. I, izd. Prosveta, Beograd 1953, br. 305; *Istarske narodne pjesme...*, str. 79.

[25] *Druže Tito ljubičice bjela...*, str. 60 (II. izd., *Nar. pjesme borbe i oslobođenja...*, str. 61); Dizdar, *o. c.*, III. izd., str. 139 i dr.

Postoji veoma lijepa srodna pjesma, zapisana u Crnoj Gori:

Romanijo, jezerom se zvala,
ti si naše jabuke obrala,
sve jabuke, neženjene momke,
ostaše nam sirote djevojke.
Sve djevojke, udajte se redom,
nas je Tito oženio bredom,
puškom zorkom najljepšom djevojkom,
curom finom lakim garabinom;
za djevera — kratka revolvera,
fišeklije — svastike i prije,
mjesto popa — granata od topa,
starog svata — šarac oko vrata.[26]

Tu su pjesmu pjevali prekaljeni partizanski borci sa Sutjeske ili Romanije. Po formi i ugođaju ona je sasvim različita od pjesme „Na 'noj veloj gori". Tu nema ni suza ni tuge.

Drašković smatra da se ovdje „elemenat sjete naslanja na drugi motiv, čak i šaljivi". Mislim da nije sasvim tako. U dubokim temeljima iz kojih je izrasla ta pjesma otkrit ćemo doduše i sjetu i šalu, ali su se one sublimirale u nešto sasvim drugo, u sarkazam prekaljenoga vojnika — borca. Pjevali su tu pjesmu hrabri mladići koji znadu da nisu vremena za tugovanje, ali u dnu duše oni ipak pamte da je postojao negdje daleko i običan život s djevojkama i ženidbama. Iz tih su sjećanja izrasle njihove tako izražajne pjesničke sarkastične metafore. A sjećanje na daleki obični život svojstveno je vojnicima svih vremena. Zato su metafore ove partizanske narodne pjesme bliske nekima iz starih vojničkih pjesama:

Ne daj, majko, ćerke za soldata,
soldatu je kuća kabanic,
britka sablja to je verna ljuba,
duga puška to je stara majka,
telećaki to su stari ćaćki,
patrontaši najbolji pajdaši,
kabanica kuća zidanica![27]

Iz starih izvora potječe i jedna od najljepših partizanskih narodnih pjesama „Na Kordunu grob do groba". U svome već spominjanom članku u „Republici" pokušala sam povezati tu pjesmu s arhaičnim motivima nekih naših narodnih pjesama i priča, u kojima umrlo dijete nema mira u grobu zbog majčinog plača. Spomenula sam, prema Marinu Franičeviću, i dodir s Haranbašićevom pjesmom „Za slobodu". Veza pjesme „Na Kordunu..." s tradicijom zapravo je još neposrednija. Čini se da je ona već gotova preuzeta iz prijašnjih vremena, da bi se sada u jeku Narodnooslobodilačke borbe posvuda proširila i poprimila svoj puni bolno-borbeni smisao, svojstven upravo tim vremenima.

---

[26] Vlado Drašković, *O savremenoj narodnoj poeziji u oblasti Nikšić—Žabljak—Pljevlja*, Zbornik radova. Etnografski institut SAN, XIV, 2, Beograd 1951, str. 290.

[27] Žganec, o. c., br. 143.

S. Stepanov zapisao je 1957. u Ličkom Novom ovu varijantu te pjesme:

Na Kordunu grob do groba,
žali majka sina svoga.
Otac plače, majka cvili:
„Otvaraj se grobak mili."
Grobak se je otvorio,
sinak majki govorio:
„Ajde, majko, domu svome,
ne dolazi grobu mome.
Ajde, majko, kaži stricu,
ja poginu za pravicu;
ajde, majko, kaži rodu,
ja poginu za slobodu."[28]

Pjesmu je pjevala devedesetšestogodišnja starica Marija Zdunić. Kaže da je ona to pjevala još kao mala djevojčica i da se pjesma odnosi na Kvaternikovu bunu u Rakovici (1871). Melodija je drugačija od one u današnjoj partizanskoj pjesmi.

Taj je primjer veoma značajan. On doduše još ne dokazuje pouzdano da je pjesma nastala baš u vezi s rakovičkom bunom, ali potvrđuje da se pjevala već davno prije naših dana, pa i u rakovičkoj buni.

U jednoj od savremenih varijanata govori sin iz groba majci ove riječi:

Id'odatle, majko stara,
da mi duša mirno spava,
teža mi je suza tvoja,
nego crna zemlia moja.[29]

Ti su stihovi nastali očito već prije Narodnooslobodilačke borbe; smisao im je usredotočen jedino na zahtjev da se plačem ne remeti mir pokojnika (sačuvan i u partizanskim varijantama, ali potisnut patosom ustanka).

Postoji jedna veoma stara nabožna pjesma, iz skupine Gospina plača na Veliki petak. Prof. Olinko Delorko upozorio me na svoj zapis te pjesme:

Diva lize božjen grebu,
sve cvilući, trepećući,
drvo križa gledajući:
„O prislavno drvo križa,
kô s' prijalo božjeg sina,
višje mrtva nego živa!"
Isus s križa progovara:
„Po milosti božjeg dana,
od' otole božja ženo,
za ne reći mati moja.
Višje su mi suze tvoje
neg na križu muke moje,
višje tvoje uzdisanje
neg na križu pendisanje."[30]

Neobična je u prvi mah misao da je jedna od poznatijih pjesama naše narodne revolucije tako srodna tekstu iz kruga Muke Isusove. Kakvi su bili izvori i putovi širenja tih dviju pjesama, teško je sada znati. Ali tanana, veoma suptilna veza među njima postoji i danas. Sjećam se Krležine misli, izrečene u više prilika, o vjekovima živome motivu Golgote kod nas; o majkama koje, plačući na Veliki petak nad Isusovim grobom, ne oplakuju Krista, nego uvijek iznova svoje vlastite sinove. Marija na „božjen grebu" u toj pjesmi bliska je svakoj majci u našoj historiji, posutoj sinovskim grobovima. Pa i onoj majci na Kordunu što obilazi gro-

[28] Stjepan Stepanov, Narodne popijevke iz Ličkog Novog i okolice, rkp. Instituta za nar. umjetnost br. ..... (muz.), pjesma br. 165.

[29] Olinko Delorko, Nar. pjesme iz Like (okolica Gospića i Ličkog Osika) (god. 1955), rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 183, pjesma 44.

[30] Olinko Delorko, Hrv. nar. pjesme s Dugog Otoka i iz Prvić Luke kraj Šibenika (god. 1956), rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 27, pjesma br. 28.

bove poginulih. Težište naše savremene pjesme „Na Kordunu grob do groba" pomaknuto je; u danima narodnog ustanka ona je svojim bolno suzdržanim tonom i sadržajem zvučala kao podstrek na daljnju borbu. Saznanje da je pjesma nastala već prije, te da su njeni daleki izvori (možda) bili bliski onima u religioznoj pjesmi ne mijenja nimalo njezinu današnju osnovu. Ono samo pokazuje, izrazitije od dosadanjih primjera, kako je narodna poezija naše NOB-e izrastala iz tradicije, ali se, kao svako pravo stvaralaštvo, nije u njoj zaustavila, nego je našla načina da se izrazi u duhu svoga vremena.

Ima i drugih narodnih pjesama, usvojenih kao poezija naše Narodnooslobodilačke borbe, koje su zapravo preuzete iz ranije tradicije. Takva je na pr. i „Pjesma novih zora":

Pokraj puta ruža rascvjetana,
pod njom sjedi seka rasplakana
i dozivlje tužna svog dragana i t. d.[31]

Kada je O. Delorko zapisao jednu varijantu te pjesme u Divoselu u Lici, rekli su mu da se ona u nešto drukčijem obliku, bez spomena partizana, pjevala i prije rata.[32] U usmenim je varijantama i danas obično drukčiji svršetak i ne spominje se „seka" nego „djeva", što sasvim odgovara toj u osnovi trivijalnoj pjesmi, kojoj baš ne pristaje motiv o grobu partizana.

Prikazala sam nekoliko partizanskih narodnih pjesama koje su se razvile iz prethodne tradicije, poprimivši negdje više a negdje manje duh novoga borbenog vremena. Sasvim su izuzetni slučajevi pjesama koje su među partizanima nastale nove, koje nisu, dakle, same preuzete iz prošlosti, a ipak svojom strukturom i smislom, svojim dubokim korijenjem izviru iz naše najstarije folklorne pjesničke tradicije. Znam zapravo samo jednu takvu pjesmu. Ukratko sam je bila prikazala već u članku u „Republici", a ovom prilikom željela bih objaviti puni tekst te zaista neobične pjesme.

Pjesmu je zapisao Dr. Dalibor Brozović na izgradnji omladinske pruge još kao đak osmog razreda gimnazije. Darovao je svoj zapis Institutu za narodnu umjetnost u Zagrebu i popratio ga napomenama iz kojih navodim važnija mjesta:

„Kolovoza godine 1946. bio sam u V. zagrebačkoj brigadi „Braće Nemeta" na četvrtoj sekciji pruge Brčko-Banovići. Logor je bio kraj mjesta Donja Višća, a malo dalje od nas prema Banovićima bile su neka banjalučka i mislim neka prijedorska brigada. Od tih smo brigada učili na logorskim vatrama partizanska kola te stihove kozarice i crnogorskog kola, što je naša omladina slabo znala.

U jednoj je od tih brigada bio mladić musliman Adem Kolagić, ili Kalagić, i on mi se pohvalio, da je od seljaka partizana naučio pjesmu, koja se ne može pjevati, nego se samo govori. Mislim, da mi nije rekao nikakva naslova.

---

[31] Popović, *Nar. pjesme borbe i oslobođenja....* str. 59 i drugdje.
[32] Usp. Delorko..., rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 183, pjesma br. 45.

On mi je, govoreći napamet nekoliko puta (uvijek isto), recitirao čitavu pjesmu, i ja sam je zapisao od riječi do riječi...

O Ademu ne znam mnogo, osim da je Bosanac sa sela, da je bio u partizanima, da je onda mogao imati oko 20 godina i da nema škole. Pisati je naučio u NOB-i, govorio je, da voli čitati, znao je mnogo pjesama partizanskih pjesnika, ali i pjesnika iz prošlog stoljeća. Polazio je više kurseva i bio je veoma željan znanja. S pruge je išao na neki traktorski kurs, a na pruzi se stalno vrtio oko buldožera. Veoma je lijepo govorio i imao je krasne akcente. Inače je bio bistar, otvoren i hrabar čovjek. Uvijek je nosio značke i medalje iz borbe i s radnih akcija."

Evo teksta pjesme:

Mili druže čuda golemoga,
u štabu je svijetlo o ponoći,
crno vino druže Tito pije
i uz njega sivi sokolovi
sivi soko Kovačević Savo
i njegovih devet komesara,
a kraj tihe vode od Neretve
Vino piju, grozne suze liju:
„Kako ćemo prebroditi rijeku
i prevesti teške ranjenike,
i otići onoj Gori Crnoj,
kad nas tužne dušman opkolio
opkolio, ljuto pritisnuo?"
Dan bijeli kad je nastanuo
ovo Savo družbi govorio:
„Nema druge, valja se probiti,
lasno ćemo moste sagraditi
vite moste, a preko Neretve,
vi gradite, ja ću vojevati!"
Kad je Tito riječ razumio,
svoga Savu bratski zagrlio,
iz očiju suze im se rone,
znade Tito, poginut će Savo.
Dva se druga lijepo oprostila,
ode Tito do Neretve hladne
ode Savo junacima svojim
a sunce se jugu zaputilo.
Udariše čupavi četnici
odbiše ih Savovi junaci,
al još mosti nisu sagrađeni,
što god grade Titovi vojnici,
dok dovedu brode posred vode
sve mamena Neretva odnese.
Udariše tanki Talijani
odbiše ih Savovi junaci,
al još mosti nisu sagrađeni,
što god graoe Titovi vojnici,
dok dovedu brode posred vode,
sve mamena Neretva odnese.
I ustaše crne udariše
odbiše ih Savovi junaci,
al još mosti nisu sagrađeni,
što god grade Titovi vojnici,
dok dovedu brode posred vode,
sve mamena Neretva odnese.
Al udare zeleni Nijemci,
stala ih je rika od topova,
čudne bombe vrgoše na Savu,
al je Sava sili odolio,
izdržao kišu od strojnica,
ne izdaše Savovi junaci.
Al još mosti nisu sagrađeni,
što god grade Titovi vojnici,
dok dovedu brode posred vode,
sve mamena Neretva odnese.
Sunce zađe, al mjesec izađe,
zove Tito braću na dogovor,
što da čine da ih jad umine,
pa je svoje pitao sokole:
„Braćo moja dični, komesari,
komandanti i još komandiri
što vi mojom upravlate vojskom
upravljate i zapovijedate,
kažite mi što da uradimo,
jer moramo prevest ranjenike
i cijelu još narodnu vojsku!"
Svi junaci zaliveni šute
al ne šuti star Kovačeviću:
„Druže Tito, ti narodna glavo,
ti uradi kako tebi drago,
a ja bih te nješto svjetovao,
pogledajmo knjige staroslavne,
možda pišu gdje nam jadi nisu."
Nješto se je Tito razljutio,
reče Savi: „Pušti me na miru,
što da gledam ja u knjigu bilu,
ne će knjiga prevesti junake!"
A ne dadu slavni đenerali,
đenerali, dični komesari,
nego kažu da će pogledati,
ne bi li se odriješili jada.
Kad je Tito riječ razumio,
on posluša svoje prijatelje,
i pošalje devetsto kurira
da donesu knjige staroslavne,
da pogleda kako im se piše.
Razidu se vileni kuriri,
razidu se pa se i povrate,
svi do jednog malenog Ivana,
vratiše se, knjiga ne doniješe,

nego kažu, nigdje knjiga nema,
samo da su džabe na put išli.
Kad eto ti maloga Ivana
i on nosi knjige staroslavne,
devet knjiga zlaćenih korica,
te ih nosi u Titovo krilo.
Čita Tito što mu knjige pišu,
mudre knjige, knjige staroslavne
i ovako družbi govoraše:
„Knjige pišu gdje nam jadi nisu,
da ne ćemo moste sagraditi
preko rijeke mamene Neretve
dogoć dvoje što se vole,
mlada moma neljubljena,
mlado momče neženjeno
onu pustu ne preplove rijeku."
Kad junaci knjigu razumješe,
svi junaci zaliveni muče,
al ne muči star Kovačeviću,
već on cijeloj govori družini,
on će naći tko će preplivati,
tko će vojsku narodnu spasiti
i Titove teške ranjenike.
Ode Savo tražit proletere.
Znade Savo gdje će nać junake.
Al nješto se oko nogu plete,
pas je vjerni od Tita maršala,
a voda ga zarobljenik Džino,
namrštio tužno čelo bilo.
Hoće sobom psa voditi Savo,
ali ne da zarobljenik Džino,
pa se Savo nješto razljutio
udari ga nogom u stražnjicu.
Uze sobom psa voditi Savo,
al pas hiti gdje je Savi iti,
vodi Savu do trnata grmlja,
vidi Savo, tamo dvoje sjede,
mladi Ivan i još mlađa Janja,
obadvoje mladi proleteri,
mirno sjede pa se milo gledе.
Gleda Savo, pa im progovara:
„Eto dođe vama dvoma poziv
hitam poziv Tita i partije,
hoćete li preplivati rijeku,
umiriti mamenu Neretvu
i spasiti teške ranjenike
i cijelu još narodnu vojsku?"
Kada Savi riječ razumješe,
ono se je dvoje pogledalo,
uhvatilo za bijele ruke,
svi podoše ka vodi Neretvi.
Savo reče Titu što je bilo
pa odšeta junacima svojim,
kažu da je tada podne bilo.
Ono dvoje odoše da plove.
S vojskom su se lijepo oprostili
pa su hladnu vodu zagazili,
u valove zgodno se bacili,
do pola su rijeke doplivali,
onda ih je talas poklopio,
i odnese voda prema moru
žute kose Janje proleterke
i bijele ruke Ivanove
što je nekoć prvi kurir bio.
Al se mamna voda umirila.
Kad udare svi dušmani skupa,
odbiše ih Savovi junaci.
Al su zato mosti sagrađeni,
prevezoše teške ranjenike
i cijelu još narodnu vojsku,
zadnji prijeđu Savovi junaci;
a jedno je zrno zalutalo,
zadnje zrno prije noći crne,
I ono je Savu pogodilo,
pade Savo na zemljicu crnu.
Troje su ih skupa pokopali
Janju, Savu i mlada Ivana
što je Titu dobar kurir bio.
Troje su ih skupa sahranili,
krstove im zvijezdom ukrasili.

Prepoznajemo epski deseterac bez rima i epsku strukturu pjesme. Ali upleću se tu i neki više lirski osmerci i lirska vizija utopljene djevojke i njezinih žutih kosa na vodi. Mjesto stare epske uvodne evokacije boga nalazimo tu još uvijek epskog „milog druga", pa krstove sa zvijezdom! U ovoj pjesmi kao da se susreću i sudaraju dvije ljudske ere. „Knjige staroslavne" nisu tu pjesnički ukras, nego su stvarni sadržaj, koji se u pjesmi sukobljuje s novim savremenim shvaćanjima. Staro mitsko kroćenje „mamene Neretve" vrši se ovdje „na hitan poziv Tita i Partije". Da, u toj čudnoj mitološkoj pjesmi izražen je u isti mah s istinskom pjesničkom snagom i patos velike, nezaboravne bitke za ranjenike na Neretvi. Ne samo po sitnim realnim pojedinostima, nego i svojim duhom odiše ova pjesma, uprkos „knjiga staroslavnih", stvarnim zbivanjima, legendarnom požrvovanošću i drugarstvom boraca i rukovodilaca iz najtežih i najslavnijih dana protekloga rata. Kroz retke ovih fantas-

tičnih stihova naslućuje se i pravi historijski prijelaz preko Neretve, iako faktografski izmijenjen za potrebe pjesme.

„Vrhovni komandant odlučio je da na Neretvi prihvati 4.000 ranjenika i da ih poveri najboljim proleterskim i udarnim divizijama... Prvi bosanski korpus nastavio je odbrambene borbe još punih 15 dana, da bi što duže zadržao glavne neprijateljske snage i omogućio da bolnica stigne do Neretve... Tako se razvila jedna od najslavnijih bitaka u istoriji Narodnooslobodilačkog rata, bitka za ranjenike".[33]

Mostove na Neretvi — jedinu svoju odstupnicu — srušili su sami partizani da bi zavarali neprijatelja c pravcu kojim misle poći. „Pored porušenog mosta pionirske partizanske jedinice odmah su podigle mali pontonski most na Neretvi, i preko tog mosta počelo je užurbano prebacivanje bolnice i ostalih jedinica... Na levu obalu Neretve 15 marta 1943 g. prebacila se i poslednja jedinica Glavne operativne grupe".[34]

Lijepo možemo pratiti kako se tu oko realnih dogaja izatkalo velo mita i legende, kako se i smrt Save Kovačevića prebacila sa Sutjeske na Neretvu da bi dala pjesmi puniji smisao. Mitska žrtva rijeci dvoje mladih kurira kao da je simbol stvarnih žrtava partizanskih boraca u toj bitci za spas ranjenika.

Pjesma o mostu na Neretvi stoji izdvojena među ostalim partizanskim pjesmama ne samo svojim drevnim motivima, nego — s tim u vezi — i svojom strukturom. Među poznatim objavljenim tekstovima iz vremena NOB-e, a i onim neobjavljenima koje dosada znam, to je jedina epska pjesma. Epska je bez obzira na neke već spomenute momente kojih nema u klasičnim epskim pjesmama. Epska je, dakako, ne samo brojem stihova, nego prvenstveno svojim načinom izlaganja.

Njezinu izdvojenost naglašavam zato, jer epska forma nije karakteristična za pjesničko narodno stvaralaštvo razdoblja Narodnooslobodilačke borbe. Pa niti lirska forma u poznatom klasičnom obliku. Primjeri balada i lirskih pjesama, što sam ih iznijela da pokažem kako su se preuzimali tekstovi iz naše ranije narodne poezije, pripadaju doduše krugu pjesama Narodnooslobodilačke borbe, ali nove pjesme nisu više nastajale u toj klasičnoj formi.

Spomenula sam već misao M. Mojaševića i J. Marchiori o tome da pjesme iz vremena NOB-e donose nove sadržaje u staroj formi. Pisac pogovora Dizdarovoj zbirci, potpisan inicijalima M. B., smatra također da su te pjesme, ukoliko nisu bile kroničarske, nastajale „približno u stilu stvaralaca naše klasične narodne pjesme".[35] Salko Nazečić vidi u pjesmama naše NOB-e „spoj herojskog, epsko-junačkog, sa lirskim i nježnim".[36] (Nazečić govori doduše o duhu, a ne o stilu pjesama, ali se te dvije pojave uzajamno povezuju).

Mojašević i Marchiori primjećuju u pjesmama iz Narodnooslobodilačke borbe pojavu rime, no ne obraćaju joj veću pažnju. Rimom se

[33] Jovan Marjanović i Pero Morača, *Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941-1945*, Beograd 1958, str. 205 i 207.

[34] *Ibid.*, str. 208-209.

[35] Dizdar... 1951, str. 138.

[36] *Slavne godine...*, tr. 11.

posebno pozabavio Pere Ljubić. Analizirajući stilski izraz jedne od najpoznatijih narodnih pjesama toga razdoblja, Ljubić je uzima kao primjer za raspadanje klasične epske forme. „To dosljedno sricanje kroz cijelu pjesmu, bilo srokom ili asonancom, prodrlo je iz građanske versifikacije u narodni deseterac i poremetilo njegovu prijašnu pravilnost u redu riječi i svršetku stihova. Samo se tom novom pravilnošću može protumačiti remećenje pravilnosti ranijeg epskog narodnog deseterca."[37] Ljubić zatim podrobnom analizom pokazuje kako je, po njegovu mišljenju, srok tu utjecao na remećenje epskog deseterca. Odatle indirektno proizlazi da je za njega forma pjesama iz Narodnooslobodilačke borbe doduše znatno izmijenjena, poremećena utjecajem pisane književnosti, ali ipak potekle od stare epske narodne pjesme.

Vladimir Popović jedini suprostavlja strukturu tih pjesama klasičnoj epskoj poeziji i karakterizira partizanske piesme ovako:".... savremene narodne pjesme kratke su i nose ponajviše lirski pečat. S nekoliko laganih poteza, usredotočene na škrtost izraza, u formi rimovana dvostiha, najčešće sa zadržanim narodnim metrom — desetercem, one ponekad umiju da najpotresnije događaje pjesnički predoče dubokom neposrednošću . . ."[38] Postanak forme tih pjesama tumači Popović brzinom događaja u partizanskom pokretu, što bi nas jedva moglo zadovoljiti. Ali potpuno je točno njegovo opažanje da je rimovani dvostih osnovni oblik naše partizanske narodne poezije. Dr Dušan Nedeljković upozoruje također na važnost kolektivno pjevanih dvostihova u stvaranju savremenih narodnih pjesama.[39]

Dovoljno je zaviriti u bilo koju zbirku narodnih pjesama iz vremena NOB-e da se uvjerimo kako je rimovani dvostih zaista temeljna forma u kojoj se ta poezija izražava. Sasvim je neshvatljivo kako su se toliki autori trudili da povežu te pjesme sa strukturom klasičnih narodnih pjesama, tražeći sličnosti i razlike, nalazeći ljepote i slabosti, tumačeći pojave i izvjesnim vanjskim utjecajima, a nisu primjećivali jednostavnu činjenicu da te pjesme ne proizlaze iz poznate klasične forme.

Forma dvostiha sa srokom nije nastala u Narodnooslobodilačkoj borbi, ona izvire također iz tradicije. Ali ne one priznate klasične. Radi se o pjesničkoj vrsti koja je do nedavna bila gotovo nepoznata i zanemarena, a ipak u narodu živa, ne tako nova kako se to obično misli, ali jedina još danas stvaralački aktivna i uvijek aktuelna; sačuvana ne samo kao baština iz prošlosti koja se u narodu i danas još održava, nego kao živi oblik recentnoga folklornog stvaralaštva. Mislim dakako pjesničku vrstu kojoj je Mladen Leskovac nedavno dao javno pravo književnoga građanstva pod imenom „bećarac".[40]

[37] Pere Ljubić, *Književno-teorijska pitanja uz narodnu pjesmu „Dvenaesti juna"* Izvor, Zagreb, II/1949, br. 12, str. 801.

[38] *Nar. pjesme borbe i oslobođenja . . .*, str. 5.

[39] Dušan Nedeljković, *Naše narodno pevanje danas*, Književne novine, 4. april 1950.

[40] Vidi Mladen Leskovac, *Bećarac*, Matica Srpska, Novi Sad 1958. Da li je ime „bećarac" najsretnije za tu vrstu pjesama koje su od mnogo šireg tematskog, geografskog, pa i povijesnog zahvata nego što je to kod Leskovca rečeno, to bi trebalo još pažljivo razmotriti. Osim naziva koje spominje Leskovac podsjećam na ove: pismice (Slavonija); samice, rozgalice (okolica Karlovca), kratke (različiti krajevi); pripjevi, kantalice (Banija); pripjevci (različiti krajevi); gonetalice (Dalm. Zagora) i dr.

U svojoj uvodnoj studiji, možda nedovoljno razrađenoj tamo gdje daje historijat te vrste pjesama, a nadahnutoj i suptilno znalačkoj kada govori o pjesničkoj bitnosti tih dosada nepriznatih skromnih malih pjesmica, određuje Leskovac formu bećarca ovim riječima:

„U tesnome okviru jednoga distiha, baš kao i nekom zatvoru, nema prostora za razvijeniju dikciju i složeniji pesnički slog. Sve ima da se dogodi na tome siromaški skučenom prostoru, jer kudgod korakneš, sukobiš se sa preprekom — granicom koja je škrto povučena. Mogućnosti su stoga zaista oskudne, a pesma je svedena uvek na najjednostavnije. I na najbitnije, valja dodati odmah. Epitet, naprimer, srećno se i dosledno izbegava: on je raskoš koja je pesmi uskraćena. Nailazimo na metaforu; kadkada, na elipsu: stoga što one zgušnjavaju, ne proširuju tekst. Iz istih tih razloga i sretamo onde uglavnom samo imenice i glagol, a uz njih baš ono najnezaobilaznije što će im pomoći da se jasnije istaknu i razviju: zamenicu. A slik je ono sa čime se najčešće susrećemo; on zapravo dominira. I odmah da dodam: slik u svim svojim oblicima i kombinacijama, prostim i složenim, običnim, retkim i najređim, često sa gusto zgomilanim prepletom nekoliko njih odjednom."[41]

Sve što je tu rečeno o formi bećarca važi i za narodnu pjesmu o kojoj se u ovoj raspravi govori. Struktura je posve ista. Pjesme naše narodne revolucije israstaju prirodno iz iste forme u kojoj se pjeva i bećarać. Jer to je, kako sam rekla, oblik narodne poezije koji je aktivno živ i u naše vrijeme, pa je razumljivo da je pjesničko stvaralaštvo vremena NOB-e izraslo baš iz te forme. Sadržaj pjesama sa strukturom bećarca sužen je kod Leskovca na ljubavnu tematiku. Narodne pjesme naše revolucije nastajale su, kako ćemo vidjeti, i iz tih ljubavnih pjesmica, pa su što više i same znale opjevati ljubavne motive, ali oni nisu dakako bili glavni poticaj za postanak partizanskih pjesama. Veza sa bećarcem osjeća se i u tonu, u vedroj sklonosti k satiri i izrugivanju u toj poeziji iz naših najtežih i najozbiljnijih dana. Utjecale su u znatnijoj mjeri i predratne proturežimske pjesme istoga toga oblika, ali nisu niti one same. Kratki pjevani dvostihovi o kojima govorimo imaju u mnogim našim krajevima funkciju i kroničara i pjesničkoga komentatora svih važnijih događaja, društvenih, ljybavnih, političkih, koje oni djelomice i usmjeruju. Prirodno je da su u danima tako izvanrednim, punim događaja i strašnih i velikih, u danima akcije i pokreta naroda ti omiljeli dvostihovi navrli i probujali neslućenim obiljem a i novim nepoznatim dotada govorom revolucije.

O tome kako su nastajali i kako su se pjevali govorilo se već u početku ovoga članka. Iznijet ću sada nekoliko primera, karakterističnih po svojoj vezi sa starijom pjesmom tipa „bećarac", odnosno po zgusnutoj bitnosti izraza.

Ima takvih partizanskih dvostihova koji su potekli iz ljubavnog bećarca (ili je put možda bio obrnut, što u konkretnim primjerima nije toliko važno). Izmjenom jedne ili dvije riječi pomjerio se potpuno smisao pjesme. Na tom „majušnome prostoru od desetak reči i svega dvadesetak

[41] *Ibid.*, str. 32—33.

slogova", kako primjećuje Leskovac, kad izmijenimo svega nekoliko glasova, bitno smo izmijenili samu pjesmu.

Bećarac	*Partizanski stihovi*
Lolo moja, posadiću cveće gde god ti se tvoja noga kreće.	Drugarice, posadimo cvijeće, kuda vojska druga Tita kreće.
Lolo moja, jagodo iz rose, sa tobom se i moji ponose.	Druže Tito, jagodo iz rose, sa tobom se narodi ponose.[42]

Evo kako ti dvostihovi izmjenom nekoliko riječi od evokacije konkretnoga događaja prerastaju u gorku, pjesnički potresnu grožnju svih partizanskih osvetnika:

Znajte dobro, gospićke ustaše, platit ćete ranjenike naše. Nije kasno ima partizana, sjetite se krvavoga dana.	Platit ćete, krvave ustaše, platit ćete pale borce naše, platit ćete, ima partizana, sjećaju se onih teških dana.[43]

(Pjesma u lijevoj koloni nastala je poslije ustaškog pokolja ranjenika u partizanskoj bolnici u Otočcu. Druga pjesma nije vezana uz konkretn događaj).

Prije rata pjevala se u siromašnim krajevima, otkuda je dosta našeg naroda odlazilo u Ameriku, kratka pjesma koja se kasnije, kada su nacisti odvlačili ljude na prisilni rad u Njemačku, prilagodila novim nesretnim prilikama:

Amerika, pukla puška u te, ko je u te naperio pute.	Oj Njemačko, pukla puška u te, ko je k tebi otvorio pute.[44]

Navedeni primjeri otkrivaju u izvesnoj mjeri stilske osobine partizanskih dvostihova u skladu s onim svojstvima što ih Leskovac pripisuje bećarcu. Navest ću još nekoliko probranih stihova da pokažem njima ekonomičnost i bitnost te zatvorene epigramske forme, bez slučajnih nepotrebnih riječi, bez vanjskih ukrasa, ali zato često zgusnuto sve u metaforu koja ostavlja slici i misli široki prostor:

1. Oj Kozaro ne treba ti kiše,
   heroji te krvlju natopiše.
2. Oj Kozaro duga i široka,
   za Švabe si crna i duboka.
3. Šamarice majko naša,
   grobnica si od ustaša.
4. Mesečina partizansko sunce,
   kad zasije partizane grije.
5. Drugarice borite se s nama,
   jer sloboda draga je i vama.[45]

---

[42] Bećarci su uzeti iz Leskovčeve antologije *Bećarac*, pjesme br. 176 i 177. Partizanski stihovi uzeti su iz zbirke Popović, *Nar. pjesme borbe i oslobođenja . . .*, str. 15 i *Krajiške nar. pjesme . . .*, str. 45.

[43] Miroslav Špiler, Partizanske iz Like (Narodne pjesme iz NOB-e), rkp. Instituta za narodnu umjetnost br. 112 (muz.) pjesme br. 324 i 345.

[44] Stihovi o Americi uzeti su iz zbirke M. B.-St., Nar. prip., pjesme i dr. iz okolice Vrbovskog, rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 139, str. 40; stihovi o Njemačkoj iz zbirke M. B. St., Nar. pjesme i prip. iz okolice Daruvara, rkp. Instituta za nar. umjetnost br. 59, str. 11.

[45] Pjesme su uzete iz ovih zbirki: Milošević . . ., br. 42 (1); Dizdar . . ., izd. 1958, str. 62 (2); M. B.-St . . ., rkp. Instituta sa nar. umjetnost 172, str. 145 (3); Špiler . . ., rkp. Inst. za nar. umj. 112 (muz.), pjesma 226 (4); N. Bonifačić Rožin, Hrv. nar. pjesme, priče i običaji iz Ćićarije u Istri, rkp. Instituta za nar. umjetnost 90, str. 3 (5).

U početku ove radnje pokazano je na više primjera kako su udjelom pojedinaca i kolektiva nastajale manje cjelovite pjesme, sastavljene od po nekoliko dvostihova. Te su cjeline često stvarali redaktori zbirki, ali tendencija postoji očito već u usmenom stvaranju i širenju pjesama. (Primjećuje se ta sklonost i kod bećarca. Leskovac govori o t. zv. duplim bećarcima, to su zapravo dva ili tri bećarca koji pjevaju o istome motivu). Tako nastale cjeline nisu nikada čvrste. Lako se dodaju novi dvostihovi, a neki se opet izostavjaju, da bi se upleli u drugu pjesmu ili pjevali samostalno. Osnovna jedinica ostaje dvostih.

Govorili smo i o drugim rimovanim pjesmama koje opisuju određeni događaj, ne pjevaju se i ne šire usmenom predajom, a sastavljaju ih pojedinci. Može li se tu govoriti o dvostihovima sa strukturom bećarca? Mislim da ne. Možda o njihovu utjecaju. Pod utjecajem tih dvostihova, a i različitih štampanih pučkih knjiga nastaju beskrajna rimovana kazivanja, gdje riječima više nije tijesno, nego se one ispredaju bez mjere i potrebe; gdje je sve opširno po uzoru na epsku pjesmu, ali bez epskoga duha. Nastaju pjesme — bastardi, pravi izraz degeneracije.

Čula sam već sudove nekih naših stručnjaka koji ne cijene savremenu, pa ni partizansku narodnu poeziju. U tom ih mišljenju učvršćuju te bezvrijedne duge pjesme, a i slabi dvostihovi, što sve nažalost bez dovoljnoga kriterija često ulazi u štampane zbirke. U osnovi se tu ipak radi o nesporazumu: ti stručnjaci mjere naše savremene pjesme mjerilima klasične narodne poezije, prvenstveno epske; uspoređuju, dakle, dvije vrijednosti koje su sasvim različite, pa tražeći u partizanskim pjesmama svojstva kojih one po svojoj prirodi ne mogu imati, stvaraju zaključke o degeneraciji. U tom se zaključivanju najjasnije izrazila Jolanda Marchiori koja našu partizansku narodnu poeziju u svome spomenutom članku, i pored izvjesnih priznanja, završno ocjenjuje kao fatalno dekomponiranu, lišenu životnoga soka i pravog razloga opstanka. Uz neke momente koji se ne tiču nauke ni poezije, ta je ocjena proizašla baš iz opisanog nesporazuma.

Utvrdivši tako osnovnu formu u kojoj se izražavala narodna poezija naše Narodnooslobodilačke borbe, treba ipak još jednom podsjetiti da nisu posve nestale, bar u pojedinim krajevima, ni neke starije vrste. Mislim na pjesme koje su preuzete i prilagođene iz ranije tradicije; mislim i na izuzetan ali možda ipak ne jedini primjer epske pjesme o mostu na Neretvi. U Crnoj Gori nastajale su u toku protekloga rata i tužbalice za poginulim borcima. Sudeći po tekstovima koji su objavljeni u Džakovićevoj antologiji, to su divne pjesme:

Kuku nama, mladi momci,
mladi momci — zavidnici!
E, kako nam polazaste
u te čete proleterske!
Mi se jadne ne mogasmo
nagledati te ljepote
i momačke i junačke!
A kako se povraćate?
Zakovani u sanduke,
samo kosti, bez mladosti![46]

[46] *Nove crnogorske tužbalice. Antologija.* Skupio i sredio Vukoman Džaković, Nikšić 1954, str. 57,

Prastari vjekovni ton tužaljke za junakom, tek neznatno moderniziran, organski urastao u savremenu temu naše narodne revolucije. Ali na posebnoj pojavi crnogorskih tužbalica ne ću se zadržavati; o njima će govotiti oni koji ih bliže poznaju.[47]

Poslije ovoga opsežnog izlaganja trebalo bi napokon pokušati odgovoriti na pitanje, postavljeno u naslovu moga priloga — o općem problemu savremenoga folklornog stvaralaštva, promatranom na primjeru narodnih pjesama naše NOB-e.

Pitanjima savremenoga folklora obraća se velika pažnja u Sovjetskom Savezu. Prikazati sovjetsku literaturu o tim pitanjima i njihove metode pristupanja, značilo bi udaljiti se znatno, iako ne beskorisno od naše neposredne teme.[48] Posve kratko može se reći ovo: u Sovjetskom se Savezu savremeni, društveno angažirani folklor ne samo skupljao i proučavao, nego i sistematski njegovao. Organiziranjem različitih oblika t.zv. književne samoaktivnosti, natječajima za najbolje „častuške" (pjesme slične našem „bećarcu") o sovjetskom životu, pronalaženjem nosilaca tradicionalnoga folklora i njihovim usmjeravanjem na obradu sovjetske tematike pretežno starim stilom, održavanjem seminara za pučke kazivače i pjesnike, saradnjom književnika i pučkih kazivača, slanjem brigada kazivača na front među borce (u II. svjetskom ratu) i t. d. Godine 1953. razvila se široka i veoma temeljita diskusija o problematici savremenoga sovjetskog folklora. Podvrglo se kritici neprirodno stanje u koje su svim tim mjerama dovedeni i folklor i folkloristika (zamućivanje pojmova o tome što je folklor-usmeno stvaralaštvo, a što pisana književnost; gubitak estetskih kriterija; pojava neprirodne i lažne stilske arhaizacije u obradi savremenih tema; nerazlikovanje masovnih popijevki poznatih sovjetskih pjesnika i kompozitora od izvornih folklornih tvorevina i t. d.)[49] Diskusija je bila temeljita i ozbiljna, ali nije urodila naročitim plodom. Neka su se pretjerivanja doduše počela izbjegavati (na pr. njegovanje arhaičnog stila „byline" u savremenim pjesmama), ali se osnovni pristup savremenom folkloru nije gotovo nimalo izmijenio. To se vidi po načinu kako je sovjetski folklor prikazan u udžbeniku narodne književnosti za fakultete (udžbenik je u tom slučaju najbolje mjerilo za ocjenu opće usvo-

---

[47] Crnogorskim partizanskim tužbalicama bavi se, koliko mi je poznato, i Dr Niko S. Martinović. Na kongresu Saveza folklorista god. 1958 držao je kratak referat o toj temi.

[48] Neke vidove te problematike pokušala sam rasvijetliti u svome članku *Proclem folkloristike u SSSJ-u,* Pogledi 55 (Almanah, Pitanja teorije književnosti), Zagreb 1955, str. 148-166. Danas bih donekle drugačije prikazala izvjesne tamo načete probleme — prvenstveno drugojačijim načinom, bez polemičnog tona, ali bi sudovi u biti ostali ipak slični.

[49] Detaljan prikaz završne diskusije objavljen je u članku A. M. Астахова, *Совещание по вопросам изучения русского народного поэтического творчества, Руский фольклор. Материалы и исследования,* АН СССР, I, Москва-Ленинград 1956, str. 239—181; vidi članak В. К. Соколова, *Советская фольклористика к 40-летию Октября, Совјетская этнография,* Октобря, Совјетская этиография 1957, 5, str. 72—85 (posebno str. 74—78; donosi se iscrpna bibliografija).

jenih, u izvjesnom smislu poluslužbenih, a ne ličnih gledišta).[50] Gotovo sve one pojave koje su u spomenutoj diskusiji bile izazvale kritičke primjedbe prikazuju se u udžbeniku kao pozitivne tekovine sovjetskoga narodnog stvaralaštva; ili se pak spominju u neodređenim opisnim formulacijama iz kojih se ne može točno razabrati da li pisci te pojave — na pr. štampane nove bajke ili masovne pjesme poznatih autora — smatraju folklorom ili ne.[51] U tom se udžbeniku citira i Lenjinova misao o kapitalizmu koji je gušio talentirane pripadnike radnog naroda i o potrebi da se sada omogući razvoj njihovih stvaralačkih ličnosti. Ta Lenjinova misao, koja se nije odnosila na folklor, povezuje se u udžbeniku s tezom o procvatu narodnoga književnog stvaralaštva sovjetske epoke, zahvaljujući to brizi za pučke stvaraoce.[52]

Zbog te je posljednje misli bilo potrebno da prikažem isvjesne pojave u današnjoj sovjetskoj folkloristici. Njihov odnos i njihovi problemi, vezani sa savremenim folklornim stvaralaštvom, imaju vrlo malo dodira s našim odgovarajućim problemima. Ali pitanje da li se folklorno stvaralaštvo u socijalizmu snažnije razvija i može li se odnosno treba li na nj utjecati, od načelnog je značaja i za nas. Ono se neminovno nameće svima onima koji govore o savremenom folkloru — a o tome govori i moj članak.

Mislim da je odgovor na to pitanje implicite sadržan već u mome prethodnom izlaganju. Govoreći o narodnom pjesničkom stvaralaštvu naše NOB-e, ja sam nastojala pokazati da je tu u pitanju umjetnost, i to vrijedna umjetnost. Rekla sam i to da su značajni i veliki događaji utjecali na snažniji razvoj i širenje narodne poezije. To, međutim, ne znači da razvoj modernoga a napose socijalističkog društva općenito pogoduje razvoju folklora. Folklorno je stvaralaštvo, kada je pravo i autentično, u svojoj biti izraz primarne kulture. S razvojem modernog društva ono se može još dugo održavati, usporedo s novom drugačijom kulturom, ali postepeno ipak degenerira i nestaje; utjecati umjetno na njegovo održavanje jalov je pokušaj. No jednako je tako štetno, pa i uzaludno biti njegov grobar prije vremena, što se kod nas nažalost često i veoma grubo pokušava. Ako je folklorno pjesničko stvaralaštvo u doba Narodnooslobodilačke borbe spontano stvorilo onakve lijepe stihove kakvi se pažljivim čitanjem mogu u zbirkama naći (a trebalo bi ih probati za jednu poetsku antologiju), znači da je to stvaralaštvo kod nas još živo i da se možemo njime ponositi — a ne zatirati ga i potcjenjivati.

Stvaranje narodnih pjesmica tipa t. zv. bećarca nastavlja se kod nas i poslije rata u raznolikim vidovima — kao ljubavna pjesmica, kao pjesma

[50] Vidi *Руское народное йоэтическое творчесйво.* Пособие для вузов, под общей редакцией професора П. Г. Богатырева, Москва 1956 (В. Ю. Крупянская и С. И. Минц, *Русское совейское народно-йоэтическое творчесйво,* стр. 533—618).

[51] Istočnonjemački folklorist W. Steinitz, koji se posebno bavi radničkim folklorom, mnogo je precizniji i naučniji u tim pitanjima. On na pr. točno razlikuje programatska, agitatorske radničke pjesme (Internacionala, Varšavjanka i sl.) od revolucionarnih radničkih narodnih pjesama. Vidi Wolfgang Steinitz, *Das Lenalied,* Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, Bd, IV, Teil I, Berlin 1958, str. 3-52 (posebno str. 49-52).

[52] Usp. str. 572-573.

omladinaca — graditelja ili mladih zadrugara, kao borbeni odjek na značajna politička zbivanja, osobito oko rezolucije Informbiroa, a kadkada i kao satiričko negodovanje protiv izvjesnih neizbježnih, a neprijatnih prolaznih društvenih mjera (kao na pr. otkup u prvim poslijeratnim godinama).

Procvat pjesama iz vremena rata pomalo jenjava; ali one ipak i danas traju, i danas nastaju nove. U jednom selu Dalmatinske Zagore čula sam ovu „gonetalicu":

Oficiri ostavte se dama,
seljanke su ratovale s vama.

Ako se sjetimo poslijeratnih slučajeva iz života nekih bivših partizanskih boraca koji su sa sela prešli u grad i u tom ličnom prelomu izgubili ponekad svoju nutarnju ravnotežu, te doveli do težih obiteljskih nesklada — slučajeva neizbježnih u svim velikim društvenim promjenama — morat ćemo se diviti toj maloj skromnoj pjesmici koja je umjela s devet riječi tako mnogo toga kazati. Ako danas nastaju takve pjesme, znači da imaju u sadašnjici svoje puno opravdanje i zaslužuju da im se obrati ozbiljna pažnja. Što će biti sutra s njima, to će pokazati razvoj.

Summary

MAJA BOŠKOVIĆ-STULI

POPULAR POETRY OF OUR STRUGGLE FOR LIBERATION AS A PROBLEM OF CONTEMPORARY FOLKLORE CREATION

In her paper the author treats at first of the origin of partisan popular songs: of the provenience of some well-known texts whose source and author are unknown, as well as of the way in which, in those days, originated and spread partisan popular songs. She deals, further, with the origin and the redaction of first collections of partisan popular songs, which were published already in the course of the awr. Her account ls based on personal talks and informations obtained from the authors of the above mentioned collections (Djuro Kosak and Vladimir Popović) as well as on the comparison of printed texts with some manuscripts which also date from the wartime (collection of Miroslav Špiler).

A considerable attention was paid to the problems of the relation between partisan popular songs and the former folklore tradition. This relation proved to be deeper than presumed, after a detailed analysis. In the light of these facts are specially studied the song „Na Kordunu grob do groba" (On the Kordun long rows of graves), further some motifs of old, renewed soldier songs („Na 'noj crnoj gori" — On that black mountain, the song about the soldier who has to embrace the rifle instead of his sweetheart etc.); the author analises also the epic song about the legendary crossing of partisan divisions with 4.000 wounded soldiers over the Neretva river which is a reflection of the very ancient motif, known from the song about the building of the Skadar fortress.

In the present article the author particularly discusses the problem of form and structure of popular partisan songs. In addition to some less frequent examples of partisan songs, which continue, by their form, the older tradicion of the popular poetry, ballads, lyric and sometimes also epic ones, the author established that a fundamental form of the partisan popular form is the short, rhymed dystych: this double verse tokk also its origin from some older songs, known as pismice, samice, rozgalice, kratke, bećarac etc. The author considers that the value of of popular partisan songs is chiefly to be looked for witchin the frame of this structure; some unfavourable criticisms of the popular partisan poetry are, in fact, due to a misunderstanding: the literary experts look frequently upon the form of the partisan popular poetry as a degenerate classical epic form, loosing sight of the fact that it is, as a matter of fact a different structure which has its own laws and beauty.

At the end, the author deals with the general problem of the actual and the future fate of the folklore literary creation on the base of researches in partisan popular songs. She concludes that these songs in their best achievements showed a genuine value and creative power; the great and important events of the popular insurrection have exerted a powerful influence upon the development and spread of the contemporary popular poetry. The author, however, thinks that the development of the modern, and quite particularly of the socialist society in general, is favourable to the efflorescence of the folklore, which represents, in its essence, the expression of a primary culture and that is undoubtedly suppressed by the contemporary development; but as far as the folklore shows a creative vivacity, as far as in its frame arise such artistically valuable achievements as many songs from the recent popular revolution, it merits to be treated with sympathy and to be paid a serious attention.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

Dr RADOSLAV HROVATIN

SLOVENSKA PARTIZANSKA PESEM V ZNANOSTI

Partizanska pesem je imela za vse jugoslovanske pa tudi ostale narode v Jugoslaviji velik pomen. Tega pomena so se zavedali vsi borci kot tudi vodilni kadri v partizanskih odredih in narodno osvobodilni vojski ter so petje na razne načine podpirali in pospeševali. Tako so ustanavljali improvizirane pevske skupine in zbore po vseh bojnih edinicah. Prav tako pa so spodbujali tudi posamezne pevce in godce pa tudi pesnike in skladatelje k ustvarjanju novih pesmi. Ko so se prvotni partizanski odredi organizirali v enotno narodno osvobodilno vojsko so ustanovili tudi stalne in celo reprezentativne pevske zbore in druge večje ansamble. Širjenje partizanskih pesmi ni bilo prepuščeno samo stihiji ustnega izročila, temveč

1

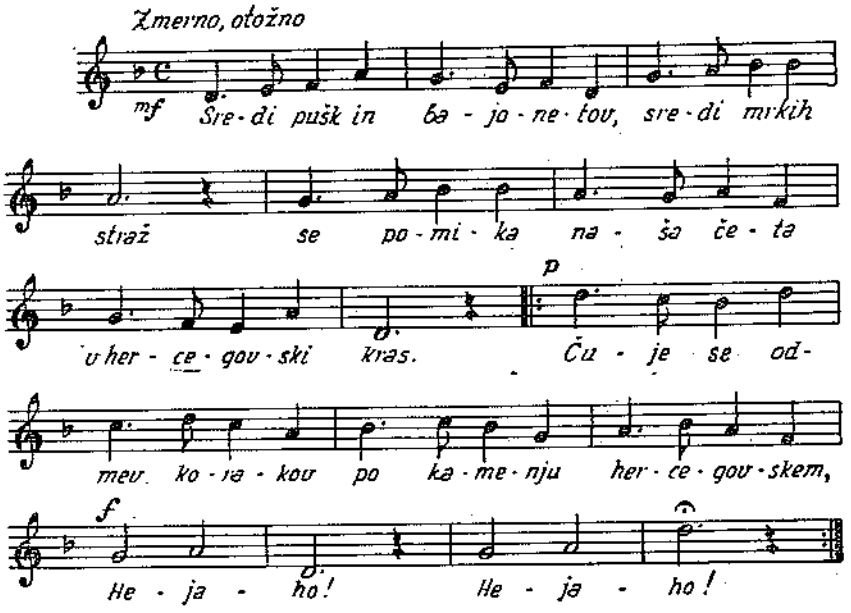

so ga pespeševali z izdajanjem pesmaric in drugih publikacij prvotno predvsem s teksti, pozneje pa tudi z melodijami in celo večglasnimi partiturami.

Partizanske pesmi so nastale kot sinteza najraznovrstnejših virov iz domače in drugorodne ljudske in umetne kulture sedanjosti in preteklosti, podobno kot je tudi NOB povezovala in se opirala na napredna revolucionarna gibanja doma in v svetu od sodobnosti do davnih časov. Prav zaradi tega je partizanska pesem vsrkala vase vsakovrstne prvine, se z njimi bogatila in jih združevala v nov, a na tradiciji sloneči izraz.

Prvi partizani so zajemali svoje pesmi iz revolucionarne zakladnice naših komunistov, ki so ustvarjali že v teških pogojih ilegale in v ječah. Tako se je kmalu priljubila znana Bilečanka *(Sredi pušk in bajonetov...* Glej note št. 1), ki ji je ustvaril tekst in melodijo Milan Apih.

Sredi pušk in bajonetov,
sredi mrkih straž
se pomika naša četa
v hercegovski kras.
Čuje se odmev korakov
po kamenju hercegovskem —
heja ho, heja ho!

Daleč zdaj si domovina,
nas izgnali so,
ko da krivi smo zločina,
ker te ljubimo.
Čuje se odmev korakov...

Vzeli materi so sina,
ženi so moža,
lačna je doma družina,
dosti je gorja.
Čuje se odmev korakov...

Že v Sibirijo gonili
brate so nekdaj —
pa je prišel konec sili,
kje tiran si zdaj?
Čuje se odmev korakov...

Skoz pregnanstvo in trpljenje,
skozi ječe mrak
prišlo novo bo življenje —
čujte mu korak...
Čuje se odmev korakov...

Ko brez pušk in bajonetov
prosta nam bo pot,
stopala bo naša četa
svobodi nasprot.
Čuje se odmev korakov...[1]

Tekst in melodija te pesmi sta nastala 1.1940 za proslavo 1. maja v koncentracijskem taborišču konfinirancev v Bileći. Melodija se je deloma oprla na tradicijo. Že tedaj je pesem prevedel v srbščino Moša Pijade. Pesem se je v partizanih hitro širila v obliki improviziranega narodnega petja in v številnih priredbah. Danes jo pojo vsi jugoslovanski narodi v

[1] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem*. Uredil dr. Radoslav Hrovatin. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1953.

raznih melodijskih in tekstnih variantah. Prav tako pa so nekateri skladatelji iz te pesmi ustvarili umetniško dognane večje forme (n. pr. Ubald Vrabec).

Dalje so črpali partizani svoje motive iz revolucionarnih podvigov delovnih ljudi ptoti terorističnim režimom. Kot primer take pesmi je Kosec koso brusi... (Glej neto št. 2).

2

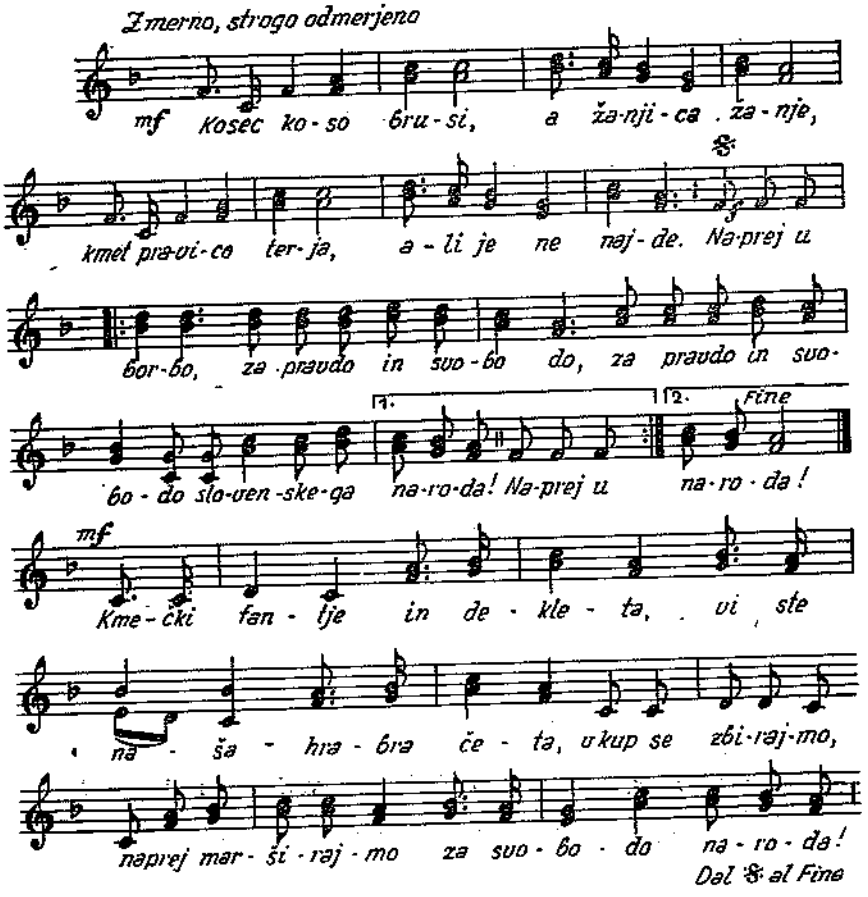

Melodija tega primera je kontaminacija več starejših variant slovenskih narodnih pesmi. Tekst pesmi je nastal na narodnih izletih pod terorjem Stojadinovićeve vlade[2].

[2] Tekst in melodija sta nekoliko preurejen ponatis iz pesmarice *Naša pesem*. I. del. Uredil Karol Pahor. Izdal Glavni štab NOV in PO Slovenije (1944). Več o strukturi te kontaminacije prinaša donesek: Radoslav Hrovatin, *Partizanska pesem — naša ljudska pesem* (Obzornik VI., Ljubljana 1951, str. 354-360). Glej tudi delo, citirano v opombi 1.

Svoje melodije so prispevali tudi „španski borci", kot kaže pesem Na oknu... (Glej note št. 3).

3

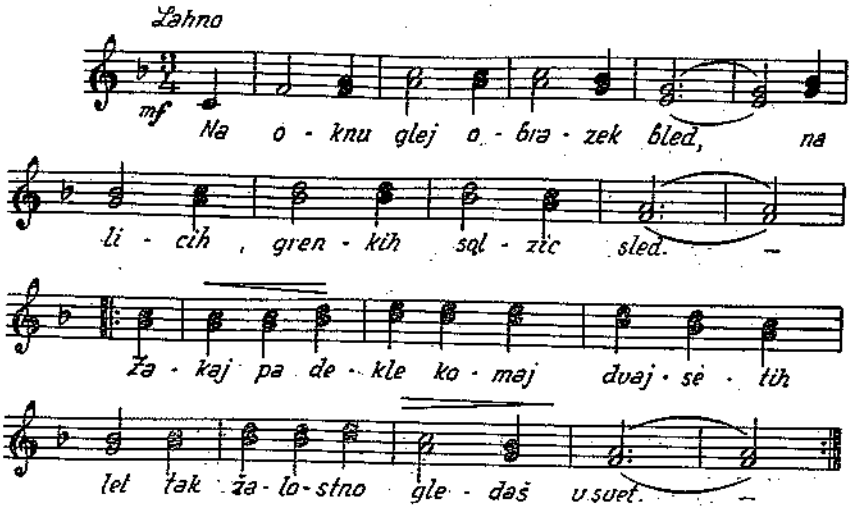

Na oknu glej obrazek bled,
na licih grenkih solzic sled.
Zakaj pa dekle komaj dvajsetih let
tak žalostno gledaš v svet?
Odšel je v hribe dragi moj,
s fašisti bije težek boj;
mogoče je v krvi obležal nocoj,
ko branil je narod svoj.
Preženi slutnje iz srca,
ne delaj sama si gorja.
Ne boj se, da faut se ne vrne z gora,
ne toči nikar solza!
Dekle, saj ni več daleč dan,
ko bo pregnan s sveta tiran.
Povrne iz boja se tvoj partizan,
junak, vsemu svetu znan.[3]

Pesem se je v partizanih razširila na varianto melodije španske „Asturiane", kot so jo zanesli k nam naši borci, ki so se bojevali proti španskemu fašizmu. Melodija se je priljubila zato, ker je v nekih melodijskih okretih podobna našim pesmim mediteranskega območja.

Več partizanskih pesmi izhaja tudi iz bojev za narodno samoodločbo po prvi svetovni vojni. Primer take pesmi je Ven z njimi... (Glej note št. 4).[4] Pesem je zapisal skladatelj Radovan Gobec po spominu iz

[3] Nekoliko preurejen ponatis iz pesmarice *Naša pesem*, šopek partizanskih... Izdala Kulturna grupa X. udarne Ljubljanske brigade. Vis 1944. Glej tudi delo, citirano v opombi 1.

[4] Ponatis teksta in melodije iz pesmarice *Naša partizanska pesem*. Uredil Radovan Gobec. Založba „Borec", Ljubljana 1959. Primerjaj tudi ugotovitve v donesku v Obzorniku VI. — 1951, citiranen v opombi 2.

partizanskih bojev na Štajerskem. Melodija in tekst se opirata na razne variante, ki so jih peli manifestanti v demonstracijah za slovensko narodno samoodločbo.

4

Odločno

Ven z nji - mi, ven z nji - mi! No - če - mo jih več.

Ven z nji - mi, ven z nji - mi! No - če - mo jih več. Saj Pri -

mor - ska je slo - ven ska, brez Slo -

ven - cev Pri - mor - ske mi. Saj Pri - ni.

Veliko snovi in melodij so prispevale bojne pesmi Oktoberske revolucije. Kot primer naj bo navedena Pesem partizanskih strelcev (*Naglo puške smo zgrabili*... Glej note št. 5).

Naglo puške smo zgrabili
in v gozdove z doma šli,
ko sovražnik naš je hotel,
da bi sužnji bili mi.
Partizanski prvi streli
narodni upor budé,
vračamo tako fašistom
za storjeno nam gorje.
Žrtev mi se ne bojimo,
ko nenadno udarjamo,
saj prežeti smo z zavestjo,
da svobodo ustvarjamo.
Zdaj bodočnost si gradimo
istih misli, trdnih rok,
vsa slovenska domovina
druži v zadnji se naskok.
Kmalu več ne bo fašistov,
nov pravičen svet bo vstal,
nad slovensko domovino
svobode prapor bo vihral![5]

Izvor melodije k temu slovenskemu partizanskemu tekstu je v ukrajinski narodni pesmi, ki se je širila po Sovjetski svezi v državljanski vojni

[5] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem*... (Glej dalje v opombi 1).

po Oktoberski revoluciji. Ta pesem je na tekst s partizansko tematiko *(По долинам и по взгорям...)* postala ena izmed najbolj priljubljenih pesmi narodov SSSR potem, ko sta jo priredila skladatelj A. V. Alek-

5

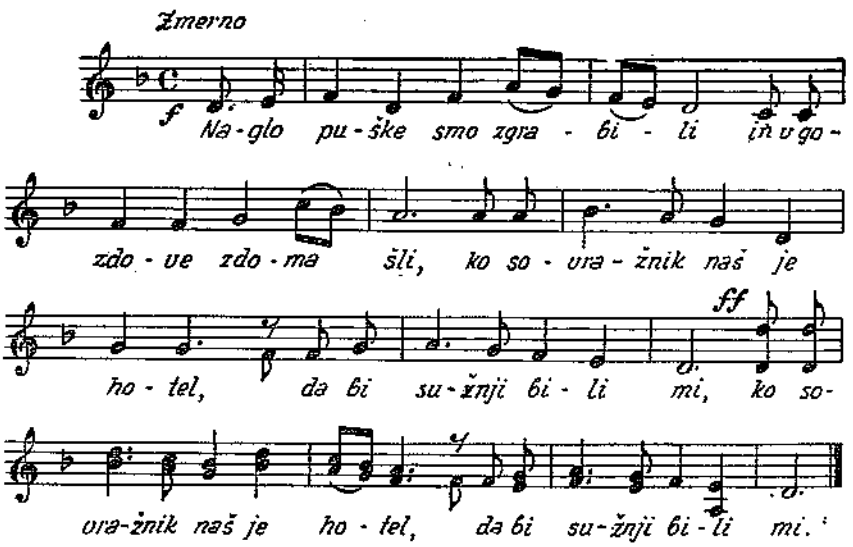

sandrov po zapisu melodije Aturova v okolici Kijeva in pesnik S. Alymov.[6] V slovenskih partizanskih pesmaricah je pesem izšla pod raznimi nazivi (Partizanska, Pesem partizanskih strelcev itd). Prvotno je bil tekst preveden po originalu *(Po dolinah in po gorah...)*. Pozneje je na ta tekst zložil novo melodijo skladatelj Viktor Mihelčič. Ta melodija je izšla brez navedbe avtorja z nazivom „Partizanska" v pesmarici „Pojte z nami", ki jo je izdala že v času narodno osvobodilne vojne XV. SNOUB (Tehnika XV. SNOUB).[7] Na prvotno posvojeno melodijo je potem spesnil tovariš Črt (doslej nepojasnjen psevdonim partizanskega borca) nov tekst. Na osnovi tega teksta je bila prvotna melodija svojstveno preoblikovana in razširjena ter jo pojo še danes v raznih variantah zlasti po Dolenjskem in v Beli Krajini.

Še delj v preteklost segajo pesmi borbenega delavstva iz minulega stoletja. Taka je splošno znana pesem *Bratje, le k soncu, svobodi...* (Glej note št. 6).

Bratje, le k soncu, svobodi,
bratje, le k luči na plan!
Noč je bolestna za nami,

[6] Песни боевые. А. В. Александров. Москва 1944. Очерки Советского музыкального творчества. Том I. Москва 1947.

[7] Več o tem je v delih, citiranih v opombah 1 in 4.

pred nami svobode je dan.
Zbori brezpravnih milijonov
vstajajo že iz noči,
da uteše hrepenenje,
že trgajo svoje vezi.
Strimo okove tiranov,
prosto izberimo pot,
dvignimo našo zastavo
visoko nad delavski rod!
Bratje, podajmo si roke,
bratje, prezirajmo smrt!
Sveta poslednja je borba,
naprej, naš sovrag naj bo strt!
Sever in jug se budita,
drami se vzhod in zahod;
vstani, oj ljudstvo slovensko,
ter plani v poslednji pohod![8]

6

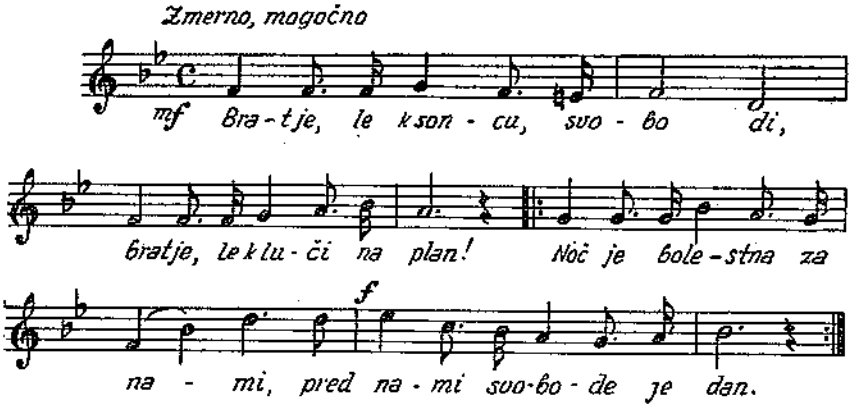

Pesem izhaja iz časov, ko so vodile delavske revolucionarne boje še organizacije socialne demokracije. Zlasti se je borbena melodija uveljavila v pesmi rdečih gardistov v Oktoberski revoluciji *(Дружно, товарищи, в ногу . . .)*.[9] S slovenskim tekstom je melodija izšla že l. 1935 v delavski muzični reviji „Delavski akordi" („Akordi" Pevsko-glasbene podzveze „Svoboda", letnik I. 1935, 1. štev. Izdala in založila Pevsko-glasbena podzveza „Svoboda" v Ljubljani).[10] Melodija se je od tedaj preoblikovala v raznih variantah. Navedena varianta je bila v partizanih najbolj razširjena in je bila tudi pogosto objavljena.

Podobno velja tudi za borbeno pesem Nabrusimo kose (Glej note št. 7).

[8] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem . . .* (Glej dalje v opombi 1).

[9] Podatki iz del, citiranih v opombi 6.

[10] Revijo je policija zaplenila.

7

Korakoma

mf Na - bru - si - mo ko se, že klas do - zo - re - va in

že - tve bo - ga - te na - po - čil je čas! Naj

je - klo za - po - je, naj pe - sem od - me - va, na -

bru - si - mo ko - se, zrel je klas. „U

f boj za svobo - dno živ - lje - nje!" gre klic od va - si do va -

si, ker si - cer nas ča - ka - ta sužnost tr -

plje - nje, za nas več iz - bi - re dru - ge ni!

Nabrusimo kose, že klas dozoreva
in žetve bogate napočil je čas!
Naj jeklo zapoje, naj pesem odmeva,
nabrusimo kose, zrel je klas.
„V boj za svobodno življenje!"
gre klic od vasi do vasi,
ker sicer nas čakata sužnost, trpljenje,
za nas več izbire druge ni!
Na gruntih že davno nam banke sedijo,
obresti in davki nam pijejo kri;
od žuljev se naših pijavke redijo,
zaman kmet znoji se in trpi.
O, čujte nas, mi smo prodani;
Oj kmet, spametuj se, spreglej;
zdaj plug naj počiva,
le vkup vsi tlačani,
nabrusimo kose, hajd naprej![11]

[11] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem* . . . (Glej dalje v opombi 1).

Pesem je zložil Milan Apih 1.1937 v kaznilnici v Sremski Mitrovici. Melodijo je priredil avtor teksta po poljski varianti stare revolucionarne pesmi, ki sega po mnenju partizanov še v dobo burske vstaje. Pesem je prvotno imela še eno kitico:

Nekje je dežela, kjer vlada svoboda,
kjer srečo uživata delavec, kmet;
tam kmeta ne guli nobena gospoda,
kdor dela, ta uživa truda cvet.

Dejansko se so že spremenile okoliščine tega, kar ta kitica meni. Priobčujemo jo „zaradi zgodovinskega pomena, ki pa obenem dokazuje, kakšen visok ideal nam je svoj čas bila Sovjetska zveza in koliko se je naša Partija trudila, da bi v širokih masah zbudila in gojila ljubezen do te dežele in njenega vodstva". (Po izjavi avtorja pesmi v zbirki Hrovatin, Partizanska pesem... str. 215. Glej dalje v opombi 1).

Prav iz daljne davnine pa izhaja pesem slovenskih puntarskih kmetov Puntarska *(Le vkup, le vkup, uboga gmajna...)* na tekst pesnika Mileta Klopčiča (Glej note št. 20).

Vsem tem in podobnim pesmim so se kmalu pridružile nove partizanske pesmi, ki so nastale na osnovi starejših domačih narodnih pesmi. V njih so nastale v splošnem le manjše spremembe v tekstu in deloma tudi v melodiji, kot je bilo v skladu z idejami NOB. Tako je nastala pesem Stoji tam v gori partizan (Glej note št. 8).

8

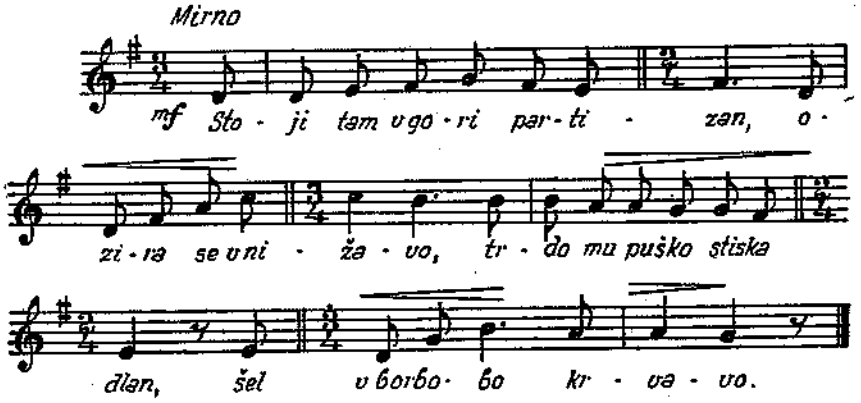

Stoji tam v gori partizan,
ozira se v nižavo,
trdo mu puško stiska dlan,
šel v borbo bo krvavo.
Še tujec pije našo kri,
razdira dom, družine.
vihar nad njim naj zahrumi,
da z naše zemlje zgine.

Stoji tam v gori partizan
in kliče nam v dolino:
vsi mladi fantje in možje,
branite domovino![12]

Navedeni primer je partizanska varianta stare slovenske narodne pesmi. Izšla je že v partizanih v zbirki „Pesmi za moški zbor. I. del. Cvetko" (Tehnika XV. divizije), v kateri jo je urednik Ciril Cvetko stiliziral v $^2/_4$-skem taktu. V pesmarici „Partizanski napevi" (Izdala Propagandna komisija pri IOOF. Ljubljana, junij 1945. Litografija Čemažar Josip) pa jo je urednik Pavel Šivic stiliziral v $^3/_4$-skem taktu. Za zbornik Hrovatin, Partizanska pesem... (Glej dalje v opombi 1) jo je urednik stiliziral v zgoraj navedeni ritmizaciji. To ritmizacijo je ohranil tudi urednik zbirke Gobec, Naša partizanska pesem... (Glej dalje v opombi 4). Samo v 2. in 6. taktu je prestavil taktnici na osnovi originalnega petja partizanskih borcev iz Invalidskega pevskega zbora, ki je bil ustanovljen že v času NOB 1. 1944.[13] V tej obliki je melodija objavljena zgoraj.

Podobno velja tudi za pesem Primorski partizan *(Po hribih jaz okrog blodim...* Glej note št. 9).

9

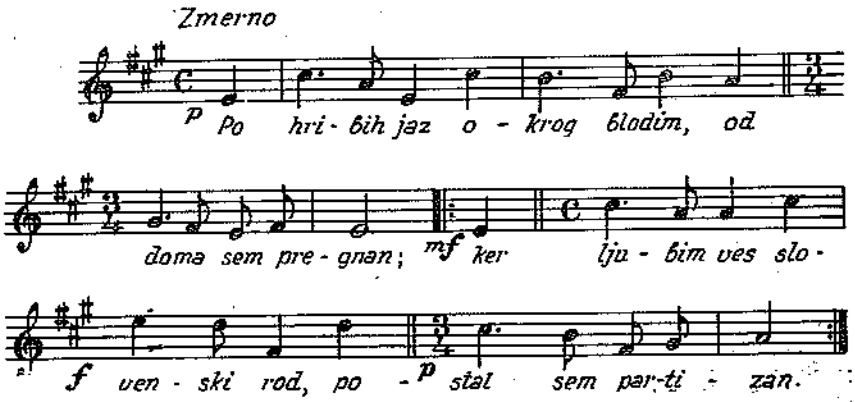

Po hribih jaz okrog blodim.
od doma sem pregnan;
ker ljubim ves slovenski rod,
postal sem partizan.
Visoke gore, temni gozd
so partizanu dom;
v njem svobode srečni dan
morda dočakal bom.
Požgali so mi rojstni kraj,
odgnali drage vse.
Bogve, če jih še videl bom,
morda že v grobu spe.

[12] Ponatis teksta iz zbornika *Partizanska pesem...* (Glej dalje v opombi 1), ponatis melodije iz pesmarice *Naša partizanska pesem...* (Glej dalje v opombi 4).
[13] Repe Slavko, *Desetletnica Invalidskega pevskega zbora 1944-1954.*

Al ena misel še živi,
da narod vstaja spet.
Na vzhodu zarja že žari,
prihaja novi svet.[14]

Navedeni primer je partizanska varianta stare slovenske narodne pesmi in je izšla že v partizanih v pesmarici „Pojte z nami" XV. SNOUB (Tehnika XV. SNOUB).

Zelo priljubljene so bile tudi razne variante na znano narodno pesem „Bolni junak" (Štrekelj SNP 254-265). Kot primer naj bo navedena varianta Tam na Pugled gori... (Glej note št. 10).

10

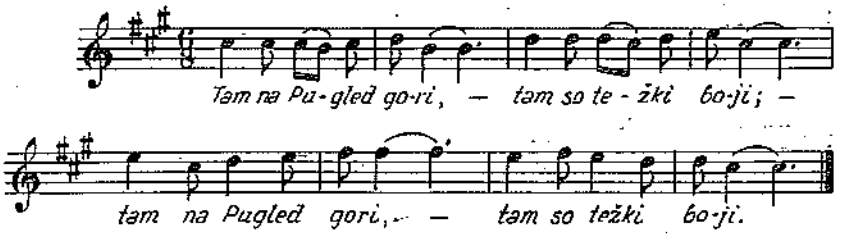

Tam na Pugled gori, tamo so težki boji.
Mimo pa koraka četa partizanov.
Vsi so čvrsti, zdravi, samo eden ranjen.
Ranjen milo prosi: „Skopljite mi jamo,
puško na globoko, sabljo na široko.
Vanjo položite moje mrtvo truplo!
Zraven položite mojo zvesto puško!
Naj se puška joče, če se dekle noče."[15]

Starodavne variante te pesmi so zapisali že v prejšnjem stoletju Stanko Vraz in številni drugi zapisovalci. Razne variante ustreznih melodij sta objavila Fran Š. Kuhač (JSNP III. št. 970) in Ludvík Kuba (Slovanstvo ve svých zpěvech. Kniha VII. Písně slovinské. Pardubice 1890, str. 224), pa tudi drugi. Za časa 1. svetovne vojne so nastale razne nove variante med našimi vojaki na frontah ob Soči, v Karpatih in drugod. Številne nove variante so nastale tudi v NOB. Zgoraj objavljeno varianto je pela II. grupa odredov na svojih prvih bojnih pohodih na Dolenjskem v Sloveniji. Skladatelju Janezu Kuharju jo je zapel 1. 1943 tovariš Janez Perovšek-Pelko, komisar Levstikove brigade, znan kot dober pevec, ki je tudi sam zlagal pesmi.[16]

Pogosto so rabile partizanskim pesmim kot osnova stare vojaške narodne pesmi. Kot primer naj bo navedena pesem Pobič sem star šele osemnajst let... (Glej note št. 11.).

[14] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem*... (Glej dalje v opombi 1).
[15] Ponatis teksta in preurejene melodije iz pesmarice *Naša partizanska pesem*... (Glej dalje v opombi 4).
[16] *Pesmi naših borcev* I, junij 1944. Izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije.

11

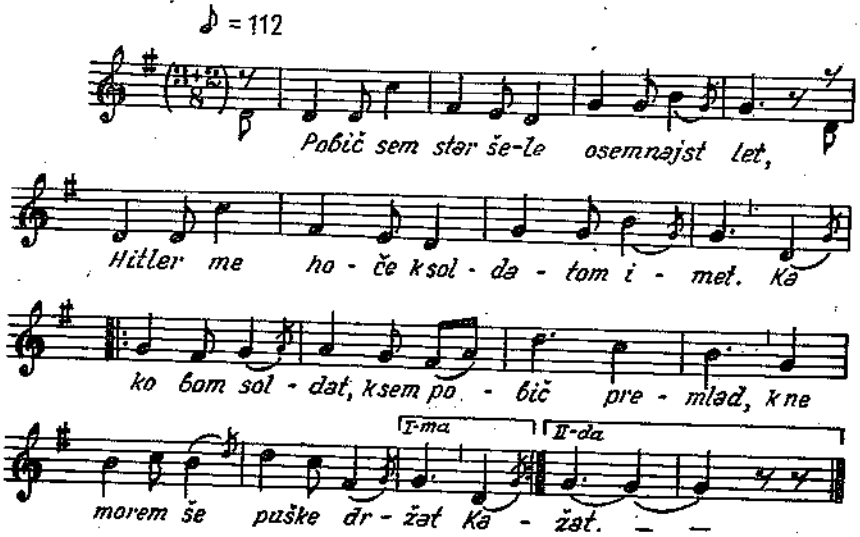

Pobič sem star šele osemnajst let,
Hitler me hoče k soldatom imet:
Kako bom soldat,
k sem pobič premlad,
ne morem še puške držat.
Hitler ne vpraša: si star al si mlad?
Goni soldate v krvavi prepad.
Za tuji profit
on mora morit
in kri svojo lastno prelit.
Ne bom krvavel za gosposki profit,
za delavno ljudstvo bom šel se borit,
da delavec, kmet,
slovenski ves svet
iz težkih verig bo otet.[17]

Melodija te variante je nova stilizacija tradicionalnega načina petja po spominu v značilnem ritmu severoiztočne Slovenije. Tekst je povzet po objavi v pesmarici Gobec, Naša partizanska pesem... (Glej dalje v opombi 4).

Vse te pesmi so ustvarjali spontano iz nujne potrebe predvsem stari revolucionarji, ki so sestavljali prve partizanske bojne enote, in novi borci iz najširših narodnih plasti, torej večinoma nestrokovnjaki ali le amaterji na tem področju dejavnosti. Tako so ti „avtorji" ostali večinoma neznani ali pa so se zakrili za ilegalna imena in doslej nerazrešene psevdonime. Kot primer take stvaritve naj bo navedena Partizanska koračnica *(Partizani v gozd gredo...* Glej note št. 12.), ki ji je po stari slovenski narodni pesmi priredil tekst doslej še ne ugotovljeni partizanski borec Petruša S.

[17] Ponatis teksta iz pesmarice *Naša partizanska pesem...* (Glej dalje v opombi 4). Prva objava lastnega zapisa melodije.

12 *Korakoma*

f *Parti - za - ni v gozd gredo, bojno pesem si po-*

jo. Pa moj fan - tič med nji - mi pre-

pe - va na glas, saj gre v borbo za slovensko vas.

Partizani v gozd gredo,
bojno pesem si pojo.
Pa moj fantič med njimi
prepeva na glas,
saj gre v borbo za slovensko vas.
Za klobukom pušeljc zlat
nosi moj slovenski fant;
pa le naj ga ima,
pa le nosi naj ga,
saj v svobodo zlato ga pelja!
Dala mu je belega
iz srca izrezanga:
Le ponesi ga v boj
skoz viharje in kri
v lepše, svobodne, presrečne dni!

Dala mu je plavega,
srčno najbolj pravega:
Le postavi se s njim,
ti moj fantič predrag,
doker ne bo zmagan naš sovrag!
Dala mu je rdečega,
od ljubezni iskrečega:
Skozi hoste slovenske,
mim smrtonosnih ran
nosi ga pogumno partizan!
Z rdečo zvezdo ga pripni,
to je naša srčna kri!
Ko bo zmaga dobljena,
utihnil bo grom —
svoboden bo spet slovenski dom![18]

Ta pesem je v partizanih izšla v prilogi „Slovenskega poročevalca 1943".

Poleg narodnih pesmi so partizani priredili za svoje potrebe tudi znane popularne umetne pesmi. Tako je nastala pesem Veseli partizan *(Nabasano puško u roki...* Glej note št. 13.) po tekstu priljubljenega domoljubnega goriškega pesnika Simona Gregorčiča „Veseli pastir."

13 *Zmerno*

mf *Na - ba - sa - no puško u ro - ki, piš-*

to - lo in bombe za pas, parti - zan u pla-

ni - ni vi - so - ki za boj sem pri - pravljen vsak čas.

[18] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem...* (Glej dalje v opombi 1).

Nabasano puško u roki,
pištolo in bombe za pas!
Partizan u planini visoki
na boj sem pripravljen vsak čas.
Saj tukaj na sončni višavi
svoboden sem sam gospodar
in snujem po pameti zdravi
fašistom udar na udar.

S tovariši hrabro bom vztrajal,
za dom se boril bom srčno,
fašistom udarce zadajal,
dokler ne puste nam zemljo.
Nikdar partizanske zastave
za sužnje življenje ne dam,
in rajši kot klonil bi glavo,
življenje za svobodo dam.[19]

Melodija k tej pesmi je varianta alpske poskočnice s tipičnim plesnim ritmom severozapadnih slovenskih folklornih območij. Pesem je izšla v partizanih v pesmarici „Pojte z nami" XV. SNOUB (Tehnika SNOUB).

Prav tako so partizani peli pogosto tudi razne stare umetne domoljubne pesmi v prvotni obliki. Take pesmi so: S. Gregorčič — H. Volarič, Eno devo le bom ljubil; Slavin — J. Aljaž, Triglav; F. Prešeren — S. Premrl, Zdravljica in druge. Sčasoma so nastale tudi povsem nove partizanske pesmi. Med prvimi se je pojavila že 1. 1941 Partizanska na tekst pesnika Mateja Bora[20] *(Razpnite čez ves svet vešala...)*. Uglasbil jo je skladatelj Karol Pahor. Pozneje so jo peli na tekst pesnika Franceta Kosmača V boj *(Preveč je groznih že umorov...)*.[21]

Še bolj popularna pa je postala pesem Hej brigade (Glej note št. 14.), ki ji je zložil tekst in melodijo Matej Bor.

14

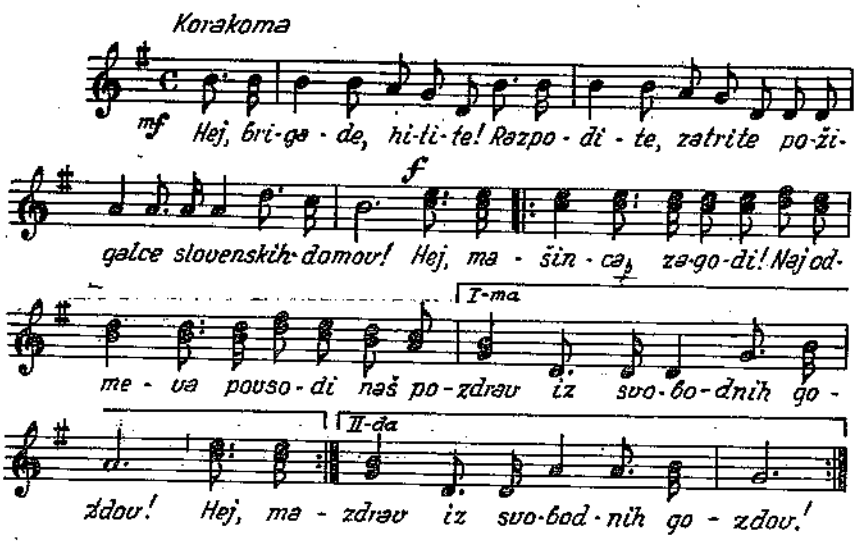

[19] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem...* (Glej dalje v opombi 1).

[20] Matej Bor je partizanski psevdonim književnika Vladimirja Pavšiča. Primerjaj Janka Liške *Razgovor z Matejem Borom* (Obzornik VI, Ljubljana 1951, str. 149).

[21] Več o tem prinaša zbornik *Partizanska pesem...* (Glej dalje v opombi 1) na str. IX in str. 218.

Hej brigade, hitite,
razpodite, zatrite
požigalce slovenskih domov!
Hej mašinca, zagodi,
naj odmeva povsodi
naš pozdrav iz svobodnih gozdov!
Kje so meje, pregrade
za slovenske brigade?
Ne, za nas ni pregrad in ni mej!
Po slemenih oblačnih
in po grapah temačnih
vso od zmage do zmage naprej!
Čez poljane požgane
tja do bele Ljubljane
naša vojska prodre kot vihar.
Dokler tu so brigade,
kdo nam zemljo ukrade?
Na Slovenskem smo mi gospodar![22]

Pesem še danes pojo vsepovsod po Slovenskem kot improvizirano pravo narodno pesem. Nastala je že l. 1942. Med partizani pa se je razširila v času italijanske kapitulacije l. 1943.[23] Prvotni tekst pesmi je bil nekoliko drugačen in se je glasil tako-le:

Hej brigade, hitite,
razpodite, požgite
gnezda belih podgan, črnih psov!
Hej mašinca, zagodi,
naj odmeva povsodi
naš pozdrav iz svobodnih gozdov!
Kje so meje, pregrade
za slovenske brigade?
Ne, za nas in pregrad in ne mej?
Po slemenih oblačnih,
hej, po grapah temačnih
vse do zmage naprej!
Pride dan, ko z Ljubljano,
zdaj nevesto prodano,
bomo šli pred svobode oltar!
Hej, od naše gostije
vrgli bomo pomije
psom, ki danes so nam gospodar.[24]

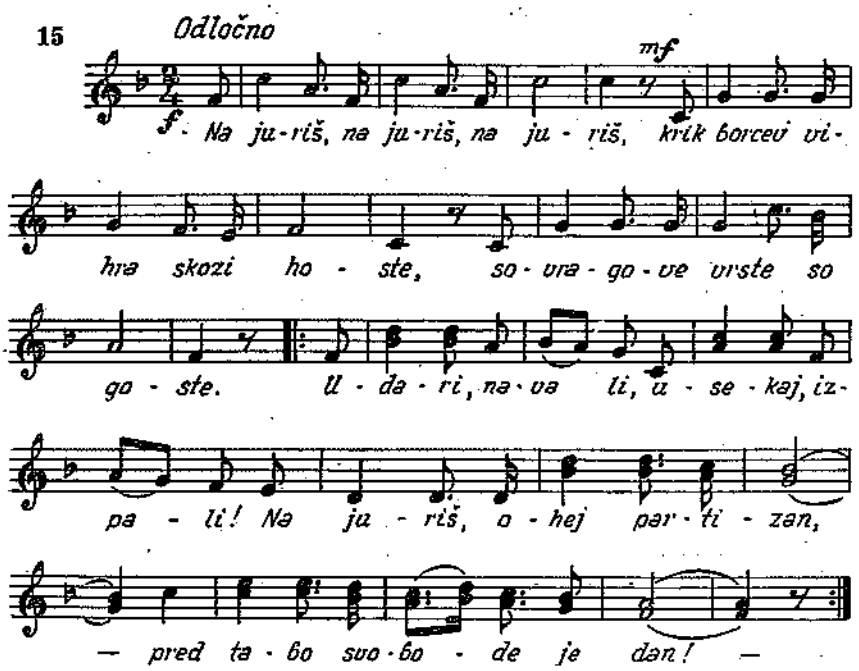

[22] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem* ... (Glej dalje v opombi 1). Tekst je povzet iz pesmarice *Zapojmo*. Zbirka partizanskih pesmi. Izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in POS. 1945.

[23] O nastanku pesmi prinaša več ustrezna opomba v pesmarici *Naša partizanska pesem* ... (Glej dalje v opombi 4).

Kasneje, zlasti po italijanski kapitulaciji in nemški ofenzivi v jeseni 1. 1943, ko so odšli v partizane mnogi slovenski pesniki in skladatelji ter drugi kulturni delavci, so nastale številne nove partizanske pesmi. Le-te so ustvarili v veliki meri poklicni umetniki, torej strokovnjaki. Prvotno so se tudi ti ustvarjalci skušali približati že do tedaj nastalim partizanskim pesmim in sploh narodnemu načinu izraznosti. Tako je nastala tudi znana partizanska pesem Na juriš! (Glej note št. 15.) pesnika Toneta Seliškarja in skladatelja Karla Pahorja.

Na juriš, na juriš, na juriš,
krik borcev vihra skozi hoste,
sovragove vrste so goste!
Udari, navali,
usekaj, izpali!
Na juriš, o-hej, partizan,
pred tabo svobode je dan!
Na juriš, na juriš, na juriš,
maščujmo požgane domove,
maščujmo vse naše grobove!
Preženi besneče
in reši trpeče!
Na juriš, o-hej, partizan,
pred tabo svobode je dan!

Na juriš, na juriš, na juriš,
požgimo vsa gnila drevesa,
zemljo spremenimo v nebesa,
vsem sonce naj sije,
le radost naj klije!
Na juriš, o-hej, partizan,
pred tabo svobode je dan!
Na juriš, na juriš, na juriš,
vsi bratje teptani za nami,
svobodo si vzamemo sami!
Skoz glad in trpljenje
v lepše življenje!
Na juriš, o-hej, partizan,
pred tabo svobode je dan![25]

Melodijo pesmi je skladatelj zasnoval v novembru 1. 1943 med veliko nemško ofenzivo, v kateri je vzrasla kot ohrabrujoč poziv obkoljenim borcem VIII. Levstikove brigade v hudih bojih na Mokrcu, na gori južno od Ljubljane.[26] Pri tem se je melodija oprla na tradicijo že do tedaj nastalih partizanskih pesmi. To lepo kaže primerjava z melodijo partizanske pesmi „Ven z njimi!" (Glej note št. 4.). Tradicija te melodije sega že v čas manifestacij za narodno samoodločbo po prvi svetovni vojni.[27]

Skladatelj Pahor je napisal še več partizanskih pesmi, ki se opirajo na narodne elemente, kot kažejo pesmi Pozdravi na tekst pesnika Jožeta Udoviča. *(Noč je zbežala že z gora...)*,[28] Nov cvet *(Prečuden cvet je v grapi črni...)* istega pesnika in druge. Mnogo teh pesmi so

---

[24] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem...* (Glej dalje v opombi 1).

[25] Ponatis iz zbornika *Partizanska pesem...* (Glej dalje v opombi 1).

[26] Več o tem prinaša članek *Partizanska pesem...* (Delavska enotnost, Ljubljana 1956, št. 30).

[27] Več o tem glej: Radoslav Hrovatin, *Partizanska pesem — naša ljudska pesem...* (Glej dalje v opombi 2).

[28] Več o tem prinaša poleg dela, citiranega v prejšnji opombi 27, tudi: dr. Radoslav Hrovatin, *Medsebojni odnosi folklorne in umetne glasbene tvornosti na Slovenskem* (Slovenska glasbena revija I. Ljubljana 1951-52. Glasbeno-knjižni del, str. 29-34). Primerjaj tudi: Radoslav Hrovatin, *Les rapports réciproques du folklore et de la création musicale artistique en Slovénie* (Journal of the International Folk Music Council, vol. IV., Cambridge 1952. pag. 35-39).

najširši sloji našega naroda posvojili in jih pojo na improviziran način v raznih variantah.

V nekaterih primerih se je precej približal narodnemu izrazu tudi skladatelj Marjan Kozina, kot kaže pesem Naša vojska (Glej note št. 16.) na tekst pesnika Franceta Kosmača (*Kdo pa so ti mladi fantje...*).

16

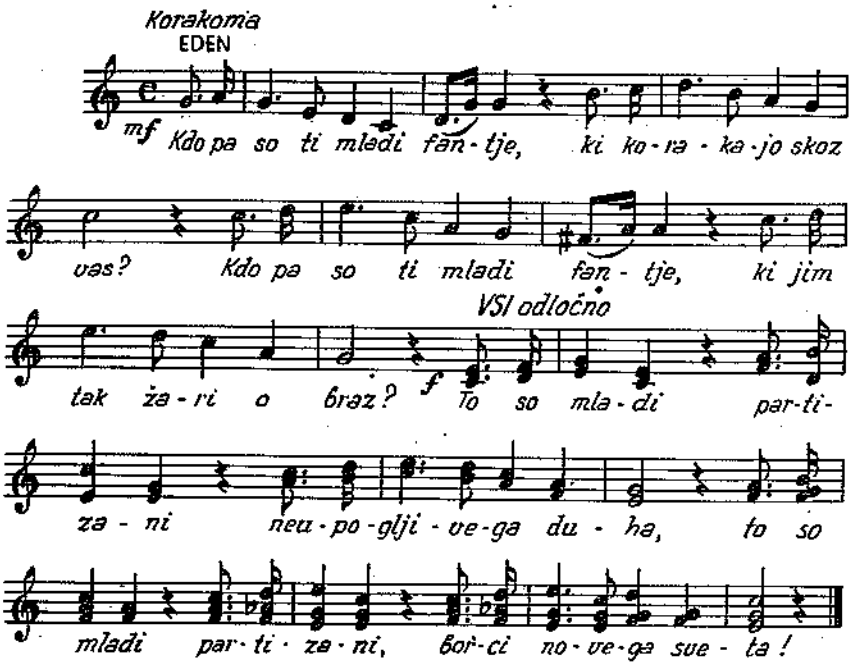

Kdo pa so ti mladi fantje,
ki korakajo skoz vas?
Kdo pa so ti mladi fantje,
ki jim tak žari obraz?

To so mladi partizani,
neupogljivega duha,
to so mladi partizani,
borci novega sveta.

Kdo pa so dekleta mlada,
puške imajo na ramah?
Kdo pa so dekleta mlada,
ali ni jih prav nič strah?

To so mlade partizanke,
slušale so glas srca,
to so mlade partizanke,
strah pustile so doma.

Kakšna je to mlada vojska,
ki zapela je skoz vas?
Kakšna je to mlada vojska,
druga vsa kot prejšni čas?

To je prava naša vojska,
to je silna naša moč,
to je vojska partizanska,
jutro znani nam pojoč [29]

[29] Ponatis iz pesmarice *Pesmi za mladenke*. Eno-, dvo- in troglasni zbori. Uredil Makso Pirnik. Aprila 1944. Izdal okr. odb. ZSM za Belokrajino. Glej tudi delo, citirano v opombi 1.

Na podoben način so ustvarjali tudi nekateri drugi partizanski pesniki in skladatelji (Radovan Gobec, Maks Pirnik, Rado Simoniti itd.). Sčasoma pa so se partizanski skladatelji vedno bolj opirali na zapadno evropsko glasbo, čeprav niso zanemarjali svetovne revolucionarne pesemske tradicije, ki so jo pa v splošnem skušali vsaj formalno utesniti po vzorcu zapadnjaške teorije.

Uloga partizanskih pesmi je bila zelo pomembna in njih funkcija zelo raznovrstna, čeprav je prevladovala socialna plat. Saj je narodno osvobodilna vojna zajela vse plasti naših narodov in je bila prav vsenarodno gibanje. Povsem razumljivo je vodstvo narodno osvobodilne vojske pospeševalo predvsem tiste pesmi, ki so zadovoljevale potrebe borcev in dvigale bojnega duha. To so bile borbene pesmi, ki so spodbujale k bojevitosti, pogumu, vztrajnosti in požrtvovalnosti, ter himnične pesmi, ki so opevale junaštvo, hrepenenje po svobodi in lepši bodočnosti ter vlivale vero v končno zmago in tako dvigale nacionalno, družbeno in obče človeško zavest. S tem so hoteli partizani tudi pesem vključiti med bojna sredstva kot kulturno orožje v boju proti zastarelim pojmovanjem. S tem so pa sočasno zbujali čustva simpatije in neomejene privrženosti narodni samoobrambi in socialni revoluciji.

Poleg tega pa so nastajale prav spontano še drugačne pesmi, ki so izpolnjevale še razne druge človeške funkcije za zadovoljevanje še drugih potreb borcev kot članov človeške družbe, ki vsestransko bogato doživljajo. Take so neštete lirične pesmi, ki opevajo spomin na drage svojce, hrepenenje po domu, pa tudi srd nad krutim sovražnikom in željo po maščevanju ter žalost zaradi izgube doma, preganjanja, izseljevanja in še marsičesa drugega. (Glej št. 3, 9, 10 itd.).

Partizanske teme in motivi pa so obsegali tudi šaljive, šegave in satirične pesmi ter kuplete. Kot primer take vrste naj bo navedena pesem Musolini — Hitler *(Musolini in pa Hitler, to sta falota dva...* Glej note št. 17), v kateri nastopajo v stilu „moritata" glavni nasprotniki v drugi svetovni vojni.

17

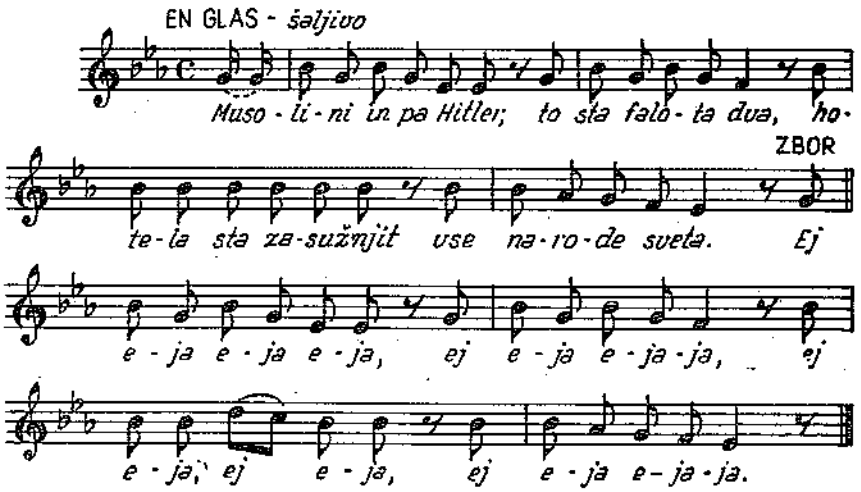

Musolini in pa Hitler, to sta falota dva.
Hotela sta zasužnjit vse narode sveta.
Musolini šel je k vragu in z njim fašisti vsi,
ves kruljev in polomljen on k Hitlerju hiti:
„Varuj me, dragi Dolfe, in reši me gorja;
saj bliža že se sodba, ko bova na gavge šla".
— Kako naj ti pomagam, moj dragi mili Duče.
Saj v Rajhu jih je malo, k imajo cele buče. —
„Pa vzemi me vsaj k sebi v ta lepi tvoj Berlin,
da pod okriljem tvojim ta zadnje dni prežvim."
— Kaj misliš ti, Benito, da je Berlin še tak,
kot bil je v tistih časih, ko bil si še junak.
V očeh fašistov tvojih si bil ti res junak,
a pred ostalim svetom ostal si le bedak.
V Afriki se gonil in prišel pred Egipt,
odkoder še hitreje nazaj si moral it. —
„Ti Dolfe, nis nič boljši, si že pred Moskvo bil,
so Rusi te nagnali, da si se kar spotil.
Še zdaj se nisi ustavil, naprej, naprej bežiš,
ker vsaj na svoji zemlji se ustaviti želiš.
Saj sem ti večkrat rekel, da Rus ni kar tako,
saj on bo kmal preplavil od nas obeh zemljo."
— Imaš prav, dragi Duče, kaj b se prepirala,
saj bova itak kmalu na vislice odšla.
Bodo gavge zaškripale, bo Čerčil štrik napel,
a Rosvelt stol odmaknil in Jože vrat zavil. —[30]

Tudi ta pesem izhaja, kot že več navedenih, iz bojev za narodno samoodločbo po nastopu fašizma.

Partizanske pesmi nam razkrivajo tudi razne običaje, ki so se razvili med našim narodom v pogojih boja proti okupatorju. Pri tem se je poleg junaštva, požrtvovalnosti in zvestobe krepil tudi občutek za človeško dostojanstvo in ponos. To se je pokazalo zlasti v obsojanju in v boju proti vsem oblikam sodelovanja s sovražnikom. Navedeni primer Ljubezen in zvestoba (*Bliža že se vojne konec*... Glej note št. 18.) naj prikaže, kako so fantje ožigosali dekleta, ki so se družila s fašističnimi okupatorji. Ta običaj se je zlasti vtisnil v narodno dušo na Koroškem in Primorskem kot pričajo ohranjene pesmi s teh območij.

18

♩.= 60

Bli - ža že se voj - ne ko - nec, vsak se te - ga ve - se - li; pri so - se - du mla - da mi - cka pa si te - ga ne že - li.

[30] Ponatis iz partizanske pesmarice *Pojte z nami*. XV SNOUB (Tehnika XV. SNOUB).

Bliža že se vojne konec,
vsak se tega veseli;
pri sosedu mlada micka
pa si tega ne želi.
Je ljubila fanta Laha,
njemu dala je srce.

Zdaj pa sama je ostala,
on po svetu šel od nje.
„Micka, tebi srce bije
samo za polentarje.
Kaj želiš, da spet obrijem
te iz glave vse lasje."

— Kdo bo mene lase rezal?
Kaj se upaš to dejat.
Fant moj je pri beli gardi,
ki bo stopil ti za vrat. —

Oh, kako si zdaj poštena,
ki se delaš tukaj ti.
Fanta imaš pri beli gardi,
Laha pa u posteljci.

Bodo fantje še na karte,
še težko jih bo vdobit.
in zato vse laške micke
naj se grejo zdaj solit.

Tista, ki je bla poštena,
hoče partizana imet,
da bo njemu zvesta žena,
spoštoval jo bo ves svet.[31]

Partizani so izražali svojo zvestobo osvobodilnemu boju in svojemu vodji maršalu Titu ne samo pri petju temveč tudi pri plesanju. Tako so nastajali razni načini plesanja. Med mladino so se širila razna pionirska kola. Odrasli pa so plesali na mitingih in zabavnih prireditvah družabne plese na priljubljene „tekoče" partizanske melodije v $^2/_4$-skem in $^3/_4$-skem taktu (Glej note št. 13.). Za prav svečane prilike pa so plesali Titovo kolo in Partizansko kolo *(Kolo zaigrajmo ...* Glej note št. 19.).

19

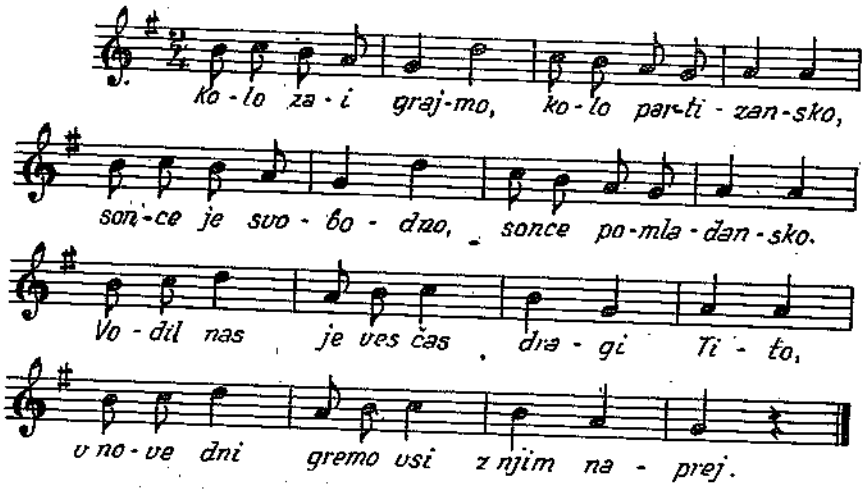

Kolo zaigrajmo,
kolo partizansko,
sonce je svobodno,
sonce pomladansko.
Vodil nas
je ves čas
dragi Tito.
V nove dni
gremo vsi
z njim naprej.

Štiri leta borbe
slavne je za nami
in svobodo zlato
vzeli smo si sami.
Vodil nas ...[32]

[31] Lasten terenski zapis 15. 10. 1949 v Dekanih pri Kopru (Terensko gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani).

[32] Terenski zapis Franca Mileka 8. 5. 1955 v Adlešičih v Beli Krajini (Tekst, melodija in opis plesa).

DESKRIPCIJA KINETIČNOSTI
(Terminologija po labanotaciji)

Pozicija in orientacija: Plesalci in plesalke stojijo v bočni vrsti v krogu s čelom navznoter ter se držijo za roke, ki so iztegnjene, a ne preveč napete.

Opis gibov (Gibne enote so četrtinke v melodiji):

1. Prenos z desno (nogo) na desno z obratom 45° v desno
2. Prenos z levo (pred desno) na desno poševno naprej
3. Prenos z desno na desno poševno naprej z obratom 45° v levo
4. Prenos z levo na mesto
5. Prenos z desno na desno
6. Prenos z levo na mesto
7.-8. = 5.-6.
9.-16. = 1.-8.
17. Skok s prenosom z desno naprej
18. Prenos z levo na mesto
19. Skok s prenosom z desno nazaj
20. Prenos z levo na mesto
21. Prenos z desno na mestu z akcentom
22. Prenos z levo na mestu z akcentom
23.-24. = 21.-22.
25..28. = 17-.20.
29.-30. = 21.-22.
31. Prenos z desno na mestu z akcentom
32. Pavza

Opomba: Kolo se pomika v levo (proti smeri urnega kazalca).

Tako je razvidno, kako široko je zajemala partizanska pesem svoje motive in teme. Verno je izražala vse globoko doživljanje našega naroda v težkih trenutkih boja in v radostnih upih na končno zmago in osvoboditev.

Med povojnimi izdajatelji in avtorji partizanskih pesmi se je pojavilo mnenje, da so mnoge partizanske pesmi preveč enostavne in preproste ter zato estetsko manjvredne[33] in da zlasti anonimne partizanske pesmi često ne ustrezajo visoko razvitemu kulturnemu nivoju. Ta mnenja slonijo na neki domnevni nespremenljivi pravilnosti, ki jo daje teorija omejena na neko dobo. Pomisliti pa moramo, da večina teoretičnega znanja naših strokovnjakov izvira predvsem iz zapadno evropskih nazorov zadnje zgodovinske epohe. Sami pa še nismo dovolj razvili svojo lastno teorijo, ki bi izhajala iz zakonitosti naše izraznosti narodne in umetne glasbene teorije. Zato večina naših glasbenih praktikov še vedno ozkosrčno izhaja iz takšnih teoretičnih predpostavk, ki običajno označujejo posebnosti našega muzičnega izraza celo za nepravilnosti.

[33] C(iril) C(vetko), *Narodno osvobodilni boj in slovensko glasbeno ustvarjanje* (Ljudska pravica, Ljubljana 1946, št. 99). Radovan Gobec, *Uvodna beseda (Naša partizanska pesem...* Glej dalje v opombi 4).

Prav zaradi tega so bile pogosto izločene iz naših novejših pesmaric melodije, ki vsebujejo razne muzične posebnosti, ki niso v skladu z omenjeno teorijo. To pa zadeva predvsem pesmi anonimnih avtorjev, torej tradicionalne narodne melodije.

Tako se je zgodilo, da so prve povojne slovenske pesmarice partizanskih pesmi vsebovale minimalno število navedenih narodnih pesmi.[34] Za časa NOB je sicer izšlo v pesmaricah večje število narodnih partizanskih pesmi, toda izdani so bili večinoma le teksti. Zato je bilo tudi v zborniku Partizanska pesem (Glej dalje v opombi 1), ki je prvi poizkušal zbrati večino objavljenih slovenskih partizanskih melodij, izdanih le razmeroma manjše število ustreznih narodnih pesmi. Izmed teh jih je le malo vsebovalo naše muzične posebnosti.[35] In še proti tem so se oglašali nekateri partizanski avtorji. Najnovejša večja zbirka Naša partizanska pesem (Glej dalje v opombi 4.) sicer vsebuje nekoliko več narodnih partizanskih pesmi. Toda to število je še vedno razmeroma nizko. Prav tako pa so tudi te pesmi večinoma še vedno stilizirane v skladu z omenjeno teorijo ali pa celo v „čitalniškem" slogu. Le s težavo si utirajo pot posebnosti naše narodne muzike v redkih primerih.

Poleg omenjenih tendenc, ki včasih prevladujejo, se seveda polagoma pojavljajo izrazna stremljenja, ki skušajo tudi v partizanskih pesmih prikazati vse življenske funkcije našega naroda. Prav tako postaja partizanska motivika polagoma važna komponenta v novi ustvarjalnosti, ki se je izmotala iz golega citiranja in stalnega predelavanja že strokovno uspelih in

20

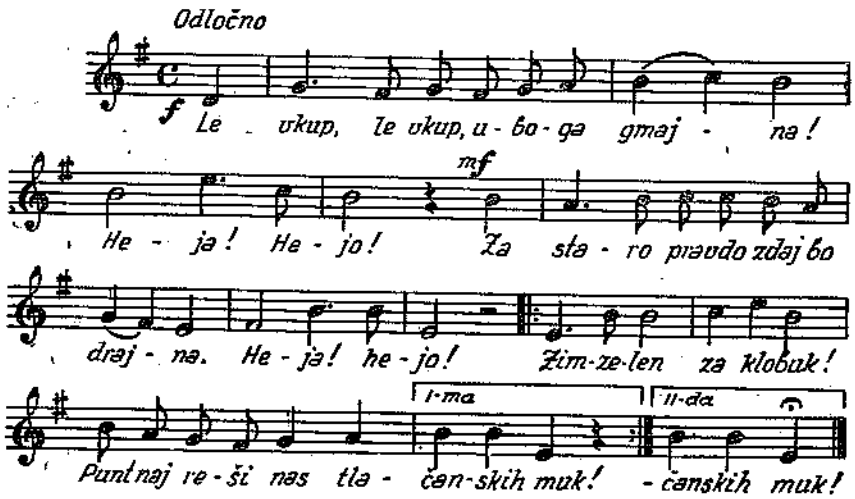

[34] Radoslav Hrovatin, *Partizanska pesem — naša ljudska pesem* . . . (Glej dalje v opombi 2).

[35] Glej oceni: J(osef) B(rožek), *Partizanska pesem (Guerilla Songs)*. Radoslav Hrovatin, ed. (Journal of the IFMC. Vol. VII, Cambridge 1955, pag. 73) in Jerko Bezić, *Partizanska pesem*, uredil Radoslav Hrovatin (Slovenski etnograf IX, Ljubljana 1956, str. 283).

dognanih obdelav partizanskih pesmi. Najtežje se seveda uveljavljajo formalne posebnosti, kar pogosto izvira iz podedovanega površnega in slabega poznavanja naše narodne muzične umetnosti.

Mnogi izdajatelji skušajo zlasti narodne partizanske pesmi utesniti v uniformne oblike čitalniškega večglasja. Pri tem stilizirajo melodije tako, da bi jih čim bolj vskladili s potrebami enostavne harmonizacije. Zato opuščajo v melodijah razne posebnosti. Tako včasih spreminjajo celo melodijske okrete, da bi odstranili posamezne tonalne karakterističnosti. Kot primer naj bo navedena znana Puntarska *(Le vkup, le vkup, uboga gmajna...* Glej note št. 20.), na tekst pesnika Mileta Klopčiča.

Le vkup, le vkup, uboga gmajna!
Heja! hejo!
Za staro pravdo zdaj bo drajna,
heja! hejo!
Zimzelen za klobuk!
Punt naj reši nas tlačanskih muk!
Le vkup, v poslednji boj, tlačani!
Heja! hejo!
Sedaj se kmečka gmajna brani,
heja! hejo!
Puško, meč, kopje v dlan!
Bije za svobodo se tlačan.
Iz grajskih kevdrov teče vino,
heja! hejo!
Zažgali grofu smo graščino,
heja! hejo!
Grad gori, grof beži,
vino teče naj, če teče kri![36]

Melodija te pesmi je nastala ob koncu srednjega veka in so jo peli kmečki puntarji v srednji Evropi. Tekst pesmi je zložil l. 1525 Florjan Geyer. Razširila se je hitro kot kmečki punt v raznih variantah. Brez dvoma so jo peli v svojih variantah tudi slovenski in hrvaški kajkavski puntarji, ki so se pridružili upornim kmetom iz sosednjih dežel. Po zatoru kmečkih vstaj je pesem seveda zapadla v pozabljenje. Spomin nanjo je spet oživel Friedrich Engels v svoji „Nemški kmečki vojni". Pri nas je nanjo opozoril dr. Bratko Kreft, ko jo je objavil v svoji dramski kroniki „Velika puntarija" l. 1937. Za to priliko je spesnil nov tekst pesnik Mile Klopčič. Na osnovi te objave se je ta pesem kasneje razširila med naše partizanske borce in je bila ponovno objavljena v partizanskih publikacijah že v času NOB.

Melodija v Kreftovi objavi in v večini partizanskih pesmaric se razlikuje od objave v „Nemški kmečki vojni".[37] Obe melodiji sicer začenjata v predtaktu s čisto kvarto navzgor. Toda naša melodija ima čisto kvarto od VII.-III. stopnje, medtem ko ima ona čisto kvarto od V.-I. stopnje.

Skladatelj Rado Simoniti je v znani uspešni priredbi te melodije postavil na začetek interval male terce (namesto kvarte) od I.-III. stopnje glede na to, da je vso melodijo prilagodil večglasju harmonskega mola.[38] Po tem vzgledu so nekateri izdajatelji že za časa NOB, po osvoboditvi pa v večini pričeli posnemati Simonitijev vzgled in objavljajo melodijo puntarske pesmi v modernem molu.

[36] Ponatis teksta iz dramske kronike Bratka Krefta, *Velika puntarija,* Ljubljana, 1937; melodija po partizanskih pesmaricah. Glej tudi delo, citirano v opombi 1.

[37] Bedřich Engels, *Německá selská válka...* Praha 1938, str. 172. Primerjaj tudi nemško izdajo, ki je izšla l. 1937 v Moskvi.

[38] Rado Simoniti, *Le vkup, uboga gmajna* (Pesem delu. I del. 2. pomnožena izdaja. Ljubljana 1946).

Nekateri izdajatelji pa so navzlic temu še upoštevali prvotno obliko melodije. Tako je bila melodija priobčena tudi v zborniku Partizanska pesem 1. 1953.[39] Ob tej priliki so se oglasili razni recenzenti in trdili, da izhaja Kreftova objava iz napačnega prepisa. To hipotetično domnevo opira Pavel Šivic na trditev, češ da predtakt na VII. stopnji ne ustreza koralni strukturi melodije in da „za pararelni dur, ki ga sedanji predtakt uvaja, ni v celotni melodiji nobene utemeljitve".[40] Iz navedenega citata je razvidno, da Šivic domneva kot tipično za koralno strukturo molsko (in dursko) tonalnost. To pa ne ustreza pojmovanju koralnih modusov rimskega niti bizantinskega korala. Seveda pa smemo domnevati, da so melodije srednjeveških puntarjev izhajale iz razkolniškega korala, ki je vseboval polno elementov narodne muzike. To velje tudi za protestantski koral.

Vendar je treba pripomniti, da so že prvotni korali vsebovali razne tonalne posebnosti. To velja tudi za dorski (tonus primus, secundus) in kasnejši eolski (tonus „peregrinus") modus, ki sta predhodnika molske tonalnosti. Tako pričenja s VII. stopnjo tudi znani koralni himnus Pavla Diacona „Ut quaeant laxis . . .". Take posebnosti vsebuje narodna muzika raznih dežel in najdemo jih tudi v narodni muziki jugoslovanskih narodov.

Zato se v utemeljevanju pravilnosti ali nepravilnosti te tonalne posebnosti navedene melodije ne moremo sklicevati na neke enostranske dogmatične zakonitosti omejene teorije, zlasti pa ne na durmolski sistem historične epohe buržoazije, ki se opira na harmonsko večglasje in ne na linearno srednjeveško muziko.

Vzrok za ta svojstveni začetek navedene melodije je treba iskati v izraznosti, ki jo označuje zanosni karakter intervala čiste kvarte navzgor. Ta značilen interval najdemo kot vzmah na začetku melodije v mnogih revolucionarnih pesmih kot so francoska „Marseillaise", Jenkov „Naprej" in delavska „Internacionala". V tej značilnosti soglašata tudi obe navedeni tradicionalni verziji melodije k puntarski pesmi s konca srednjega veka.

Najbolj so izdajatelji poenostavljali ritem narodnih partizanskih pesmi, čeprav nudi prav to področje največ značilnosti za obogatitev našega glasbenega izraza. Pestrost ritma kažejo mnoge melodije, ki so bile navedene že zgoraj (Glej note št. 2, 8, 9 in 11). Prav tako se pojavljajo med narodnimi partizanskimi pesmimi mnogi karakteristični primeri simultane polimetričnosti v odnosu med muziko in kinetiko. Naj bo naveden primer izmed številnih partizanskih koračnic, ki jih še danes pojo, ko obenem korakajo na heterometrične melodije. Med najbolj popularnimi takimi pesmimi, ki se pojo improvizirano na vseh javnih manifestacijah, je znana melodija na tekst Kam greš, Kranjski Janez (Glej note št. 21.).

---

[39] Glej dalje v opombi 1.

[40] Pavel Šivic, *Partizanska pesmarica* (Naši razgledi, Ljubljana 1953, št. 11, str. 21); primerjaj tudi: Pavle Kalan, *Partizanska pesem* (Prosvetni delavec, Ljubljana 1953, št. 12, str. 4).

21

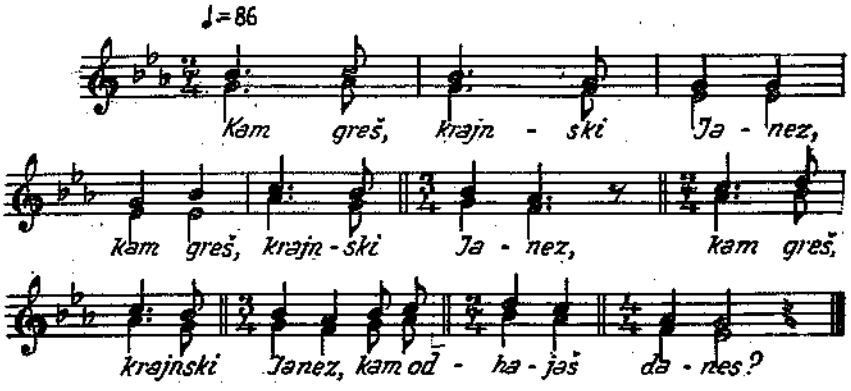

Kam greš, krajnski Janez,
kam odhajaš danes?
Grem u partizane
med junake zbrane.
Dvignimo zastavo:
belo, rdečo, plavo.
Bela, rdeča, plava
naša je zastava.
Gor na vrh Triglava
slovenska je zastava.
Gor na njej pa piše:
Da vso sužnost zbriše.
Živeli Primorci!
To so naši borci.
Živela svoboda
slovenskega naroda.
Reka, Trst, Gorica
naša je pravica.
Trst, Gorica, Reka
svoboda jih čeka.
Trst, Gorica, Pola
naša biti mora.[41]

Pesem je preoblikovana kontrafaktura dalmatinske *Marjane, Marjane...*![42] Iz prvotne sodobne melodije je nastala svojevrstna heterometrična struktura, v kateri se izmenjujeta šesterodobna in sedmerodobna fraza. Pri tem se pa niti enako dolge fraze metrično popolnoma ne krijejo v posameznih delih. Navzlic temu se melodija slovenskemu pevcu čudovito prilega pri korakanju v skladnem simultanem polimetričnem sožitju. Zaradi te navidezne „nepravilnosti" ni ta melodija v časteh pri strokovnjakih, ki organizirajo množično petje. Zato tudi ni našla prostora v najbolj razširjenih pesmaricah, pač pa melodija še vedno bujno živi med najširšimi sloji.[43]

Pojav simultane polimetričnosti moremo zaslediti tudi med neštetokrat objavljenimi partizanskimi pesmimi. Tak primer je tudi znana koračnica Svobodna Slovenija *(Slovenci kremeniti...* Glej note št. 22.).

[41] Lasten terenski zapis 12. 8. 1953 v Brdih pri Gorici (Terensko gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani).

[42] *Pjesme borbe za mješoviti zbor.* Muzička naklada Hrvatske, Zagreb 1945, str. 16.

[43] Radoslav Hrovatin, *Pomen ritmičnih kvantitet v slovenskih ljudskih napevih* (Slovenski etnograf X. Ljubljana 1957, str. 167-198).

22

♩ = 92

Slo - ven-ci kre-me-ni - ti, le stopajte v korak,

da o - svo - bo - di - mo svoj do - ma - či kraj.

Čež go - re, polja, po svetu naj do - ni: Slo - ve - ni -

ja ju - na - ška, svo - bo - dna bo - deš ti!

Slovenci kremeniti, le stopimo v korak,
da osvobodimo svoj domači prag!
Čez gore, polja, po svetu naj doni:
Slovenija junaška, svobodna bodeš ti!
Mladeniči, mladenke, vi starci in žene,
za svobodo našo vsi naj se bore!
Čez gore, polja . . .
Svoboda res je zlata, svoboda nam je vse,
zanjo, če bo treba, vsakdo naj umre.
Čez gore, polja . . .
Sovrage vse zatrimo, očistimo zemljo,
da si izgradimo Slovenijo združeno!
Čez gore, polja . . .
Vsi Srbi in Hrvatje, vsi bratski narodi,
združimo se v zvezni Jugoslaviji!
Čez gore, polja, doni naj prek sveta:
živi velika zvezna naj Jugoslavija![44]

Melodijo običajno objavljajo v $^3/_4$-skem taktu.[45] Že v tej obliki je melodija v odnosu na dvodelno korakanje lep primer simultane polimetričnosti. Originalna narodna ritmična faktura, kot je zgoraj objavljena, pa to še bolj potrjuje. Pesem se je udomačila v Sloveniji iz sosednih jugoslovanskih pokrajin, od koder jo je med slovenske partizane „presadil tov.

[44] Lasten terenski zapis 1. 1952 v Soči, objavljen v delu, citiranem v prejšnji opombi 43, na str. 189 (št. 33). Tekst iz *Partizanske pesmi* (Dalje v op. 1).

[45] Glej melodijo v pesmarici *Naša pesem*, I. del . . . (Glej dalje v opombi 2). Primerjaj tudi delo. citirano v opombi 1.

[46] Opomba k ustrezni pesmi v zbirki *Pesmi*. Okrožna tehnika Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1943.

[47] Борбене песме, св. I. Издање Културнопросветног одбора Земаљског одбора ЈСРНЈ за Србију. 1945 год.

Martin, ki je padel na Štajerskem."[46] Svojstveno preoblikovani melodiji so slovenski partizani podložili nov tekst. Srbske variante na tekst „*Док последњи фашисти од нас не оде*..."[47] in hrvaške variante na tekst „*Partizane naše cijeli svijet već zna*..."[48] se razlikujejo od slovenskih variant deloma po melodiji, v večji meri pa v tekstu.

Iz teh nekaj navedenih primerov je razvidno, kako obsežna je problematika partizanske pesmi že samo, če jo opazujemo z vidika etnomuzikologije. Tako moremo razumeti, zakaj so nekatere naše lepe narodne partizanske pesmi zaradi opuščanja nekih značilnosti v melodiji, tonalnosti, večglasju in zlasti v ritmu mogle dobiti preveč preprost in enostaven videz. To je seveda moglo pri nekaterih muzičnih strokovnjakih zmanjšati zanimanje ali pa jih celo odbiti od partizanskih pesmi.

Zato pomeni stremljenje po ohranitvi pristnosti domačih narodnih partizanskih pesmi mnogo več kot samo strokovnjaško prizadevanje za konservacijo nepotvorjenih dokumentov NOB. Poudariti je treba, da gre pri tem za proučevanje in poglobitev našega narodnega muzičnega izraza z namenom, kako bi z našimi narodnimi elementi obogatili našo kulturo in posredno tudi obče človeški izraz. Pri tem more glede na svojo silno socialno funkcijo partizanska pesem izpolniti poleg družbene tudi važno splošno kulturno nalogo. K izpolnitvi te naloge more prav etnološka znanost prispevati pomemben delež.

Naloge znanosti so materialne in idejne. Materialne naloge so tiste, ki nudijo sredstva za proučevanje partizanskih pesmi. Je-to pa mora imeti čim širšo osnovo.

Zbrati je treba čim več kvalitetnega gradiva. Pri tem se ne smemo zadovoljiti s številnimi ohranjenimi tiskanimi viri in rokopisi. Potrebno je stalno terensko delo. Zbrati je treba melodije k mnogim pesmim, za katere objavljajo partizanske publikacije samo tekst. Nabrati je treba tudi manj znane lokalne primere, ki še niso registrirani. Pri tem se ne smemo zadovoljiti le s posameznimi primerki. Zbrati je treba k vsaki pesmi, pa čeprav je morebiti že znana, čim večje število variant. Le-te nam omogočajo podrobno opazovati ustvarjalni proces in izkristalizirati najlepše in najdragocenejše primere za splošno uporabo. Poleg tega bodo vsebovale variante tudi nove modifikacije, ki jih terja ustvarjalni duh naroda v povojni dobi graditve socializma.

Zbrati je treba vire in literaturo doma in po svetu, iz katerih je črpala naša partizanska pesem. Pri tem je treba posegati tudi v daljno preteklost našega puntarstva in bojev proti Turkom ter njih povezanost s prvimi zarodki nacionalne zavesti v času reformacije in protireformacije. S prosvetljenstvom se pojavljajo že prve patriotične pesmi, na katere se je oprlo tudi naše meščanstvo že v 19. stoletju, ko se pojavlja že tudi družbena zavest našega delavstva v pesmi prosvetnih organizacij. Po prvi svetovni vojni vzrastejo nove pesmi v boju za narodno samoodločbo, ki se pa kmalu povežejo z zavestnim revolucionarnim stremljenjem Partije.

[46] *Pjesme borbe*. Izdanje Prop-odjela Oblasnog odbora NF-e. Štamparija „Glasa Slavonije". (Osijek 1945).

29

S takim gradivom bo mogoče raziskati vzajemne odnose v procesu migriranja in odnose med individualnim in kolektivnim ustvarjanjem mesta in podeželja.

Studij pesmi je treba združiti s proučevanjem vseh produktov narodnega ustvarjanja, ki zadevajo dvig družbene zavesti. To se je dogajalo v raznih oblikah izražanja tudi v raznovrstnih običajih, v katerih je petje povezano s plesanjem. Podrobno je treba proučiti tudi tiste običaje, ki so osnova tematike in motivov v ustreznih pesmih. Potrebne so paralele s pripovedkami, pregovori in drugimi oblikami narodne besedne umetnosti.

Ugotoviti je treba vse strukturalne posebnosti našega izraza v vseh muzičnih elementih: intonaciji in melosu, ritmu in metriki, formi melodije, v večglasju in raznih sestavih, kakor se pojavljajo v narodnem ustvarjalnem procesu preoblikovanja pri tvorbi variant v kontrafakturah, asimilacijah, kontaminacijah itd. kot psihični odsev bogatega doživljanja.

Poleg teh osnovnih materialnih nalog pa ima naša znanost še važnejše idejne naloge:

Partizanska pesem nas uči, da narodna umetnost, to je folklora, ni samo stvar davne preteklosti, ampak je nekaj živega. Zato je ne smemo motriti samo kot historično vedo. Narodna pesem je nepretrgani ustvarjalni proces, ki sega v našo sedanjost.[49] To sedanjost je treba proučevati in gojiti, ker pomeni ustvarjalno vitalnost našega naroda, ki je ne smemo odrivati kot nekaj manj pomembnega. Vzgojiti moramo v nas samih zavest, da je narodni ustvarjalni proces nekaj nad vse pomembnega. Prav s spodbujanjem in stimuliranjem narodne ustvarjalnosti na področju narodne pesmi mobiliziramo v najširših plasteh delovnega ljustva tisti ustvarjalni elan, ki je omogočil našemu narodu, da je v delovnem napredku in borbenosti vzdržal in se ohranil skozi stoletja na historično tako izpostavljeni geografski točki Evrope, da se je zmagovito udeležil osvobodilne vojne in da s takim zanosom ustvarja napredne socialistične družbene odnose. Zato pomeni zanemarjanje in zapostavljanje tega ustvarjalnega procesa škodo, ki jo bo mogoče občutiti tudi še v daljni bodočnosti.

Partizanska pesem se v narodni tradiciji ustnega izročila neprestano razvija dalje. Ta proces lahko dnevno opazujemo pri vseh njegovih modifikacijah. Pred nami je dragocen primer za proučevanje, pri katerem je mogoče studirati ustrezno metodo etnološke znanosti. Zato je napačno mnenje, da še ni prišel pravi čas za studij partizanske pesmi, kot češ da še ni dobila historične patine.[50] Take trditve izvirajo iz mnenja, da z napredkom civilizacije propada ustvarjalnost najširših narodnih plasti. Vendar je to mogoče le v primeru antagonizma med mestnimi vladajočimi sloji in podeželskimi delovnimi sloji, pri čemer mesto postopoma absorbira podeželje kot nekaj zaostalega. Zdravi razvoj socializma pa stremi k plodnemu vzajemnemu dopolnjevanju mestne in podeželske kulture. Zato je

---

[49] Dr. Radoslav Hrovatin, *„Folklora" v kulturno umetniških društvih* (Slovenski poročevalec, Ljubljana 1952, št. 133).

[50] Marija Šuštarjeva, *Še o „Folklori" v kulturno umetniških društvih* (Slovenski poročevalec, Ljubljana 1952, št. 220).

treba rast narodnega petja podpirati in stalno vključevati v nove oblike sodobnega življenja in pospeševati tradicionalne tendence asimiliranja in modificiranje ter ohranjevanja in dalnjega razvijanja podedovanih izraznih kvalitet s stalnim dodajanjem novih naprednih tendenc.

Na primeru partizanske pesmi torej more naša znanost na najbolj aktualen način izoblikovati metodo za zpoznavanje izraznih značilnosti našega naroda. To pomeni obogatitev naše teorije na osnovi domačih izkustev. Doslej so naše teoretske predpostavke še prepogosto slonele na normah, ki nam jih je vsiljevalo tuje gospodstvo in ekonomska odvisnost od tujine. Vse to bo moglo rabiti kot dopolnitev in preosnova za sistematiko raznih področij vede kot so teorija muzike, literature itd. S studijem partizanske pesmi se bo naša znanost in vse naše kulturno življenje okrepilo tako z objektivnim materialnim znanjem kot s subjektivnim revolucionarnim elanom.

S proučevanjem odnosov med tradicionalno spontano kolektivno ustvarjalnostjo in subjektivnimi težnjami individualnega umetnika, ki stremi z enkratnim fiksiranjem realizirati svojo umetniško misel vrši znanost važno socialno nalogo. To pomeni, da more ob studiju partizanske pesmi znanost razširiti svoje socialne funkcije od akademskega kabinetnega dela k zasledovanju sodobnih tendenc v resničnem življenju in nuditi poleg objektivnih ugotovitev tudi napredne subjektivne pobude.

Proučavanje partizanske pesmi je torej nekaj pomembnega in aktualnega. Zato je potrebno, da se mu posveti največja pažnja. Ne smemo več tega prepuščati le stihiji in dobri volji posameznikov. Delo je treba organizirati in ustaliti ter zagotoviti stalni dotok sredstev in kadrov, ki bodo v stalni povezavi s borci in aktivisti iz NOB ter mladino kot najvažnejšimi nosilci naše slavne tradicije v nas utrjevali nesmrtne ideje narodne in socialne osvoboditve.

BIBLIOGRAFIJA

(Z zvezdico označena dela vsebujejo tudi note.)

I. Publikacije v času NOB

* Bor Matej, *Previharimo viharje,* 1942. Založilo glavno poveljstvo Slovenskih partizanskih čet.

* *Ciklus sodobnih pesmi.* Izdal Pokrajinski odbor OF za Štajersko, oddelek za ljudsko prosveto. Uredil Panek Janko, glasbenik.

Gobec Radovan, *„Hej, Partizani!"* Kantata za soli, moški zbor in orkester. CVT.

* *Gregorčičeva pesmarica.* 7 moških in mešanih zborov. Uredil Makso Pirnik. 1944. Izdal Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS. Izdano ob 100-letnici rojstva Simona Gregorčiča. Razmnožila Ciklostilna tehnika 13-A. Ovitek tiskala „Partizanska tiskarna".

* *Hej Junaki.* — Udeležencem II. pevovodskega tečaja IX. korpusa v zimi 1944/45 na osvobojenem ozemlju Slovenskega Primorja. CVT TONE DK.

* *Izdaja Odseka za prosveto pri Predsedstvu SNOS* (I. do III. list po 4 str. za pesmarico). Kajuh, *Pesmi.* Izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in POS. 1944.

* *Koračnice.* Zbral in priredil za harmoniko Ivan Kuhar. 1944. Izdal Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS. Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto. Razmnožila Cyklotehnika 13-A.

* *Naša pesem,* I. del. Uredil Karol Pahor. Izdal Glavni štab NOV in PO Slovenije. Knjižnica Glavnega štaba št. 8. Izdano ob triletnici svete domovinske vojne narodov Jugoslavije ob strani velikih zaveznikov (=1944).

* *Naša pesem,* šopek partizanskih. Primorskim rojakom partizanom doma in v tujini! Izdala Kulturna grupa X. udarne Ljubljanske brigade. Vis 1944.

* *Naša pesem.* I. zv. Izdaja Štab 5. S. N. O. U. B. „Ivan Cankar" — Odsek za propagando. Izdelala Tehnika 5. S. N. O. U. B. „Ivan Cankar". (12 str.).

* *Naše pesmi.* Izdelala Tehnika 5. SNOUB Ivan Cankar. (19 str.).

Otroške narodne pesmi. Uredil Makso Pirnik. 1945. Izdal Odsek za prosveto pri Pokrajinskem NOO za Slovensko Primorje. Tiskarna Doberdob.

* *Otroške pesmi.* Makso Pirnik. 1944. Izdelala tehnika v Slovenskem Primorju.

* *Partizanska pesem.* Štiriglasni moški zbori. Izdal Propagansni oddelek Glavnega štaba NOV in POS. 1945. Cyklotehnika Glav. štaba NOV in POS.

Pesmi. Okrožna tehnika Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1943.

* *Pesmi borbe.* Oktober 1943. Izdal Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko in Koroško.

Pesmi naših borcev I, junij 1944. Izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije. (Ponatis: Pesmi naših borcev. Izbral in uredil Mile Klopčič. I. zvezek. Ljubljana, julij 1945. Izdala Propagandna komisija pri IOOF. Št. 24).

Pesmi naših borcev II, julij 1944. Izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije. (Ponatis: Pesmi naših borcev. Izbral in uredil Mile Klopčič. II. zvezek. Ljubljana, junij 1945. Izdala Propagandna komisija pri IOOF Št. 25).

* *Pesmi za mladenke.* Eno-, dvo- in troglasni zbori. Uredil Makso Pirnik. Aprila 1944. Izdal okr. odb. ZSM za Belokrajino. Izdelala Belokrajnska tehnika.

* *Pesmi za mladenke.* Eno, dvo in troglasni zbori. Uredil Makso Pirnik. Izdal v četrtem letu svete domovinske vojne Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje ob stoti obletnici rojstva Simona Gregorčiča (=1944). Izdelala tehnika v Slovenskem Primorju.

* *Pesmi* za moški zbor. I. del. (Uredil Ciril) Cvetko (1945). Tehnika XV. divizije.

Pojte z nami. XV. SNOUB. Tehnika XV. SNOUB.

Seliškar Tone, *Pesmi.* Izdaja OOOF Ribnica.

Slovenske partizanske pesmi. Izdalo in založilo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Junij 1942 (Ljubljana).

Slovenski poročevalec. Glasilo Osvobodilne fronte. 1941—45.

* *V nove zarje.* — Udeležencem I. pevovodskega tečaja IX. korpusa v jeseni 1944 na osvobojenem ozemlju Primorske. Izdal Propagandni odsek IX. korpusa NOV in POJ. Izdelala P. V. T. D. K. „Rudi" in C. V. T. D. K. Tone.

* *Vsi v partizane!* Enodejanka s petjem za partizanske odre in mitinge. Spisal Rado (van Gobec). Kozjanski odred 1944.

Zapojmo. Zbirka partizanskih pesmi. Izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in POS. 1945. Tehn. Glav. štaba NOV in POS.

* *Žrtvam svobode.* 1944. Izdal Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo. Tehnika Matajur.

II. Publikacije v času po vojni

C(vetko) C(iril), *Narodno osvobodilni boj in slovensko glasbeno ustvarjanje* (Ljudska pravica, Ljubljana 1946, št. 99).

Cvetko dr. Dragotin, *Glasbeno življenje slovenskih partizanov* (Slovenski poročevalec, Ljubljana 1945, št. 31).

Cvetko Dragotin, *Odraz osvobodilne borbe v slovenski glasbi* (Slovenski zbornik 1945, str. 391-397).

* Hrovatin Radoslav, *Partizanska pesem — naša ljudska pesem* (Obzornik VI., Ljubljana 1951, str. 354-360).

Kalan Filip, *Veseli veter.* Cankarjeva založba. Ljubljana 1956.

* *Koncertni program Slovenskega partizanskega zbora.* Invalidski pevski zbor in Pevski zbor „Srečko Kosovel". Ljubljana 1955.

Kozina Marjan, *Nekaj o mojih partizanskih pesmih* (Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1948, str. 150-152).

* Kozina Marjan, *Obroč.* Moški zbor s tenor in bas samospevom. 1946. Slovenski knjižni zavod v Ljubljani.

Liška Janko, *Razgovor z Matejem Borom,* (Obzornik VI., Ljubljana 1951, str. 149).

Milko Matičetov, *Utrinki iz ljudskega pesništva* (Novi svet V., Ljubljana 1950, 263).

* *Mlada pesem.* Mladinske pesmi iz naše osvobodilne borbe. 1945 Ljubljana. Založila in izdala Zveza mladine Slovenije. Litografija J. Blasnika nasl. v Ljubljani.

* *Naša partizanska pesem* Uredil Radovan Gobec. Založba „Borec", Ljubljana 1959.

* *Naša pesem.* Zbirka enoglasnih partizanskih napevov. Ljubljana 1946. Izdal Slovenski knjižni zavod. Litografija Čemažar, Ljubljana.

* *Naša pesem.* Zbirka mešanih zborov. Uredil dr. Radoslav Hrovatin. Izdala Sindikalna založba „Delavske enotnosti". Ljubljana 1949.

* Pahor Karol. *Štiri partizanske pesmi za glas in klavir.* DZS Ljubljaua 1948. Notoin opalografiral Silvester Orel. Tiskala Tiskarna J. Blasnika nasl. v Ljubljani.

Partizanska pesem (Delavska enotnost, Ljubljana 1956, št. 30).

* *Partizanska pesem.* Uredil dr. Radoslav Hrovatin. Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953. — Ocene: Jerko Bezić, Partizanska pesem (Slovenski etnograf IX, Ljubljana 1956, str. 283); J(osef) B(rožek), Partizanska pesem (Guerilla Songs). (Journal of the IFMC, Cambridge, Vol. VII-1955, pag. 73); Pavle Kalan, Partizanska pesem (Prosvetni delavec, Ljubljana, 1953, št. 12, str. 4); Pavel Šivic, Partizanska pesmarica (Naši razgledi, Ljubljana 1953, št. 11, str. 21).

* *Partizanski napevi.* (Uredil Pavel Šivic)· Izdala Propagandna komisija pri IOOF. Ljubljana — Junij — 1945. Litografija Čemažar Josip, Ljubljana.

* *Pesem delu.* Moški zbori. I. del. 2. pomnožena izdaja. Izdal Glavni odbor ESZDNJ za Slovenijo. Ljubljana 1946. Notografiral Orel Silvester. Tiskala Litografija Čemažar Josip, Ljubljana.

Repe Slavko, *Desetletnica Invalidskega pevskega zbora 1944-1954.* Ljubljana 1954. Izdala in založila Zveza vojaških vojnih invalidov Slovenije.

* Simoniti Rado, *7 partizanskih pesmi.* Padlim tovarišem Cvetu Maroltu, Francetu Šturmu, Milošu Ziherlu. Ljubljana 1945. Litografija J. Blasnika nasl.

Skrinar Jože, *Kulturne dejavnosti ni mogel zatreti niti okupator* (Zasavski vestnik, Trbovlje 1954, št. 34-36 in 38-41).

Slovenski zbornik 1945. Uredil Juš Kozak. Državna založba Slovenije 1945. Tiskali J. Blasnika nasl., Univerzitetna tiskarna v Ljubljani.

Spomini na partizanska leta I-III. Zbral in uredil Ferdo Godina. (Prešernova knjižnica) Ljubljana 1947-1949. Slovenski knjižni zavod v Ljubljani.

Spomini na partizanska leta. Zbral in uredil Franc Bevk. Četrta knjiga. Ljubljana 1950. Prešernova knjižnica. Slovenski knjižni zavod v Ljubljani.

Svetek dr. Lev, *Iz kulturno prosvetnega dela in življenja v partizanih* (Obzornik, Ljubljana 1948, str. 110.).

* *Zdravo tovariš.* Partizanski samospevi za glas in klavir. Izdal in založil Slovenski umetniški klub. Litografija J. Blasnika nasl.

R é s u m é

Dr RADOSLAV HROVATIN

LA CHANSON DE PARTISANS SLOVÈNES DANS LA SCIENCE

Dans l'introduction, l'auteur souligne que les combattants ainsi que la direction de la Lutte pour la libération nationale en Slovénie (de même que dans toute la Yougoslavie) étaient pleinement conscients de l'importance considérable de la chanson de partisans et qu'ils contribuaient à son évolution en encourageant sa naissance et sa propagation intense.

La chanson de partisans représente, dans sa genèse et dans son évolution ultérieure, la synthèse des sources les plus diverses de la culture nationale étrangère du passé et du présent.

Elle puisait dans les chansons révolutionnaires créées par les communistes yougoslaves dans les conditions extrêmement difficiles de la lutte clandestine déjà avant la guerre. Les exemples de telles chansons sont la „Bilečanka" (La chanson de Bileća, voir exemple de musique n⁰ 1) dont l'auteur est le combattant révolutionnaire Milan Apih; la contamination populaire „Kosec koso brusi . . ." (Le faucheur affile sa faux . . ., voir exemple de musique n⁰ 2) et „Na oknu" (A la fenêtre, voir exemple de musique n⁰ 3) sur une variante mélodique de l'„Asturiana", importée dans leur patrie par les combattants d'origine yougoslave qui, dans les brigades internationales, avaient participé à la guerre civile en Espagne, entre les deux guerres mondiales. Quelques exemples proviennent de la lutte des peuples yougoslaves pour le droit de disposer d'eux-mêmes et contre le fascisme après la première guerre mondiale; ainsi la chanson populaire „Ven z njimi . . ." (Chassons-les . . ., voir exemple de musique n⁰ 4) et ausi quelques autres (Voir exemple de musique n⁰ 17). D'autres exemples s'appuient sur des chansons assimilées de la Révolution d'Octobre, comme la chanson „Naglo puške smo zgrabili . . ." (Vite, nous nous sommes emparés de fusils . . ., voir exemple de musique n⁰ 5) sur la mélodie du chant populaire ukrainien „По долинам и по взгорям . . ." (Par les vallées et les montagnes . . .); ensuite, sur des chansons de la lutte de la démocratie sociale; telle la chanson connue „Bratje, le k soncu, svobodi . . ." (Frères, vers le soleil, la liberté . . ., voir exemple de musique n⁰ 6) et sur les mélodies de vieux chants révolutionnaires, comme p. ex. „Nabrusimo kose . . ." (Affilons nos faux . . ., voir exemple de musique n⁰ 7) sur le texte de Milan Apih et sur une variante polonaise d'une mélodie provenant de la révolte des Boers.

De nombreuses chansons de partisans sont nées de chansons populaires plus anciennes de leur pays, pour la plupart comme des contrefaçons. Parmi ces exemples, citons „Stoji tam v gori partizan . . ." (Là-

haut, dans la montagne, un partisan . . ., voir exemple de musique n⁰ 8), dans laquelle, à côté des mesures en $^3/_4$ apparaissent aussi, à certaines places, des mesures en $^2/_4$; „Po hribih jaz okrog blodim . . ." (Errant dans les montagnes . . ., voir exemple de musique n⁰ 9), où continuellement s'entrechangent deux mesures en $^4/_4$ avec deux mesures en $^3/_4$; „Tam na Pugled gori . . ." (Sur la montagne de Pugled . . ., voir exemple de musique n⁰ 10) dont les variantes remontent à l'époque des luttes contre les Turcs et aussi aux luttes dans la première guerre mondiale. Ensuite, des chansons populaires militaires sont „Pobič sem star šele osemnajst let . . ." (Pauvre gars, je n'ai que dix-huit ans . . ., voir exemple de musique n⁰ 11) dans la mesure en $^3/_8$ et $^2/_8$, caractéristique pour la Slovénie du nord-est, et „Partizani v gozd gredo . . ." (Les partisans s'en vont dans la forêt . . ., voir exemple de musique n⁰ 12) sur le texte du combattant inconnu „Peruša S." Tous les exemples cités jusqu'à présent ont été créés par de vieux révolutionnaires et de nouveaux combattants provenants des couches les plus larges du peuple slovène, c'est-à-dire des non-professionnels.

Quelques exemples sont nés à la base du remaniement de chansons artistiques populaires connues, ainsi la chanson „Nabasano puško u roki. . ." (Un fusil chargé dans la main . . ., voir exemple de musique n⁰ 13) qui s'appuie sur la chanson connue „Veseli pastir" (Le berger joyeux) du poète Simon Gregorčič. La mélodie est dans le rythme caractéristique des chansons à danser alpines de la Slovènie du nord-ouest. De même, les partisans chantaient aussi les vieilles chansons patriotiques connues: S. Gregorčič — H. Volarič, „Eno devo le bom ljubil" (Je n'aimerai qu'une jeune fille); Slavin — J. Aljaž, „Triglav" (Le Triglave); F. Prešeren — S. Premrl, „Zdravljica" (Chanson à boire) etc. Peu à peu naquirent aussi des chansons de partisans tout à fait originales. La plus populaire de celles-ci est devenue „Hej brigade" (Chant des brigades, voir exemple de musique n⁰ 14) dont le texte et la mélodie furent composés par le poète Matej Bor (pseudonyme de Vladimir Pavšič).

Après la capitulation de l'Italie, en 1943, s'enrôlèrent dans les unités militaires des partisans de nombreux poètes, compositeurs et autres intellectuels, c'est-à-dire des professionnels, qui créèrent de nombreuses nouvelles chansons de partisans. Quelques-unes parmi celles-ci étaient basées sur la manière d'expression populaire des chansons de partisans existant jusqu'à ce temps-là; telles les chansons „Na juriš" (A l'assaut, voir exemple de musipue n⁰ 15) du poète Tone Seliškar et du compositeur Karol Pahor qui, en partie, s'appuie sur la mélodie populaire déjà citée (Voir exemple de musique n⁰ 4) et quelques autres compositions de ce même auteur („Pozdravi" — Les saluts, „Nov cvet" — Fleur nouvelle, etc.); ensuite „Naša vojska" (Notre armée, voir exemple de musique n⁰ 16) du poète France Kosmač et du compositeur Marjan Kozina. D'une manière semblable créaient naturellemeut aussi d'autres poètes et compositeurs (Radovan Gobec, Maks Pirnik, Rado Simoniti etc.). Avec le temps, dans les chansons des compositeurs-partisans l'expression musicale de l'Europe Occidentale l'emporta sur celle populaire, bien que la tradition mondiale de la chanson révolutionnaire n'y fût point négligée.

Quant au contenu et son expression, les chansons de partisans étaient d'une très grande diversité. En premier lieu, c'étaient des chansons de combat et hymniques qui, comme armes culturelles, correspondaient le mieux au but de la Lutte pour la libération nationale. Du fait que la lutte pour la libération a attiré toutes les couches sociales de nos peuples, les expériences des combattants et des activistes politiques étaient très diverses et très riches. C'est ainsi que naquirent des chansons lyriques de toute espèce. Nos gens qui ont beaucoup de sens pour l'humour et l'esprit, aimaient aussi à se soulager dans les chansons satyriques et humoristiques, comme p. ex. dans la chanson „Musolini in pa Hitler . . ." (Mussolini et Hitler . . ., voir exemple de musique n⁰ 17), dans laquelle sont représentés les dirigeants des principaux adversaires dans la deuxième guerre mondiale dans le style du „moritate" (histoire macabre).

Les chansons de partisans contiennent aussi de diverses coutumes qui se sont développées dans les circonstances de la lutte contre l'occupateur. L'exemple „Bliža že se vojne konec . . ." (Déjà, la fin de la guerre s'approche . . ., voir exemple de musique n⁰ 18) montre comment les jeunes gens marquaient, en leur coupant les cheveux, les jeunes filles qui avaient des relations avec les occupateurs.

C'était aussi par la dance que les partisans exprimaient leur fidélité à la lutte pour la libération et à leur commandant, le maréchal Tito. Parmi les diverses dances de partisans, nous avons mentionné le „Titovo kolo" (Le „kolo" de Tito) et le „Partizansko kolo" (Le „kolo" des partisans, voir exemple de musique n⁰ 19). Outre le texte et la mélodie, nous avons publié aussi lad escription de la cinétique.

Des remarques aux exemples cités, on peut voir l'étendue des sources, dans lesquelles les chansons de partisans ont puisé leurs thèmes et leur motifs.

Après la guerre, les éditeurs étaient souvent d'opinion que notamment les chansons de partisans populaires avaient, à cause de leur simplicité et leur naïveté, une valeur esthétique inférieure. Cela put arriver, parce que certaines particularités structurales des mélodies étaient considérées comme des irrégularités selon les principes de la théorie musicale de l'Europe Occidentale. A cause de cela, dans les éditions de l'après-guerre figure un nombre très petit de chansons de partisans populaires. Ce fait fut bientôt remarqué par les critiques yougoslaves et aussi par ceux étrangers. Bien que les éditions ultérieures contiennent déjà de plus nombreuses mélodies de ce genre, celles-ci sont souvent stylisées selon les règles de la théorie occidentale, tandis que les particularités de notre expression musicale populaire ne s'y font valoir qu'avec beaucoup de difficultés. Toutefois, divers auteurs qui se sont déjà émancipés des simples citations et des remaniements des adaptations déjà établies, commencent déjà à inclure, d'une manière positive, les thémes de partisans dans leurs créations originales. Ce sont les particularités de l'expression musicale qui se font valoir avec la plus grande difficulté, ce qui est un héritage de la connaissance faible et superficielle de la musique populaire.

Dans leur tendance vers une stylisation uniforme et une harmonisation stéréotypée, de nombreux auteurs omettent certaines particularités mélodiques afin d'éliminer les caractéristiques tonales des mélodies de partisans. On a cité en exemple le chant révolutionnaire „Le vkup, le vkup, uboga gmajna . . ." (Unissez-vous, serfs de la glèbe . . ., voir exemple de musique n° 20) sur le texte du poète Mile Klopčič. La mélodie de cette chanson fut chantée déjà par les paysans des jacqueries dans l'Europe Centrale, au 16e siècle. Une variante de cette mélodie fut publiée dans la „Guerre des paysans allemands" de Friedrich Engels. Une variante semblable fut publiée aussi à Ljubljana, en 1937. L'une et l'autre de ces deux variantes commencent par l'intervalle pathétique de la quarte juste en haut. Cependant, le ton initial de l'exemple cité ne correspond pas au mode harmonique mineur. C'est pourquoi dans son adaptation très réussie de cette chanson, le compositeur Rado Simoniti changea convenablement la mélodie. Il fut suivi par quelques autres éditeurs de cette mélodie de partisans „originale" qui arrivèrent même à l'affirmation que, dans l'édition de 1937, il s'agissait d'une erreur, en oubliant que des mélodies chorales monophones de moyen âge ainsi que celles populaires contiennent des particularités tonales de ce genre. Il faut toutefois souligner la caractéristique de l'intervalle mentionné de cette mélodie dans les deux premières variantes citées parce que cet intervalle a le même caractère pathétique qu'ont, au commencement de la mélodie, les chansons révolutionnaires connues: la „Marseillaise" française, „Naprej" (En avant) de Davorin Jenko et l' „Internationale" ouvrière.

Les éditeurs des chansons de partisans cherchaient à simplifier surtout le rythme, bien que ce soit justement cet élément musical qui donne à nos chansons populaires leur particularité caractéristique, comme il résulte de quelques exemples cités (voir exemples de musique nos 2, 8, 9 et 11). De même, dans les chansons de partisans, on peut constater des exemples caractéristiques d'une polymétrie simultanée dans le rapport entre la mélodie et la cinétique, tel qu'il apparaît dans diverses mélodies hétérométriques que l'on chante à la marche, p. ex. dans la chanson „Kam greš, kranjski Janez . . ." (Où vas-tu, Jean de la Carniole . . ., voir exemple de musique n° 21). Le même vaut pour la chanson de marche „Svobodna Slovenija" (La Slovénie libre) qu'on publie d'habitude dans la mesure en $^3/_4$. La variante hétérométrique citée „Slovenci kremeniti . . ." (Slovènes vaillants . . ., voir exemple de musique n° 22) confirme encore l'existence du rapport mentionné.

Des remarques aux exemples cités on peut voir l'étendue et la diversité des problèmes que soulève la chanson de partisans rien que si on la considère du point de vue de l'ethnomusicologie.

Les efforts pour la conservation de l'originalité des chansons de partisans populaires nationales ne signifient donc pas seulement l'ambition des spécialistes pour la conservation de documents non falsifiés de la Lutte pour la libération nationale des peuples yougoslaves, mais beaucoup plus. Ces efforts comprennent aussi l'étude de notre expression musicale populaire qui nous donne la possibilité d'enrichir, d'une manière con-

sciente, notre culture nationale. C'est justement la chanson de partisans qui, par sa puissante fonction sociale, est en état d'accomplir cette importante tâche culturelle. C'est pourquoi elle doit être incluse dans les recherches de la science ethnologique.

Les tâches matérielles de cette science sont: Il faut recueillir le plus de matériaux possible, non pas seulement celui existant dans les publications et les manuscrits accessibles, mais aussi celui sur le terrain, surtout les mélodies aux nombreuses chansons dont on n'a publié que les textes.

Il faut recueillir les sources et la littérature, dans lesquelles la chanson de partisans a puisé dans sa genèse et dans son évolution depuis le passé reculé jusqu'à nos jours, pour la constatation des processus de migration et des rapports réciproques entre la création individuelle et collective.

Il faut étudier tous les produits de la création populaire qui sont en rapport avec la naissance de la chanson de partisans dans diverses coutumes, ainsi les danses et les autres formes de cinétique, les récits, les proverbes et les autres formes de l'expression verbale.

Il faut établir les particularités structurales de notre expression dans le processus de transformation comme le reflet psychique d'une riche expérience.

Les tâches idéologiques sont: La chanson de partisans enseigne que la création populaire continue à être quelque chose de vivant. De ce fait, il faut élever en nous la conscience que cette création est quelque chose d'important et que ce processus de création représente une part de la puissance vitale de notre homme travailleur, auquel la lutte millénaire pour son existence a rendu possible et continue à rendre possible la formation des rapports sociaux progressifs contemporains.

Sur l'exemple de la chanson de partisans, nous pouvons observer le processus créateur vivant qui nous rend possible l'étude d'une méthode convenable d'exploration. C'est qu'il n'est pas absolument nécessaire qu'avec le progrès de la civilisation doive périr la productivité créatrice populaire dont nous venons de parler, ce qui n'est qu'une conséquence de l'antagonisme entre la ville et la province. Entre les cultures de celles-ci, l'évolution saine du socialisme cherche à atteindre un complément fructueux réciproque.

Sur l'exemple de la chanson de partisans, notre science peut se former une méthode pour la connaissance des caractéristiques expressives de notre folklore. De ce fait, notre théorie de divers domaines et, par conséquent, notre culture tout entière, seront enrichies d'une connaissance matérielle objective et d'un élan révolutionnaire subjectif.

En étudiant les rapports entre la création collective et individuelle, notre science accomplit une tâche sociale importante qu'elle doit élargir en sortant des limites de l'étroit cercle des constatations académiques et en passant sur des initiatives subjectives progressistes.

Il faut donc que l'étude de la chanson de partisans, considérée comme quelque chose d'important et d'actuel, soit tout de suite organisée et fixée.

L'article est suivi d'une bibliographie dont la première partie embrasse les publications parues pendant la Lutte pour la libération nationale et la seconde partie les publications d'après la guerre.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Receiul des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

Д-р НИКО С. МАРТИНОВИЋ

МЈЕСТО ТУЖБАЛИЦЕ У ФОЛКЛОРУ НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ И ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА

Тужбалица као вид народне пјесме, у Ослободилачком рату, задржава све особине своје класичне форме и мотива само квалитативно подигнуте на степен програма Народне револуције. Тужбалица је скоро увијек била везана за ослободилачку борбу народа, само што је акценат туге и лирских излива био на умрлом и погинулом чији је нестанак ослабио заштиту куће, братства, племена или народа.

Спољна форма тужбалице у Ослободилачком рату је иста као и раније: најчешће два осмерачка стиха са полуосмерачким прицјевком који је стереотипан и служи за одмор и концентрисање тужбалица за идућа два стиха. Понекад се отступа од правила па се полуосмерачки прицјев дуплира или триплира из истих разлога. Талентоване и рјечите тужбарице, којима стих тече као чесма херојских суза или позива на освету, не праве прицјеве већ туже без прицјева правећи, као и обично, цезуру послије четвртог слога и она им служи за кратки предах и муњевито тражење израза за слиједећи дио стиха.

Церемонијал тужења је исти. Тужи се над мртвацем, ако њега нема над његовом робом и над гробом. По правилу тужи једна тужбарица, а није ријетко када туже и двије заједно. Ако тужи једна она се нагне над главом, сликом или гробом умрлог, подбочи се лијевом руком а десном се наслони на ковчег, сто или гроб, гледа у мртваца и са њим кроз умјерени ритмички плач, и разговијетну осмерачку пјесму, разговара. То је првобитна баладичка народна мелодрама, повезана са култом према мртвацу који ужива особиту почаст од свих присутних.

Виши степен ове народне баладичке мелодраме јесте кад туже двије тужбарице. Оне иду око ковчега и стола где је мртвац или његова роба са сликом, и туже идући једна за другом. Прва, која је старија, наслони лијеви лакат на десну руку и лијевим кажипрстом затвори лијево ухо, полако се креће око стола и тужи. Њена пратилица, која је млађа, обично се подбочи са двије руке на кукове и понавља њене ријечи. Практикује се да прва тужбалица има дубљи, мушки и сталоженији глас. Млађа има јачи, тањи женски глас. Овако се обично тужи ако је мртвачки одар под ведрим небом. А пошто се сахрани мртвац, овако се тужи за вријеме трпезе коју кућа умрлог приреди за покој душе умрлог (каритад). Тада тужбарице забављају званице тужећи на овај начин око трпезе док ови једу.

Вук Караџић је у свом „Рјечнику“ под „*тужити*“ забиљежио да је у Паштровићима, Боки Которској и Црној Гори сачуван патријархални елеменат у тужбалицама да тужбарица нерадо помиње, или никако, мужа у овом нарицању као и вјеренница умрлог вјереника. (Вук „Рјечник“, стр. 754, Беч 1852). И у Ослободилачком рату врло ријетко жена помиње мужа или вјеренница вјереника. Ове су при тужењу других, сензибилније и рече им се: „Невоља им је да су жалостиве кад су изгубиле онаквога друга!“

Тужбалице из Ослободилачког рата имају своју предисторију у историји радничког покрета. Борбене мајке, жене и сестре, у условима полициских прогона и репресалија над напредним покретом, тужиле су истакнуте борце погинуле у класној борби, с жандарима и полицијама, умрле по „главњачама“ и логорима, у емиграцији, жртве бијелог терора са универзитетâ, Белведера, Шпаније и сл. погинуле у борби за права радног народа као Марка Машановића на Цетињу 1930, Брацана Брацановића у Београду 1929 и др.

Тужбарице су култивисале појам освете у појам националне и класне освете над крвницима и култ према умрлом повезивале са завјетом умрлог да га друштво освети ослобођењем народа од убица и насилника.

У етнички српским крајевима друштвеном диобом посла мушка глава је за грубе радове, борбу и одбрану, а женска за чување домаћинства, дјеце и дочек гостију. Али у случају неодлучности мушких глава, жене потстрекавају на освету и такав прекор се даље не подноси. Такав примјер имамо у тужбалици сестре Батрићеве у „Горском Вијенцу“ („Главари се скаменили, кам им у дом“), и тај мотив имамо и у тужбалицама Ослободилачког рата.

У тужбалицама Народне револуције и Ослободилачког рата имамо извјесне форме израза величине борбе и страдања узете из класичне српске народне пјесме. Тихомир Ђорђевић се у чланку: „Што је небо да је лист хартије“ бавио поријеклом разних верзија хиперболисаног изражаја бола, као на пр.:

Што је небо да је лист хартије,
Што је гора да су калемови,
Што је море да је црн мурећеп,
Пак да пишем три године дана
Не бих мојих исписала јада.

Износећи још неколико примјера ове хиперболе, која је честа у српској народној пјесми, каже да је његово мишљење као и мишљење Рајнхолда Келера, да јој коријене треба тражити преко Корана у Талмуду[1].

Интересантно је да ову фигуру често употребљавају тужбарице у Ослободилачком рату, а оне су је узеле директно из народа. Тако Смиља

[1] Тихомир Р. Ђорђевић; *Што је небо да је лист хартије*, Летопис Матице српске, књ. 350, стр. 50—54, Нови Сад 1938 и у књизи *Белешке о нашој народној поезији*, стр. 175—180, Београд 1939.

Крстајић, из Дробњака, тужећи јединца Аца, у првом дијелу тужбалице говори о партизанским херојствима и каже:

Не могу вас набрајати
По имену свакојега;
ни окитит дјело ваше
да ј' хартија као поље,
а мастило као море,
не бих могла описати,
ни набројат све подвиге
што у борби показасте,
и примјере дивне дасте, —
цио свијет задивисте!

Већина тужбалица из моје збирке најјачи акценат удара баш на свирепост непријатеља према погинулом, унаказивање лица и забрану обреда над њим. Та непријатељска нехуманост је у Ослободилачком рату граничила са фактичким безумљем и лудилом, и на њој су тужбарице заснивале највећи дио агитације за борбу.

Савета Самарџић, из Леденица, тужећи јединог брата Баја, који је погинуо у борби на Бајицама, код Цетиња, у октобру 1944 године, страхује да јој брат није унакажен:

Па сам ти се ужељела,
жељо моја!
Што остаде у планине
Црне Горе,
Ђе гаврани црни грају,
грано моја!
Па се бојим и страхујем,
Бајо брате!
Да ти гавран црне очи
не извади!...

Дукица Максимовић, из Горњих Поља код Никшића, тужи за погинулим синовима Јованом, Алексом и Шћепаном, од којих издваја Шћепанову смрт. Шћепан је био у Босни тешко рањен па је био упућен на кратко вријеме кући да се лијечи. Четници су опколили кућу и убили га на свиреп начин:

Издајничка једна пушка
Стиже Шћепа посред срца,
Срце моје
окидено!
Младу главу нагрдише,
Ја потрчах с мојом снајом
Дâко би га жива нашла,
зла нам нада,
баксузнице!
Већ се бјеше скаменио.
Но крвници дотрчаше
да ми више јада даду,
јад им у дом
довијека!

Не даше нам да кукамо,
Нит' у кућу унијет' га,
Кундацима од пушака
пребијаше мене тужну,
и жалосну снаху моју,
Срам их било,
Бог их клео!"

Јела Марковић, из Кочана код Никшића, тужи браћу Ђукиће, који су стријељани од окупатора под Требјесом у Никшићу 14 јула 1942 године.

На муке их ударише,
Свима зубе повадише
За живота њиховога
леле нама!
Бијеле руке осјекоше,
куку нама,
браћо наша
и другови!
Вуковићу Милораде,
Кукавице тако раде
кукавице!
На сваке их мучиш муке,
Сијечеш им десне руке,
крволоче!
Љетно доба, сунце грије,
Али нико дођ' не смије,
судба горка!
Да погледа рањенике.

У мртвачком култу тужбарице у Народној револуцији и Ослободилачком рату сама смрт не изазива освету, и бол колико поступак непријатеља према погинулом. Д-р Војислав Ђурић у својој студији „Тужбалица у свјетској књижевности"[2] на основу проучавања овог проблема Јеремиаса, Брила, Т. Ђорђевића, Сарторија и др. аутора, каже да су још Вавилонци сматрали „за страшну несрећу кад је некоме био забрањен свечани укоп". Цицерон је ускраћивање тог обичаја називао лудилом а у западној Африци се за злочинца осуђеног на смрт, којему је ускраћен обред сахране, та казна сматра тежом од смрти.

Напријед поменути мотив забране сахране погинулог и умрлог без породице и обреда, који је изазивао гнушање од најстаријих времена прије наше ере (Вавилонаца и других старих народа) до данас, нашао је израза у тужбалици Томне С. Ераковић, сељанке из Церовице у Дробњаку. Томна је изгубила три брата, који су погинули, или стријељани од Њемаца и четника. Брат Алекса, предратни комуниста, пошао је 1941 године у борбу али је касније заробљен од четника. Алекса је у затвору страховито мучен, најзад одрт и бачен у ријеку. Четници су забранили да његов љеш сахрани породица. У вези са тим његова сестра тужи:

[2] Стр. 24—45 поглавље *Тужбалице као саставни део мртвачког култа*, Београд 1940.

Ој четници издајници,
ви њемачки плаћеници,
не пћесте га стријељати,
но га много мрцвариште,
мучисте га десет дана,
и жива га одријесте.
Кад виђеште жив да није
Тâсте и то да скријете!
То је било у тамницу;
Бацисте га у ријеку.
Ми нијесмо ништа знали
Док смо тајно испители.
Не смјесмо га ни копати
Од четника крволока.

Пљачка са љешпа је такође мотив који је изазивао гнушање. Она је истицана као противтеза људскости, као израз непријатељске бестијалности несвојствене људском роду. Такав један мотив обрађује Видосава Перовић тужећи јединог брата Данила, којега су четници убили преваром, на преговорима 10 септембра 1943 године, на Трубјели између Никшића и Вилуса. Жалост сестре је тим већа што је погинуо од издајника земљака, код своје куће. Четници су Данила убили, па масакрирали и пљачкали мртвог.

Још од старог словенског друштва остало је неизмијењено народно схватање да се немоћном помогне, да се над оним који се не може бранити, не спроводи насиље, да се онај који се предаје третира као човјек, да се рањенику укаже заштита. Све те принципе у Ослободилачком рату непријатељ није познавао. Он је своју бестијалност кâлио над немоћним и лишеним одбране, пуштао рањене да умиру без љекарске помоћи, масакрирао их и убијао, и чинио над њима нечувена насиља и злочине.

Стануша Т. Цицмил, из Стоца, тужећи изгинулу родбину, која је настрадала у њемачкој најезди преко Пиве 1943 године, описује злочине непријатеља над голоруким народом:

Нешто мало на пут стало
партизана-пећеника,
и љутијех рањеника,
на крвавом Будњу Пољу
ђе Нијемци Србе кољу.
Ту малина војске бјеше,
а колоне наврвљеше,
многе јаде порадише
куће гòрé, а крв тече,
а српско се месо пече!
Запишите историје
стовјековне љуте гријехе:
погореше младе момке,
и дјевојке вјеренице,
из ливада пластилице,
и из њива жетелице,
и дожуди дјеца мала, —
у мајкама дожудници,
а из дома истражници!
У куће их затворише,
на огњу их сагòреше!

Да л' би могле црне мајке,
ја ли врата отворити,
ил' прозоре проломити,
не бил' срећу истурили,
по дожуда, па да спасе
да свијећу не угасе!"

Поред класичних мотива тужбалице из Ослободилачког рата не заборављају ни људску и друштвену вредност и љепоту погинулог. Смиља Крстајић тужећи јединца сина, који је погинуо 1944 године у Србији, евоцира, кроз плач, његову љепоту:

Ја све хитам да дохитам
до очњега вида мога,
до дожуна сина мога!
Да ја с тобом мало зборим,
Аџо сине, сунце моје!
О мој млади љеторасте,
брзо ли ми ти порасте,
брзо, сине, школу учи,
а још брже борац поста
пун полета и храбрости!
Мој јаблане из планине,
ти се бори три године
са твојијем друговима.
Кроз борбу се челичио,
ти си сине замислио
да не могу љуте кугле
срушит твоје младо тјело!

Бол мајке је класичан. Дубоко доживљена туга за јединцем који је ишчупан из срца мајчиног, створила је ријетку лирску апотеозу болу Смиље Крстајић, која то изражава кроз стихове пуне поноса:

Ал' кад дође у Србију
у јуришу на крвнике,
ту те шарци покосише;
укиде се млади цвијет,
затвори се мајци свијет...
Кад ми црни глас допаде
да ја више Аџа немам,
да сам наду прикупила
и јединца изгубила,
обави ме црна тама,
осјетих се самосама:
у очима вида немам,
у грудима срца немам,
савлада ме бол велики!
Али, сине, кад помислим
зашто си ми живот дао:
за част своје Домовине,
за слободу свог народа,
од црних се мисли тргох
материнско срце стегох,
па се сјетих обећања
да сам теби ријеч дала,
да те, сине, кукат нећу,
да те мајка жалит неће...

Послије оваквих излива последњи стихови охладе слушаоце и изгледају више манир него искреност. Али баш они, кроз један фигуративни обрт доводе до краја поенту мајчине љубави према јединцу који и даље за њу, и за друштво, живи:

Ја не смијем зборит више,
друштво ће ти доказати
да и твоја кука мајка,
па ћеш ми се наљутити,
нећеш, сине, писмо писат',
ни за тужну мајку питат'...

У тужбалици наше Народне револуције и Ослободилачког рата уздигнут је лик мајке на степен непоколебивог борца који носи у себи и све одлике родитељске племенитости. Зато се у баладичком изливу љубави према умрлом и погинулом, природно спајају најљепша људска осјећања родитеља са опште друштвеним схватањем слободе и правде за једно боље Сјутра. Обзиром да права тужбарица мора бити крвно и идејно везана за борбу у којој се гине, тужбалице из рата су прожете дубоким лирским емоцијама и изванредним пјесничким фигурама, које често достижу висок умјетнички степен.

Митрана Копривица, из Бањана, у жалби за јединцем Ђорђем, који је погинуо на Мојковцу 1944 године, почиње разговор са мртвим сином једном изванредно лијепом фигуром:

Пружи мене десну руку,
срећо моја!
да са срца макнем муку,
мајци леле!
Јер ми жеља срце пара,
срце моје!
да се с' Ђорђем разговарам,
Ђорђе сине!

Затим прелази на главни мотив: синовљеву погибију на Мојковцу ријечима:

Куда си ми полетио,
сине мио!
на Мојковцу далекоме,
бог га клео!
Ту си ране задобио,
рано сине!
ране нису за живота,
жељо моја!
но су ране за умора,
куку мене!
Ту не има никог свога
близу тебе!
да би ране превијао,
рано моја,
да ми дођеш до болнице,
ох, добога

Мајка евоцира последњи растанак са сином кад је отишао у борбу претходно визионарски доживљавајући његове самртне часове:

Сјети ли се на умору,
Ђорђе, кога?
Сјети ли се мајке твоје,
Ђорђе, сине?
Ја ли кога брата твога,
братска хвало!
Много су те прежељели
да им дођеш!
да ли сестре јединице,
сестрин брате?
Кад из куће ти ми пође,
сјећаш ли се?
За тобом сам пристајала,
мајка ова,
да те питам кад ћеш доћи,
дико моја!
Обрну се, лице моје
насмијано,
кад ми рече да ћеш доћи
брзих дана...

Да би направила прелаз на другу тему и повела сина по бојиштима, гдје су борци гинули, као и он, за слободу, мајка каже:

Зави ране у мараме,
срећо моја!
Па се мани тамо Чеву
крвавоме,
ту ћеш наћи тату твога
у ранама... итд.

Водећи га по бојиштима долази са њим до најстраховитијег бојишта Сутјеске, гдје кулминира тужбаричин понос:

Кад наљежеш про Сутјеске
воде ладне,
ту другова доста има, —
на хиљаде,
ту гробови над гробове,
хероима,
међу њима див је Сава[3],
њему слава!
Из кости ће ружа ниђи,
ружо моја!
кад наљеже путник туда,
вјековима
мирисат ће ружу њину, —
херојима,
што за народ живот даше,
слава њима!

[3] Мисли на команданта III Дивизије Саву Ковачевића, који је погинуо смрћу хероја 13 јуна 1943 године на Сутјесци.

Иако се гинуло, мајке су вјеровале у освету. Јела Мрваљевић, из Кочана, тужећи поменуту браћу Ђукиће, обраћа се њиховој мајци, па каже:

Јадна мајка дјецу кара:
„Не плачите, дјецо моја,
у вас има браће доста,
ако Бог дâ,
седморицу у главицу,
четворицу у тамницу,
дјецо моја!"
Од Ђукића породице,
ту тринаест има брата,
све сивије соколова,
Скинуће им главе с' врата,
крвницима!

Позив на освету погинулог сина је захтјев сваке мајке из Ослободилачког рата. Та освета је везана за општенародни покрет и ослободилачку борбу. Пајка Ђуровић, тужећи јединца Милисава, који је погинуо као командант батаљона у октобру 1944 године на Теразијама у Београду, броји све бојеве кроз које је Милисав од 1941 године прошао. Послије формирања VIII бригаде, као командант батаљона, отишао је за Србију, и свуд се храбро борио:

„На Београд ви дођосте,
па се много посилисте,
што се с руском браћом млади
први пут ту састависте!
Нешће ми се ту причуват
да те младог не покосе.

Мајка се сјећа да јој је Милисав рекао да, ако погине, за њим не кука, него да буде храбра. Зато завршава:

„Ја кукати випе нећу,
јер ми рече да не кукам, —
да вријеђам дели сина,
па и кад би погинуо; —
и ја ћу те послушати.
Ал' ћу молит омладину
да ми свети Милисава....

Мајкама је много теже било кад су им синови гинули од домаћих издајника него од непријатеља и то су увијек наглашавале. Тако Дукица Максимовић тужећи синове издваја Шћепана којега су убили четници:

Куку мене, мој Шћепане,
рано моја!
мој прикопе дома мога
ископана!
да погибе од Њемаца,
Ал' крвника Талијана,
мање би ми јада било,
но погибе од четника,
издајника,
куку мене!

Попут мајки, и сестре су са још јачим болом, преко погинуле браће, позивале на освету.

Сестре безбратнице често евоцирају мушку љепоту својег брата да би изазвале још већу жалост и јачи потстрек за освету. Оне осјећају да ће слобода без таквих момака бити празна.

Савета Самарџић је у тужењу брата Баја на те двије црте ударила главни акценат тужбалице:

„Но кад мене на ум падне
какав бјеше,
Кад се пћаше наредити,
аој Бајо!
Црни перчин зачешљати,
црно ми је!
Оружјем се закитити,
дико моја!
С тобом сам се ја дичила,
дико моја!
А сад више немам с киме,
рано моја!

Савета Самарџић је тужила брата који је погинуо неколико дана прије ослобођења Цетиња, пошто је ослобођена територија на којој јој је брат погинуо. Она осјећа да ће ускоро почети и изградња новог живота у ослобођеној домовини, али без Баја. Зато каже:

Сад слобода када дође,
мили брате!
Када сунце стане гријат,
— ново сунце!
неће мене огријати,
сунце брате!
што крвници урадише,
Бог их клео!
своју браћу издадоше,
плаћеници!
а крвници наше браће,
ах небраћа!
но да видиш сада Бајо,
брате мили!
Што другови урадише,
наша браћа!
Поштено вас осветише,
како треба!
Издајнике поубише,
те крвнике...

Сестре безбратнице уносе највише класичних фигура у свој израз бола. Оне најбоље дочаравају празнину за изгубљеним братом који им је био заштита и нада. Милица Лекић то изражава тужећи јединога брата Николу, који је погинуо у борби против Италијана на Пљевљима, 1 децембра 1941 године, на следећи начин:

Па се вијем свугђе-куће,
о мој брате!
Ка' у гори кукавица,
брате рано!

[2] Ова је тужбалица објављена у листу „Наша жена" бр. 4 стр. 11, Цетиње, јануар 1954.

Е да неће вран долећет,
црни свате!
И да неће глас донијет
из даљине,
У коју си гору оста',
надо моја!
Да ти вране очи ваде,
очи моје!
А звијерке месо носе,
куку мене!...

Тако са дубоким болом сестра умије и да прекори погинулог брата за неодлучност, само она то оправдава злим удесом. Милица Кнежевић, из Петровића у Бањанима, тужећи брата Митра, који је стријељан у Никшићу 1942 године јер није успио да побјеже из затвора с једном групом заробљених партизана, каже:

Кад си био у Никшићу,
брате рано!
У затвору несрећноме,
гром г'убио!
Што не бјежа с'друговима,
очи моје!
Чему жицу не прескочи,
брате леле!
Јал' не даде зла судбина,
бог је клео!
Да погибе у борбама,
просте ране!]
Но душману у рукама,
куку брате!

Тужбарице су јуначки иступиле и на неослобођеној територији. Оне су над умрлим и погинулим борцима величале Народноослободилачку борбу и њене јунаке, а псовале и крвничиле окупатора и његове слуге, ради чега су биле изложене злостављањима, хапшењима па и стрељањима од стране непријатеља. Поменута Милица Кнежевић тужећи два погинула брата, над братом Стеваном каже:

А како ти нâм не паде,
сунце брате!
ког си у дом оставио,
брате рано!
мене младу удовицу,
куку у дом!
Што остави грдно име,
сунце брате!
да се зовем безбраткиња,
ја кукала!

Затим помиње осталу погинулу браћу и рођаке из Грахова и завршава:

Куку браћо, куку роде,
А и сестри без слободе,
без загона и одбране,
боле ране!
јер вас доста тамо има,
жалосни смо сви за вама,

храбри момци, витезови,
неумрли соколови,
куку нама!
Слава вама!

Милуша Перовић, из Цетиња, позната је у Ослободилачком рату као партизанска тужбарица која је због својих смјелих тужења хапшена од окупатора. Једном приликом послије борбе на Сутјесци, тужила је над једним пријатељем Народноослободилачке борбе и погинуле народне хероје Саву Ковачевића и Д-р Станка Мартиновића, који су пали у Петој офанзиви, па дочаравајући страхоту борбе, каже:

Лети даље, Зеленгори,
сив соколе,
ал' се немој препаднути
млади борче,
Зеленгору јека стоји
уз планину,
јече јеле и борови,
млади боре,
нијесу јеле, ни борови.
ни планина,
но рањени пролетери,
куку, леле!
Јечали су нељељама
под ранама,
дозивали сестре, мајке,
ох мајкама!
да им ледне воде даду,
куку сестри!
и завију ране љуте,
беспреболне!
Ни копа' их нико није,
жао ми је!
Још те хоћу замолити,
храбри борче,
кад би зборно мјесто било
на Сутјеску,
да се храбра купи војска
у бригаде,
ту ћеш многе срести борце
и јунаке,
да поздравиш мајци сина,
самохраној!
да поздравиш сестри брата,
безбратници!
малој дјеци родитеље,
куку, леле!...

У општем болу за погинулим борцима тужбалица жали погинулог. Она га никад не одваја од своје средине и борбе. Она његову погибију везује за традицију борбе за слободу и задатке Револуције. Та епска уопштавања су у тужбалицама Народне револуције и Ослободилачког рата честа. Тако Златана Краљевић тужећи омладинца Љуба Бјелицу, каже:

Од ратова и Косова
било није,
да вам нико по јунаштву
раван није!
Обилића доста има,
млади борци,
Кроз планине и гудуре,
те осташе;-
Гавранови очи пију,
очи дивне,
А кроз кости расте биље
у планине;
Од Ловћена до Купреса,
див-јунаци,
Од Купреса до Триглава
и Авале,
Свукуд оста омладине,
у бојеве.

Тужбалица у Народној револуцији и Ослободилачком рату је баладична пјесма која је сачувала све форме класичне тужбалице. Она је највише од свих народних пјесама сачувала љепоту наше класичне народне пјесме стога што је најнепосредније и најдубље доживљена. Она је старе класичне форме у многом продубила новим освјежавајућим изразом прожетим племенитим болом, хуманошћу и револуционарном борбом. Она је кроз револуционарни бол дала једну дубоку људску тежњу за слободом и поштовањем хуманих закона људске савјести угрожених у једном страшном рату свирепошћу подивљалог фашизма. Отуда тужбалица Народне револуције и Ослободилачког рата треба да има једно од почасних мјеста у нашем револуционарном фолклору.

Мелографски прилог:

1. Када туже двије жене наизмјенично пред кућом где је покајање.

I жена — алт:

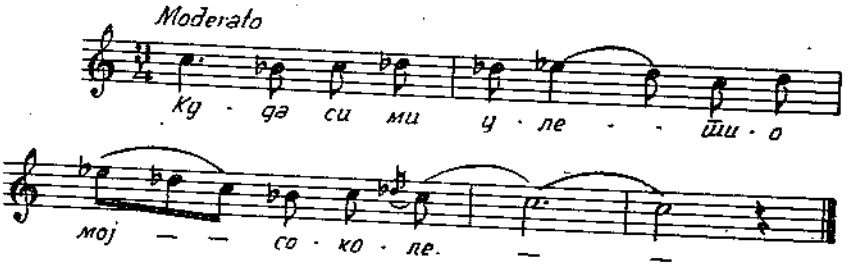

II жена — Сопран:

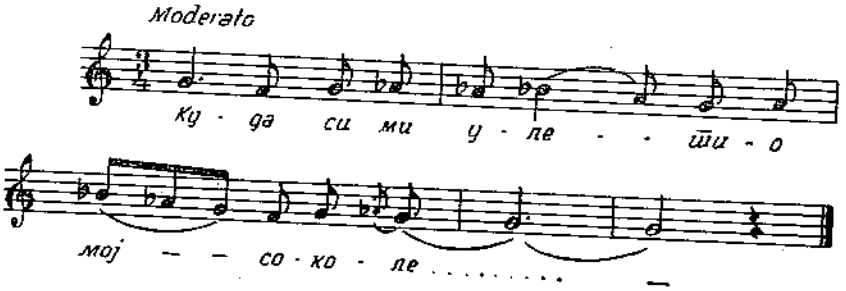

2. Тужбалица међу мртвим у кући жалости (Исто на гробљу)

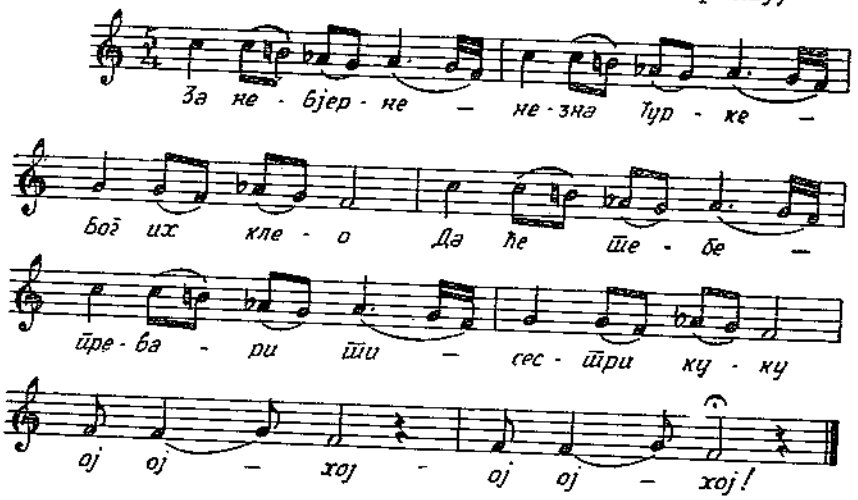

Забиљежио Јован И. Милошевић по тужбалици из „Горског вијенца" у Катунској нахији у Црној Гори

Résumé

Dr NIKO S. MARTINOVIĆ

LA PLACE QU'OCCUPENT LES NÉNIES DANS LE FOLKLORE DE LA RÉVOLUTION POPULAIRE ET DE LA GUERRE DE LIBÉRATION DE YOUGOSLAVIE

L'auteur communique les exemples les plus caractéristiques des nénies de Monténégro au cours de la Révolution populaire et la guerre de libération de Yougoslavie en 1941—1945. Il y souligne le nouveau contenu dans les anciennes formes des nénies monténégrines, devenues tout particulièrement profondes, expressives et belles. L'auteur montre comment cette ancienne coutume de chanter les morts a participé aussi très efficacement dans la Lutte populaire de la libération.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie № 3

ЂОРЂЕ КАРАКЛАЈИЋ

РЕВОЛУЦИОНАРНА РАДНИЧКА ПЕСМА У СРБИЈИ

Ова година означава 40 година од оснивања партије комуниста и уједно преглед постигнутих успеха и успона овог ударног одреда радничке класе. Том приликом се сумирају рад и успеси на свим пољима борбе, па и у делатности на културном пољу. Циљ овог прегледа је да у кратким цртама и кроз примере прикаже постанак и развој радничке револуционарне и борбене песме. Радничка песма никла је са првим почецима организовања радничког покрета. Значај борбене песме у борби за своја права увидели су од самог почетка први организатори покрета, па се напоредо са борбама за политичка и економска права водила борба и за културно уздизање радника. Оснивање радничких уметничких друштава и рад преко њих била је једна од веома важних делатности у развоју радничке класе. Првомајске прославе, разне приредбе и посела беху прилике кад су се раднци састајали и самом организованом забавом подизали борбени дух. Неће бити на одмет да се са неколико речи само узгред осврнемо како су изгледале приредбе радничких друштава од првог њиховог оснивања. Обилазећи главна места у Србији[1] у циљу прикупљања радничких револуционарних песама, из података које смо добили можемо констатовати да се већина приредби састојала од појединих борбених песама, неких рецитација, као и народних песама са обавезним позоришним комадима на крају. Јасно је да их је на ово нагонио недостатак литературе, с једне, и оштра полициска цензура, која је била верни пратилац свих ових приредби и немилосрдно скидала све што је било иоле непогодно за буржоазију, с друге стране. Зато се прибегавало често пута лукавству, па је већи део програма сачињавао онај да га назовемо национални део, да би се могла чути бар једна или две праве песме због којих се углавном и окупљало те вечери.

Ево преписа једног плаката из листа „Радник" из Крагујевца од 9 октобра 1920 године.

„Месно веће синдиката и Комунистичке партије у Крагујевцу приређује у суботу 9 октобра 1920 године у сали „Парка"

---

[1]) Ради прикупљања овог материјала за Радио-Телевизију Београд, обишли смо: Шабац са околином, Ваљево са околином, Ужице, Чачак, Лесковац, Ниш, Крагујевац и Београд.

ВЕЛИКУ ЗАБАВУ

са игранком у корист борбеног фонда

Програм:

I део

1. Поздравна реч
2. Лифка: Радничко коло — пева хор „Слобода"
3. К. Абрашевић: Сељакова исповест — изводи друг Радоња
4. Карајанковић: У зелени гај — пева хор „Слобода"
5. Декламације — декламује друг Јовановић
6. Јенко: Не питај ме — соло друг Радоња уз пратњу хора „Слобода"
7. „Школски надзорник" — шаљива игра у I чину

II део

Игранка.

Да издвојимо сада из читавог материјала радничке песме и да се с њима ближе упознамо. Шта нам говоре ове песме. Оне на првом месту откривају кад су певане:

а) На прославама — разуме се највише 1 маја,
б) на приредбама и по селима,
в) на уличним демонстрацијама,
г) приликом штрајкова и
д) у затворима, и касније у логорима.

По садржини би их поделили на:

а) борбене,
б) првомајске,
в) штрајкачке,
г) затворске,
д) дечије и
ђ) омладинске.

Разуме се да је ово сумарна подела и служи нам да би се лакше и прегледније упознали са овом материјом.

АНАЛИЗА МУЗИЧКЕ САДРЖИНЕ

По музичкој садржини подела би била:

а) до Октобарске револуције,
б) од Октобарске револуције до Народноослободилачког рата и
в) песме Народноослободилачког рата.

Ако се погледају нотни текстови песама до октобарске револуције, одмах се запажа да је већи део ових песама дошао са Запада, тј. углавном копија немачких радничких песама. Осим њих видно место

заузима и препев са специјално подешеним текстом, Марсељезе, револуционарне песме из буржоаске револуције. Ово је потпуно разумљиво када се има у виду да је у тим земљама тада радничики покрет био најразвијенији. Најранији трагови радничке песме до којих смо могли доћи падају у 1875 годину. То је датум који смо нашли на партитури у архиву Културно-уметничког друштва „Абрашевић" у Крагујевцу. Партитура носи назив „Радничко коло", а као композитор помиње се Лифка.

Ево примера те партитуре.

(Пример бр. 1)

То је вероватно један од првих покушаја да се направи једна радничка песма са борбеним садржајем у духу нашег националног мелоса. Име композитора није досад забележено ниукаквим историским аналима, а вероватно да је то био, бар како му презиме говори, један од оних музичара из Чешке, који су се тада често сретали као свирачи у нашим војним оркестрима. У Србији је тада био тек у повоју музички живот. Радничка класа била је остављена сама себи да се у том погледу развија како зна и уме. Њој су кроз читав овај период до 1920 године углавном прилазили талентовани симпатизери који су водили радничке хорове и сами покушавали да даду свој допринос компоновању радничких песама.

Од композитора имамо до данас сачувано „Светозарево коло" које је Божидар Јоксимовић компоновао у част Светозара Марковића и Радничку песму Јосифа Маринковића. Овде треба нарочито подвући веома талентованог музичара Марка Нешића (Нови Сад) који у компоновао две веома успеле радничке песме: „Другарица" и „Невен коло". За ове песме је он написао и текст. Карактеристично је да се оне данас налазе на програмима радничких културно-уметничких друштава и у емисијама радио станица. Ево примера неколико песама из тог периода које су најчешће на програмима радничких приредби.

(Пример бр. 2 — „Радничка химна")

Ово је песма којом су најчешће отваране радничке приредбе у овом периоду. Њена вредност је у борбеном тексту, док јој је мелодија узета из једне католичке црквене песме.[2]

(Пример бр. 3 — „Марсељеза")

Ево текста познате француске песме из буржоаске револуције.

(Пример 4 — „Црвени се барјак вије")

Ова песма забележена је у Лесковцу, где је певана 1909 године у радничким друштвима.[3]

(Пимер бр. 5 — „Раднички поздрав" од Блобнера.)

Ово је један пример борбене песме која се певала и на разним манифестацијама.

---

[2]) По казивању Свете Анђелића овој песми је додао музички део један музичар пореклом Хрват, који је тада радио са радничким друштвом у Београду.

[3]) Ову песму ми је певао Љуба Николић — Бенић из Лесковца.

ПРИМЕР

Бр. 1

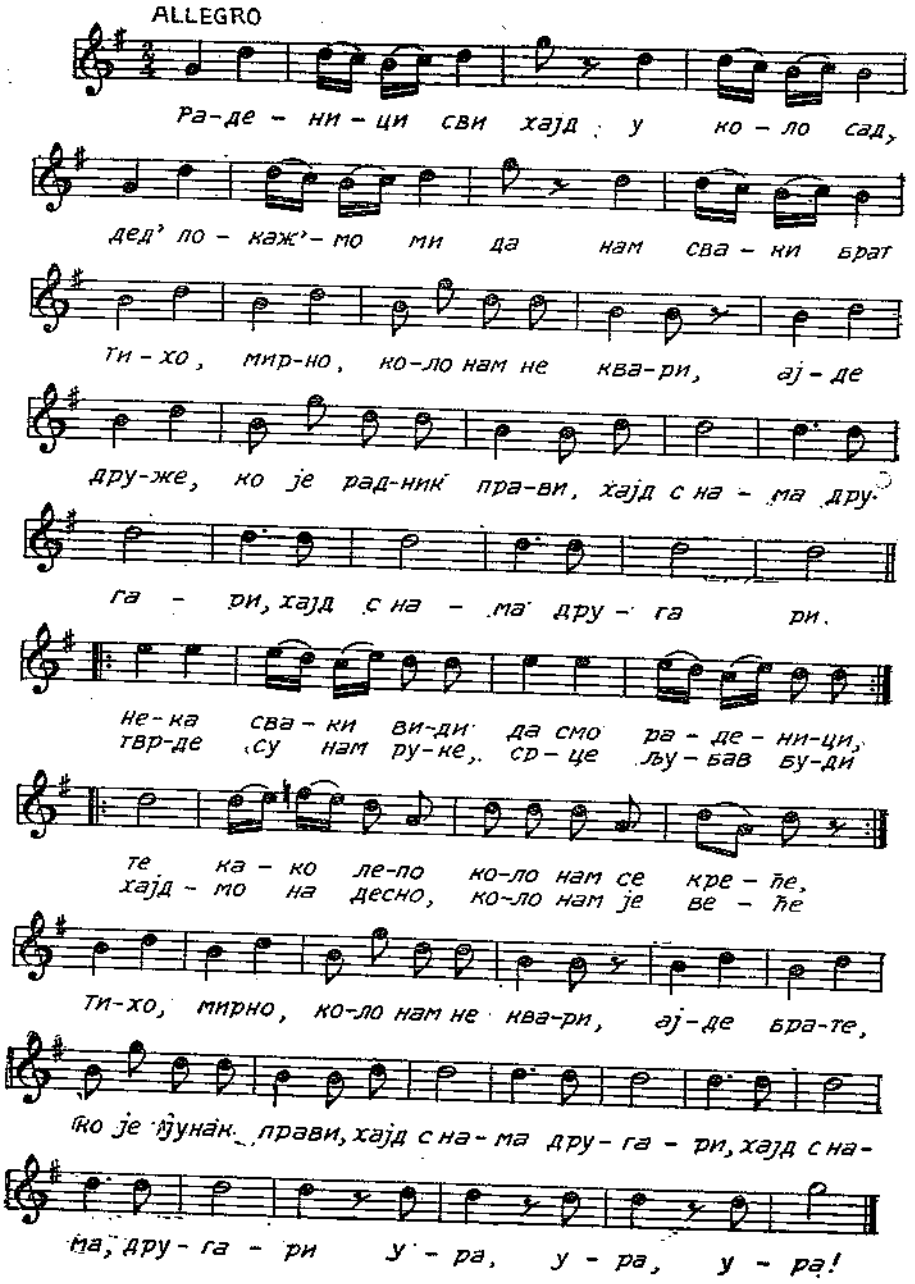
ALLEGRO
Ра-де - ни - ци сви хајд у ко - ло сад,
дед' ло - кај'- мо ми да нам сва - ки брат
ти - хо, мир-но, ко-ло нам не ква-ри, ај - де
дру-же, ко је рад-ник пра-ви, хајд с на - ма дру-
га - ри, хајд с на - ма дру - га ри.
не-ка сва - ки ви-ди да смо ра - де - ни-ци,
твр-де су нам ру-ке, ср - це љу - бав бу-ди
те ка - ко ле-по ко-ло нам се кре - ће,
хајд - мо на десно, ко-ло нам је ве - ће
ти-хо, мирно, ко-ло нам не ква-ри, ај-де бра-те,
ко је јунак прави, хајд с на - ма дру - га - ри, хајд с на-
ма, дру - га - ри у - ра, у - ра, у - ра!

Бр. 2

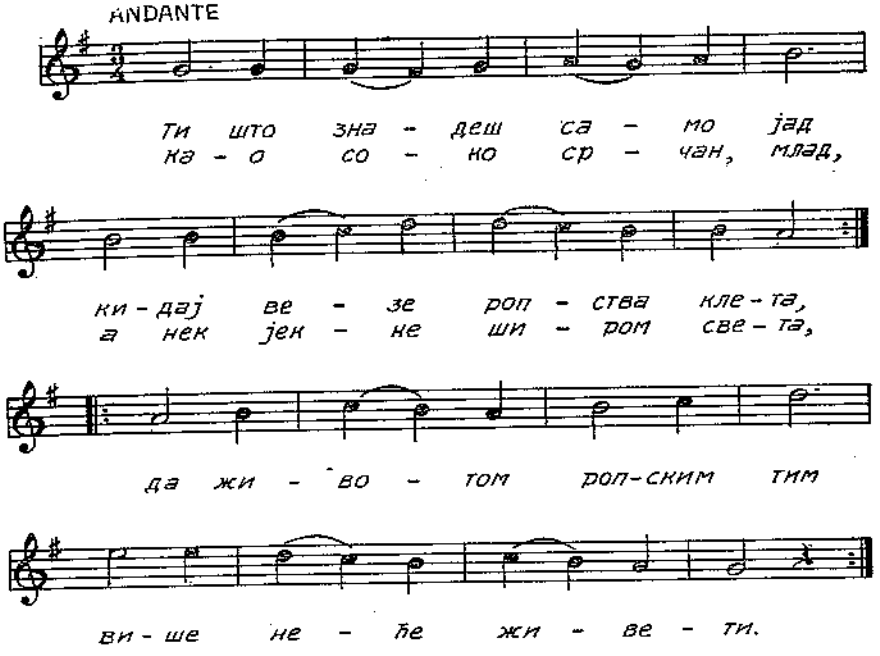

Бр. 3

Застава наша нека се вије

(Марсељеза)

Застава наша нек се вије,
Слободе правде то је знак.
Још црна лаж нам данак крије,
Ал 'већ руди зорин зрак.

Неко нам страшном борбом прети,
Душмана силан је број.
Победићемо ми у њој
И храбри стићи својој мети.

Напред хајдемо ми
Јер правда зове нас
Напред, напред,
Јер правда зове нас.

Бр- 4

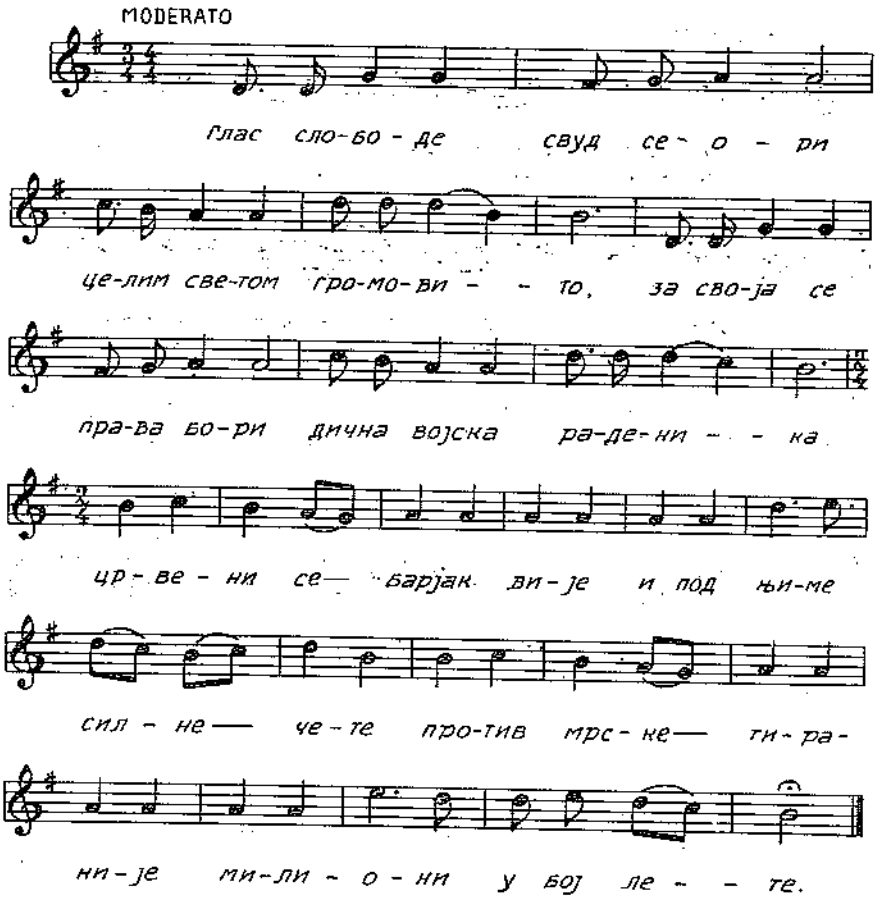
MODERATO
Глас сло-бо-де свуд се-о-ри
це-лим све-том гро-мо-ви-то, за сво-ја се
пра-ва бо-ри дична војска ра-де-ни-ка
цр-ве-ни се барјак ви-је и под њи-ме
сил-не че-те про-тив мрс-не ти-ра-
ни-је ми-ли-о-ни у бој ле-те.

Бр. 5

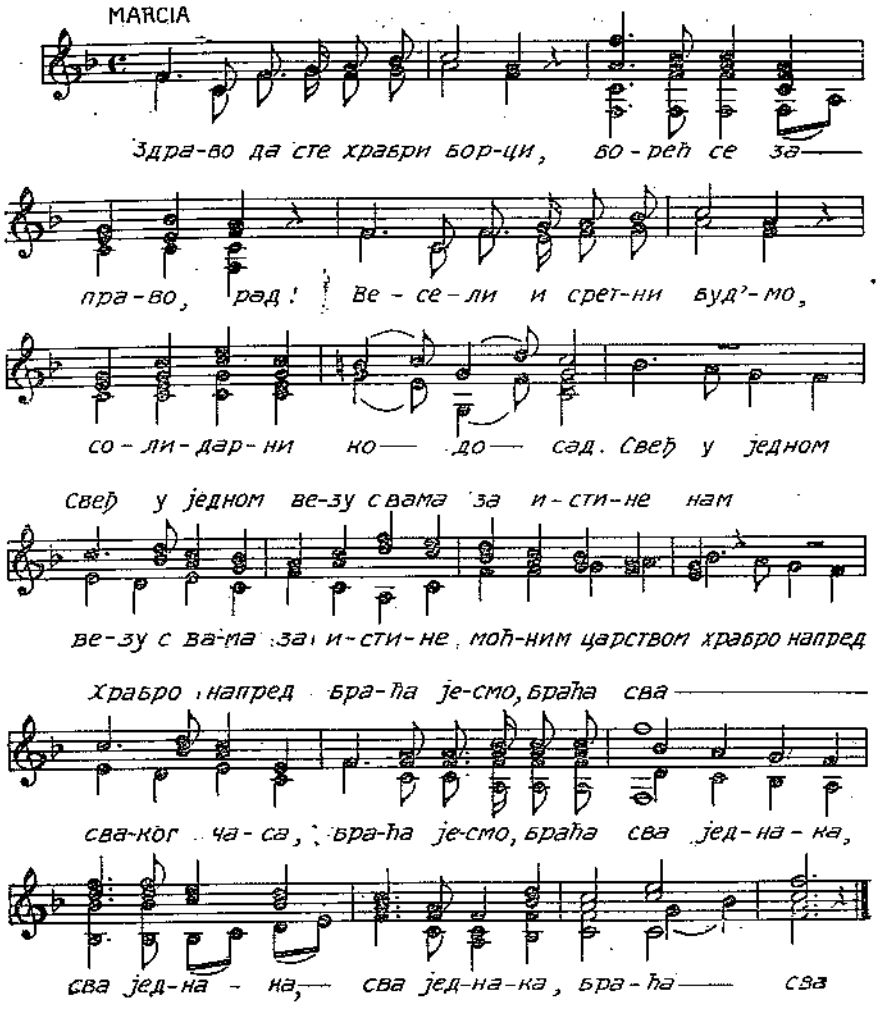

Здраво да сте милиони,
Пролетеру, здраво буд',
Гдегод људски род нам живи
Слога нек нас сложи свуд.
Покрај труда пуног маром
Брига мори вас и мучи,
Брига старом, брига младом
Браћа јесмо . . . итд.

(Пример бр. 6 — „Пролетери целе земље“)

Ову песму певао нам је Душан Цветковић, глумац-пензионер из Ниша. „Сећам се певао сам је 1907 године приликом радничких демонстрација на тргу у Нишу. Другови су ме држали на рукама, а ја сам ову песму певао као солиста, а они су ме хорски пратили“.

Ево још четири примера из овог периода:

(Пример бр. 7 — „Песма раду“)
(Пример бр. 8 — „Здраво сунце Првог маја“)
(Пимер бр. 9 — „Хајд на ноге друзи“)
(Пример бр. 10 — „Дан борбе је тежак дан“).

Песме „Здраво сунце Првог маја“, „Хајд на ноге друзи“, „Дан борбе је тежак дан“ певао је Миле Хаџић, кројач из Ужица. Ове су песме по његовом казивању певане у радничком друштву „Радован Драговић“ 1909 и 1910 године.

На прве трагове химне међународног радничког покрета, Интернационале, наишли смо у Крагујевцу, где ју је по казивању диригента радничких друштава Карајанковића он сам пренео из Француске 1908 године.

Кад говоримо о развоју наше радничке песме не можемо пропустити име једног вредног музичара Светислава Анђелића, који је читав свој живот посветио радничкој песми. Његов композиторски и диригентски рад потиче још из овог периода и протеже се до данашњег дана. Песме које је он компоновао било на текст Косте Абрашевића или других, биле су стално на репертоару већине радничких друштава по Србији. Да поменемо само неке од тих: „Полети песмо наша“, „Мото Абрашевића“, „Пролетерко мајко наша“, „Омладинска песма“ „Радничка корачница“, „Звижди ветре“, „Химна Абрашевића,“ и друге.

(Пример бр. 11 — „Полети песмо наша“.)

ПЕРИОД ОД 1917 ДО НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ

Овај период, прожет тешким и великим борбама радничке класе до коначног успеха, носи печат већег успона и на подручју стварања револуционарне песме. После оснивања Комунистичке партије Југославије и успеха који постиже по завршетку I светског рата и Октобарске револуције, утицај на револуционарну песму осећа се по томе што нове песме имају својства песама прве успешне социјастичке револуције.

Песму „Буди се исток и запад“ ту полетну и победну песму која се чује на свим демонстрацијама, а нарочито после успелих првих окршаја на општинским изборима у Србији, где Комунистичка партија осваја знатан број општина у градовима Србије, раднички хорови проносе улицама и дворанама на руском језику. („Смело товарищи“).

Бр. 6

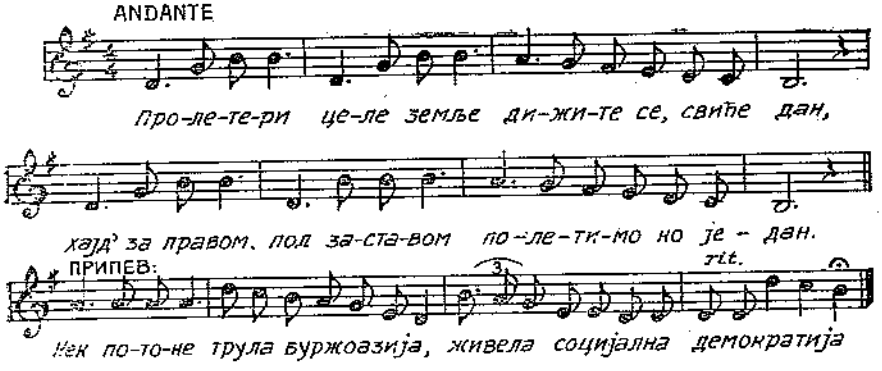

Бр. 7

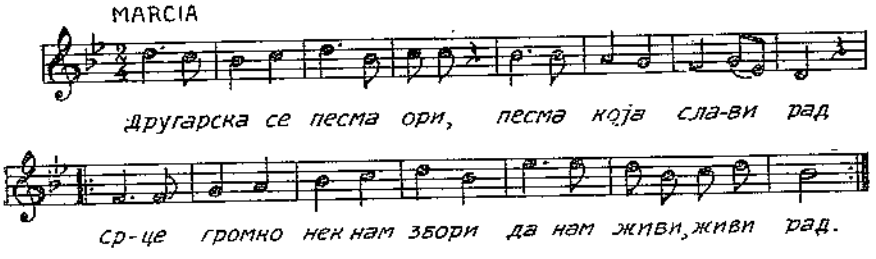

Подигнимо у вис чела
Ми робови рада свог.
Наша биће земља цела,
Да нам живи труд и рад.

У дивљака лук и стрела,
Железнице, село и град,
То су наших руку дела.
Да нам живи труд и рад.

Од Балтика до Китаја
Слободе нам сунце сја,
Таква биће земља цела.
Да нам живи труд и рад.

Бр. 8

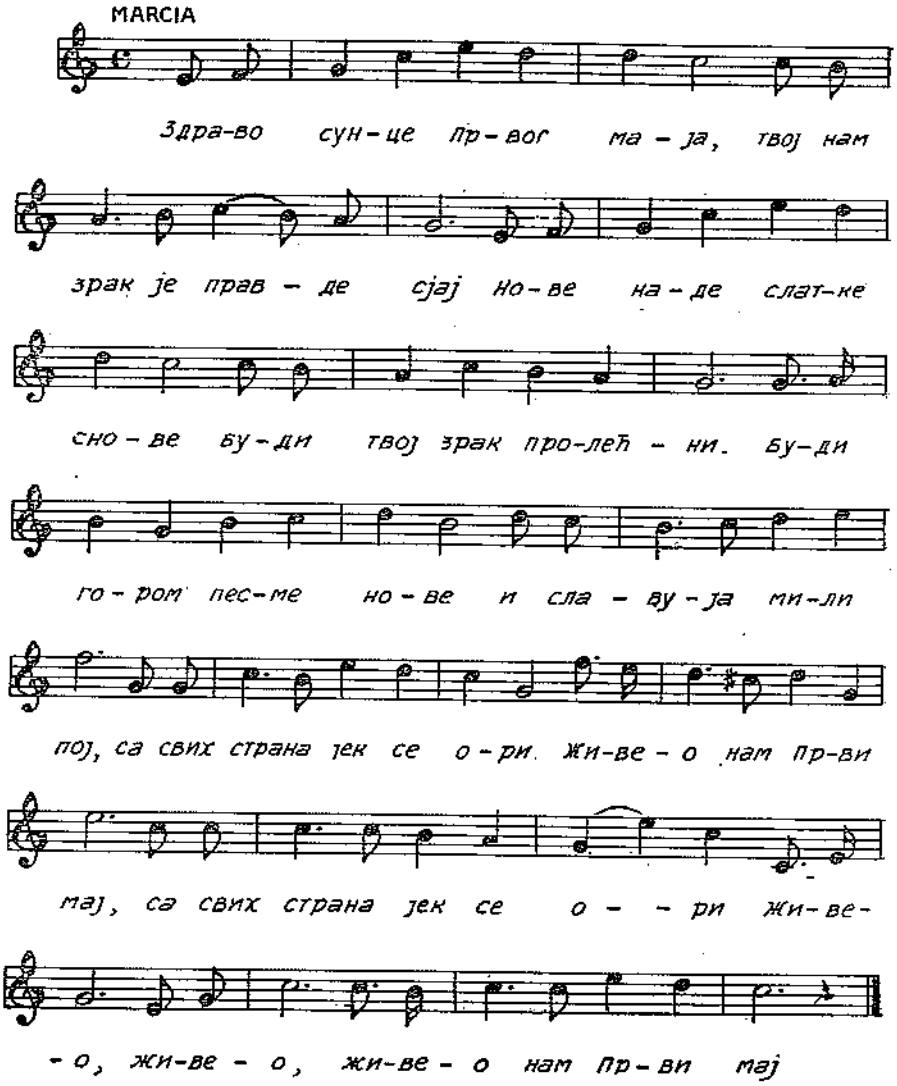
MARCIA
Здра-во сун-це пр-вог ма-ја, твој нам
зрак је прав-де сјај но-ве на-де слат-ке
сно-ве бу-ди твој зрак про-леђ-ни. Бу-ди
го-ром пес-ме но-ве и сла-ву-ја ми-ли
пој, са свих страна јек се о-ри. Жи-ве-о нам пр-ви
мај, са свих страна јек се о- -ри жи-ве-
-о, жи-ве-о, жи-ве-о нам пр-ви мај

Бр. 9

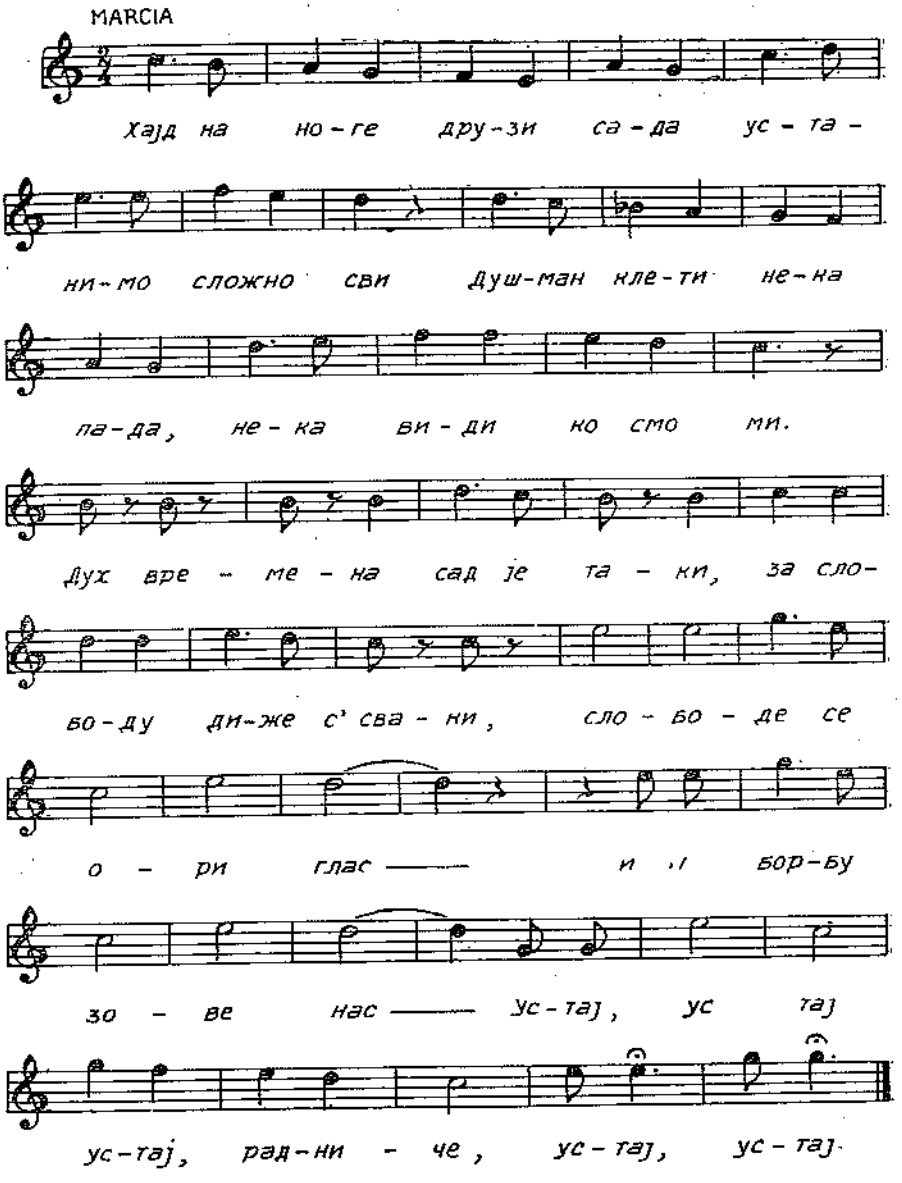
MARCIA
Хајд на но-ге дру-зи са-да ус-та-
ни-мо сложно сви Душ-ман кле-ти не-ка
па-да, не-ка ви-ди ко смо ми.
Дух вре-ме-на сад је та-ки, за сло-
бо-ду ди-же с' сва-ни, сло-бо-де се
о-ри глас и бор-бу
зо-ве нас ус-тај, ус тај
ус-тај, рад-ни-че, ус-тај, ус-тај.

Бр. 10

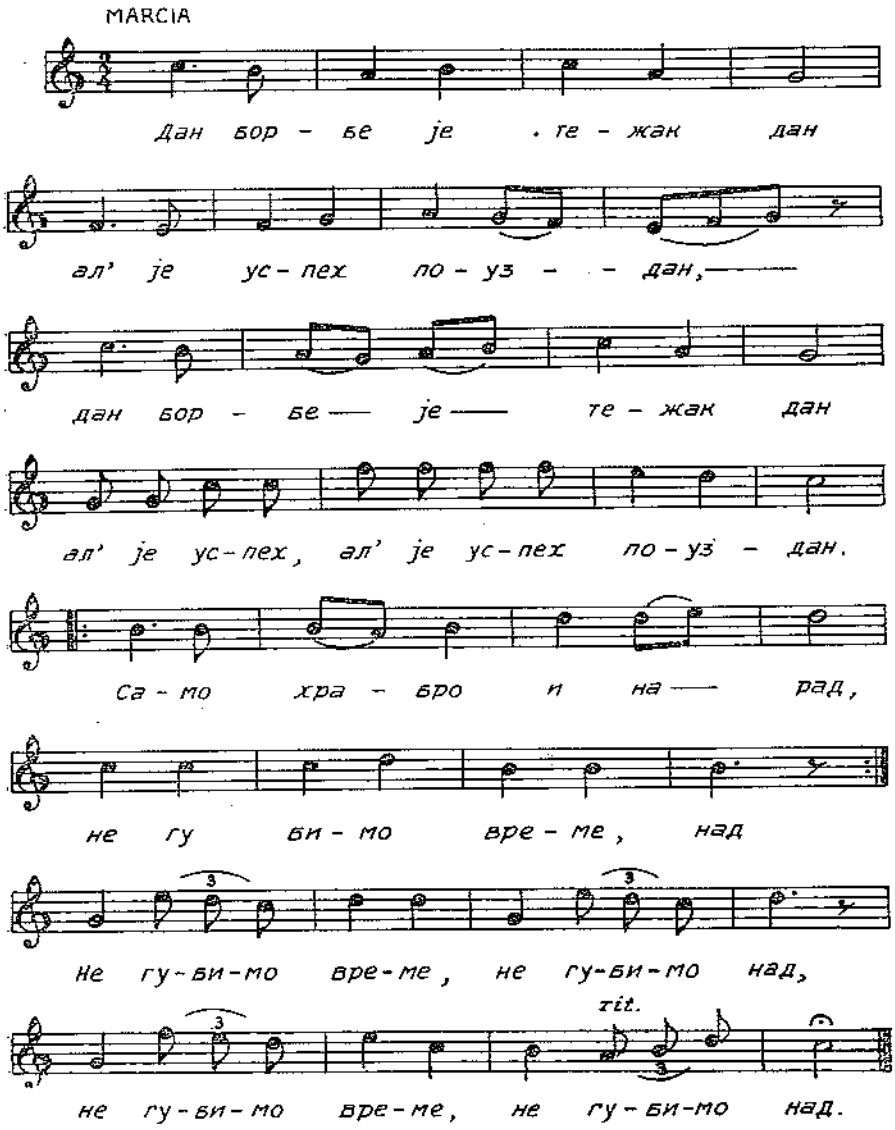
MARCIA
Дан бор – бе је те – жак дан
ал' је ус – пех по – уз – дан,
дан бор – бе — је — те – жак дан
ал' је ус – пех, ал' је ус – пех по – уз – дан.
Са – мо хра – бро и на — рад,
не гу би – мо вре – ме, над
не гу – би – мо вре – ме, не гу – би – мо над,
rit.
не гу – би – мо вре – ме, не гу – би – мо над.

Бр. 11

Текст Марко Шарчевић
композиновао Светислав Анђелић

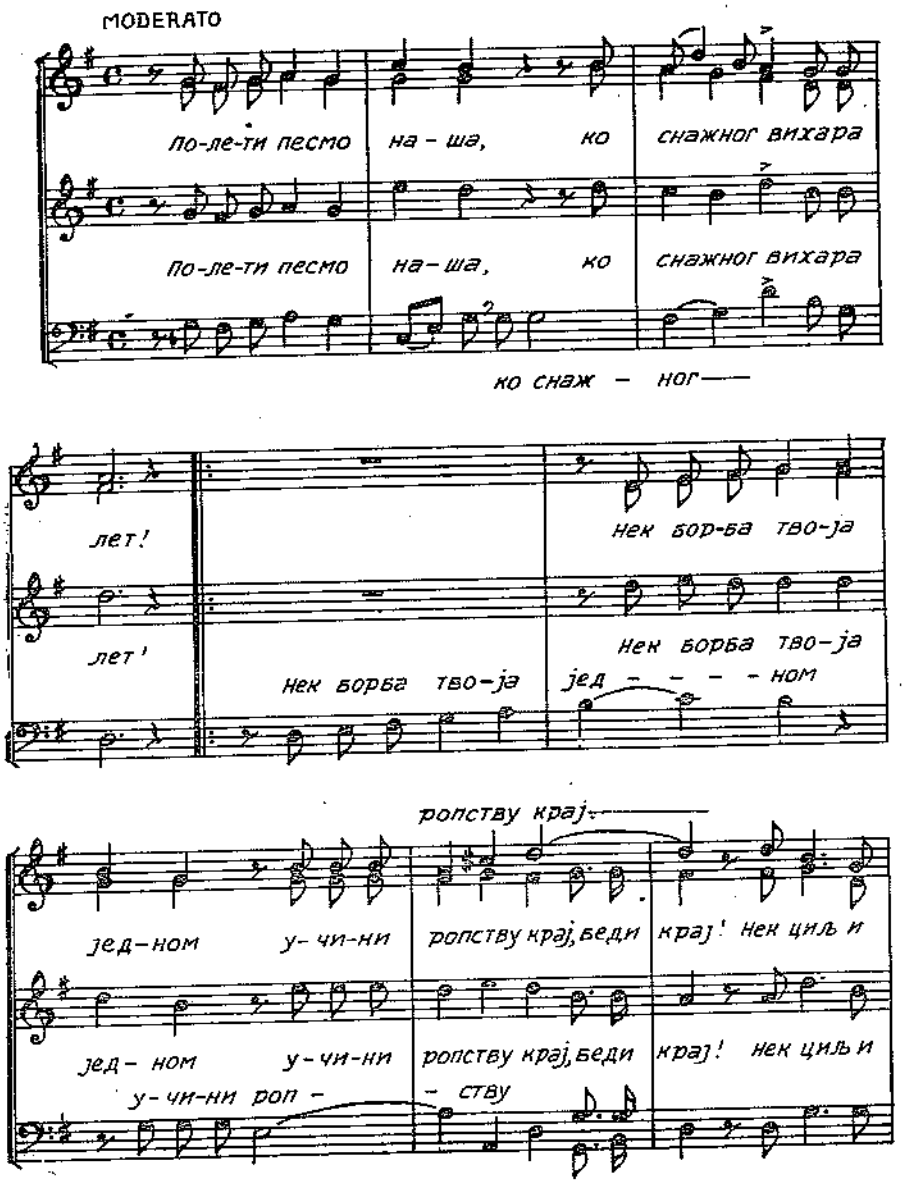

poco rit.

Љу-бав на-ша, о-сво-је це-о свет! Нек

Љу-бав на-ша о-сво-је це-о свет! Нек

a tempo

Љу-ди по-ста-ну бра-ћа и земља бу-де рај,

Љу-ди по-ста-ну бра-ћа и земља бу-де рај,

по-ста-ну

I. II.

и земља бу-де рај. p ff бу-де рај

и земља бу-де рај. p ff бу-де рај.

p ff

(Пример бр. 12).

Разуме се да и у овом периоду старе револуционарне песме, нарочито до тридесетих година имају још увек главну улогу у већини манифестација. Илегалност партије ометала је у овом периоду да се песма развија. Али после 1929 године када борба између буржоазије и радничке класе узима све оштрији вид, разумљиво је да и у овој делатности остају видни трагови. Ево неколико примера из тог периода:

(Пример бр. 13 — „За слободни Универзитет") Песма никла на београдском универзитету међу студентском омладином, која је била веома активна у тој борби, а нарочито од 1931 године.

(Пример бр. 14 — „Видите ли мили друзи").

(Пример бр. 15 — „Дижи се народе радни").

Ове песме говоре о оштрини борбе и позивају на припреме за револуцију.

Борба наших добровољаца у Шпанском грађанском рату против фашизма, нашла је одраза у револуционарној песми. Ево песме која се певала код нас.

(Пример бр. 16 — „Песма шпанских добровољаца".[4]

Ево примера једне првомајске песме из тог периода. Забележена је у Ужицу.

(Пример бр. 17 — „Првомајска".)

Ево још два примера: то су: „Омладинска песма"

(Пример бр. 18 — и „Песма о Матији Гупцу").

(Пример 18а)

И о најмлађима се водило рачуна. Њима је посвећена ова песмица забележена у Ваљеву.

(Пример бр. 19 — „Дивчибарске уске стазе").[5]

Посебно место у овом периоду заузимају песме створене у затвору. После злогласне Обзнане, која је значила објаву рата радничкој класи, настао је прогон најборбенијег дела њеног. Пунили су се казамати и нарочито после 6. I 1929 године робија је постала саставни део живота многих бораца радничког покрета. У пркос томе затвори су постали једна велика школа, где се изучавала теорија напредних покрета и напоредо с тим развијао разуме се, у скученим формама и други културни живот. Песма, која је о томе говорила, изишла јеиз затворских зидова и сачувана је до данас. Ево неколико карактеристичних примера:

(Пример бр. 20 — „Митровчанка".) Певана у злогласном митровачком затвору, служила је као орска песма робијаша који су издржавали политичку казну у том затвору. Она је и почетком народноослободилачке борбе, нарочито у одредима западне Србије често певана. По својој ведрини и борбености ништа не заостаје од других револуционарних песама.

---

[4]) Песма на бугарском језику. Мелодија је бугарске народне песме „Имате ли пари".

[5]) Мелодија је народна.

Бр. 12

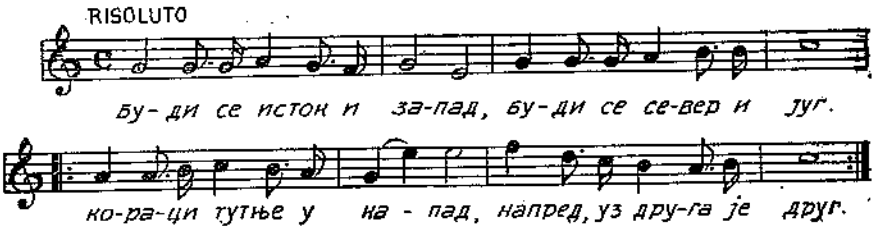

Бр. 13

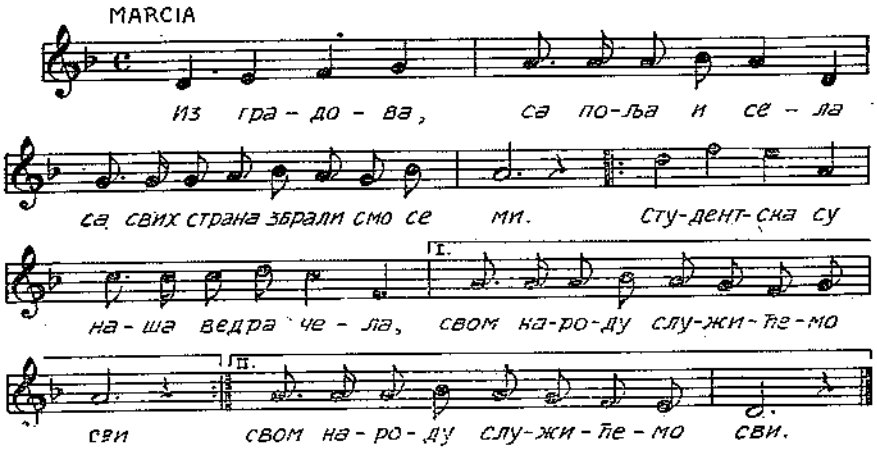

Реакција наша права оте,
Непријатељ прогони нас клет,
Гинули смо, давали животе
За слободни Универзитет.

Ми смо жељни науке и знања,
Ако треба за њих ћемо мрет'!
Пуни вере, пуни поуздања
Освајамо бољи, нови свет.

Бр. 14

Записано по певању Викторије Наранџић,
Даре Павлов и М. Дудића из Ваљева.

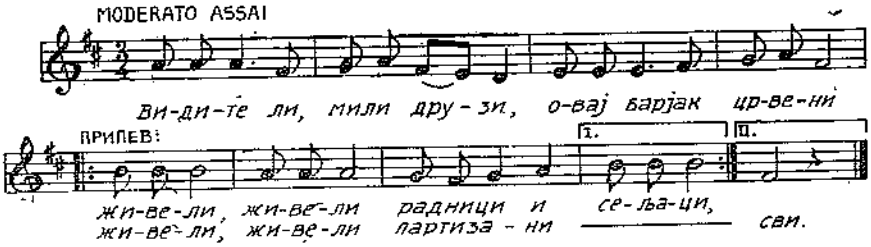

Бр. 15

Записано по певању Слободана-Бате Седлара и Ане Чукулић из Београда.

MARCIA

Ди-жи се на-ро-де рад- - ни, ус-тан-ка

до - шо је час. — Сви што су бед-ни и

глад - ни листом већ сто-је уз нас. —

По - бе-ди, братству, сло - бо - ди цр-ве-ни

барјак нас во - - ди. — Напред у бор - бу, —

на - пред на ба-ри - ка-де про-ле - те - ри,

напред, сру-ши-мо буржо-ас-ки ред. —

Бр. 16

Записано по певању Драгутина Петровића.

MODERATO

Хај-де брајо ра-бот-ни-ци да о-ди-ме Шпа-ни-ја

там се ви-је бој у-жа-сен за сво-бо-да на Шпанците —

ПРИПЕВ:

Ми-ла Шпа-ни-јо, земљо хе-рој-ска, твојте храброст,

твојте жртве су бес крај — су бес крај. —

Гинат стари и млади
Жени, деца и мажи
За својата свободата
И за светски правдан мир.

Припев:

Мила Шпанијо итд.

Бр 17

Записано по певању Здравка Пауновића
и Михајла Ђајића из Титовог Ужица.

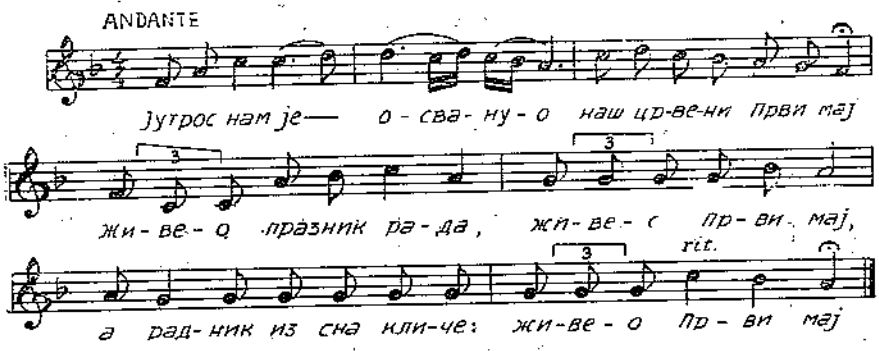

Бр. 18

Записано по певању Драгутина Петровића.

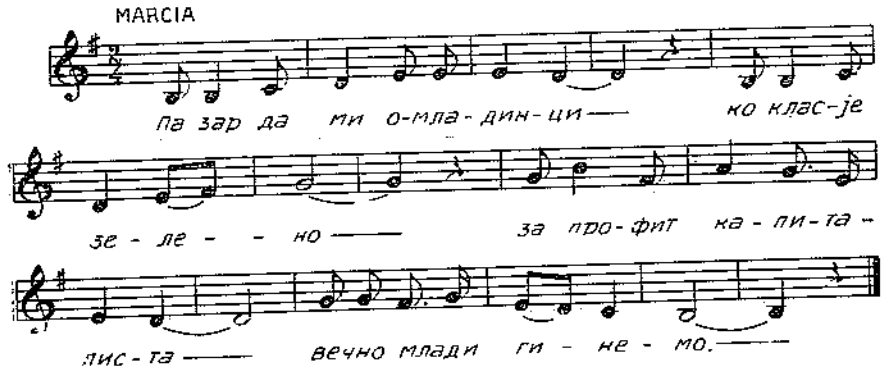

Ал' свест пролетаријата
К'о бедем гранитни
И против воље магната
Сваки рат ће спречити:

У наше редове сада
Ступајте омладинци,
Да сложно противу рата
И фашизма боримо се сви.

Бр. 18а

Забележено по певању Слободана-Бате Седлара из Београда.

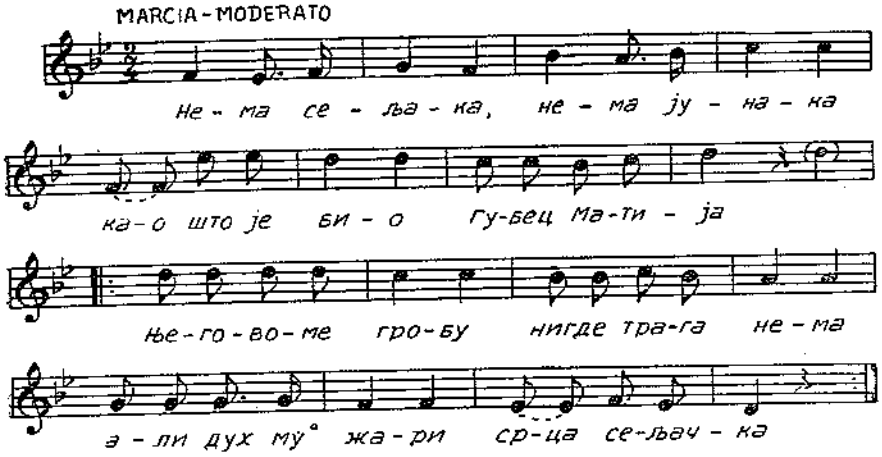

Бр. 19

Забележено од групе чланова КУД „Абрашевић" из Ваљева. Песму је пред рат за дечју групу „Будућност" певао Саватије Станић, тада студент права.

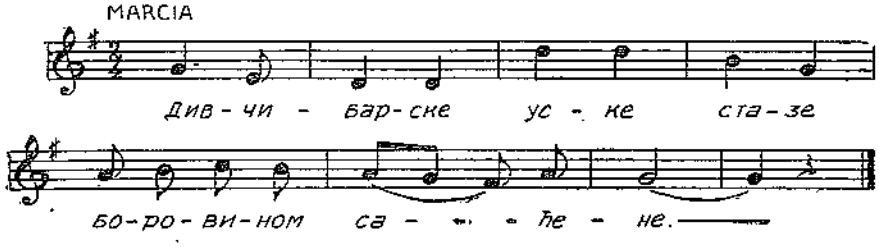

Бр. 20

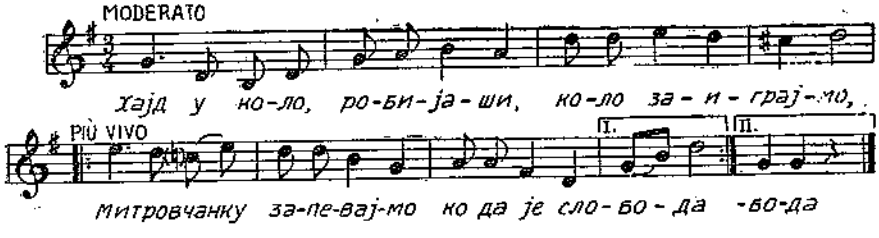

Оковано тело наше
Са болом се креће.
Али дух наш чио, здрав је
Док окови звече.

Окови нам ноге стежу,
Тамница је хладна,
Красе је црвени знаци
И одела тамна.

Многе вам је од другова
Тиран уништио.
Слава њима, борбом ћемо
Да их осветимо.

А кад дође дан слободе,
Чујте робијаши,
Певаћемо Митровчанку
Без окова наши'.

(Пример бр. 21 — „Билећанка").

Стварањем концентрационог логора 1939 године у Билећу скупљени су многи борци из разних наших крајева. О тешким животу у том логору, Милан Апих (Словенац) компоновао је ову песму која је била врло популарна и за време НОБ-а.

(Пример бр. 22 — „Ој зидине, ви зидине").

Ова песма је остала на спомен када су фудбалери ваљевског спорт-клуба „Будућност" 1938 године изишли на терен приликом одигравања утакмице са радничким спорт-клубом из Шапца са црвеним петокраким звездама на својим дресовима и после тога одведени сви право у затвор.

Мелодија ове песме је стара наша градска песма „Код овако дивне ноћи".

(Пример бр. 22а — „Године су многе прошле") и

(Пример бр. 23 — „У Београдском казамату").

И ове две песме говоре о страхотама и мученьима у затворима бивше Југославије.

(Пример бр. 24 — „Песма војника у риту"). Ова песма је дошла до нас из хитлеровске нацистичке Немачке и пева о страхотама у нацистичким концентрационим логорима.

Ево једне песме о штрајковима. То је „Дижемо куће до неба" коју су направили Чедомир Миндеровић, — текст, а музику компоновао Војислав Вучковић, напредни композитор. Створена је поводом штрајка грађевинских радника 1936 г.

(Пример бр. 25)

(Пример бр. 26 — „Химна жена") — ова револуционарна песма посвећена је борби жена, које су у овом периоду као и доцније узеле видног учешћа.

(Пример бр. 27) — „Посмртна песма"). И приликом смрти неког борца требало је казати буржоазији да је то погинуо војник у једној непоштедној борби и да његовом смрћу није престала борба. Ова посмртна песма певана је на погребима.

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА

Почела је народна револуција 1941 године. На све стране ницали су по Србији одреди, а с њима и песме, које су већином спевали сами борци. Почетак револуције карактеришу и прве одредске песме, као

и песме које позивају у борбу. Са њима су разуме се и оне старе радничке, борбене. Зато да прво цитирамо песме појединих одреда.

(Пример бр. 28 — „Подигла се ужичка нахија". — Песма настала у Ужицу, септембра 1941 године, постала је песмом ужичког одреда.

Бр. 21

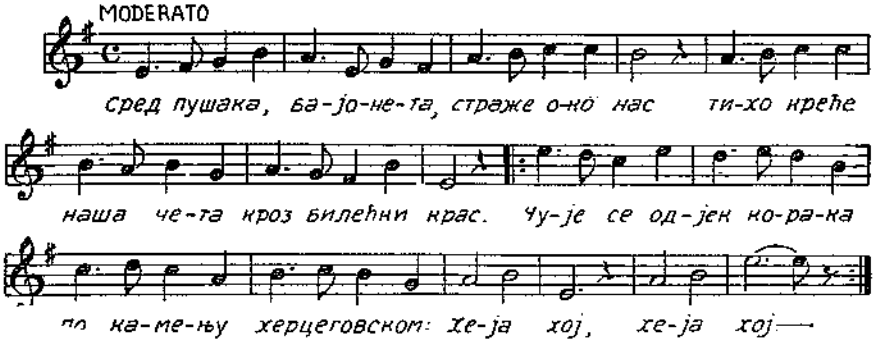

Далеко си завичају,
Ми прогнани смо.
Прогнаше нас због злочина
Што те љубимо.
Чује се...

Оста мајка без свог сина
Жена без друга,
Пуста оста кућа њина,
Горка судбина.
Чује се...

Већ у Сибир прогонили
Браћу су некад.
Ал је дошо крај тој сили,
Где је тиран сад?
Чује се...

Кроз прогонство и трпљење
Кроз тамница мрак
Долази нам нови живот,
Чујте му корак.
Чује се...

Скоро ће без бајонета
Пут наш да води,
Маршираће наша чета,
Према слободи.
Чује се...

Бр. 22

Забележено по певању чланова предратног радничког друштва „Абрашевић" из Ваљева.

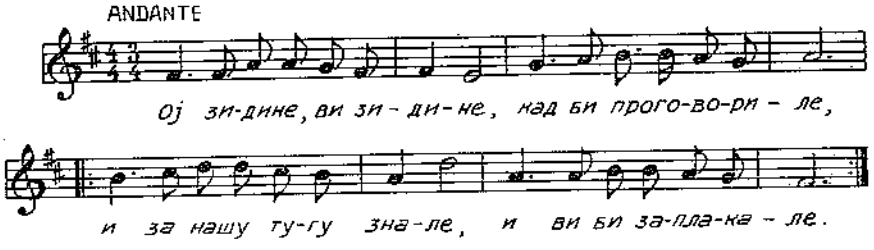

Бр. 22а

Забележено по певању Миодрага Станковића, кројачког радника из Ниша. (Мелодија је познате руске песма „Ох ти доља").

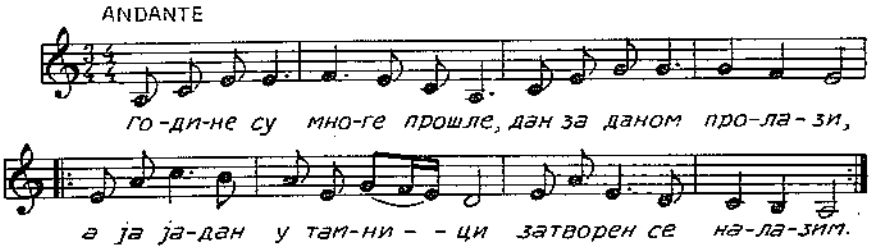

Бр. 23

Записано по певању чланова радничког друштва „Абрашевић" из Титова Ужица. Певало се 1927.

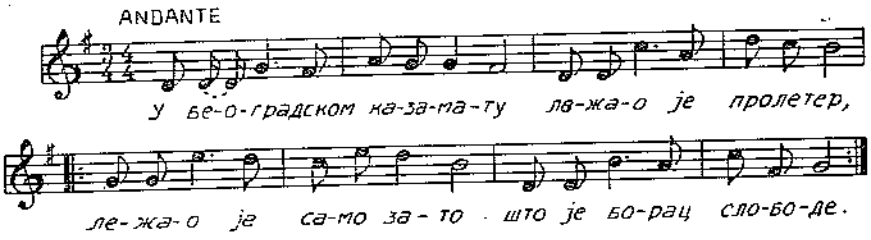

Бр. 24

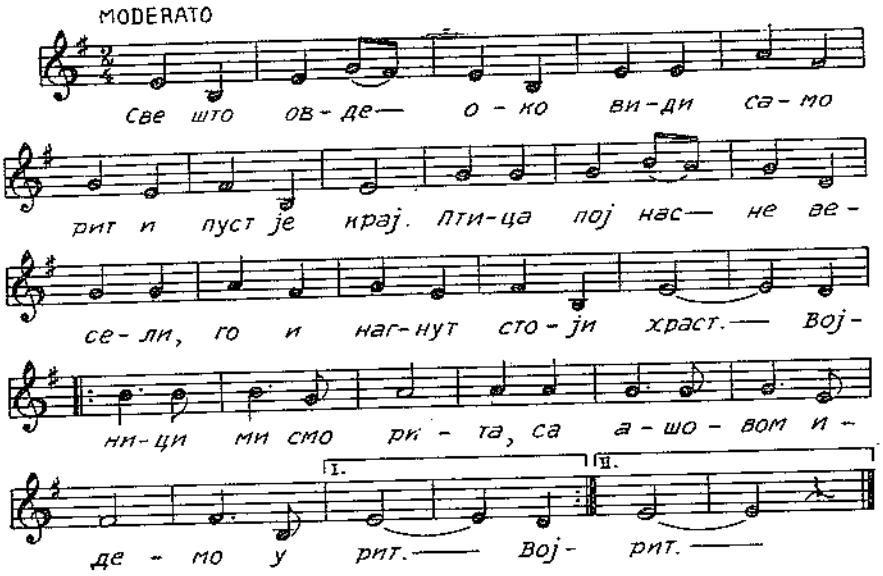

Бр, 25

Забележено по певању Слобадана-Бате Седлара из Београда.

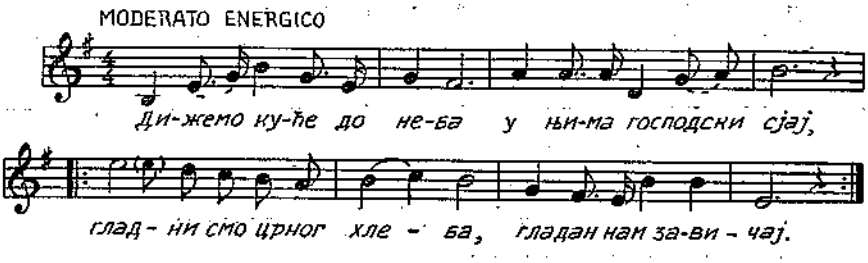

Бр. 26

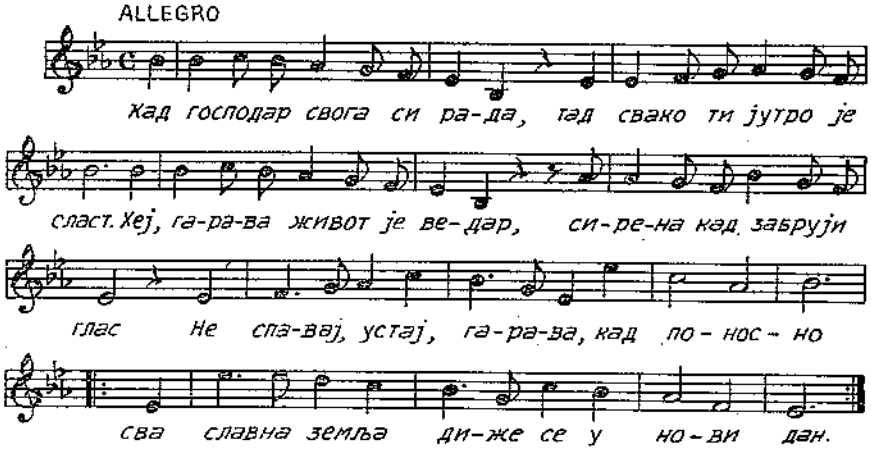

Настављамо очева дјела,
Ал' напријед нас води наш пут,
Ужитак је живот и напор,
Ведрина и радост је свуд.

Чак сунце је веселије
Што сија нам
Кад поносно се земља диже
У нов дан.

И све те красоте објави
Нек знаду их другови сви:
Наш рад је у смјеху и слави
Јер живимо сретно сви ми.

Јер грјешно љубит', гарава
Кад поносно
Сва славна земља диже се
У нови дан.

Етнографски институт САНУ Београд Библиотека

Бр. 27

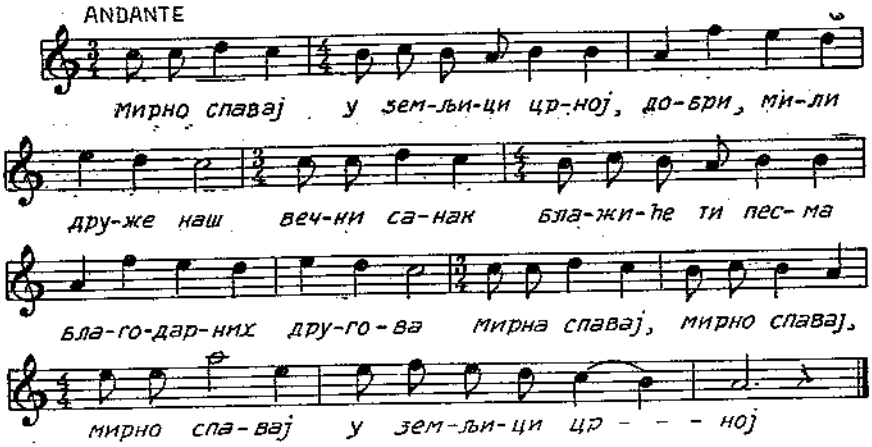

Бр. 28

Записано по певању групе чланова предратног радничког друштва „Абрашевић“ из Титовог Ужица.

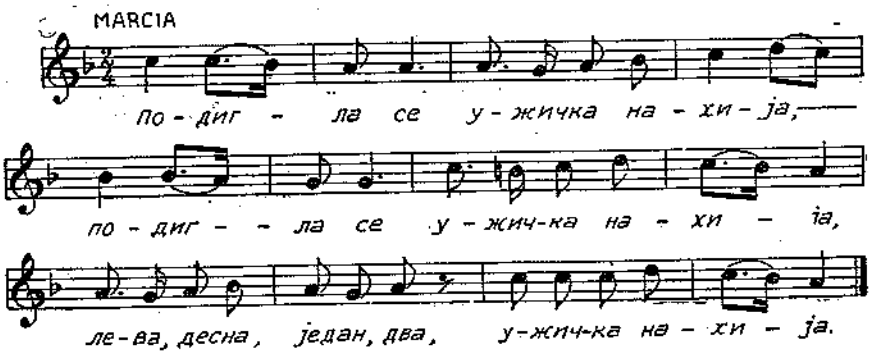

(Пример бр. 29 — „Наша чета“) — песма ваљевског одреда коју је препевао Миша Дудић, народни херој, из овога краја.[6]

(Пример бр. 30 — „Краљевачка партизанска“.) — Мелодија ове песме је бугарска.

(Пример бр. 31 — „Расински партизани“.) — Песма је то расинског одреда.

(Пример бр. 32 — „Ој Мораво реко наша“.) — То је песма јужноморавског одреда. Мелодија познате руске песме о Чапајеву.

А сад две песме о позиву на борбу

(Пример бр. 33 — „Друг Тито зове“.)

(Пример бр. 34 „—Друг нам Тито из Босне“.)

Још једна упућена сељацима.

(Пример бр. 34а — „Сељаче друже“).

КАРАКТЕРИСТИКЕ БОРБЕНИХ ПЕСАМА ИЗ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ

По музичкој садржини јасно се оцртавају три групе:

а) Оригиналне песме по тексту и мелодији,

б) наше народне мелодије са прилагођеним текстом и

в) стране мелодије са прилагођеним текстом.

а) Оригиналне по тексту и мелодији не заузимају тако видно место у збиру ових песама. И оне су у духу наше народне мелодије — углавном нека мала варијанта. Ево два примера:

(Пример бр. 35 — „Јасенице“)

„Песма Расинског одреда“ — (види пример 31)

б) Најбројније су свакако оне са нашим народним мелодијама и новим прилагођеним текстом.

(Пример бр. 36 — „Са Овчара и Каблара“)

(Пример бр. 37 — „Златиборе шири своје гране)“ (Занимљиво је да је ово мелодија приморске песме „Мајка Мару“).

(Пример бр. 38 — „Пшеница је класала“).

(Пример бр. 39 — „Разграњала грана јоргована“) (Космет).

(Пример бр. 40 — „Кад бригада преко Саве крене“).

(Пример бр. 41 — „Пољи Миле волове на реци“).

А сад ево три песме о три народна хероја:

— Пример бр. 42 — „Песма о Ћићку“ — ово је песма о Ратку Павловићу, народном хероју из Топлице.

---

[6]) „Друг Миша је ову песму свирао на виколо-хармоници, а ми смо са њим певали у строју марширајући“, каже другарица Неранџић која нам је ову песму отпевала.

Бр. 29

Забележено по певању Викторије Наранџић и Даре Павлов из Ваљева.

MARCIA

На-ша че-та, на-ша че-та, пар-ти-зан-ска

на-ша че-та, Ко-лу-бар-ски ба-та-льон.

ко-ман-дир ком-со-мо-лац, ко-ме-сар ком-со-мо-лац,

сви вој-ни-ци ко-лу-бар-ци, пар-ти-зан-ски

на-ши бор-ци храбро на-пред сту-па-ју.

хеј на ри-вја-те, хеј на ком-со-мол-ци

бра-во, бра-во, бра-во Ва-льев-ци.

Бр. 30

Записано по певању Коче Јончића, Милана Антончића и Жикице Стојановића. Текст је написао Момчило Петровић-Трпа, погинуо у Бугојну 1942 године. Ово је песма Партизанског одреда „Јово Курсула" настала августа 1941 године. Мелодија је бугарске песме о Христу Ботеву.

MARCIA

Хеј, дру - го - ви, слож - но, сме - ло,
напред, сви у бој. Хеј, дру - го - ви сложно,
сме - ло, напред сви у — бој. —
Нек за - гр - ми — глас сло - бо - де, нек од -
I. II.
- јек - не пој — пој. —

Озариће сјај слободе
Потиштене свуд,
Испуниће песма рада
Нашу милу груд.

Бр. 31

MARCIA

Ра - син - ски смо млади пар-ти - за - ни,
ми во - ли - мо свој — род - ни крај

Обилића Милоша
Ми смо потомци,
За слободу народа
Бијемо бој.

С пушком у руци
Кроз шуму идемо,
Она нам је мати,
Она нам је род.

Певају машинке
Лепше него птице
Из бункера наших
Зелене шумице.

Бр. 32

Записано по певању Јована Милошевића из Лесковца и Слободана-Бате Седлара из Београда

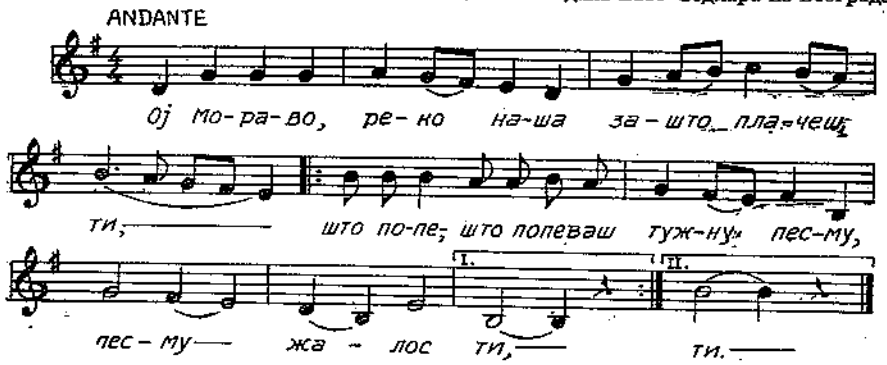

Ој, Мораво, реко наша,
Заклињемо се
За слободу свог народа
Боримо се.

Опет ће се заорити
Песма весела:
„Ој, Мораво, моје село,
Ој, Мораво“.

Бр. 33

Записано по певању Васе Смајовића из Лесковца (Ово је песма Црнотравског одреда).

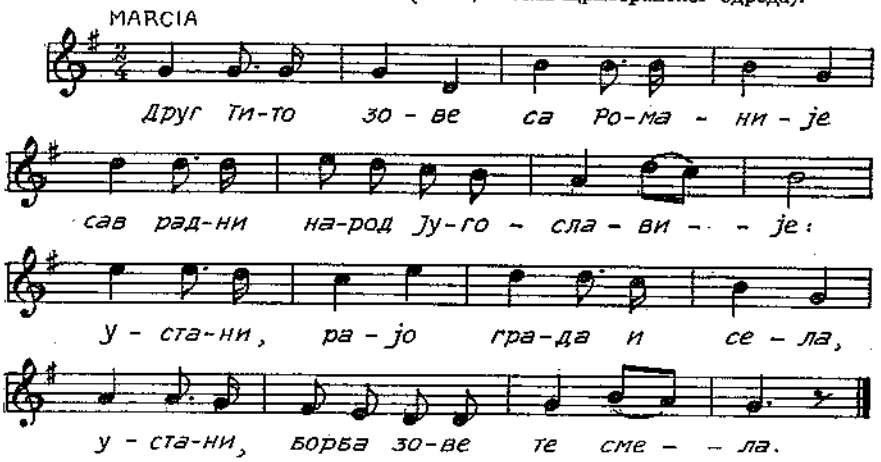

Друг Тито зове.
Глас до нас дође,
До Црне Траве,
До печалбара.
Морава крену,
Власина пође,
Печалбарска се
Бригада ствара.

Бр. 34

Забележено по певању Јелице Дајић, учитељице из села Глоговца (Мачва),

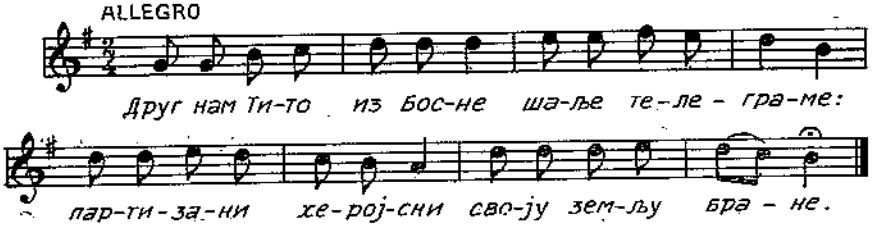

Бр. 34а

Забележено по певању Марка Селенића из Шапца.

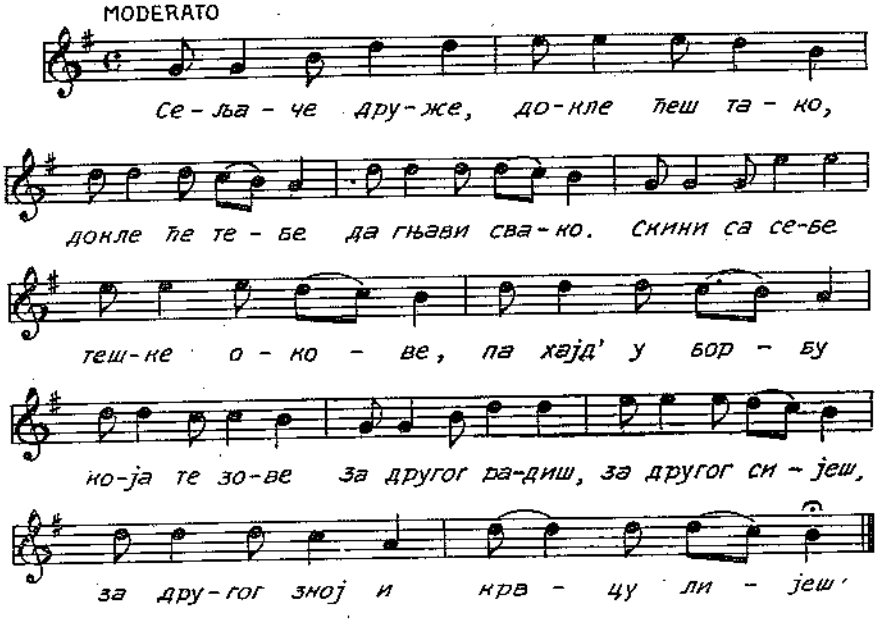

Бр. 35

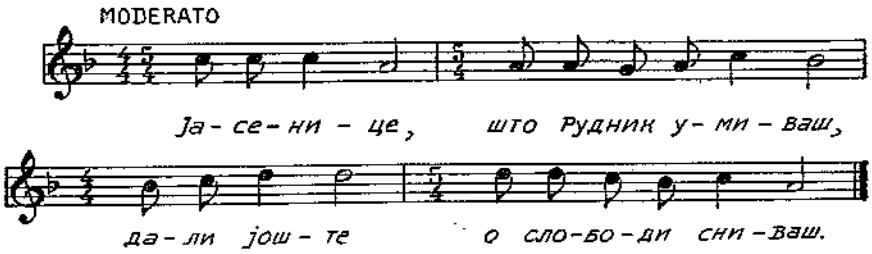

Сећаш ли се оних лепих дана
Кад је било пуно партизана?

А кад они далеко одоше
Слуге швапске у пљачку пођоше.

Бр. 36

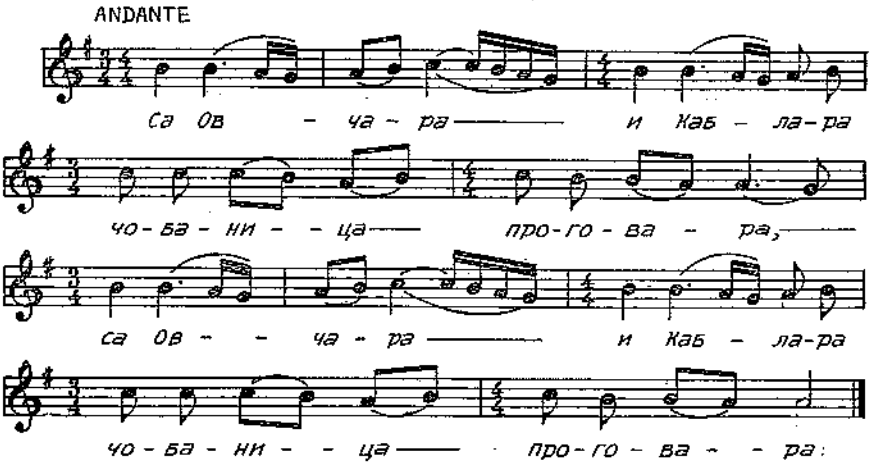

Друже Тито бјела лица,
Кад ћеш доћи до Ужица?

Кад ћеш доћи у Ужице
И довести јединице?

Друже Тито, прими наске
У редове партизанске.

Бр. 37

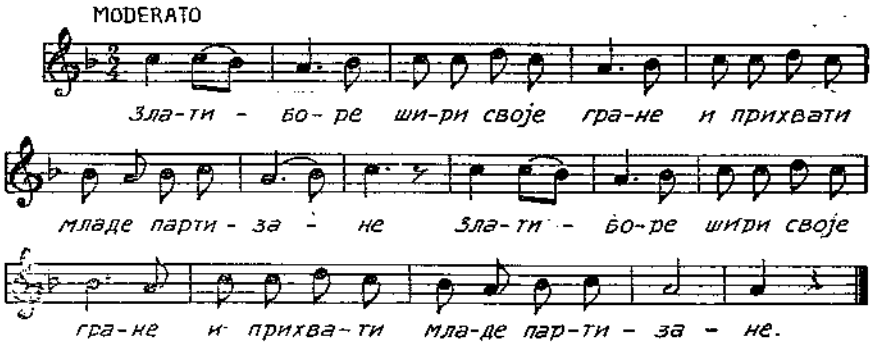

Мила мајко, ти не рони суза,
Лепо стоји партизанска блуза.

Свакој мајци треба да је дика
Која има код Тита војника.

Бр. 38

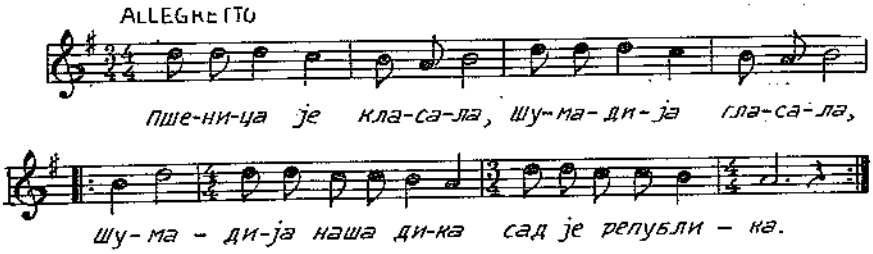

Срп и чекић челични
Дају хлебац пшенични,

Срп и чекић то је значка
Радничко сељачка.

Бр. 39

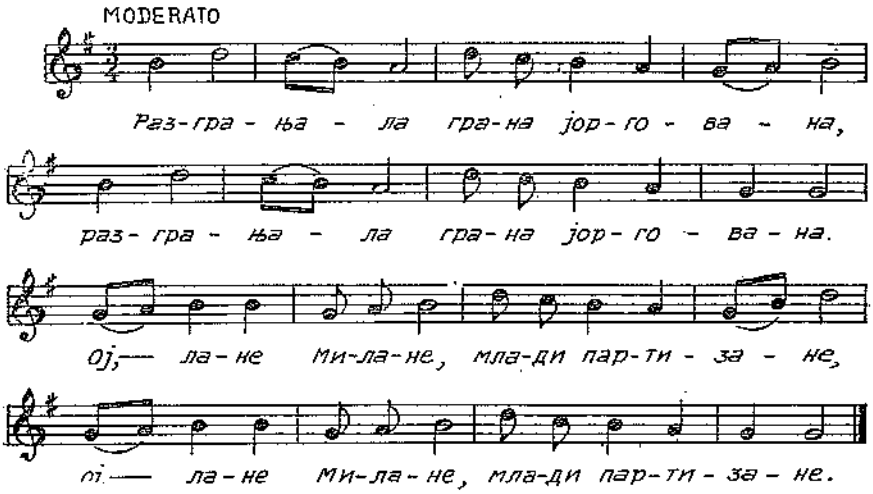

Под њом седи чета партизана.
Ој лане Милане, млади партизане!

У руци им пушке од мегдана,
Ој лане, Милане, млади партизане!

Бр. 40

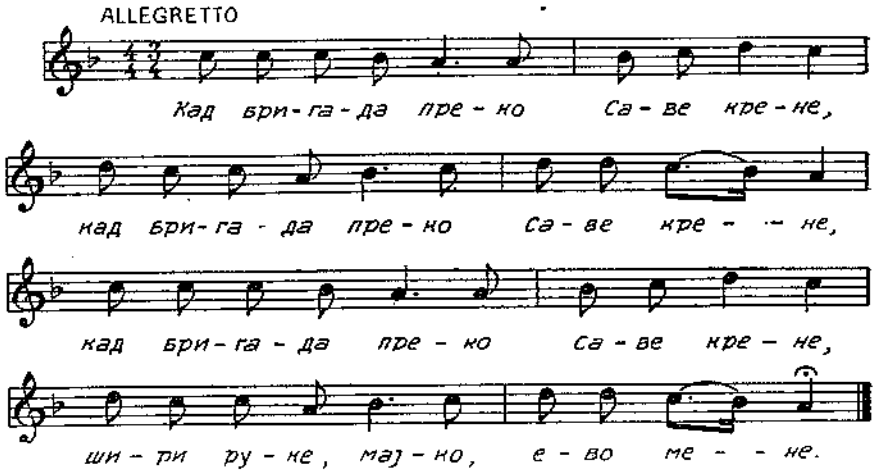

Ево теби сина из далека,
Изграђена новога човека.

Бр. 41

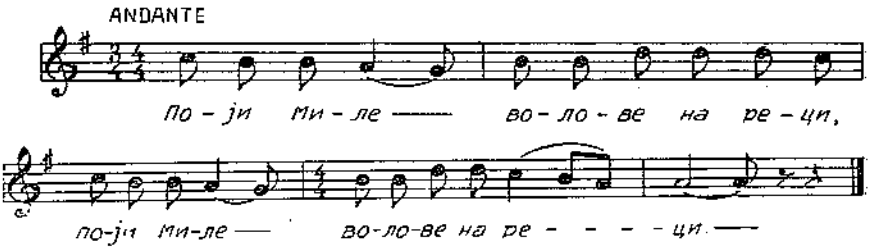

На дешњаку меденица звечи,
Иди, Миле, волове нарани
Сутра ћемо орати на страни
Где пролазе дични партизани,
Партизани мало-јастрепчани

Бр. 42

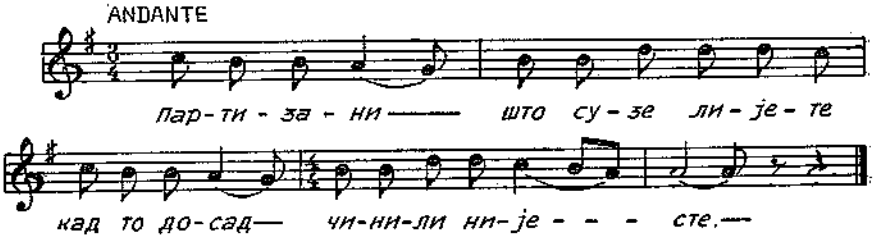

Нема нама поноса и наде,
Погибе нам командант бригаде.

Нема нама хероја и тића,
Из Топлице Ратка Павловића.

У борби је с фашистима био
Па је млађан живот изгубио.

Стари борац из шпанскога рата
Борбу води с генералом Франком.

На Мадриду ране задобио,
На Власини живот изгубио.

Црна Траво, не бијелила се,
Ви Бугари не веселили се!

Ој, Власино, боље да пропаде,
Но што Ђићка хероја нестаде.

Падај, Ратко, ал' ће и то бити:
Наше ће те пушке осветити.

— Пример бр. 43 — „Горо ле, горо зелена" — мелодија је македонске песме „О Гоци Делчеву", коју су научили од кумановског одреда с којим је црнотравски одред једно време био заједно. Песма је спевана поводом погибије Мирка Сотировића, народног хероја из тог краја, који је погинуо 1943 г. код Врањске бање на Дугој Луци.

Бр. 43

Записано по певању Јована Милошевића и Васе Смајевића из Лесковца. Текст саставио Васа Смајевић 1943 године. по угледу на песму „О Гоци Делчеву", коју је чуо од Кумановског одреда.

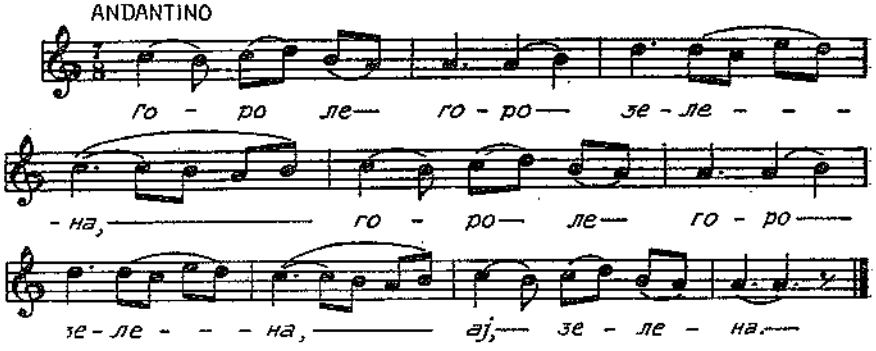

Прошла је чета у зори
И нестало је, мори, у гори.

Тужно се чета креташе,
Пред четом Мирка немаше,

Синоћ га крвник покоси
На Дугој Луци на коси.

— Пример бр. 44 — „Песма о херoју Луну". Ова песма говори о трагичном удесу Луна Миловановића, који је враћајући се из Босне 1944 г. на домаку своје куће изгубио живот. Погинуо је између села Горјани и Узића (код Ужица).

— Пример бр. 45 — „Цветај ружо" — песма из Шумадије.

с) Стране мелодије са прилагођеним текстом. Ево примера за ову врсту песама:

Песма Ваљевског одреда „Наша чета" — је по мелодици руска, а препевао ју је Миша Дудић. (Види пример 29).

Песма Краљевачког одреда — је мелодија бугарске песме о Христу Ботеву. (Види пример бр. 30).

„На шајкачи везем петокраку" (Пример бр. 46) — мелодија је познате руске песме „Кађуша" — настала у Црној Трави.[7]

— Пример бр. 47 — „Партизан сам, тим се дичим" — ово је песма руских партизана из 1917 године.

— Пример бр. 47а) — „Партизане наше" — мелодија дошла до нас преко наших шпанских добровољаца.

У народно-ослободилачкој борби било је песама из затвора и логора. Оне се одликују својим тоном бескомпромисне борбе против непријатеља и служиле су у затвору да јачају дух оних који су углавном чекали да буду одведени на стрељање.

— Пример бр. 48 — „У Управи града" — ова песма настала је 1942 године у затвору на Обилићевом венцу у Београду. Ову песму су могле без бојазни да певају пред гестаповским стражарима, јер је њена мелодија била познате песме за време окупације „Лили Марлен".

— Пример бр. 49 — „Бањичанка" — спевана у логору на Бањици. Ову песму ми је певала Вера Савић. Песму је научила од своје мајке Евице Ђурчић, која је била у логору од 1941—1943 године. Ову песму је по њеном мишљењу спевала познати борац Јелена Ћетковић и послала је извезену на марамици својој мајци када су је одвели на стрељање.

— Пример бр. 50 — „Топчидерски зрели патлиџани" — спевана је у ћелијама београдске Управе града.

---

[7]) Ову и друге песме из јужноморавског и кукавичког одреда певао ми је Јован Милошевић из Лесковца.

Бр. 44

Записано по певању Мила Милосављевића из Лунетовог Села.

I. ВЕРЗИЈА

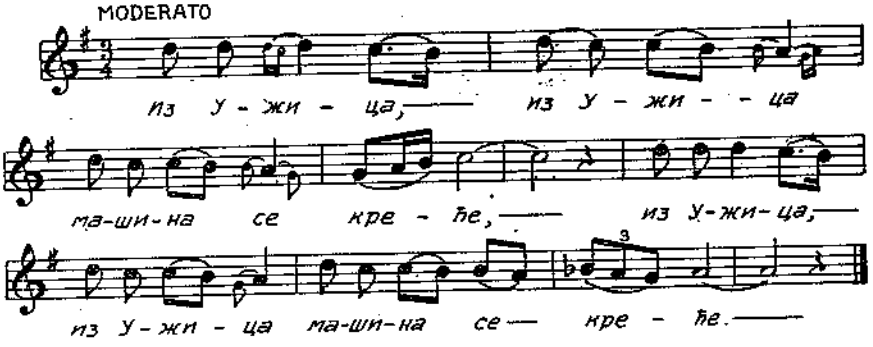

II. ВЕРЗИЈА

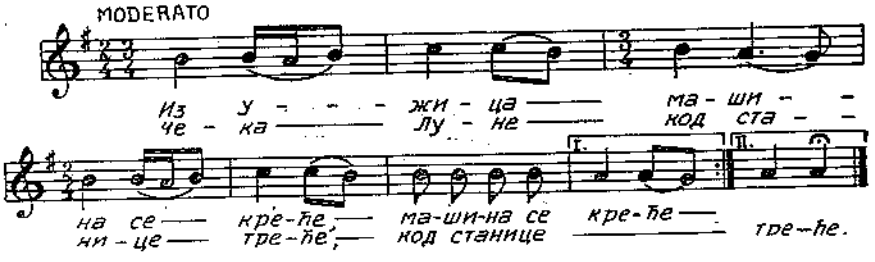

Кипа пада млака из облака,
Ту нам паде неколко јунака.

Пушка пуца, митраљези косе,
Рањен Луне, другови га носе.

Кад су дошли селу на помолу,
На помолу селу Добродолу,

Рањен Луне моли свог другара
Да му дође јадна мајка стара.

Један се је другар одвојио
Па је старој мајци говорио:
"Остав', мајко, кућу и имање
Па ти хајде Луну у сретање.

Луне ти је допануо мука,
Ранила га та душманска рука.

Код Бурлића ту је логор био
Где је Луне душу испустио.

Иди, мајко, кажи српском роду
Да је Луне пао за слободу.

Јао, Луне, наша миладико,
Не може те заборавит нико.

Аој, Луне, увенуло цвеће,
Ужице те заборавит' неће.

Бр. 45

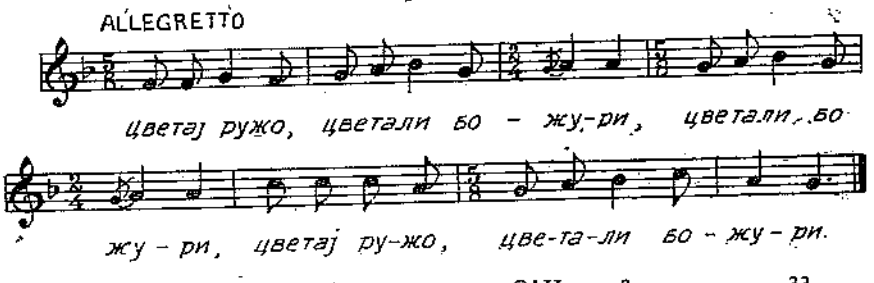

Милосаве, са четом пожури.
Нове сам ти чарапе исплела
Да их нема у четири села,
Танке плаве, партизанске праве,
Плаве боје да ти лепше стоје.

Бр. 46

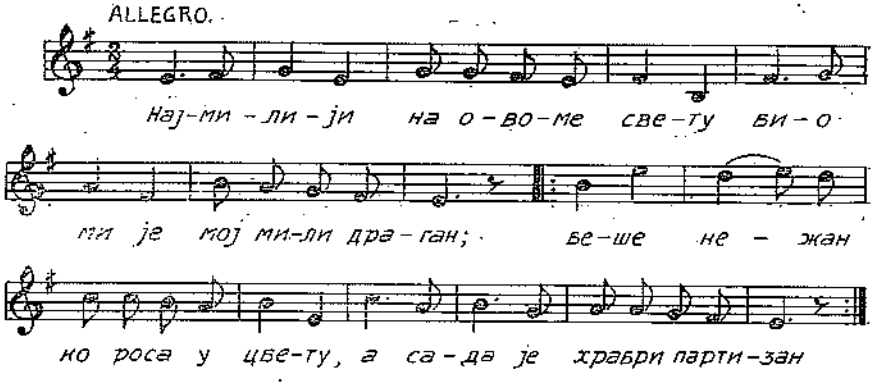

Бр. 47

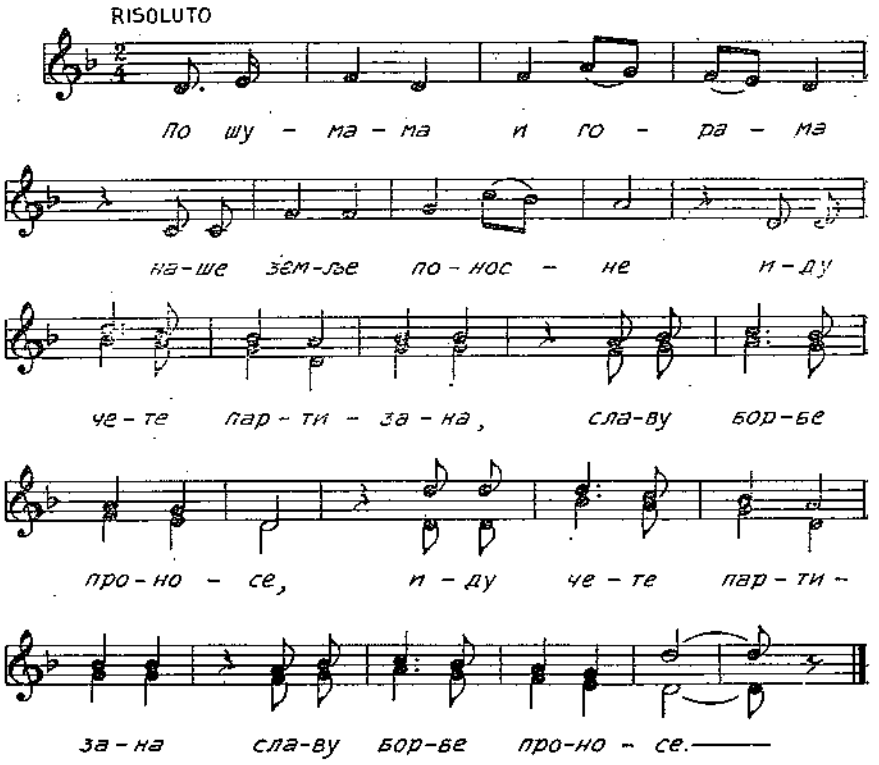

Нека знаде душман клети
Да ће код нас сломит врат.
Прије ћемо ми умрети
Него своје земље дат.

Црне хорде нас не плаше,
Крв херојска у нам' ври,
Ми не дамо земље наше
Да је газе фашисти.

Згазит' ћемо издајице
И прихватит' љути бој,
Спасит куће, оранице,
Ослободит' народ свој.

Бр. 48

Записано по певању другарица
Наранџић и Павлов из Ваљева.

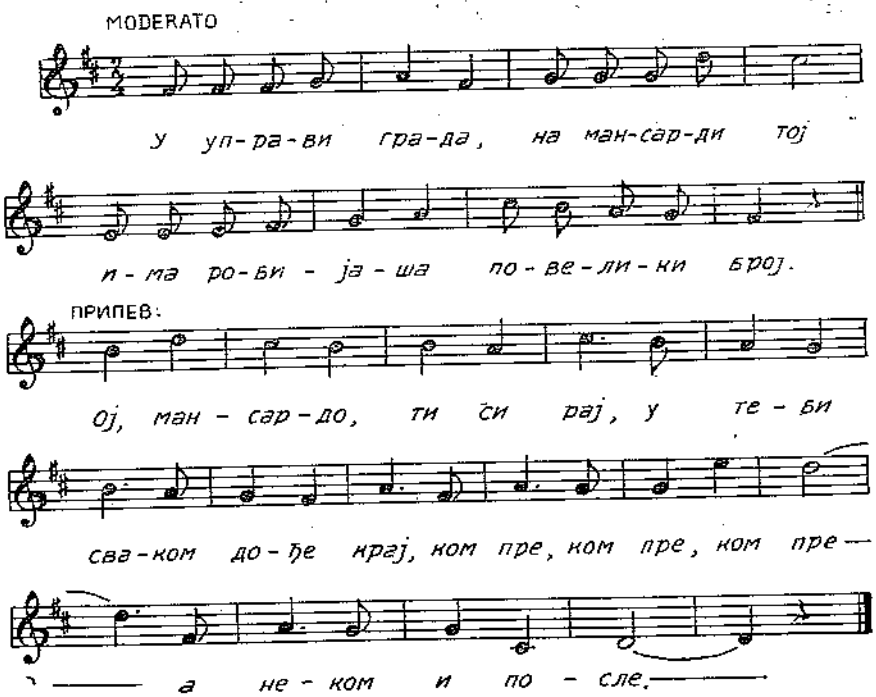

На источном фронту стално пада снег,
Хитлерове банде нагнуле у бег,

Падај снеже, покри тле,
Нек Хитлер плати главом
Што пре, што пре, што пре!

Бр. 49

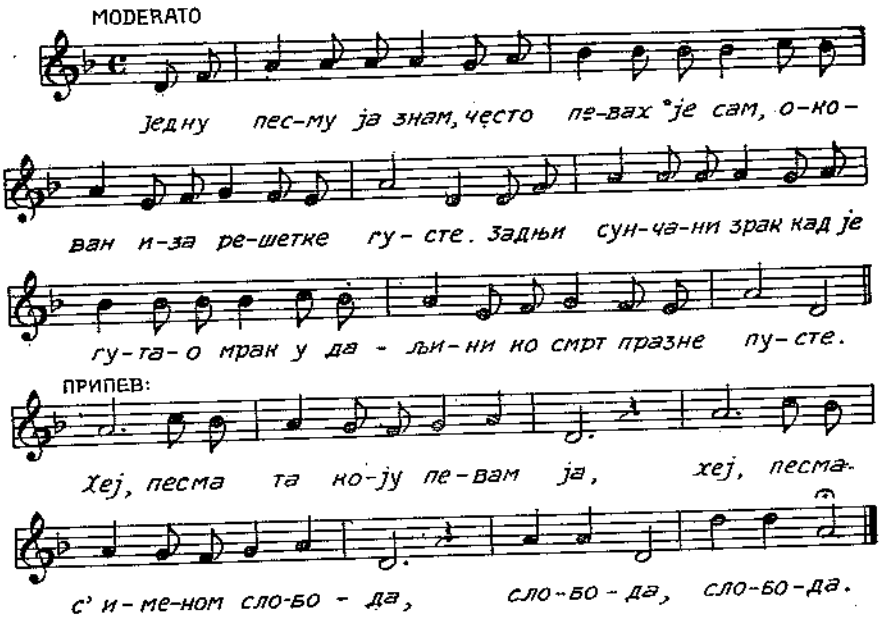

Тешких окова звек,
Болних другова јек
Песма је у даљини слана
Тамо где другови
Више нису робови
Крвавог тиранског капитала

Прийев

Радни диже се свет,
Баца већ оков клет,
Бој одлучни, бој победни води.
Сад је дошао дан
Да се оствари сан
Песме моје, песме о слободи.

Прийев

Бр. 50

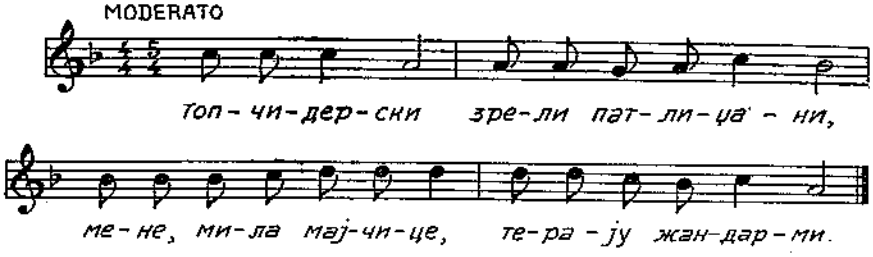

Терају ме до Управе пусте,
Брица шиша, мајчице, моје косе густе,
Пред ћелијом млади каплар стоји,
Он ми, мајчице, кундаком ребра броји.

Управа је циглом ограђена,
Из Управе мајчице нигде излаз нема.
У Управи подови од цигле,
На вратима, мајчице, катанац и ринглe.

У Управи вашке и стенице
Па ми пију мајчице моје бледо лице.

Над Управом црн се барјак вије,
Умро један другар не зна му се име.

Наша радничка револуционарна песма, дакле, у првим својим данима, напоредо са стварањем и организовањем радничког покрета, носила је све знаке и недостатке првонастајања. Доцније, стварањем организованог одреда — Комунистичке партије, рад и на томе пољу добија све јаснији облик. И док у првим данима носи печат угледања на иностране песме, касније и наше стваралачке снаге долазе до изражаја, а нарочито у периоду од 1936 и 1937 године, да би се за време народне револуције развиле потпуно и опевале сваки важнији догађај из ње.

Овај кратки и сумарни преглед борбене и револуционарне радничке песме у Србији, само је један део од онога што још постоји неприкупљено и неиспитано. Ако овај напис буде потстрек за даљи рад на овоме пољу, у потпуности је постигао свој циљ.

Résumé

DJORDJE KARAKLAJIĆ

LA POÉSIE OUVRIÈRE RÉVOLUTIONNAIRE EN SERBIE

L'auteur communique les résultats de ses premières recherches faites de la poésie révolutionnaire qui s'est développée en Serbie avec le développement de la classe ouvrière. Il publie les exemples les plus caractéristiques de cette poésie et en donne une classification historique, prenant en considération les éléments mélographiques de cette poésie. L'auteur souligne aussi le fait que la poésie révolutionnaire serbe dans son évolution faisait et fait partie intégrante du dévoloppement de la poésie révolutionnaire yougoslave et internationale en général.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

САВА ВУКОСАВЉЕВ

ДАНАШЊА СРПСКА РЕВОЛУЦИОНАРНА ПЕСМА У ВОЈВОДИНИ

Данашња револуционарна песма у Војводини настала је у радничком покрету и има свој одређен садржај, уметнички облик и изразито борбену културну сврху. Будући да се радничка класа у Војводини

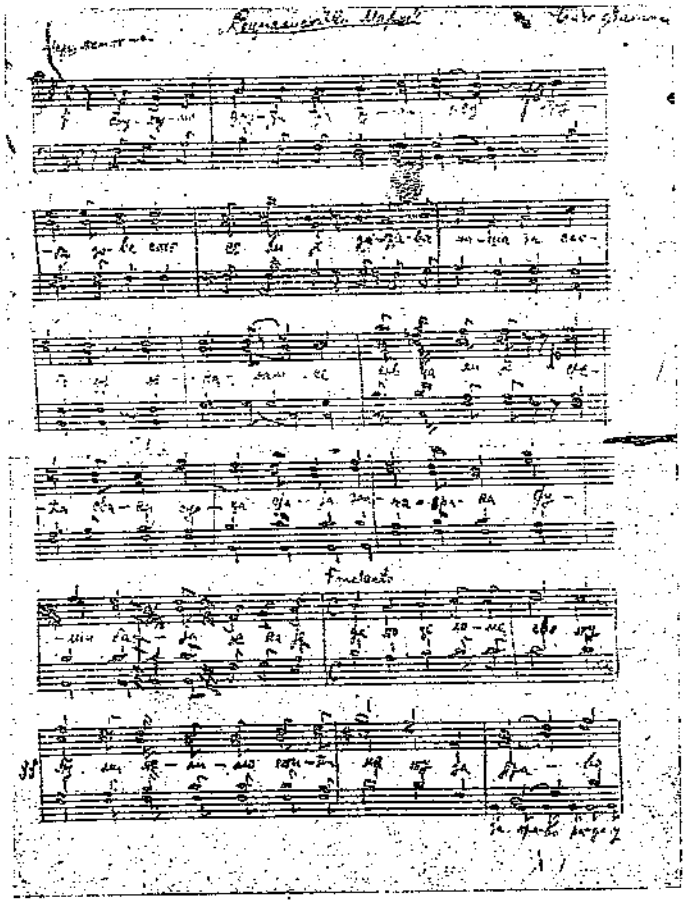

Сл. 1а

почела стварати крајем XIX и почетком XX века, када је Војводина била у саставу Аустроугарске монархије, раднички покрет у њој на почетку свога развоја носи сва обележја Социјалдемократских партија које су у то време у монархији деловале. Интензивнији рад код српског радништва у Војводини настаје доласком Васе Пелагића и Светозара Марковића 1872 године у Нови Сад. Са социјалистима у Војводини —

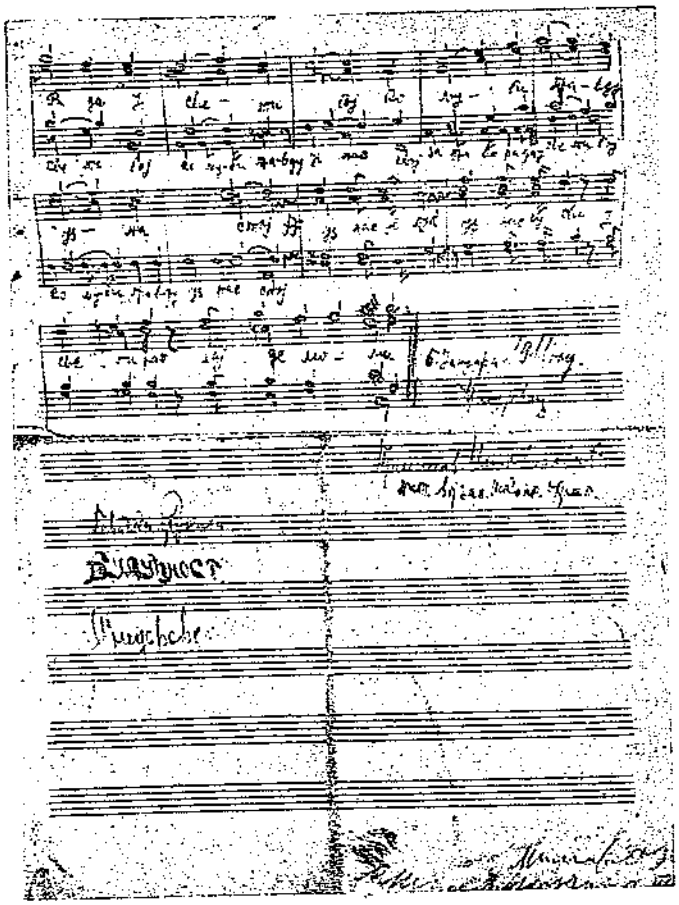

Сл. 1б

на челу са Ђоком Мијатовићем — покреће се и први социјалистички лист „*Једнакост*". Од 1904 године, када је основан посебан *Српски одбор* у оквиру Мађарске социјалдемократске партије, почиње интензивинија веза са радничким покретом у Србији, како на политичком тако и на културном плану. О тим везама говоре и две песме које сам нашао у заоставштини Марка Нешића, а то су: *Социјалистички марш* (сл. 1а и б) и *Песма о осмочасовном радном дану*. (сл. 2а и 2б), Обе ове песме штампане

су у *Штутгарту* у Зборнику социјалистичких песама које су у то време певане широм Аустроугарске. Интересантно је међутим да су их Војвођани добили (у српском преводу) 1911 године из *Крагујевца* и тек тада их уврстили у програме радничких невачких друштава.

Уједињење Социјалдемократских партија на Конгресу 1919 године повезује коначно и пролетаријат Војводине са осталим народима Југославије у борби за остварење заједничких циљева.

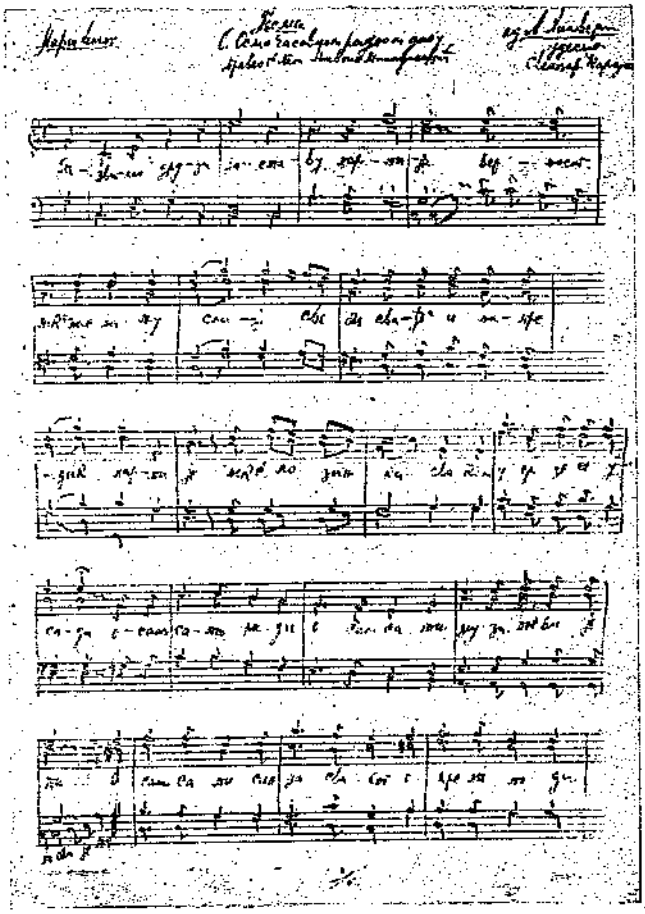

Сл. 2а

Паралелно са борбом за остварење својих идеала, радничка класа делује за све време свога рада као општи друштвени фактор. Она је у различитим формама радила и на изградњи своје одређене, класне и напредне уметности, при чему је песма одиграла веома значајну улогу. Та настојања су била нарочито јака пред Други светски рат, када је радничка класа, предвођена Партијом, водила тешку и непоштедну

борбу против буржоазије и својих класних непријатеља, и када су у нашем друштву сваким даном јачале напредне и револуционарне снаге.

У таквим условима рађала се песма која је била адекватни одраз настојања радничке класе. Тематика у њима је отуда истоветна са програмом Партије на одређеним етапама.

Револуционарна песма у Војводини — настала у току борбе за идејно јачање пролетаријата — у почетку развоја радничке класе,

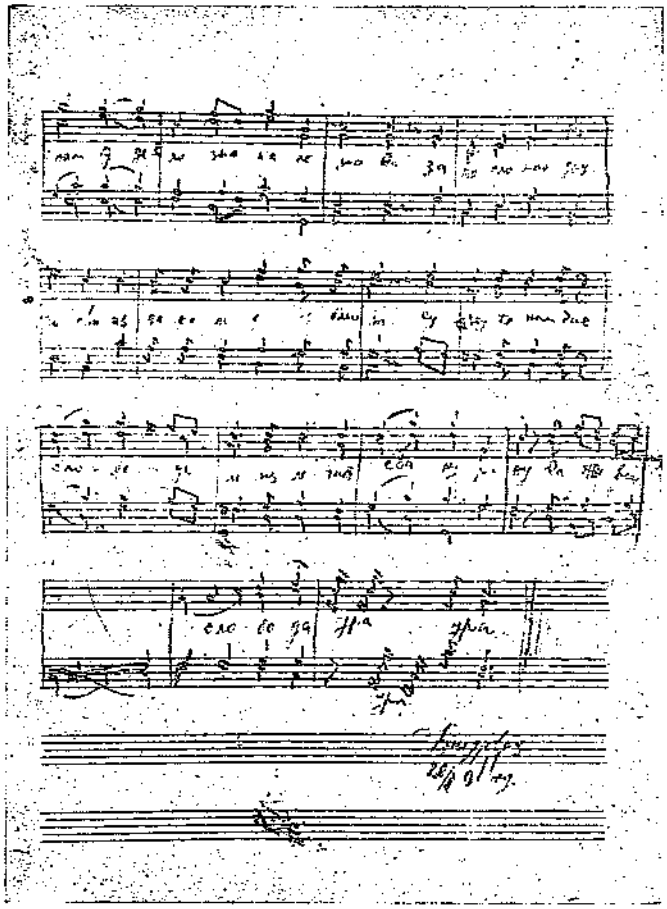

Сл. 26

носи опште обележје социјалдемократске мисли Она се пева махом у радничким културним друштвима и разним радничким скуповима, а носи опште обележје борбе радничке класе. То су у првом реду: Интернационала, Марсељеза, Социјалистички марш, Раднички марш, Песма о осмочасовном радном дану, Радничка химна, У зору, и друге. Но већ прве борбе радничке класе Војводине са буржоазијом,

доносе и нову садржину у песмама, везану за конкретне догађаје. Тако, например, настаје и песма штрајкача (једна од првих) пољопривредних радника у Меленцима 1907 године, а која је испевана у типичном војвођанском колориту:

ПЕСМА ШТРАЈКАЧА ИЗ МЕЛЕНАЦА* 1907 ГОД.

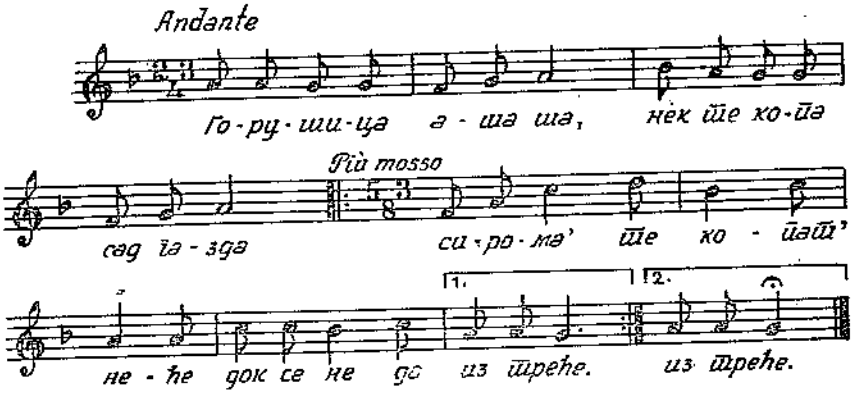

Период прогона напредних снага такође је обележен стварањем нових песама. О томе говори и ова песма забележена у Делиблату у Банату.

ПЕСМА РОБИЈАША

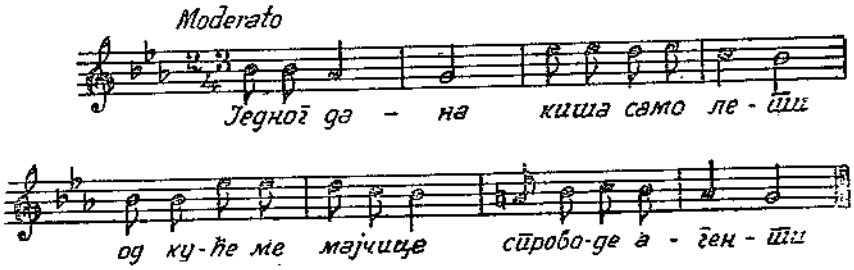

Спроводе ме до тамнице пусте,
Да ми секу мајчице моје косе густе.
Тамница је жицом ограђена,
Мила моја мајчице, нигде излаз нема.
Горе вода, а доле су цигле,
На вратима мајчице, катанци и ринглe,
Горе тама, а доле је воде,
Мила моја мајчице, жељна сам слободе.
Тамница је крај земунског моста,
Мила моја мајчице, ту ми младост оста.
Озго тама, а доле су мрави,
Мила моја мајчице ти ме заборави.
У пролеће кад зумбули крећу,
Мила моја мајчице, ја ти доћи нећу.

* Текст песме објављен у новосадском Дневнику. Објавио га је Драгољуб Кеврешан из Меленаца.

Напредни синови радничке класе и у затворима нису клонули. Из казнионе у Сремској Митровици долазе звуци нових песама које бодре и дају снаге и вере у бољу будућност. Ту настаје и најпознатија револуционарна песма „*Митровчанка.*“

МИТРОВЧАНКА

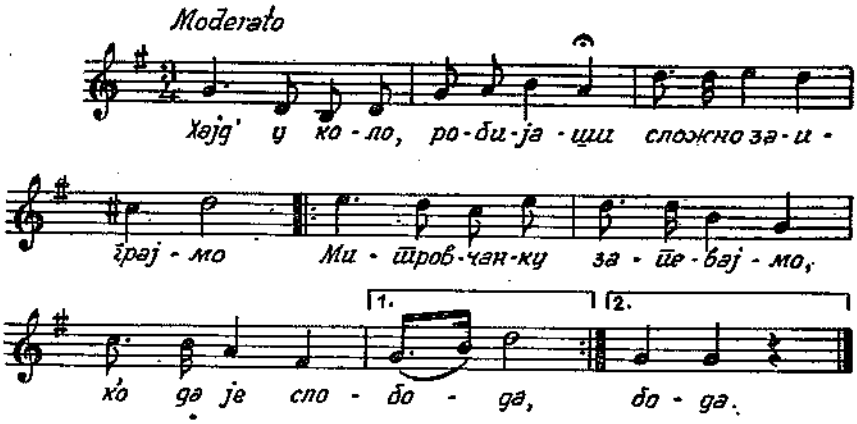

Дворана игара наших
Тамница је хладна.
Красе је црвени знаци
И одела тамна.

Тело наше оковано
Са болом се креће
али дух наш чио здрав је
док окови звече.

Кроз решетке песма с ори,
Ко да је слобода.
Мисли наше, осећаји
Жеље су народа.

Многе нам је од другова
Тиранин уништио.
Слава њима, борбом ћемо
Да их осветимо.

А кад дође дан слободе,
Чујте робијаши:
Певаћемо Митровчанку,
Без окова наших.

Поред Митровчанке потребно је истаћи и песму „*Набрусимо косе*“ која је такође настала у Митровачком затвору 1937 године, а испевао ју је Милан Аших, користећи за њену мелодију један пољски напев. Песма је испевана на словеначком језику, али је дат и њен српскохрватски текст, који је уствари — по садржини — нова песма на исту мелодију и гласи:

НАБРУСИМО КОСЕ СЕЉАЦИ СА ПОЉА

Пољски напев приредио Милан Аних

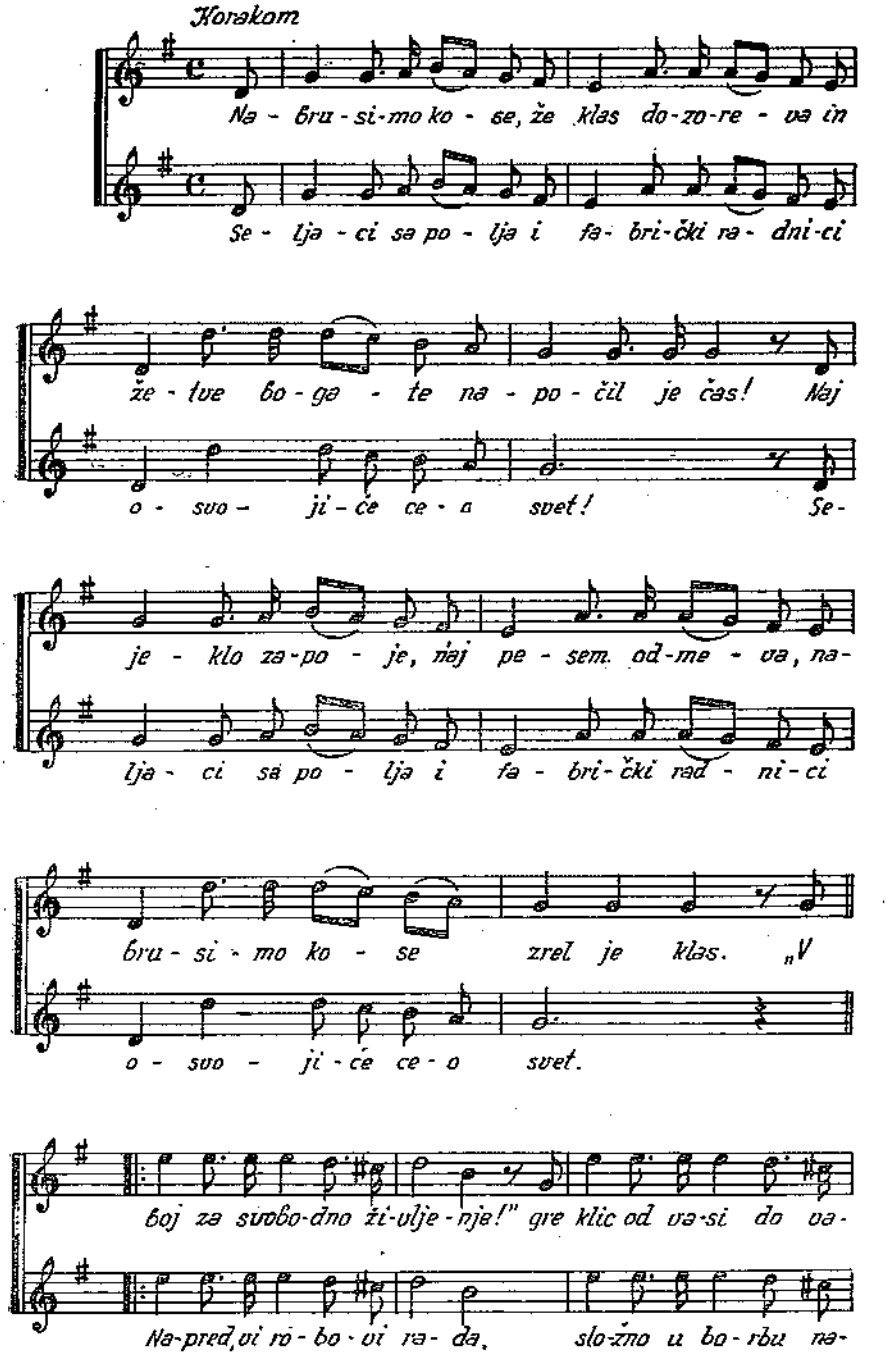

si, „ker si - cer nas ča - ka - ta su - žnost, trplje - nje za
pred! No - si - te pre-ko po-lja no - si - te pre-ko mo-ra
Ra - dni - ci se-la gra-da, cr - ve - na a - van-gar-da,
nas več iz-bi - re dru-ge ni!" „V dru-ge ni!"
bar-jak re-vo-li - ci - je. je.
o - svo - ji - ce ce - o svet svet.

Даљи догађаји и распламсавање борбе за радничка права давали су све новије и новије садржаје. Број револуционарних песама нарочито је евидентан у периоду између 1935 и 1941 године, када Партија свој рад нарочито усмерава на радничка уметничка друштва. У то време на репертоару ових друштава у Војводини налази се око 40 песама са револуционарном садржином. Ове песме су певане на разним приредбама, као и на скуповима радничке омладине, излетима и разним другим манифестацијама.

Иако је добар део ових песама компонован и мада су појединци знали и њихове ауторе, оне су примане као плод народног стваралаштва, а не као индивидуални песнички и композиторски израз. Оне су живеле као народне. Певане су већином унисоно или у народном двогласу, попримивши на тај начин народно — фолклорно обележје. Например: Песма раду, коју је компоновао Г. Горанов, дајући другој и четвртој строфи нову мелодију, како се из приложене партитуре види

ПЕСМА РАДУ

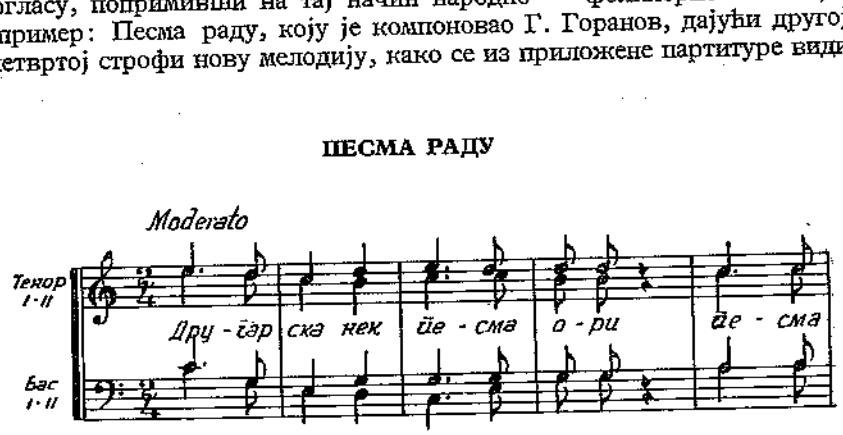

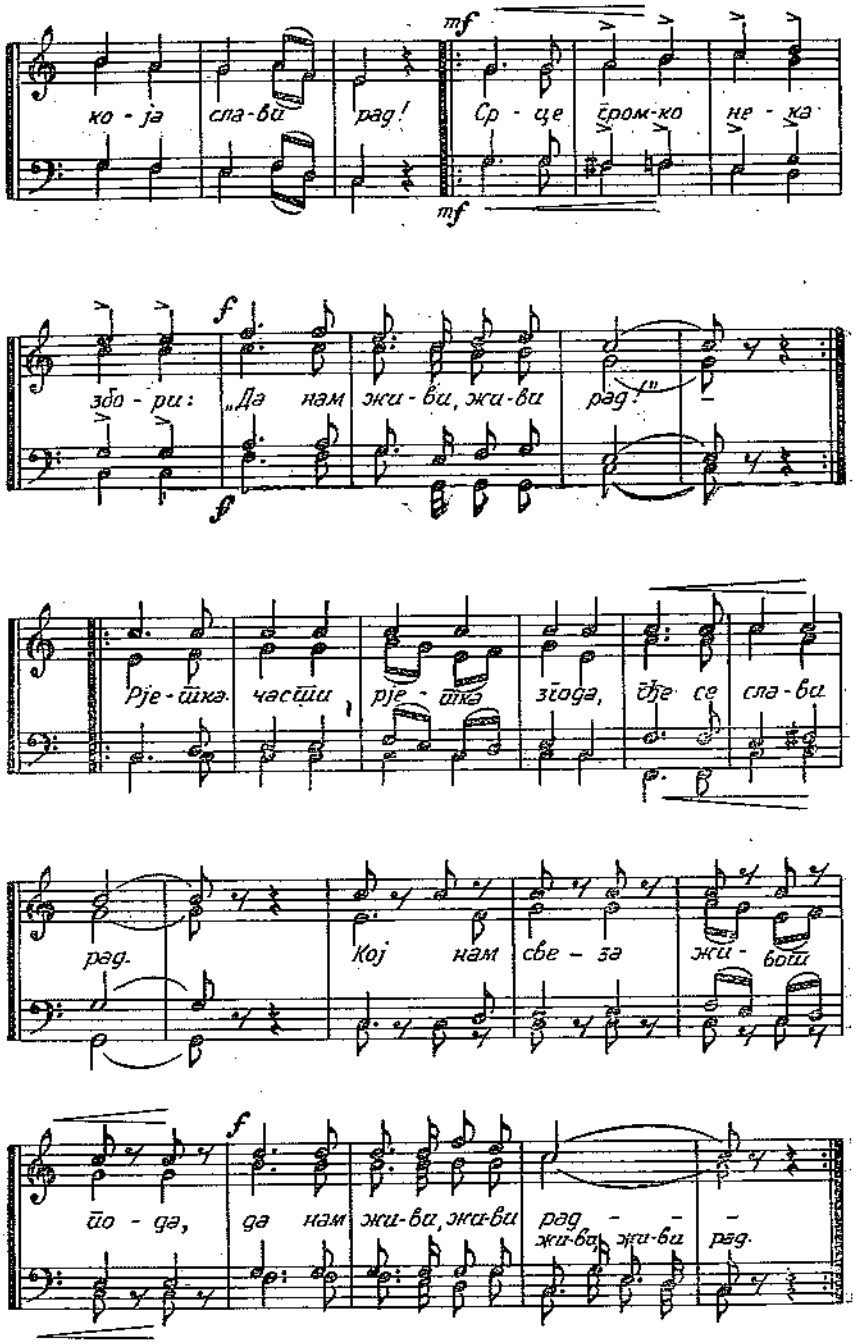
mf
ко - ја сла-ви рад! Ср - це бром-ко не - ка
mf
f
зво - ри: „Да нам жи - ви, жи-ви рад!"
f
Рје - шка части рје - шка згода, ђе се сла - ви
рад. Кој нам све – за жи - вот
f
то - да, да нам жи-ви, жи-ви рад – –
жи-ви, жи-ви рад.

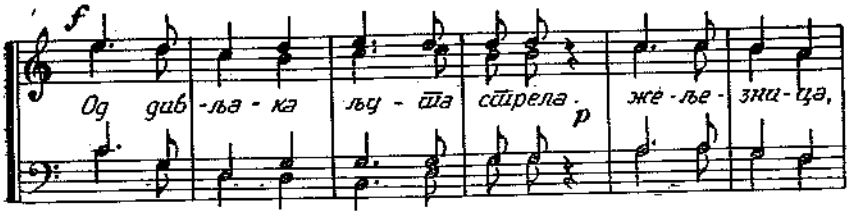
f
Од див-ља-ка љу-ша сирела.
p
же-ље-зни-ца,

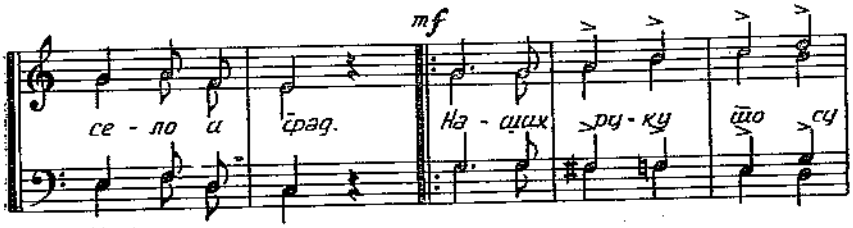
се-ло и град.
mf
На-ших ру-ку шо су

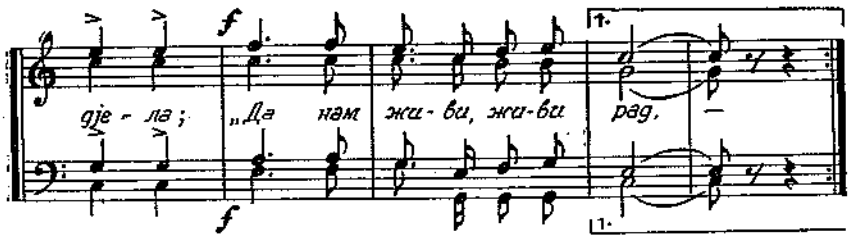
f
дје-ла; „Да нам жи-ви, жи-ви рад, —
1.
f
1.

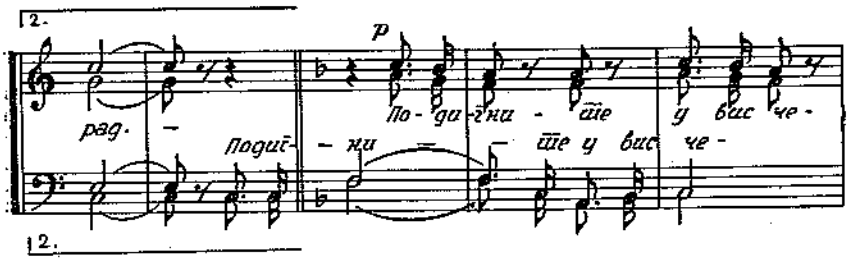
2.
p
рад. — По-ди-гни-ше у вис че-
Подиг-ни — ше у вис че-
2.

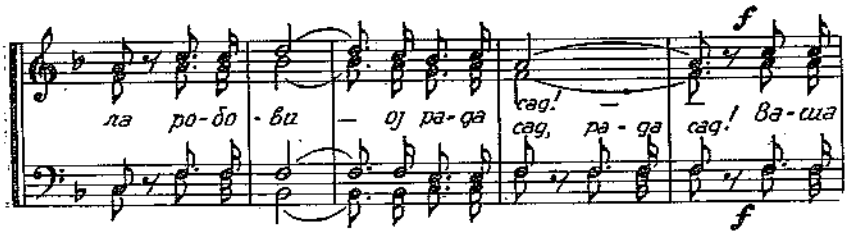
f
ла ро-бо-ви — ој ра-да сад! — сад, ра-да сад! Ва-ша
f

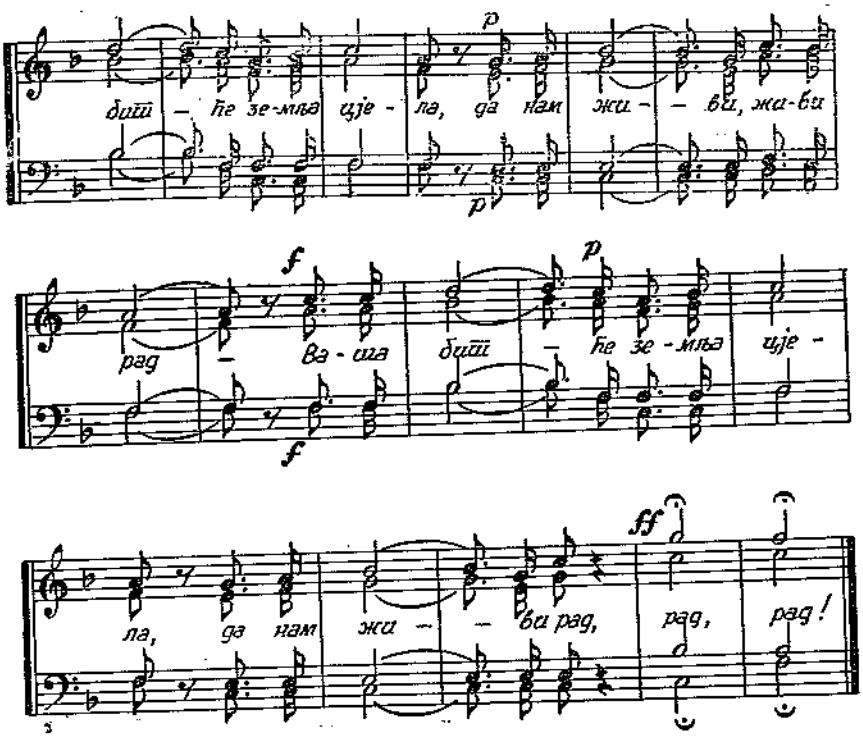

У дивљака лук и стрела,
железница, село град,
То су наших руку дела,
Да нам живи, живи рад.

Подигнимо у вис чела,
ми робови рада сад.
Наша биће земља цела,
Да нам живи, жив рад.

задржала се као песма са једном мелодијом, тј. мелодијом прве строфе, на коју су певани сви текстови.* Иста песма је имала и још једну варијанту, која је штампана у Радничким новинама 1912 године.

ПЕСМА РАДУ

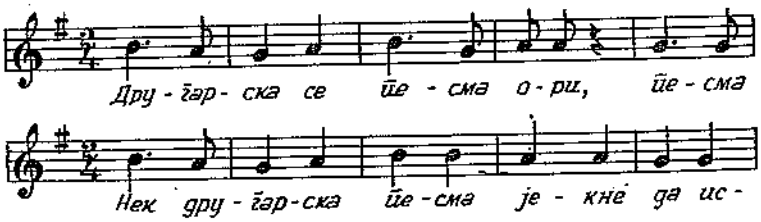

* Рукопис партитуре нађен је у архиви Радничког певачког друштва у Суботици. Изводила се од 1921 године на бројним приредбама овога друштва.

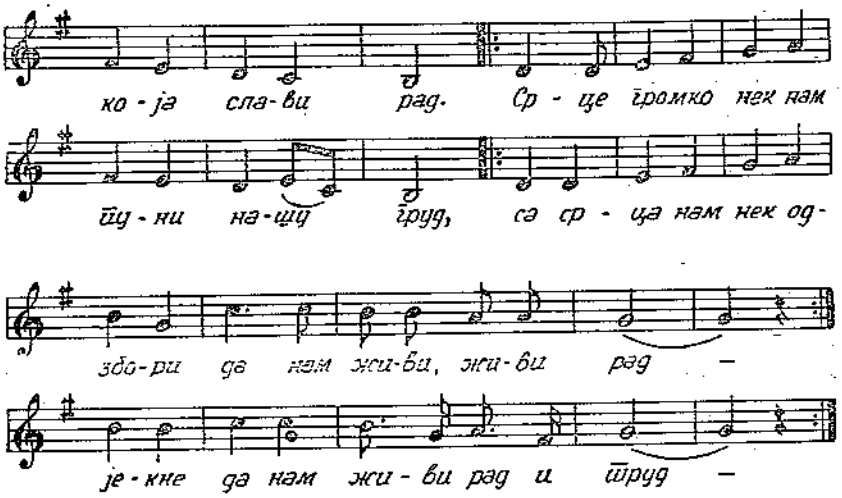

Револуционарне песме су преношене усменим предањем и отуда се сусрећу њихове бројне варијанте.

На културној традицији револуционарне песме рађа се у току народне револуције нова — борбена — партизанска песма, која је донела нове садржаје, јачала дух бораца и уливала снаге да се истраје у борби до коначног ослобођења и остварења боље и срећније будућности наших народа.

Ево једне од првих партизанских песама које су певане у Првом фрушкогорском одреду. Она је штампана у првом броју првог партизанског листа „*Фрушкогорски партизан*" 8-IX-1941 године. Интересантно је да је мелодија песме (коју ми је певао Жика Тадић — један од првобораца) истоветна са револуционарном песмом *Ланци нам се кују клети*, а носи наслов „*Песма фрушкогорског одреда.*"

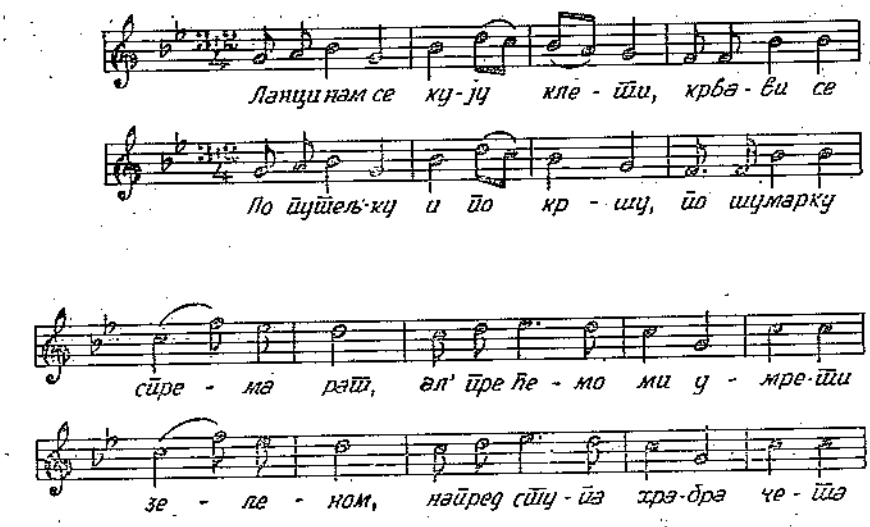

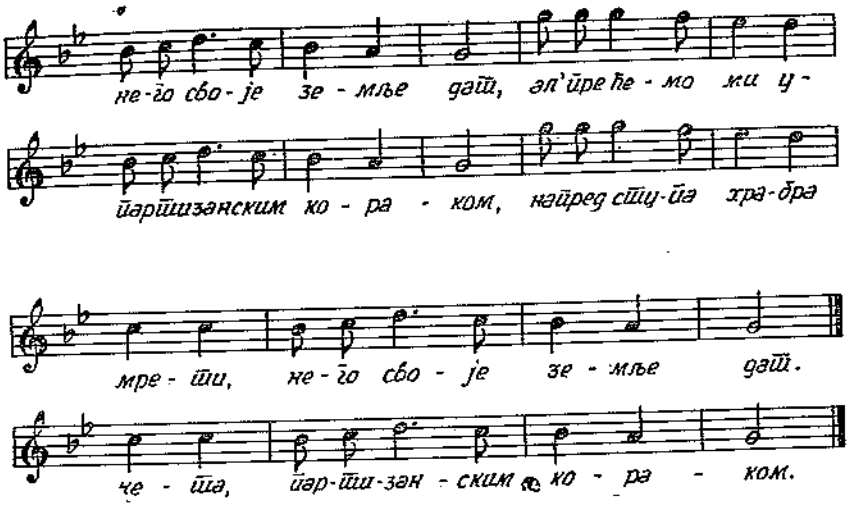

Даљи текст гласи:

Партизани у бој зову
Све сељаке, раднике.
Већ се дижу села сремска,
За слободу она мру . . .

Смрт фашизму крвавоме,
смрт џелату усташкоме.
Нека живи народ Срема,
У свом крају слободном.

Песме које су касније стваране имају такође везе са револуционарним песмама и ослањају се још увек на њихову мелодику, али само делимично. Мелодија револуционарне песме „*Падај сило и неправдо*", коју је компоновао 1907 године Јосип Хаце, на текст Др. Смодлаке, налази се и у борбеној песми „*Куд народна војска пропе*", али само делимично — само првих пет тактова.

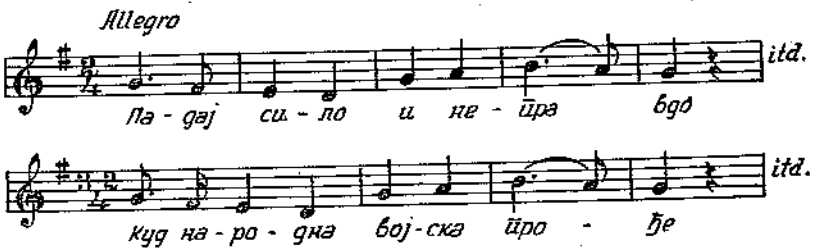

Касније стваралаштво борбених песама се ослања делимично на народну песму као што је случај са песмом „*Кад су сремци кренули*" која је једна варијанта народне игре „*Сељанчица*"

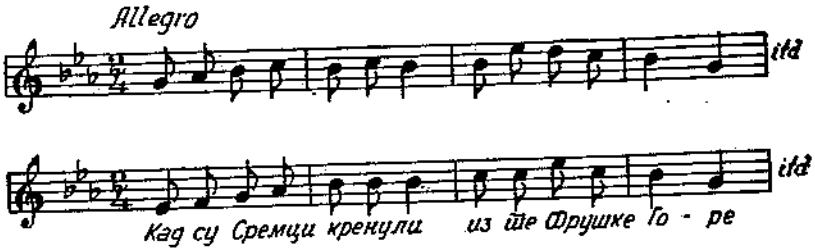

а делом и на грађанску песму, као што показује овај пример:

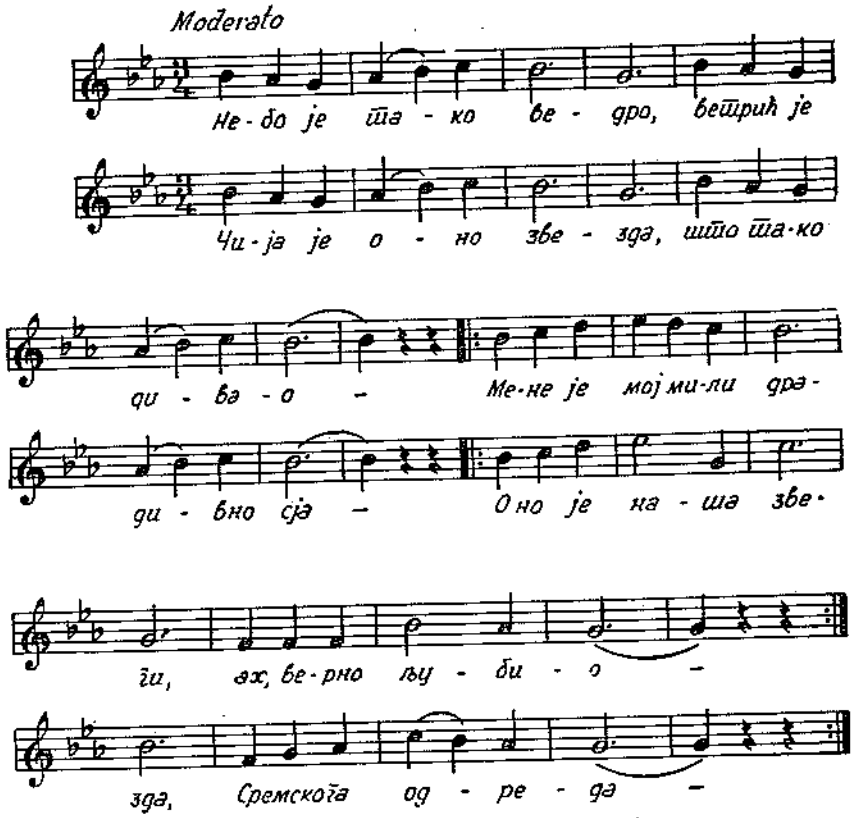

Она је наша нада, она је наше све,
Она нас води путем сигурне победе.

Ој, наша сјајна звездо, што тако дивно сјаш,
Поведи мене младог — где треба ти већ знаш.

Живела народна војска, живео братски мир.
Живео Маршал Тито, другарски командир.

да би коначно добила и свој самостални израз, као што је то у песми: „*Марш* XVI *Војвођанске дивизије*.[1]“

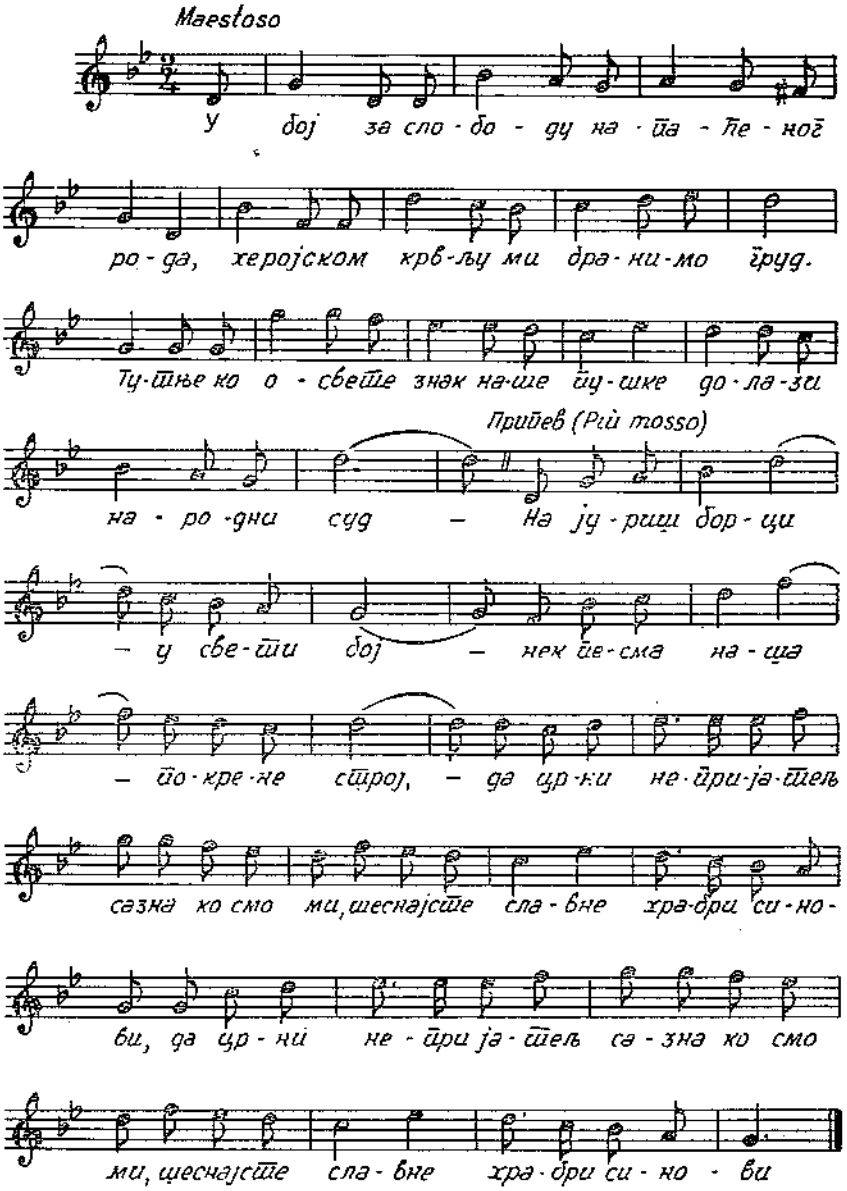

* Песма је настала 1944 године а певана је нарочито много у Уметничкој екипи Главног штаба Војводине.

У пламеном боју окалисмо срца,
У барутном диму сад гледамо ми,
Рађање победе армије нове,
Крв нам у жилама ври. .

Принев: На јуриш борци у тешки бој . . .

Жестоке бојеве водимо славно
Рушимо силом фашистичку јар,
Челичном руком несломљивом вољом
Води нас друг Каменјар.[1]

Принев: На јуриш борци у свети бој . . .

Ако погледамо садржајну страну борбене-партизанске песме, онда ћемо закључити да је њена основна карактеристика бескрајна љубав према слободи.

То је израз полетне борбености,
јунаштво,
самопрегор,
чиста револуционарна свест,
безгранична љубав према Титу и
топли лиризам, који открива човека
у ратнику.

Поставимо ли питање где су настале борбене песме певане у Војводини, онда морамо рећи да је добар део њихов настао на војвођанском тлу и у Војвођанским партизанским јединицама (преко 20 песама), али да је исто тако велики број борбених песама примљен од бораца из других крајева. Певање словеначких, хрватских, црногорских и македонских партизанских песама током рата, било је истовремено снажна манифестација братства и јединства наших народа. Прелазећи од чете до чете и од села до села, ове песме су добијале и своје војвођанске варијанте. Например: песма „*Нас два брата оба ратујемо*“ настала на мелодији војвођанске *Поскочице* (Мала моја, питај нане твоје) доживела је три своје варијанте.

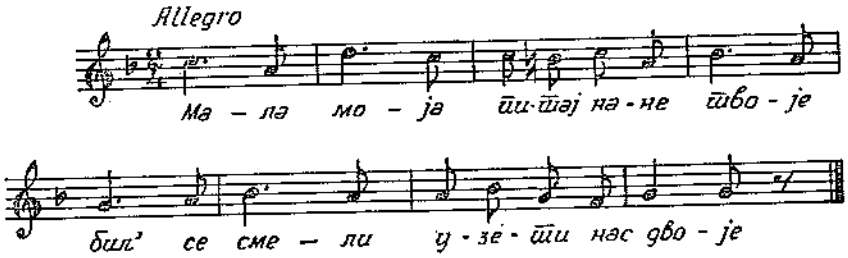

[1] Каменјар је прослављени командант XVI дивизије.

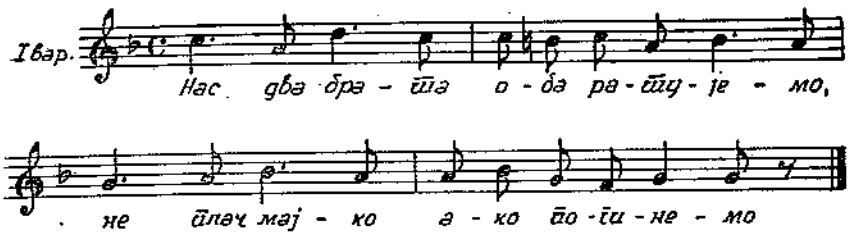

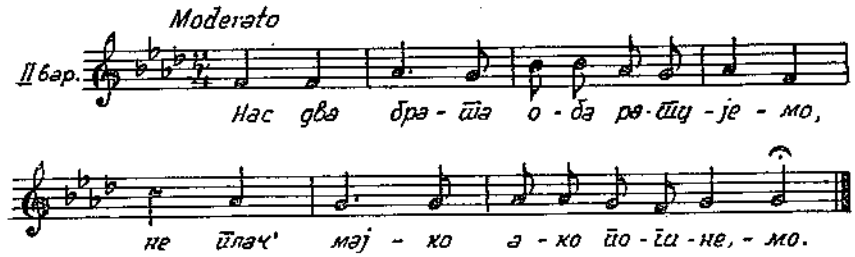

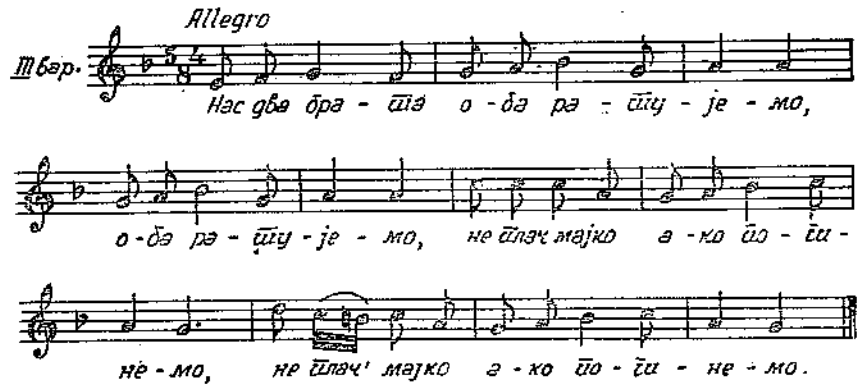

Са формалне стране борбена-партизанска песма у Војводини има претежно облик мале песме, најчешће 8 до 12 тактова.

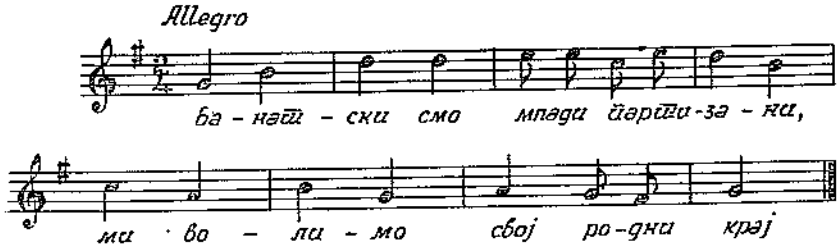

Друга Тита ми смо добровољци,
За слободу народа бијемо бој.

С пушком у руци кроз поља идемо,
Она нам је мати, она нам је дом.

Певају машинке, лепше него птице,
Из бункера наших банатске равнице.

Данас поље сутра село, град,
Бригада ће бити наш одред млад.

Недићеве банде сад више не важе,
Нема више Шпилера, усташа и Драже.

Партизан ће нов живот да спрема
У слободној земљи где фашиста нема.

(Песму је певала Љубица Миланков из Елемира).

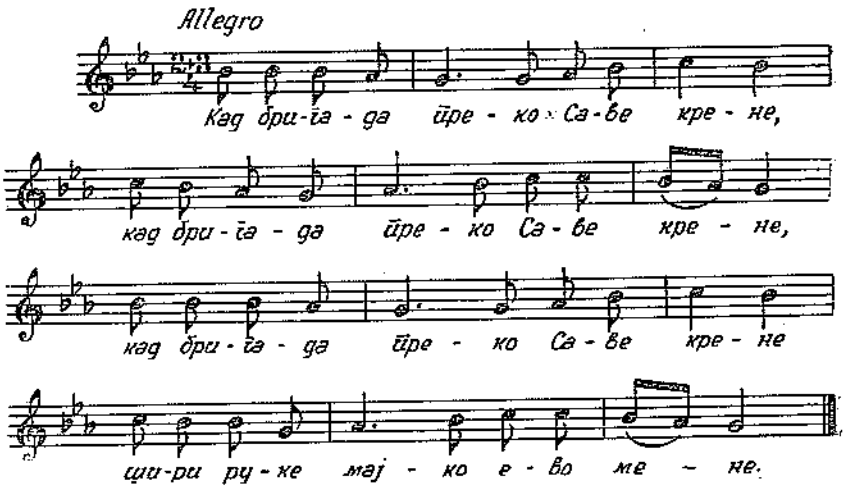

Ево теби сина из далека
Изграђеног новога човека.

Кроз Босну сам мајко бој водио
И за народ свој сам крв пролио.
Борио се за слободу нашу
И тукао Швабу и усташу.

Доносим ти ожиљке од рана
Као доказ великих мегдана:
То је понос народних војника,
Што се боре против издајника.

Бој сам био и књигу учио,
У новог се друга изградио.
Политкома нашег сам слушао
И очима новим прогледао.

С дана у дан у смрт сам гледао,
Ал с бојишта нисам побегао.
Јер народни војник не страхује,
Већ злотвору громко подвикује:

„Почекајте германски крвници,
Почекајте усташки јадници
И сви други наши издајници
Сада суде народни војници!“

Сад долазим из Босне са славом,
Са народном црвеном заставом.
И доносим мир, срећу, слободу,
Поробљеном својему народу.

Певала Љубица Миланков
из Елемира

Мелодијска линија војвођанских борбених-партизанских песама је знатно богатија него ли у песмама пренетим из других крајева. Амбитус им се креће од 4 до 11 тонова. Четири тона има само једна песма „Кад бригада преко Саве крене“ (коју смо напред цитирали). Све остале су мелодиски знатно богатије.

Ритмичка структура им је проста и састављена је претежно од дводела или четвородела, али их има и у троделу, као и у сложеним ритмовима у којима се одмењују: дводел са троделом и (2+3), тродел са дводелом (3+2), често четвородел са троделом (4+3) и петодел са четвороделом (5+4)

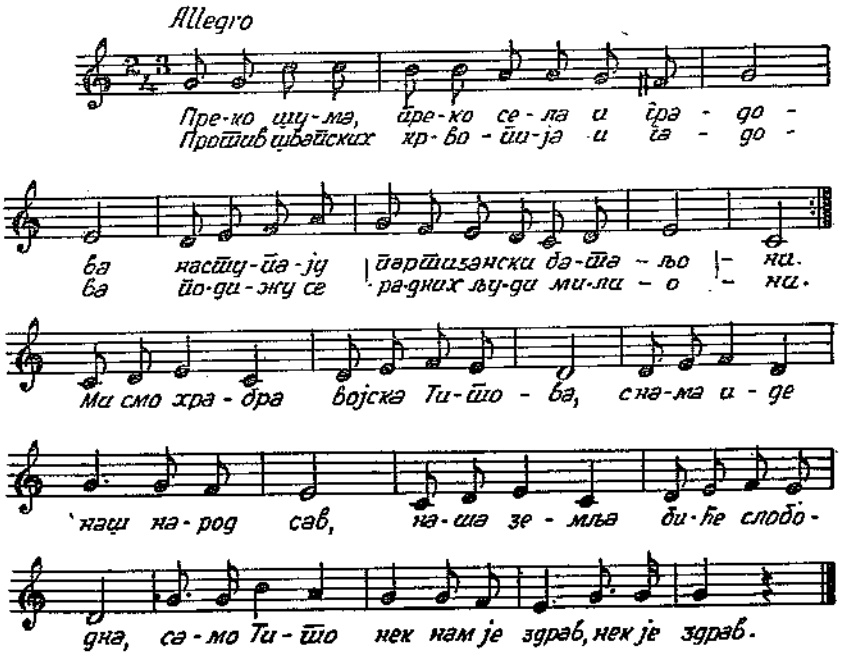

Сваким даном расте партизанска снага,
А падају Хитлер и његове слуге.
Од фашизма неће остати ни трага,
Неће више бити Дражиновске куге.

Припев: Ми смо храбра војска Титова...

Подносимо све тешкоће и незгоде,
Марширање, глад и беду, хладне ноћи.
А кад једном буде дош'о дан слободе,
Новим путем у нов живот ћемо поћи.

Припев: Ми смо храбра војска Титова...

Где су сада рушевине и згаришта,
Ускоро ће да се граде нова села;
А на гробу издајица и фашиста
Ориће се песма громка и весела.

Припев: Ми смо храбра војска Титова...

(Певала Љубица Миланков из Елемира.)

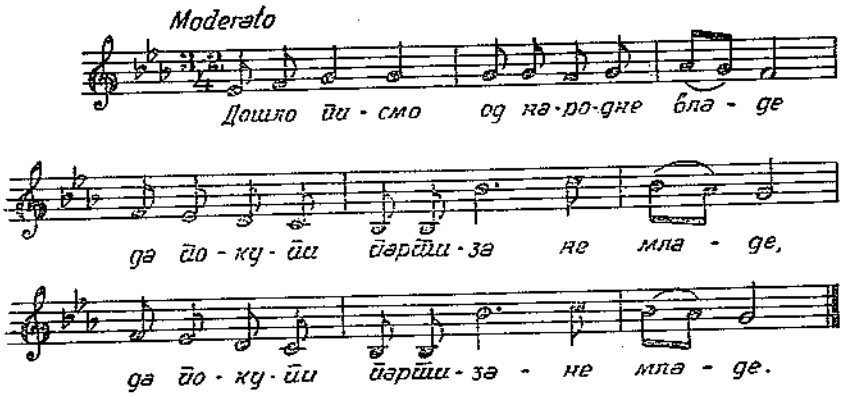

У месецу јуну полазимо,
Свом народу да се одужимо.

Збогом село, збогом виногради,
Збогом да сте и ви момци млади.

Свакој мајци треба да је дика,
Кад пошаље у борбу војника.

Весела је свака она нана
Која има сина партизана.

(Певала Љубица Миланков
из Елемира)

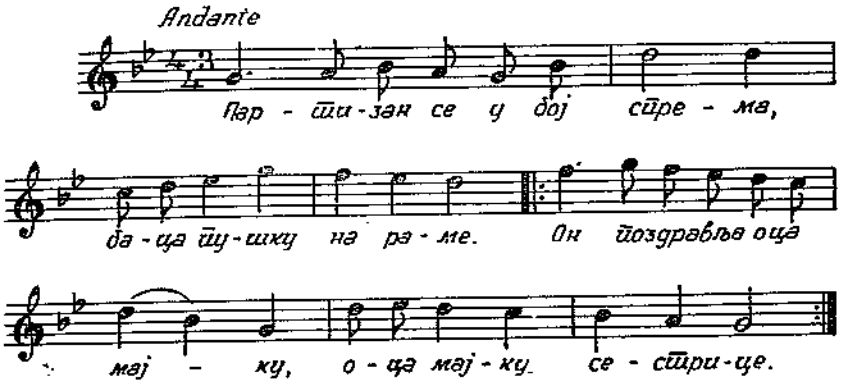

Збогом оче, збогом мајко,
И ви миле сестрицѐ,
Ја одлазим у бој свети
Где се гине где се мре.
Шест месеци брзо прође,
Брзо као један дан.
Једног дана писмо стиже
Мајка мисли пише син
А у писму две-три речи,
То јављају другови:
Јављамо ти стара мајко
Немаш више сина свог,
Синоћ ти је погинуо,
Бомба га је разнела.
Тело смо му сахранили
Покрај града босанског.
Спомен ћу му ја подићи
Макар био рањен ја
На спомену написаћу:
„Мајка му је жалосна!“
Слава оним друговима
Који славно падоше
И животе своје младе
За слободу дадоше.

Ова песма је у Банату певана и као троделна, на мелодију народне песме „*Зора зори.*“

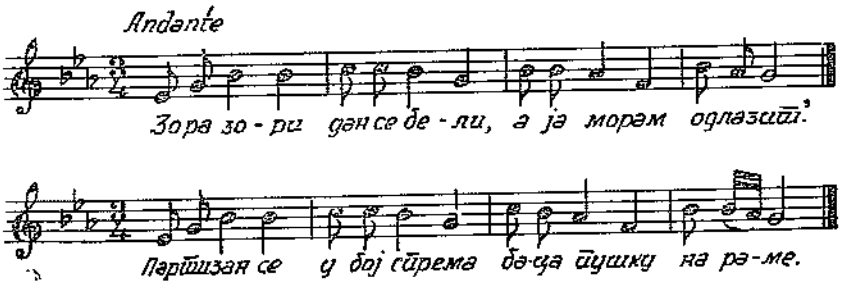

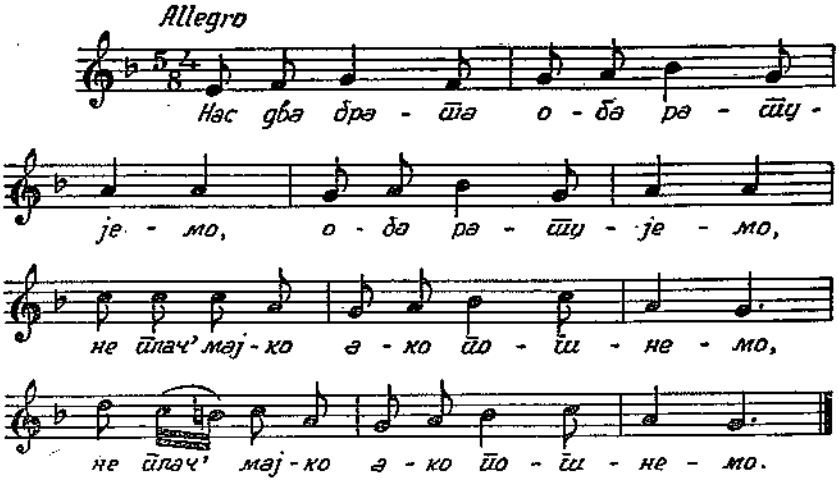

Стих у песмама је различит, почев од осмерца кога срећемо у песми: „*У Срему се борбе воде.*“

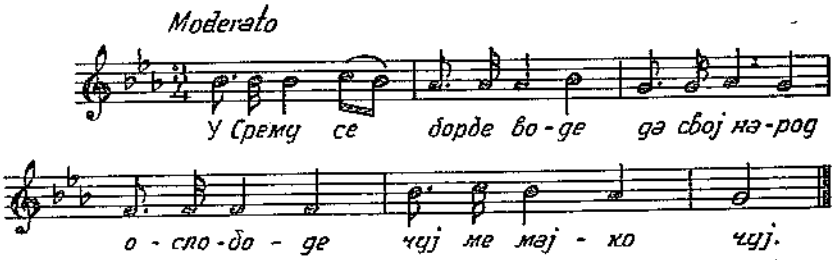

У Срему је гроб до гроба
Тражи мајка сина свога.

Три пута је свуда прошла
Док до гроба није дошла.

Отац плаче мајка цвили
Отвори се гробе мили.

Как се гробак отворио
Син је мајци говорио.

Иди мајко дому твоме
Не долази гробу моме.

Тежа ми је суза твоја
Него црна земља ова.

Теже су ми сузе ваше
Него кугле од усташе.

Иди мајко кажи роду
Да сам пао за слободу.

За слободу и идеју
Сваког брата сваку сеју.

(Забележено 1944 г. у II војв. бригади.)

па до тринајестерца кога налазимо у песми: „*Чија је оно звезда*“ коју смо напред цитирали. Интересантна је песма „*Кад су Сремци кренули*“ у којој се одмењује седмерац са шестерцом.

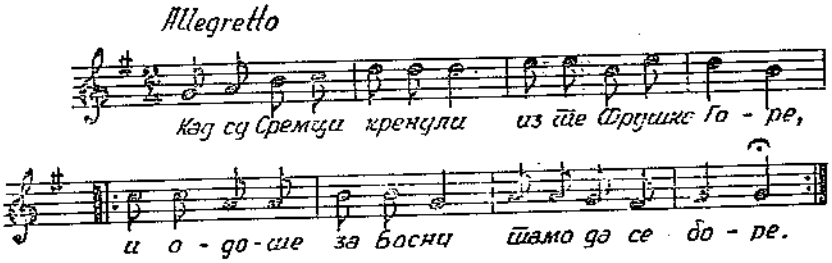

Кад су дошли до воде
До те реке Саве
Угледаше Мајевицу
Брда јој се плаве.

Ој ти Босно поносна
Високих брегова
Ево теби у помоћ
сремачких синова.

Да бијемо фашисте
Да их уништимо
Поробљену домовину
Да ослободимо.

(Певала Љубица Миланков — Елемир)

Такође је интересантна и песма „*Куд народна војска прође*“, где се одмењује осмерац са седмерцом.

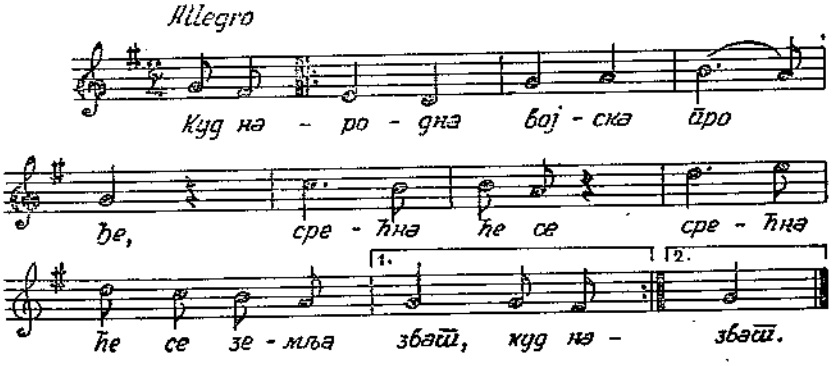

Хајд у борбу и ви стари
Где су ваши синови.

Нек се борба прије сврши
Нека клону фашисти.

Шта ће нама светла круна!?
Шта ће нама краљеви!?

Републику ми хоћемо,
За њу смо се борили.

Републико мајко наша
Ми смо твоји синови.

Краља Петра ми нећемо
Јер је крвник — издајник.

Друга Тита ми хоћемо
За нашега маршала.

(Певала Љубица Миланков — Елемир)

Заједничка црта свих ових песама је у томе што су оне певане широм Војводине пре Првог светског рата, у периоду између два светска рата и у годинама народно-ослободилачког рата. Певале су се на слободној територији Срема, у бригадама и одредима, међу диверзантима и илегалцима Бачке, Баната и Барање и међу свим онима који су били с њима у додиру и учествовали у широком народном покрету за ослобођење и лепшу будућност своје земље.

Résumé

SAVA VUKOSAVLJEV

LA POÉSIE RÉVOLUTIONNAIRE SERBE EN VOJVODINA D'AUJOURD'HUI

L'auteur a fait des recherches sur la poésie révolutionnaire serbe qui a depuis le XIXe siècle eu son évolution avec la classe ouvrière en Vojvodina et s'est surtout développée avec la Révolution populaire de Yougoslavie; et ici expose et explique cette évolution. Il y présente aussi les exemples les plus caractéristiques de l'évolution de la poésie révolutionnaire serbe en Vojvodina qui ont été produits au cours de cete évolution.

ERNŐ KIRÁLY

TRAGOM REVOLUCIONARNIH PESAMA MAĐARA U VOJVODINI

Borba za slobodu je dug i krvav put kroz istoriju. U toj borbi značajno mesto pripada revolucionarnim pesmama. Te pesme su ponekad žalosne zbog pretrpljenog poraza, ponekad vesele zbog izvojevane pobede, ali su uvek pune vere u krajnju pobedu i poziv su za dalju borbu.

Tragove borbenih pesama kod Mađara nalazimo u zapisima Tinódi Sebestyén-a izdatim 1554 godine u „Cronica". Najznačajnija zbirka iz doba kuruckih vojni je „Ötödfélszáz énekek" iz 1813 godine od Pálóczi Horváth Ádám,-a koja sadrži 357 pesama sa melodijom. Na primer:

1

Pálóczi Horváth Ádám gyüjteménye (1813)

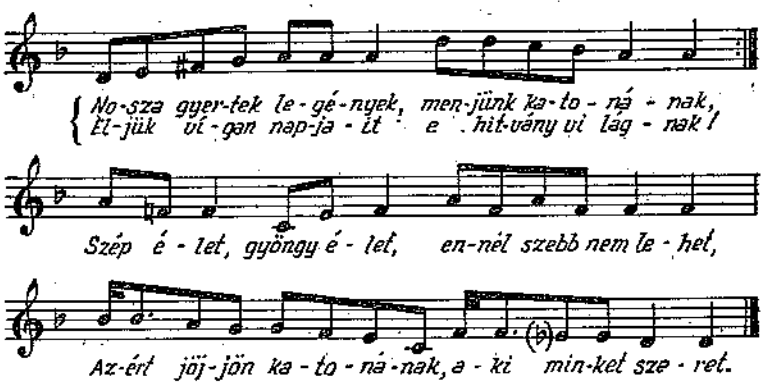

Objavio Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve, Zeneműkiadó Vállalat Budapest 1955

Kurucke pesme su po obliku nastavak mađarske barokne muzike u kojoj se nalaze narodni elementi. Među ovim pesmama se nalazi i poznata Rakocijeva pesma, koju je obradio i Berlioz u „Faustovom prok etstvu". Ovo je naravno samo jedan mali deo svih onih pesama koje su se tada pevale, ali mnoge od njih još i danas žive u narodu. U Laslovu sam (Slavonija) pronašao pesmu robijaša, čije se variante teksta nalaze i u pesmama kuruckog

doba, „Eno tamo se podiže Jedan crni oblak“ (Amott kerekëdik Egy fekete fëlhő). B. Ta melodija spada u stari stil, na šta upućuje struktura A^5 B^5 AB sa svojom spuštajućom melodiskom linijom, a koja je u frigijskom tonalitetu, koji je inače retkost u mađarskim narodnim pesmama. U trećem taktu se javlja neodređena terca koja je karakteristična za prekodunavlje kao i neodređena septima. Na stari stil upućuje takođe i struktura teksta koji je izometričan. Primer br. 2. Ta pesma je zapisana i izdata u više varijanata, a jedna od njih je izdata u zbirci Kun László-a „Ezer magyar népdal“ 1907 godine u Budimpešti. (A). Varijanta A, čija je melodija šematski zapisana a tekst literarno, svojom formom je A^5BAB_v i eolskim tonalitetom se dosta razlikuje od melodije B. U tekstovima nema bitne razlike, samo u primeru A u posledujoj strofi određeno govori o robovanju pod Turcima dok ta strofa nedostaje u primeru B.

2

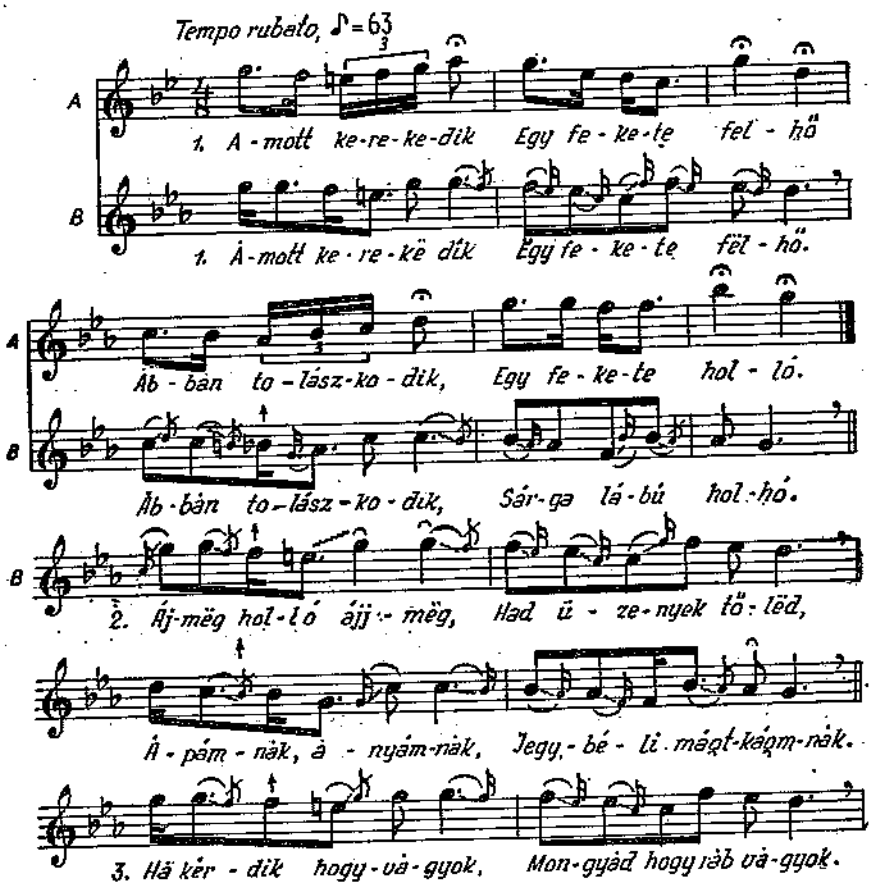

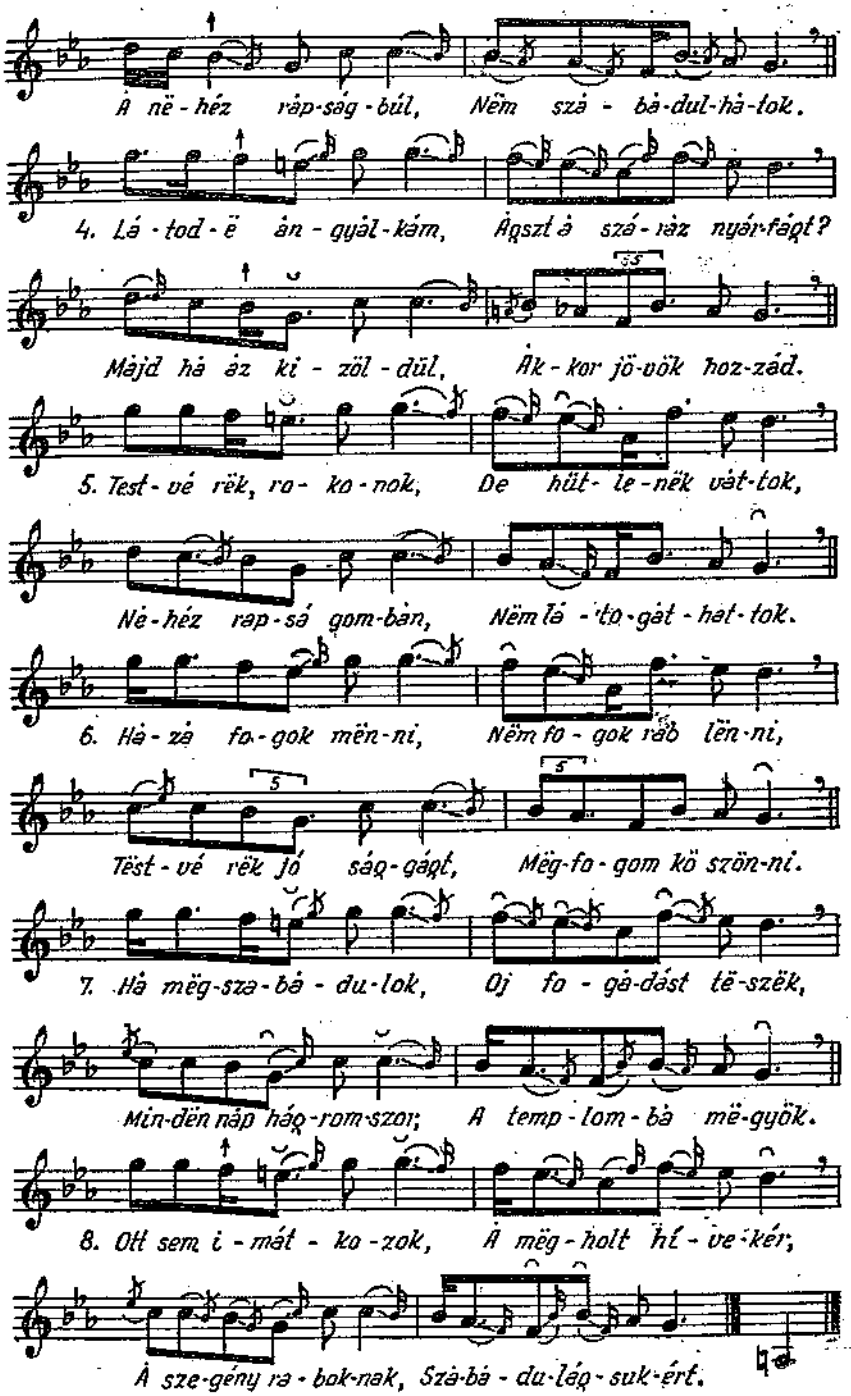
A në - hez ráp-ság - búl, Nëm szá - bá-dul-há-tok.
4. Lá - tod - ë án - gyál - kám, Ągszt á szá - ráz nyár-fáąt?
Májd há az ki - zöl - dül, Ák - kor jö-vök hoz-zád.
5. Test - vé rëk, ro - ko - nok, De hüt - le - nëk vát-tok,
Ne - hez rap - sá gom-bán, Nëm lá - to - gát - hat - tok.
6. Há - zá fo - gok mën - ni, Nëm fo - gok rá lën - ni,
Test - vé rëk jó sáą - gáąt, Mëg-fo - gom kö szön-ni.
7. Há mëg-sza - bá - du - lok, Oj fo - gá-dást të-szëk,
Min-dën náp háą - rom-szor; A temp - lom - bá më-gyök.
8. Ott sem i - mát - ko - zok, A mëg - holt hí - ve - kér;
A sze-gény ra - bok-nak, Szá-bá - du-láą - suk-ért.

Pesmu B pevala Nagy Jánosné stara 55 g. Laslovo 1957. V.M.M—11 /33.

A 2. Várj meg, holló, várj meg
Hadd izenjek tőled
Apámnak, anyámnak,
Jegybeli mátkámnak.

3. Könnyen megösmerhetd
Ennek háza táját
Piros rózsák lepik
Arany alma-fáját.

4. Gyémánt az ablakja
Üveg az ajtaja,
Magának kék szeme,
Aranyszínű haja!

5. Ha kérdik hol vagyok?
Mondd meg, hogy rab vagyok,
A török udvarban
Talpig vasban vagyok.

Prevod pesme A.

1. Eno tamo se podiže
Jedan crn oblak,
U njemu se namešta
Jedna crna vrana.

2. Čekaj, vrano, čekaj
Da poručim po tebi
Ocu, majci
Mojoj dragoj ljubi.

3. Lako ćes poznati
Njihovu kućicu:
Crvene ruže pokrivaju
Zlaćanu jabuku.

4. Od dijamanata su prozori,
Vrata od stakla,
I još njene plave oči
Kosa boje zlata.

5. Ako pitaju gde sam,
Reci im da sam rob
U turskom dvoru
U gvoždju okovan.

Prevod pesme B.

1. Eno tamo se podiže
Jedan crni oblak.
U njem se namešta
Jedna vrana žutih nogu.

2. Stani vrano, stani,
Da poručim po tebi
Mojoj majci, ocu,
Mojoj dragoj ljubi.

3. Ako pitaju kako sam,
Reci im da sam rob
Iz teškog ropstva
Ne mogu se osloboditi.

4. Jesi li videla, moj andele,
Onaj suvi jablan?
Kad on prolista,
Onda ću doći k tebi.

5. Braćo, rođaci,
Ala ste neverni!
U mom teškom ropstvu
Ne možete me posetiti.

6. Otići ću kući
Kad ne budem više rob,
Dobroti braće
Ja ću zahvaliti.

7. Ako se izbavim,
Zavetovaću se tako
Da ću svaki dan
Tri puta ići u crkvu.

8. Ni tamo se neću moliti
Za umrle vernike,
Već za sirote robove,
Za njihovo oslobođenje.

Pesme nastale za vreme kuruckih borbi imaju u sebi elemenata koje mađarska narodna pesma do toga doba nije poznavala. Te pesme su nastale u ovom stilu mešanjem zapadnjačkog i istočnjačkog melosa. U

njima se nalaze dur i mol tonaliteti i prekomerna sekunda koja je kod Rumuna i na Balkanu već česta pojava. Verovatno je došla Turskom najezdom u Evropu. Ove pesme nisu u dijalektu. Oblikovanju ovog stila verovatno je doprinelo to što su u kuruckim borbama učestvovali sem Mađara i Slovaci, Rusini i Rumuni. Tako nalazimo Slovačke i Rusinske pesme vezane za kurucku borbu u zbirci Káldy Gyula: „Kurucdalok XVII és XVIII század": „A surányi tót vitéz" (Šuranjski slovački junak) strana 22 primer 9. „Ruthén Rákocz nóta" (Rusinska pesma o Rakociju) strana 35 primer 16.

U to doba nastale kurucke pesme imale su uticaja na stvaranje kako umetničkog tako i narodnog melosa, pa su nastale pesme: „Poleti lastavice" (Repülj fecském), „Javlja se već petao" (Szól a kakas már), „Hrušte, hrušte moj zlaćani hrušte" (Cserebogár sárga cserebogár) itd. a koje se i danas pevaju i vrlo su omiljene. Varijantu melodije „Hrušte, moj zlaćani hrušte" (Csrebogár, sárga screbogár) A. zabeležio sam u Hrastinu (Slavonija) 1956 godine. B je vrlo popularna u tom kraju. Melodija B nije zadržala melizmatični tok ni sinkope prema ranijem zapisu — primer A.

Melodija A je u molskom tonalitetu. Melodija B je u mol heksakordu, a u 7 taktu se pojavljuje alteracijom sexte tritonus koji je takođe retka pojava u mađarskim narodnim pesmama, dok je prema Beli Bartoku češća u slovačkoj narodnoj muzici. Melodija B svojom formom AA^4BC i izometričnom strukturom teksta pripada mešovitom stilu C kategorije; u tekstu se nalazi ilabijalno â, zatvoreno ë, kao i diftonzi. Varijanta ove pesme sa slovačkim tekstom nalazi se u knjizi Bele Bartoka „Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje" izdanje Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1952, strana 41, primer 34. Ovde se još spominje da postoji 6 slovačkih i 1 moravska varijanta.

3

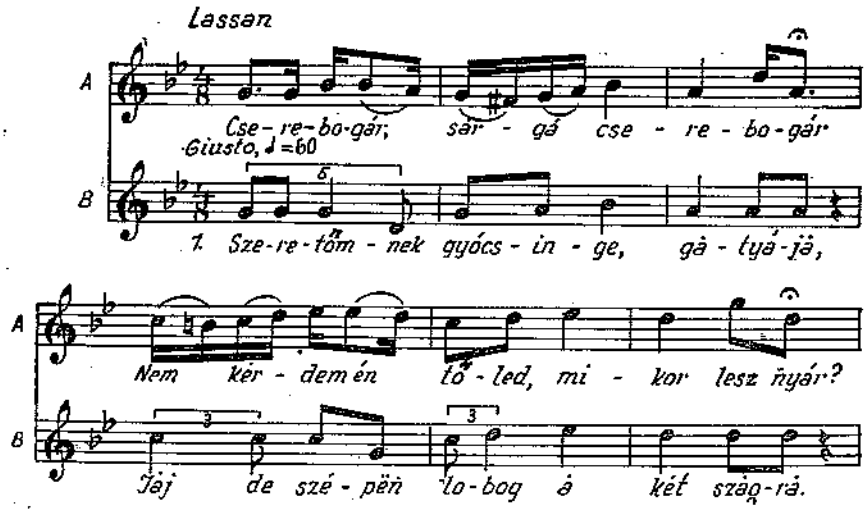

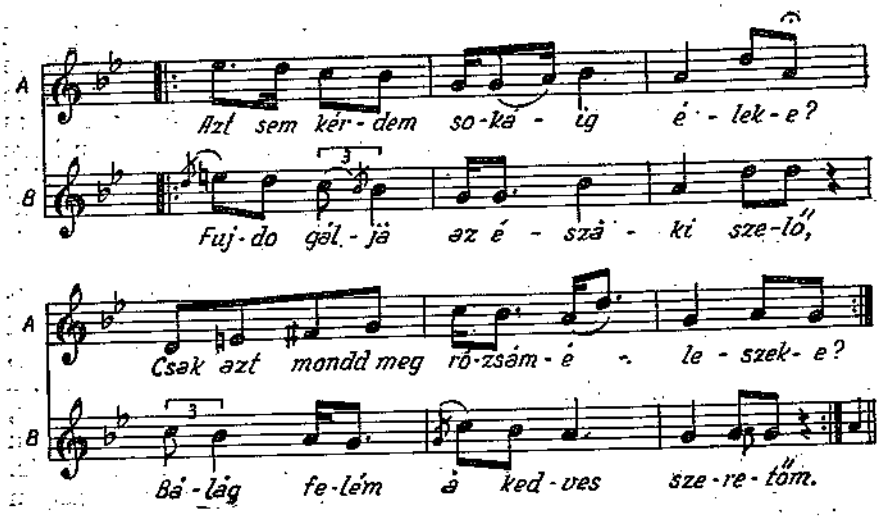

B 2. Szeretomet az árvíz elvite.
A haraszti tőtésre kivete.
Arány gyírő ragyog az újában,
Megcsókolom szászor egyfojtaban.

Pesma A je opšte poznata. Izdata je u zbirci pesama uz pratnju klavira „102 Legszebb magyar nóta" izdanje Méry Béla Zeneműkerskedése, strana 18, broj 15. Osim toga izdata je još i u drugim zbirkama i školskim udžbenicima.

Pesmu B pevala Pozsár Julis, stara 25 god. (Hrastin), 1956. V. M M—4/9.

Prevod pesme A:

1. Hrušte, moj zlaćani hrušte,
Ne pitam ja tebe kada će leto,
Nit te pitam hoću li dugo živeti,
Već mi samo reci hoću li biti dragog mog?

Prevod pesme B:

1. Moj dragan ima lanenu košulju i gaće.
Ala se lepo vijore te dve nogavice,
Leluja ih povetarac severnjak,
Ide k meni moj dragan.

2. Dragog mi je poplava odnela,
Na nasip u Harastiu izbacila.
Zlatan prsten mu blista na prstu,
Celivaću ga sto puta, neprekidno.

Posle Satmarskog mira 1711 godine kuruci se skrivaju po šumama. Kurucke pesme su bile zabranjene i za njihovo pevanje često se dospevalo u zatvor, a tárogató, tada najomiljeniji instrumenat, po logorima bio je razbijan od strane pobednika — pristalica Nemaca. I uprkos strogim zabranama pevanja, pesme se ne gube već dalje žive u narodu koji stvara novi tekst ovim melodijama i tako se ona dalje peva. Ovaj stil se završava u bećarskim narodnim pesmama 19 veka. Evo jednog primera — odlomka balade — koja peva o Roža Šandoru, bećaru koji je živeo u okolini Segedina i 1848 sa svojom družinom „slobodnih boraca" (szabad csapat) učestvovao u oslobodilačkoj borbi protiv Nemaca. Ta pesma takođe spada u mešani stil, po obliku je $AA^4_v BC$ u eolskom tonalitetu sa pentatonskim melodiskim obrtima. Tekst je heterometričan. Varijanta ove pesme nalazi se u knjizi Bele Bartoka „A magyar népdal" izdanje Rózsavölgyi és Társa Budapest, 1924, strana 75, primer 277. Bartok upućuje na varijante ove pesme na slovačkom i moravskom jeziku.

4

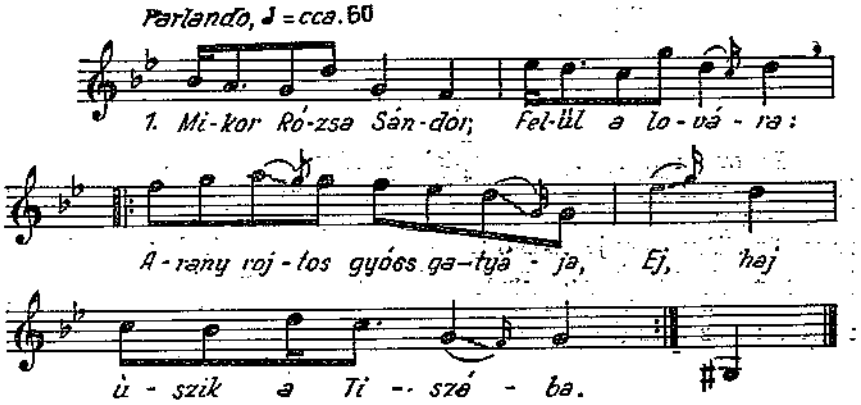

2. Csillagok, csillagok
Szépen ragyogjatok,
Rózsa Sándor bandájának
Sej, haj, utat mutassatok!

3 Nem úgy jöttem ide,
Kocsin hoztak ide.
Az aradi vármegyébe
Ej, haj, vasra vagyok verve.

Етнографски институт САНУ Београд Библиотека

4. Lejányok, lejányok,

Szép magyar lejányok,

Rózsa Sándort és bandáját,

Ej, haj jól meg { sirassátok.
gyászoljátok.

Pevala Kovács Juli stara 68 god. Vojlovica 1955. V. M.

Prevod:

1. 1. Kada Roža Šandor
Sedne na konja
Lanene mu gaće sa zlatnim resama
Ej, haj, plivaju po Tisi.

2. Zvezde, zvezde,
Lepo treperite,
Družini Roža Šandora
Ej, haj, put pokažite!

3. Nisam ja tako došao ovamo,
Kolima su me doneli tu
U aradsku županiju.
Ej, haj, u gvožđa sam okovan.

4. Devojke, devojke,
Lepe mađarske devojke,
Roža Šandora i družinu mu
Ej, haj dobro { oplačite
ožalite.

Iz ove muzike kuruckog doba u 17 veku izrasta „verbunkoš" stil. To je uglavnom instrumentalna muzika, takođe mešavina zapadnjačkog i istočnjačkog stila. Ona se izvodi prilikom vrbovanja — sakupljanja ljudi za vojsku. Prvi stav je obično u laganom tempu, dok je drugi brz, živ, veseo. Iz ovog se kasnije razvija varoška lagana-lassú (hallgató) i brza igra-friss (táncra való). Kako bi što jasnije prikazao gore izloženo, primere sam uzeo iz dve različite kompozicije.

5

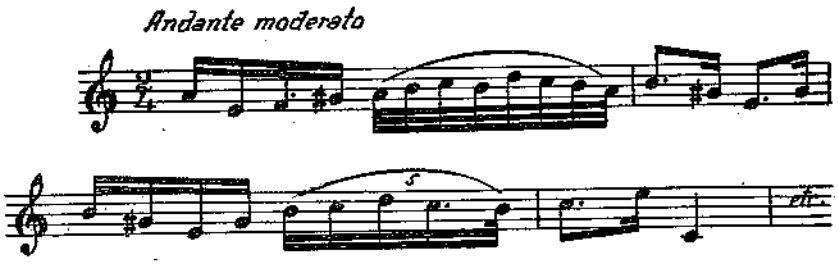

6

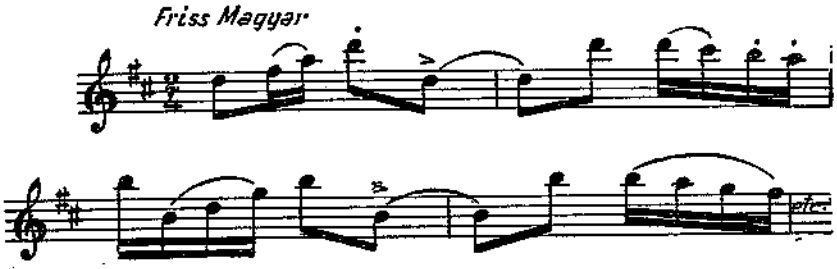

Br. 5 Bihari János: Verbunk 1804. Br. 6 Ruzitska Ignác: Friss Magyar 1832. Objavio Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve, Zeneműkiadó Vállalat Budapest 1955.

Sa ovom vrstom muzike upoznaju se mnogi čuveni kompozitori kao Haydn, Brahms i dr., i njen uticaj oseća se u nekim njihovim kompozicijama.

1848 revolucionarni talas potresa Evropu i zahvata i Mađarsku. U to doba je bila primljena verbunkoš muzika kao nacionalni oblik. U Mađarskoj se takođe budi nacionalna svest, a time dolazi do izražaja nacionalna romantika koja se oslanja na elemente verbunkoš stila čiji su osnivači bili: Bihari János (1764-1827), Lavotta János (1764-1820), Csermák Antal (1774-1822) i drugi koji su bili virtuozi n violini i kao kompozitori i obrađivači te instrumentalne verbunkoš forme za koju često pišu tekst. Oni upliću narodne pesme u svoja dela koja se i scenski izvode. Stil nacionalne romantike dobija svoje glavne pretstavnike u Erkel Ferencu (1810-1893), Liszt Ferencu (1811-1886), Mosony Mihaly-u (1814-1870) i dr. koji verbunkoš stil dovode do vrhunca u svojim delima, naprimer: Erkel: Bánk Bán, Mosonyi: Szép Ilonka (Lepa Jelena), Svečana uvertira, Liszt: Rapsodie, Csárdás macabre, kao što je na početku svoga stvaranja bio i Béla Bartók (1871-1945), Kossuth simfonia, sve dok se nije upoznao sa seljačkom narodnom muzikom. Svi oni stoje pod uticajem zapada, a ovaj stil se prihvata kao nacionalni.

U isto doba iz verbunškog stila za vreme nacionalnog oslobođenja nastaje varoška pesma u narodnom duhu, takozvana „magyar nóta". Najviše tih pesama je nastalo u doba propasti borbe za slobodu, nacionalnih i socijalnih težnji u to teško doba podjarmljivanja i izgubljene nade. To je pesma gospode koja uz cigane i pesmu žale i zaboravljaju. Ta klasa nije imala sa narodom pravih veza. Jedva ona i poznaje njegove pesme, ali pokušava da pobegne u svet iluzija pesama u kojima i plače i veseli se „sírva vigadó nóták". Ne peva ona narodne pesme, već pesme nastale u narodnom duhu. Ali su ove pesme imale ozbiljnu ulogu u očuvanju te klase od ponemčivanja i podjarmljivanja od strane austriskih vlasti u doba Bachovog apsolutizma. Pretstavnici ovog stila su: Szentirmay Elemér (1836-1908), Dankó Pista (1858-1903), Dóczy József (1863-1913) i drugi.

Kao reakcija na ovu zapadnjačku romantičnu muziku javlja se seljačka pesma novog stila koja potiskuje sve dotadašnje stilove. Ova

vrsta kao i kurucke pesme ne nosi elemente dijalekata već je jedinstvena jezika za celo područje. Glavne karakteristike su: arhitektonska struktuta — forma ABBA, ritam tempo giusto, izometrična struktura strofe, dorski, eolski, miksolidiski kao i dur i mol tonaliteti. Od starog stila preuzet je tempo giusto, izometričnost strofe i pentatonski obrtaji, dorski i eolski tonalitet, a novo je verovatno preuzeto sa Zapada: arhitektonska struktura i dur-mol tonaliteti.

U tom stilu su nastale i mnoge vojničke pesme koje uglavnom nisu borbenog karaktera, naprimer, u zbirci „103 magyar népdal" Izdanje Magyar kórus, Budapest, 1943 godine, od 12 vojničkih pesama u 10 se oplakuje majka ili ljubovca, a ni druge dve nisu borbenog sadržaja. Kao što se to vidi u ovoj pesmi koja je u eolskom tonalitetu, a po formi je ABBA i tipičan primer pesme novog seljačkog stila.

Naprimer:

7

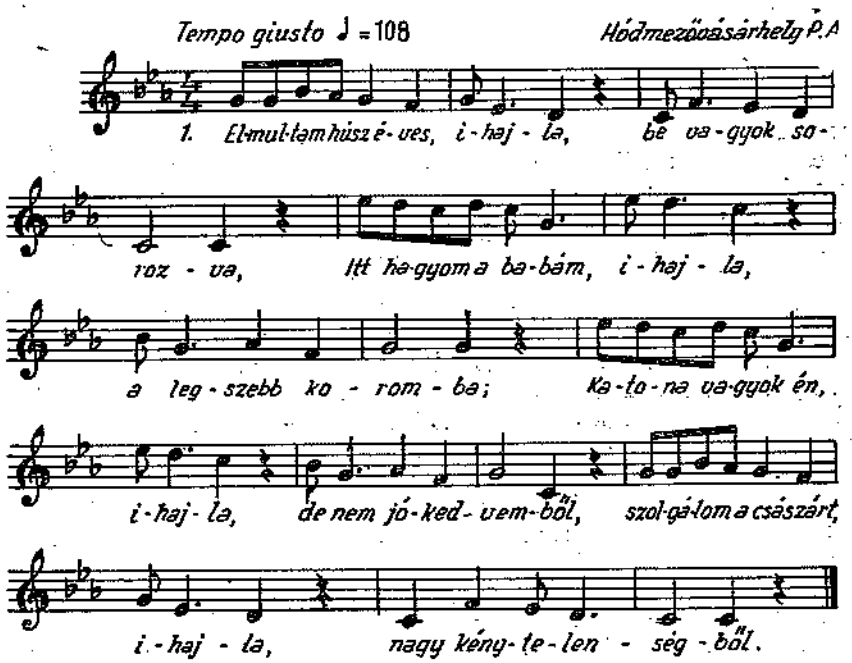

2. Ha felül a huszár, ihajla, piros pejlovára,
Fölteszi csákóját, ihajla, gyászoa homlokára,
Fölteszi csákóját, ihajla, gyászos homlokára,
Hullik sűrű könnye, ihajla, a lova nyakára.

„103 Magyar népdal", izdanje Magyar Kórus, Budapest, 1943, strana 112, broj 93. Zapisao Péczely Attila. (Druga strofa Sebestyén: Dúnántúli gyűjtés).

Prevod:

1. Prošao sam dvadeset godina, oj, haj, hoj, odoh u vojnike.
Ostaviću devojku svoju, oj haj, hoj, u mom najlepšem dobu.
Vojnik sam ja, oj, haj, hoj, ne od svoje dobvre volje
Već služim cara, oj, haj, hoj, zbog velikog moranja.

2. Kada sedne husar, oj, haj, hoj, na svog vranca,
Stavi čakov, hoj, haj, hoj, na svoje tužno čelo,
Stavi čakov, hoj, haj, hoj, hoj, na tužno čelo,
Lije guste suze, hoj, haj, na vrat svoga konja.

U Vojvodini od 1554 sakupljenih pesama ima oko 100 vojničkih od kojih samo mali broj potseća na borbenost, ma da je broj vojničkih pesama kao i pesama o vojničkom životu srazmerno velik. Naprimer, interesantno je pratiti u ovoj pesmi kako se melodija prilagođava raspoloženju teksta, do druge polovine druge strofe melodija je u eolskom tonalitetu a zatim prelazi u svetliji dur tonalitet, što je takođe retkost u seljačkim narodnim pesmama Mađara. Melodija nosi elemente novijeg seljačkog stila, po obliku je $AA^5A_V B$, tekst je heterometričan.

8

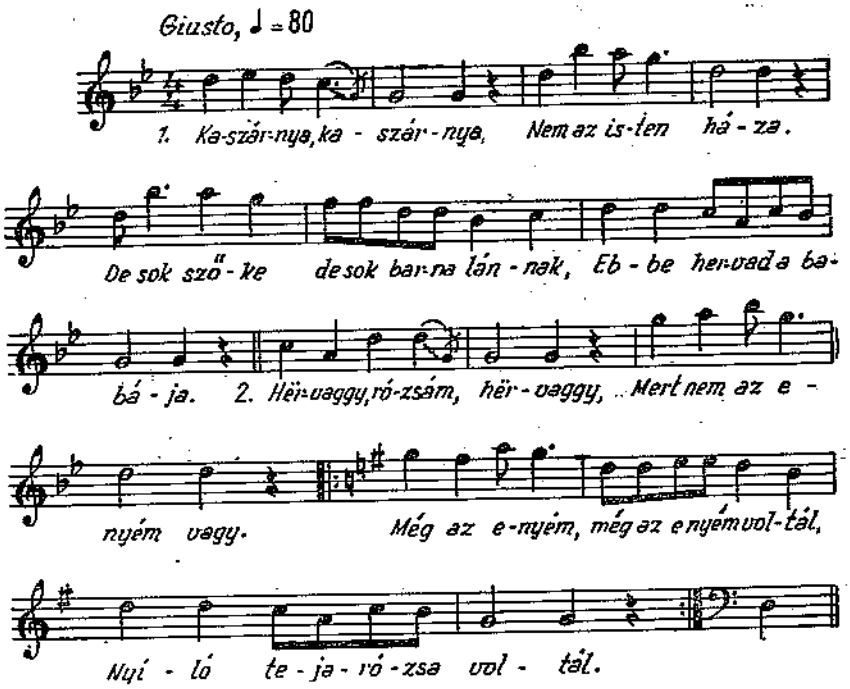

Pevao Kenyeres Mihály star 54 god. Horgoš 1954. V.M.

Prevod:

1. Kasarna, kasarna
Nije božja kuća.
Koliko momaka u njima vene
Koji imaju plave, crne cure.

2. Veni, ružo, veni,
Jer ti moja nisi.
Dok si moja bila,
Ružin pupoljak si bila.

Stilske osobine novije seljačke narodne pesme nalazimo i u nekim kasnijim revolucionarnim i borbenim pesmama.

Dolaskom Frankel Lea 1875 godine, ministra pariske komune, koji je sa sobom donео revolucionarna učenja Marxa i Engelsa, stvara se partija „ljudi bez biračkog prava" 1878 godine. Pošto je radnička klasa brojno ojačala već 1890 godine na kongresu u Pešti stvorena je Mađarska socijaldemokratska partija u koju su primani radnici bez obzira na nacionalnu i versku pripadnost. Radnici Vojvodine se tada upoznaju sa revolucionarnim pesmama drugih naroda i verovatno tada u naše krajeve dolaze pesme Marseljeza, Internacionala, ali do sada konkretnu dokumentaciju iz toga doba nismo našli. Međutim pronašao sam nekoliko pesama od kojih prikazujem pesmu „Pođi radniče na demonstraciju" (Indujj munkás tüntetésre) i „Crvenu zastavu, rumenu zastavu" (Piros zászlót, vörös zászlót) pesma br. 12. Osim ovih pesama često je pevana opšte poznata „Pesma o Košutu" (Kosuth nóta) koja je publikovana u raznim pesmaricama.

9

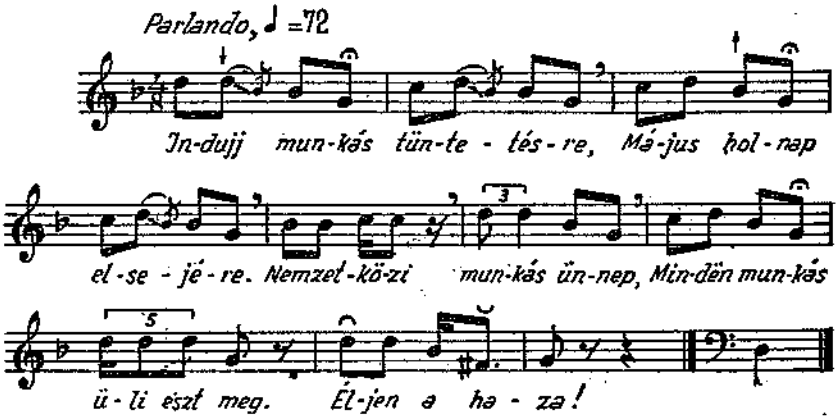

Pevao Kecskés János, star 88 god., Bajša, 1959. V.M. M-23/47. Snimio: Borús Sándor.

Prevod:

Kreni radniče na demonstracije
Na sutrašnji dan, prvi maj.
Međunarodni je radnički praznik,
Svaki radnik ga slavi.
Živela domovina!

Pesma broj 9 je po obliku AABA + C u starom seljačkom stilu, pentatonskom tetrahordu sa dodata dva takta, koji verovatno ne pripadaju tamo sudeći po strukturi melodije, koja je više recitativna.

Ovo je takođe pesma koju su radnici pevali 1897 god. na proslavi 1 maja — po sećanju Kečkeš Janoša starog 88 god., koji se melodije nije više sećao.

Május öreg bíborpírja vonnya körül az eget.
Fodrosszélű forradalmi vörös zászló intëget.
Mintha mond'ni volna készen: talpra sorba embërëk,
jogotokért szabaccságért ëgy világgal küzgyetëk.

Tekst kazivao Kecskés János star 88 god., Bajša, 1959. V.M. M-23/47 a. Snimio: Borús Sándor.

Prevod:

Grimiznom bojom okružuje nebo stari mesec maj,
Nabrana crvena revolucionarna zastava maše
Kao da je spremna reći: stanite u redove ljudi,
Za slobodu i pravdu sa ovim se svetom borite.

Pošto u Vojvodini nije bila razvijena industrija, malobrojan je industriski proletarijat, pa se uglavnom u socijaldemokratskoj partiji obuhvataju gradski proletarijat i poljoprivredni radnici. Tako je u Velikom Bečkereku posle organizovanja socijaldemokratske partije osnovan i hor koji je pevao na srpskom, mađarskom i nemačkom jeziku. Gradski proletarijat je sa revolucionarnim idejama primio i revolucionarne pesme koje su pisane u duhu romantizma. Te pesme su odgovarale revolucionarnom pokretu jer u sebi nose nemir, pokret, borbenost svojim dur i mol tonalitetom koji su začinjeni hromatikom i oštrim melodiskim linijama. Dok seljački melos valjda nije ni mogao služiti u borbene svrhe svojim klasičnim mirnijim karakterom. Ove pesme je gradski proletarijat primao bez teškoća, jer je njegovo muzičko shvatanje u tom duhu vaspitano još ranije, a što je pripremio kurucki i verbunkoš stil. Revolucionarne i borbene pesme koje su nastale kasnije takođe su uglavnom stvorene u tom stilu. Seljački proletarijat koji je došao u grad takođe rado prima ovu vrstu pesama jer to pretstavlja nešto novo a i pripremili su ih za ovu vrstu muzike varoške gradske narodne pesme koje su dospele putem sviraca i pozorišnih komada do sela. Seljački proletarijat se uključuje u industrijalizaciju i donosi sobom svoje pesme socijalne sadržine koje iznose bedu i nepravdu kao što to i ova pesma pokazuje čija je melodija tip starog seljačkog stila, parlando ritam a u obliku A B C D u dorskom tonalitetu. Inače ova vrsta pesama pripada teritoriji IV dijalekta i peva se sa više varijanata teksta.

10

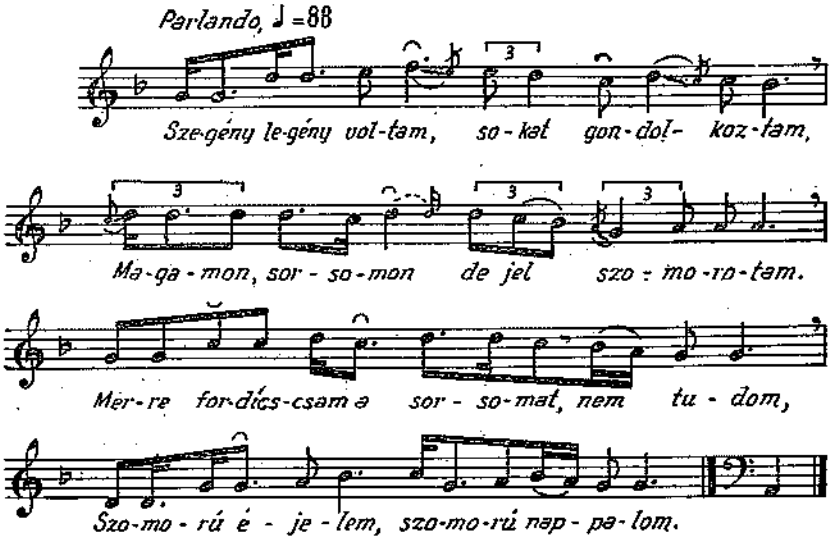

Pevao László Sándor star 59 godina. Skorenovac 1955.V.M. M-2/14.

Prevod:

Siromah sam mladić bio, mnogo sam mislio
O sebi i svojoj sudbini, pa sam se rastužio.
Kako da promenim sudbinu, ne znam.
Tužan mi je dan, tužna mi je noć.

Ima pesama i sa izrazito borbenim tendencijama. Ovaj primer je u novijem seljačkom stilu, u durskom tonalitetu, a po formi je AA^5A^5A, sa heterometričnom strukturom teksta.

11

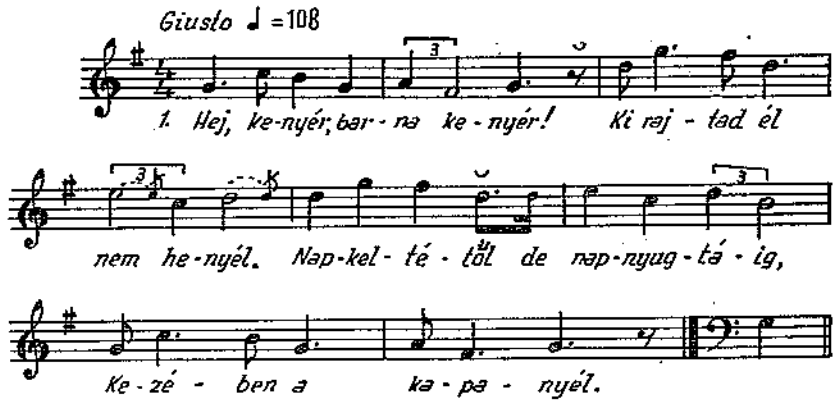

2. Úri kastély, de fényes,
Úri népség, de kényes!
De sok csendőr vigyáz rájuk,
A szuronyuk de éles.

3. Fotytán már a türelmünk,
Ökolbe szorul kezünk.
Testvér, hogyha ut az óra,
Hej, mi is oda utünk!

Pevao Simovics Ferenc, star 38 god., St. Bečej, 1959. V.M. I-3/13. Publikovana je u „Főld kenyér szabadság dalokban", izdanje „Szikra" Budapest 1945, strana 11.

Prevod:

1. Hej hlebu, crni hlebu!
Ko o tebi živi, ne lenjstvuje.
Od zore do mraka
U ruci motiku drži.

2. Palato gospodska, ala si sjajna!
Narode gospodski, ala si razmažen!
Koliko vas žandara čuva,
A bajoneti su im svi oštri!

3. Napušta nas strpljenje,
U pesnicu nam se skuplja ruka,
Brate, kada kucne čas, hej,
I mi ćemo udariti tamo!

Seljačka i gradska narodna melodija često dobija novi tekst sa novom sadržinom pa im se tako menja i funkcija. Tako i primer broj 12 dobija revolucionarni tekst. U ovom primeru melodija A i B su opšte poznate, nastala je u varoškom duhu, u obliku AABC, u dur tonalitetu sa heterometričnom strukturom strofe.

12

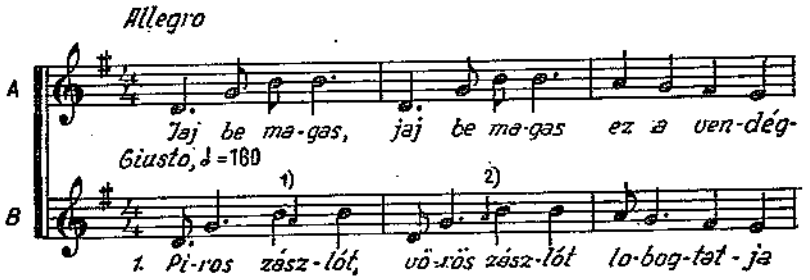

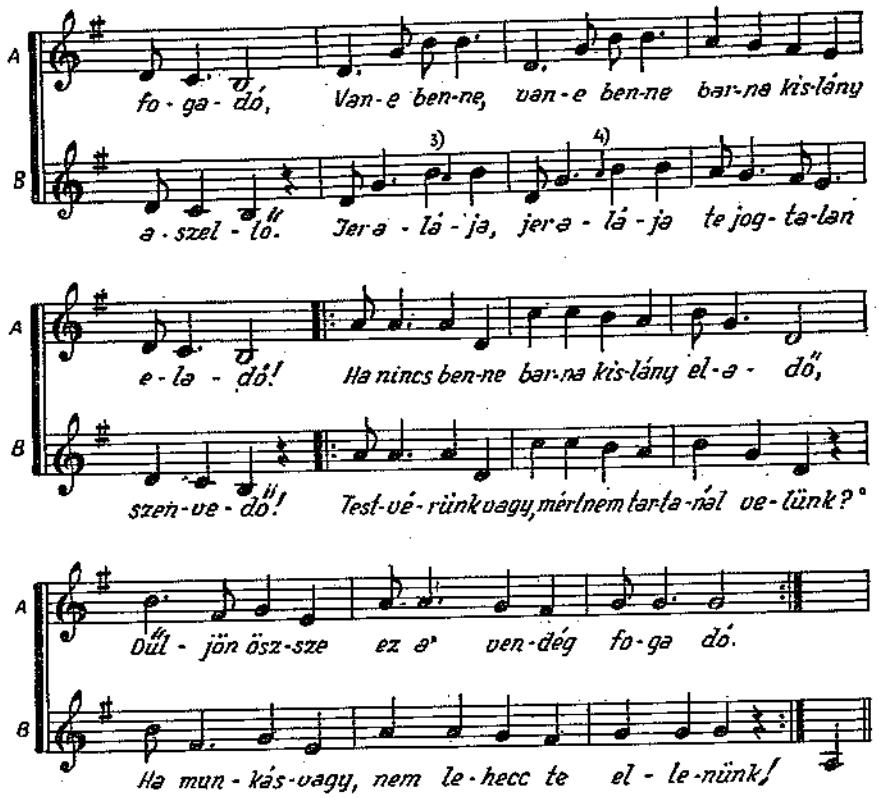

B 2. Nem ismerünk henye rangot, ágas-bogas koronát,
Szerszámot a naplopóknak, kaszát, kapát, boronát
Legyen kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kenyere.

3. Amonnan a város felől jön egy hintó sebesen,
Birkaszemű, fehérkezű úr ül benne begyesen.
Naccságos úr, ej de nagy a tokája,
Lesz még eccer szük világ is magára.

4. Elö, elö sorban harcba, te jogtalan munkás had!
Zsarnokidat, hóhéridat sorainkból láthatod.
Mert mi munkás frontkorongot akarunk,
Egytől egyig a bolsikra szavazunk.

*5. Elö, elő sorba harcba, te jogtalan munkás had,
Zsarnokidat, hóhéridat táborunkból jól láthadd.
Dorógj velunk:nincs szamukra grácija,
Éljen a proletár demokrácija!

**6. Én már többet, én már többet Bilics béres nem leszek,
Nagyságos úr, majorjában rosta aljat nem eszek.
Nagyságos úr, jegyezze fel magának,
Megfogja még a nyelit a kaszának.

7. Én már többet, én már többet szógálólány nem leszek,
Nagycságos asszony konyhájában libagégát nem eszek.
Nagyságos asszony jegyozze fel magának, Hogy
Megfogja még a nyelét a kukának

Pesma A je opšte poznata.

Pesmu B pevala je Györi Jánosné, stara 38 god., Subotica, 1959 god. V.M. I-1/13.

Petu strofu pevao je na istu melodiju Dósa András, star 62 god., iz Ade Utrine, 1959 god. V.M. I-2/24.

Šestu i sedmu strofu pevao Blinka Ferenc, star 60 god. iz Čantavira, 1959 god. V.M. I-4/13.

[Prevod] A pesme:

1. Ala je široka, ala je visoka ova mehana!
Ima li u njoj, ima li u njoj devojaka na prodaju?
Ako nema u njoj garave cure na prodaju
Neka se ova mehana sruši.

Prevod B pesme:

1. Crvenu zastavu, rumenu zastavu vijori vetar.
Dođi pod nju, dođi pod nju ti bespravni patniče!
Brat si nam, zašto se ne bi pridružio nama?
Ako si radnik ne možeš biti protiv nas!

2. Ne poznajemo klasu lenština, niti račvastu krunu,
Dajte dangubama alat: kosu, motiku, drljaču.
Neka budu žuljeviti dlanovi i onih
Zbog kojih narod nema hleba.

3. Eno tamo iz grada dolaze kočije žurno,
Gospodin belih ruku, ovčijih očiju sedi u njima naduto.
Ala imate veliki podvaljak, milostivi gospodine,
Ali dočiće gladna godina jednom i vama.

4. Napred, napred redom u boj, ti bespravna radnička vojsko,
Iz našeg tabora dobro možeš videti dželate, ucenjivače,
Jer mi radnički front hoćemo,
Svi do jednog za boljševike glasamo!

5. Napred, napred u boj ti bespravna radnička vojsko,
Iz našeg tabora dobro možeš videti ucenjivače, dželate,
Grmi s nama: nema za njih milosti,
Živela proleterska demokratija!

6. Ja već više, ja već više kod Biliča neću biti sluga,
Na majuru milostivog gospodina neću jesti ostatke sa dna rešeta.
Milostivi gospodine, zabeležite vi sebi:
Još ćete uhvatiti vi držalju od motike.

7. Ja već više, ja već više sluškinja neću biti.
U kuhinji milostive gospođe neću jesti guščji vrat.
Milostiva gospođo, zabeležite sebi da
Ćete dohvatiti vi još držalju od rašalja.

Ovu vrstu pesama nalazimo kroz sve etape borbe.

U okviru strukovnih udruženja pevane su pesme koje su često tamo i bile stvarane, a seljačka i varoška pesma sa socijalnom sadržinom uglavnom se tamo i širila usmenim predanjem.

1903 godine socijaldemokratska partija organizuje štrajk poljoprivrednih radnika, a 1906 godine ređaju se štrajkovi po celoj Vojvodini. Kako bi svoje drugove štrajkače potpomogla radnička udruženja organizuju priredbe, a dohodak sa tih priredaba ide u korist štrajkača (po sećanju Siveri Janoša starog 64 god. iz Mužlje, Fux Janoša starog 62 god. iz Zrenjanina, Kelemen Andraša starog 63 god. iz Ade i drugih). Na programu su bile muzičke tačke i recitacije. Horovi su na tim priredbama, bez ozbira na strogu cenzuru, ubacivali i revolucionarne pesme, od kojih sam neke već izložio.

Za vreme Prvog svetskog rata stvaraju se i nove revolucionarne, kao i vojničke pesme od kojih su delom varoškog a delom novijeg seljačkog tipa. Zatim kupleti, šansoni, pamfleti koji su antiratni, a pevaju se u radničkim krugovima, na frontu, u kafanama i kabareima. Ovde kao primer iznosimo jednu opštepoznatu melodiju. Ona se peva sa raznim tekstovima, a vrlo je pogodna za igru čardaš, koja je u eolskom tonalitetu, a po obliku je A B C D.

13

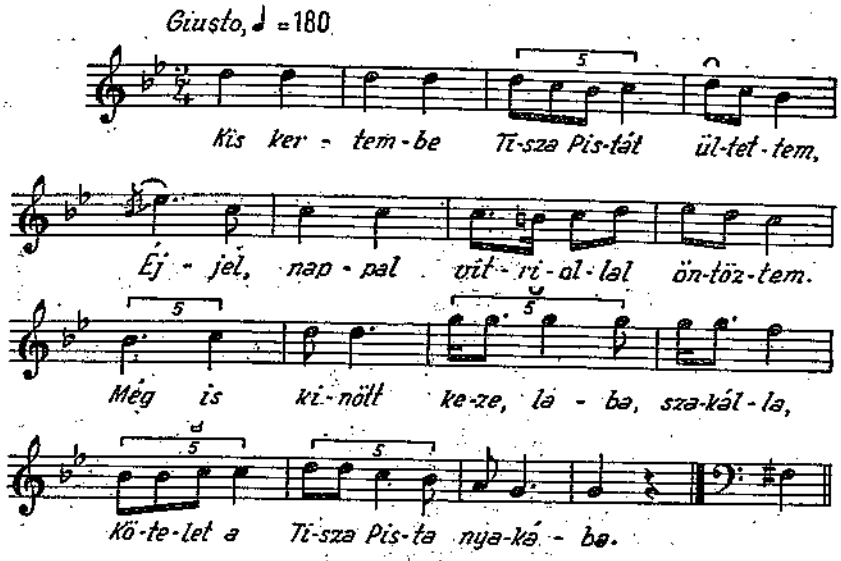

Pevao Dr. Lőbl Árpád star 61 god. Novi Sad 1959. V.M. I-3/17.

Prevod:

U mojoj baštici posadio sam Tisa Pištu.
Danju, noću ga vitriolom zalivam,
Ipak su mu izrasle ruke, noge i brada.
Omču Tisi Pišti oko vrata!

Od svoga stvaranja Komunistička partija Jugoslavije radi u okviru raznih strukovnih, sindikalnih organizacija i uključuje se i u rad kulturno-umetničkih društava i to u Vršcu, Zrenjaninu, Mužlji, Adi, Senti, Bečeju, Subotici i drugim mestima. Kao primer načina rada na kulturno-umetničkom polju navešćemo Suboticu jer odatle imamo dosada najviše materijala. Već decembra meseca 1920 god. počeo je aktivni rad. Pored sportskog društva i glumačke sekcije zvanično je 1921 god. oformljeno i radničko pevačko društvo.

Društvo je pri svom osnivanju imalo 102 člana osnivača od kojih su svi uplatili po 25 dinara za osnivački fond. Horom je rukovodio Lany Lányi Ernö kompozitor, tadašnji direktor Muzičke škole, koji je često i sam stvarao za potrebe hora pa je obrađivao i srpske narodne pesme, pošto se pevalo na srpskom i mađarskom jeziku. Hor je u prvo vreme bio sastavljen od muških članova, tek kasnije se uključuju i žene, te rade kao mešoviti hor. Pošto nisu imali svojih prostorija, radili su po kafanama i privatnim kućama. Probe su se održavale dva puta nedeljno u večernje sate. Tu su se članovi upoznavali i sa osnovima muzičke umetnosti.

Na programu su imali umetničke — revolucionarne pesme: R. de L'Isle: Marseljeza; Internacionalu; H. Stark: Radnička pesma slobode (Munkások szabadság dala); B. Egressy: Zašto je tako tmurno (Mért oly borús); K.

Graunn: Napred socijalisti (Fel szocialisták); S. Szeghő: Napred, na dela! (Tettre fel!); G. Révfy: Vrbovanje (Toborzó); G. Pogatschnigg: Pesma slobode (Szabadságdal); Davorin J.: Žicam; Goranov: Pesma o radu; Radnički pozdrav; Zdravo da ste hrabri borci; Napred na barikade (Fel a barrikádra); Crveni Čepel (Vörös Csepel); Bečki radnički marš (Bécsi munkás

Osnivački list Radničkog pevačkog društva (rad slikara Oláh Sándor-a) iz Subotice od 1921 god.

induló); Dubinuška (Bunkócska); Na granici Madrida (Madrid határán); S istoka se čuje glas zvona (Kelet felől szól a harang hangja); Leti mašinoptico (Repülj gépmadár) i druge. Jedna od najpopularnijih pesama toga doba bila je pesma „Radnička himna" (Munkás hymnus) čiju je muziku komponovao Stark Henrich, a tekst napisao Morócz Jenő.

Pesma br. 14 je tipična masovna strofična pesma u durskom tonalitetu sa formom A B C. Pošto se ritam teksta nije poklapao sa ritmom melodije (naročito predtakt za peti takt), nađena je druga melodija broj 15 koja je takođe umetnička, jednostavnija, sa manjim ambitusom i bolje se slaže sa tekstom, u molskom je tonalitetu, forme je A B C D. Interesantno je da su horovi ovu pesmu učili prema broju 14 ali se ova brzo zaboravljala, tekst se pamtio jer je poletan i kasnije se pevala po čitavoj Vojvodini prema broju 15 i kao takva se dodanas održala.

14

Mérsékelten es tűzzel.

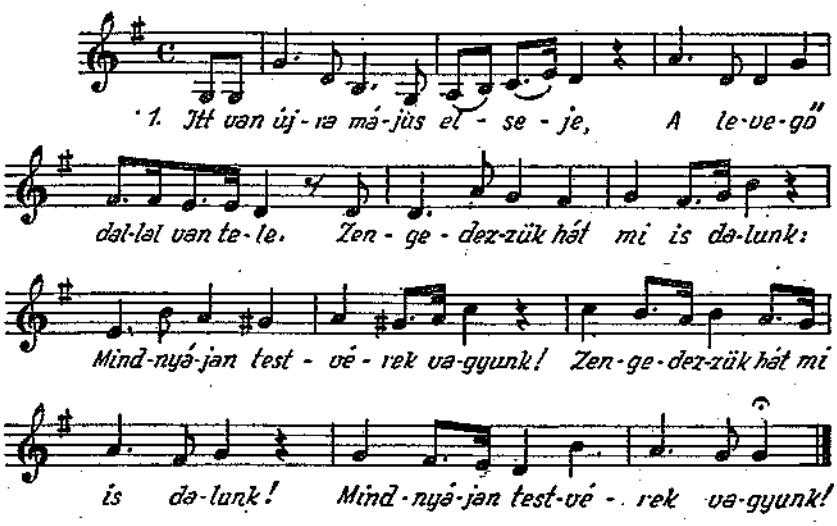

2. Proletárok egyesüljetek!
Elavult a régi rend s beteg.
(: Szebb jövőért áhitoz szívünk,
Hódít a zászló, mit viszünk! :)

3. Nincsen messze már a diadal,
Zsarnok, önkény, szolgaság kihal.
(: Az igazság napja felragyog,
Az eszme él és győzni fog. :)

4. Szent jogunkért föl csatára hát,
Igy elérjük a jövő honát.
(: Közelg már a rég várt pillanat,
A nép boldog lesz és szabad. :)

Muzika Stark Henrich, tekst Morócz Jenő.

Prevod:

1. Evo opet prvog maja
Vazduh je pesmom pun.
Zapevajmo dakle i mi
Našu pesmu: svi smo braća.

2. Proleteri ujedinite se!
Prošao je i bolestan je stari poredak.
Za lepšom budućnošću naše srce žudi.
Osvaja zastava koju mi nosimo.

3. Nije daleko već pobeda,
Izumreće samovolja, izrabljivač.
Dan pravde će zasijati,
Ideja živi i pobediće.

4. Za sveta prava hajd u borbu,
Tako ćemo stvarati buduću otadžbinu.
Približava se već odavno očekivani čas,
Narod će biti srećan i slobodan.

15

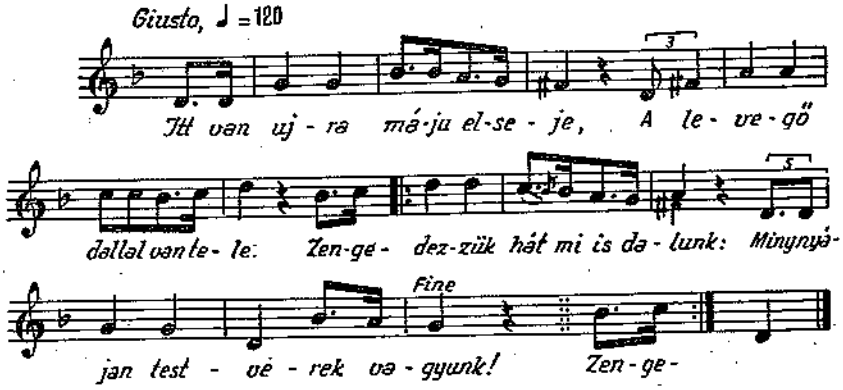

Pevala Orvos Kis Jánosné stara 64 god. Feketić 1957 god. V.M.M-13/2. Tekst je isti kao kod pesme br. 14.

Od pesama u narodnom duhu ili na narodne melodije a sa novim tekstom na programu su imali: Iz tamnice na Margit putu (Margit körúti fegyház felől), Malom proleteru (A kicsi prolinak), Plaču deca proletera (Proletárok síró gyeremeke), Crvenu zastavu, rumenu zastavu (Piros zászlót, vörös zaszlót), Napred u borbu radnici (Föl a harcra ti munkások), Na pustari orem, sijem (Kint a pusztán szántok-vetek), Radnici grada, sela (Város, falu dolgozója), Sirotom proleteru gorka je sudbina (Szegény proletárnak szomorú a sora), Hitler, Franko, Musolini, i dr. Na programu su osim revolucionarnih pesama imali i kompozicije Bele Bartoka: Otišla je ptičica (Elment a madárka), Jedan, dva, tri, četiri (Egy, kettő, három, négy), Ernő Lányi: Stara pesma (Régi nóta), Drhti žbunje (Reszket a bokor), Luta zbog ljubavi (Szerelem vándora), Storch: Pevajmo (Dalra), Marschner: Noćna pesma (Éjji dal), Gaal Ferenc: Otvori majko (Nyisd ki anyám) i dr.

Koncerte su davali i van Subotice, mada su imali velikih teškoća za dobijanje dozvole od vlasti. Nastupali su u Somboru, St. Moravici, Senti, Bečeju, Beogradu, Skoplju itd. Hor je bio kvalitetan i na visini, te je više puta na raznim takmičenjima odnosio nagrade. Međutim, mora se spomenuti da je rad hora bio tesno povezan sa radom Partije, pa su se u te organizacione svrhe koristile i turneje po drugim mestima, kao i rad partiske organizacije u Subotici. Glavna manifestacija radnika bila je proslava 1 maja koju su održavali u okolini Subotice: na Paliću ili po okolnim šumama jer su tek tamo mogli slobodno i nesmetano da pevaju sve revolucionarne pesme.

Posle 6-januarske diktature 1929 godine hor prestaje sa radom za nekoliko meseci, ali se kasnije javlja pod imenom „Radnička samopomoć". (Munkás segély) i nastavlja sa radom. Oživljavanjem Ujedinjenih radničkih sindikata članstvo se ponovo legalno okuplja i radi sve do 1. I. 1941 god. U tom periodu prevedene su mnoge pesme i po zatvorima, a mnoge su tamo i komponovane. Tako je prevedena pesma „Posmrtni marš" Lenjinov) na mađarski jezik, „Danas tuga leži na našem srcu" (Ma bánat(

ül szívünkben) u 1931 god. Naprimer, u mitrovačkom zatvoru je i Pavle Pap napisao i prilagodio tekstove na narodne i umetničke pesme. To su takozvani tekstovi narodnog fronta (népfront szövegek) koji su stvarani na poznate melodije kako bi se lakše pamtili i širili, a i zbog toga što su lako mogli preći na originalni tekst prilikom izvođenja na skupovima u slučaju da dođu žandarmi. Od ovih ću izložiti nekoliko primera: Pesma broj 16 A je u mol tonalitetu, po obliku je A A^5 A^5, A, tipičan primer varoške pesme. Pesma B je u istom tonalitetu i obliku sa manjim melodiskim izmenama kao i ritmičkim, što je zahtevao novi tekst.

16

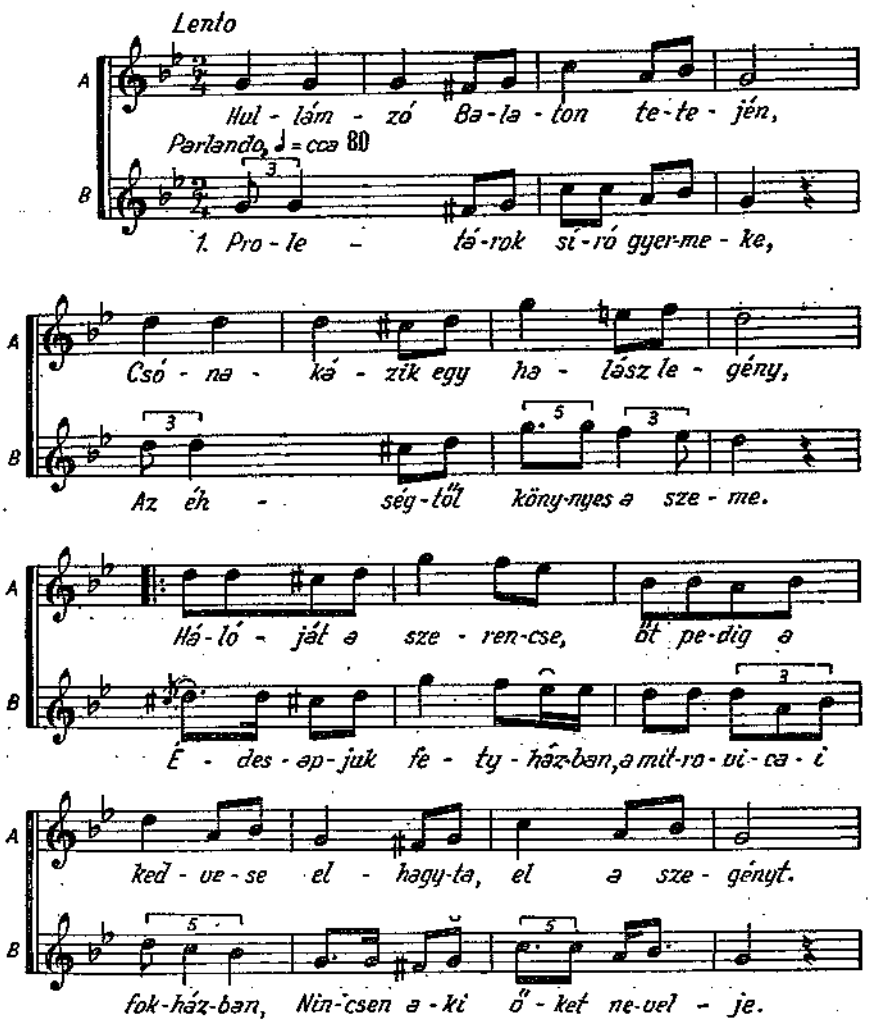

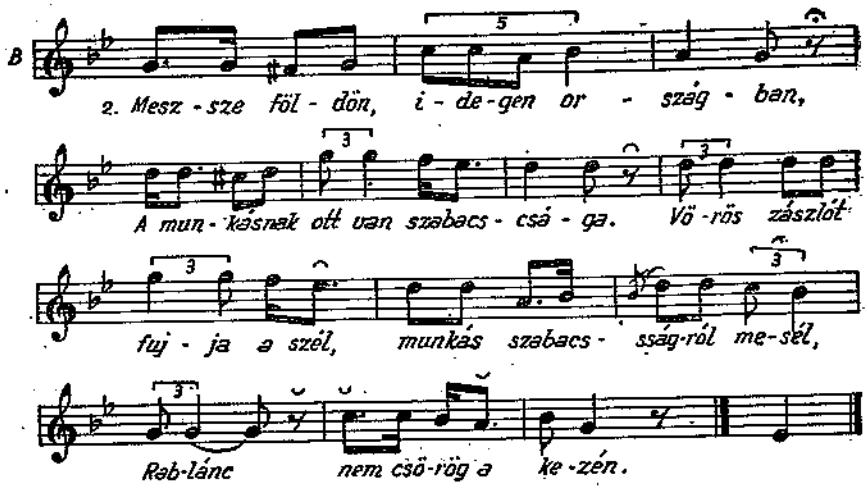

Pesma A je kompozicija Szentirmay Elemér-a.

Pesmu B je pevala Megyeri Istvánné, stara 39 god., Subotica, 1959. V.M. I-1/30.

Prevod:

Pesma A.

Na talasima Balatona,
Vesla jedan mlad ribar,
Mrežu mu sreća, a njega dragana
Napustiše dabome sirotog.

Pesma B.

1. Plaču deca proletera
Od gladi im suzne oči.
Otac im je u zatvoru, mitrovačkom kazamatu,
Nema ko da ih gaji.

2. U dalekoj zemlji, u tuđini,
Tamo radnik ima slobodu.
Crvena zastava se vijori na vetru, o radničkoj slobodi priča,
Lanac ropstva ne zveči im na rukama.

Sledeća je jedna od poznatih i omiljenih ruskih pesama sa tekstom „Volga, Volga, mać rodnaja. . .“*. Melodija sa novim tekstom, koji opisuje teške i dramatične momente iz zatvoreničkog života i danas je jedna od najpoznatijih pesama u Vojvodini. Često se ime zatvora menja kao naprimer: Beogradska glavnjača (Beográdi glavnyacsából), Mitrovački zatvor (Mitrovicai fegyház felől), Segedinski zatvor (A szegedi fegyház felől), itd. sa nekim manjim izmenama melodije i teksta. Pesma je u durskom tonaliteru, a po obliku je $A\ A_v\ A_v\ A_v$.

* Za original ruskog naslova ove pesme, koja je dopunila moj rad, mnogo se zahvaljujem našem muzikologu i muzičkom kritičaru prof. Štani Đurić-Klajn.

17

Andante

A

1 Va - la - hol a Vol - ga vi - zén, Egy szép
2. lom-bos fák - nak sut - to - ga - sa, Halld, é-

Andante, ♩=80

B

1. Mar - git - kor - ú - ti fely-ház fe - lől, Ré-me-

A

nyá - ri al - ko - nyon, If - jú és lány el - me-
des, mi - ről me - sél, Ott a vá - quák szi - ge-

B

sen sü - vít a szél, Meg-meg - ráz - za ab - la -

A

reng - ve Ül a rin - go cso - na - kon. If - ju - kon.
tén túl, A bol - dog - ság int fe - lénk. Ott a - lénk.

B

ka - it, Ré - mes dol - gok - ról me - sél.

B 2. Az ajtóban fegyver zördül,
Megcsikordul kint a zár,
Odakintről jajszó hangzik,
Vallatnak egy proletárt.

3. De az ajtó újra nyíllik,
Bedobnak egy tetemet,
A porkoláb durván mongya,
Egy vörössel kevesebb.

4. Véres testét véres zsákkal
Mossa egy-két jó elvtárs,
S betakarják takaróval,
Piheny hát, jó éjszakát.

5. Nézd csak, nézd csak kelet felől
Mint jön egy nagy forgeteg,
Piros színnel, vörös fénnyel,
Fölrázza a kebleket.

6. Hej, proletár, hej, proletár,
Töröld le a könnyedet,
Nyujcsd föl újból csontos öklöd,
S vedd kezedbe fegyvered!

Pesma A je opšte poznata.

Pesmu B je pevala Megyeri Istvánné, stara 39 g., Subotica, 1959. V.M. I-1/31.

Prevod:

Pesma A

1. Negde na obali Volge,
U jedno lepo letnje predvečerje
Mladić i devojka maštaju i
Sede njišući se u čamcu.

2. Slušaj draga šapat lišća,
Slušaj o čemu priča:
Tamo iza ostrva želja
Sreća nam maše gle!

Pesma B

1. Iz tamnice na Margit putu
Užasan bruji vetar,
Potresa prozorima i
Strašne priče priča.

2. U vratima je oružje zvecnulo,
Zaškripi brava izvana,
Spolja jauk dopire,
Saslušavaju jednog proletera.

3. Al se vrata ponovo otvaraju,
Ubacuju lešinu,

Tamničar grubo kaže:
Jednog crvenog je manje!

4. Krvavo telo, krvavom vrećom
Peru jedno-dva dobra druga,
Čebetom ga pokrivaju:
Odmaraj se, laku noć!

5. Gledaj, gledaj samo, sa Istoka
Kako dolazi jedna velika oluja,
Crvene boje, rumenom svetlošću
Potresa grudi.

6. Ej, proleteri, proleteri,
Obrišite suze,
Ponovo podignite koščatu pest
I uzmite u ruke oružje!

Sledeća pesma je verovatno umetnička masovna pesma kojoj prvobitni oblik A nisam našao već tu izlažem druga dva oblika označenih sa B i C kod kojih je tekst istovetan, dok se u melodiji i ritmu na nekim mestima razlikuju. Melodija je u molu a po obliku je A A_v B C, a melodija druge strofe prilagođavajući se tekstu menja melodiju i ritam.

18

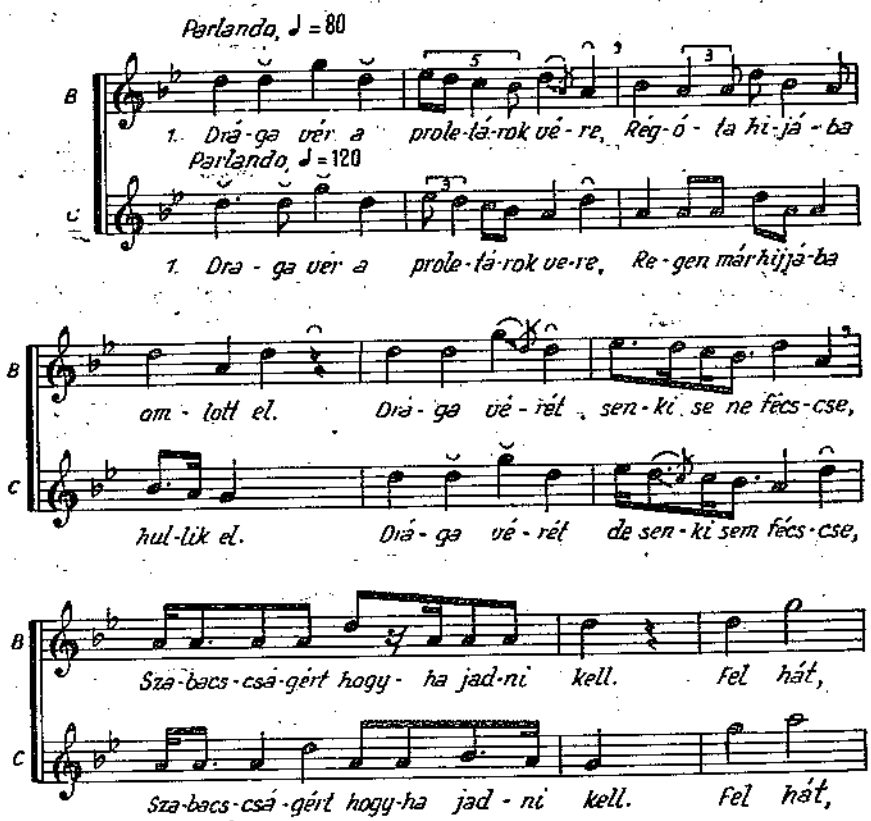

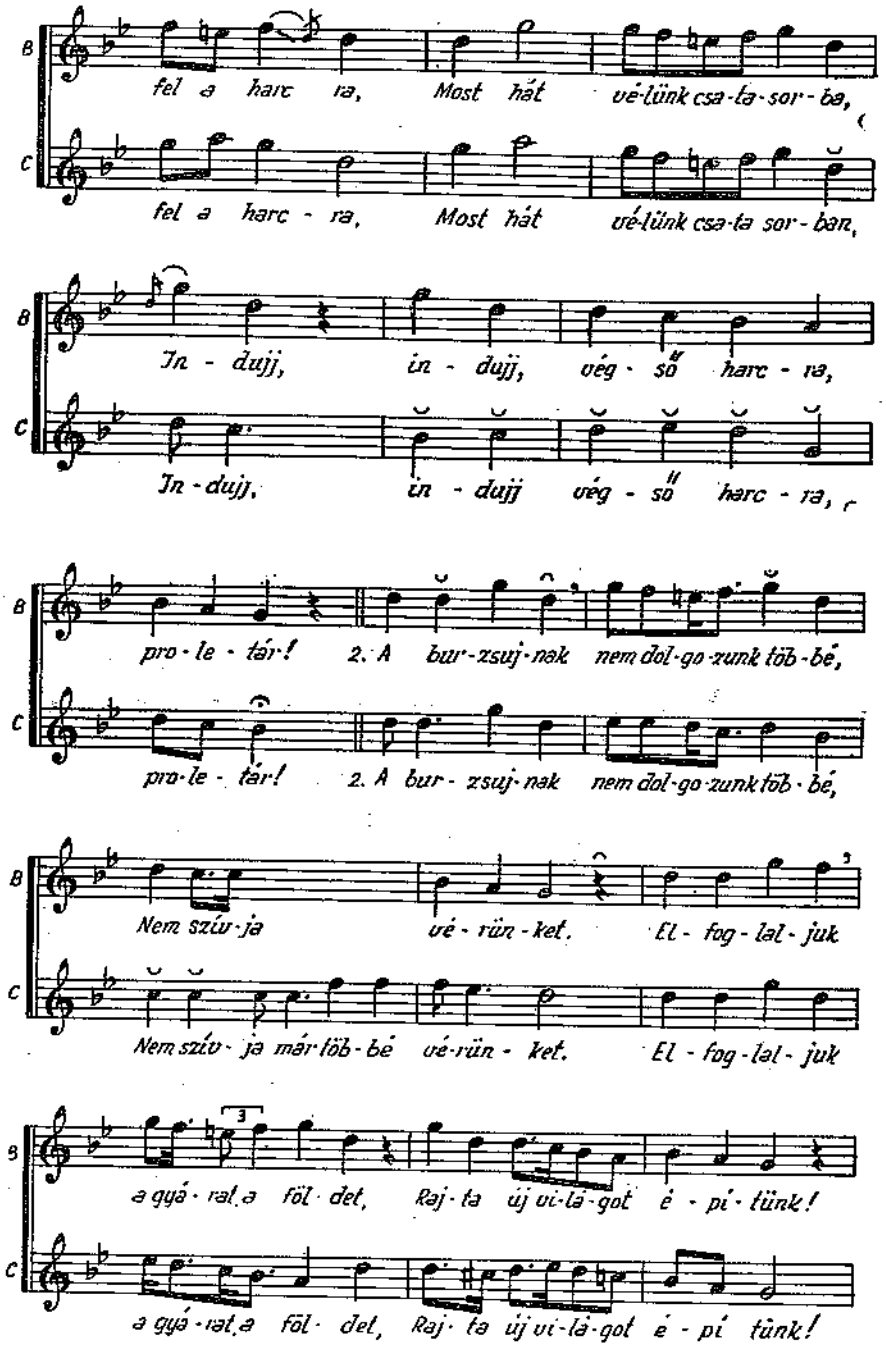
B
fel a harc ra, Most hát vé-lünk csa-ta-sor-ba,
C
fel a harc - ra, Most hát vé-lünk csa-ta sor-ban,
B
In - dujj, in - dujj, vég -ső harc - ra,
C
In - dujj, in - dujj vég - ső harc - ra,
B
pro - le - tár! 2. A bur-zsuj-nak nem dol-go-zunk töb-bé,
C
pro-le - tár! 2. A bur - zsuj-nak nem dol-go-zunk töb - bé,
B
Nem szív-ja vé - rün - ket. El - fog - lal - juk
C
Nem szív - ja már töb - bé vé-rün - ket. El - fog - lal - juk
B
a gyá - rat, a föl - det, Raj - ta új ut-la-got é - pí - tünk!
C
a gyá - rat, a föl - det, Raj - ta új ut-la-got é - pí tünk!

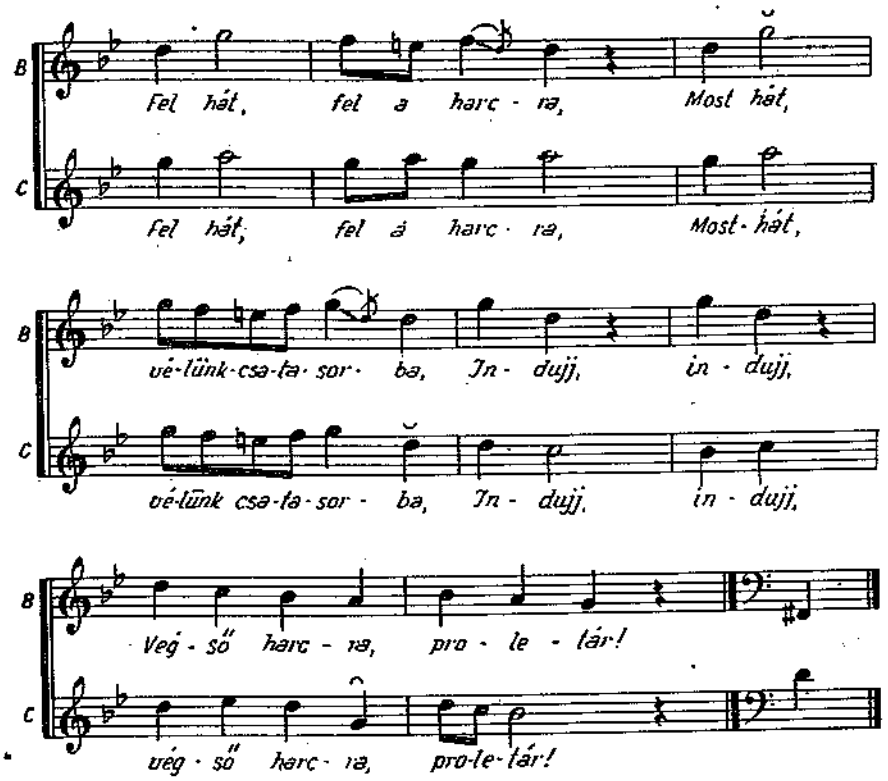

Pesmu A pevao je Dósa András, star 62 g., Ada Utrina, 1959. V.M. I-3/2.
Pesmu B je pevao Blinka Péter, star 51 g., Čantavir, 1959. V.M. I-3/29.

Prevod pesme B i C:

1. Skupa je proleterska krv,
Al odavno uzalud se lila.
Niko nek se ne plaši za skupu krv
Ako je za slobodu mora dati.
Ustaj, ustaj u boj,
Sad s nama već u boj
Kreni, kreni u odlučni boj, proleteru!

2. Za buržuja ne radimo više,
Ne ispija nam više krv;
Zauzećemo fabriku, zemlju,
Na njoj novi svet sagradićemo!
Ustaj, ustaj u boj,
Sad s nama već u boj,
Kreni, kreni u odlučni boj, proleteru!

U pesmi broj 19 oblik A A^5 B A i durski tonalitet upućuju na tip nove seljačke pesme. Sa novim tekstom bila je poznata oko 1928 godine.

19

Giusto, ♩ = 112

A

Kis Pa-csé-ron nem tugy-gyák a ne - ve - met, ne - ve - met de

Giusto, ♩ = 100

B

1. Min-den em-bör; min-den mun kás ve-lünk tart, ve-lünk tart, de

A

ne - ve - met. Majd meg tugy-gyák hogy ha en - gem

Var:

Majd meg tugy-gyák hogy ha ka-to-na

B

ve - lünk tart Le-ti - por-juk a - ki min - ket

A

te - met - nek, te - met - nek, de te - met - nek.

le - szek, hogy ha ka - to - na le szek.

B

ed-dig mart, ed - dig mart, de ed - dig mart

A

Az én ne-vem pi-ros szek-fű, li - li - jom, li - li - jom, de

B

A mun-ká - sé lessz a vi-lág ö-rök - re, ö-rök - re,

A

li - li - jom, Ha meg - ha - lok, ki-nyí lik a

B

ö - rök - re, Nem hull so - ha sen - ki köny-nye

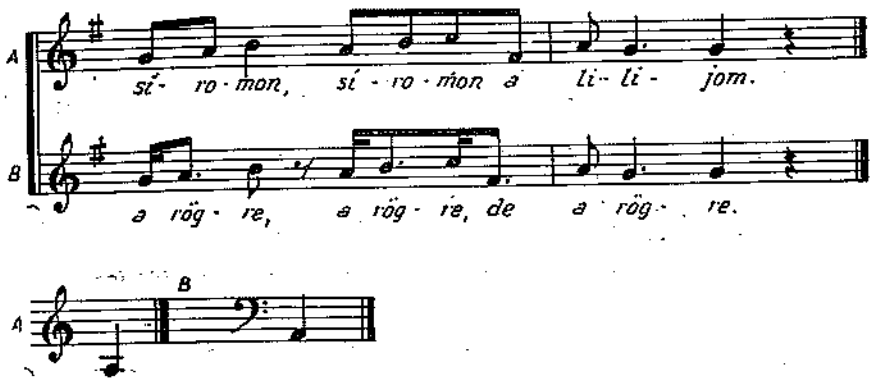

B 2. Legyünk vígak, nincs messze ja díjadal, dijadal, a dijadal,
Eggyek leszünk, elbánunk a zurakkal, zurakkal, a zurakkal.
A munkásé lessz a világ örökre, örökre, örökre,
Nem hull soha senki könnye a rögre, a rögre, de a rögre.

Pesmu A je pevala Király Józsefné, stara 64 g., Subotica, 1959. V.M. M-20/61.
Pesmu B je pevao Dósa András, star 62 god., Ada Utrina, 1959. V.M. I-3/1.

Prevod:

Pesma A U malom Pačiru ne znaju mi ime, ime, al ime.
Saznaće već kad me budu sahranjivali, sahranjivali, al sahranjivali.

Var. Al saznaće kad vojnik postanem, vojnik postanem.
Moje je ime crveni karanfil, ljiljan, lijljan al ljiljan,
Kad umrem procvetaće mi na grobu, na grobu ljiljan.

Pesma B. 1. Svaki čovek, svaki radnik s nama je, al s nama je,
Zgazićemo one koji su nas do sada ujedali, al ujedali, ujedali.
Radnika će biti svet zauvek, zauvek, zauvek,
Neće ničije suze više pasti na grudi, grudi, grudi.

2. Budimo veseli, nije daleko pobeda, pobeda, al pobeda,
Bićemo jedni, uništićemo gospodu, gospodu, al gospodu.
Radnika će biti svet zauvek, zauvek, zauvek,
Neće ničije suze više pasti na grudi, grudi, grudi.

Pesma broj 20 A je poznata kao vojnička pesma novijeg seljačkog tipa, koja se kreće u eolskom tonalitetu, a po obliku je A A B A. Sa novim borbenim tekstom B mnogo se pevala u okolini Subotice krajem tridesetih godina. Novi tekst nije prouzrokovao promenu melodije, i ova se pesma peva sa više raznih varijanata teksta.

20

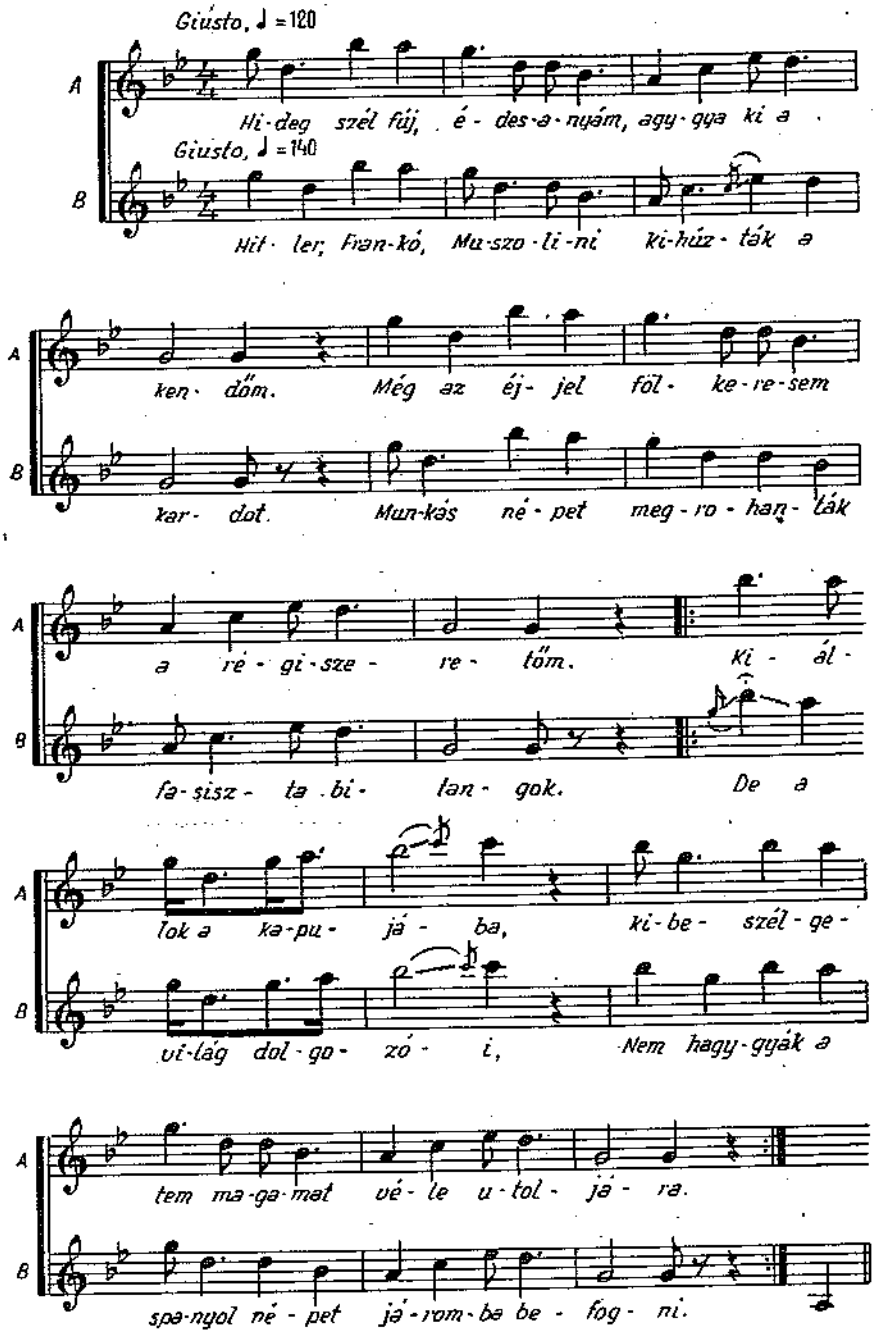
Giusto, ♩ = 120
A
Hi-deg szél fúj, é-des-a-nyám, agy-gya ki a
Giusto, ♩ = 140
B
Hit-ler, Fran-kó, Mu-szo-li-ni ki-húz-ták a
A
ken-dőm. Még az éj-jel föl-ke-re-sem
B
kar-dot. Mun-kás né-pet meg-ro-han-ták
A
a ré-gi-sze-re-tőm. Ki-ál-
B
fa-sisz-ta bi-lan-gok. De a
A
lok a ka-pu-já-ba, ki-be-szél-ge-
B
vi-lág dol-go-zó-i, Nem hagy-gyák a
A
tem ma-ga-mat vé-le u-tol-já-ra.
B
spa-nyol né-pet já-rom-ba be-fog-ni.

Pesma A je opšte poznata.

Pesmu B je pevala Győri Jánosné, stara 41 god., Subotica, 1959. V. M.I-1/14.

Prevod:

Pesma A: Hladan vetar duva, majko draga, daj mi maramu,
Još ću noćas potražiti svog starog dragana.
Staću mu u kapiju.
Ispričaću se s njim zadnji put.

Pesma B: Hitler, Franko, Musolini izvukoše mačeve,
Radni narod napadoše fašistički gadovi.
Ali radnici sveta
Ne dopuštaju da se španski narod podjarmi.

Pesma broj 21 je opšte poznata, živa, vesela igra varoškog tipa — brzi čardaš (friss csárdás), i danas je na repertoaru svih narodnih orkestara. Sa novim tekstom često se peva u radničkim krugovima, na veseljima. Melodija je u dur tonalitetu u obliku A A B A. Zbog novog teksta su nastale male ritmičke izmene u melodiji B.

21

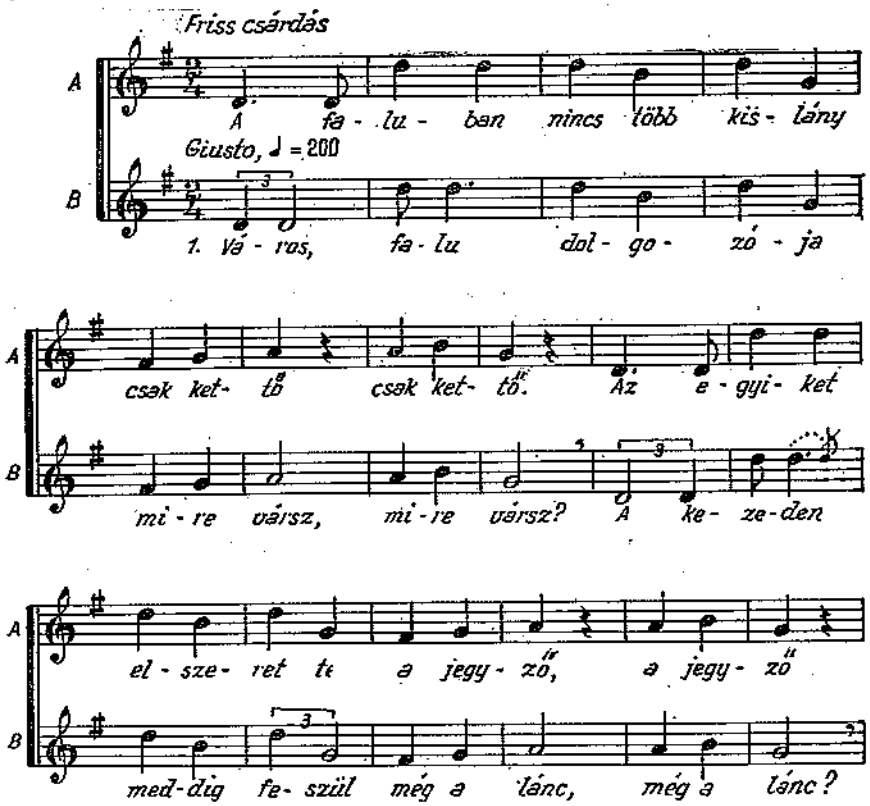

A má - sik meg a ka- pu - ba ne - ve -
Hív az i - dő, ösz - sze - fog - ni, raj - ta
ti, ne - ve - ti. Ö - tet meg a se - géd
hát! raj - ta hát! Hogy - ha me-rünk, hát mi-
jegy - ző sze - re - ti, sze - re - ti.
enk lesz a vi - lág, a vi - lág.

B. 2. Ne higgyed, amit az urak beszélnek, beszélnek,
Füled mellett erezd szavuk a szélnek, a szélnek.

Ha velük mégy, annak sosincs jó vége, jó vége,
A parasztnak csak a munkás testvére, testvére.

Pesma A je opšte poznata.

Pesmu B je pevao Dr. Sándor Steinfeld, star 54 god., Subotica, 1959. V.M. I-1/37.

Prevod:

Pesma A: U selu nema više devojaka samo dve, samo dve.
Jednu je obljubio beležnik, beležnik.
A druga joj se u kapiji smeje, smeje,
Jer nju ljubi, ljubi podbeležnik.

Pesma B: Radniče grada, sela, šta čekaš, šta čekaš?
Dokle će te sputavati lanac na rukama?
Zove te vreme, udružimo se, hajde, dakle, hajde!
Ako budemo smeli, naš će biti svet, svet.

2. Ne veruj tome što gospoda govore, govore.
Pusti reči pored uha u vetar, u vetar.
Ako s njima pođeš, neće biti dobar kraj.
Seljaku je samo radnik brat.

Mnoge pesme su nastale i zbog toga što je repertoar sindikalnih horova, kulturno umetničkih grupa trebalo popuniti. Tako je nastala u Senti pesma broj 22 „Ja pravim nasip" (Én csinálom meg a gátat) C, čiji je tekst prilagodio Szabó István na melodiju varoške narodne pesme „Nisam krao u životu" (Nem loptam én életembe) A, autora Szabadi Franck Ignaca (1825) a varijantu te pesme našao sam i u Korodju (Slavonija) „Na kraj sela gvozdene vile" (Fálu végén à vàs vëllà) B, koja ima revolucionarne tendencije, a koja je bila i jedna od glavnih narodnih igara u Korodju, takozvana „dërënkà" sa više varijanata teksta. Sve tri pesme su u dur tonalitetu u A A_v B C obliku. Pesma B razlikuje se u ritmu i nema alterovanih tonova.

22

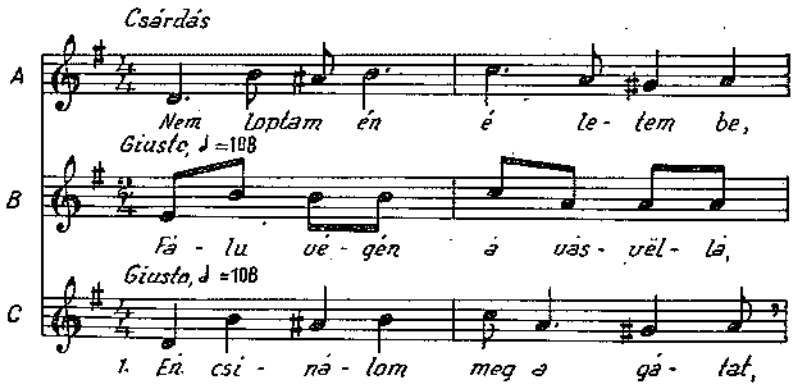

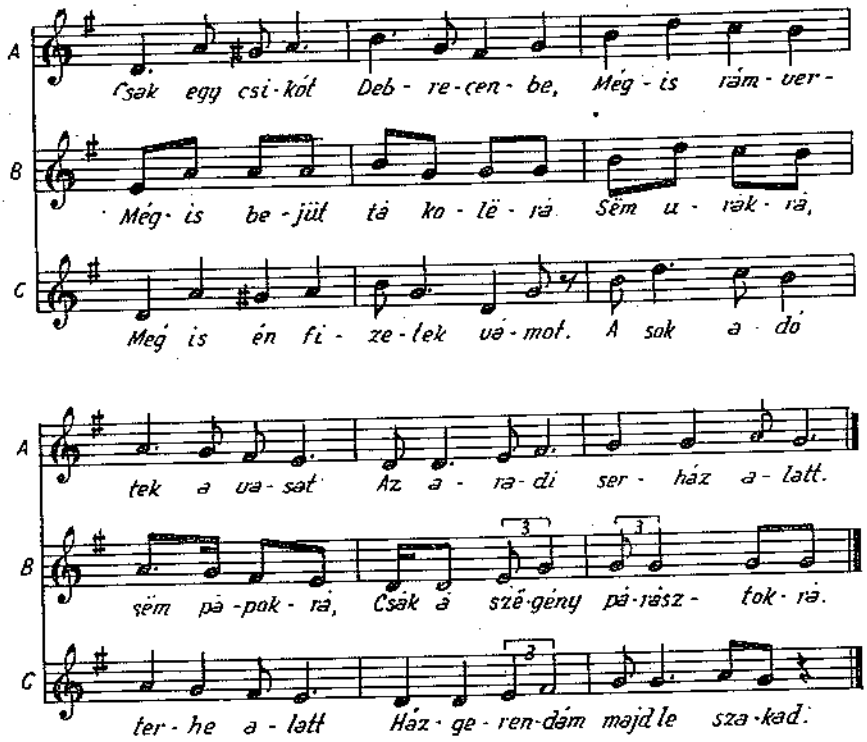

C 2. Én állítom a katonát,
Én fizetem annak zsolgyát
És hogy az urat őrizze,
Nálam kovártéllozzák be

3. Hatalommal jön a bíró,
Nem nézi, hogy hány a síró.
Kocsira rakja gúnyánkat,
Utolsó véka búzánkat.

4. Sok csak a lábát lógattya.
Mégis zsíros a falattya.
Ha szememből nem foj könnyem,
Sótlan cszem a kenyerem.

Pesmu A komponovao je Szabadi Franck Ignac i objavljena je u raznim zbirkama.

Pesmu B je pevala Gajnok Erzsébet, stara 17 god., Korođ, 1958. V.M. M-18/4.

Pesmu C je pevao Szabó István, star 54 god., Senta, 1959. V.M. I-3/1.

Prevod:

Pesma A:

Nisam krao u životu,
Samo jedno ždrebe u Debrecenu,
Ipak su me okovali
Ispred pivnice u Aradu.

Pesma B:

Na kraju sela gvozdene vile,
Pa ipak je kolera ušla.
Ali ne na gosgpodu i popove,
Samo na sirote seljake.

Pesma C:

1. Ja pravim nasipe,
Pa ipak ja plaćam carinu.
Pod pritiskom velikog poreza
Greda će mi u kući pući.

2. Ja dajem vojnika,
Ja mu plaćam danak.
I da bi gospodu čuvao,
Ja ga izdržavam.

3. Sa vlašću dolazi sudija,
Ne gleda koliko nas plače,
Na kola nam stavlja gunjeve,
Zadnji snop našeg žita.

4. Mnogi samo nogama mlataraju,
Ipak im je mastan zalogaj.
Ako mi iz očiju ne cure suze,
Ja neslan jedem svoj hleb.

Pošto je radom sindikata rukovodila Komunistička partija Jugoslavije, sistem rada kao i programska politika horova bila je jedinstvena na celoj teritoriji Vojvodine. Ovo dokazuje upoređivanje rada horova iz Sente, Ade, Mužlje, Bečeja, Zrenjanina, Vršca i Subotice.

Sindikalna kulturno-umetnička grupa iz Mužlje 1929 god.

Pred početak II svetskog rata sindikalne organizacije su bile vrlo aktivne i na svojim priredbama su sve jasnije ukazivale na fašističku opasnost koja je pretila Evropi. Okupacijom prestaje sindikalni rad i sve snage se bacaju na organizovanje narodnooslobodilačkog pokreta. Skoro svi istaknuti sindikalni rukovodioci prelaze u ilegalnost. Uporedo sa formiranjem borbenih jedinica počelo se i sa kulturno-prosvetnim radom. Pesmom se od prvog dana ustanka pozivalo na borbu. Svi važniji događaji opevani su u pesmi.

Naši vojvođanski Mađari su već od prvih dana 1941 učestvovali u oslobodilačkoj borbi po raznim jedinicama, a početkom decembra 1944 godine formirali su svoju Petefi brigadu.

Pevane su pesme koje su mlađi borci naučili od starih članova sindikalno-radničkih horova i pesme koje su sami spevali i to tako što su prilagodili melodiju tekstu ili su tekst prilagodili nekim poznatim melodijama. Delom su to komponovane pesme borbenog karaktera, a delom su pevane na narodne melodije varoškog ili novijeg seljačkog stila.

Tako su opevali jednu od najvećih bitaka koju su vodili u prvoj polovini marta 1945 na Dravi kod Bolmana. Melodija pesme broj 23 C upućuje na to da je varijanta narodne pesme „Ispod brda Čitara" (A csitári hegyek alatt) A koja ima više varijanata koje i danas žive u Vojvodini, takva je i „Berba je prošla, trebalo bi se ženiti" (Szüret után van az idő) B koja nosi elemente varoške narodne pesme, a pod uticajem ove dve nastala je verovatno ova borbena pesma „U baranjskom trokutu na Bolmanskom bojištu" (Baranyai háromszögben a Bolmán csatatéren) C koja ima više varijanata. Oblik sve tri pesme je A A B A. Pesma A je tip nove seljačke pesme u eol-

skom tonalitetu. Pesma B je u molskom tonalitetu, upućuje na varošku pesmu, dok pesma C, koja je kao varijanta najmlađa, takođe je u eolskom tonalitetu, izuzetno u trećoj strofi sa proširenjem slogova nastala je na dva mesta alteracije. Naročito je pesma C vrlo snažna i ona je bila jedna od najomiljenijih pesama u Petefi brigadi.

23

Nyitra m. K. Z.

Moderato, ♩ = 104

A: A csi - tá - ri he-gyek a - latt ré - gen le - e -

Giusto, ♩ = 100

B: Szü-ret u-tán van az i - dő, ha - za-sod-ni

Giusto, ♩ = 100

C: 1. Ba-ra-nya-i há - rom-szög-ben a Bol-man csa-ta-

A: sett a hó, Azt hal- lot- tam, kis-an- gya-lom,

B: ké ne, En meg a - nyám férj - hez men-nék,

C: té - ren, Elu- tár - sa-ink vé - re fo-jik

A: vé - led e-sett el a ló, Ki-tör-ted a ke-ze- det,

B: ha va- la- ki kér- ne, Az a le-gény, kit sze-ret- tem,

C: szer- te a me - ző - ben. Szabad har-cos vé-re pöcsé-lő-li

A
mi-vel ö-lelsz en-ge-met? Jgy hát, ked-ves

B
el-ment ka-to-ná-nak, Ha ha-za-jön,

C
eszt a drá-ga föld det, Hő-sen hal-tak a

kis-an-gya-lom, nem le-he-tek a ti-ed.

másik kis-lányt vá-lasztba-bá-já-nak.

sza-bacs-csá-gér, a nép i-gas-sá-gér.

Var:
1) Sza-bad-har-cos
2) Bá-tor szív-vel
Elv-tár-sa-ink
Sok jó a-nya
3) sok ha-lált szór
az ang-nyá-nak

4) Egy bo-lon-dos
5) ka-to-na fi-ját
6) A bol-má-nyi

7) ás-ták meg a fi-je
8) rá. haj lik az

C 2. Szabadharcos idősanya, buszke ja fijára.
Bátor szivvel halad elő, sok-sok nagy csatába.
Fegyverivel sok halált szór ellensig sorában,
Bátor szívvel halad elő, sok-sok nagy csatában.

3. Egy bolondos szép hajnalon elindult rohamra.
Egy fasiszta éles gojó őt szívcn találta.
Megírták hát az annyának nevárja ja katona fiját,
A bolmányi csatatéren ásták meg a fija sírját

4. A bolmányi kis temető sötét méj árkában,
Elvtársaink ott pihennek egy fűszfa árnyékában.

Szomorúfűz ráhajlik az elvtársak sírjára,
Sok jó anya könnyet hullajt a hős elhalt fijára.

Pesma A je objavljena u zbirci „103 magyar népdal", izdanje Magyar kórus, Budapest, 1941., strana 43, broj 33, zapisao Kodály Zoltán.

Pesmu B je pevala Király Józsefné, stara 60 god., Subotica, 1955. V.M.

Pesmu C je pevao Virág Antal, star 33 god., Čantavir, 1959. V.M. I-2/12.

Prevod:

Pesma A: Ispod brda Čitara odavno je pao sneg,
Čula sam, moj dilbere, sa tobom je pao konj,
Polomio si ruke, čime ćeš grliti mene?
Tako eto, moj golube, ne mogu biti tvoja.

Pesma B: Berba je prošla, trebalo bi se ženiti,
A ja bih se majko udala, da me ko prosi.
Onaj mladić, koga sam volela, otišao je u vojsku;
Kada se vrati, drugu će za ljubu odabrati.

Pesma C: U baranjskom trokutu na bolmanskom bojištu
Krv naših drugova lije se po polju.
Krv borca za slobodu daje pečat ovoj dragoj zemlji,
Herojski se umire za slobodu, za narodnu pravdu.

2. Ponosna je stara majka borca za slobodu,
Hrabrim srcem ide napred iz boja u boj.
Svojim oružjem seje smrt brojnom neprijatelju.
Hrabrim srcem ide napred iz boja u boj.

3. U nasmejanu lepu zoru krenuo je na juriš,
Oštar metak fašiste u srce ga pogodi.
Napisaše majci da ne čeka više sina vojnika,
Sinu iskopaše grob na bolmanskom bojnom polju.

4. U dubokom mračnom rovu na bolmanskom malom groblju,
Počivaju naši drugovi u senci žalosne vrbe.
Žalosna vrba se nadvila nad grobove drugova,
Mnoga dobra majka suze roni za junački poginulim sinom.

Isto tako je brigada prihvatila i pesmu broj 24, koja je u dur tonalitetu, a po obliku je A B A.

24

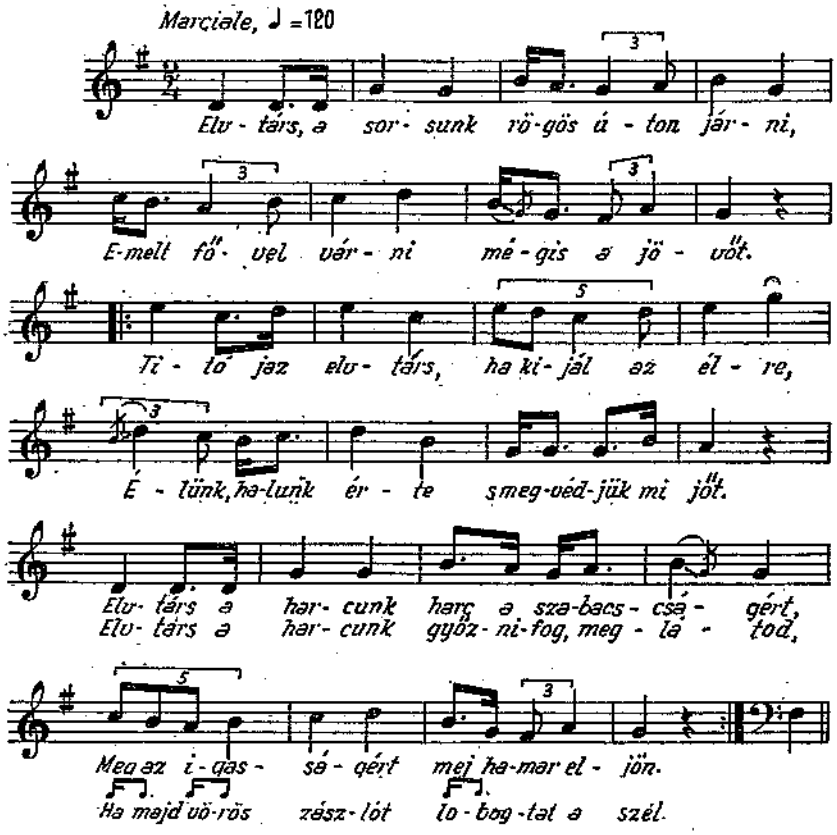

Pevao Virág Antal, star 33 god., Čantavir, 1959. V.M. I-2/14.

Prevod:

1. Druže, naša sudbina je po neravnom putu ići,
Sa uzdignutom glavom ipak čekati budućnost.
A kada drug Tito stane na čelo,
Mi ga branimo, živimo i umiremo za njega.
Druže, naša borba je borba za slobodu
I za pravdu koja će brzo stići.
A kada drug Tito stane na čelo,
Mi ga branimo, živimo i umiremo za njega.
Naša će borba druže pobediti, videćeš
Kada crvenom zastavom bude vijorio vetar.

Osim ovih pesama, najradije su u brigadi pevali još „Krenula je kolona" (Megindult a menet), „Crnoj lokomotivi kloparaju točkovi" (Fekete gőzösnek csattog a kereke), „Ispod visokih planina" (Égbe nyuló hegyek alján), „Druže, život je samo još pet minuta" (Elvtárs ma csak még öt perc az élet), „Već opet bruje oružja" (Már újra zúgnak a fegyverek), „Gledaj našu ponosnu armiju" (Nézd a mi hadseregűnket, a büszkét), „Kada mi odemo u veliku borbu svi" (Hogyha majd mi elmegyünk a nagy csatába mind) koja je pevana na američku melodiju koja je poznata iz Građanskog rata* „Battle himn of the Republic" a pevala se sa tekstom „Mi nismo otmeni" (Előkelőek nem vagyunk). Ovde ću izložiti ove poslednje dve pesme:

25

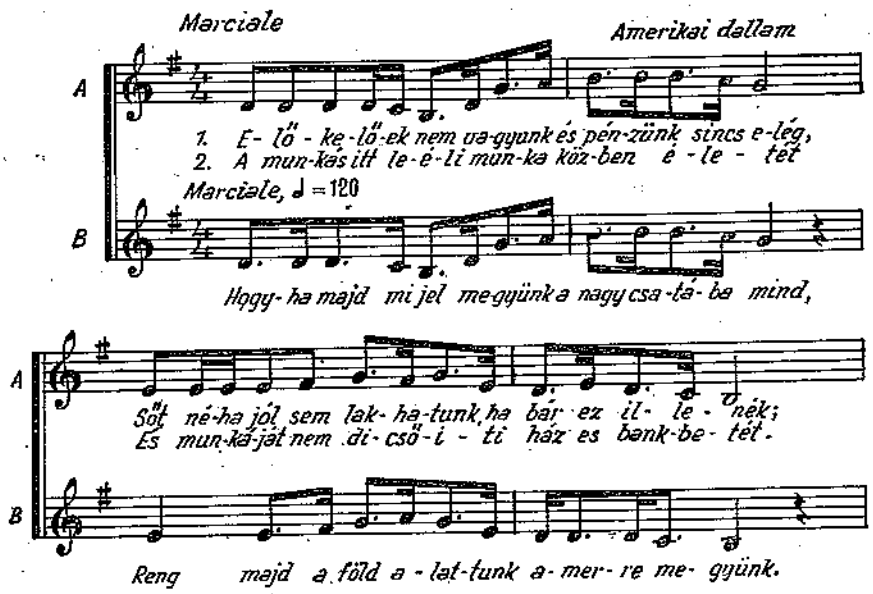

* I za ovu dopunu podataka mnogo se zahvaljujem našem istaknutom muzikologu i muzičkom kritičaru prof. Stani Đurić-Klajn.

A

B

1.2. De új vi-lá-got al - ko-tunk mi ëh-gyo-mor-ra meg, S ez a

Bom - bák-nak rob-ba-ná-sa min-ket nem ri-aszt, Mer mi

A

B

leg-szebb mes-ter- ség É - le-sebb le-gyél a

bát - ran áll-juk aszt. Ám de drá - ga jó ja-

A

B

kés - nél, Han - go-sabb a szen-ve - dés - nél,

nyán - kér köny- nyes min-den har-cos ar - ca.

A

B

Mert a mun-kás má-sok-ért él, S ez a leg-szebb mes-ter- seg!

Mé-gis bát-ran in-tünk bú-csút ha új - ra jál a harc.

B

Am de meg a Be-og- ra-don raj-ta ja bi- lincs, Ad-dig

né - künk ün - nep nincs

Pesma A je izdata u Szabadság dalok II kiadás A Vajdasági Magyar Kulturszövetség kiadása, Szubotica 1946., strana 25.

Pesmu B je pevao Virág Antal, star 33 g., Čantavir, 1959. V.M. I-2/15.

Prevod:

Pesma A:

1. Mi nismo otmeni, ni novaca nemamo dosta,
Šta više ne možemo se uvek ni najesti ma da se to pristoji;
Al' novi svet stvaramo mi, sa još praznim stomakom,
I to je najlepši zanat.
Budi oštriji od noža,
Glasniji od patnje,
Jer radnik za druge živi,
I to je najlepši zanat.

2. Radnik tu u radu proživi svoj život
I rad mu ne slavi kuća ni uložna knjižnica u banci.
Al' novi svet stvaramo mi, sa još praznim stomakom,
I to je najlepši zanat.
Budi oštriji od noža,
Glasniji od patnje,
Jer radnik za druge živi,
I to je najlepši zanat.

Pesma B:

Kad mi odemo u veliku borbu svi,
Trešće se zemlja pod nama gde mi prolazimo.
Eksplozija bombi nas ne plaši
Jer mi hrabro trpimo to,
Al' za našu dragu majku svakom borcu je lice u suzama,
Ipak hrabro mašemo zbogom, kad ponovo podemo u boj.
Al' dok su na Beogradu okovi,
Dotle za nas nema praznika.

26

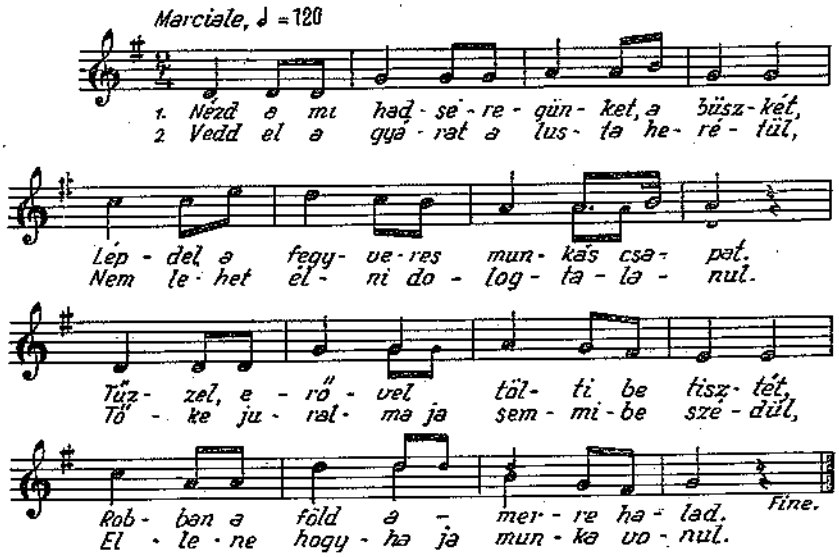

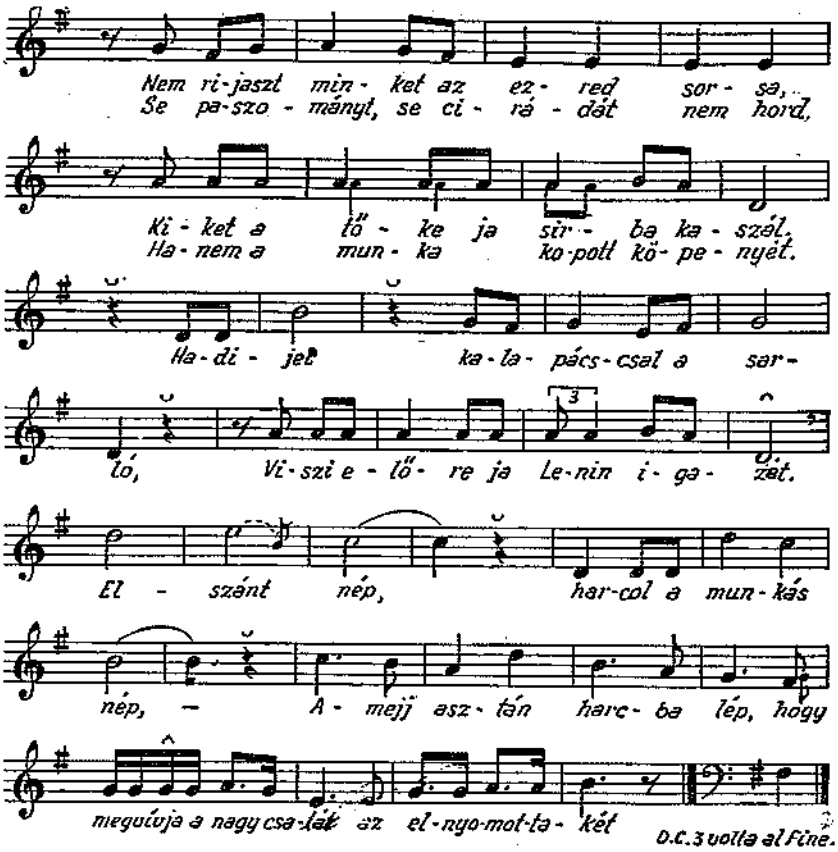

Pesmu je pevao Virág Antal, star 33 god., Čantavir, 1959. V.M. I-2/9.

Prevod:

Gledaj našu armiju ponosnu,
Stupa naoružana radnička četa,
Vatrom, snagom vrši svoju dužnost,
Rasprsnuće se zemlja gde ona prolazi.
Ne plaši nas sudbina brigada
Koje kapital u grob kosi.
Ratni znak je srp i čekić,
Nosi napred istinu Lenjina.
Odlučan narod, bori se radnički svet,
Koji stupa u borbu da izvojuje veliki boj za potlačene.

2. Uzmi fabriku od lenjoga truta,
Ne može se živeti bez rada.
Vlast kapitala nestaje u ništa,
Ako protiv nje rad kreće.
Ni kićanku ni ukrašeno odelo ne nosi
Nego otrcanu radničku bluzu.
Ratni znak je srp i čekić,
Nosi napred istinu Lenjina.
Odlučan narod, bori se radnički svet,
Koji stupa u borbu da izvojuje veliki boj za potlačene.

Brigada je živela kao sastavni deo ostalih jedinica, učestvovala je u zajedničkim akcijama, ali i veseljima, pa se upoznavala sa pesmama koje su drugi pevali i, prihvatajući ih, doživljavala kao svoje, sa svojim tekstom — koji je često doslovno prevođen — pevala dalje zajedno sa narodnim masama. Ove su pesme u dur i mol tonalitetu, a pripadaju jednom mešovitom stilu. Zbog toga što je tekst preveden, a ponekad i prepevan nastale su neke ritmičke i melodiske izmene kod pesama koje donosim u ovim primerima. Jedna od najmasovnijih borbenih pesama je pesma „Budi se istok i zapad" koja se peva sa više varijanata teksta, a od njih ću ovde prikazati dve. Prema tvrđenju Siveri Janoša, starog 64 god., iz Mužlje, pevana je oko 1923 god. u sindikatu. Melodije B i C su u durskom tonalitetu u obliku A A_0 B C. Melodija A je osnovna muzička misao V simfonije P. I. Čajkovskog koja je komponovana 1888 god. Ta muzička rečenica ima mnogo sličnosti sa melodijom B, prvi dvotakt je skoro doslovan, dok je drugi transponovan za malu tercu više i takođe odgovara sekvencirajućoj B melodiji. I ovo je očigledan primer koliki uticaj imaju elementi romantične muzike na borbene pesme.

27

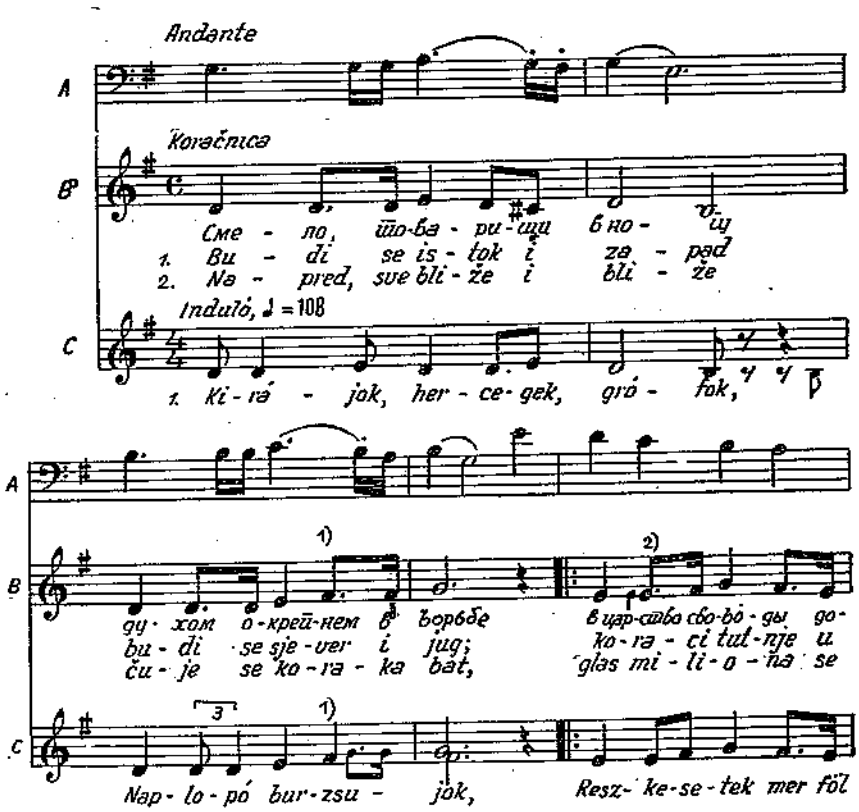

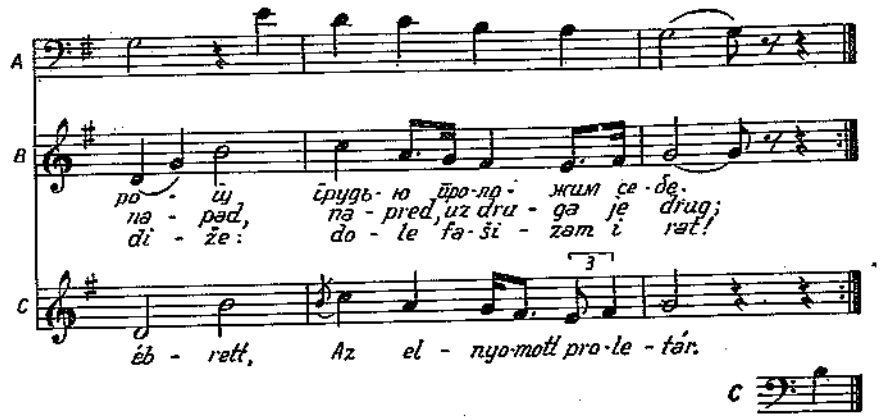

C 2. Munkátul eltikkatt testünk
Fegyvert és ágyút csinál,
Mert aki jellenünk támad
Annak nem kegyelmezünk.

3. Előre munkás hadsereg,
*A győzelem napjáér!
Nagy munka vár tirejátok,
Dőlnek már a paloták.

Pesma B je izdata u zbirci Ruske narodne pjesme za harmoniku, priredio A. Cichon Albini, Zagreb 1946, strana 5, broj 3.
Pesmu C je pevao Virág Antál, star 33 g., Čantavir, 1959. V. M. I-2/10.

Prevod:

Pesma C:

1. Kraljevi, prinčevi, grofovi
Dangube buržuji,
Drhtite jer se probudio
Potlačeni proleter.

2. Od rada iscrpljeno telo
Oružje i topove pravi
Jer ko nas napada
Tome ne praštamo.

3. Napred vojsko radnika
Za dan pobede!
Veliki rad na vas čeka
Već se ruše palače.

Varijanta pesme C:

1. Munkások rajta, jelőre,
Harcunkra itt jaz idő!
Csatára sorba föl állunk,
Célunk egy boldog jövő

2. Munkától eltikkatt testünk,
Fegyvert és ágyút csinál.
Előre vén proletárok,
Győzzük le a burzsuját!
3. Fol, vorösök, csak előre,
Irgalmat nem ismerünk!
Aki jellenünk lázad,
Annak nem kegyelmezunk.

Tekst se peva po melodiji B.

Pesmu je pevao Sziveri János, star 64 god., Mužlja, 1959. V.M. I-2/20.

Prevod:

1. Napred vojsko radnika
Za borbu je kucnuo čas!
U borbu redom ćemo ići,
Cilj nam je srećna budućnost.

2. Od rada iscrpljeno telo
Oružje i topove pravi.
Napred stari proleteri,
Pobedimo buržuje!

3. Ustajte crveni samo napred,
Milost ne poznajemo!
Ko se protiv nas buni,
Tome ne praštamo.

„Posmrtni marš" (Lenjinov) takođe ima više varijanata teksta i melodije. Pesma A pevana je dvadesetih godina i tekst ovde ima borbeni karakter. Pesmu B je preveo Dr. Šandor Šteinfeld 1931 god. sa nemačkog jezika u Požarevačkom zatvoru. Pesma C je štampana 1947 god. Pesma je u molskom tonalitetu u obliku A A B A.

Prilikom sahrane članova sindikata osim ovih pesama pevane su i druge revolucionarne i borbene pesme, tako da je sahrana bila jedna vrsta manifestacije — naročito u Subotici — gde su često dolazili u sukob sa vlastima.

28

Andante, ♩=64

A

A prole-tár ál - dozata vér,

Andante, ♩=80

B

Ma bá-nat ül szí-vünkben kony-nyes a sze-münk,

Umjereno

C

Sa tu-gom vas pra-ti - mo u hla-dan grob, jer

A

kug - ják hogy-ha jen - ni kér.

B

Elv - tár-sunk, harcos test-vér té - ged te - me-tünk. Tf -

C

sva - ki je od - vas - po-bu - nje - ni rob. Vi

A

Asz - szo-nya-ink, gyer - me-ke-ink mind

B

jú - sá - got, min-dent, vért é - le - tet,

C

pa - do - ste žrt - vom i da - dos - te sve jer

A
Re - gen szen - ve - dik e kínt.

B
Ti jaz esz - me gyö-zel mé-ért föl ál - doz - ta - tok. Sö -

C
krv, ži-vot, mla - dost - ra-di slo-bo - de. Var. Sö - U.

A
Föl bát - ran harc - ra - ja zász - ló ja - lá,

B
tét bör - tö - nök méj - jén el sor-vat - ta - tok, Vad
tét mü - he - jek mé - jén sor-vatt é - le - ted, A

C
tam - ni - ci mlač - noj tog kr - uni - ka zlog,
skr - ši - mo rop - stvo, tu kr - va - vu moč,

A
Döncs por - ba min - dent a - mi bur-zso-á!

B
ir - tó - za - tos kin - zás volt ha - lá - lo - tok.
szebb jö - vő ál - ma volt hi - ted min - de - ned.

C
na ba - ri - ka - da - ma drug do dru - ga sveg., Po
spje - smom na u - sna - ma svi ce - mo vam doć. I

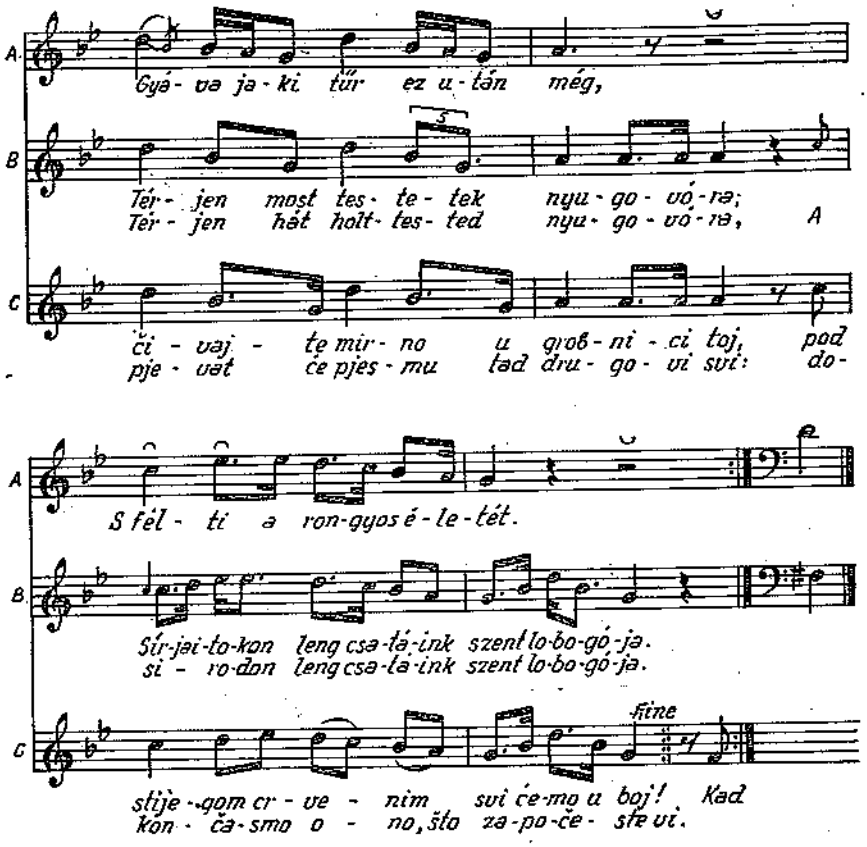

B 2. De pirkad a hajnal és feljő a nap,
Mikor jármát megúnva felébred a rab.
És ez lesz az óra, ha az utolsó
riadóra rijogat a kurtunk szava.

Pesmu A pevao je Huber Ferenc, star 55 god., Novi Sad, 1959. V. M. I-1/40.

Pesmu B pevao je Dr. Sándor Steinfeld, star 54 god., Subotica, 1959. V.M. I-1/38.

Varijantu teksta pesme B pevala je Megyeri Istvánné, stara 39 god., Subotica, 1959. V.M. I-1/11.

Pesma C u izdanju Nova pjesma Glavnog odbora Jedinstvenih sindikata za Hrvatsku, Kulturno-prosvjetno odeljenje — Zagreb 1947.

Prevod:

Pesma A:

Žrtva proletera je krv,
Udaraju ga nogama kada jesti traži.
Žene, deca sva
Već odavna trpe ovu muku.
Napred hrabro u borbu, pod zastavu,
Zbaci u prašinu sve što je buržuj!
Kukavica je ko posle ovoga još trpi
I plaši se za ovaj dronjavi život.

Pesma B:

Danas tuga leži u našim srcima, suzne su oči
Druže, brate borče, tebe sahranjujemo.
Mladost, tvoju krv i život, sve
Vi ste za pobedu ideje žrtvovali.
Na dnu mračnih tamnica uvenuste,
Divlje strašno mučenje je bila vaša smrt.
Nek počiva sada mirno tvoje telo
Nad vašim grobovima leprša se naše borbe sveta zastava.

2. Al sviće rumena zora i doćiće dan
Kada će dodijati jaram i prenuće se rob.
I ovo će biti čas kada će na zadnju
Uzbunu pozvati naše trube glas.

Varijanta:

Na dnu tamnih radionica uvenuo je tvoj život.
Lepša budućnost ti je bila sve, vera i san.
Nek počiva sada mirno tvoje telo
Nad vašim grobovima leprša se naše borbe sveta zastava.

Sledeća pesma je:

29

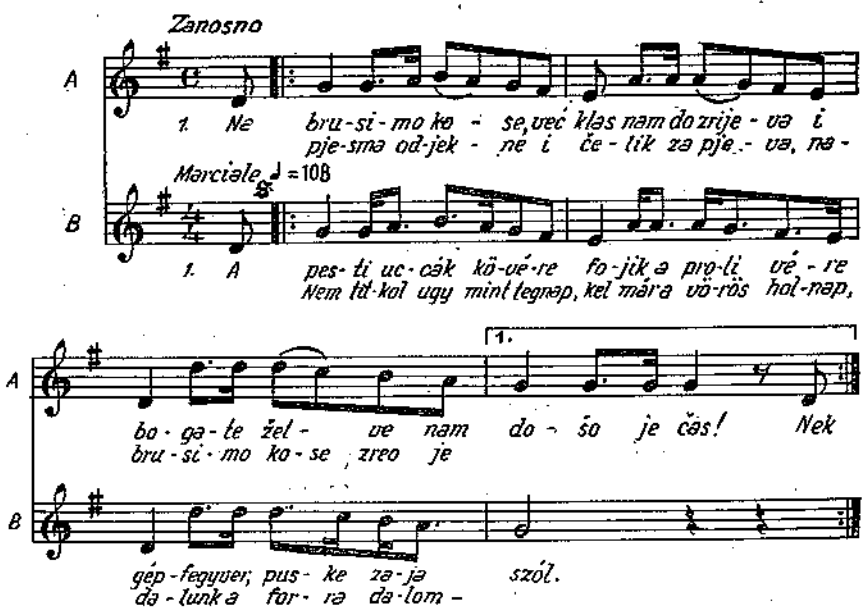

A: U boj za slo-bo-du i prav- du se- xlas!

B: 1.2. Föl harc-ra, ma-gyar pro-le-tá - rok, Az ról.

A: lja - ci sad di - žu svoj glas Nek

B: zin - du-ló hív, bal - ra át!

A: pje - sma se o - ri od se - la, do se - la, ne

B: Hor-gyá-tok szét he-gyen, völ-gyön kö - rös - kö-rül a föl- dön

A: če - kaj-te vi - še, sad je čas! U čas!

B: For- ra-da-lom vö-rös zász - ló - ját. ját.

Dal 𝄋 al fine — Fine

B 2. Gyárak és bányák méjjén, kint ezer holdak szélén,
Proletárok puskazaja szól.
Nem titkol úgy, mint tegnap, kel már a vörös holnap,
Dalunk a forradalomról.

Pesma A u izdanju „Drugarska se pesma ori", Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948. Priredio Marcel Kasović.

Pesmu B je pevao Ferenc, Dvoracskó, star 54 god., Čantavir, 1959. V. M. I-3/35.

Prevod:

Pesma B. Po peštanskim ulicama lije se krv proletera; mašinke, puške se čuju.
Nije tajanstvena kao juče, budi se cerveno sutra, pesma o našoj revoluciji!
Napred u boj mađarski proleteri,
Koračnica zove, na levo hajd!
Raznesite po celom svetu, preko brda i dolina
Crvenu zastavu revolucije!

2. Po dnu fabrika i rudnika, napolju preko hiljadu jutara,
Zvuk proleterskih pušaka se čuje.
Nije tajanstvena kao juče, budi se crveno sutra, pesma o našoj revoluciji!

Popularnu slovenačku narodnu pesmu „Regiment po cesti gre" koja je u durskom tonalitetu, po obliku A A B C peva se dvoglasno i višeglasno. Međutim kod nas se peva, obično sa novim tekstom, jednoglasno, a najčešće gornju tercu kao melodiju na delove B i C.

30

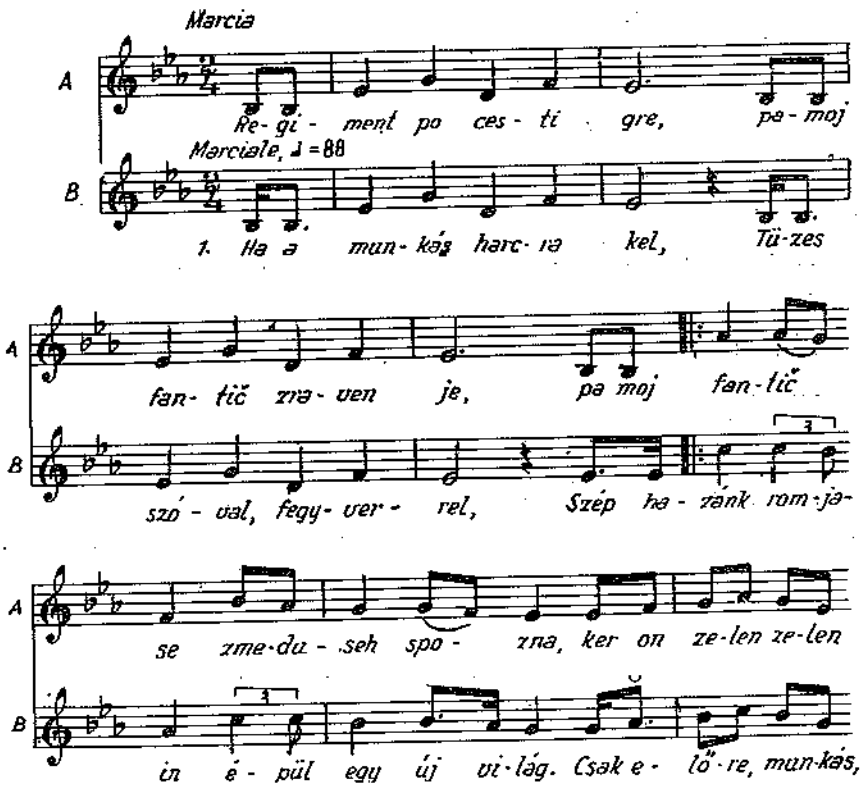

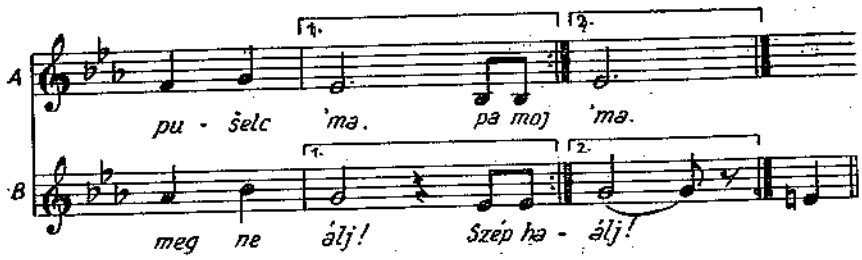

B 2. Nem messze a győzelem,
Fel hát a teror ellen.
Szabaccság kell nekünk, a népnek igasság,
Csak előre, munkás, meg ne ájj!

3. Nem messze a győzelem,
Fel hát a teror ellen!
Éhező, szenvedő munkások erején
Megtörik majd a fasiszta rém

Pesma A izdanje Nilka Fakin: Album za klavirsku harmoniku, strana 3, broj 1.

Pesmu B je pevala Erzsébet Bakos, stara 51 god., Čantavir, 1959. V.M. I-3/26.

Prevod:

Pesma A:

Regimenta cestom ide,
I moj momak s njima je.
Moj momak se izmedu sviju poznaje
Jer on zelen stručak cveća ima.

Pesma B:

1. Kada se radnik podigne u borbu,
Vatrenom reči, oružjem,
Na ruševinama naše lepe domovine jedan novi svet se gradi.
Samo napred, radniče, nemoj stat!

2. Nije daleko pobeda,
Ustaj, dakle, protiv terora!
Sloboda treba nama, narodu pravda,
Samo napred, radniče, nemoj stat!

3. Nije daleko pobeda,
Ustaj, dakle, protiv terora!
Na snazi izgladnelog, napaćenog radnika,
Slomiće se fašistički gad.

31

Odlučno

A: 1. Po šu - ma - ma i go - ra - ma — na - še zem - lje po - nos - ne — i - du če - ta par - ti - za - na — sla - vu bor - be pro - no se, — c - du se. —
2. Ne - ka zna - de duš - man kle - ti, — da će kod nas sla - mit vrat; — pri - je ce - mo mi um - rije - ti, — ne - go svo - je zem - lje dat. — dat. —

Marciale, ♩ =120

B: 1. Ma - gas he - gyek or - ma - in ta - nyánk, Ök - lünk, tü - zünk a fegy - ve - rünk. Ro - ha moz - zunk, par - ti - za - nok, A ui - lág be - le re - meg! Ro - ha - meg! —

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ Библиотека

B 2. Bár rongyosak és éhesek vagyunk,
Elindulunk és jelt adunk,
Holnap milliók dalolják
Dijadalmas új dalunk.

Pesma A u izdanju „Drugarska se pesma ori", priredio Marcel Kasović, Nakladni zavod Hrvatske, 1948.

Pesmu B je pevala Viktoria Blinka, stara 49 god., Čantavir, 1959. V.M. I-3/21.

Prevod:

Pesma B:

Na visokim vrhovima brda boravimo,
Pesnica i vatra naše je oružje.
Jurišajmo partizani
Svet će da zadrhti!

2. Ma da smo pocepani i gladni,
Mi polazimo i početak označavamo!
Sutra će milioni pevati
Pobedonosnu našu novu pesmu.

32

Ženska himna

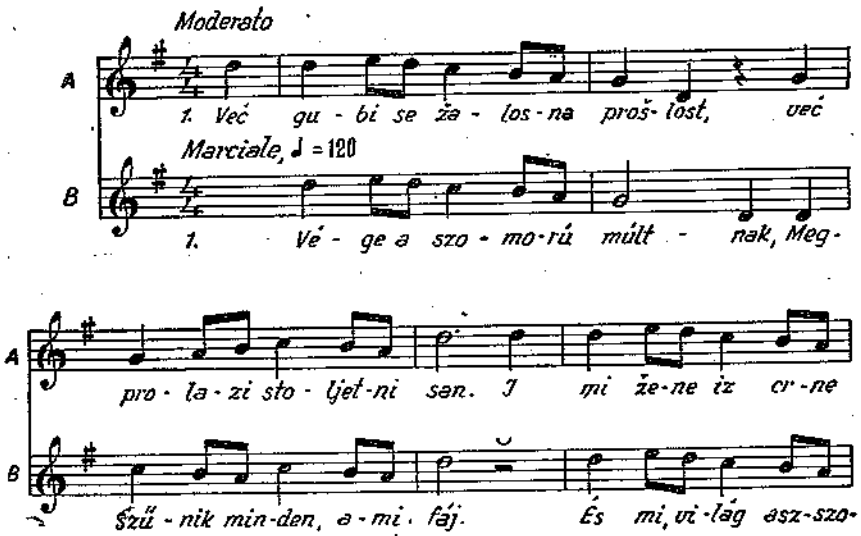

A no- či u no-vi sad kro-či-mo dan. J

B nya - i, szebb na-pok fe-lé me-gyünk már. Mert

A o - na što je živ - je - la ko zad - nji

B if - jú tűz ve - zér - li ma a nap ha -

A rob, sa vi - še sna - ge vje - ru - je u

B dát, E-gye - sül - ten le - győ - zünk mi min - den

A no - vu dob, sa vi - še sna - ge

B a - ka - dájt, E-gye - sül - ten le - győ -

A vje - ru - je u no - vu dob!

B zünk mi min - den a - ka - dájt!

A. 2. Na okup sve zovemo žene,
nek čuje nas selo i grad,
mi stvaramo bolju budućnost
uz pjesmu, uz borbu, uz rad.
I ona što je živjela ko zadnji rob,
sa više snage veruje u novu dob,
Sa više snage veruje u novu dob!

3. I svijestno ko čovjek i žena,
kroz zapreke polazi sad
jer ne smije ni zastat, ni klonut
ko svijestan je, pošten i mlad.
Za ženu mora prestati njen udes krut,
kad svijesna nađe pošten i pravi put,
Kad svijesna nađe pošten i pravi put.

B. 2. Tudja jól aszt asszony, ember,
Sok még ma is az akadáj.
De meg nem áll s nem hajol meg,
Ki tudja jól az igazát.
Mert ifjú tűz vezérli ma a nap hadát,
Egyesülten legyőzünk mi minden akadájt,
Egyesülten legyőzünk mi minden akadájt!

Pesma A je horska partitura u rukopisu V. M.

Pesmu B je pevala Ilona Blinka, stara 22 god., Čantavir, 1959. V.M. I-3/37. Izvođač je pevao u odnosu na srpski tekst 1 i 3 strofu.

Ovi dosada navedeni oblici i dalje žive, i u njim a se stvaraju sada kako narodne tako i komponovane pesme koje opevaju teške i radosne momente u stvaranju novog života. Pevaju se svugde, kako na radilištima tako i po školama i na koncertima ponovo oživelih i novo oformljenih horova i radio-stanica.

1959 je obnovljen hor Radničkog pevačkog društva iz Subotice koji je oformljen 1921 godine, a koji je mnogo učinio na propagiranju i upoznavanju revolucionarnih i borbenih pesama u Vojvodini.

ZAKLJUČAK

Ako ponovo pređemo sav dosada izloženi materijal doći ćemo do sledećih zaključaka:

Kurucke narodne pesme iz 17 i 18 veka utiču na dalji razvoj pesama, te se njeni elementi nalaze i u muzici 19 i početkom 20 veka (verbunkoš stil).

Imamo, dalje, pesama koje smo primili sa strane, sa novim revolucionarnim i borbenim idejama koje možemo nazvati međunarodnim kao što su naprimer: Marseljeza, Internacionala, Budi se istok i zapad i dr. koje su muzički uglavnom stvarane u duhu romantizma i

Pesme koje su nastale kod nas, na našem tlu, bilo da su stvarani novi tekstovi za poznate narodne ili umetničke melodije i njihove varijante ili seljačke pesme uglavnom novijeg stila, naprimer: broj 11, 20, 23; varoške pesme naprimer: broj 16, 21, 22; i umetničke pesme čije melodije nose stilske osobine romantizma kao naprimer: broj 14, 15, 26, koje su spontano izražavale ono što je narod u datim uslovima osećao, želeo, za šta se borio, dakle, sa sociljalnim i borbenim tendencijama.

Naravno, sav izloženi materijal je samo deo pesama koje se pevaju, od kojih je dosta već sakupljeno, ali čije će sakupljanje još duže vremena trajati.

Moram reći da sam, pišući ovaj rad, pošao od sakupljenog materijala, materijala koji sam našao na terenu i koliko god mi je bilo moguće gledao sam da tačno prikažem razvoj revolucionarnih i borbenih pesama i zbog toga se moglo desiti da same pojedine epohe nisu dovoljno osvetljene. Meni je jasno da osim ovih nedostataka u radu verovatno ima i drugih, ali se nadam da će svi koji ovaj rad budu čitali ipak steći jednu određenu sliku o revolucionarnim i borbenim pesmama kod Mađara u Vojvodini, koje dosada, koliko je meni poznato, nije bilo određene u naučnoj folklornoj literaturi.

BIBLIOGRAFIJA:

Kodály Zoltán: A magyar népzene, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1952
Bartók Béla: A magyar népdal, Budapest, Rózsavölgyi és társa, 1924
Szabolcsi Bence: A melódia története, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1957
Dr. Sonkoly István: Bővitett másodlépés jelentősége a népzenében
Ádám Jenő: A muzsikáról, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1954
Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve, Budap est, Zeneműkiadó Vállalat 1955
Magyar történet — A tizennyolcadik század, — napisao Szekfű Gula, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
* * * 15 y vojvođanskih brigada, Novi Sad 1953.

OBJAŠNJENJA I SKRAĆENICE

Sa magnetofonske trake sam dešifrovao melodije i tekstove detaljno i doslovno, bez rekonstrukcije. Pojedini suglasnici nisu zapisani književnim jezikom već prema izgovoru. Naprimer: literarno se piše „lehetsz" a prema izgovoru zapisano je „lehecc" kao što se to vidi u pesmi br. 12 ili u broju 23, „fojik" koje se literarno piše „folyik" itd.

Tekstovi pesama su doslovno prevedeni radi vernog prikazivanja sadržaja, a ne prepevani.

Unatoč velikog broja sakupljenih pesama u Vojvodini, upotrebio sam tri primera iz sakupljenog materijela u Hrastinu, Korođu i Laslovu u Slavoniji, zato što su to naselja na granici Vojvodine i Slavonije, a tamo sam pronašao najstariji izvor narodnog melosa koji mi je bio najprikladniji za dokumentaciju XVII i XVIII veka.

Ispod notnih primera naznačen je izvođač, njegove godine starosti, mesto i datum sakupljanja, signatura i broj magnetofonske trake, kao i broj pesme, naprimer: V. M. = Vojvođanski muzej, I = Istoriski, M = Mađarski materijal, prvi broj označava broj trake, drugi je redni broj pesme. Naprimer V. M. 1-I/5: Vojvođanski muzej, istoriski materijal prva mag. traka, pesma broj 5.

Kod nekih primera naznačen je kompozitor, naslov zbirke, izdavač, godina izdanja i zapisivač.

Materijal koji je označen signaturom V. M., svojina je Muzikološke sekcije Vojvođanskog muzeja, a koji sam ja sâm na terenu Vojvodine sakupio, snimio, dešifrovao i obradio

Analizu i razvrstavanje sam vršio prema Bartokovom sistemu.

Pesme sam radi preglednosti i upoređivanja transponovao na završni ton g^1. Na završetku pesama označena je originalna intonacija izvođača. Za ženski glas u violinskom, muški glas u bas ključu, dok pesme koje sam uzeo iz štampanih zbirki nisam sve transponovao, niti naznačio originalni tonalitet zbog toga što su ove pesme u raznim izdanjima publikovane u raznim tonalitetima.

⌒ = mali produžetak

◡ = malo skraćivanje

↑ = nešto više intonirani glas

↓ = nešto niže intonirani glas

= glisando

ë = zatvoreno kratko e

ȧ = ilabijalno a

ȧo = dugačko a

Summary

ERNŐ KIRÁLY

TRACING THE REVOLUTIONARY AND MILITANT SONG AMONG HUNGARIANS IN VOJVODINA

We find first traces of militant songs already in 1554 and those from the year 1813 are still living among the people. Then follow the songs of Kuruczs (name given to the soldiers of Rákóczy) wich exerted a great influence upon the further literary creation of the people. This style ends in the so-called betyár songs of the 19th century. Verbunkos style grew out from the kurucz period and it influences many famous composers of that time, as for instance: Haydn, Brahms, Liszt etc. In the 19th century appears the urban song of popular inspiration — „magyar nóta". As a reaction upon this western romantic music appears the peasant song of a new style. Many soldier songs, but only a few of them of the militant character, belong to this style. In 1890 was formed the social-democratic party and probably at that time Marseillaise and International reach these regions.

The urban proletariate adopts, in addition to revolutionary ideas, also the songs composed under the romantic inspiration, which were more adequate to the new ideas than the classical peasant tunes. These songs were adopted both by urban and rural proletarites which, in their songs, express the social injustice. The new revolitionary texts are often written to the old popular tunes.

During the First World War arise the chansons, couplets and pamphlets of anti-military charachter and with strong revolutionary tendencies. These songs were sung not only in towns and villages but also on the fronts.

Within the frame of trade-unions are formed cultural and artistic societes under the direction of the Communist Party thrtough out Vojvodina. The cultural and artistic society of Subotica started its activity in 1920 and already in the following year was formed a workers' choir which had on its program the artistic revolutionary songs, songs of popular inspiration or popular tunes with new texts as well as the compositions by Lányi, Bartók and others.

During the dictatorial régime of the 6th January these societies suspend their activity, but they reappear soon under new names and the work goes on. In the course of this period, in prison arise many new songs and new texts are written or translated to the already known tunes.

During the Second World War the trade-unions suspend their activity and form fighting units with their own cultural and artistic groups. In 1944 the Hungarians form their Petőfi-brigade. In the cours of the Struggle for National Liberation they sang various popular and artistic tunes with new texts and translated also songs which were sung in other brigades.

In the course of the reconstruction of the country they create new songs which are sung everywhere. The workers' choirs had a great share in introducing and propagating the revolutionary songs among the Hungarians.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

MARIJA KIRÁLY

BORBENE I SOCIJALNE PESME KOD SLOVAKA, RUSINA I RUMUNA U VOJVODINI

Niko nije očekivao od jedne male brdovite zemlje na Balkanu da će velikim fašističkim vojnim silama pružiti tako žestok otpor. Njihovi rukovodeći ljudi smetnuli su s uma činjenicu da naši narodi u suštini nisu imali mnogo veze sa kraljevima ni vladama koje su se smenjivale, već su organski bili povezani samo s jednom partijom, partijom koja je pretstavljala njih, većinu radnika i seljaka, sa partijom koja se borila za veće parče hleba i život dostojan čoveka. I kada ih je ta partija, goloruke i praznih stomaka, pozvala u borbu 1941, oni su se odazvali i, sa kosama, motikama i tek gde-gde sa ponekom puškom, krenuli u neravnomernu borbu protiv najmodernije opremljene fašističke armije Evrope.

U Vojvodini su već godinama jedno pored drugog živeli mnogi narodi koji su se pod raznim okolnostima naselili na širokoj ravnici Vojvodine. Radnici i zemljoradnici pod teškim životnim uslovima nisu imali ni vremena ni volje da ono malo snage koja im je preostala od napornog rada utroše na međusobnu mržnju samo zbog toga što su raznih narodnosti. Raspirivanje nacionalne mržnje je bilo uvek u interesu onih koji su u datom momentu hteli iz toga da izvuku neku materijalnu korist izraženu u bilo kom vidu. Dugo je vremena trebalo i skupo je plaćeno saznanje da postoje samo dve klase, klasa izrabljivača i klasa izrabljenih i potlačenih. I kada je partija radnih i izrabljenih ljudi pozvala u borbu i na Ustanak, svi stanovnici Vojvodine su jedni za drugim krenuli, i Srbi, i Mađari, i Slovaci, i Rusini, i Rumuni.

U borbi se mrzelo, volelo, tugovalo, veselilo, ali se uvek pevalo. I svako je u pesmi iznosio ono što oseća na svom maternjem jeziku i kroz pesme koje je već ranije znao. — Kasnijim formiranjem sebe kao borca, uticajem borbenog iskustva, znanja pa i rečnika, on, čovek borac, menja tekstove pesama koje je znao ili na poznate melodije sam stvara novi tekst koji izražava ono što onda, u datom momentu doživljava, ono što ga muči ili što ga ispunjava ponosom. Boreći se za iste ideje i ciljeve, on prima i ono što borci drugih narodnosti opevaju i, osećajući to kao svoje, peva na svom maternjem jeziku.

A početkom novembra (2 ili 3) 1944 Slovaci formiraju i svoju posebnu brigadu, u kojoj pevaju vrlo rado i pesme koje su preveli mahom sa srpskog jezika. Takve su: Partizanska himna (Partizánska hymna), Partizanka (Par-

tizánka), Himna mladeži (Hymna mládeže), Mi Slovaci, mi vojnici (My Slováci, my vojaci), Titovi smo mladi partizani (Slovenskí sme mladí partizáni), Partizane naše (Partizánov našich), Rabotnici, rabotnice (Hej rolníci, robotníki), Drug (Tito Titovka), i druge.

Kao primer donosim dve pesme: „Budi se istok i zapad" (Budí sa východ a západ). U štampanim izdanjima melodija se završava u drugoj rečenici na prvom stupnju, dok izvođač ovde završava pesmu na sedmom stupnju odnosno dobija se dominantni karakter. Na ovom mestuni su retke izmene ovakve ili druge vrste kod ove pesme u našim krajevima. Na slovačkom jeziku nije pevana treća strofa srpskog teksta, u ovom primeru.

1

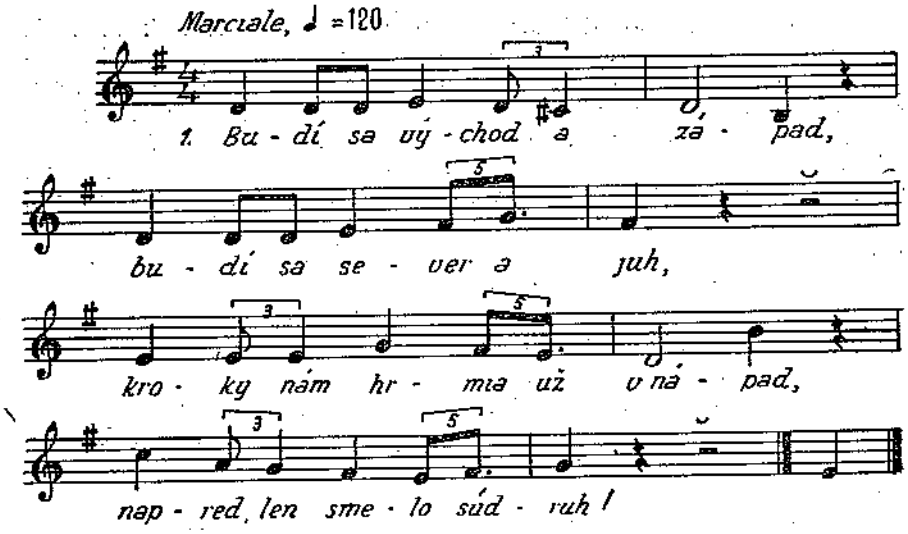

2. Napred, radosť z nás veje,
Otroci nie sme viac dnes.
Hlas miliónov z nas zneje
Dolu fašisticky pes!

3. Svorne, smrť železnej pate!
Dolu fašisticky zver,
Krajšie nam bude na svete:
Slobodá, súdrúzstvo, ier!

4. Budí se východ a západ,
Budí sa cely horizont;

Kroky nám hrmia už v nápad:
Nech zije narodny front!

Pevala Ana Labat, stara 36 god., Bač. Petrovac, 1959. V.M. I-1/21.
Tekst na srpskom jeziku:

1. Budi se Istok i Zapad,
Budi se sever i jug;
Koraci tutnje u napad,
Napred, uz druga je drug!

2. Napred, sve bliže i bliže
Čuje se koraka bat,
Glas miliona se diže:
Dole fašizam i rat!

3. Drhti od našega hoda
Fašizam, taj krvavi splet;
Čeka nas, druže, sloboda,
Naš biće čitav svet.

4. Složno! Smrt gvozdenoj peti!
Nestaće jauk i glad,
Nov ćemo život početi:
Sloboda, drugarstvo i rad.

5. Budi se Istok i Zapad,
Budi se sav horizont.
Koraci tutnje u napad:
Živeo Narodni front!

Tekst je uzet iz izdanja Centralnog doma Jugoslovenske Armije „Pjesme borbe", 1949, strana 8.

Opšte omiljena pesma „Konjuh planinom" pevana je na slovačkom jeziku, kao „Ej, Fruška Gora, vietor, šumí, huči".

2

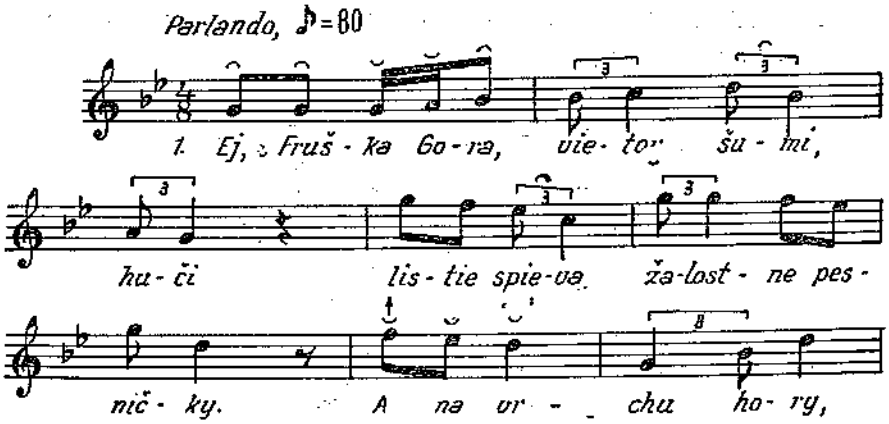

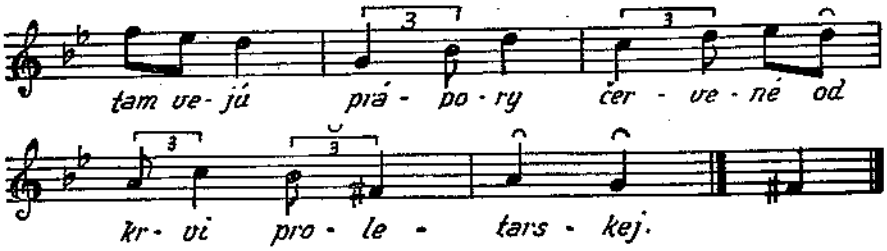

2. Hora čiernou noccu zahalená
ticho vazdychá akoby zranená.
Mŕtveho junáka, súdruha Slováka
pochováva četa partizánska.

3. Dažde jesenné hrob mu umývaly,
búrky sňažné kosti roznášaly;
z tej krve, čevernej mŕtveho junáka
červeným tá hora prekvitala.

4. Ej, Fruška Gora, vietor šumí, huči
listie spieva proletárske piesne
javory a brezy, breštrane a jedle
tùlia sa, hej, jedno ku druhému.

Pevala Ana Labat, stara 36 god., Bač. Petrovac, 1959. V.M. I-1/23.
Tekst na srpskom jeziku:

1. Konjuh planinom vetar šumi, bruji,
Lišće peva žalovite pesme.
Borovi i jele, jablani i breze,
Svijaju se jedan uz drugoga.

2. Noć je u crno svu zemlju zavila;
Konjuh stenje, ruši se kamenje.
Mrtvoga drugara, husinjskog rudara,
Sahranjuje četa partizana.

3. Kiše jesenje po grobu su lile,
Bure snežne kosti mu raznele.
Iz krvi rumene husinjskog rudara
Crveno je šuma procvetala.

4. Konjuh planinom vetar šumi, bruji,
Lišće peva proleterske pesme,
A na vrh planine zastava se vije
Crvena od krvi proletera.

Tekst uzet iz izdanja Centralnog doma Jugoslovenske Armije „Pjesme borbe" 1949, strana 67.

Osim ovih pesama koje su prevedene na slovački jezik u brigadi su pevane i stare narodne vojničke pesme kojima se stvara novi tekst. Takva je naprimer pesma „Pisala mi moja mila" (Písala mi moja milá) po obliku A A B C, a kreće se u durskom tonalitetu. Novi tekst nije prouzrokovao melodiske izmene, već se melodija ritmički prilagođava novom tekstu.

3

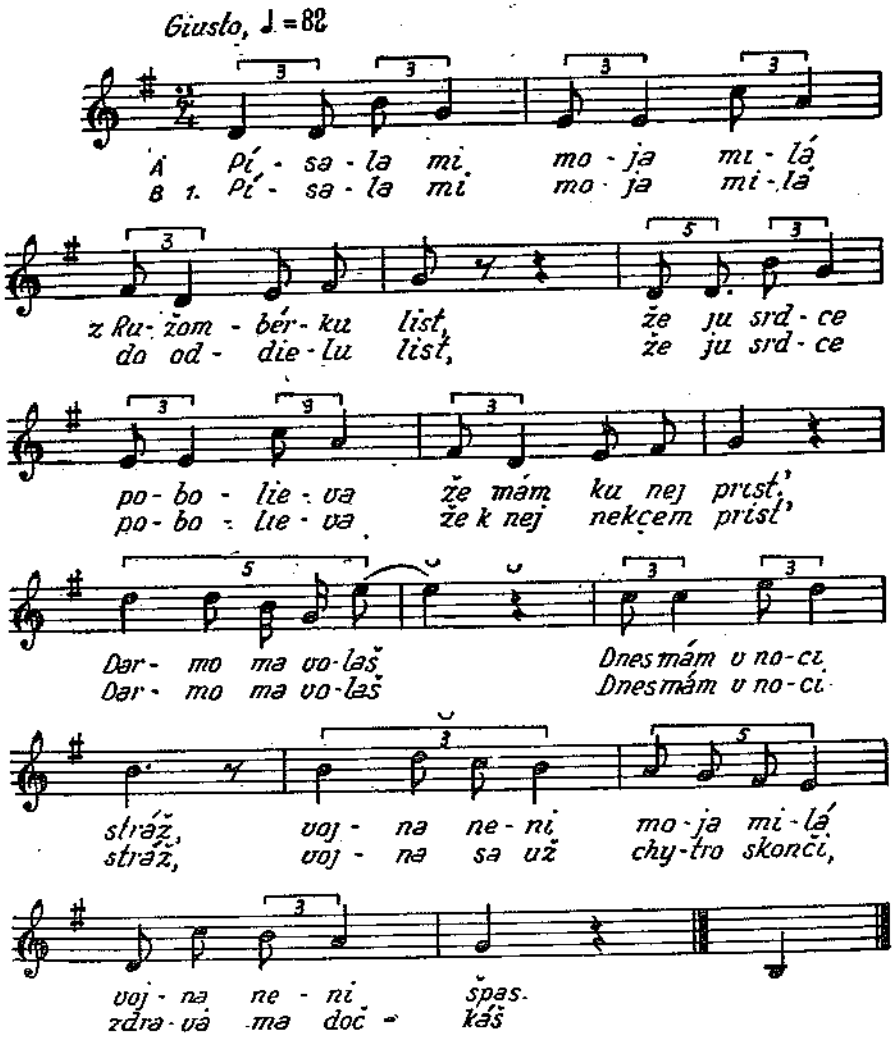

B 2. Partizán má karabinku
na svojom pleci
a nemysli na frajerku
čo nosi v srdci.

Krača si smele,
vzdy len vesele,
i bo nosi jasnu hviezdu
na svojom čele.

3. Vo dne, v noci, neprestajne
putá rozráža
a ničí len neprijatela,
čo nás uráža
hrdinskou päsťou
s každou neresťou
obráta sa a kráča si
len svojou cestou.

4. Horami a dolinami
spieva si piesen,
súdruh každý je veselý
necíti tiesen,
Vzdy je hotový
strhnúť okovy,
zrúcať starý a postaviť
svet celkom nový.

5. Nový človek-nová piesen,
to sa shoduje.
Pre národ svoj život nový
súdruh buduje.
Spadne fašizmus,
zmizne švábsky hnus!
Napred, smele, súdruhovia,
už nám svitá, už!

6. Odpisal som mojej milej,
ze už svitá deň.

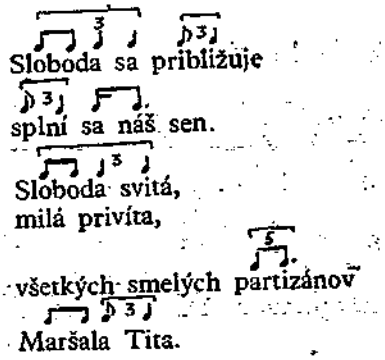

Pesmu A i B pevala Ana Labat, stara 36 god., Bač. Petrovac, 1959 V.M. I-1/20.

Prevod A:

Pisala mi moja mila iz Ružomberga pismo.
Treba da dođem do nje, jer je srce boli.
Uzalud me zoveš. Danas sam na straži.
Rat nije, moja mila, rat nije šala.

Prevod B:

1. Pisala mi moja mila
pismo u odred
da je srce boli,
zbog toga što ne odlazim k njoj.
Uzalud me zoveš,
noćas sam na straži,
rat će se brzo završiti
i ti ćeš me zdrava sačekati.

2. Partizan ima mitraljez
na svom ramenu
a ne misli na draganu
koju nosi u srcu.
Ide uvek hrabro,
uvek veselo
jer nosi jasnu zvezdu
na svom čelu.

3. Danju, noću, neprestano
okove seče
i uništava neprijatelja
koji nas vređa.
Herojskom pesnicom
sa svakom nevoljom
obračuna i uvek ide
samo svojim putem.

4. Kroz šume i doline
peva svoju pesmu
i svaki drug je veseo
ne oseća tugu.
Uvek je spreman
skinuti okove,
razoriti staro i izgraditi
potpuno nov svet.

5. Novi čovek — nova pesma
to se slaže.
Za narod svoj život novi
drug izgrađuje.
Pašće fašizam,
nestaće fašistički gad!
Napred, smelo, drugovi,
već nam sviće!

6. Odgovorio sam mojoj miloj
da već sviće dan.
Sloboda se približava,
ispuniće se naš san.
Sloboda sviće,
draga će pozdraviti
sve smele patizane
Maršala Tita.

A poznata narodna pesma „Slovačke majke, lepe sinove imate" (Slovenské matičky, pekných synov máte) pevala se u brigadi sa tekstom „Pod našim prozorom rascvetao se tulipan" (Pod našim oblôčkom rozkvitol tulipan) u durskom tonalitetu, a po obliku je A A B B.

4

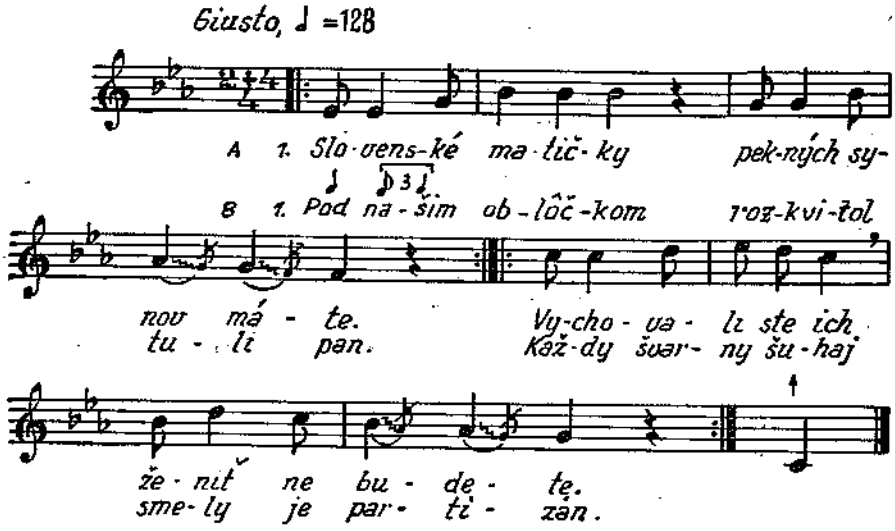

A. 2. Vychovali ste ich, ako tie vtáčatá.
Horko zaplakali slovenské dievčatá.

B. 2. Slovenskí mládenci slobodu milujú
a narodu krajšiu, budúcnosť sľubujú.

3. Naši pártizáni pochvalu nebažia,
naše domy, polia vo dne v noci strážia.

4. Razbijajíu husté nepriatelov roje,
za slobodu ľudstva ťažké vedú boje.

5. Národ to všetko vie, preto ich miluje,
chce sa im odvdačiť a tak odkazuje:

6. Slovenskí mládenci to sú delostrelci
a doma pri peci sedia len zbabelci!

7. Z východu na západ také idu hlasy.
neprávosť sa stratí a pravda zvíťazí!

8. Pod našim oblôčkom cestičkou krvavou
vracajú sa chlapci s červenou zástavou.

Pesmu A i B pevala Ana Labat, stara 36 god., Bač. Petrovac, 1959. V.M. I-1/19.

Prevod pesme A:

1. Slovačke majke, imate lepe sinove,
odgajali ste ih, ali ih nećete ženiti.

2. Odgajile ste ih kao ptičiće,
Zaplakale su gorko za njima slovačke devojke.

Prevod pesme B:

1. Pod našim prozorom rascvetao se tulipan,
svaki divan dečko smeo je partizan.

2. Slovački mladići vole slobodu,
a narodu bolju budućnost obećavaju.

3. Naši partizani nisu željni pohvala,
naše kuće, polja danonoćno čuvaju.

4. Razbijaju guste rojeve neprijatelja,
za slobodu ljudstva teške borbe vode.

5. Narod, to se zna, zato ih i voli,
hoće da se oduži i tako poručuje:

6. Slovački mladići to su artiljerci,
a kod kuće kraj peći sede samo kukavice.

7. S istoka na zapad čuju se glasovi:
nepravda se gubi, pravda pobeđuje.

8. Pod našim prozorom krvav je put,
vraćaju se mladići s crvenom zastavom.

Prva, treća, šesta, sedma i osma strofa pesme „Pod našim prozorom rascvetao se tulipan" (Pod našim oblôčkom rozkvitol tulipan) pevane su na drugu melodiju, a koja jako potseća na mađarsku narodnu pesmu „Ukraj jarka trnina" koja je novijeg stila, u durskom tonalitetu sa alteracijama, a po obliku je A B C D, dok je slovačka pesma po obliku A B Bv u eolskom tonalitetu bez alteracija.

5

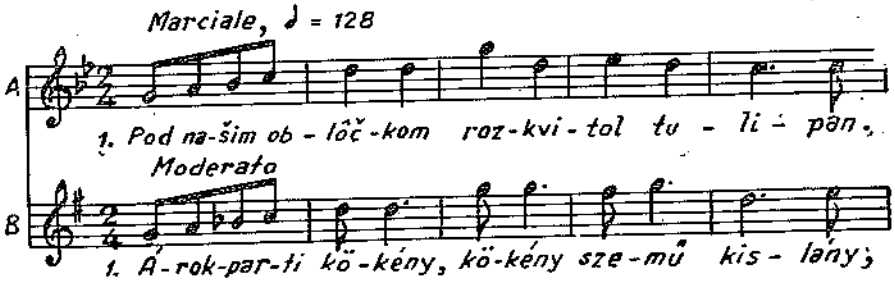

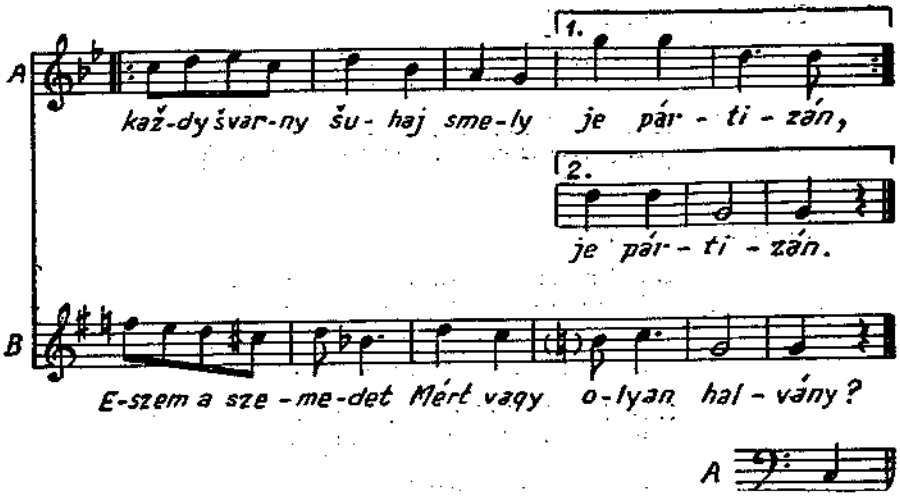

A. 2. Naši pártizáni pochvalu nebažia,
naše domy, polia vo dne v noci strážia,
3. Slovenski mládenci to su delostrelci
a doma pri peci sedia len zbabelci.
4. Z východu na západ také idu hlasy:
neprávosť sa stratťi a pravda zvitťazi!
5. Pod našim oblôčkom cestičkou krvavou
vračajú sa chlapci s červenou zástavou.

B. 2. Nem vagyok halovány,
Ilyen minden kislány,
Kinek a gyűrűjét
Más viseli ujján.

Pesmu A je pevao Martin Kmeť, star 33 god., Kulpin, 1959. V.M. I-5/1.

Pesma B se nalazi u zbirci „103 magyar népdal", izdanje Magyar kórus, Budapest, 1941, strana 12, broj 2.

Prevod teksta pesme A je isti kao kod pesme broj 4.

Prevod pesme B:

1. Ukraj jarka trnjina,
Devojčice očiju boje trnjine,
Ljubim ti oko,
Zašto si tako bleda?

2. Nisam ja bleda.
Ovakva je svaka devojka
Čiji prsten
Drugi nosi na prstu.

Rumuni, koji su malobrojni, nisu imali posebno svoju brigadu, već oni učestvuju u sklopu raznih drugih borbenih jedinica i pevaju na srpskom jeziku. Na rumunski jezik se prevode novije pesme, pesme koje su komponovane kao naprimer: Novoj Jugoslaviji, Uz Maršala Tita i Pesma Prvom Petogodišnjem planu, koju ovde prikazujem. Tekst napisao Čedomir Minderović, a muziku Mihovil Logar. Na rumunskom jeziku pesmu je izdalo: Editura Secției pentru activitatea culturală la Români a Uniunii Societăților Culturale din Voivodina — Vârșeț 1950 —. Prevodilac sa srpskog na rumunski jezik u ovome izdanju nije naznačen.

6

Marciale marcato

Via - ță no - uă frun - tea ri di

ca - tă, Fă - u - re - ște po - po - ru'n -

vin - gă toi; Cre ște mun - ca'n sa - te - și - o -

ra Bu - cu - ri e'n o - chii

Refren

tu - tu ro Bra - țul no - stru stân - ci -

le sfă - râ - mă, Prin iz - bân - dă

ca - leao lu - mi năm, Ti - to, noi sun -

tem ai tăi cu to - ții — Pla - nul

tău prin mun - că - la - pă - răm!

Bra - țul mun că - la - pă - răm!

2. Cântă luncile şi munţii i noştri
Lupta nouă prin muncă a 'nceput
Se cutremur toţi duşmanii noştri
Fiindcă ştiu că planul e întrecut.

Refren

3. Zilele negre de robie, foame,
Pe vecie deja le-am uitat,
Omul nou îşi face vatră nouă,
Tot poporul munc' a salutat.

Refren

4. Să trăiască primul plan eroic!
Las' să cânte veacuri după noi
Infloreşti republică dragă
Cântă dulce şi vioi.

Refren

Tekst na srpskom jeziku:

1. Novi život — uzdignuta čela —
Smelo stvara narod-pobednik.
Bruji rad kroz gradove i sela,
Radost zrači mili Titov lik.

Pripev:

Snaga naša mrvi granit-stenje
Pobedama put nam obasjan.
Tito, mi smo tvoje pokoljenje.
Novoj slavi Tvoj nas vodi plan!

Ječe naša polja i planine.
Već se vodi, s pesmom, novi boj.
Grme, šume traktori, turbine,
Srećne dane zemlji slobodnoj!

Pripev:

Dani mraka, dani ropstva, gladi
Tonu već u večni zaborav.
Novi čovek novi dom sad gradi,
Seje, kuje, stvara narod sav!

Pripev:

Neka živi prvi Plan heroja!
Nek opeva vek za vekom naš!
Cvetaj, cvetaj, Republiko moja!
Pevaj, pevaj, gordo, na sav glas!

Pripev:

Snaga naša mrvi granit-stenje,
Pobedama put nam obasjan.
Tito, mi smo tvoje pokoljenje.
Novoj slavi Tvoj nas vodi plan!

Tekst na srpskom jeziku uzet je iz izdanja Centralnog doma Jugoslovenske Armije „Pjesme borbe“ 1949, strana 108, 109.

Rusini takođe nisu imali svoju brigadu već i oni kao i Rumuni pevaju na srpskom jeziku, ili nekom drugom, a samo po neke pesme prevode. Međutim i oni imaju narodnih pesama kojima stvaraju nove tekstove. Takva je naprimer narodna pesma „Stoji javor nad vodom“ koja je po obliku A A B C u molskom tonalitetu. Bez ikakvih melodiskih i ritmičkih promena pesma se peva i danas sa tekstom koji je sastavio Mihajlo Kovač učitelj.

7

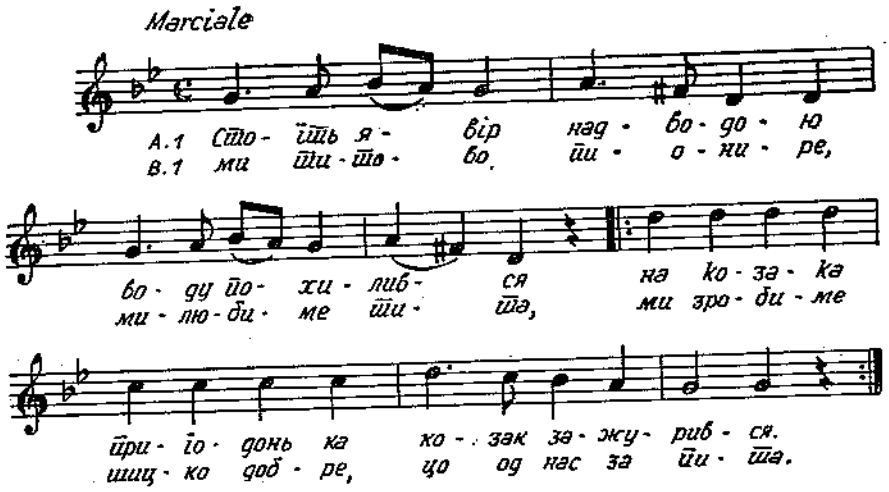

A. 2. Не хилися, яворньку,
Ти ще зеленень кий;
Не журися, козаченьку,
Ти ще молоденький.

3. Не рад явір хилитися,
Вода корінь мие;
Нерад козак журится,
Та серденько ние.

B. 2. Вредно ше будзе ме учиц,
робиц у народу,
чувац братсто и єдинство
як цо и шле боду.

Pesma A: “Наша писня“ зборнік народних и популарних писньох Югославянских русинох книжка I Приготовел Онуфрий Тимко, Видавательне и друкарске предприяще „Руске слово“, Руски Керестур, 1953, бр. 97

Pesma B: „Мали соловей“ Приготовел Онуфрий Тимко Видавательне друкарске предприяще „Руско слово“, Р. Керестур, 1953, бр. 72

Prevod pesme A.

1. Stoji javor nad vodom,
Nad vodu se nagnuo.
Kozaku se desila nesreća.
Kozak se zabrinuo.

2. Ne naginji se javorčiću,
Ti si još zelen.
Ti, kozaku, ne tuži,
Još si ti mlad.

3. Neće javor da se naginje nad vodu,
Ali mora jer mu voda koren mije.
Niti je rad kozak biti tužan,
Ali ga srce na to navodi.

Prevod pesme B.

1. Mi smo Titovi pioniri.
Mi volimo Tita,
Mi ćemo učiniti sve dobro
Što od nas zatraži.

2. Vredno ćemo učiti,
Raditi u narodu,
Čuvati bratstvo i jedinstvo
Kao i slobodu.

Karakteristično je za sve manjinske narode da su, kao što smo iz ovih nekoliko primera videli, i narodnim, starim vojničkim pesmama stvarali nove tekstove, pa se menjanjem sadržaja menjala i funkcija melodije — pesme.

Međutim naši narodi širom Vojvodine su bez obzira na veru i narodnost od formiranja Socijaldemokratske partije učestvovali u njenom radu, prvim borbama i prvim štrajkovima. Tako je jula 1903 godine u Torku, sada Begejcima, organizovan štrajk zemljoradnika u kojem je pretežno učestvovao rumunski živalj. Međutim 1906 godina je bila puna zemljoradničkih štrajkova u kojima su manje-više učestvovali svi narodi. Štrajkovi se organizuju naprimer u Banatu na imanju Lederera u Čoki, na posedu zagrebačkog kaptola u Krsturu, Vršcu, Elemirskom kraju, na posedu Daniela itd. U Bačkoj su se vodile ogorčene borbe na imanju grofa Koteka u Futogu, kod Fernbaha u Temerinu, i drugde. Uspesi koje su postigli štrajkom 1906: povećanje nadnica, smanjenje radnog dana, nažalost nisu dugo trajali. Već 1907 zemljoposednici, koji su ujedno i vlast, hapšenjima rešavaju socijalne probleme svojih risara i nadničara. A narod zaplašen, često gladan, nemajući prava ni na kakvo udruživanje, svoju bedu, tugu i jad opeva i u pesmama, ali to nisu — bar kod Slovaka, Rusina i Rumuna — pesme koje oštro iznose socijalnu razliku. U pesmama ovih naroda ona je izražena u blažloj formi nego u pesmama naprimer Mađara.

Tako u slovačkoj pesmi „Šipkova ruža sama stoji u polju" (Šipova ružička sama f pol'i stoji) devojka se žali na svoju sudbinu sluškinje. Pesma je po obliku A A^5 B A u durskom tonalitetu. Međutim postoji i jedna mađarska pesma, koja je u istom obliku i tonalitetu u kojoj se sin žali umrloj majci.

8.

Parlando, ♩ = 108

A: 1. Ši - po - va ru - žić - ka sa - ma f po - li sto jī.

Rubato

B: Ha ki - me - gyek a te - me - tő mély ár - ká - ba,

A: Chu - dob nē sem dīf - ča kaž - dī sa ma bo - jī.

B: Rá - bo - ru - lok é - des a - nyám sír - hal - má - ra

A: Chu - dob - nā, chu - dob - nā s chu - dob - nè - ho ro - du,

B: Kelj - föl a - nyám, kelj - föl, kelj - föl a sí - rod - ból,

A: za - lū - bi - la sem sa sā - mā neu - vīm ke - mu.

B: Nézd meg mi - lyen csa - var - gó lett a fi - ád - ból.

A. 2. Jaj bože moj premileni šah mi je zle.
Gdo ma ńevichovav tem mi roskazuje.
Ten čo ma vichovav opust'it' ma musí,
A ja cuzcich lud'i posluhuvat' musim.

Pesmu A je pevala Marka Ilčik, stara 21 god., Selenča, 1957. V.M. Slov. 1/36.

Pesma B je opšte poznata.

Prevod pesme A.

1. Šipkova ruža sama stoji u polju,
Siromašno sam devojče svako me se boji.
Siromašna i siromašnog roda,
Svidela sam se sama ne znam kome.

2. Jao, bože moj, baš mi je loše,
Ko me nije othranio taj mi zapoveda.
Taj što me je othranio mora da me ostavi,
A ja tuđe ljude moram da poslužujem.

Prevod pesme B.

1. Ako izađem na groblje, u duboki rov,
Pašću na grob moje mile majke.
Ustani majko, ustani iz groba
Pogledaj kakav je skitnica postao tvoj sin.

Rusinska pesma „Sedam godina sam vas služio" takođe je iz života nadničara. Po obliku je A B C D, u durskom tonalitetu.

9

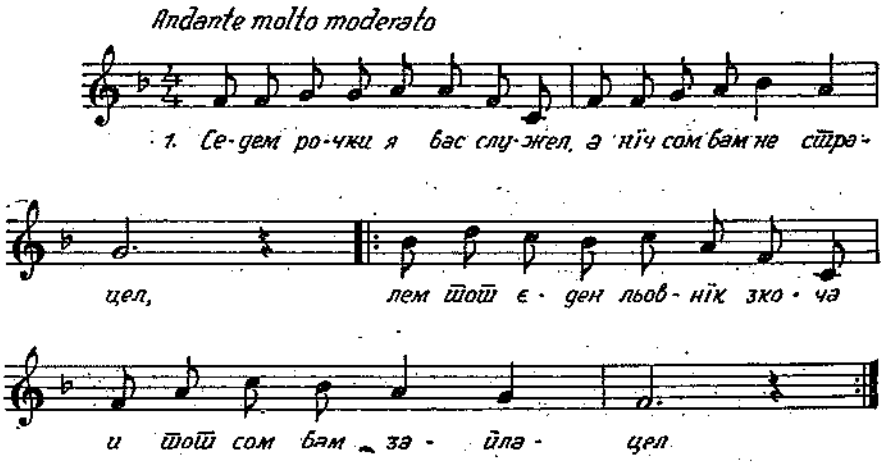

2. Седем рочки я вас служел,
А ніч сце ми нє дали,
Лем ту эдну копульочку,
И за ту сце плакали.

„Наша писня" Зборнік народних и популарних писньох Югославянских русинох Кніжка I, приготовел Онуфрий Тимко Видавательне и друкарске предприяце „Руске слово" Руски, Керестур, 1953, број 22

Prevod: 1. Sedam godina sam vas služio,
A ništa vam nisam izgubio,
Samo ovu levču s kola
I to sam vam platio.

2. Sedam godina sam vas služio,
A ništa mi niste dali,
Samo ovu jednu košuljicu
I za njom ste plakali.

U rumunskoj pesmi koju donosim kao primer govori se o bećaru Petru Mandu koji uzima od bogataša i deli sirotinji. Ova pesma sa varijantama melodije i teksta peva se u Banatu i vrlo je omiljena. Po obliku je A A B C D u durskom je tonalitetu sa završetkom na šestom stupnju.

Melodija je široko raspevana sa mnogo ukrasa.

10 *Rubato*, ♪ = 140

1. Co - lo-n gios la
co-dru-al v'er - - - - - - - - - - - - - - de,
Co - lo-n gios la co-dru-al
v'er - - - - - - - - - - - - - - de. D-un foc
mi-cuț mi să v'e-d'e
D-un foc mi-cuț mi să v'e-de
Da, da, da Man
du-l'e, da.

2. /: Lîngă foc čin'e-m şăd'iară :/
Im' sădeaŭ iei vro dzeče
Sî cu Mandu unspredzeče.

Ref: Da, da, da, Mandul'e, da.

3. /: Pătru Mandu-i uom cumint'e, :/
/: Că iel fură sî nu-l prind'é, :/

Ref.

4. /: Că iel fură boi şî vačî :/
/: Şî l'e-npart'e I-ai săraci:/

Ref.

5. /:Şăd'e Mandu pră fîntînă:/
/: Mîncă carn'e d-a bătrînă:/

Ref.

Pevao Matej Boljancu, star 66 god., Deliblato, 1957. V.M. R.5/6.

Prevod pesme:

1. Tamo dole pod zelenom gorom
Vidi se jedna vatra mala.

Ref. Da, da, da, Mandule, da.

2. Pored vatre ko sedaše?
Sedaše njih deset
I sa Manduiom bilo ih je jedanaest.

Ref.

3. Petru Mandu je pametan čovek
Jer on krade, ali ga ne mogu uhvatiti.

Ref.

4. Jer on krade volove i krave,
Pa ih deli sirotinji.

Ref.

5. Sedi Mandu na bunaru i
Jede kokošije meso.

Ref.

Ovaj rad je samo kratak prikaz pesama koje su pevane za vreme borbe, u posleratnom periodu i pesama koje su iznosile težinu života čoveka, radnika kako kod Slovaka tako i kod Rumuna i Rusina, ljudi koji su takođe dali svoj udeo borbi za novi i lepši naš socijalistički život.

BIBLIOGRAFIJA

* * *: 15 vojvodanskih brigada, Novi Sad, 1953

„Torontal" godište XXXII broj 154 od petka, 10 jula 1903 godine, strana 1 i 2, Bečkerek.

Dr. Arpad Lebl: Sindikalne borbe agrarnog proletarijata, Izdavačko preduzeće „Rad", Beograd, 1954.

Dr. Arpad Lebl: Vajdasági szocialista mozgalom (1890—1919) „Testvériség-Egység" Kónyvkiadó Vállalat Ujvidék 1953

OBJAŠNJENJA I SKRAĆENICE

Ispod notnih primera naznačen je izvođač, godina starosti, mesto, godina sakupljanja, signatura i broj magnetofonske trake kao i pesme; naprimer: V.M. = Vojvođanski muzej, I = istoriski materijal, R = rumunski materijal, Slov. = slovački materijal. Prvi broj označava broj trake, drugi je redni broj pesme. Naprimer: V.M. R-5/6. znači Vojvođanski muzej, rumunski materijal, traka broj 5, pesma broj 6.

Kod nekih primera naznačen je kompozitor, pisac teksta, naslov zbirke, izdavač, godina izdavanja, strana i broj pesme.

Materijal koji je označen signaturom V.M. je svojina Vojvođanskog muzeja, Muzikološke sekcije, Novi Sad.

Sve pesme koje su dešifrovane i upoređuju se, radi preglednosti su transponovane na završni ton g^1. Na završetku pesme označena je originalna intonacija izvođača.

Pesmu broj 1, 2, 3AB, 4AB, 5A, sakupio autor rada, melodiju dešifrovao Ernő Király, tekst je uzet iz zbirke „*Piesne* boja a slobody" izdanje „Hlas l'udu", tekst sa slovačkog jezika prevela Ana Labat.

Pesmu broj 8 AB zabeležio je i dešifrovao melodiju Ernő Király, tekst zapisao i preveo sa slovačkog jezika Martin Kmeť. Pesmu broj 10 je sakupio i tekst zapisao i sa rumunskog jezika preveo Žuržovan Trandafir, melodiju dešifrovao Ernő Király.

Tekstove pesama sam želela prikazati sadržajno i zato su doslovno prevedene, a ne prepevane.

∩ = mali produžetak i ∪ = malo skraćivanje notne vrednosti.
↑ = nešto više intonirani glas, ⌒ = glisando.

Summary

MARIJA KIRÁLY

MILITANT AND SOCIAL POETRIES AMONG SLOVAKS, RUTHENIANS AND ROUMANIANS IN VOJVODINA

All peoples of Yugoslavia took part in the Struggle for National Liberation and consequently also Slovaks, Ruthenians and Roumanians. The fighters learn from one another various songs which they afterwards translate into their own mother-toarue. Thus were translated the following songs: Budi se istok i zapad (East and West wake up), Konjuh planinom (Throughr the mountain of Konjuh), Pod šumama i gorama (Through forests and over mountains), Titovi smo mladi partizani (We are Tito's young partisans) and others.

They sing also old popular songs with new texts of militant character, songs about the building up the country and the creation of a new man.

The peoples of Vojvodina set forth their griefs and injustice in social songs, but they also actively fight for removing them through their participation in strikes and later, in the wartime, in the Struggle for National Liberation and building up of the country.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie № 3

МАРК КРАСНИЋИ

НАША ШИПТАРСКА РЕВОЛУЦИОНАРНА ПЕСМА

Народна књижевност Шиптара у Југославији веома је богата и разноврсна, а у њој посебно место заузима поезија. Све до краја Другог светског рата на њеном прикупљању и објављивању није урађено скоро ништа, док се од ослобођења надаље овом важном послу посветила извесна пажња, тако да су објављене три збирке шиптарских народних песама са Косова и Метохије (Kangë popullore shqiptare të Kosovë-Metohis, Prishtinë), а у шиптарској штампи у Приштини и Скопљу објављују се повремено прилози из народне књижевности, док је у Савету за просвету и културу Обласног народног одбора у Приштини прикупљен један део овог народног блага који треба средити и објавити. Фолклорно одељење Етнографског института Српске академије наука такође располаже извесним материјалом из шиптарске народне усмене књижевности, који је прикупљен махом на терену у Призрену и околини.

Шиптарска народна песма обогатила се током Другог светског рата новим елементима, новим духом и тематиком које је време донело; док је после рата, после ослобођења наше земље, наш нови друштвени систем нашао дубоки одражај у шиптарској народној песми. Како усмена, тако и уметничка савремена песма Шиптара у Југославији, прожета је духом наше Народне револуције и социјалистичке изградње, те као таква, поред осталог, она претставља и књижевни документ о нашој социјалистичкој стварности.

1. Да би се боље разумела наша шиптарска песма која се односи на нашу Народноослободилачку борбу и социјалистичку изградњу, потребно је да се осврнемо, макар укратко, на положај Шиптара у старој Југославији, о чему такође говори и њихова поезија, како народна, тако и уметничка. О стању шиптарске националне мањине у старој Југославији најбољу оцену дала је Комунистичка партија Југославије, преко својих руководилаца, путем штампе и уопште својом политичком линијом по питању националног проблема. У своме чланку „Национално питање у Југославији у светлости Народноослободилачке борбе" друг Тито је још 1942 писао: „Версајска Југославија је постала најтипичнија земља националног угњетавања у Европи. . . Македонци, Арнаути (тј. Шиптари — Арбанаси) и други били су поробљени и подвргнути истребљењу." Таква политика великосрпске буржоазије одржавала се на разне начине: „Шиптарима су у бившој Југославији систематски одузимали земљу, те их тако доводили до просјачког штапа.

Шиптарске масе биле су потпуно отстрањене од државних послова и подвргнуте тешком притиску и угњетавању, жандармском терору и насиљу сваке врсте. Пре рата уопште није било школа на шиптарском језику. Употреба шиптарског језика била је забрањена."[1] Домаћи феудалци, аге и бегови, „били су верни агенти великосрпске хегемонистичке клике за пљачку и угњетавање. Врхунац економског искоришћавања била је аграрна реформа која је имала за циљ: заоштравање мржње између Шиптара, Срба и Црногораца, да осиромаше Шиптаре до тог степена да буду принуђени да се исељавају, да створи једно реакционарно упориште на Косову и Метохији, а да се ослабе револуционарне снаге народних маса Црне Горе, дајући им земљу на Косову и Метохији."[2] Дакле, као што се види, Шиптари у старој Југославији „били су подвргнути не само националном угњетавању — политика великосрпске буржоазије била је срачуната на физичко истребљење Шиптара."[3] Тако например, „У познатом лапском покољу пострадало је више од хиљаду људи, у селу Дубници приликом проласка једне казнене експедиције није нико остао жив. Таквих и сличних случајева било је у свим срезовима Косова и Метохије. Коста Пећанац, Милић Крстић и други, немилосрдно су, без икаквог стварног повода, убијали десетине и стотине људи, палили шиптарска села и вршили безбројна насиља над Шиптарима."[4] Разуме се да су исте судбине били и Шиптари у Македонији, ужој Србији и Црној Гори.

Народна песма забележила је овакво стање Шиптара у старој Југославији стиховима пуним горчине, гнева и освете, као и наде у бољу будућност:

Si në pvetsh për shiptari
Qysh p'e çojnë me ket Sërbi:
Janë tuj rrnue si â mâ zi —
Jau han mallin me terezi,
Jau merr token me komisi,
Jesin rrugve rob e thmi.
N' shkolla t' Shkijve janë tuj i çue
Guhen sqipe m'e harrue,
Shpi per shpi „porezpik" çojnë,
Tokë e shpi po jau zapojnë,
Nuk kanë ku ni lopë m'e lshue,
Po i shterngojnë n' Turki me shkue,
Kshtu Shiptartë janë tuj jetue....[5]

Ако питаш за народ шиптарски
Са Србијом како ли пролази:
Шиптар живи да не може горе —
Иметак му све вагом пљачкају,
Комисиски земљу узимају,
Жене и деца без крова остају,
У српску их школу силом гоне
Да шиптарски језик заборave,
Свакој кући порезника шаљу,
Земљу и кућу им одузимају,
Ни за краву испаше немају,
Терају их у Турску да селе,
Ето тако шиптар животари....

Велики је број шиптарских народних песама у којима се износе поједини примери насиља тадашњих власти над овом националном мањином. Услед тога народ се опирао на разне начине властима старе Југо-

[1] М. Миљковић, *О положају националних мањина у НР Србији,* Црвена застава, орган СК КРС, бр. 2, стр. 29, Београд 1948.

[2] *Народни одбор Аутономне Косовско Метохиске Области* 1943—1953, Основни материјали са заседања, 8, Приштина 1955.

[3] *II Конгрес Комунистичке партије Србије,* 35, Београд 1949.

[4] М. Миљковић, *наведено дело,* 30.

[5] *Наша реч,* бр. 1, 11, Београд 1950 (једна варијанта).

славије, тако да је било читавих чета, мањих група или појединаца који су се оружјем у руци борили против жандармерије и њених људи, о чему такође пева народни песник. Али сваки покушај Шиптара да се супротставе насиљу, био је у крви угушиван. Међутим, један организовани отпор на широком плану против владајуће класе предузимала је једино Комунистичка партија Југославије, иако је и сама била прогањана као таква. Тако напр. „1938 године, приликом одузимања шиптарске земље на Косову и Метохији, народни студенти Београдског универзитета, на иницијативу Комунистичке партије Југославије, издали су проглас у којем су устали против одузимања шиптарске земље. . . КПЈ је позивала масе националних мањина да заједно са осталим народима Југославије воде борбу за демократизацију земље, за равноправност национално угњетених народа."[6]

2. За време прошлог рата окупатор је покушао да искористи такво стање Шиптара у старој Југославији за своје циљеве, и њихов страх да се не поврати старо стање, када су били потпуно обесправљени, те су услови за развитак Народноослободилачке борбе и покрета међу Шиптарима у нашој земљи били неповољни и врло тешки. То се јасно види и из једног писма ЦККПЈ упућеног за време рата Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију, у коме се, између осталог, каже: „На Косову и Метохији становништво је претежно шиптарско и, према томе, јасно је да је ваша основна задаћа неуморно и упорно радити међу тим становништвом, нарочито сиромашним, и доказивати му потребу борбе против окупатора, јер то значи уједно и борбу против сваког повратка на оно старо, јер то значи борити се за истинску слободу албанског становништва на Косову и Метохији."[7]

Ипак, и у тако неповољним условима, идеја о потреби оружане борбе против окупатора и домаћих издајника, за стварање новог, бољег живота, постепено је продирала и међу Шиптаре, чији су најодлучнији синови још 1941 год. оштро и масовно демонстрирали против фашизма на улицама косовско-метохиских градова, постепено формирали партизанске чете, батаљоне и бригаде које су се, уз остале борце наших народа, храбро бориле за смрт фашизму и слободу народа. Учешће Шиптара у Народноослободилачкој борби било је масовно нарочито последњих година окупације, тако да је у завршним операцијама за потпуно ослобођење наше земље само са Косова и Метохије учествовало у НОВ и ПОЈ 50.000 бораца, у већини шиптарске народности.[8]

Шиптарска народна песма пратила је са одушевљењем партизанске оружане акције, она слави њихово јунаштво, велича истакнутије појединце, и најзад, радује се коначној победи. У једној народној песми износи се подла политика окупатора који је успео да завади народе, појединце, па и рођену браћу, по познатом принципу „завади, па владај":

---

[6] М. Миљковић, *наведено дело,* 32.

[7] *Исто,* 34.

[8] *Народни одбор АКМ Области....,* стр. 21.

...Allamani me Itàli
E kanë kapë ni anmiqsi,
Ndermjeveti vllaznit i kanë shti,
Vllai vllait po i bjen allti,
Baba djalit i bjen sakicë,
Djali baben e therë me thikë,
Jonë konë bo vllaznit anmiq...[9]

Немачка и Италија тако
У народу раздором се служе,
Међусобом браћу завадише,
Брат на брата пиштољем кидише,
Отац сина секиром удара,
А син оца свог ножем распара,
И браћа су душмани постала...

3. Народни певач велича пре свега своје људе, своје партизане, који су се борили на његовом терену, јер је о њима више знао и чуо. Народноослободилачку борбу на Косову и Метохији шиптарска народна песма је повезала за личност шиптарског првоборца, команданта Оперативног штаба НОВ и ПОЈ на Космету и народног хероја Фадиљ Хоџу, који је, као ортодоксни комуниста и неустрашиви борац за слободу, стекао велике симпатије читавог народа Косова и Метохије, о чему поред осталог, сведоче и многе песме, као што се види и из следећих неколико стихова:

...Fadil Hoxha djal dai
Po lufton si sokol mali,
Sokol mali n' Bjeshkë të Sharrit,
Dath e deshë lufton azgoni,
Ja pren rrugen Italjonit,
Ja ndal topin, ja ndal pushken:
„Çohi djem, thot, se erdh dita,
Per me i dalë hasmit në prita!"
Fadil Hoxha me shum trimni,
Po i bojnë vend vet memleqeti...[10]

Фадиљ Хоџа момак пун храбрости
Као горски соко он се бори,
Као соко на тој Шар Планини,
Храбро јунак го и бос се бори,
Талијанима он пут препречава,
Одузима пушке и топове:
„Напред момци, час је већ куцнуо
Душманима на пут да станемо!"
Фадиљ Хоџа срца јуначкога
У народу свуд подршку има.

Шиптарски партизански одред „Зејнељ Ајдини" на Шари прочуо се брзо широм Косова и Метохије нарочито после свог смелог напада на велику колону италијанских војних камиона у Црнољеви, између Штимља и Дуља, јануара 1943. Народ је ту борбу опевао у лепим стиховима:

...Jonë mbledhë trimat, djemt e ri,
Djemt e zgedhun n' mal e n' vrri,
Jo per dokë e per pashi,
Por per mend e per burrni,
Per milet e per liri...
Fadil Hoxha djal i ri,
Sy skyfer, zemer dai,
N' krye t' çetes paska pri,
N' Crnalevë ka zanë pusi...
...Po bertasin Talijanët:
„S' na lanë vend kund partizanët!"...
...Si n' Kosovë e Metohi,
Si gjithkund n' Jugoslavi,
Gjinden burra, djem të ri,
Qi s' pajtohen me robni...[11]

Скупили се све млади јунаци,
Одабрани са поља и гора
Не по својој лепој спољашности,
Већ по чојству и срцу јуначком,
Скупили се за народ, слободу...
Фадиљ Хоџа ока соколова,
Млади момак срца јуначкога
На челу је чету предводио,
У Црнојеви заседу ухватио...
...Запомажу тада Италијани:
„Побише нас свуда партизани!"...
...На Косову и у Метохији,
Као посвуд у Југославији,
Има људи, младих момака
Што се с ропством не мире никако...

[9] *Kangë popullore shqiptare të Kosovë Metohis*, II, 169, Prishtinë 1953.
[10] *Jeta e re*, Nr. 4, 288, Prishtinë 1953.
[11] *Kangë popullore shqiptare...*, 173.

Партизански одред који је био опкољен од Италијана у околини Гњилана 1943 изазвао је дивљење народног певача својим херојским држањем:

... Krisi pushka, ushtoi mali,
Rrebt lifton ky partizani...
Kërcet pushka, mitralozi,
Mirë po qet ky Musa Zajmi...
Musa Zajmi ka ndrrue jetë,
I pastë shkue shpirti n' gjenet,
Ka dhanë jeten per milet...[12]

...Пуче пушка, одјекнуше горе,
Партизани то се храбро боре...
Пуца пушка, митраљез на страни,
Муса Зајми што добро нишани...
Муса Зајми ту јо храбро пао,
Душа у рај нек му се пресели,
За народ је живот жртвовао...

Пламен Народноослободилачке борбе распламсао се на Косову и Метохији нарочито 1944 године. Народни певач је забележио ово масовно учешће Шиптара у борби за ослобођење наше земље и овим стиховима:

...Tuba, tuba shkojnë n' ushtri;
Tim per tim ka tre per shpi
Me dhanë jeten per liri.
Kanë dalë pleq e axhami
Me liftue me trimni;
Në Kosovë e Metohi
S' kanë dalë shum — veç tridhetë mij...[13]

...У групама у војску одлазе,
Свака кућа по тројицу даје
Да жртвују живот за слободу.
Иду у рат старци и младићи
За слободу да се храбро боре;
На Косову па и Метохији
Скупило се тридесет хиљада...

У борбама за коначно ослобођење наше земље Шиптари нису учествовали у гоњењу непријатеља само са терена где они живе, него су се, раме уз раме са борцима осталих наших народа и крајева, борили такође и на сремском фронту и другим бојиштима. О томе народни певач је срочио и ове стихове:

Partizantë kokanë rreshtue
Me Gjermanin me liftue,
Per Banat kokanë tfillue
Kta fashista me i farue...
Nanës shkretë i shkon haberi,
Shkon haberi, haber i zi —
I ka mbet djali n'Hërvati,
Tuj liftue me trimni...[15]

Партизани су се постројили
Иду да се против Немца боре,
За Банат[14] су они сви кренули
Да фашисте потпуно истребе...
Јадној мајци брзо глас је стиг'о,
Глас јој стиже, једна вест претужна —
У Хрватској син јој погинуо,
Борећи се са много храбрости...

И на Косову и Метохији Немци су стрељали и јавно вешали партизанске борце или позадинске раднике. Народ је те хероје величао у својој песми, и они су омиљена тема у многим стиховима. Између осталих, окупатор је осудио на вешала и непунолетну Шиптарку, заједно са братом, — Ганимете Тербеши из Ђаковице, као неустрашиву антифашисткињу. О томе говоре и ови лирски стихови, пуни болног осећања:

---

[12] *Flaka e vllaznimit, Shkup* 27.VI.1956.
[13] *Исто,* 8.XI.1956.
[14] Под именом Банат шиптарски сељак подразумева овде читаву Војводину.
[15] *Flaka e vllaznimit,* 27.II.1956.

... Vlla e moter bashkë i kanë varë
Në Gjakovë të pashpirtat gjakatarë...
Me ferexhe veshë e me peqe lshue
Kur të shifke nana në konop vndue,
Rrin tuj ka e tuj vajtue
Sikur qyqja pa pushue...

...Брата и сестру у тој Ђаковици
Заједно обесише бездушни крвници...
Увијена у фереџи и спуштена зара
На конопцу те гледа јадна мајка стара,
Горке сузе рони низ то бледо лице
Оплакује болно попут кукавице...

4. Поред неколико десетина хиљада бораца НОВ и ПОЈ, знатних жртава у НОБ, логорима, окупаторским затворима и уопште на позадинском раду, Шиптари у нашој земљи дали су и девет народних хероја Народноослободилачке борбе.[16] О њима постоји више народних песама, али је нарочиту популарност стекао народни херој Емин Дураку, учитељ из Ђаковице, као што се види и из ових неколико стихова:

..,O. Emin Duraku,
Shoku i jonë i dashtun,
Prej nesh kur je dae
Amanet ke lanë
Gjakun me ta marrë...
Mbi vorr jem betue
Anmiqt me i liftue
Lirin m'e fitue,
Popullin m'e pshtue...[17]

...О, Емин Дураку,
Друже наш премио,
Аманет си свети нама оставио
Када си се од нас заувек растао —
Да те осветимо ти си нам казао...
На твоме гробу ми смо се заклели
Да се противу душмана боримо,
Слободу извојујемо,
Народ ослободимо...

Народни хероји Боро Вукмировић и Рамиз Садику из Пећи увек се у песми помињу заједно, јер су били нераздвојни другови, како на политичком раду и приватном животу, тако и у НОБ све до заједничке смрти. Њих народ у песми слави као своје трибуне:

O, Boro, trim hero,
Tribun i puntoris,
Me Ramizin ti rae
Në luften e liris.[18]

О, Боро, херојски јуначе,
Ти раднички трибуну,
Са Рамизом паде
У борби за слободу.

5. Шиптарске народне песме о Титу и Партији настале су махом после ослобођења, када је народ непосредније осетио руководећу улогу Партије и Тита у Народној револуцији и изградњи социјализма. Народна песма велича друга Тита као храброг војсковођу и мудрог руководиоца, коме надалеко нема равна:

Te del dielli e praron hana
Marshal Tit nuk bon mâ nana,
Hëm i meçen trim si zana,
S'ma ka shoqin n'krejt Ballkana...[19]

Од истока па све до запада
Не роди мајка к'о Маршала Тита,
Мудар човек, срца јуначкога,
На Балкану нема му равнога.

Друга Тита, команданта НОВ и ПОЈ, народни певач описује као руководиоца који је непосредан и близак са својим борцима. У једној

[16] *Зборник народних хероја Југославије,* Београд 1957.
[17] *Jeta e re,* Nr. 5—6, 389, *Prishtinë* 1952.
[18] *Antologji kangesh të Luftes nacional-çlirimtare, 24, Prishtinë 1951.*
[19] Фолклорна збирка Етнографског института Српске академије наука: *Kangë popullore shqiptare...,* 171 (varijanta).

таквој песми износи се борба Шиптара против Немаца, па почиње разговором друга Тита са војницима на фронту:

Marsall Tita n'kali t'bardhë:
„Ugurolla shokë Shiptarë!"
Shiptartë kanë lidhë besen
Krejt n'bunker do t'desin.
Kur i ranë llogorit t'parë —
Me Gjermanin ball per ball.
Bini shokë Gjermanit,
Per hatër t'vatanit!
Kur i ranë llogorit t'dytë —
Me Gjermanin fyt per fyt.
Bini shokë Gjermanit,
Per hatër të Marshallit!
Kur i ranë llogorit t'tretë —
Fort Gjermani po pisket...[20]

Маршал Тито на коњу беломе:
„Здраво да сте, другови Шиптари!"
Шиптари су редом бесу дали
На бункеру сви да ће гинути.
Кад су прве ровове напали —
Наспрам Немца фронтално су стали.
Јуришајмо другови на Немце,
Из љубави према домовини!
На други ров кад су навалили —
С Немцима се у коштац ухватили.
По Немцима ударите другови,
Из љубави према Маршалу!
На трећи ров када су напали,
Стаде Немац тад да запомаже...

У једној другој песми се износи како друг Тито конферише са својим сарадницима, одлучује да се поведе борба са слободу, износе се патње у великој Народној револуцији и, најзад, плодови слободе:

Marshall Tita bon mbledhi,
Po e bashkon t'lumen shoqni:
„Na qeshtu nuk mujmë me rrnue
Popllin tonë per pa e shlirue"...

...Natë e ditë në borë e shi,
Bukë pa ngranë e uj pa pi...

...Na vinë t'mirat dita dita
Me qat ditë qi fitoi Tita...[21]

Маршал Тито скуп је тад сазвао,
Другове је своје сакупио:
„Ми овако живет' не можемо,
Док наш народ не ослободимо"...

...Дању и ноћу по снегу и киши,
Гладни, жедни без хлеба и воде...

...Сваким даном добра наилазе
Од тог часа кад победи Тито...

6. Борба коју су наши народи, на челу са другом Титом и Партијом, повели и против домаћих издајника, опевана је такође и у неколико шиптарских народних песама. Једна таква песма осуђује Мухарема Бајрактара из Љуме због издајства народних интереса:

...Muharremi Bajraktar trathtari
Bani atë qi s'e ka zakon Shiptari;
Shtiu fshatarin me u vra me fshatarë,
Shtiu puntorin me u vra me puntorë...

...Издајица Мухарем Бајрактар
Ради оно што не чини Шиптар:
Сељаке је редом закрвио,
И раднике смртно завадио...

Име маршала Тита у песми је увек повезано за борбу која се водила против реакције и уопште домаћих издајника:

...Marshall Tita zog bylbyli
Reakcijen e goditi...
Marshall Tita zog asllani,

Маршал Тито славуј прави,
Реакцију сву подави...
Маршал Тито лав у гори,

[20] Фолклорна збирка Комисије за фолклор и музику при Обласном Савету за просвету и културу у Приштини.
[21] *Jeta e re*, Nr. 6, 539, *Prishtinë* 1955.

Katër vjet luften s'e ndali, Zhduki fashizmin, reakcionarin...[22]	Четири лета он се бори, Истребио је фашизам и реакционаре...

У једној песми народни певач изражава спремност најширих народних слојева да се у борби против реакције, против мрачних и ненародних елемената који точак времена вуку назад на старо стање, — до последњег жртвују:

Na shok Titen e kem t'parë, Të tonë fare na pa dalë Kral n'Serbi nuk lamë me ardhë...[23]	Друга Тита за вођу имамо, Док сви листом ми не изгинемо У Србију краљ се вратит неће...

7. Током социјалистичке изградње народ и даље ствара песме о Титу и Партији. У следећим стиховима изражава се задовољство што друг Тито ради све оно што је корисно и добро за све наше народе:

Marshall Tita mirë ka msue: „Duhet drejt per me punue, Gjithkund shollat me i marue, Sejcili n'guhë t'vet me msue."	Маршал Тито добро је казао: „Треба увек праведно радити, Школе треба свуда отварати, Свако на свом језику да учи."

У овом смислу постоји низ шиптарских народних песама у којима се изражава задовољство за права која су Шиптари стекли у новој Југославији, што се све повезује за име друга Тита и Партије. То су махом кратке песмице, двостихови или од неколико стихова који међусобно немају неке органске или логичке везе, него су то махом нека врста усклика, усхићења — за отворену школу на шиптарском језику у неком селу, за нову амбуланту, електрификацију итд., — изражено у римованом стиху, као напр. у овим:

Ka lulzue thana n'mal, Na maroi Tita spital...	У гори је дрен процветао, Болницу нам је Тито даровао...
„Rrnoftë per jetë shoku Tita, Qi na boni me letrika!...	Вековима друг Тито живео, Електрику што нам је увео!...

8. У вези с нападом Информбироа на нашу земљу, народна песма велича друга Тита као гостољубива домаћина који се брине о емигрантима суседних земаља који су пребегли од 1948 године у нашу земљу. Најновији пут маршала Тита у азиске и афричке земље (1958 г.) такође је забележила и шиптарска народна песма, у којој се, поред осталог пева о другу Титу као мудром државнику који је „читав свет пропутовао старајући се једнако за добро народа" и за очување мира међу народима:

... Telegrami paska mrri: „Kemi qef me ardhë Marshalli, Me ardhë Marshalli i Jugoslavis,	... Телеграм је ето сад стигао: Ми желимо да нам Маршал дође, Да дође Маршал Југославије,

[22] *Kangë popullore shiqtare...*, 169.
[23] *Flaka e vllaznimit, Shkup* 29.IX.1958.

M'e pa pollin e Indonezis...
...Dhe bisedes ja kanë fillue
Paqen tash qysh m'e rue,
Miletin m'e rahatue,
Të tonë sëbashku me u vllaznue...[24]

Да види народ Индонезије...
...Разговор су они започели
Како сада мир да очувају
И народи како да се смире,
Међусобом сви да се збратиме.

9. Борци Народноослободилачке војске, припадници шиптарске националне мањине, певају о своме учешћу у борбама на сремском фронту и диче се што су у Титовој армији:

Kur u çova naten
Ishte tuj ra shi,
Trimat e Marshallit
Mashinkat tuj fshi,
Mashinkat tuj fshi
Kangë tuj këndue:
„Fashizmin gjerman
Mâ s'mujmë m'e durue."
Kur u çova naten
Ishte tuj ra borë,
Trimat e Marshallit
Me mashinka n'dorë.
Fusha e Panonis,
O sa e gjanë e gatë,
Trimave t'Marshallit
T'u jepet bajrak...[25]

Кад устадох ноћу
Киша је падала,
Маршалови јунаци
Машинке су чистили,
Машинке чисте
И песме певају:
„Немачки фашизам
Нећемо трпети!"
Кад устадох ноћу
Падао је снег
Маршалови јунаци
С машинком у руци
О, Панонско Поље,
Дуго и широко,
Маршаловим јунацима
Првенство припада.

10. У песмама о НОБ и другу Титу у више стихова се помиње и Партија, којој се дају атрибути мобилизатора, организатора НОБ и ослободиоца наших народа. У тим песмама Партија је носилац слободе, братства, јединства и равноправности. Народни певач везује успехе НОБ и социјалистичке изградње за Партију и Тита, док су партизански борци и читав народ извршиоци њихових правилних директива:

I madh e i vogel n' kambë â çue
Me fashista me liftue,
Me liftue per liri,
Kshtu i ka msue kjo Parti.[26]

Подигло се мало и велико
Да се боре противу фашиста,
Да се боре редом за слободу,
Партија их тако научила.

Чланови Партије у шиптарској народној песми најбољи су борци, они су допринели највише да се народ ослободи фашистичког терора:

Komunista, juve ju lumt dora,
Na shliruet nga anmiqt mizora...
...Kompartija me erë ki lulzue
I gjithë poplli me ty osht tuj shkue...

Комунисти, вама нек је хвала,
Решисте нас свих душманских зала,..
Компартијо цвећем си процвала,
Читав народ уз себе си збрала...

Народна песма велича Комунистичку партију која је донела слободу у којој народ може да несметано изграђује социјализам:

---

[24] *Rilindja, Prishtinë* 7.III.1959.
[25] *Jeta e re,* Nr. 1, 61—62, *Prishtinë* 1956.
[26] *Flaka e vllazninit,* 30.IV.1956.

Të lumt na per ket liri	Благо нама за ову слободу
Qi na pruni kjo Parti...	Коју нам је Партија донела...
Tash do t'nisim me jetue,	Сада ћемо живот започети,
Socijalizmin me ndertue,	Социјализам ћемо изградити,
Me jetue në vllaznim	Збратимљени ми ћемо живети,
Ndermjet veti pa dallim.	Међу нама неће бит' разлике.
Shokë e vllazen, me u kallxue —	Да нам кажем, другови и браћо, —
Shkolla kemi me marue,	Нове школе ми ћемо градити
N' guhen tonë per me këndue,	И на нашем језику учити,
Kolektiva me formue...	Колективе ми ћемо стварати...
...Kush e shliroi Metohin?	...Метохију ко ослободити?
Fadil Hoxha me ushtrin,	Фадиљ Хаџа са војском
Milladini me Partin...[27]	И Миладин са Партијом...

У краћим женским песмама, које певају пастирице и ученице на селу, девојчица се поноси што јој је брат члан Партије или партизански борац, као што се види и из ових неколико стихова из Опоља испод Шаптрика:

Do ta vej syretin n'zit,	Твоју ћу слику на зид ставити,
E kom vllavin komunist,	Ја имам брата комуносту,
Do ta ruej syretin tand,	Твоју ћу слику ја чувати,
E kom vllavin partizan.[28]	Ја имам брата партизана.

У низу других сличних народних песама ове врсте, народни певач, а то су у овом случају махом одраслије девојчице, у кратким лирским стиховима велича стечену слободу, Партију, друга Тита, или партизанске борце из своје средине, стиховима са поетичним стилским фигурама и компарацијом, где се помиње расцветала јабука, горски славуј, лепи народни вез на кецељи, расцветали дрен итд.

II

11. *Социјалистичка изградња* наше земље такође је инспирисала шиптарског народног песника, који новом животу, насталог после ослобођења, посвећује велики део свог стваралаштва. Да би се боље схватила наша шиптарска поезија у којој се третира наша социјалистичка изградња, потребно је дати један кратак преглед резултата које су досад постигли Шиптари током ове изградње, као и њихово опште стање у новим друштвеним условима створеним у социјалистичкој Југославији за све њене грађане, који по први пут у својој историји уживају и у пракси једнака права. Ови нови друштвено-политички односи у нашој земљи, који се темеље на братству и јединству свију грађана, од животне су важности за све наше народе, али посебан значај имају за Шиптаре који су у старој Југославији, као што се видело, били потпуно обесправљени и као такви игнорисани и прогањани.

[27] *Jeta e re*, № 1, 61, Prishtinë 1956.
[28] Фолклорна збирка Комисије за фолклор и музику при Обласном Савету.

Држећи се доследно својих принципа по националном питању, Партија и народна власт признала је Шиптарима (Албанцима) статус националне мањине, која, према попису становништва од 1953 године, броји у нашој земљи преко 754.000 својих припадника, махом на Косову и Метохији (524.000), Ужој Србији (40.000), Македонији (162.000), Црној Гори (24.000).[29] Косово и Метохија, где Шиптари чине већину становништва, издвојени су у Аутономну Косовско Метохиску Област (Космет), која има свој Статут, и у којој се администрација обавља равноправно на оба језика (српском и шиптарском). Тако је дакле, у новој Југославији озакоњена једна чињеница, која је и раније постојала, и више пута потенцирана од стране партиских и државних руководилаца „да су Шиптари део албанског народа. . . и да је само заједничка борба Срба, Шиптара и Црногораца на Косову и Метохији била услов за успешно окончање оружаних борби против непријатеља, као што је заједнички рад данас услов за остварење бољег живота."[30] Навешћемо још неколико речи секретара Обласног Комитета КПС за Косово и Метохију друга Ђ. Пајковића, из којих се јасно види правилан став КПЈ и народне власти по националном питању код нас, а нарочито у односу на Шиптаре: „У старој Југославији великосрпски хегемонисти говорили су да стварају српску државу. Говорили су, даље, да постоји опасност за државу од Шиптара, од Хрвата, — да су они непожељни елементи за државу итд. У рату се показало да су погрешили. . . Ми не страхујемо од тога што у нашој земљи живе Шиптари, Мађари и друге мањине, јер смо показали свима да се у једној земљи може организовати живот за све народе и националне мањине тако да они живе као рођена браћа у једној кући коју заједнички праве и чувају. . . Од Шиптара и осталих мора се страховати само онда ако се болује од хегемонистичких тежњи."[31]

Да би се испунила обећања која су дата током НОБ о равноправности свих народа у ФНРЈ, приступило се после ослобођења остваривању опште линије Партије и народне власти. Тако је само на Косову и Метохији враћено шиптарским сељацима преко 20.000 ха земље, која им је била одузета за време старе Југославије.[32] Држећи се принципа да сва власт припада радном народу, увек се води рачуна о пропорционалном учешћу Шиптара у свим органима народне власти, почевши од општинских одбора, па до Савезне народне скупштине, радничких савета, партиских комитета итд. Тако напр. 60% одборника народних одбора на Косову и Метохији су шиптарске националности, 57% претставника ове Области у Савезној народној скупштини и у Скупштини НР Србије су Шиптари, у управним органима земљорадничких задруга 70% су такође Шиптари. У организацији Социјалистичког савеза радног народа Југославије за Косово и Метохију Шиптари чине 71% од укупног чланства, а у Савезу комуниста ове Области 48,7%.[33] Слична је ситу-

[29] *Statistički godišnjak FNRJ 1959*, Beogtad 1959, str. 301.
[30] *Narodni odbor AKM Oblasti . . .*, 43.
[31] *Исто*, 43.
[32] М. Миљковић, *наведено дело*, 37.
[33] *Rilindja*, 19. X. 1958.

ација у овом погледу у НР Македонији и НР Црној Гори. За економски напредак Косовско Метохиске Области само од 1947 до 1956 уложено је за обезбеђење материјалних средстава око 49 милијарди динара. У односу на 1939 годину физички обим производње индустрије и рударства порастао је на 218%, а производња робе за широку потрошњу за 1.005% итд. У 1940 години у читавој Области било је свега 390 болесничких постеља, док их данас има око 3.000. Раније је боловао од маларије у овој Области сваки осми грађанин, док је од ове болести боловало 1956 свега 433 лица.[34]

Стара Југославија систематски је радила на томе да се Шиптарима онемогући и најмањи културно-просветни напредак. Зато је ослобођење затекло око 90% неписмених Шиптара у нашој земљи. На ликвидирању ове наслеђене заосталости постигнути су велики резултати током социјалистичке изградње ФНРЈ, што се види и из следећих неколико примера: школске 1956/57 додине у нашој земљи радило је преко 970 основних и средњих школа са 3.230 одељења у којима је наставни језик шиптарски, са преко 115.000 ученика и 3.000 наставника шиптарске народности.[35] После ослобођења покренута је штампа на шиптарском језику, тако да данас Шиптари имају и свој дневни лист „Rilindja" (Препород), књижевни часопис „Jeta e re" (Нови живот) са рекордним бројем претплатника од 4.000, месечни часопис за културу „Përparimi" (Напредак), омладинску ревију „Zani i rinis" (Глас омладине), дечји часопис „Pioniri", здравствени часопис „Shëndeti" (Здравље). Сви ови часописи и листови излазе у Приштини, док се у Скопљу објављује недељни лист „Flaka e vllaznimit" (Пламен братства) и дечји часопис „Gëzimi" (Радост). У Приштини је основана издавачка кућа која је само до 1957 год. објавила велики број школских уџбеника, дела из белетристике, брошура и других књига на шиптарском језику у тиражу од преко 3,500.000 примерака.[36]

Овакав однос према Шиптарима учинило је да су они осетили и на делу да су равноправни чланови наше социјалистичке заједнице, за чије стварање су и они дали свој допринос у НОБ, па су сада прионули заједно са осталим нашим народима на изградњи њене боље будућности. Примера ради, наводимо да је до 1957 учествовало на разним радним акцијама 40.000 омладинаца и омладинки са Косова и Метохије, од којих су 31.000 били Шиптари и Шиптарке.[37]

12. Савремена народна песма Шиптара у Југославији огледало је њиховог живота у новим друштвено-економским условима. Она је израз радости због створеног братства и јединства међу народима, због учешћа у управљању земљом, многобројних школа и књига на шиптарском језику итд. Ове су песме никле махом првих година после

---

[34] *Други пленум Обласног одбора Социјалистичког савеза радног народа Србије за Косово и Метохију*, 21—50.

[35] *Statistički godišnjak 1958*, s. 225, Beograd 1958.

[36] *Други пленум . . .*, 28.

[37] *Исто*, 48.

ослобођења. Један од највећих успеха НОБ за наше народе јесте успостављање народне власти после тешке фашистичке окупације, монархистичке Југославије и раније султанске тираније. Радост за овај успех изражена је и у савременој шиптарској народној поезији, у којој се пева о Народноослободилачким одборима, као што се види и из ова два стиха:

...Sod e pamë ni ditë të bardhë —	...Данас нам је свануо дан бели —
Hyqymetin shlirimtar...[38]	Народној власти свако се весели...

Братство и јединство међу нашим народима ковано је у заједничкој борби за национално и социјално ослобођење под руководством Партије. Најтеже, али и најважније, било је остварити овај високи циљ управо тамо где су у прошлости ненародни режими систематски сејали мржњу и раздор између Срба, Шиптара, Црногораца и Македонаца. Али загарантовањем потпуне једнакости свим етничким групама у сваком погледу, постављен је чврст темељ братству и јединству, без чега једна многонационална земља, као што је Југославија, увек стоји на стакленим стубовима. Шиптарска народна песма поздравља успостављено братство и јединство међу нашим народима и овим речима:

...Kanë dhonë fjalen, jonë bo vllazni,	...Реч су дали и браћа постали
Sërbë, Shiptarë e Mal i Zi.	Црногорци, Срби и Шиптари,
Tetonë popujt jonë bashkue,	Сви народи су се сјединили,
Kush mâ s'ka me na shkatrrue,	Преварит нас нико више неће,
Na mâ s'kemi me u mashtrrue	Ми се више завадит нећемо
Toka e qielli pa u rrotllue...[39]	Па макар се земља изврнула...

Разумљиво је дакле, што су и Шиптари, кад су увидели да нема повратка на стару, црну прошлост, са посебним еланом прионули на изградњу нове социјалистичке домовине, у чему предњачи омладина, што се изражава у многим њиховим народним песмама:

...Tonë rinija po bojnë gara,	...Омладина листом се такмичи,
Vendi i jonë po shkon përpara...	Наша земља напретком се дичи. —

У једној српској народној песми са Косова, између осталог стоје и ови стихови, који су иначе познати и у другим крајевима наше земље:

Ко то каже да је Космет мали,
Шест бригада на пругу смо дали.[40]

Међутим, Косово и Метохија дали су на разним радним акцијама током социјалистичке изградње само до 1957 године 87 радних бригада, из којих се вратило 8.000 омладинаца и омладинки са ударничком значком.[41]

[38] Фолклорна збирка Етнографског института Српске академије наука.
[39] *Kangë popullore shqiptare...*, 170.
[40] *Наша реч*, бр. 1, с. 15, Београд 1950.
[41] *Други йленум...*, 49

Развој нашег културног и економског живота у социјалистичкој изградњи веома је широк и динамичан. Живот доноси све новије и новије појаве са собом, те се и народна песма, која прати савремене промене, обогаћује новим мотивима и изражајним елементима. Тако, например, народ пева о сељачким радним задругама, о електрификацији села, помињу се у песми радио апарати, електрична струја, болнице, инјекције итд. јер су све то новине које су продрле у свакидашњи живот до јуче запостављеног сељака:

Në Deqan të knaqet zemra:
Kanë „zadrugat" renda renda,
Renda renda dej tu kisha,
Asht Gushavci me „bollnica".
N'kafe t'madhe bjen sharkija,
N'kafe t'vogel luen djelmnija,
Pak mâ naltë âsht „shumarija",
Asht komunja e milicija;
N'ambullantë t'epin nekcija.
Carabregu me Deqan
I kanë „strujat" pllan me pllan.

У Дечанима права је милина:
Читав низ задруга у том селу има,
Све до цркве стоје нанизане,
У Гушавцу болнице зидане.
У великој кафани свирају шаркије,
Омладинска игра у малој се вије,
Мало више њих је зграда „шумарије",
А затим општине, па и милиције;
У новој амбуланти дају инјекције.
У Црнобрегу и у Дечанима
Електрике све по плану има.

У овој песми изнет је читав пресбражај села које је добило нове установе што уносе промене у друштевени живот једног насеља. Ова песма има неколико српскохрватских речи (болница, „шумарија", струја) јер су то називи институција које раније нису постојале у шиптарским селима, те их зато сељак није ни употребљавао у своме свакидашњем говору, па је сада те термине позајмио и употребио овде онако како их је чуо. Нови елементи који уносе цивилизацију и постепену еманципацију села, нашли су свој одраз нарочито у краћим женским песмама које су пре свега лирског карактера:

Hajde Lulë te na se jena mirë
Jena mirë e jena bo Misir,
Kena gramofon, kena radion
Shka t'folin „derzhavat" na kallxon.[42]

Дођи, Цвето, код нас да видиш како је,
Сада нам је добро, прави Мисир то је,
Грамофон и радио у селу имамо...
Шта говоре државе све редом сазнамо.

13. Народна револуција и социјалистичка изградња задире у све домене друштвеног живота и тежи да ослободи све снаге, које су ма чиме спутаване, да би допринеле личном уздизању и колективном просперитету. Шиптарска жена, муслиманка, вековима је чамила у оковима верског фанатизма импортираног са Истока. Фереџа јој је кроз читав живот онемогућавала да ужива најелементарнију слободу и светлост дана као остали људи, зато су шиптарске жене радосно поздравиле Закон о укидању зара и фереџе и у својим народним песмама:

Ori gra, a kini ndi,
Na ka dalë ni ligj i ri,
Ligj i ri po thonë ka dalë,
Per m'e hjekum ket havale.

Послушајте, другарице, мене,
Нов је закон донет за нас жене,
Кажу да је донет закон нови
Да се збаци фереџа — окови.

[42] *Flaka e vllaznimit*, 18. XII. 1957.

Kjo ferexhja koftë malkue,	Та фереџа клета била,
Na ka lanë n'shkola pa shkue[43]	Без школе нас оставила...

По први пут у својој историји и жене су у нашој земљи добиле право гласа. За Шиптарке, с обзиром на њихов друштвени положај у прошлости, та новина има посебан значај, па су оне и ово стечено право унеле у своје песме, као што се види из следећих стихова:

Marshall Tita ka çue fjalë,	Маршал Тито је поручио,
Ka çue fjalë, ka porositë —	Поручио је и наредио —
Edhe gratë kanë me „gllasitë“	Да и жене право гласа имају
E me u zgedhum „posllanikë“.[44]	И да се за посланике бирају.

14. Отварање школа на шиптарском језику такође је једна значајна тековина НОБ и социјалистичког уређења наше земље, јер се на тај начин, поред осталог, омогућава и овој етничкој групи да узме веће учешће у изградњи социјализма и да у већој мери користи права која су јој загарантована Уставом и уопште нашим друштвеним системом. Народни певач, нарочито девојчице, певају са усхићењем што су и њима отворена школска врата:

N'katund tonë per bukuri —	У нашем селу права је милина
Shkolla shqipe treqind thmi...	Шиптарска школа триста ђака има...
Lulja e bardhë sikur flok bore,	Бели цветак као пахуљица,
Na po shkojmë në shkollë fillore...	Ми идемо у основну школу...
„N' Sallagrazhdë lisi zi,	У Салаграждн црни дуб сред села,
Na kanë ardhë pesë msuesa t' rij	Пет нам нових дошло учитеља...
„S' due si shoqet me u bâ nuse,	Нећу к'о друге ја да се удајем,
Po shkoj n' shkollë me u bâ msuese.“	Већ идем у школу, учитељица постајем.
Lulja e kuqe n' rremb të molles,	Црвен цветић на јабучјим гранама,
T' lumet na vajzat e shkolles![45]...	Благо нама школским девојчицама!...

15. Како народ воли свој завичај, своју домовину у којој се изграђује нови живот, између осталог, показује и једна народна песма у којој се износи тешка судбина оних шиптарских породица које су се иселиле у Турску, где их ја довела заблуда за бољим животом. Међутим, те њихове лепе снове разбила је груба стварност анадолских пустара „где свога нема и где брата није“. Жалећи за својојом домовином и саветујући своје сународнике да никада не напусте социјалистичку Југославију и „не погазе Титов хлеб“, у песми се, поред осталог, каже:

...Mendja e kres me luejt po don	...Кад се сетим домовине своје
Kur m' kujtohet vendi i jonë...[46]	Прежалосне тад су мисли моје...

[43] K. Halimi, Për njoftjen e poezis popullore bashkohore, *Jeta e re*, № 1, ст. 61, *Prishtinë* 1956.

[44] *Исто*, 61.

[45] Фолклорна збирка Комисије за фолклор и музику при Обласном Савету...

[46] *Jeta e re*, № 4, 513, Prishtinë. 1958.

Савремена револуционарна шиптарска народна поезија обилује и другим садржајем из борбе и изградње наше земље, који у овом кратком раду није могао да се обухвати.

III

Завршавајући излагања о нашој шиптарској народној песми из Револуције и изградње, сматрамо за потребно да укратко укажемо на неке моменте којима се она преносила и ширила у народу, а најзад да поменемо њену естетску страну, као и културно-политички значај за средину у којој ова песма живи.

16. *Путеви развитка* револуционарне шиптарске народне поезије умногоме су слични путевима развитка ове врсте поезије осталих наших народа, јер су услови под којима је она настала били мање више исти у свим нашим крајевима и етничким групама.

Једна од најраширенијих песама међу партизанским борцима свакако је била химна светског пролетаријата „Интернационала" која се пева и на шиптарском језику. Неке песме ове врсте преведене су код нас са српскохрватског на шиптарски језик, као напр. „Падај сило и неправдо", „Партизан сам тим се дичим" итд., као и неке песме из доба изградње — „Са рада се враћамо ведра чела смели" и сл. Песме ове врсте нису увек превод, добар број међу њима је само адаптација, а има и оригиналних строфа. Превод или адаптација ових песама вршили су партизански борци или позадински радници, интелектуалци или људи који су имали извесну школску спрему.

Друга врста песама из овога периода су оригинална поетска стварања фолклорног карактера са тематиком из НОБ или изградње. Њихови аутори су такође партизански борци, или бригадисти на радним акцијама. И они су обично познати људи, са извесном школском спремом.

Трећа врста ових песама настала је од појединих народних песника — неуких сељака или радника. Ове су песме у правом смислу народне, не само због тога што су настале од људи који нису били ни под каквим утицајем књиге, него пре свега због тога што оне имају све елементе који карактеришу шиптарску народну песму уопште, тј. испеване су у осмерцу, имају обавезно римовање (обично а—а, б—б), епске имају одређену централну личност, јунака, и певају се уз „ћифтелију", шиптарски народни инструменат са две танке жице, или „шаркију" (већа тамбурица са осам до дванаест жица). Све остале песме које су продрле у народ на прва два начина, остале су угладвном у кругу омладине која је учила нешто школе, док се у ширим народним слојевима не чују, пре свега због тога што се не певају на познате мелодије старијих народних песама.

Један интересантан пример постанка савремене шиптарске народне песме забележили смо у Баранском Љугу (Пећ), а то би био четврти начин стварања народне песме, у сваком случају вредан да се помене због своје оригиналности. Наиме, на једном скупу један познати народни певач из села Дубовика (Бајрам Османи) певао је уз ћифтелију једну песму коју је он сâм саставио, а у којој је мало критиковао нека своја суседна села која су се нећкала да се упишу у сељачку радну задругу. Кад је он завршио своју песму, одједном се са дна собе, која је била препуна гостију, чуо глас једног сељака из села Косурића,(које је у песми било апострофирано). Он је на лицу места саставио песму и певао је као одговор своме претходнику.

17. Савремене револуционарне народне песме код Шиптара у Југославији могу се поделити у две групе. У прву групу спадају оне песме које немају све елементе народне поезије, који су напред наведени, него су то више налик на уметничку поезију. То су заправо масовне песме из борбе и изградње које се певају махом групно, и то не уз народне инструменте ћифтелију, шаркију, или гусле. У другу групу спадају праве народне песме из овог периода, са наведеним елементима, које се не певају групно, него најчешће соло или у дуету, уз пратњу ћифтелије, или без ње.

Ове друге песме више пута имају сличности са старијим народним песмама не само са формалне стране, него и по садржини неких стихова. Тако напр. неке од њих почињу стиховима „Te del dielli e praron hana — Marshall Tit nuk bon mâ nana" (тј. „Од Истока па све до Запада— Не роди мајка сина као маршала Тита"). Ова увертира честа је у народним песмама из турског периода и за време старе Југославије, где се само име јунака мења. Сличан је случај и у песми о Фадиљ Хоџи, коју смо напред делимично навели, где су неки стихови позајмљени из ранијих народних песама или су им врло слични: „Jonë mbledh trimat, djemt e ri /Djemt e zgedhun n'mal e n' vrri,/ Jo per dokë e per pashi,/Por per mend e per burrni." („Скупили се све млади јунаци/, Одабрани са поља и гора/, Не по својој лепој спољашности/, Већ по чојству и срцу јуначком").

И неке народне песме из доба изградње имају извесних сличности са ранијим народним песмама, нарочито у погледу изражајне стране. Тако напр. песма о изградњи у селу Дечанима, коју смо напред навели, има извесних сличности са једом лирском песмом од пре рата у којој се говори о селу Стреоцу (у близини Дечана), коју смо забележили на терену 1957 г., приликом бележења и наведене песме о Дечанима. У песми о Стреоцу показује се лик старог села, где су једини објекти који се разликују од сеоских кућа, џамија и мејтеп (верска школа), док се у Дечанима види једно преображено насеље после рата са низом нових установа. Ради поређења наводимо ову кратку песму о Стреоцу:

Mori qikë, pashë jaranin,
Hajde n'Strellc ta bojmë Bajramin;
A din n'Strellc qysh âsht shyhret,
Kem xhami e kem mejtep,
Kem mejtepin me xhami,
Aty falen djemt e ri,
Kur po dalin prej xhamije
Plisa t'deves deri n sy-e,
Ka dhëtë herë qesin allti,
Dushku i blinit u bjen permbi,
S'po i dinë rrugat me shkue n'shpi,
S'po i din rrugat n'shpi me shkue,
Se i syzezë nuse ka shkue,
S'ka kush ben Bajram me mue.

О девојко, тако ти јарана,
Дођи у Стреоце за дане Бајрама;
Знаш како је у Стреоцу лепо,
Џамију и мејтеп ми овде имамо,
Имамо мејтеп и џамију
У којој се клањају млади момци,
Кад излазе из џамије —
Плис од деве на чело намичу,[47]
Из шиптоља десет метка пале,
Лишће с лише тада на њих пада,
Забораве да се кући врате;
Црноока се је већ удала,
Немам с киме Бајрам да проведем.

Дакле, изражајна сличност између ове старе песме о Стреоцу и оне нове о Дечанима је очигледна, док је садржај сасвим друкчији, јер се и лик насеља о коме је реч умногоме изменио.

18. Песме из доба изградње, које су махом краће и лирског карактера, певају обично девојчице, и то без инструмената, или уз деф(даире) и окретање тепсије на неким свечаностима. Могу се видети на пољу или шуми пастирице које приликом певања ставе палац на јабучицу грла и тако, равномерним покретима отворене шаке доле и горе, изазивају треперење гласа притискивањем поменутог прста на јабучицу. У југозападној Македонији, где је распрострањен тоскијски шиптарски дијалекат, пева се махом групно, и то на познате мелодије, архаичног призвука, које су раширене у Тоскнији (Јужна Албанија).

19. Савремена наша револуционарна шиптарска народна поезија још је у току свога настајања и формирања. Она дакле, још није прешла онај пут кроз широке народне слојеве на коме обично народна песма претрпи извесну метаморфозу, дотеривање и коначно уобличење. Потребно је да прође дужи временски период да би једна песма постала општенародно благо. Управо у томе и лежи један од разлога што савремена шиптарска народна песма пати од извесних слабости, непоетичних стихова, недостатак континуитета у излагању догађаја и мисли, неорганске, а понекад и нелогичне повезаности неких стихова, нарочито у краћим лирским песмицама из доба изградње итд. Али то су недостаци који се срећу у једном мањем броју ових песама, док је, као што се видело и из наведених примера, добар број стихова на висини једне лепе народне књижевности, тако да се могу поредити и са ранијим народним стваралаштвом ове врсте.

Савремена шиптарска народна песма, као што се видело, одиграла је позитивну и важну улогу у НОБ, јер је била на страни борбе за слободу и пуна револуционарног духа. Као таква она није имала улогу индиферентног посматрача и хроничара своје врсте, него пре свега мобилизатора широких народних маса у тој борби против фашистичке силе и терора. Ту позитивну улогу она је задржала и током социјалистичке изградње наше земље.

[47] Plis od deve = шиптарска бела капа (кече) од камиље длаке.

IV

20. *Уметничка књижевност* Шиптара у Југославији почела је да се систематски изграђује и свестрано развија тек после наше Народне револуције и Народноослободилачког рата, када су за то створени друштвено-политички услови и материјалне могућности, којих, као што се видело, раније уопште није било. Ипак, и у ранијем периоду, за време Турака и старе Југославије, када су шиптарске школе биле строго забрањене, а шиптарска књига систематски прогањана, и у таквим условима било је неколико Шиптара у нашој земљи који су нешто дали и на књижевном пољу. Један од најзначајнијих међу њима свакако је Хаџи Имер Љутфи Пачаризи (1869—1929), учени муслимански свештеник из Призрена.[48] Он је први шиптарски револуционарни песник у нашим крајевима. Позната је његова политичка активност у свргавању султана Хамида, кога у једној својој песми назива „крвником сличним Џингис Кану", и његов велики допринос победи Младотурске револуције (1908), у којој се касније разочарао. Пачаризи је потом идеје Октобарске револуције прихватио и за њих се борио све до своје смрти. Његов ауторитет је био огроман не само међу Шиптарима на Косову, Метохији и Македонији, него и ван ових области. На скупштинским изборима 1920 он је био неуморни агитатор за листу Комунистичке партије, која је том приликом однела сјајну победу у Призренском округу, првенствено његовом заслугом. Познат је његов предизборни манифест у снажним стиховима, којима се обраћа народу, где, поред осталог, каже:

Социјализам — то је човечност,
У њему нема преваре и лажи,
Човечанство цело за њега је народност,
...Лењин је вођа на путу том...
...Домовину праву сиромах што страда
Има само тамо где комунизам влада...
...Ти перен и чистиш улице по граду,
Господа проводе читав дан у хладу...
Избори се ближе, очи отворите,
У Комунистичку кутију куглицу сви баците[49]!

Овај песник револуционар, претеча социјалне шиптарске уметничке поезије, био је прогањан и злостављан од самог среског начелника у Призрену и његове полиције, која је, између осталог, писала о њему у својим поверљивим актима: „Овде живи муслимански свештеник који опасно мисли. Од Солуна до Призрена нико тако не уме да пише и ничија се реч не слуша као његова.[50]

За време НОБ, у најтежим условима, када се водила борба на живот и смрт против окупатора, партизански борци са Косова и Метохије објављивали су у шуми лист „*Lirija*" (Слобода) на шиптарском

[48] M. Krasniqi, *Haxhi Ymer Lutfi Paçarrizi*, „*Jeta e re*", № 5, Prishtinë 1952, p. 418.
[49] *Исто*, 422.
[50] *Политика*, Beograd, 1. V. 1958; *Flaka e vllaznimit*, Shkup 31. VIII. 1957.

и српскохрватском језику, у коме је било и партизанских песама које су позивале на општу борбу против окупатора. После ослобођења шиптарска књижевност се прво развија на страницама листа „*Rilindja*", „*Zani i rinis*" и „*Flaka e vllaznimit*". Али пуни развој младе шиптарске књижевности узима маха тек од 1949 године оснивањем књижевног часописа „*Jeta e re*", који је током времена ушао у круг најбољих часописа ове врсте у нашој земљи. У овој књижевности, у прво време, од свих родова књижевног стварања заступљена је у највећој мери поезија, што је нормална појава свуда где се књижевност тек почиње гајити. Првих година њеног настајања, многи млади шиптарски песници били су под јаким утицајем народне поезије, како у погледу форме, тако и у погледу садржине. Овај утицај је код неких био доминантан све до пре неких 5—6 година. Тематика шиптарске уметничке поезије у првом периоду после ослобођења скоро је истоветна са оном која се у то време третирала у народној поезији. Стање Шиптара у старој Југославији, или у још даљој прошлости, када они нису имали слободу културног развитка, опевано је у многим стиховима, од којих многи имају естетске квалитете који се од уметничке поезије траже. Навешћемо неке у преводу, без претензије да то буду најквалитетнија остварења ове поезије:

...Били смо гладни — за прегршт слободне земље;
жедни — за кап бистре воде,
слепи — за недаљ неба над нашом главом,
глуви — за песму једну о Слободи...[51]

*

...Једне ноћи нож сам један сањао
У руци једној крвавој —
То прошлост сањао ја сам....[52]

*

Зарђали окови руке нам у ране претворише
Због јединог греха: што јесмо Шиптари...
Презираху нас као људе безвредне,
Као људе опасне за једну власт —
За среске начелнике, бегове и краља!...[53]

21. *Песме о Народноослободилачкој борби* у шиптарској књижевности процентуално највише су заступљене, нарочито првих година после рата. У уметничком сбликовању наше народне епопеје неки шиптарски песници успели су да подигну на један виши естетски степен ову младу поезију, која је пуна револуционарног заноса, топлине и хуманости:

[51] M. Shehu, *Flaka e vllazninit*, Shkup 31 JV. 1956.]

[52] H. Mekuli, *Mbas lufte, Shkëndijat e para*, 177, Prishtinë 1956.

[53] M. Krasniqi, *E errtë ka qenë e djeshmja e jonë*, „Jeta e re", № 4, Prishtinë 1952 p. 243.

Дигни песницу, народе мој у оковима!
Разби кавезе и врата пробиј затворска;
Разори зидове рукама крвавим
И срцем орловским —
Закопај заувек прошлост и садашњицу!
Крени на пут крвави:
Слобода или смрт! [54]

У једној запаженој песми о стрељаним рударима Трепче 1942 г., млади аутор је написао и следеће стихове:

...Пролазе — друг с другом везани...
Кораци звоне осами...
...А данас умрећу,
јер тражим да будем Човек,
а не сенка беде, река зноја и крви...
Ал' нека! Знам: из нас родиће се —
Слобода, сан скривен у нашим прњама,
у незнаним кутовима срца,
у ватри наших очију, у сузама горким
земље мајчице!
Знам: из нас родиће се
Човек са снагом грома,
да сруши заувек тврђаву патњи
беде — ропства!...[55]

Како у нашој револуционарној шиптарској народној поезији, тако и у уметничкој, име Партије и Тита нераздвојно је повезано за НОБ. У неким стиховима са овом тематиком утицај народне песме је сасвим очигледан, као напр. у овим:

Komuniste e jonë partija
Asht e popullit pasunija,
Jeta, gzimi, dashunija.[56]

Наша Комунистичка партија
За народ је право благо,
Живот, радост и љубав...

У једној пригодној песми, између осталог, Партија се истиче као мобилизатор народних маса у борби за слободу:

...Ал' Ти скрштених руку никад не остаде,
За сваког палог борца — читаву војску даде...[57]

У неким пригодним песмама друг Тито се велича као симбол победе наших народа над непријатељима и изражава захвалност за његова велика дела, као што се види и из следећих стихова:

...Сваки нови мај који ће доћи наћи ће Те
још већег него што си, пред снагом светла

[54] E. Mekuli, *Kushtrimi, Per ty, vjersha*, 32, Prishtinë 1955.
[55] F. Gunga, *Pesma o njima*, „Jugoslavenska revolucionarna poezija" (Antologija), izdanje „Lykos", Zagreb 1959, s. 303.
[56] Bistrica *Nanë e bijë* „Jeta e re", № 3, Prishtinë 1949. 283.
[57] M. Hoxha, *Partis Komuniste*, „Jeta e re", № 5—6, 331, Prishtinë 1950.

непријатеље ће стид обузети...
... Никад ниси дочекао драгоценији дар
од штафете коју Ти народ данас доноси
у знак захвалности за велике победе...[58]

Има песама са овом тематиком код којих се не осећа утицај народне поезије, него је код њих уметничко обликовање независно и оригинално:

... Из мрака вечног ко то
И нас незнане прену —
Уз братство и јединство
У живот ко нас крену?

О, знамо, знамо ко!
(Јер нам још ране цели,
Немоћног диже из блата...)
Партијо, свете бели,
Ти нам отвори врата![59]

22. *Социјалистичка изградња* наше земље, у којој цвате и књижевност шиптарске националне мањине, као и култура уопште, заузима заслужено место у њеној поезији. Песме са овом тематиком разноврсније су од претходних, јер је и сâм овај период веома динамичан и препун нових елемената и појава које су на свој начин инспирисале младу шиптарску поезију, и то у већој мери него остале националне књижевности код нас, што свакако стоји у вези са стањем Шиптара у старој Југославији, када нису уживали ни оно мало права које су имали остали народи. Стога је схватљиво што је тематика из социјалистичке изградње у шиптарској књижевности не само процентуално највише заступљена, него је и временски најдуже задржана. Разуме се да добар део стваралаштва на овом пољу не прелази оквире почетничке литературе, нарочито првих година после рата, — пре свега зато што је и сама ова књижевност као таква веома млада, са тек једном деценијом живота, а с друге стране и због тога што је највећи број аутора управо омладина, из средњешколских клупа или са факултета.[60] Али и поред извесних недостатака, који су заступљени делимично и у нашој књижевности уопште првих послератних година, један број младих шиптарских песника успео је да се афирмише и својим стиховима у којима су заступљени мотиви из НОБ и социјалистичке изградње. Шиптарска уметничка поезија ове врсте је пуна искрене љубави за нове дане, ширине и хуманости, тако да делује непосредно и срдачно. Наводимо у преводу само неколико примера:

... Слободо!
Стигла си нам као мајчина утеха,
Као хлеб гладном.
Као плаво небо, као жарко сунце...
... Као звезде што сјаје,
Родила си се ти љубављу посејана,
Слободо![61]

---

[58] M. Hoxha, *Stafeta e Titos*, „Jeta e re" № 4, Prishtinë 1950. p. 234—235

[59] С. Нокшићи, *И ми смо људи*, „Космет пише и нева", зборник, 10, Приштина 1957.

[60] H. Mekuli, *Rrugët e zhvillimit të letersis shqipe në Jugosllavi*, „Përparimi", revistë kulturore, № 11—12, Prishtinë 1958 s. 776.

[61] Ј. Реља, *Слободи* „Савременик", бр. 12. стр. 529, Београд, 1958.

Призвук црне прошлости провлачи се кроз многе стихове младих шиптарских песника, док из њих блиста радост и задовољство за нове дане у слободи:

Младост се моја од очеве
разликује ко дан од ноћи —
у којој крвав је пао...;

Ал с њиве што је посеја
род пуни наше кошеве;
ја сам га дочекао...[62]

Или неколико стихова из једне друге песме:

...Кроз плот воћњака
не прете више
жандарски бајонети;
тишину родних села
бег не ремети,
нити се, ко некад,
грамзива рука маша
мршавих снопова
сиротих беземљаша.
Црна је прошлост закопана
дубоко, дубоко —
у дну наших поља;
Изнад врлетних Проклетија
звезда је нова засјала —
дошла су пролећа боља![63]

О учешћу Шиптара у изградњи наше социјалистичке земље довољно речито говоре цифре које смо напред навели о радним бригадама. Шиптарски песник је поносан што се на разним радилиштима широм наше земље, уз омладинце осталих народности, бели и шиптарска капа, као што је дирнут и веселим жагором деце у народној школи:

...Погледај кече наше
Радилиштем како се бели
— На сунцу сунца два!
Ослушни жагор школа,
Дечји глас весели,
Жене слободне — без вела,
Види сељаке тракторане,
Земља је њихова сва![64]

Жуљаве радничке руке које стварају бољи живот себи и заједници инспирисале су песника који, поред осталог, наводи:

...Ове руке —
Радничке руке
Нове векове стварају —
Благостање човечанства![65]

У једној песми аутор персонифицира шиптарску националну мањину у нашој земљи у познатом рудару Трепче — Шемси Сулејманију, вишеструком ударнику и носиоцу Ордена рада, па између осталог, каже:

...Ко би рекао да у рукама овим,
што крв капаху у ланцима ропства,
снага се толика крије? Данас путем новим,

[62] B. Hisa, *Ja, Novi život*, izdanje časopisa „Jeta e re" na srpskohrvatskom 121, Priština 1957.

[63] M. Krasnići, *Uspomene iz detinjstva*, „Jugoslavenska revolucionarna poezija (Antologija), 230, Zagreb 1959.

[64] С. Нокшић, *И. мисмо људи*, „Космет пише и пева", зборник, стр. 11,...

[65] E. Gjerqeku, *Duert, Gjurmat e jetes* (vjersha), 14, Prishtinë 1957.

БИБЛИОТЕКА

вођен црвеном звездом, он чуда ова
рукама ствара — снагом и вољом свом,
јер се данас и он састао с животом![66]

23. Нова народна школа, извор науке и знања, предмет је многих стихова савремене шиптарске поезије, нарочито првих година после ослобођења. Врата ове просветне установе, која је неопходна за културни напредак сваког народа, била су затворена за шиптарску децу у прошлости, као што је напред истакнуто. Зато је разумљиво да у младој шиптарској поезији и она постаје мотив око кога се нижу стихови, што је у поезији осталих наших народа редак случај, из простог разлога што за њих ово није нека новина. Шиптарски песник нева о школи са много љубави као извору светлости, топлом сунчевом зраку, цвету опојног мириса, извору студенцу итд.:

...Ти си извор воде хладне
што путнику толи жеђ...[67]

24. Фереџа, ропско стање муслиманске жене, њено ослобођење и равноправност у социјалистичком друштву, потстакло је младе шиптарске писце да ову тематику обраде у прози, поезији, па и позоришним комадима. У борби за раскид са назадним схватањима и обичајима, шиптарска поезија одиграла је позитивну улогу у својој средини. Неке песме ове врсте стоје на достојној уметничкој висини, те осим практичног ефекта у борби за напредак, имају и несумњиву литерарну вредност. Једна млада талентована учитељица у једном метохиском селу упућује својим сунароткињама и следеће стихове:

...Иако ти је поглед још упрт у земљу —
уђи у коло радости
и не чини трагедију од живота...
...Кад ти сунце затражи чело
не бунцај —
не грли мајчине дане,
јер она не позна себе;
кад зрачак заиста — где си,
не затварај прозоре,
отвори срце голубу и викни:
— Ево!
Свет ће ти пратити лет.
Одбаци крпе прошлости
и купи себи ново доба!...[68]

Једна друга млада просветна радница овако пева о дојучерашњем положају шиптарске жене код нас:

...Век ми је прошао у мраку.
Бол ми је био вечити друг
У муци и уздисају,
Скучена у кућни круг...

Ал једног дана сјајно
Сунце се надамном роди...
...А ми смо без фереџе пошле
Од плавог дана лене

[66] М. Краснићи, *Легенда Трепче*, „Космет пише и пева", Зборник, стр 63.
[67] E. Gjerqeku, *Shkolles së re* „Jeta e re", № 1, Prishtinë 1949, s. 71.
[68] G. Nura *За тебе, другарице*, „Novi život" (izdanje časopisa „Jeta e re" na srpskohrvatskom), 37, Priština 1957.

И махале смо свету —
Јер нисмо виши слепе...[69]

25. Наша шиптарска уметничка поезија о борби и изградњи није само химна извојеваној слободи и постигнутим резултатима у стварању бољег живота за наше народе. Напротив, она је пре свега борбени поклич који неодољиво зове и потстиче на Револуцију која раскида ланце ропства и отвара пут слободи и социјалној правди. Са истим револуционарним духом она делује и после победе у ослободилачком рату, бодрећи радни народ да са истим револуционарним еланом улаже своје напоре у изградњи бољег и срећнијег живота, као што сажето показују и следећи стихови:

...Напред!
И — напред!...
Са сваким кораком
живот постаје лепши —
ведри се тмурно чело...
...За нама прошлост бледи...
Цветају видици —
песма се наша чује:
— То Шиптар,
роб до јуче —
корача ка победи
и својим вредним рукама
будућност изграђује![70]

Наш шиптарски песник, који је осетио на својој души бич ледене олује у ноћи црне прошлости, и топле зраке под слободним сунцем слободе, саосећа са свима невољницима на читавој земљиној кугли и жели да свима сине сунце слободе и благостања. Овај топли и широки хуманизам огледа се и у следећим стиховима:

...Како бих желео да цео живот
Буде пун сунца, као ти — пролеће.
Како би лепо било, радости да је много
Као сунца
Које радује човека — било којег
И ма где.[71]

Разуме се да наша савремена шиптарска револуционарна уметничка поезија има и својих слабости и недостатака који прате сваки почетнички рад те врсте, али, у целини, она је за тако кратко време учинила крупне кораке на путу уметничког успона. Садашња генерација шиптарских песника, и литерата уопште, врши једно значајно пионирско дело у стварању једне нове културе ове етничке групе код нас, националне по форми а социјалистичке по садржини, о чему ће тек покољења дати свој праведни суд, као што то истиче и шиптарски песник:

---

[69] Р. Цара, *Јер нисмо више слепе*, „Космет пише и пева", стр. 59.

[70] E. Mekulji, *Šiptar peva*, „Jugoslovenska revolucionarna poezija" (Antologija), str. 200.

[71] М. Краснићи, *Пролећу*, „Савременик", бр. 12, стр. 527, Београд 1958.

...Доћи ће после нас наша деца и деца њихове деце
и знаће о нама — њиховим великим претцима —
јер живот људски почиње од нас, са нама...
И неће нас осудити — то знам — за наше муцање,
за наше грешке — мале и велике, за наша достигнућа —
јер ко је крив што нам претци не оставише скоро ништа —
сем гробља и незнања;
ко је крив што су векови — тама и осама —
као пролетњи мразеви убијали клице у зачетку?! [72]

* *

Овај кратак преглед савремене народне и уметничке револуционарне поезије Шиптара у Југославији показује да је ово духовно стваралаштво одраз живота и стварности шиптарске националне мањине у нашој земљи. Она је књижевни документат о њеној тешкој прошлости, али и снажни манифест воље и борбе за нови, бољи живот. Поред тога, ова поезија, народна и уметничка, показује да свака етничка група, до јуче занемарена и потлачена, може да се уздигне на исту интелектуалну висину као и остале етничке групе, кад се ослободе окова њене стваралачке снаге и створе сбјективне могућности за њен пуни полет.

[72] S. Nokšići, *Sud o nama*, „Novi život", izdanje časopisa „Jeta e re". str, 4.

R é s u m é

MARK KRASNIĆI

LA CHANSON RÉVOLUTIONNAIRE DE NOS SHQYPTARES

La chanson populaire shqyptare, qui exprime les évènements actuels de notre pays, c.-à-d. la Lutte pour la libération nationale et l'édification du socialisme, prit naissance au cours de la Guerre de libération, en premier lieu dans les détachements des partisans opérant dans les régions de Kosovo et de Metohija et, après la libération, elle se formait pour la plupart dans les brigades de la jeunesse qui prenaient part aux différentes actions de travail,

Tandis que la chansons populaire shqyptare d'avant-guerre reflète la condition pénible des Shqyptares dans l'ancienne Yougoslavie, où ils étaient opprimés et privés de tous droits, la poésie populaire contemporaine de nos Shyptares est remplie d'esprit combatif visant à la conquête de la liberté politique et de la justice sociale, ainsi que d'élan de travail dans l'édification du socialisme pour la création d'une vie meilleure et plus heureuse pour tous nos peuples.

Notre chanson populaire shqyptare a suivi avec enthousiasme les actions armées des partisans, glorifié ses propres partisans qui lui étaient les plus proches et leur commandant, le héros du peuple Fadilj Hodža, dont elle compare la lutte à celle „du lion de montagne sur la Šara". Le poète populaire est impressionné par la participation de ses compatriotes à la Lutte pour la libération nationale et dit:

...„Tuba tuba skhojnë n'ushtri
Tim per tim ka tre per shpi
Me dhanë jeten per liri
Kanë dalë pleq e axhami
Me liftue me trimni

Në Kosovë e Metohi
S'kanë dalë shum veç tridhetë mij"...

...„Ils s'en vent par groupes à la guerre
Chaque maison donne trois soldats
Qui vont sacrifier leur vie pour la liberté,
Viellards et jennes hommes s'en vont en guerre
Lutter vaillamment pour la liberté.
En Kosovo et Metohija
Se sont rassemblées trente mille".

La chanson révolurionnaire shqyptare célèbre le camarade Tito et le Parti communiste comme initiateurs et organisateurs de la Lutte pour la libération nationale et de l'édification du socialisme dans notre pays. Le poète populaire donne au camarade Tito les plus beaux attributs comme au capitaine vaillant et à l'homme d'état sage:

...„Te del dielli e praron hana
Marshall Tit nuk bon mâ nana
Hem i meçem, trim si zana
S'e ka shoqin n'krejt Ballkana"...

...„De l'Orient jusqu'à l'Occident
Jamais une mère n'a mis au jour d'égal à Tito,
Homme prudent, au coeur vaillant,
Il n'a pas son égal dans tous les Balkans"..

Dans la chanson, le Parti communiste est appelé le libérateur de notre pays, qui a établi les rapports d'égalité et de fraternité parmi nos peuples:

... "Të lumtë na per ket liri	...„Heureux à cause de cette liberté
Që na pruni kjo Parti...	Que le Parti nous a apportée...
Tash do t'nisim me jetue	Nous allons commencer la vie maintenant
Socijalizmin me ndertue,	Et édifier le socialisme,
Me jetue në vllaznim	Nous allons vivre en frères,
Ndermjet veti pa dallim"...	Il n'y aura aucune différence parmi nous"..

L'édification du socialisme dans notre pays a aussi inspiré le chanteur populaire shqytare qui consacre à la nouvelle vie, qui se manifesta après la libération, une partie considérable de sa création. La chanson contemporaine révolutionnaire des Shqyptares en Yougoslavie est le miroir de leur vie dans les nouvelles conditions sociales et économiques. Elle est une expression de la joie, inspirée par la réalisation de la fraternité et l'union parmi nos peuples et par la participation des Shqyptares dans la direction des affaires d'état, par l'établissemeat de nombreuses écoles et la publucation des livres en langue shqyptare etc., comme le témoignent les vers suivants:

...„N'katund tonë per bukuri	...„C'est un vrai plaisir dans notre village
Shkolla shqipe treqind thmi"...	De voir l'école shqyptare à trois cents élèves"...
„S'due si shoqet me u bâ nuse	„Je ne veux pas me marier comme les autres,
Po shkoj n'shkollë me u bâ msuese"...	Je vais à l'école pour devenir une institutrice..

Les femmes shqyptares saluent dans leurs chansons l'égalité de droits qu'elles ont acquise dans notre pays socialiste, et s'enthousiasment surtout de la loi par laquelle fut interdit de porter la voile sous laquelle les femmes musulmanss pass ient leur vie entière:

„Ori gra, a kini ndi,	... "Ecoutez-moi, mes chères camaradese
Na ka dalë ni ligj i ri	Une nouvelle loi fut votée en faveur de nous autres, femmes,
Ligj i ri po thonë ka dalë	On dit qu'on a voté une nouvelle loi
Per m'e hjekun ket havale.	Qui ordonne de jeter bas la voile — cette entrave.
Kjo ferexhja koftë mallkue	Qu'elle soit maudite, cette voile
Na ka lanë n'shkolla pa shkue"...	Qui nous a laissées sans école"...

Toute une suite d'éléments nouveaux qui pénétrèrent, après la libération, dans nos villages, tels que les coopératives paysannes, ambulances et autres institutions sanitaires et culturelles, ont aussi été chantés dans la poésie populaire shqyptare contemporaine.

Les voies du développement de cette poésie ressemblent, en beaucoup de points, et sont même identiques, aux voies du dévelopement de cette espèce de poésie chez nos autres peuples, car les conditions sous

lesquelles elle fut formée et se forme toujours sont les mêmes,ou bien semblables, plus ou moins dans toutes les régions et parmi tous les groupes ethniques de notre pays. Il y a un certain nombre de chanssons populaires, traduites en shqyptare, que l'on chante à la même mélodie comme les vers originaux, comme,par ex., quelques chansons partisanes ou certaines qui traitent de l'édification du pays („Le partisan se prépare pour la guerre", „Péris, ô violence et injustice"). Ce sont, pourtant, les chansons de masses, chantées exclusivement par la jeunesse, tandis que la véritable chanson populaire est composée en vers octosillabes, pour la plupart par des paysans illettrés, et que l'on chante avec l'accompagnement de l'instrument populaire „ćiftelije" (une espèce de mandoline à deux cordes minces). La chanson populaire shqyptare sur la lutte et l'édification socialiste est encore dans le processus de la création et, par consèquent, on la façonne et perfectionne toujours et une certaine periode devra s'écouler avant qu'elle aura reçu sa forme finale.

La poésie révolutionnaire populaire shqyptare a exercé une considerable influence sur la poésie artistique des Shqyptares en Yougoslavie, surtout dans les premières années après la liberation, lorsqu'on y traitait les motifs identiques ou très semblables à ceux de la poésie populaire.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт, књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie, № 3

ДРАГУТИН МИЋОВИЋ

О НЕКИМ ОСОБИНАМА ШИПТАРСКЕ ПАРТИЗАНСКЕ ПОЕЗИЈЕ КОД НАС

Шиптарска народна поезија у Југославији интензивније се проучава тек на десетак година уочи Другог светског рата.

Овде се мисли на прикупљања Тихомира Ђорђевића[1], Гл. Елезовића[2] и нарочито на извештаје и радове у часопису „Прилози проучавању народне поезије".[3]

Тада се дошло до занимљивих закључака о шиптарској народној поезији, нарочито епској.

Слично као и Немац Ламберц, много раније[4], Т. Ђорђевић уочава да Шиптари много певају о савременим догађајима и личностима.

Т. Ђорђевић је, стога, и проучио неке од тих песама, разматрајући конкретне догађаје који су их изазвали.[5]

То исто закључује и М. Мурко[6], а у часопису „Прилози проучавању народне поезије", А. Урошевић доноси једну шиптарску песму о нападу Срба на Мавриће и упоређује је са историским догађајем.[7]

Слично и други сарадници овог часописа, у својим извештајима из Метохије и Македоније, указују на шиптарске песме, које се непре-

---

[1] *Наш народни живот*, VI, VIII, X, Београд, 1932, 1933, 1934.

[2] Гл. Елезовић, *Три арнаутске варијанте о зазиђивању невесте*, Белићев зборник, Београд, 1937, стр. 391—398.

Ibid., *Једна арнаутска варијанта о боју на Косову*, „Архив за арбанаску старину, језик и етнологију", I, св. 1—2, стр. 54—67.

Ibid., *Арнаутске народне мирске и хајдучке песме из Јужне Србије*, „Архив за арбанаску старину, језик у етнографију", II, св. 2, Бгд., 1924, стр. 243—262.

Ibid., *Арбанашка тужна песма Гуг Исуф — Гуг Исреф*, „Прилози проучавању народне поезије", VI, Бгд. 1939, стр. 84—95.

Ibid., *Musa Kesedžija e Kraljevići Marku*, „Архив за арбанаску старину, језик и етнологију", II, св. 2, 389.

[3] Р. Меденица — А. Шмаус, „Прилози проучавању народне поезије", I—VI, Београд, 1934—1939.

[4] M. Lambertz, *Die Volkspoesie der Albaner*, Sarajevo, 1917, str. 29.

[5] Т. Ђорђевић, *Неколике арбанашке народне песме*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", књ. 13, св. 1—2, Београд, 1933, стр. 28—43.

[6] M. Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, I, Zagreb, 1951, str. 273.

[7] А. Урошевић, *Дем Ахмети*, „Прилози проучавању народне поезије", I, св. 2, Бгд. 1934, стр. 201—208.

кидно стварају поводом неког конкретног догађаја, обично личног подвига или појединачног сукоба.[8]

После Другог светског рата, у склопу општег културног и књижевног развоја шиптарске националне мањине у Југославији, значајна пажња посвећује се и прикупљању шиптарског народног блага у нашој земљи.

На томе редовно раде Комисија за фолклор при Савету за културу НО АКМО у Приштини, а један део материјала налази се у архиви бившег Албанолошког института у Приштини.

Посебне екипе Етнографског института САН у Београду, такође су у више махова прикупљале шиптарске народне песме.

Исто тако велики значај имају и шиптарски листови и часописи у Југославији, који објављују, скоро редовно, материјал из усмене књижевности.

Нарочито треба указати на књижевни часопис „Јета е ре" (Нови живот), који од почетка свога излажења (1949, у Приштини) редовно доноси у рубрици „Усмена књижевност" различит материјал из савременог шиптарског фолклора.

Објављена је и збирка шиптарских народних песама са Косова и Метохије, у три књиге, у редакцији В. Данчетовића, Халимија и Чете.[9]

Због свега тога данас је већ јасна подела шиптарске народне поезије, нарочито епске.

Шиптарска епска поезија се дели на две основне групе: а) јуначке песме тзв. kangë trimnije, које су типичне за шиптарску народну поезију.

То су различите песме о којима имамо података још од XV века,[10] и којима се све до најновијег времена опевају различити историски догађаји и личности, од најзначајнијих до уских локалних.

Kangë trimnije су испеване, углавном, у осмерцу[11], римују се, имају мелодију и певају се уз неки жични инструмент.

Другу групу песама претстављају:

б) Старије песме, које се различито зову: legjenda, kangë të moçme, kangë legjendare, а најважнији део старијих песама су такозване крајишничке песме: kangë (kongë) kreshnike (чит. крешнике), krahina, kangë (kongë) lahutë.

Ове песме захватају старије мотиве, нарочито мотиве о Мују и Халилу и другим Крајишницима, тј. мотиве босанско-муслиманске епике XVII века, који су постали доминантан део старије шиптарске епике.

---

[8] С. Вукмановић, „Прилози проучавању народне поезије", III, св. 1, стр. 134.

[9] *Kangë popullore shqiptare të Kosovë—Metohis* (Шиптарске народне песме Косова и Метохије), I—III, Priština, 1952.

[10] *Kongë popullore arbreshe* (Народне песме Итало-Арбанаса) Tiranë, 1947 (Предговор).

[11] Dh. S. Shuteriqi, *Metrika shqipe* (Шиптарска метрика), *Tiranë* 1947, стр. 22.

Ове песме су код Шиптара страног порекла. Оне се певају, мислимо, углавном, на крајишничке песме — уз гусле, имају карактеристичан стих: десетерац, не римују се као „kangë trimnije" и имају много страних примеса у лексици и песничкој техници.

Иако се ове две групе шиптарских епских песама *у основи разликују*, оне су временом извршиле узајамни утицај једна на другу. Тако се римовање сусреће у старијим песмама, а неке новије јуначке песме испеване су у десетерцу и преузимају извесне стилске и уметничке особине крајишничких песама.

У тој светлости треба посматрати и стварање савремених шиптарских песама са тематиком из Народноослободилачке борбе или послератне изградње, тј. партизанску шиптарску народну поезију.

Ових песама, нажалост, нема много објављених.

За њих се, досада, углавном, интересовао и објављивао их Халими из Обласног музеја у Приштини и други.

Досада објављене шиптарске партизанске песме налазе се у другој књизи „Kangë popullore shqiptare të Kosove-Metohis" (Приштина, 1952).[12]

У часопису „Rëgrarimi" (Бр. 1—5, серија 1946—48), објављене су три песме[13], а у часопису „Jeta e re" две песме о народним херојима Емин Дураку и Фадиљу Хоци.[14]

У истом часопису објављује К. Халими три песме[15], које је забележио од Бајрама Османа из села Дубовика крај Пећи.

Недељни лист „Flaka e vllaznimit" (Ф. В.) [Буктиња братства] из Скопља, објавио је десетак партизанских песама[16], а, недавно, у „Rilindji" (Препород) у Приштини, објављене су и две партизанске песме, од којих једна о другу Титу.

Какве су битне особине ових досада прикупљених песама?

1) Шиптарске народне партизанске песме опевају, пре свега, опште догађаје: устанак у Црној Гори (ФВ, 326/1956) ова је забележена у Богама, Ругову, дакле у близини Црне Горе; пад Берлина (Rëgrarimi, 1, 1946, 17 стр.), капитулацију старе Југославије (ФВ 326/1956), као и ослобођење Југославије (ФВ, 393/1958), борбу против четника (ФВ, 397/1958).

---

[12] *Marshall Tito* (стр. 169, 170), *Lufta e Cërnalevës* (Борба у Црнољеву, 173 стр.), *Shlirimi i Gjakovës* (Ослобођење Ђаковице, стр. 175).

[13] *Vrasja e trathtarve* (Убиство издајника), *Ra në Berlin ushtrija kuqe* (Пала је у Берлин Црвена армија), *Lufta e Cërnolevës* (Борба у Црнољеву).

[14] *Jeta e re*, бр. 5—6, 1952 (Priština).

Jeta e re, бр. 4. 1953.

[15] *Jeta e re*, 6, 1955: *Marshall Tita bon mbledhi* (Маршал Тито чини савет), *Partizanet n'Kosovë janë dalë* (Партизани су стигли на Косово), *Të lumët na për këtë liri* (Срећни смо због ове слободе)

[16] *Flaka e vllaznimit*, Скопље бр. 322/1956, 326/1956, 328/1956, 363/1957, 393/1958, 396—397/1958, 406/1959, *Rilindja*, 59/1959. (Приштина).

Занимљива је и песма *Маршал Тито* (Kangë popullore shqiptare të Kosove-Metohis, II, стр. 169), у којој се износи нека врста историје Партије од доласка друга Тита на њено чело. (Слично имамо и у песми *Маршал Тито савет чини*, „Jeta e re", бр. 6, 1955, стр. 539).

2) Другу групу чине песме које опевају појединачне борбе, конкретне догађаје, обично са одређеним личностима.

То су песме о борбама партизанских одреда „Зејнел Ајдини" (ФВ, 328/1956, Përparimi, бр. 4—5, 1956, стр. 20), песме о ослобођењу Ђаковице (ФВ, 322/1956), о борби крај Црнољева, о погибији Миладина Поповића („Përparimi", 4—5, 1946, 14, 28).

3) Најпознатије личности које се помињу у овим песмама су Маршал Тито, Фадиљ Хоџа, народни хероји Миладин Поповић, Рамиз Садику, Емин Дураку, као и Муса Заими и други.

Има и посебних песама посвећених овим личностима. („Jeta e re", 5—6, 1952, стр. 389, бр. 4, 1953, стр. 288 и сл.).

4) Јуначке шиптарске песме (Kangë rtimnije) испеване су, обично у осмерцу:

Gjithikun letrat i ka çue (Kangë pop. KM. II, 1173
1 2 3 4 5 6 78
(На све стране писма шаље)

мада се сусреће и већи, односно мањи број стихова:

Marshall Tito bon mbledhi (Jeta d re, 6, 1955. 539)
1 2 3 4 5 6 7
(Маршил Тито скуп сазива („збор зборио")

Shok e vllazen, me u kallxue (Jeta e re, 6,11956, 540)
1 2 3 4 5 6 7 89
(Другови и браћо, хоћу да вам кажем)

Најзанимљивија је и појава десетерца у овим песмама, која је, несумњиво постала под утицајем шиптарских десетерачких песама тзв. kangë kreshnike. Тај десетерац има обично цезуру после четвртог слога:

Krejt Malcija në komë na u çue (Kangë pop. KM, II, 540)
1 2 34 5 6 7 8 910
(Сва се Маласија на ноге подигла)

Под утицајем крајишничких песама настале су и у најновијим јуначким шиптарским песмама извесне стилске фигуре и уметнички обрти.

Но, док се у крајишничким песмама ове фигуре сусрећу у развијенијим облицима, у јуначким песмама оне су сиромашније и краће.

Тако се уместо развијенијег облика питања и одговора, као и негације (код нас тзв. словенска антитеза) у крајишничким песмама, у јуначким песмама сусрећу краћи стихови у облику питања и одговора:

Kush liftoi në Jugosllavi?
Shoku Tito me ushtri. (FV, 406, 1959)
(Ко ратује у Југославији?
Друг Тито са војском)

5) Једна од особина ове поезије је и римовање, које је, уосталом, типично за шиптарске kangë trimnije, и преко којих је оно захватило и крајишничке десетерачке песме (Kangë kreshnike), те се и у њима сусреће.

Вук је, прикупљајући у два маха шиптарске народне песме, сматрао да су оне, углавном, кратке, слично новогрчким[17], мада није знао за дугачке, крајишничке песме.

Али, Вук није добро уочио да су кратке јуначке песме (kangë trimnije) типичне за шиптарску епску поезију.

Ми смо се, стога, осврнули само на ову врсту песама са партизанском садржином.

Оне су аутохтоне и треба их разликовати од другог знатнијег дела шиптарских партизанских песама лирског карактера, од којих има много преведених, или су постале у тесној вези са суседним српским и македонским песмама.

[17] *Вукова преписка*, I, Београд, 1907, стр. 366, Вуково писмо 203.

Résumé

DRAGUTIN MIĆOVIĆ

SUR QUELQUES CARACTÉRISTIQUES DE LA POÉSIE PARTISANE SHQYPTARE DANS NOTRE PAYS

Afin de mieux comprendre la poésie populaire shqyptare aux sujets empruntés à la Révolition populaire en Yougoslavie, il faut donner un aperçu historique et comparé des rapports mutuels serbo-shqyptares dans le passé, basé sur les résultats des recherches anciennes et récentes et de l'examen de la poésie épique shqyptare en général.

Les commencements d'une étude plus approfondie de la poésie populaire shqyptare dans notre pays tombent à une dizaine d'anées à peine avant la Deuxième guerre mondiale (Tihomir Djordjević, Gl. Elezović dans la revue „Contributions à l'étude de la poésie populairé", I-IV, Beograd, 1934—1939.).

Après la Deuxième guerre mondiale on effectue d'amples travaux de rassemblement du trésor populaire shqyptare, dans le cadre de la renaissance culturelle générale de cette minorité ethnique dans la Yougoslavie socialiste. On a publié, entre autres, trois volumes de chansons populaires shqyptares (Kangë popullore shqyptare të Kosove—Metohis I—III, Priština, 1952).

A la base des recherches faites jusqu'ici, la poésie épique shqyptare se divise en deux groupes fondamentaux: a) chansons héroiques, kangë trimnije (sur certains événements et personnages, souvent de proportions locales, et b) chansons de confins, kangë kreshnike, sur les héros des confins militaires (Mujo, Halil et autres), qui se sont formées sous l'influence des chansons serbo-croates concernant les luttes des confins de Bosnie au XVIIe siècle.

Ces deux poésies manifestent des *différences fondamentales.*

Les chansons populaires partisanes des Shqyptares tirent leur origine, au point de vue du style et de l'expression, de ces deux groupes fondamentaux de chansons épiques de la poésie populaire shqyptare.

En ce qui concerne les sujets qu'elles traitent, ces chansons chantent les événements importants de la Révolution populaire: l'insurrection au Monténégro, luttes des détachements des partisans, héroisme des commandants particuliers, et les héros du peuple, parmi lesquels le maréchal Tito, Miladin Popović, Ramiz Sadik, Fadilj Hodža et autres.

Les shansons susmentionnées ne représentent qu'une partie de nombreuses poésies populaires shqyptares de la Lutte pour la liberation nationale et de l'édification d'après-guerre, qui ont un rapport étroit avec les pésies analogues des Serbes et des Macédoniens.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie № 3

ЖИВКО ФИРФОВ

МАКЕДОНСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ ИЗ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ

Македонске народне песме из прве половине овога века које су проникнуте духом борбе народа за слободу, концентришу се око два судбоносна догађаја у новијој историји народа Македоније: крваво угушена револуција Илинденског усганка од 1903 године и учешће Македонаца у заједничкој народноослободилачкој борби југословенских народа противу фашизма. Што се тиче Илинденског устанка, он се догађа сто година после Првог српског устанка и двеста година касније од успостављања прве државно-националне организације на територији Старе Црне Горе. Деценије које су претходиле Илиндену, карактеришу се не само даљим распадањем Отоманске царевине него и снажном инфилтрацијом капиталистичких елемената у друштвено-економском животу њених поседа на Балкану. Под таквим околностима у Македонији се развија интезивна трговина и јача друштвена улога грађанске класе која све више тежи за културнијим начином живота и привређивања. Отварају се прве народне школе у којима се учи на матерњем језику и буди се интерес за прошле историске догађаје. Просветно пробуђени народ полако прикупља снагу да се ослободи духовне доминације Грчке патријаршије, што би значило и удар противу јаче и у трговини искусније грчке буржоазије. Тежња за просветом и писменошћу на народном македонском језику и настојање за обнављањем словенске Охридске архиепископије, јесу први знаци буђења националне свести код Македонаца. Истовремено, настојећи да се ослободе јелинизма, и Бугари су се нашли на заједничком фронту са Македонцима противу Цариградске патријаршије. Међутим, ослободивши се доминације грчких духовних власти, Македонци су потпали под утицај бугарске Егзархије која је почела настојати да бугаризује Македонију. Ускоро се затим и српска буржоазија јавља са својим хегемонистичким намерама према Македонији. У околностима међусобне грчко-бугарско-српске пропаганде, македонски национални покрет стагнира и гуши се, утолико више што је знатан део македонске буржоазије подлегао страним пропагандним утицајима. Ипак, национални се покрет није могао потпоно угушити, јер „вода спава, али народ не спава" — како то каже народна пословица. Јер већина народа није се тако лако могла подати туђим утицајима. Сељачко радно становништво израбљивано и тлачено од све чешћих зулума, вапило је за спасењем. Над богатим њивама које је сељак обрађивао својим рукама, да би плодове свога рада изручио

беговима — гомилали су се тамни облаци неизвесности. Зато је народ села, који је у недостатку хране био принуђен чак и да краде са беговских гумна, из дубине своје душе вапијућим гласом запевао:

Црна се чума зададе
там долу Демир-капија
там долу в Македонија.
Кој ќе се јунак наеме
чумата да ја пропади?

Била је то последња деценија прошлога века када су постављене основе Унутрашње македонске револуционарне организације. Присуство маштаног јунака било је већ извесно:

Најмел се јунак, нафатил,
млад Гоце Делчев војвода
со својта верна дружина
чумата да ја пропади
од жална Македонија.

Почела је оружана, тактичка и психолошка припрема борбе чији је циљ био: национално ослобођење македонских Словена и социјално-економска еманципација свих људи на територији Македоније без разлике на националност, пол и убеђење. Величина тога подухвата огледа се у следећим речима Делчева: „Ја замишљам свет као арену, на којој се народи такмиче културом". У јеку припрема, Делчев је у једној завери пао уочи Илинденског устанка. Делчев је као душа покрета заиста био главна препрека плановима реакционарне монархо-врховистичке клике у Софији која је свим силама, у духу својих и туђих империјалистичких циљева, настојала да пре времена гурне народ у пламен устанка и тако упропасти велико дело македонских револуционара. Ипак, нашавши се пред свршеним чином, народ Македоније се показао достојним једне велике епопеје. Тамо где није било оружја, људи су подигли куку и мотику. Устанак је био угушен и плаћен неописивим материјалним, људским и моралним жртвама, али успомене на пале јунаке остале су да у све већем сјају живе у свести народа. Најсветлија тачка Илинденског устанка била је краткотрајна Крушовска република под претседништво Николе Карева. Друг Лазар Колишевски се једном приликом изразио да је Карев у једној руци држао устанички проглас, а у другој комунистички манифест. Имајући у виду напредне, социјалистичке тежње републикански настројених устаника и имајући у виду било стварну или симболичну помоћ Влаха, Грка, Шиптара и Турака устаницима, сâм начелник турског крушовског гарнизона — како то на једном месту истиче књижевни критичар Димитар Митрев — одушевљено се изразио следећим речима: „Узалуд смо вас сматрали разбојницима. Ваш је циљ велики и ваша борба има смисла. Напред, овим страшним но славним путем којим су сви народи дошли до слободе". То су речи једног непристрасног човека, које су својом истинитошћу у стању да дематнују све оно што су антимакедонски поли-

тичари говорили и говоре о циљевима борбе македонских револуционара.

Борба илинденских дана нашла је свој одраз у замашном циклусу народних песама. Анализирајући песме овога циклуса запажамо једну врло важну појаву: прожимање наслеђеног музичко-песничког материјала новим садржајем. Коришћење мотива старијих борбених песама и креирање нових у њиховом стилу. Друкчије и није могло бити. Јер да би борба била опевана у песмама народа, и да би песма могла пратити борце, било је потребно да та борба буде заиста народна и да ти борци буду заиста народни. Стожер око кога се креће циклус илинденских песама јесте лик Делчева. У очима народа он је заиста легендарни борац за слободу и социјална права. Његова хуманост и оданост народу огледа се у песми: „Слегнал е Делчев долу во полето, во Вардарско". Сишавши у поље — каже се у песми — Делчев је запазио како у њивама бедних људи безобзирно пасу стада насилници. Видевши то, Делчев је одлучио да насилнике поведе са собом да би им народ судио, а поента песме гласи:

И си собрал овци —
на сиромаси раздал.

О циклусу илинденских песама могло би се још дуго говорити. Али то није овде наш циљ, јер важно је било нешто друго — а то је, да без онога што је довде речено, заиста, ми не бисмо могли разумети прави карактер учешћа Македонаца у заједничкој борби југословенских народа противу фашизма, нити прави карактер македонских народних песама које су настале као одраз те борбе. Јер младотурска револуција од 1908 године у којој су се жртвовали и Македонци, затим Балкански ратови и Први светски рат у којима су исто тако узели учешћа и Македонци, за Македонију и народ Македоније нису имали ослободилачки карактер. За македонске револуционаре будућих генерација био је од нарочите важности морално-политички капитал који су им у наслеђе оставили стари македонски борци са социјалистичким и народно-федеративним убеђењем. Са тим капиталом они су са поносом могли ући у редове Комунистичке партије Југославије, у борбу противу бивших диктаторских режима. Са тим истим капиталом они су се исто тако са поносом могли придружити народноослободилачкој антифашистичкој борби братских југословенских народа. Било је то у данима који су били судбоносни за цело југословенство. Фашистичка куга која је харала светом, наднела се и над нашом заједничком домовином и претила је уништењем. Прошла су била стара епска времена, али настала су нова. Био је потребан јунак новога доба који би био кадар повести разједињени народ кроз ватру и дим, кроз Сутјеску страдања, надања и победе ка једној новој Југославији — домовини збратимљених и равноправних народа. Таквога јунака је могла дати једино Комунистичка партија Југославије. То је био друг Тито са својим верним саборцима. На позив Комунистичке Партије Југославије са другом Титом на челу, 1941 године наши су народи били позвани на устанак. Томе позиву одазвао

се и народ Македоније. 11 октобра одјекнула је прва устаничка пушка у Македонији. Почела је тешка борба противу четвороструке окупације: немачко-бугарске и италијанско-албанске и противу унутрашњих непријатеља народа и Партије. Познат је опортунистички и антипартиски став тадашњег секретара Покрајинског комитета КПЈ за Македонију. Као резултат таквог његовог става, 1941 и 1942 године устанак у Македонији је био угушен. Али благодарећи будности народа и благовременој интервенцији Комунистичке Партије Југославије, устанички догађаји 1943 године дошли су до пуног изражаја и били крунисани успехом. Уједно, тиме су створени услови за оживљавање и продужавање борбене музичко-песничке традиције народа.

Као извори за проучавање репертоара македонских народних песама које су биле певане за звреме НОБ, могу нам послужити тадашње илегалне песмарице. Прве такве песмарице појавиле су се током 1943 године, а штампала их је илегална партизанска печатница која је носила име Гоцета Делчева. Већ у првој збирци песама која носи наслов „Македонски народноослободителни песни", поред уметничких, налазимо и старе комитске и револуционарне песме — које су по духу одговарале моментаном расположењу бораца. На пример: „Пушка пукна", „Миле Поп-Јорданов" и друге. Истовремено налазимо покушаје убацивања нових поенти у оквиру старих борбених песама, као што су: „Времето е дошло", „А бре Македонче" и сличне. Ова друга је карактеристична по томе што су је илинденски устаници певали противу турских господара и грцизма, а партизани противу фашизма. Основни мотив мелодије ове песме која завршава речима „македонско име нема да загине", усвојен је и као сигнал радио-станице у Скопју. Друга збирка је изашла исте године. И у њој, поред уметничких, налазимо исто тако илинденских песама (нарочито о Делчеву), неке од којих су већ модифициране у духу нових догађаја. Прештампавање и допуњавање већ објављених збирки вршило се и у току 1944 године. Али најпотпунија збирка македонских народних песама из НОБ појавила се непосредно после ослобођења. Ова збирка, коју је редиговао књижевник Блаже Конески, обухвата 39 песама и носи наслов „Народни песни од борбата". У предговору збирке између осталог истиче се занимљива чињеница да стварање нових народних песама из НОБ достиже врхунац тек после завршетка борбе. То је заиста интересантно, али и сасвим разумљиво. Јер то је каракетеристично не само за психологију народног, него и индивидуалног уметничког стварања. Величина борбе могла се видети тек са извесног временског растојања. Утисци, које су борци собом понели у ослобођене крајеве, нису се могли прећутати. Ти су утисци чекали тренутак олакшања да би се у песми могли објективисати. Песме су долазиле као мелем ранама преживелих и као нови живот онима који се нису вратили.

Што се тиче револуционарних партизанских песмарица, оне су по обиму врло ограничене и нису могле обухватити све оне песме које су народни борци певали, а још мање оне песме које је народ у позадини стварао. Познато је да је омладина користила сваку згодну прилику да своје борбено расположење изрази песмом. Уколико су се јасније оцртавале

перспективе народног устанка, у толико су и борбене песме јасније одражвале стварност. Почело је модификовање старих револуционарних песама. Некада је македонски пастир, размишљајући о ситуацији после Првог светског рата, са врха планине бацао носталгичан поглед на прошле борбене догађаје и тужно певао:

Кај е Гоце, кај е Јане,
кај се старите војводи?...

У новонасталој ситуацији он је свој поглед обратио ка будућности на чијем се хоризонту јасно оцртавала светла перспектива Народноослободилачке борбе, па овако себи одговара на раније постављено питање:

Тук е Тито, тук е Лазо,
тук се славни партизани.

Њему је већ било јасно да је у питању нови Илинден, али у толико славнији што су идеали старих македонских револуционара били не само остварени него и превазиђени фактом проглашавања Народне Републике Македоније као равноправног члана братске заједнице југословенских народа. Касније налазимо и песме са старим мелодијама али новим текстом и коначно потпуно нове песме. Све се оне одликују тиме што одишу снажним омладинским ентузијазмом и храброшћу. Има ту песама које носе печат индивидуалног уметничког стваралаштва, али исто тако има и таквих које се налазе на нивоу правих народних музичко-песничких творевина. На пример песма „Силна ми војска идеше", која почиње стиховима:

Силна ми војска идеше.
Тоа е војска ненаша,
тоа е војска германска,
германска та и фаниска...

Одлика песме је та што се у њој на редак начин приказује пљачкашки и зверски дух фашистичких завојевача и хумани карактер борбе партизана. У колико се борба ближила кулминацији, у толико су се више јављале и песме са мотивима општејугословенског карактера. Тако се у једној песми говори како је друг Тито са својом верном дружином састављеном од претставника свих наших народа да би исковао братство и јединство свих Југословена. Песме овога типа чине да се традиција борбених македонских народних песама својим врхом дотиче и преплиће у братском загрљају са традицијом борбеног музичко-песничког стваралаштва осталих југословенских народа. Заиста, нема бољег доказа од тога, да је антифашистичка борба Југословена била заиста народна и заиста ослободилачка.

МЕЛОГРАФСКИ ПРИЛОГ

1.

♩ =72

А бре Ма - ке - дон - че — ка - де се спре - маш?

Бор - ба ше че - ка, — борба за сло - бо - да,

бор - ба ше че - ка, — борба за сло - бо - да

за Ма - ке - до - ни - ја — земја по - ро - бе - на.

А бре, Македонче,
Каде се спремаш?
Борба те чска
борба за слобода.

Борба те чека
борба за слобода
за Македонија
земја поробена.

Моми накитени,
момци наредени
в борба ми влагат
борба за слобода.

Нека разберат
Крвави фашисти
Македонско име
нема да загине.

2

Moderato

Тргна Ти - то од град Белград, од град Белград.

Тргна Тито од град Белград, од град Белград,
Тој ми тргна со дружина, со дружина,
Дружината му е редум, како треба,
Србин, Хрват и Словенец, и Словенец,
Македонец, Црногорец и Босанец,
Со нив стигна во Ужице, во Ужице,
Таму силна борба беше, силна борба,
Силна борба, главна проба, главна проба,
Тука Тито братство скова, братство скова,
Братство скова и единство, море, и единство,

3

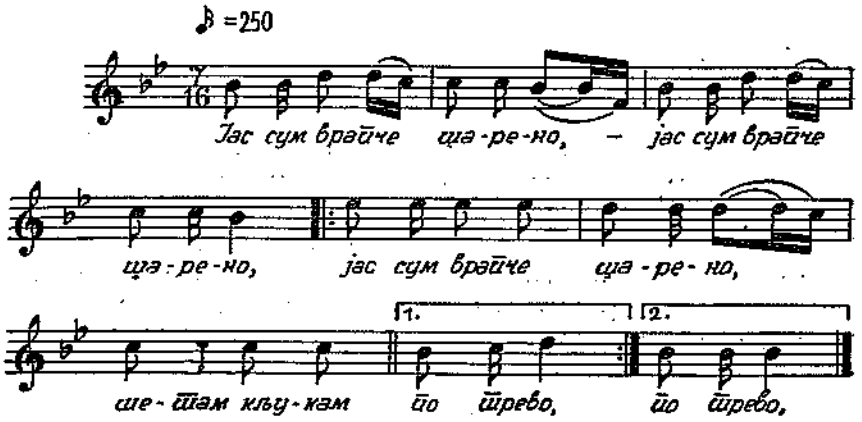

Ја сум врапче шарено,
летам, кљукам по трева
и новини продавам,
да разбере народо.
Летав, летав, јодлетав,
та си јојдов Русија,
гробо на Германија.
Кавказ руски град голем,
Германци не ги совзема,
Била голема зима,
дека мават Московци,
назад бегат Дојчовци.
На светого Илија
падна и Сицилија;
Фашиска Италија
а ја распарталија.
Дуче глава голема,
дуна ветар ја нема.
Хитлер глава будала,
нови планоj кројува
како да не робува.
Хитлерови грабачи
јостанаја без гашти.
Тиквеш тикви продава
на Ганчовци по глава.
Германските белници
станаја пепелници.
Маките македонски
направија и војски;
до ка' випле фашисти
ко' со метла и чисти:
Смрт на фашизмот — Слобода на народот!

Résumé

ŽIVKO FIRFOV

LES POÉSIES MACÉDONIENNES POPULAIRES DE LA LUTTE POUR LA LIBÉRATION

L'auteur donne un court aperçu général de l'évolution de la poésie populaire macédonienne depuis l'Insurrection d'Ilinden jusqu'à la fin de la Révolution populaire yougoslave et la Lutte pour la libération. Il cn cite les exemples les plus typiques et en donne l'explication.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'etnographie No. 3

Д-р ЖИВОМИР МЛАДЕНОВИЋ

ЗНАЧАЈ ПЕСМЕ ЗА УЧЕСНИКЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ

Није лако обухватити у једном краћем осврту ни најосновније проблеме само народне или само уметничке поезије наше Ослободилачке борбе, јер се свака од њих састоји од мноштва разноврсних песама многобројних познатих и анонимних стваралаца. Још је теже писати истовремено и о једној и о другој. Такав посао изискује опсежне и дуготрајне студије, као и добро познавање историских и социјалних прилика у којима су ове песме настајале и вршиле своју значајну улогу. Но и после најширих студија и удубљивања у материјал, рад о овако временски блиском периоду не може бити коначан, јер стално, а нарочито приликом разних годишњица и прослава, искрсава нов материјал, који многе закључке допуњује, а неке доводи у питање.

При свем том, народну и уметничку поезију Ослободилачке борбе треба заједно посматрати, јер су оне и по тематици и форми и по намени којој су служиле толико међусобно прожете да их је тешко одвојено како треба схватити.

Овај чланак претставља прво поглавље рада који је отпочет у Етнографском институту Српске академије наука у оквиру колективног проучавања фолклора Народноослободилачке борбе под руководством академика д-ра Душана Недељковића. Како је у овом поглављу реч само о значају песме за учеснике борбе и то на основу њихових писмених и усмених сведочанстава, није било могућности за улажење у многе разноврсне и врло занимљиве проблеме у вези са народном и уметничком песмом из тога периода, као што су репертоар, страни утицаји и наше револуционарно наслеђе, проблем ауторства, утицај песника учесника борбе на народну песму и ове на њих, мотиви песама и њихови међусобни односи, облик песама и њихова уметничка вредност, итд., пошто ће о овим и многим другим питањима бити опширније расправљано у већем раду. Овде није наведено много стихова, прво, због тога што би они само непотребно оптеретили опште напомене о улози песаме и, друго, што ће многи од тих стихова, са више разлога, бити цитирани у наредним поглављима. Стихови који се у овом поглављу наводе не претстављају избор из репертоара песама Ослободилачке борбе, већ су узети само као пригодна илустрација појединих констатација.

Највише изворних и аутентичних података о песмама Народноослободилачке борбе пружају дневници и мемоарски чланци учесника

рата. Међу писцима дневника на песме су највише обраћали пажњу Родољуб Чолаковић, Владимир Дедијер и Милосав Бојић, али их нису могли мимоићи ни други писци успомена из времена рата. Поузданост података о песмама утолико је већа уколико су бележења вршена временски ближе самим догађајима и уколико су приликом објављивања мање дупуњавана и мењана.

Поуздане податке о партизанским песмама пружа и ратна штампа, која даје више података о стварању појединих песника-бораца него о анонимном народном стваралаштву. Увид у велику збирку ратних часописа и штампе у Војноисториском институту омогућили су ми потпуковник Слободан Грујић и руковаоци материјала капетан Фрања Гргурић и Никола Славица.

Много занимљивих података о револуционарним и борбеним песмама и о приликама у којима се певало уочи рата и у току борбе добио сам од учесника-бораца, нарочито од Драгог Миленковића, Коче Јончића, Бана Андрејева, Јулке Мештеровић, Митре Митровић и Наде Марковић, као и од песника-бораца: Чедомира Миндеровића, Пунише Перовића, Скендера Куленовића, Танасија Младеновића, Бранка Ћопића и Мирка Бањевића. Првоборац Милосав Бојић ми је, поред других корисних података, ставио на расположење и своју малу, али веома занимљиву збирку песама које су се певале у борби. Увид у своје збирке омогућили су ми исто тако Ђорђе Караклајић и Слободан Седлар.

1

Неки страни писци окарактерисали су Словене као изразито песнички народ, а Јужне Словене као песнички најобдареније међу другим Словенима. Можда је тој обдарености допринело њихово етничко мешање са суседним исто тако песничким народима, а и бурна историја у току прошлих векова. Песник Јован Јовановић-Змај био је у праву када је певао да је нас песма пратила и прати „од колевке па до гроба". Песми умногоме треба да захвалимо што смо сачували своју националну индивидуалност на овој балканској ветрометини. У најтамнијим периодима прошлости, за време вишевековног робовања туђинцима, песма је нашим прецима ублажавала ропство, чувала њихове моралне , националне и државне идеале и будила код њих наду на бољу будућност. Она је њима била све: и школа, и црква и књига, а изнад свега средство да у машти изграђују и улепшавају оне друштвене и државне снаге и односе каквих у стварности нису имали. Та песма је била борбена, јер се живот наших предака кроз више векова састојао у крвавим победама и поразима. Ако нису могли увек остати победиоци над непријатељем, они су бар челичили сами себе, и због тога су били спремни на жртве у борби и са бројно надмоћним непријатељем. Народу који није имао ничега другога сем живе снаге, која се изливала у песмама, није остајало друго него да се одмеће у хајдуке, а „песма стајаше на страни народнога живота, певајући и узносећи дела њихова и будећи нове витезове". Песма је била у стању да врши борбену и револуционарну улогу

захваљујући своме ослободилачком моралу: уверењу које је изражавала да мудрост, поштење, добро дело и јунаштво морају победити. „Наша народна песма је носила херојску моралну свест ослободилачког хуманизма и таквим својим духом клесала оне велике карактере који су у служби народу херојски сагоревали.“[1]

Стваралачки песнички замах наших народа био је нарочито снажан за време историских преокрета — устанака и ослободилачких ратова. Тада су и њихове песме биле прожете изузетним поетским жаром и идејном снагом. Са потпуним или делимичним националним ослобођењем од туђинске власти наше широке народне масе нису добиле оне слободе које су очекивале, пошто су аге и грофове заменили домаћи великаши и богаташи. Њих су и даље тиштале политичке и друштвене неправде у сопственој земљи, против којих су понекад устајале и с оружјем у руци. Најнапреднији синови наших народа, политички теоретичари и песници, изражавали су слободарске народне тежње. Са оснивањем Комунистичке партије Југославије 1919 године, ујединиле су се напредне снаге наших народа и усмериле своје напоре ка једном циљу: стварању јединствене и слободне земље, насупрот већини буржоаских националиста који су вукли сваки на своју страну и нову државну заједницу гурали у неминовно распадање.

Када је Комунистичка партија забрањена, напредне снаге су, у условима непоштедног прогањања и забрана, почеле илегалан рад за победу комунистичких идеја и за придобијање нових поборника за њих. При томе је борбена и револуционарна песма, и народна и уметничка, одиграла значајну мобилизаторску улогу. Ове песме неговале су се у радничким културно-уметничким друштвима, која су оснивана широм читаве Југославије и ширили су се путем приредби и на скуповима које су организовали Партија и УРС-ови синдикати, када су пред рат потпали под непосредан утицај Партије. Оне су се училе и певале нарочито у круговима школске, радничке и сеоске омладине, на поселима и излетима. Скупило би се по неколико омладинаца, студената, ђака и радника и пошли да посете неког рођака на селу. Успут би онај који зна песму певао, а остали су слушали и учили. Било је уочи рата и неколико већих излета које су организовали београдски графичари под руководством Партије. Такав је био масовни излет у Дубоко крај Саве, недалеко од Обреновца. На томе излету било је више стотина учесника, и на њему су, све док се није умешала полиција и растурила га, у потрази за илегалним политичким радницима, били импровизовани културно-уметнички програми, на којима су певане и рецитоване борбене и револуционарне песме.[2]

Као што се Народноослободилачки покрет не би могао тако брзо и масовно развити без дуготрајне борбене традиције наших народа,

[1] Д-р Душан Недељковић, *Улога народне песме у Вуковој културној револуцији и методолошко питање разликовања националног, револуционарног језгра народне уметничке културе.* — *Гласник Етнографског института Српске академије наука,* I 1—2, стр. 1—8.

[2] Саопштење Милосава Бојића.

коју је Комунистичка партија од свога оснивања стално развијала и усмеравала једноме циљу, тако ни наша партизанска поезија не би могла достићи замах који је достигла без ослањања на напредну песму из прошлости, која се гајила од почетка радничког покрета у нашој земљи све до самога рата, насупрот поезији грађанских класа, а често и уз учешће њених најнапреднијих песника. Многе популарне песме које су се певале у току борбе (*Интернационала, Буди се Исток и Запад, Митровчанка, Билећанка* и друге) настале су и певане још пре устанка.

Наши напредни песници дочекали су устанак са богатим револуционарним традицијама у својој поезији, ојачани репресалијама од стране шестојануарске диктатуре, када је скоро свака слободоумна песма забрањивана, а њен аутор прогањан. Иако ометани, напредни часописи (*Млада литература, Израз* и други) извршили су знатан утицај и помогли афирмацију низа песника, извршивши далеко већи утицај него што се по објављеним делима у том периоду може претпоставити. Неке од тада насталих револуционарних песама написали су у борбеном одушевљењу мало познати песници-комунисти, који поезију ни тада ни касније нису сматрали као свој животни позив, али су те њихове песме постале врло популарне још пре устанка и остале то за све време борбе; оне су изражавале више колективна осећања целога народа него индивидуално расположење својих твораца.

Када је реч о доприносу песника-учесника анонимном народном стваралаштву наше Ослободилачке борбе, ваља имати на уму да су у борбу ушле широке народне масе свих сталежа и свих крајева Југославије, писмени и неписмени, они који су преко књига или на извору живе традиције били упознати са народним и уметничким песмама и они који то нису били; они који су сматрани као већ афирмисани уметнички песници или импровизатори народних песама и они који нису били ни једно ни друго или су то постали тек у току рата. Сви они ушли су у борбу са својим фондовима познавања дотадање народне и револуционарне уметничке поезије и на свој начин утицали на акомодацију старе и на стварање нове борбене песме, имајући стално пред очима исти циљ: победу над непријатељем и ослобођење и преображај земље. Због тога није лако увек сагледати ко је и колико на кога утицао.

2

Песма, како народна тако и уметничка, није била само пратилац и сведок Ослободилачке борбе него и њен саставни део, један од њених основних покретача и носилаца. Како је тачно запажено, народни певач, а исто тако и песник-уметник, био је у току рата свуда присутан „не као посматрач и хроничар, него као активан борац с пушком у руци, који је дубоко проживљавао све догађаје и знао да их опише стиховима“.[3] „Песма, најбољи друг младих бораца, није напуштала стрељачке стројеве ни у најтежим тренуцима — пише један учесник борбе. — Она је

[3] Р. Соколовић, *Народне песме о устаничким данима у Босни и Херцеговини. — Борба*, 12 јула 1951.

била саставни део марша и сваке борбе. Када је борцима било најтеже, песма их је бодрила и терала напред. Кроз песму су казивали свој бол, своје радости, своје наде. Кроз песму се славе хероји наше борбе... Кад су наши непријатељи очекивали предају наилазили су на песму „шараца" и митраљеза и на песму младих партизанских грла. Песмом се дочекује непријатељ, песмом се исказује гнушање према њему. Песмом се прослављају, опевају победе и успеси".[4] „Ми борци за народну слободу — изјављује други један учесник Ослободилачке борбе, — увјек се држимо тога да [са] пјесмом идемо кроз живот, па макар он био испуњен и највећим тешкоћама, јер нас... наша борба... води бољој и сретнијој будућности".[5] „Пјесма, пјесма и пјесма! — одушевљава се један борац. — Са њом партизан иде у борбу, у побједу, у смрт, у живот".[6]

Никада наши народи, после легендарног Косова, нису били понесени толиким борбеним полетом нити показали толику моралну надмоћност над бројнијим и технички опремљенијим непријатељем као што је то било у Народноослободилачкој борби. Требало је да пропадне стара држава заснована на националном угњетавању и прогањању друштвено напредних снага и да се остаци њеног полициског, војног и административног апарата ставе у службу окупатору, па да се ослободе и активирају дотада спутаване слободарске снаге наших народа и да отпочну борбу не само за политичко него и за друштвено ослобођење. Најсвеснији синови нашега народа били су прожети уверењем да је њихова борба праведна, да се води противу непријатеља целога човечанства и да се због тога мора завршити победом. Народноослободилачка борба мобилисала је такве добровољне борце који су сматрали да је боље погинути у борби за слободу него чамити у ропству. Ту моралну снагу наших народа најбоље је окарактерисао врховни командант народноослободилачких снага, када је на првом заседању АВНОЈ-а 26 новембра 1942 рекао: „Ми немамо такорећи ништа. Ми имамо само оружје, које смо освојили крвљу наших најбољих бораца. Наша земља је разорена, наш народ трпи страховите патње и муке, го и бос, изложен четничком, усташком и окупаторском звјерском терору. Али ми имамо једно — непоколебљиву чврстину и вјеру напаћеног народа да ће побједа бити његова. Ми имамо висок морал не само у нашој војсци, — морал који задивљује читав свијет, — већ и у нашем народу".[7]

Та велика морална снага дошла је до снажног изражаја баш у поезији Ослободилачке борбе, како у народној тако и уметничкој. У овој поезији наш народ је излио одушевљење за праведну ствар за коју се борио и мржњу против окупатора и његових помагача, љубав према

[4] Милисав Миловановић, *Наша пјесма.* — *Кроз борбу*, лист X бригаде V крајишке дивизије, бр. 2, 12-II-1945, стр. 17.

[5] Махмут Спахо, *Културно-просвјетни рад у четама НОБ.* — *Ка слободи*, цепне новине III батаљона VI бригаде IV крајишке дивизије, бр. 2, 20-X-1944, стр. 4.

[6] Јован Балетић, *Моја сјећања на пале другове.* — *Партизанска ријеч*, орган V црногорске бригаде III пролетерске дивизије, бр. 3—4, нов. 1942, стр. 32.

[7] Владимир Дедијер, *Дневник. Први део* (од 6 априла 1941 до 27 новембра 1942). Београд, 1945, стр. 356.

слободи, радост због победа и жалост због тешких и крвавих жртава које је борба за слободу гутала. Наши борци, и они на фронту и они у позадини, с пушком у руци или спутани жицом и ланцима, борили су се и гинули с песмом на уснама, која их је опијала и дочаравала им лепшу будућност, за коју су они свесно и без роптања гинули. Песма је настајала и расла заједно са свешћу о циљевима борбе и одразила је у себи све догађаје у њој, сачувала ликове најистакнутијих њених учесника, реагујући са невероватном брзином и непогрешивошћу на сва збивања у току борбе.

Колико је цела наша Ослободилачка борба била здружена са песмом и прожета њоме види се не само по множини и разноврсности тематике борбене поезије него и по томе што скоро ни један важнији моменат из рата није могао бити испричан, а да нису наведени стихови који су га пратили или да није споменута песма која се у вези с њиме певала. Тако, например, један борац, који описује успешан прелаз преко Дрине и борбу своје, Треће чете, завршава чланак стиховима утканим у прозни текст: „Наша трећа то је славна, ни једна јој није равна. И у боју и у крви њени борци свуд су први".[8]

О нераздвојности песме од борбе сведоче и песници-борци, нарочито они који су у борби пропевали. Један млади борац овако почиње песму којом слави своју бригаду:

Пјесмо моја, ти си увјек била
Партизану другарица мила,
Јер партизан с тобом у бој креће,
С тобом води боје и мегдане,
С тобом чека дане нове среће.[9]

Други борац пева невешто али веродостојно:

Кад смо ишли увијек смо пјевали,
Јер другови увијек су весели.[10]

Одлучније и песнички изразитије пева један анонимни песник-борац:

Ступамо храбро, раме уз раме,
Уз пјесму гласну и бојни клик,
У борбу тешку, мегдане саме,
Ведра чела, ко сваки победник.[11]

Песма се орила у партизанским одредима од првих устаничких дана. Нарочито су у Србији ти дани били испуњени неописивим борбеним

[8] Радослав Плачи, *Борба против тенкова. Ударник*, лист III батаљона III сриске бригаде II прол. дивизије, бр. 3, [1945], стр. (20).

[9] Млади бригадир, *Дванајестој бригади. — Бригадир* XII ударне бригаде, [1943], стр. 7.

[10] Стјепан Старешинац, *Нас су хтјели... — Побједник*, лист Треће чете II бат. I бриг. VIII крајишке дивизије, мај 1945, стр. 8.

[11] Певац, *У борбу. — Млади пролетер*, лист III бат. XIII бриг. I прол. дивизије, мај 1945, стр. 8.

расположењем, вером у брзу победу и распеваношћу. Тако је било и у другим крајевима наше земље. Када је српском народу у Босни и Лици, беспомоћном пред усташким злочинима, Партија послала своје најбоље чланове, Марка Орешковића и друге, да га организују на устанак, већ после првих борбених успеха нестало је утучености и настало силно одушевљење. „Шумама и збеговима одјекнуше прве победничке песме народа, који је устао у одбрану свога живота, у одбрану своје слободе".[12] Један борац из Хрватске сећа се како је око Илиндана 1941 прешло неколико Босанаца преко Уне и како су рекли да је у Банији буна и да се чују пиштољи и песма.[13]

Чланови Партије и СКОЈ-а знали су многе борбене и револуционарне песме још пре ступања у партизанске редове и они су овим песмама учили оне који их нису знали. Још од првих дана устанка добри певачи су били на цени исто као и добри борци. На дан 25 јула 1941, у шуми код села Трстенице, Милосав Бојић бележи у свој дневник: „Нада (текст. радница из Београда) врло лепо пева".[14] За Босу Ратковић, такође текстилну радницу из Београда, он бележи 11 септембра 1941 у Скели да је била скојевка и да „зна много борбених радничких песама".[15] Много песама, наших и страних, нарочито руских, знала је и Вера Црвенчанин (удата за Скендера Куленовића), и она је тим песмама учила и друге у Посавском одреду.[16] „Наш вод има добре певаче — бележи крајем августа 1941 Милосав Бојић, који се тада налазио у Посавском одреду. — Другови из осталих водова окупљају се да их слушају и заједнички запевају, први и трећи вод такође не оскудевају у друговима који знају да разгале песмом... Од наших песама одзвања шума. Бучи живот, тежак али ведар".[17] Почетком октобра Бојић у свој дневник уноси: „Док ово записујем слушам како се око мене, из грла наших бораца, извијају звуци борбених партизанских песама и разлежу далеко, далеко преко питомих њива равне и родне Посавине. Песма много значи. Она подиже људе, храбри их и одводи од тешких мисли које често навиру у овим данима".[18] Такво стање било је и у другим партизанским одредима Србије. Док је вођа једне групе Јагодинског одреда, августа 1941 на Јухору, излагао план за акцију, друга група партизана певушила је пред својом колибом.[19]

За певање се користила свака прилика: на одмору, у покрету, а нарочито с вечери око логорске ватре. Почетком августа 1941 Родољуб

---

[12] В. Дедијер, *Дневник* I, 401—402.

[13] Здравко Колар, *Нина Маринковић. — Хероји Банције*, лист I бат. VII бриг. VII банијске дивизије, бр. 4—5, стр. 9.

[14] Милосав Бојић, *Посавски партизани*, Сведочанства, 39. Београд 1954, стр. 16. — Поред других песама, Нада [Марковић] је, како сама каже, знала *Билећанку*, *Митровчанку* и *Песму раду* (Другарска се песма ори)), које је научила на заједничким излетима радника и студената.

[15] Исто, 75—76.

[16] Саопштење Наде Марковић.

[17] М. Бојић, *Посавски партизани*, 67—68.

[18] Исто, 119.

[19] Родољуб Чолаковић, *Записи из Ослободилачког рата*. Књига прва. Сарајево 1946, стр. 154.

Чолаковић је са командантом Ваљевског одреда и његовом пратњом пошао да посети Азбуковачку чету, која се налазила на Рожњу. С њима је, у заштити штаба Одреда, ишао ваљевски радник Китановић, који је пре рата био активан у синдикатима, а у Одреду је организовао културно-просветни рад по четама. „Дуго смо ишли испод огромних стабала — пише Чолаковић, — по шумској стази обасјаној мјесечином, и пјевали колико нас грло носи. Китановић је, као стари члан разних радничких пјевачких дружина, знао много револуционарних пјесама и стално водио... Помислио сам у једном тренутку: како мора да је тешко нашима у градовима кад не смеју ни гласно говорити о ономе што осјећају, а камоли запјевати... Престали смо да пјевамо тек кад смо се приближили варошици Пецкој".[20]

Нису певали само борци него и њихови руководиоци — команданти, политички комесари и културно-просветни стручњаци. На сваки се задатак полазило с песмом. Чолаковић, Филип Кљајић и Сретен Жујовић певали су на путу из Горњег Милановца према Љигу, када су у другој половини септембра 1941, пошли на састанак са другом Титом, који је тих дана био изишао на слободну територију.[21] „Певали смо док су нам чезе ишле кроз море блата", пише Дедијер о своме путовању за Ужице крајем октобра 1941.[22] Једну ноћ почетком маја 1942 провео је Дедијер са десетак другова, међу којима су били Александар Ранковић и Иво Лола Рибар, у некој штали у Лијечевини, на ивици шуме изнад Таре. Лежећи на сену, док је пролећни ветар пирио кроз греде, сваки је бирао по једну песму, коју су затим сви заједно певали.[23] Једну ноћ крајем јула 1942 провео је Дедијер са члановима штаба I пролетерске бригаде Кочом Поповићем, Мијалком Тодоровићем-Плавим и Филипом Кљајићем-Фићом. „Спавали смо једно два сата — пише он, — односно успавао нас је хор Штаба бригаде (Коча, Плави, Фића). Лепо певају".[24] На дан 23 септембра 1942 Дедијер уноси у Дневник: „Синоћ смо дуго седели крај ватре и певали"[25], а 9 октобра исте године, када је са другим члановима редакције „Борбе" стигао по највећем пљуску у Петровац: „Увече смо певали. Весео је човек кад га окружују зидови".[26]

Прилике за певање указивале су се нарочито у преломним догађајима у животу бораца, као што су испраћај старе и дочек нове године, са свима надама које су се у њој прижељкивале. Чланови редакције „Борбе" дочекали су нову 1943 годину у Дринићима и дуго у ноћи певали, преживљавајући тако велике догађаје из минулих дана.[27] Ту исту нову годину дочекали су чланови Извршног већа АВНОЈ-а у Шипрагама

[20] Исто, 70.

[21] Исто, 154.

[22] В. Дедијер, *Дневник* I, 44.

[23] Исто, 152.

[24] Исто, 231.

[25] Исто, 270.

[26] Исто, 280.

[27] В. Дедијер, *Дневник. Други део* (од 28 новембра 1942 до 10 новембра 1943). Београд 1945, стр. 52.

код Јајца у причању доживљаја из рата и певању, иако су од Бањалуке грували топови.[28]

Када се има на уму омиљеност певања и међу борцима и међу њиховим старешинама, може се разумети што су јединице своје руководиоце у току рата редовно дочекивале певањем. За време другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу крајем новембра 1943 делегати су мирно разговарали или певали, упркос тутњаве топова са блиских фронтова; када се друг Тито захвалио што је изабран за маршала, његове су речи дочекане бурним аплаузом и песмом.[29]

3

Може се, без претеривања, рећи да је песма у нашој Ослободилачкој борби била скоро онако исто убојно оружје као пушка и бомба, а понекад и важније, јер борце није напуштала ни у часовима када их је издавало борбено оружје. Она их је одушевљавала за циљеве Ослободилачке борбе, која је била исконски везана за најинтимнија осећања наших народа, она их је калила да издрже тешке опсаде и пожртвоване јуришe. Светли примери јунаштва палих другова, која је песма узносила, појачавали су жељу за осветом и тежњу да се постигне слична слава. Тако је долазило до потпуног изједначавања сопствене судбине са циљевима борбе, до чврсте решености да се кад год затреба жртвује и живот за победу.

Песма је спајала борце у чврсто међусобно другарство. У првим данима устанка, још док није био уведен строги војнички ред, она је често служила и као лозинка — место знакова распознавања. Приликом покушаја минирања раљског моста, једне јулске ноћи 1941, Родољуб Чолаковић и Коча Поповић, пошто пре акције нису били одредили друге знаке распознавања, споразумевали су се међу собом и са другим члановима штаба Космајског одреда певањем српских и руских револуционарних, масовних и борбених песма. Почетком августа исте године Чолаковић је, са командантом Ваљевског одреда и његовом пратњом, тражио Азбуковачку чету по шуми на Рожају довикивањем и певањем. Комесар чете, који је чуо партизанске песме, побојао се да се њима није послужио непријатељ, па је за сваки случај развио борце у стрелце.[30]

Док је обичај српијанских партизана био да се непријатељу привлаче у тишини, а да певају тек када се враћају из акције и за време затишја, Црногорци и Крајишници су се редовно припремали са песмом за борбу. Пошто су превалили стотине километара да би ушли у састав своје IV бригаде, основане 17 јуна 1942 у босанском селу Љубињу, Црногорци су провели три дана у певању, припремајући се за борбе које су их очекивале. Они су и преко Трескавице кренули са песмом. „Било је весело као послије побједе — пише један борац-учесник, —

[28] Родољуб Чолаковић, *Записи из Ослободилачког рата. Пета књига*. Сарајево 1955, стр. 89.

[29] Исто, 66.

[30] Р. Чолаковић, *Записи* I, 50, 71.

а не као уочи прве битке".[31] Тако је било и касније. „У све борбе ишло се послије игре и пјесме. Она, пјесма, као ухода је продирала кроз редове непријатеља и враћала се као ехо да јави ако тамо није све у реду".[32] Свесни циљева борбе, жељни да се свете непријатељу и да га што пре сатру, Црногорци су с нестрпљењем и песмом похитали на Сремски фронт, иако им је био прекинут одавно заслужени одмор. Ево како је то расположење изразио један борац, који је фебруара 1945 кренуо са друговима у отвореним камионима на фронт: „Певамо сви из гласа о Пеку, о борби, снажно, хтели би да се наша пјесма чује до положаја, да друговима старим и новим јави: Ево вам, другови, долазе Пролетери".[33] Када су се Крајишници спремали да крену на Купрес, „прије поласка за напад чула се пјесма, у почетку тихо а послије све јаче", као израз њихове одлучности да из борбе изиђу као победници.[34]

С песмом су полазиле у борбу и друге наше јединице. Пети санџачки батаљон спремао се 4 августа 1942 увече с песмом за напад на Ливно.[35] Када је XVI војвођанска дивизија крајем септембра 1943, под командом Данила Лекића, кренула у напад на Тузлу, у колони се орила песма.[36] Маја 1944, док су Врховни штаб и друг Тито били угрожени од немачких падобранских трупа, борци VI личке дивизије похитали су према Дрвару са песмом:

Ево браће, ево пролетера,
Не боје се жице ни бункера,

да би затим ушли у највећу ватру певајући:

Друже Тито, љубичице бела,
Тебе воли омладина цела.[37]

Песма је прекидана једино када је требало сачувати тајност кретања. Такав је, например, био случај када је VI источно-босанска бригада на путу за Мајевицу, августа 1942, залутала, па заноћила у неким ниским шумама, тако да се није смела ни ложити ватра нити певати.[38] „Само кад би нарочито било потребно да будемо тихи, ућутали бисмо — пише један припадник IV црногорске бригаде, — и тада се колона кретала као уклета војска духова... У таквим часовима, та тишина нам је сметала... Стога смо је мрзели".[39]

---

[31] П. Брајовић, *Први марш. — За побједу*. Београд 1945, стр. 21.

[32] Иво Пековић, *Са пјесмом кроз борбу. — За побједу*, 191.

[33] Николица Иветић. *Идемо за Срем. — Ка побједи*, лист Комбиноване чете IV црногорске бригаде II прол. дивизије, бр. 8, фебр. 1945, стр. 12.

[34] Митар Јанковић, *Борба на Купресу. — За побједу*, 34.

[35] В. Дедијер, *Дневник* I, 244.

[36] Р. Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата. Четврта књига*, Сарајево 1951, стр. 267—268.

[37] Ђорђе М. Делић, *Борба на Дрвару. — Шеста пролетерска*, поводом годишњице, 1944, стр. 16—17.

[38] Р. Чолаковић, *Записи из Ослободилачког рата. Књига трећа*, Сарајево 1951, стр. 258.

[39] И. Пековић, *Са пјесмом кроз борбу*, нав. место, 192—193.

Познато је да се у току Ослободилачког рата певало и за време саме борбе. „Наша је песма она која је храбрила наше борце у најтежим борбама и тегобама, — пише један борац, — уздизала их и оспособљавала за херојске и натчовечанске напоре и подвиге. Наша се песма орила усред најжешће ватре непријатељског оружја, орила се кад су најбољи синови, најхрабрији међу храбрима, падали за слободу, отаџбину и свој народ. Наша се песма орила дубоко из душе тада, кад је срце пуцало од туге, и није нам дала да клонемо. Напротив, она је још јачала решеност за борбу до коначне победе над оним који је сатирао наш народ и њу, нашу песму".[40]

Певање за време борбе било је уобичајено нарочито у црногорским јединицама. Професор Иво Новаковић-Шпанац дочекао је на почетку устанка са својих педесет другова Италијане који су га изненадили. Скочио је и кликнуо, а у помоћ су му притекли, певајући борбене песме, и његови сељаци.[41] Онда кад је непријатељ тријумфовао, а наши борци били изнурени, као што је било у току Пете офанзиве, колона Црногораца се кретала са песмом. Црногорци су ишли и у најтеже окршаје са песмом, која је надјачавала хучање подивљалих планинских река и била силнија од олује. Што је било више борби, њихова колона је била дужа, а песма лепша и громкија. „Више пута се пјевало у току саме борбе — прича један припадник IV црногорске бригаде, — послије заузећа неке чуке заорила би се пјесма побједника. То је често пута служило као знак да је непријатељ протјеран и да су наши овладали неким утврђеним бункером или заузели неку доминантну чуку".[42] За време борби око Ливна, у другој половини децембра 1942, пробила се једна чета ове бригаде у још неослобођени град и забарикадирала се у три двоспратне зграде. „Зора је свитала — пише један учесник те акције — кад наша громогласна пјесма одјекну пустим ливањским улицама, пропраћена пуцњима пушака. Хтјели смо да кажемо непријатељу да смо ту, звали смо га том пјесмом да дође, да борбу отпочнемо, а хтјели смо и да пјесмом кажемо нашим друговима око града: „Борите се жешће, ми смо већ иза леђа непријатељу!"" Вест о овом продору изазвала је праву пометњу у непријатељским редовима. Када су после више безуспешних јуриша усташе довукле један брдски топ и почели да туку кров и прозоре кућа, одјекнула је, уз рушење таванице и фијукање танади, „мелодија пјесме свих радника свијета, надјачавајући сву ову вреву". И победа није изостала.[43]

Наши борци су знали да непријатељ понекад уздрхти и поколеба се када чује њихову одлучну борбену песму.[44] Било је случајева да су они својом песмом збунили и одбили далеко надмоћнијег непријатеља. Три наша извиђача на једном доминантном положају испред Бугојна приметили су како им у сусрет иде непријатељ са јаким снагама. Било

---

[40] Јанко Лах, *Наша пјесма. — Побједа*, лист IV б., X крај. бриг., бр. 1, фебр. 1945, стр. 16—17.

[41] В. Дедијер, *Дневник* I, 165.

[42] И. Пековић, *Са пјесмом кроз борбу*, нав. место 190—192.

[43] *За побједу*, 53—55.

[44] И. Пековић, *Са пјесмом кроз борбу*, нав. м., 192.

је потребно спречити га по сваку цену да не заузме овај положај пре него што стигне наш батаљон. Три друга су отворили ватру и при томе почели да довикују пароле и тобожње команде, певајући борбене песме, како би непријатељ помислио да се пред њиме налази већа јединица, и успели су да га поколебају. За то време стигао је наш батаљон и одбацио га.[45] Песмом се често пркосило непријатељу. Када би одјекнули звуци наших песама, он је пуцао у љутини, док су се наши борци радовали и још прецизније гађали.[46]

Што је рат више одмицао и наше снаге јачале, обичај певања за време борбе све се више ширио међу јединицама. Приликом напада на Нашице маја 1943 борци VI славонског корпуса певали су за време борбе и клицали другу Титу, чинећи чуда од јунаштва.[47] У сталним борбама против Немаца и четника три Титове дивизије журиле су августа 1944 низ стрме падине Копаоника у Србију, а њихова песма одјекивала је над долинама као весник победе.[48]

У једној својој песми, која почиње стиховима:

Војска народа иде и пјева,
У замаху наших маршева...
Освајамо брдо по брдо,
дол по дол...

песник Мирко Бањевић с правом поистовећује стих са метком и песму са плотуном.[49] — Описујући јуриш крајишких бригада један песник-борац пева:

Ори се громко пјесма Крајишника,
Фашистичке хорде узмичу пред њоме;
Удара бригада — наша славна дика,
Од њених удара армије се ломе.[50]

Други један песник-борац, невештије, али истинитије сведочи:

Пролетерска песма свуд се ори,
Преко поља по зеленој гори,
Пролетер у борбу кад креће,
Нигде Шнабе сачекат га неће.[51]

А трећи још невештије, али не мање убедљиво, закључује:

---

[45] Велизар Пеиновић, *Нас тројица.* — *Партизанска ријеч*, орган V бриг-III прол. див., јан. — фебр. 1945, стр. 32—33.

[46] Жарко, *Пјесмом кроз борбу.* — *У борби*, цепне новине IV бат. I бриг. V крајишке дивизије, бр. 3, мај 1944, стр. [1—3].

[47] В. Дедијер, *Дневник* II, 549.

[48] Милија Станишић, *Наш пут за Србију. За побједу*, стр. 149.

[49] Мирко Бањевић, *Пјесме у маршу. Партизанска ријеч*, бр. 3—4, нов. 1942, стр. 7.

[50] Вучко, *Бригада удара.* — *Полет*, омладински лист I бриг. V крајишке див., 24 март [1945], стр. 27.

[51] Мито, *Пролетер.* — *Јунак*, омладински лист III бат. XIII бриг. I прол. див., бр. 1 [1945], стр. 5.

Партизанска песма мила
фашистичка сломи крила.[52]

Као што су се са песмом спремали за борбу, наши борци су у песми налазили одмор и освежење после ње. Онда када су им мишићи још дрхтали од борбене грознице, стишавало их је коло „уз једноличну древну арију са увијек новим, свежим мислима, садржајем".[53] После победе над непријатељем песма је код бораца избијала као разумљива радост због успеха. После успешног напада на Лајковачку железничку станицу и одржаног збора у Пепељевцу, Колубарска чета је с песмом кренула према Мушићима.[54] Борци су певали и непосредно после успешно извршеног напада на железничку станицу у Брадини 1 јула 1942.[55] Када је једна наша болница запала у заседу, борци из заштите, иако уморни, а многи и рањени, храбро су јуришали. Пошто је непријатељ кукавички побегао, млада грла су запевала: „Ми смо војска нова", а ветар је носио звуке песме „далеко, далеко, да чује непријатељ — који је бјежао у паничном страху".[56] Своју радост испољавали су борци песмом и поводом савезничких победа. На вест о ослобођењу Кијева, 6 новембра 1943, у Јајцу је почела пуцњава, а испод бедема је загрмела борбена крајишка песма.[57]

4

Захваљујући песми партизани су лакше подносили свакодневне напоре. Чим би запевали, њих би прошао сваки умор. Борци Колубарске чете пошли су почетком августа 1941 доцкан увече из Робаја ка Мионици, изнад које су стигли тек у освит днана. Били су уморни и неиспавани, али су се после сваке отпеване песме осећали живљи.[58] Када је борце Азбуковачке чете у шуми на Рожају у неко доба ноћи пробудио пљусак, морали су да се суше крај ватре. Тада је неко тихо запевушио, и сви су прихватили песму, „која је одјекивала у олујној ноћи, праћена грмљавином и хујањем ветра, од којег су се стресале и шкрипале старе букве". И ватра не само што се није гасила, него се све више разгоревала, „стално потстицана рукама људи, који као прекосећи, пјесмом надвикују вјетар и грмљавину".[59]

Песма је била редовни пратилац честих и напорних партизанских маршева. Док је једне хладне и снежне јануарске ноћи 1942, после пада Ужица, марширао пут Источне Босне, II црногорски батаљон је певао. Пошто га је Чолаковић за тренутак зауставио да команданту испоручи

[52] Дописник Пратеће чете, *Партизанска пјесма.* — *Дневне новине Пратеће чете* III *бриг.* XIII *див.*, [1945], стр. [2].

[53] И. Пековић, *Са пјесмом кроз борбу*, нав. м., 191.

[54] Р. Чолаковић, *Записи* I, 114.

[55] В. Дедијер, *Дневник* I, 211.

[56] Ристо Тошовић, *Јуриш.* — *Партизанска ријеч*, 3—4, нов. 1942, стр. 13—16.

[57] В. Дедијер, *Дневник* II, 578—579.

[58] Драгојло Дудић, *Дневник* 1941. Београд 1957, стр. 53.

[59] Р. Чолаковић, *Записи* I, 75.

поруку о правцу кретања, батаљон је наставио покрет „све тихо пјевајући једнолику црногорску мелодију, од које је брујала шума под снијегом".[60] У току зиме 1942 године борци IV црногорске бригаде преживљавали су тешке дане у борби са надмоћним непријатељем, хладноћом глађу и премором, тако да се, рекло би се, човеку ни живот није могао милити. А једна од основних њихових одлика била је и тада баш љубав за песму, шалу и весеље. „У најтежим, најкритичнијим часовима пјевало се. Пјевали су првоборци црногорског народа, пјевали кроз све борбе, кроз дуге напорне маршеве, кроз непријатељске офанзиве, и онда кад су часови бивали најтежи, пјесма је била најгромкија, најједнодушнија".[61] После целог дана пешачења, крајем октобра 1942, док су се спуштали са Шатора у Грахово Поље, борци ове бригаде били су расположени и у њиховој колони се чула „шала, смијех и пјесма".[62] На повратку из Далмације за Ливно, њихова песма се разлегала по камењарима Динаре, као некада на Дурмитору, Сињајевини и Ловћену.[63] После педесет километра напорног пешачења прашњавим славонским путевима, чим је колона застала, зањихало се коло и чула песма „Крени коло, да кренемо".[64] Такав дух владао је на маршевима у свима нашим јединицама у току рата.

После покрета по киши збио се један вод у сеоску собицу да би ту преспавао. „Сви су другови били весели — прича један борац — иако мокри и уморни. Скоро цијела чета је пјевала. Наш делегат Драган Кухар скупио око себе неколико другова најбољих пјевача чете и запјеваше:

Наша бригада напријед корача,
руши бране и препреке све...[65]

И други политички и војни руководиоци знали су за ову чаробну окрепљујућу моћ песме и зато су је сами почињали у тешким тренуцима. Крајем јуна 1942 пошле су пролетерске јединице из Тичева преко Трескавице. Ишле су по страховитој киши, која је трајала пуна два дана. На врху, код Опсерваторије, наишле су на снег. Ретко су када наши борци били од хладноће и напора толико преморени као тада. При свем том, када се почело прелазити преко врха на херцеговачку страну, заорила се песма. Њу је прихватила цела колона. Лица су се преобразила и зачас су то постали други људи.[66] После месец дана трајања седме офанзиве, XIII бригада се у дугој колони кретала према врху Вранице. На коштаним лицима бораца огледао се умор, ноге су се једва вукле. Али, када се испод врха заорила песма, нестало је сваког умора.[67]

---

[60] Р. Чолаковић, *Зайиси* III, 22.
[61] И. Пековић, *Са йјесмом кроз борбу*, нав. м. 190.
[62] *За йобједу*, 48.
[63] Зарија Шалетић, *Преко Динаре за Далмацију*. — *За йобједу*, 50.
[64] Војислав Пајевић, *Наша бригада*. — *За йобједу*, 189.
[65] Мустафа Кушлић, *Једна ноћ йокрейа*. — *Ударник*, омладински лист IV див., нов. 1944, стр. 13.
[66] Саопштење Драгог Миленковића.
[67] И. Лешар, *Из мога дневника*. — *Млади йролейер*, лист III бат. XIII прол. бригаде, 30 јан. 1945, стр. 1.

Дуги напорни маршеви нису били тешки нарочито када је пред борцима био драги циљ. У првој половини августа 1943 превалиле су VII банијска и I далматинска бригада пут од Петрова Поља до Јања за 28 часова, само са по пет минута одмора на сваки сат. „Поврх свега, партизани су још пјевали. Разлог: VII банијска и I далматинска се враћају кући".[68]

На биваковању, у паузи између две битке, која у неизвесном животу наших бораца Ослободилачког рата, пуном покрета и битака, никада није била дуга, такође се стално чула песма. Било је суморно, кишовито јесење јутро. Одједном се зачула песма:

Ми смо млада војска Титова,
с нама иде наш народ сав...

То се враћала патрола са положаја. Била је мокра и уморна, али је ипак певала. И поподне је било суморно, али су борци ипак весело певали.[69] Повративши почетком 1945 изгубљену територију пред Ловасом, IV црногорска бригада је заноћила у снегу у једном винограду. Иако се у близини водила борба, око ватара је била шала и песма. Друге ноћи, када је борба нешто малаксала, у рововима је живот био пун полета, „проткан песмом и смехом".[70] У наступању према Вуковару, с пролећа 1945, бригада је застала да преноћи у једној младој шуми. Чим су се разбуктале ватре и уредиле земунице, са свих страна се заорила песма и почело препричавање разних згода и незгода из протеклих борби.[71]

Што су у току Ослободилачке борбе певали здрави борци, опијени жељом за победом, може се разумети, али задивљује чињеница да су у многобројним случајевима певали и рањеници, и то не само лаки него и тешки, често и безнадежни. Ово најбоље показује колико је наша борбена песма, којом се изражавало одушевљење за Ослободилачку борбу и њене циљеве, олакшавала и најтеже телесне муке. Док су уморни Кордунаши носили тешко рањеног друга са положаја испред Јајца, крајем 1942 године, он је са носила певао:

Мила мајо, рањен сам ти јако,
Оди мени те ми рану преви,
Јере ти је преболет не могу.[72]

Партизанка Вукица, која се, тешко рањена и изгубивши много крви, није више могла држати на ногама, тражила је пушку да настави борбу и певала:

---

[68] В. Дедијер, *Дневник* II, 377.

[69] Жика, *Један дан у партизанском логору*. — *Ми наступамо*, лист III бат. IV бриг. II прол. дивизије, бр. 3—4, [1944], стр. 4.

[70] Месуд Смаилбеговић, *Пут за Срем и борбе по Срему*. — *За побједу*, 171.

[71] Миле Бањац, *На биваковању*. — *Наше борбе*, лист IV бат. I бриг. V крајишке див., бр. 10, [1945], стр. 4.

[72] Љ. Мудреша, *Кордунаши, Далматинци и Босанци у* IV *црногорској бригади*. — *За побједу*, 59—60.

Ако паднем у последњем боју,
Не оплакуј успомену моју,
јер сам пала за народа спас,
за слободу свију нас.[73]

•

Када су другови, у борби испред Крушевца, августа 1944, изнели са брисаног простора Милисава Минића, коме је тенковска граната била однела ногу, и питали га како му је, он је одговорио да му је добро и запевао своју омиљену песму:

Пролетери борбу воде
да свој народ ослободе.[74]

Зато је сасвим разумљиво што су тешки рањеници, док су их другови носили после борби на Копаонику и певали:

Падај кишо, крв опери
Куд пролазе пролетери,

откривали главу да боље чују своју најмилију песму.[75]

Оно што најснажније илуструје веру учесника Народноослободилачке борбе у коначну победу праведне ствари за коју су се борили јесу многобројни примери о томе како су они храбро и с песмом излазили чак и на губилишта.

5

Од бораца Народноослободилачког рата очекивало се да непријатеља туку и војнички и политички, са оружјем у руци и развијањем културног и друштвеног живота ради пропаганде борбе и придобијања нових бораца. На самом почетку устанка, а и у даљем току Ослободилачке борбе, песма, и народна и уметничка, била је један од најбољих политичких пропагатора и тумача циљева борбе. Поред тога, она је настојала да мобилише нове борце. Припадници Колубарске партизанске чете ушли су 7 августа 1941 у Славковицу са песмом:

Ко год хоће нека дође
под наш барјак народни,

окупивши њоме масу света код судница пред којом су се зауставили.[76]

У току борбе настало је безброј стихова чији је циљ био мобилизација нових бораца:

Дошло писмо од народне владе
да подигне партизане младе...[77]

---

[73] Олга Буричковић, *Крвава кошуља.* — *Партизанска ријеч,* јан.-фебр. 1943, стр. 30—31.
[74] Радомир Милановић, *У сусрет Црвеној армији.* — *За побједу,* 155—156.
[75] Милија Станишић, *Наш пут за Србију.* — *За побједу,* 149.
[76] Д. Дудић, *Дневник* 1941, 34.
[77] *Народне партизанске песме.* Београд б. г., стр. 25.

Другарице, хајд'мо у планину,
Гдјено млади пролетери гину!
Другарице, пођ' у гору с нама;
јер слобода не долази сама...[78]

Другарице, хајд' у борбу с нама,
јер слобода мила је и вама...[79]

У овим стиховима изражена је она иста парола коју је на своме заглављу носио *Посавски партизан:* „Слобода се стиче у борби, а не добија се на тањиру".[80] „У партизане, на оружје — то је данас наш први бојни поклич" — позивала је *Омладинска борба* у своме првом броју. — „Све за фронт, све за наше борце — то је борбена лозинка омладине у слободним крајевима".[81]

Са темом мобилизације био је и највећи број песама песника-борца на почетку устанка. Такве су се песме почеле појављивати већ од првих на машини куцаних страница *Посавског партизана*, на коме су, поред других, сарађивали песници Чедомир Миндеровић и Јован Поповић. Многе песме из тога времена биле су уствари преношење у стихове актуелних политичких парола и апела. Своју песму *Поздрав српском народу* сељак-партизан Драгослав Томић почиње стиховима:

Ој, сељаче, радениче, слушај сада речи ове,
Тебе сада отаџбина у редове напе зове....

И све у таквим и на такав начин сликованим стиховима, којих има 88, овај песник-борац пева да је Хитлеру потребна пуста земља да би населио Немце и да зато пали српска села и убија стотину за једнога. На крају он позива све у борбу, ради ломљења фашистичких ланаца, напомињући да ће се кајати ко на време у њу не ступи.[82] Оваквих песама било је безброј по нашим ратним листовима за све време трајања рата. Тако, например, један борац, мучећи се са ритмом, пева:

Поштени се народ диго
из племена свих
да истера мрског Швабу
и да буде крај патњама свим...[83]

Куда год су пролазиле јединице Ослободилачке војске, у њихове редове улазили су нови борци. Што су то чинили и они који су дотада стајали по страни, има се у многоме захвалити старим борцима, који су, пролазећи у дугим колонама кроз села, певали партизанске песме.[84]

[78] Исто, 14.
[79] В. Дедијер, *Дневник* II, 427.
[80] *Посавски партизан*, орган Прве чете Посавског одреда, бр. 2, 1-IX-1941.
[81] *Омладинска борба*, орган СКОЈ-а, год. I, бр. 1, 17 нов. 1941.
[82] *Борба*, год. VI, бр. 3, 23 окт. 1941.
[83] Р. Стојановић, *Борба*. — Лист Чете за везу I бриг. I прол. див., год. II, бр. 3—4, јан. [1945].
[84] Бранко Узелац, *Подвиг омладине I дивизиона*. — *Титов артиљерац*, лист Артиљериске бриг. VI личке див, год. I, бр. 2, 15-III-1945, стр. 23.

Осамнаестогодишња неписмена сељанчица Јела, кћи четничког војводе из Горење Пусте Реке, иако у родитељској кући није могла чути ништа лепо о партизанима, ипак је отишла к њима и храбро погинула, јер их је видела када су пролазили кроз шуму поред њених оваца, млади и пуни живота, док је једна партизанка певала:

Имам брата и драгана млада,
обадва су ударна бригада.

Јела је била из краја где се одувек певало уз гусле о борбама за слободу и зато се радо сећала ове песме и много пута и нехотице хтела и сама да је запева. Пошто није могла више да подноси четничку средину у родитељској кући, она ју је заувек напустила, повукавши својим примером и оца.[85]

И борци и руководиоци желели су да песмом утичу, да њоме људе придобију за покрет. Они су настојали да својим држањем и песмом побуде симпатије код народа и у томе су успевали. После напорне и пожртвоване борбе, они су у ослобођена села и градове улазили са песмом, која је била њихов први контакт са народом, знак да је неко место освојено.

Првих дана устанка, када би спалили неку општинску архиву, партизани Посавског одреда почињали су да певају, како би се окупио народ који се разбежао од пуцњаве. Људи су им прилазили, држећи се пословице „Ко пева, зло не мисли" и говорили: „Ето, то су наши људи". Партизани су намерно ишли друмом и певали, како би показали да је земља слободна и да се они не боје непријатеља.[86] Колубарска чета Ваљевског одреда упадала је у току августа 1941 у више колубарских села и варошица, палила општинске архиве, одржавала митинге и делила летке. У свима тим приликама певане су партизанске песме.[87] Када су борци Посавског батаљона прошли 23 новембра 1941 у колони по два кроз Љубовију одмереним, чврстим кораком, певајући партизанске песме, грађани су их радознало и задовољно посматрали и клицали им. „Песме су биле громке, силне — прича један учесник. — Било нам је мило што на становништво остављају тако добар утисак.[88] Посавци су певали и при уласку у Нову Варош 11 децембра 1941.[89] На одласку из Нове Вароши Шумадиски и Краљевачки батаљон промарширали су 13 децембра кроз град с песмом.[90]

Наше јединице су примане врло радо у Источној Босни, у Црној Гори и свуда где су у току ратних операција доспевале. Песма је била средство за зближење с народом и у томе се много више успевало него политичким говорима. Она је будила извесно осећање присности и

[85] Миливоје Перовић, *Хроника о Пустој Реци*, Београд 1951, стр. 203—204.
[86] Саопштење Милосава Бојића.
[87] Д. Дудић, *Дневник* 1941, 37, 40—41.
[88] М. Бојић, *Посавски партизани*, 191.
[89] Исто, 241.
[90] В. Дедијер, *Дневник* I, 69.

симпатије.[91] Када су романиски партизани дошли маја 1942 у хрватско село Боровицу, песма их је зближила с мештанима, јер се млађи свет одмах искупио око групе бораца који су певали партизанске песме.[92] Једна чета која се налазила у заштитници болнице, организовала је у Кутама код Горњег Вакуфа за болесне и рањене другове и за муслиманско и католичко становништво тога краја културну приредбу, на чијем су програму биле и партизанске песме. На прву приредбу се бојажљиво окупила група сељака, али су на идућу дошли у већем броју. Тако је пробијен лед и олакшан рад онима чија је дужност била да организују позадину.[93] Крајишници су песмом и музиком освојили народ Жумберка, тако да су сељаци жалили када су напустили њихово село.[94]

Становништво наклоњено партизанима поносило се њиховим држањем и песмом. Док је IV црногорска бригада пролазила кроз динарско село Марићe, на лицима сељака јасно се видела љубав коју су гајили према борцима и њиховој песми, која је одјекивала у камењу Динаре.[95] „Колико су нас пута усхићено слушали сељаци — прича један учесник Ослободилачког рата — док смо пролазили покрај њихових срушених и погорелих домова и пјевали о животу који стварамо и о слободи која је већ близу. И њихове су мисли бјежале унапријед... Видјеле слободу... И када бисмо запјевали:

Пролетери борбу воде
да свој народ ослободе —

видјели смо на њиховим лицима да нам вјерују".[96]

У партизанским ратовању, као што је била наша Ослободилачка борба скоро све до пред сам крај рата, тешко је било повући границу између фронта и позадине, који су често имали исте дужности и преживљавали једнаку судбину. Још од самог почетка устанка партизанске песме је певала и позадина. За време митинга који је 7 августа 1941 организовала Колубарска чета у Славковици присутни су клицали нашој борби и певали партизанске борбене песме.[97] Позадина је певала партизанске песме нарочито у крајевима који су дуже били у саставу слободне територије. На путу кроз Босанску Крајину за Хрватску, јануара 1944, чланове Извршног већа АВНОЈ-а свуда је дочекивала и испраћала омладина певајући у колу борбене песме.[98]

---

[91] Саопштење Тасе Младеновића.

[92] Р. Чолаковић, *Записи* III, 202.

[93] *Приредба у Кутама.* — *Ударник*, лист IV бат. XI бриг. IV крајишке дивизије, бр. 2, [1945], стр. 11.

[94] Жарко, *Пјесмом кроз борбу*, нав. м., [1—3].

[95] Зарија Шалетић, *Преко Динаре за Далмацију.* — *За побједу*, 50.

[96] И. Пековић, *Са пјесмом кроз борбу*, нав. м., 191.

[97] Дудић, *Дневник* 1941, 36.

[98] Р. Чолаковић, *Записи* V, 101, 104, 107—108.

Своје ослободиоце народ је редовно дочекивао с песмом „Ево браће, ево пролетера“.[99] За време док је логоровала у Кнежопољу непријатељ је напао једну нашу чету. Кнежопољци су забринуто гледали борце који су хитали у сусрет непријатељу, а када су се вратили као победиоци, пратили су их с песмом у логор.[100]

Један од наших најистакнутијих војних руководилаца, генерал-пуковник Коста Нађ истиче у једном свом чланку неустрашивост Крајишника, који су се са поклицима и песмом обарали на непријатеља чак и онда када су били преморени борбом, тако да се свако морао чудити одакле им толико снаге и издржљивости. „Одговор на то питање — пише Нађ — није било тешко наћи ономе ко је непосредно пред сваку борбу гледао кола и слушао пјесму народа Крајине, видио косе крајишких дјевојака расплетене — да би борце за слободу пратила срећа у борби... свака је борба била празник целе Крајине. Народ је с пјесмом испраћао своје синове у борбу, с пјесмом је са околних брда пратио ток борбе и давао им снаге да издрже у најтежим ситуацијама, пјесмом и клицањем будио нову снагу у преморeним људским тијелима, потстицао на незадрживе јуришe, с пјесмом их сачекивао након борбе и раздраган китио топове, нишанџије и митраљезе. У оку крајишке жене тешко би ко видио сузу туге за палим јунацима. Једино таква Крајина, такве крајишке мајке... могле су и родити такве јунаке. А Крајина обилује њима. Живе они у сјећању и пјесми Крајине, која их је вјерно испјевала.“[101]

* * *

Нема сумње да је песма Ослободилачке борбе значила много више за оне који су је стварали и који су с њоме ишли у борбене окршаје, него што данас значи за друге. Лежећи с пролећа 1941 болестан на Тичеву и слушајући партизанске песме које су борци певали, Родољуб Чолаковић је анализирао утисак који су бне на њега остављале. „И ријечи једноставне — пише он, — и мелодија не може бити простија, али ме увијек потресу. Све сам их слушао, и сам пјевао ко зна колико пута: негдје на маршу, на некој приредби, послије завршене битке, у неком шкрипцу кад је било тешко па се ипак пјевало, свему у пркос. Можда нас управо због тога и потреса та пјесма. Има у њој нешто што никад неће разумјети људи који ће је чути сутра у нашим ослобођеним градовима. Они ће се, нарочито они с музичком литературом, помало чудити како ми пјевамо с таквим заносом те једноставне пјесмице. Неће они моћи разумјети шта је све у њих уткано, у те просте ријечи, шта све разбуђује, какве све асоцијације изазива нека једноставна мелодија“.[102]

---

[99] *Из борби и живота наших пролетера. — Шеста пролетерска,* поводом прославе годишњице пролетерства, 18 март 1945, год. I, бр. 4, стр. 4.

[100] Але Куленовић, *Једна борба у Козари. — Ударник,* омладински лист IV дивизије, нов. 1944, стр. 10.

[101] Коста Нађ, *Поводом десетогодишњице. — Крајишке бригаде.* Љубљана 1954, стр. 186.

[102] Р. Чолаковић, *Записи* V, 268.

Али песме Народноослободилачке борбе привлачиће на себе пажњу и онда када нестану они који су их испевали надахнути борбеним окршајима, силним јуришима на непријатељске ровове и чежњом за слободом ради које су гинули. Многе од њих остаће значајне не сао као сведоци једног херојског доба него и због своје истинске лирске вредности, као све песме у којима се осећа топли дах истински преживљеног. Оно што је речено за једну важи и за све остале јединице Народноослободилачке војске. Четврта црногорска бригада је у току рата непрестано ткала свој живот. Она је у ту тканину унела много крви, „унела је пјесму и игру црногорских кршева, босанских брда и србијанских равница... Ткачи гину, али тканина остаје. Тканина лепа и скупоцена, тканина крви и песме — братства и борбеног другарства наших народа".[103]

[103] Војислав Пајевић, *Наша бригада. — За побједу*, 189.

Résumé

Dr ŽIVOMIR MLADENOVIĆ

IMPORTANCE DE LA CHANSON POUR LES PARTICIPANTS À LA LUTTE POUR LA LIBÉRATION NATIONALE

Le présent article forme le premier chapitre d'un travail plus considérable sur les chansons de notre Lutte pour la libération nationale. Les chansons partisanes, populaires et artistiques, se pénètrent mutuellement à tel point qu'une étude commune de ces deux genres de poésie s'impose avec nécessité. La plupart des données pour une étude sur l'importance de la chanson pour les participants à la Guerre de libération sont renfermées dans les journaux, mémoires et la presse de guerre, et certaines informations utiles peuvent être fournies aussi par les participants qui ont survécu à la guerre.

La chanson accompagnait régulièrement la vie de nos peuples dans le passé, elle leur allégeait le poids de la servitude, elle conservait les idéals moraux et nationaux et renforçait la conscience libératrice et révolutionnaire. Après leur libération de la domination étrangère, surtout dans l'intervalle entre deux guerres mondiales, les chansons révolutionnaires et de combat, les nôtres aussi bien que celles empruntées aux autres peuples, étaient cultivées pour la plupart dans les cercles progressifs, culturels et artistqiues, elles assemblaient les combattants pour un nouvel ordre social et les préparaient idéologiquement pour les âpres luttes qui les attendaient.

La Lutte pour la libération nationale tout entière est inséparablement liée aux chansons et, par consequent, celles-ci sont incorporées dans presque tous les sentiments des combattants-participants à cette lutte. Ells n'étaient pas seulement un compagnon du combat, mais sa partie composante. Elles retentissaient dans les détachements des partisans depuis le jour de leur formation, car les combattants y avaient apporté et propagé les chansons révolutionnaire et des masses qu'ils connaissaient déjà depuis longtemps, et au cours de la Lutte pour la liberation nationale se formaient constamment des chansons nouvelles. Ces chansons exprimaient la grande force morale par laquelle notre peuple menait cette lutte avec un ennemi de beaucoup plus nombreux et mieux armé.

La chanson cimentait l'union monolithe des partisans. Elle servait de signe distinctif entre les combattants et les détachements particuliers des partisans. Elle préparait les combattants pour la lutte, elles les accompagnait au combat, elle offrait le repos après la lutte. Elle exhaussit l'esprit aux moments les plus difficiles de la guerre partisane, elle soulageait les blessures graves et même rendait la mort plus facile. La chanson était un des meilleurs propagateurs de la Lutte pour la libération nationale et l'inter-

prète de ses buts; elle rapprochait l'arrière-garde du front et aidait la levée de nouveaux combattants.

Les chansons partisanes de combat avaient une signification beaucoup plus importante pour ceux qui avaient pris part à la Guerre libératrice qu'elles ne pouvaient l'avoir pour ceux qui restaient en dehors de celle-là. Tout de même, beaucoup de ces chansons survivront à l'époque et aux événements auquels elles se rattachent et continueront à exister non seulement comme témoins d'un âge héroique, mais aussi à cause de leur valeur artistique incontestable.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'ethnographie No. 3

Д-р ПЕТАР ВЛАХОВИЋ

УЛОГА ПОЈЕДИНАЦА У СТВАРАЊУ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ

Наши народи, као што је познато, створили су и очували један посебан вид литерарног карактера — усмену народну књижевност. Она је настала ван оштег тока писане књижевности, анонимно и неосетно, а преносила се усменим путем с колена на колено. Пошто је израсла као дело колектива, та књижевност је одразила све значајније моменте из народног живота и врло рано постала предмет проучавања скоро свих оних који су се у било ком облику занимали народним умотворинама, како материјалне тако и духовне народне културе. Што се дубље улазило у суштину и оцену научне вредности наших народних умотворина, све више се наметало питање: на који су начин и како оне настале? Ко су заправо ти ствараоци? Гола констатација, при данашњем стању науке, то је створио цео народ, више не задовољава, јер смо и сами унеколико сведоци тога на који начин и како постаје народна поезија.

Сваки вид народне књижевности је имао специфични пут свога развитка. Ко је стварао и на који начин ширио по народу прозне творевине још увек није могуће дати правилан одговор, јер најсвестранија и најсавеснија истраживања, по мом дубоком уверењу, не би дала ништа новије од оне одавна утврђене констатације: то је дело колектива које је стварао читав народ и сажео у њему многа своја искуства, највећи део своје животне филозофије. Али, творац појединe приповетке, загонетке, пословице, изреке, песме и другог није увек могао бити народ као целина. Особито не народне поезије.[1] Једна творевина да би постала дело колектива, морала је у првом реду да одражава оштенародно схватање, да излаже опште тежње, да даје догађаје свакодневног живота: љубав, свадбу, радост, жалост, борбу итд., или, краће речено, да изрази оштти народни поглед на свет у датом моменту.

[1] Улога појединаца у стварању народне духовне и материјалне културе била је значајна у свим периодима, у скоро свим областима народног живота. То је оштија појава позната и на ширем простору. Видети опширније: Ю. М. Соколов: Руский фольклор, Москва 1941, 173 и даље, а посебно с. 177, 239; Narodopisje Slovencev II, Ljubljana 1952, 86 и даље; В. Латковић: О певачима српскохрватских народних песама до краја XVIII века, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XX, Београд 1954, 184 и даље. Љ. и Д. Јанковић: Три генерације народних играча у Чачку, Гл. Етнограф. музеја у Београду XVI, Београд 1953, 163 и даље

Одвело би нас далеко ако бисмо расправљали о стваралоцима свих врста наше народне књижевности. Чини ми се да је најбоље задржати се на народним песмама, и то у првом реду на онима из ослободилачких ратова и поћи у решавању од познатог ка непознатом.

Свака револуционарна епоха је нашла одраза у народним песмама јер је кроз њу народ за ондашње прилике подизао најтрајнији споменик величини људскога срца, херојства, самопрегора, самопожртвовања, особито када се радило о борби за слободу. Таквим моментима је крцата наша историја. Налазећи се вековима на раскрсници путева између Истока и Запада, наша земља, је као што је познато, била и остала поприште на коме су се, оружаним путем, правом јачега, решавали интереси зараћених антагонистичких страна. Од доласка Турака у Европу па све до победе наше Народне револуције, метежи и буне на такозваној балканској ветрометини нису престајале. Освајачи су желели пуну потчињеност освојених области, а живаљ који је ту становао одупирао се на најразличитије начине, бранећи своја етничка и уско националана обележја. Отуда је дошло до Првог српског устанка 1804, Босанско-херцеговачког устанка 1875, Бабинске буне итд., чији су многи детаљи опевани у народним песмама и то са тога разлога што је револуционарним снагама својствено да у револуционарном језгру народног стваралаштва налазе једну од битних својих тачака и упоришта, једно од значајних својих оруђа.[2] Нема сумње, већина наших народних песама данас се с правом може сматрати делом колектива јер су у њиховом редиговању учествовали сви они који су ту песму разносили и ширили у масама. Али, имамо и сигурних података да су многе песме испевали појединци чија су имена у народној маси убрзо заборављена, а песма усвојена, јер је испуњавала основне услове који се траже од главне личности: да је храбар, праведан и изнад свега јунак. Вук каже: „Једни пјесама различно пјевање по народу показује очевидно, да све пјесме нијесу одма (у првом почетку своме) постале онакве, какве су, него један почне и састави што, како он зна, па послије идући од уста до уста расте и кити се, а кашто се умањује и квари; јер какогођ што један човек љепше и јасније говори од другога, тако и пјесме пјева и казује. Рђав певач и добру песму рђаво упамти и покварено је другоме пева и казује; а добар певач и рђаву песму поправи према осталим песмама које он зна. Тако ја мислим — каже Вук даље — да какав Подруговић данас чује најгору песму, он би је после неколико дана казао онако лепо по реду, као што су и остале његове песме; или је не би никако ни упамтио, него би казао, да је то будалаштина која није за памћење ни за казивање".[3]

Како и у којој мери појединац учествује у стварању наших народних песама, можемо се најбоље уверити на оним примерима које је сакупио Вук Караџић, особито на песмама које су настале у време Првог српског устанка.[4]

---

[2] Д. Недељковић: Улога народне песме у Вуковој културној револуцији, Гласник Етнографског института САН I, Београд 1952, 7

[3] В. Ст. Караџић: Српске народне пјесме IV, четврто државно издање, Београд 1932, XXII.

[4] В. Ст. Караџић: нав. рад, стр. VIII

За познату песму „Бој на Делиграду", Вук мисли да је испевао старац Рашко, који је тамо с војском био, јер је „ни од кога тако по реду нисам могао чути, као од њега, а и они, од којих сам је слушао, сви су ми казивали, да су је на Делиграду чули од њега и да ју је он онде често певао Петру Добрњцу".[5] Очигледан пример по коме се види да поједини талентованији певачи сами састављају песме је случај Анђелка Вуковића. Наиме, 1821 године, путујући заједно са Вуком два дана из Крагујевца у Београд, Анђелко је испевао песму о догађају у коме је сâм учествовао, под насловом „Анђелко Вуковић и Синан кесеција", за коју и Вук тврди да је историски верна.[6] Од свога деде Јоксима и стрица Томе, „који су не само мноштво песама знали и радо ји певали и казивали, него су песме спевавали", каже Вук да је забележио више песама. Свога стрица Тому, каже Вук даље, „ја сам 1803 године гледао, како радећи пољски посао шапће и спевава песму о смрти Смаил бега Бегзадића, који је пре тога 4—5 дана раније био погинуо.[7]

Ових неколико узгред датих примера недвосмислено потврђују да је улога појединца у стварању наше народне поезије прилично велика. Сетимо се само песама које су спевали црногорски владика Петар I, затим песника Хекторовића, Гундулића, Качића—Миошића, Симе Милутиновића Сарајлије, па Његошевог огледала српског, потом песама црногорског краља Николе I и многих других чији су стихови постали у одређеним условима саставни део усмене народне књижевности. Наравно, то су у првом реду оне песме које су „певане на народну", тако да је њихов аутор убрзо заборављен, а оне ушле у богату ризницу општенародног усменог литерарног стваралаштва. Неки од њих су народне песме и бележили и објављивали, па често у те збирке убацивали и своје спевове.

Далеко од тога да је Вук Караџић исцрпео богату ризницу наше народне поезије јер је рад на њеном стварању и после његове смрти настављен. Ни каснија Штрекељева збирка у Словенији, Петрановићева и Херманова у Босни, опсежна збирка народних песама у издању Матице хрватске и друге, ни приближно нису обухватиле све оно што су наши народи створили на одређеним ступњевима овога друштвено-историског развоја. Поред нових често настају и варијанте старих народних песама. Скоро сваки певач или носилац народне песме додаје извесне елементе, уноси локална обележја, изоставља неке стихове који му се чине неважни, умеће нове или комбинује од већ познатих стихова из ранијих песама нову варијанту. Народна песма је у свим облицима, од обредно-лирске, преко баладе, до класичне родољубиве епике играла значајну улогу код свих наших народа тако да је данас постала једна значајна карактеристика наше етничке заједнице. Кроз њу су опевана скоро сва важнија друштвена збивања. Уосталом, то је опет најлепше речено стиховима:

---

[5] В. Караџић: нав. рад, стр. XI

[6] В. Караџић: нав. рад. стр. XIV; 465—474

[7] В. Караџић: нав. рад, стр. XVIII

„Словен пјева кад га срећа служи
И када се на невољу тужи,
С пјесмом прича сва јунаштва стара,
С пјесмом брижну душу разговара,
С пјесмом жали, с пјесмом се весели,
С пјесмом прати свој живот цијели.
С пјесмом оре, с пјесмом жито сије,
За слободу с пјесмом крвцу лије.
Опјево је историју своју,
У пјесмама многијем по броју".[8]

Дакле, једноставно речено, кроз народну песму су одражена сва важнија збивања у народном животу. Дух стваралаштва никада није престајао па било да је долазио од масе или појединца. Ево још неких доказа за то.

Још око 1900 године певао је Брана Цветковић „Рапорте", шаљиве, политичке сатиричне песме у своме Орфеуму. Њихову мелодију је сâм компоновао и музички сбрађивао.[9] Многи стихови овакве врсте, особито они који су описивали постојећи режим, прелазили су у народ и добијали општу народну редакцију.

У време балканских и Првог светског рата, првих јер су били ослободилачки, а последњег јер је био одбрамбени, настало је више различитих, углавном десетерачких песма у којима су описани најразличитији догађаји. Наравно, у Црној Гори централно место заузима отсудна битка, којом је црногорска војска од Вихре код Вишеграда 1915 до Мојковца 1916 обезбеђивала отступницу српским армијама преко Црне Горе и Албаније у правцу савезника. Песму „Битка на Вихри планини" испевао је Јакша Влаховић, земљорадник из Мојковца (Колашин), који је у њој учествовао као рекрут, а више песама како их је сам назвао „Пјесме борбе ропства и слободе"[10], као и чувану „Битка на Мојковцу" и „Мојковачки лав"[11], Радован Бећировић Требијешки, са Дурмитора. Бећировићу се с правом може доделити назив плодног састављача десетерачких песама, јер их је испевао прилично, а већина од њих је постала и данас за његова живота саставни део наше народне поезије.

По свему судећи, десетерачка поезија настаје у време када, како би се то народним језиком рекло, „у ваздуху барут мирише". Много нових песама је настало пред и у време Другог светског рата које су углавном испевали појединци и са одређеним циљем разнели по народу. Они су знали да у те своје творевине унесу „херојску моралну свест ослободилачког хуманизма и кроз револуционарне песме васпитају најшире масе у духу борбених традиција".[12] Ослањајући се на искуство из прошлости, схватајући дубоко психологију народа, оцењујући кул-

[8] М. Попара: За слободу, Загреб 1945, 23

[9] Д. Антонијевић: „Врабац" — нов облик масовног народног певања, Гл. Етнограф. института VII, Београд 1958, 123—124

[10] Р. Бећировић: Пјесме борбе ропства и слободе, Никшић 1927, стр. 52

[11] Р. Бећировић: Мојковачка битка, Никшић 1927 и Никшић—Беране 1938, стр. 49

[12] Д. Недељковић: нав. рад, стр. 3

турне и политичке прилике у којима се становништво налазило, многи наши политички радници су схватили да је народна песма кроз нашу историју била значајан мобилизатор који је окупљао и позивао у борбу за слободу.

Многи наши крајеви су за време старе Југославије значили синоним беде, заосталости и непросвећености. На селу је царовала скоро стопроцентна неписменост, а сеоско становништво је чинило највећи део југословенског живља. На таквом ступњу писмености, односно неписмености, слово је чинило за народну масу мртву ствар, апстракцију која је била непозната. С друге стране, није се могло доспети у свако село, у сваки заселак, да би се тамо говорило о напредним идејама и схватањима. Каткада је то било немогуће и због тренутне политичке ситуације. Због тога су напредни људи, па међу њима и комунисти, дошли на идеју да је певање песама по угледу на народне, најсигурнија гаранција успешне револуционарне пропаганде. Садржина тих песама је постепено, лакше него било какав политички плакат, прелазила у народне масе и постајала убрзо њихова својина, а аутор је остајао незапажен. Тако је например, Сава Ковачевић, прослављени ратник и командант дивизије са Сутјеске, још 1936 године испевао гусларску песму у којој су каналисане народним језиком тежње Комунистичке партије.[13] Доспевши једанпут у народ као део усмене народне књижевности, такве песме су постале главно оружје којим неписмени, тешко угњетени југословенски народи распламсавају своју ослободилачку борбу пуну самопрегора и самоодрицања.[14] Постоји много таквих песама које су певане на излетима, у колима, на менифестацијама и демонстрацијама, а које су углавном испевали појединци. Оне су ницале на крвавим праговима универзитета, у мрачним ћелијама главњача, под жандарским плотунима, на суђењима, на илегалним састанцима, а увек су одражавале општи мотив, борбу за националну и социјалну слободу. Због тога су тако брзо и постале својина колектива, јер су одражавале животне погледе и схватања широких народних маса.

Нови револуционарни талас, почетак и развој наше ослободилачке борбе, нашао је убрзо одраза у народним песмама, јер су ратни окршаји, проливање крви, погибије, јунаштва појединаца, оно што по народном схватању мора да буде опевано. Наша народна револуција, зато што је основном својом идејом, борбом за слободу, обухватила масе, убрзо је нашла одраза као целина у нашим народним песмама. Али, и ту треба истаћи чињеницу да је у песмама такве врсте улога појединца била од неоцењивог значаја. „Сви они који су у време устанка Златибором ходили и борили се, могли су —каже проф. Д. Недељковић — бити само дирнути и понети живахношћу, борбеношћу и реалном човечношћу духа златиборског човека. И многа његова реч борца или пастира, домаћице или курира, остајала је свакоме у памети, као у камену уре-

[13] Д-р В. Драшковић: О савременој народној поезији.., Зборник радова Етнографског института САН 2, Београд 1951, 282

[14] Д-р Д. Недељковић: нав. рад, стр. 3

Библиотека

зана".[15] Тако је било и са песмама јер је то „дело у коме су овековечене велике витешке и моралне врлине и осведочене неограничене стваралачке способности нашега народа"[16], па и појединаца као дела целине. У то нас уверавају још неке чињенице. Душан Томашевић—Ђирко, један од организатора устанка у Санџаку, који је касније проглашен за народног хероја, испевао је 27 песама које су обухватиле све важније догађаје из НОБ-е у његовом крају. Како је коју песму спевао, тако је она ширена у народу, а неке су партиске организације умножавале и растурале.[17] У тим песмама, које је сачувао Драго Стиковић из Пријепоља, обухваћени су сви важнији моменти ратних збивања у овоме крају: позив на устанак, организовање борбе, погибије појединих учесника НОБ-е, окупљање нових бораца, недела окупатора и њихових помагача, итд. Данас ретко ко зна да је састављач тих песама Д. Томашевић већ се сматрају народним творевинама, па су као такве многе од њих и забележене.[18] Разумљиво је да се данас многи стихови, сем по основној идеји, не слажу у тим песмама са својим првобитним изворником. Чак и Душанова рођена сестра, Милица удата Несторовић, која сада живи у радничкој колонији у Севојну, како је већ констатовао и М. Мојашевић[19], уноси у њих извесне промене и допуњава их. Исти је случај са неким песмама или деловима песама које су испевали Бранко Ђопић, Јунуз Међедовић и многи други, особито старији, стваралаци наше уметничке поезије. Например, када је 1941 године вођена агитација у селу Миочу код Бијелог Поља (Црна Гора) за организовање ослободилачког покрета, десничарски елементи су затезали и одвраћали сељаке да не приступе устанку. На њихове примедбе је Јунуз Међедовић одговорио стиховима:

Ој Миоче, нека чоче,
Ела гледај те се предај;
Ђаво ће те понијети.

Ти су стихови одмах прешли у народ а њихов импровизатор је одавна заборављен. Или, ево још један убедљиви пример из кога се види како појединац импровизује песму која касније постаје народна. Познату корачницу у којој је описан прелазак Сутјеске и пробој непријатељског фронта, а у којој се истиче горостасна фигура Саве Ковачевића:

Изнад ове страшне хуке,
Стрмоглаво пиште „штуке",
Ал је Сава херој прави,
На челу се војске стави,
Па повика из свег гласа:
Зеленгору заталаса ... итд.

[15] Д-р Д. Недељковић: „Борити се, не уморити се", Из наше прошлости, Т. Ужице 1958, 6

[16] Д-р В. Ђурић: Антологија народних јуначких песама, Београд 1954, VI

[17] М. Веруовић: Хроника бивше Ивањске општине, Рукопис у историском архиву ЦК СКС, бр. 490/57, стр. 36

[18] Д-р М. Мојашевић: Из партизанске народне поезије у Санџаку, Зборник радова Етнографског института САН 1, Београд 1950, 51—75

[19] М. Мојашевић: нав. рад, стр. 74

првобитно је испевао Станко Мрђеновић и објавио у листу „Партизанска ријеч“ још 1944 године, (бр. 1, Колашин) одакле се касније пренела по народу и постала део усменог народног стваралаштва.

Драгоцен документ у овом погледу чини скојевски партизански „врабац“ који је једна екипа Етнографског института Српске академије наука, пронашла у породици Тунић у Призрену. На крају оригиналног рукописа потписана су два омладинца: Миле, чије је презиме непознато, и Ицо — Ристо Тунић, секретар скојевске организације у илегалности. Овај „врабац“ обухвата све важније задатке које је поставила себи Комунистичка партија при распламсавању устанка у Метохији, а певан је на скуповима омладине по приватним кућама, за време разних седељки које је омладина организовала за свој политички и културни рад, а непријатељу нису падале у очи.[20] И у овом случају песма је, дакле, послужила као поклич, мобилизатор при окупљању у борби за слободу.

Одмах по ослобођењу, године 1945, изашла је збирка десетерачких песама (сем посвете и песме о Маршалу Титу) Митра Попаре, у којој је опевао пропаст старе Југославије, борбе по Босни и Херцеговини у Народноослободилачкој борби, слом немачких офанзива, ослобођење Мостара, Бихаћа и Лике, затим борбе далматинских бригада, улогу Америке у Другом светском рату, пропаст Хитлерове силе, борбе за коначно ослобођење Југославије и најзад улогу Црвене армије.[21] Ове песме су убрзо прихваћене од народних маса и прешле границе територије на којој су настале, тако да сам их у више махова слушао, например, у забаченом бродаревском селу Слатини, од старог гуслара Радивоја Вуковића, земљорадника, или у Сивцу од најновијих насељеника који су овамо дошли из Црне Горе.

Када је већ реч о песмама које одражавају ону величанствену епопеју народа Југославије у његовој четворогодишњој борби за слободу и улози појединца у стварању такве поезије, хронолошки се опет треба вратити Р. Бећировићу. Поред збирке песама из црногорске историје[22] и опширнијег десетерачког спева посвећеног Косовској бици из 1389 године[23], Бећировић је недавно испевао подужу десетерачку песму „Битка на Сутјесци“ и описао у истом стилу погибију милиционера Никчевић Шћепана у борби са бандитом Владом Шћипићем, јула 1957 код Бијелог Поља (Црна Гора).

Дакле, десетерачка песма још увек живи у народу и, уколико одражава народно схватање о датом догађају, без обзира на то што је појединац испевао, она постаје саставни део усмене народне књижевности. Ево за то још неких доказа. Већ напред помињани Јакша Влаховић, земљорадник из Мојковца код Колашина (Црна Гора), испевао је недавно гусларску песму о погибији народног хероја Ненада Ракочевића и његовог брата, који су стрељани 1943 године на Брези код Колашина.

---

[20] Д. Антонијевић: Партизански скојевски „врабац“, Црвена звезда (уредник Д. Мијатовић) Београд 4. VIII. 1952, 2

[21] М. Попара: За слободу, Загреб 1945

[22] Р. Бећировић: Горски престо, Никшић 1958, стр. 39

[23] Р. Бећировић: Косовска битка, Никшић 1958, страна 40

Та песма је убрзо прешла од уста до уста границе краја у коме је настала и проширила се по Санџаку.

Сличан случај је са песмама Данила Поповића, родом са Дурмитора, службеника из Вршца. Његова варијанта Косовске битке и Битке на Сутјесци, поодавно је ушла у репертоар многих гуслара, насељеника по Банату.

Браћа, Раде и Велимир Тодоровић из Бродарева (Санџак), опевају не само догађаје из наше најновије прошлости, као, например, погибију једанаесторице Слатинаца 21 августа 1941 године, већ и оне из свакодневног живота: на мобу, прелу, сабору, из чобанског живота, свадби итд., па често и шаљиво. Али, такве шаљиве песме су пролазне јер их потискују нови догађаји. Међутим, песме које опевају неку животну трагедију, остају у сећању народа и појединаца много дуже без обзира на то да ли их је створио појединац или колектив. Например, епска песма о смрти Жарка Перовића, која је код њега нађена у џепу када је 1936 извршио самоубиство са несуђеном вереницом, и данас је добро позната не само у области Никшића и Дурмитора, већ широко распрострањена по читавом Санџаку.[24]

Каткада један исти догађај, што зависи од његове важности, опевају два или више народних песника, као например, Нико Вученић и Павле Љешковић о раду и погибији неких позадинских радника код Никшића. У околини Грахова састављањем песама се бавио и Илија Миловић, тако да су данас стихови, њих тројице као и многих других непознатих стваралаца, постали саставни део наше народне књижевности.[25]

Погрешно би било закључити да се појединци-песници, чије творевине преласком у народ постају део народног стваралаштва, јављају само у динарском подручју. Напротив, њих има и на другим странама. Например, у току Народноослободилачке борбе, у Словенији је настао велики број уметничких народних песама које су касније постале део усмене народне књижевности.[26]

Када је реч о доприносу појединца стварању наших народних песама, треба поменути још једну појаву. Наиме, у неким Космајским селима, проф. Б. Дробњаковић је после Другог светског рата нашао на гробовима појединаца тзв. „успомене", тј. стихове извезене или исписане масном бојом на платну, у којима се изражава жалост за покојником, слично похвали коју је везла монахиња Јефимија кнезу Лазару. Ова појава, како тврди проф Дробњаковић, није стара, а досада није примећена у другим крајевима. „Успомене" су везене од 1941 године прво изгинулим војницима а касније и другима, само не старијим особама, док у овоме крају нису добиле масован карактер. Он наводи имена петнаестак жена које су дале одушке личном и општем болу кроз стихове

[24] П. Ш. Влаховић: Неколико мотива сличних народној песми „Срт Омера и Мериме", Гл. Етногр. института САН IV—VI, Београд 1957, 253

[25] В. Драшковић: О савременој народној поезији... Зб. радова Етнографског института САН 2, Београд 1951, 297 и даље

[26] R. Hrovatin: Partizanska pesem, Ljubljana, 1953, 213—229

овакве врсте, а који су временом постали део народне књижевности, онако како су оне знале и умеле[27], везући или пишући жуљевитим прстима што је која знала, изливајући на тај начин „боле отмене јој душе".

*

Из свега напред реченог може се закључити да је допринос талентованијег појединца, који је знао и умео да запази поједине карактеристичније појаве из народног живота, и да све то песнички уобличи, од неоцењивог значаја у импровизацији народних умотворина. Додуше, коначну форму једној песми даје колектив. Она пролази кроз општенародно „чистилиште", јер је колектив онај страшни и непристрасни судија који одабира и чува оно што је за чување, а одбацује и изоставља све непотребно. Уосталом, тако једино и може постати једна песма „веран одраз народног живота и народне борбе у току рата, верно огледало неизмерних напора и пожртвованог прегалаштва после рата"[28] и добити све оне кристално лепе одлике наше народне поезије.

Наша Народна револуција је изменила економско-друштвене услове и развила у новим политичким условима стваралачке снаге колектива и појединаца до максимума, па је то имало одраза и у нашој народној поезији. Обухваћен општим еланом огромне већине становништва, наш народни песник је и на пољу стварања песама певаних „на народну", као појединац забележио крупне успехе који су у овом прилогу само делимично и у врло, врло малом броју споменути, с циљем да се у том правцу истраживања и сабирања грађе заинтересују сви они који се баве проучавањем нашег народног блага. Многи појединци-народни песници, нису могли равнодушно проћи поред огромног друштвеног процеса збивања, особито у народној револуцији. Опијени идејама револуције под руководством Комунистичке партије Југославије, они су том свом одушевљењу давали израза онако како су знали и умели. Тим својим творевинама, које је народ, преносећи их од једнога краја до другога, мењајући их на том путу и допуњујући, и тако слажући у богату ризницу сопствене културе, одразили су ново кретање, подвиге и идеале народне. Сам живот и општа народна борба промениле су у њиховим песмама много чега и од њих створили актуелно борбено оружје, свести и савести, којим се народ напаја за револуционарно стварање лепше и срећније своје будућности.[29] Те промене које је народ уносио могу се најбоље видети упоређивањем са оним малобројним збиркама које су појединци одмах после рата издали под својим именима.

Дакле питање улоге појединца у стварању српске народне поезије, особито поезије нашег Ослободилачког рата, захтева по својој озбиљности и научној вредности напоре бројних истраживача и испитивача који ће сабрати грађу и научно је обрадити.

---

[27] Б. Дробњаковић: „Успомене" на гробовима у Космајским селима, Гласник етнографског института САН I, Београд 1952, 179—203

[28] В. Драшковић: нав. рад, стр. 300

[29] Д. Недељковић: Разматрања на изворима старе македонске епике, Зборник радова Етнографског института 1, Београд 1950, 42, а иначе видети тамо студиозну исцрпнију анализу о нашој народној поезији, стр. 1—46

Summary

Dr PETAR VLAHOVIĆ

ROLE OF INDIVIDUALS IN THE CREATION OF SERBIAN FOLK POETRY

The Serbian people is noted for its numerous literary creations which arose anonymously, as a component part of the collectivity, outside the general current of the written literature. Particularly great is the number of popular songs which originated in different periods of our history. The author of such literary works, however, could not always be the people as a whole. On the contrary, the people adopted the verses composed by individuals, but only if they reflected the people's common views of that moment. Songs of popular inspiration, composed by individuals, being transmitted from one singer to another, were completed or shortened so that they gradually took the characteristics of collective creation. Their author was completely forgotten in the long run.

The role of individuals-popular singers became particularly important in war events. Thus, for instance, at the time of the First Serbian Insurrection, since 1804 till now, have arisen many songs composed by individuals. In the course of the Balkan Wars and the First World War popular poets-individuals composed also a considerable number of songs which, subsequently, wered adopted by the people and became thus a part of the oral popular literature. A similar phenomenon occurred also in the course of our popular revolution, from 1941 to our days. All these songs reflected the magnificent epopee of our people in its secular hard struggle for freedom and national independence.

There is a particularly characteristic kind of popular poetry which originated in the villages of the Kosmaj region (Šumadija) in the course of the last war. These are the so-called „uspomene" (keepsakes). They were discovered by prof. B. Drobnjaković. Women or girls composed some verses which they wrote or embroidered on the linen and put upon the tombs of the deceased. These verses, full of sadness and distress, passed with time to the people and became a part of oral popular literary creation.

However, each individual poetic product, before becoming part of the popular oral creation, passes through a common popular redaction and gradually takes a determined form. The people adapts it somehow to its needs. The transmitters of such a poetry omit local characteristics from it, include new verses or shorten the already existing ones to such an extent as to give it the form of classical popular poetry. In such a way the poetry becomes a true reflection of common popular tendencies of the determined period and enters the treasury of folk poetry. Consequently there is often a considerable difference between the original text and its final form, taken down in the people, but at any rate, the individual contribution of popular singers to the treatment of a motif or a determined idea is a great one.

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'ethnographie No. 3

Др КИРИЛ ПЕНУШЛИСКИ

СМРТ НА ЈУНАК ОД УРОК ВО ЕДНА МАКЕДОНСКА НАРОДНА ПЕСНА

Во својата статија „Прилог проучавању малешевске народне поезије"[1], Јованка Лазаревић објави повеќе народни песни од Малешевско. Покрај други песни, во малешевското село Мачево, таа забележила во 1948 година од Гуна Ташовска и Лазар Вучковски, и една варијанта на велигденска орска песна за јунакот Гојко, кој умира од урок.[2]

Вршејќи испитувања на народното поетско творештво во Малешевско, во септември 1956 година, во гратчето Берово, од 65-годишната неписмена домаќинка Василка Пипонска[3] ја забележив на магнетофон и песната за јунакот Гојко и неговата смрт од урок. Како што лесно може со споредба да се утврди, песната на Пипонска по својата содржина е поцелосна (таа е и подолга: има 46 стихови спрема 27 во песната на Јованка Лазаревиќ). Не е претерано дури ако се каже дека нејзината песна и поетски и тематски е скоро беспрекорна, особено ако се земе предвид фактот дека овој жанр на народното поетско творештво се наоѓа пред сигурно умирање, бидејќи не е веќе во согласност со денешниот начин на општествениот живот. Стиховите во песната за Гојка, во чисти, еднакви десетерци, течат рамномерно. Содржината е изнесена по сите принципи на народната поезија: од својот типизиран почеток, преку средината па сé до крајот на песната, кога јунакот умира.

Еве ја, впрочем, песната за Гојка од Пипонска:

Гојко ле, Гојко јуначе,
Порачала Гојковата тета:
„Шчо чини Гојко да чини,
Нека ми дојде на гос'је,
На голем ден, на Велиден,
Голем се собор собира,
Од девет села големи,
Десето село нашето,

---

[1] Јованка Лазаревић, Прилог проучавању малешевске народне поезије. Српска академија наука. Зборник радова, књ. XIV. Етнографски институт, књ. 2. Београд, 1951 — стр. 201—219.

[2] Исто, стр. 205

[3] Од Василка Пипонска забележив повеќе прекрасни, орски песни. Една нејзина песна, за Грујица војвода, ја објавив во весникот „Нова Македонија" — Скопје, бр. 3804 од 1 јануари 1957, стр. 3.

Момите оро играат,
Момчета камен фрлаат."
Ка дочу Гојко, ка разбра,
Ни стои Гојко, ни чека,
Два му брата кон стегаа,
Две му снаи ручок готват,
Две му сестри аглак китат,
Стара маќа итро учи:
„Гојко ле, сину на мака,
Кога идеш на селото,
Немој оди през соборе,
Ќе те фанат зли уроци."
Това Гојко не е слушал,
Ошел си е фоф селото,
Фоф селото през соборе.
Момите оро играли,
Момчета камен фрлали,
Кметови покрај седели,
Голема дума думали.
Ка видели млади Гојко,
Пуштил е кона на раван,
Думата си заборија
И за Гојка продумаа:
„Бре благатка, таја маќа,
Таја маќа, с тове сина!"
Момите орото заборија,
Сé Гојката погледнаа
И за Гојка продумаа!
„Бре благатка, таја маќа,
Таја мака, с тове сина!"
Момчета камен оставија
И за Гојка продумаа:
„Бре благатка, таја маќа,
Таја маќа, с тове сина!"
Па си ошел у тета му,
Зли го уроци фанали,
Па лежа Гојко три дена,
Трети ден душа си даде.

* * *

"Од свију народних празноверица мени се чини да је веровање у страшну снагу злих очију свуда у свету најбоље очувано" — констатира Тихомир Р. Ђорђевић во својата голема студија „Зле очи у веровању Јужних Словена".[4] Точноста на оваа констатација е беспорна. Верувањето во страшната сила на злите очи и кај нас во Македонија е многу раширено.[5] Оваа празноверица нашла одраз и во народното усно творештво. Во народните прикаски често се среќаваат убави луѓе што

[4] Тихомир Р. Ђорђевић, Зле очи у веровању Јужних Словена. СКА. Српски етнографски зборник, књ. VIII. Живот и обичаји народни, књ. 23. Београд, 1938; стр. V.

[5] Покрај споменатата студија види и: Т. Р. Ђорђевић, Зле очи у веровању муслимана у Охриду. Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. IX, 1934; Стеван Тановић, Урок — урочување у околини Ђевђелије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. IX, 1934; Јеремија М. Павловић, Малешево и Малешевци, Београд, 1928.

биваат урочени и луѓе со способност други да урочуваат. „Види си ги ноктите, да не го урочиш“ — гласи една наша народна пословица.[6] Со неа се докажува, веројатно, верувањето дека урокот може да се избегне со гледањето во ноктите, а ова секако претставува акт на тнр. профилактична магија. И нашата песна за јунакот Гојко убаво покажува колку длабоко во широките народни маси е навлезено верувањето во зли очи, во уроци. Што оваа празноверица се јавува како мотив и во народното поетско творештво не е ништо чудно. Тоа е разбирлива работа: народната поезија секогаш верно ги изразува народните чувства, разбирања и верувања, неговите желби и надежи. Впрочем, и затоа народното творештво е важен, непресушен извор за секакви историски, етнолошки, филолошки и други научни проучавања.

Меѓутоа, иако оваа празноверица е толку многу раширена и општа, таа сепак во народната поезија не нашла голема примена, не е во честа употреба како мотив. Вистина, „у нашим народним песмама често се пева како лепе особе бивају уречене“[7], но сепак песни во кои овој мотив целосно е разработен — нема многу, подобро речено такви песни има малку. Во нашето македонско народно творештво песната што ја забележив од Василка Пипонска е секако најдобрата, барем колку што мене ми е познато.

Како што се гледа од текстот на песната, во неа сé е објаснето. Верувањето во злите очи е точно изнесено преку „искуството“ на мајката на Гојка, која го советува својот син да не поминува преку соборот во селото, бидејќи може да биде урочен. Секако, најдобро е прикажан начинот на кој се урочува. Тоа претставува фактичка реткост во песните со овој мотив. Во прашање е овде, во нашата песна, урок од погледот на зли очи, којшто е „много опаснији кад је још пропраћен речима којима се изражава чуђење (у неким крајевима Јужне Србије, као што смо видели, урок се зове почудвање или почудиште, а место уречен каже се почуден), дивљење, хваљење или ненависти. У том случају нису ту само зле очи, већ и зле речи, mala lingua, како су стари Римљани називали уроке, или „људска уста“ (baki-m-mutane), како би рекли Судански Хамити“.[8] И „урок“ је позната зла појава добивена злим или завидљивим погледом...“ — пише Б. Русиќ.[9]

Инаку, како што веќе истакнавме, песни со овој мотив нема многу. Така, со нашата варијанта и онаа забележена од Јованка Лазаревић, а таа секако е најблиска до нашата, само што е непотполна, многу е слична песната за Којко (Гојко!) јунак, што Стефан И. Верковић ја запишал од прочуената пејачка Дафина во Серез и што е објавена во неговиот прв зборник.[10] Меѓутоа, во оваа варијанта јунакот не е предупреден дека е урочлив и не е доволно јасно објаснето како дошло до урокот. Наспроти на тоа, во оваа Дафинина песна далеку поубаво е даден нај-

---

[6] Пословици. (Редакција д-р Харалампие Поленаковиќ и Кирил Пенушлиски), Скопје, 1954; пословица бр. 782.

[7] Тихомир Р. Ђорђевић, Зле очи у веровању Јужних Словена, стр. 45.

[8] Исто, стр. 10

[9] Б. Русић, Хришћанска амајлија. Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XI, Београд 1936, стр. 74

зиниот почеток, кога јунакот се готви да пајде на гости кај својата тетка:

На доберъ денъ Великдень,
На подобаръ Гюрговденъ,

како што е поубав и крајот на песната: умирањето на јунакот и неговите претсмртни зборови, полни со тага и упатени кон неговите најблиски:

Койко сме го женили,
За п'рноземка дивойка,
За билолика Велика...

Со нашата варијанта е многу блиска и една песна од Ќустендил во зборникот на Чолаков.[11] Карактеристично е за оваа песна дека мајката, слично како и во нашата варијанта, го предупредува својот син дека е урочлив — но на далеку поубав начин:

„Мили, Нено, мили Сыну!
Кога прійдешъ при соборо,
Не разигруй враня коня,
Не прихврлюй тенки пушки,
Не дигай си самуръ калпакъ,
Не распущай руси перчикъ,
Ти ми си, Нено, урочливъ;
Че ми сьну очи фанешъ".

Меѓутоа, и во оваа варијанта објаснението за начинот на урочувањето е поинакво и не е доволно јасно:

Собраха се, набраха се,
Та Нено-те да си гледать,
Нено-те добъръ юнака
Егле, Нено очи хвана —
Отъ конъ падна;
Тамо Нено душа даде!

Понатаму, занимливо е да се одбележи дека сите овие спомнати песни — двете малешевски варијанти, Дафинината и онаа од зборникот на Чолаков — не се блиски само по мотивот, туку имаат и други заеднички белези: сите се орски песни и сите се пеат на велигден. Во зборникот на Чолаков забележено е дури дека песната се пее на вториот дена на велигден.[12] Од друга страна, во сите овие песни јунакот оди на гости „на голем ден, на Велиден" и тогаш се урочува. Врската со великден е очигледна, меѓутоа е тешко да се одговори зошто сето ова е поврзано со овој празник. Непознато ми е дали урочувањето може

[10] Стефан И. Верковић, Народне песме македонски Бугара. Книга прва. Женске песме . У Београду. 1860. стр. 133—135.

[11] Блгарски народен сборникъ. Събранъ, нареден и издаден от Васил Чолакова, часть I. Болградъ, 1872; стр. 102—103

[12] Исто, стр. 102

да се врши, во извесни случаи, само во одредени денови (во нашиов случај на велигден).* Изгледа дека постои некаква причина за поврзувањето на овој мотив со велигден. Во прашање е, можеби, некоја преживелица од некогашните верувања или разбирања на нашите далеки предедовци, којашто, ете, се сочувала во народната песна и до денес, а ние не сме во состојба да ја објасниме, да и го утврдиме точното значење.

Наспроти на ваквото поставување на мотивот смрт од урок во македонската народна поезија, во српскохрватската поезија уроченото лице има повеќе пасивна улога (особено кога девојки се урочуваат). Во овие песни мајката со жалост само констатира дека нејзинита деца се „урокљива рода", а директно објаснување за тоа како и од што станало урочувањето нема. Обично во српскохрватските народни песни убави девојки или јунаци умираат од урок. Т. Р. Ђорђевић наведува осум такви песни. Меѓутоа, нити една од нив не одговара на нашите македонски варијанти. „Интересантно је — забележува Ђорђевић — да се у свима овде наведеним примерима из народних песама констатује да су уречене особе биле од урокљивих фамилија, „рода урокљива", и да су зато уречене".[13] Во овие песни се пее најчесто за урокот на деветтата ќерка или син. Мајката, пак, обично се жали пред оние што се искажуваат со убави зборови, со чудење и сл. за убавината на нејзиното дете (ќерка или син). Така, во познатата песна „Женидба Милић барјактара", мајката на Лепосава му одговара на Милић:

Девет сам их такијех имала,
Осам их је удомила мајка,
Ниједне их није походила,
Јер су јадне рода урокљива,
на путу их устријели стрјела.[14]

И во други песни, мајката за својата несреќна судбина слично зборува:

Девет их је у матере било,
Осам их је од урок помрло.[15]

[13] Тихомир Р. Ђорђевић, Зле очи у веровању Јужних Словена, стр. 45.

[14] Вук Ст. Караџић, Српске народне пјесме, III, стр. 524, Београд, 1954

[15] Исто, III, стр. 518 во песната „Заручница Сењанина Ива".

* Познато е дека кај некои народи постои верување дека се кој човек во извесно време може да биде урочен, односно дека на урочувањето има влијание и злиот час. Види: Т. Р. Ђорђевић, Зле очи у веровању Јужних Словена, стр. 16.

Résumé

Dr. KIRIL PENUŠLISKI

LA MORT DU HÉROS TUÉ PAR LE MAUVAIS OEIL DANS UNE POÉSIE MACÉDONIENNE POPULAIRE

L'auteur communique une poésie macédonienne populaire de Maleševo qui a pour sujet la mort du „héros Gojko" tué par le mauvais oeil. Le coup du mauvais oeil a rendu le héros malade trois jours et finit par le tuer. L'auteur compare le contenu de cette poésie aux autres semblables croyances et relève aussi bien son originalite que sa façon intégrale de comprendre ces croyances

Зборник радова САН LXVIII — Етнографски институт књ. 3
Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII — Institut d'ethnographie No. 3

МАРИКА ХАЏИ-ПЕЦОВА

ОДРАЗ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ У ЛАЗАРИЧКИМ ПЕСМАМА И ДЕЧЈИМ ИГРАМА

Македонски народ у заједници са осталим народима Југославије извојевао је у Народноослободилачком рату, први пут у својој историји истинску слободу и националну независност. Борба народа Македоније за национално и социјално ослобођење саставни је и нераздвојни део јединствене борбе коју су удруженим напорима водили сви народи Југославије и на развалинама старога, односно у борби противу старог и преживелог — стварали нове друштвене односе и постављали темеље новом друштвеном поретку.

Међутим, многи наши обичаји су успели да се очувају и у новим условима. Да ли због недовољно развијене друштвене свести или због јаке традиције која се деценијама преносила са нараштаја на нараштај, например, обичај о Лазаревој суботи коју празнују деца очувао се у већем делу Македоније до данданас. Овај обичај сачуван је са свим својим елементима и песмама, а у селу Блаце — тетовски срез, лазаричке песме су се почеле прилагођавати новом времену.

У овом селу лазарице образују неколико група од 6 до 8 девојчица. Сâм овај празник се сматра празником пролећа, весеља, празником плодности итд. Празнује се у петак и суботу пред Цвети. Према обичају, девојчице се скупљају у петак увече на заједничу вечеру, а после ње целе ноћи крстаре по селу и певају разне песме. У тим песмама лазарице већ старој основи додају и нову садржину. Тако у песми *Ајде Цвето на цвеће, Лазаре* где се је раније спомињало:

Ќе градиме кралев двор, Лазаре,
на краленца авлија, Лазаре,

сада лазарице певају:

Ајде Цвето на цветје, Лазаре,
ќе одиме у гора, Лазаре,
ќе сечеме зелен бор, Лазаре,
ќе градиме Титов двор, Лазаре,
на Титонца авлија, Лазаре,
стреде дворе решето, Лазаре,
у решето Титонца, Лазаре...

Друга таква песма је такође адаптирана и гласи:

Донкота го викаја, Лазаре,
У сабота навечер, Лазаре,
Спрема света недела, Лазаре,
Девет сестри Влаинке, Лазаре,
Десетата безимка, Лазаре,
Купи руба војничка, Лазаре,
Купи капа титовка, Лазаре,
Купи пушка пиштелка, Лазаре,
Премини ја безимка, Лазаре,
Испрати ја на војска, Лазаре.

Осим у оваквим песмама, у којима се одражавају нове тежње живота, такве промене се запажају и у дечјим играма. Једна дечја игра забележена у селу Ваташа — револуционарном месту у кавадарском срезу, која је раније била позната под именом „комити и џандари", променила се у „партизани и контраши". Према старој игри деца се и сада боре штаповима уместо пушкама, но више не побеђују турске џандарме, него контраше.

У другој опет игри „Крале партале", која је забележена у Радовишу, спомиње се „Титова војска". У игри учествују десеторо деце. Подељена деца у две групе, стоје на растојању од десетак метара. Игру почиње један из прве групе речима:

— Крале партале,

на то деца из друге групе одговарају:

— Чујам кој вика?
— Ние викаме!
— Зошто викате?
— Има ли порте?
— Зошто ви порте?
— Да врве војска
— Чиа е таа војска?
— Титова војска.

Затим прва два играча друге групе дизањем руку у вис образују капију, кроз коју пролази један по један из прве групе играча. Последњег од њих задржавају и тако редом док се сви играчи не задрже, и тиме се и игра завршава.

У горе изложеном може се видети данас природно адаптирање македонског народног блага условима и изразу наше Народне револуције.

S u m m a r y

MARIKA HADŽI-PECOVA

REFLECTION OF THE STRUGGLE FOR NATIONAL LIBERATION IN RITUAL SONGS CALLED „LAZARICE" AND IN CHILDREN'S PLAYS

Tha author communicates the changes which took place in Macedonian ritual songs „Lazarice" and in children's plays as a reflection of the Struggle for National Liberation and of the Revolution. In „Lazarica" songs called „Tito" and „Tito's cap" these symbols of actual popular rule have replaced the former symbols of anti-poppular rule; in children's plays, again, „Tito's army" is the symbol of the beloved liberation power of the people.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ